CETATEA SOROCA – ISTORIE, MEMORIE ȘI TRADIȚII SECULARE

CETATEA SOROCA–

ISTORIE, MEMORIE ȘI TRADIȚII SECULARE

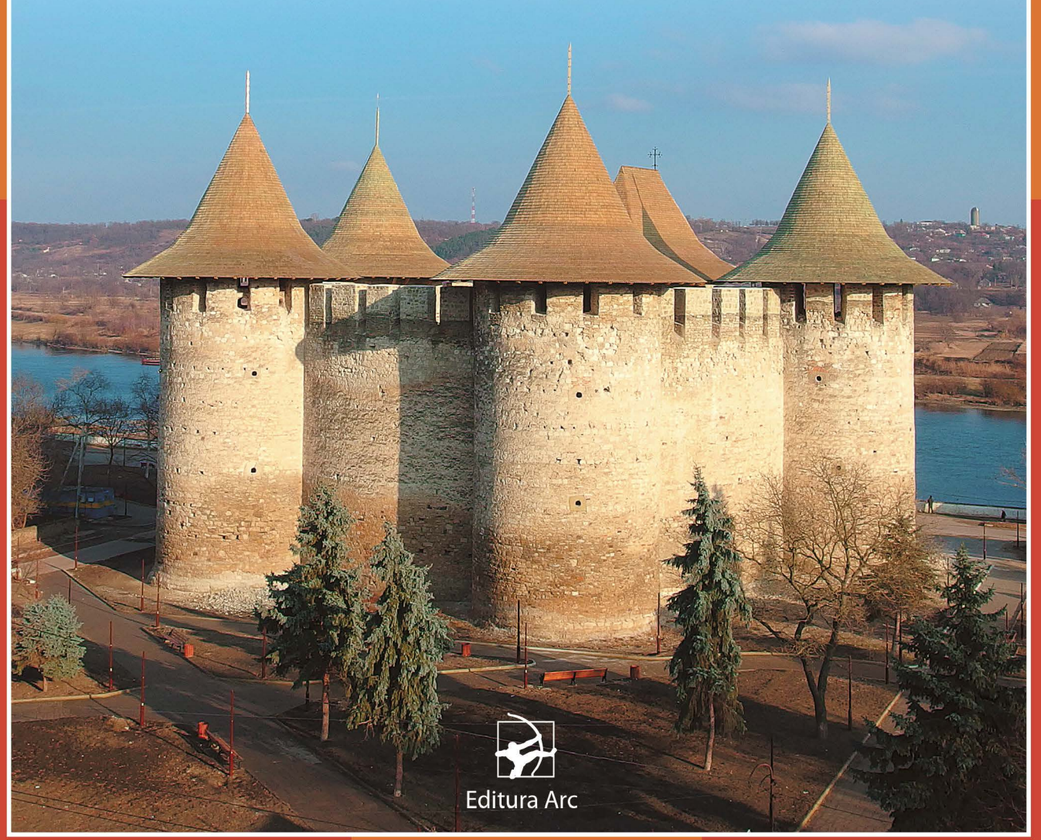

Editura Arc

CETATEA SOROCA

ISTORIE, MEMORIE ȘI TRADIȚII SECULARE

Seria
Istorii și Documente Necunoscute – IDN
Culegere de studii
C 5

CETATEA SOROCA – ISTORIE, MEMORIE
ȘI TRADIȚII SECULARE
Chișinău – 2015

Coordonatorul seriei:
Sergiu Musteață

Volumul este publicat în cadrul proiectului „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Soroca, Suceava“, realizat de Consiliul raional Soroca.
Proiect susținut financiar de Uniunea Europeană.

CETATEA SOROCA–

ISTORIE, MEMORIE ȘI TRADIȚII SECULARE

Materialele conferinței,
Soroca, 4-5 aprilie 2014

Editura Arc • Chișinău – 2015

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI GEOGRAFIE,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă“ din mun. Chișinău

Coordonatorul volumului:
Sergiu Musteață

Lector: *Lilia Toma*
Copertă și concepție grafică: *Mihai Bacinschi*
Tehnoredactare: *Marian Motrescu*

Editura Arc, str. G. Meniuc nr. 3, Chișinău;
tel.: (+373 22) 73-36-19, 73-53-29; fax (+373 22) 73-36-23
e-mail: info@arc.moldnet.md; www.edituraarc.md

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

„Cetatea Soroca – istorie, memorie și tradiții seculare“, conferință (Soroca; 2014).
Cetatea Soroca – istorie, memorie și tradiții seculare: Materialele conferinței,
4-5 aprilie 2014, Soroca / coordonator: Sergiu Musteață. – Chișinău: Arc, 2015
(Tipogr. „Bons Offices“). – 280 p. – (Seria Istorii și Documente Necunoscute –
IDN Culegere de studii C 5, ISBN 978-9975-61-925-7).
Antetit.: Univ. Ped. de Stat „Ion Creangă“ din mun. Chișinău, Fac. de Istorie și Geografie.
– Bibliogr. la sfârșitul art.

ISBN 978-9975-61-926-4
94(478)″11/18″(082)
C 37

CUPRINS

Prefață. *Sergiu Musteață* 7

Din arheologia cetății Soroca

Cetatea Soroca în lumina primelor cercetări românești și a săpăturilor arheologice din anii 1928-1930. Studiu preliminar. *Sergiu Iosipescu, Raluca Iosipescu* 10

Cetatea Soroca în lumina surselor scrise și descoperirilor arheologice. *Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu* 33

Prospecțiuni geofizice non-distructive în proximitatea cetății Soroca. *Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu, Radu-Ștefan Balaur, Mihaela Asăndulesei* 48

Rezultate preliminare ale cercetării arhitectural-arheologice de la cetatea Soroca. Campaniile 2012 și 2013. *Virgil Apostol, Ștefan Bâlici* 58

Descoperiri monetare din cetatea Soroca. *Ana Boldureanu, Adelaida Chiroșca* 67

Utilizarea animalelor în economia alimentară a cetății Soroca – studiu arheozoologic. *Luminița Bejenaru, Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu* 75

Cercetări pedologice în proximitatea cetății Soroca. *Cristian Secu, Radu Pîrnău, Bogdan Roșca, Manuela Filip* 87

Din istoria cetății Soroca

Evoluția sistemului de fortificații din Țara Moldovei (sec. XIV-XV). *Vitalie Josanu* 97

Trepte ale devenirii: cetatea, ținutul, târgul Soroca. *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu* 117

Fortificațiile bastionare de la Soroca (sec. XVII-XVIII). *Mariana Șlapac* 122

Importanța detaliilor arhitecturale în restaurarea corectă a cetății Soroca. *Tamara Nesterov* 130

Biserica Sfinții Arhangheli și alte edificii ecleziastice medievale ale orașului Soroca. *Sergius Ciocanu* 155

Viața economică a târgului Soroca (secolul XVI – începutul secolului XIX). *Alina Felea* 163

Călătorii străini despre Soroca (secolul XV-XVIII). *Viorel Bolduma, Alina Felea* 173

Despre apărătorii cetății Soroca. Destinul neamului de nobili Revenco. *Sergiu Bacalov* 178

A fost Soroca transformată în kaza la 1538? *Virgil Pâslariuc* 189

Soroca – loc al memoriei

File din istoria protejării cetății Soroca în anii 1919-1944. *Elena Ploșnița* 197

Cu gîndul la vremile pline de glorii... *Ion Berghia* 205

Cetatea Soroca – simbol și izvor de demnitate. *Nicolae Bulat* 217

Cetatea Sorocii – loc al memoriei. *Ludmila Coadă* 224

Valențele educative ale cetății Soroca. *Angela Mușenco* 232

Soroca în heraldică. *Silviu Andrieș-Tabac* 239

Orașul Soroca în colecția stampe și fotografii a arhivelor din Iași. *Cătălin Botoșineanu* 260

Despre cetatea Soroca. Opinii critice. *Adrian Andrei Rusu* 266

PREFAȚĂ

Moto: *„Soroca, cuibul vulturilor neamului meu“*
N. Iorga

Cetatea medievală de piatră de la Soroca este situată pe malul drept al Nistrului, în apropierea unui vechi vad al fluviului. Fortificația are un plan circular, fiind dotată cu cinci turnuri amplasate la distanțe egale unul de altul, patru turnuri au forma cilindrică, iar al cincilea, de la intrare, are formă rectangulară. Una dintre primele mențiuni a **Sorocii** este cea de la anul **1475** și apare în legătură cu un atac al cazacilor asupra hotarelor de răsărit a Țării Moldovei. Primele mențiuni documentare ale ***cetății Soroca*** aparțin începutului secolului al XVI-lea.

Deși este un sit istorico-cultural și turistic important, Cetatea Soroca nu s-a bucurat de o cercetare sistematică pluridisciplinară. De-a lungul secolului XX au apărut, sporadic, mai multe articole și studii în care a fost abordată problematica apariției și evoluției fortificației medievale de la Soroca. O primă descrierea a cetății a fost făcută de către Nicolae Iorga care a vizitat Soroca în cadrul unui tur realizat în Bucovina și Basarabia în anul 1905, când a văzut și a descris cetățile de pe Nistru: Hotinul, Soroca, Tighina, însă nu și Cetatea Albă[1].

O analiză și o descrierea mai amplă a orașului Soroca și a cetății, cu utilizarea unor documente cunoscute la acea vreme, a întreprins în anul 1914 acad. Al. Lăpedatu. Acesta este primul studiu științific propriu-zis, în care este realizată o scurtă descriere a cetății. Analiza textului articolului publicat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* de la București din anul 1914, permite de a înțelege că autorul a realizat studiul fără a efectua și o cercetare vizuală a sitului. În rezultat, descrierea planului și a componentelor arhitecturale ale cetății au fost reflectate ușor distorsionat. Utilizând informațiile și descrierile lăsate de Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga (de la 1905) și N. Dunăreanu, Alexandru Lapedatu a prezentat greșit cetatea ca având un plan rectangular; fiind înzestrată cu trei turnuri circulare

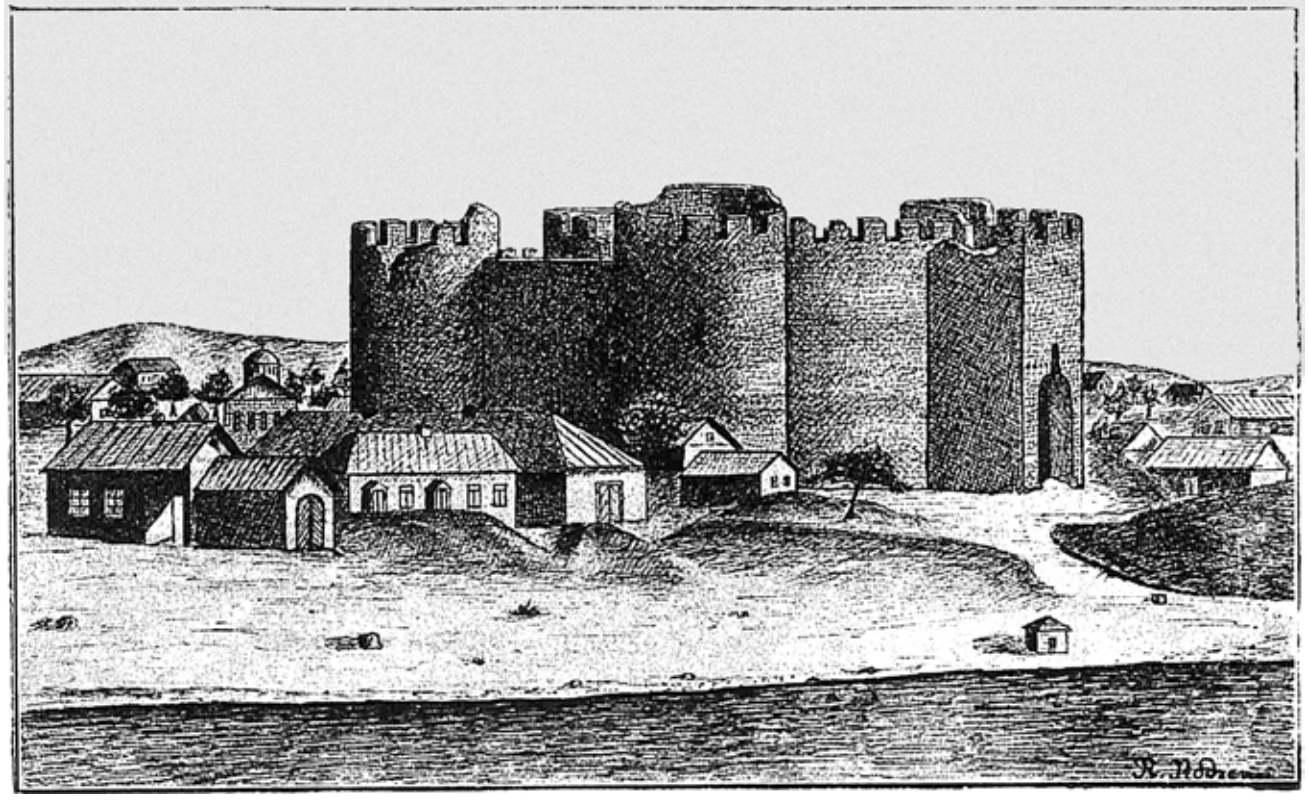

Fig. 1. Cetatea Soroca (desen) Revista ALBINA, 1924

[1] N. Iorga, Neamul românesc în Basarabia, București, 1995.

Fig. 2. Revista-Boabe de grau, 1930 despre Muzeul de Istorie Militară din București

(nu cu patru, cum este în realitate) și unul rectangular, prin care se intra în cetate[2].

În anul 1924 Scarlat Panaitescu descrie ruinele cetăților din Basarabia, unde amintește și despre cetatea Soroca. În anul 1932 Meletie Răuțu publică la Oradea lucrarea monografică *Cetatea cu monografia orașului Soroca*. Tot în perioada interbelică mai apar două lucrări despre târgul Soroca și despre cetatea omonimă de pe Nistru. Prima este publicată în revista *Viața Basarabiei*, în 1937, aparține lui Paul Vataman și este întitulată *Din istoricul Sorocii*, iar cea de-a doua, apărută la Soroca în anul 1943, este o monografie complexă, scrisă de profesorul de liceu N. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică, socială și culturală*.

La fel, în perioada interbelică au fost efectuate câteva sondaje arheologice în scopul de a preciza datarea și etapele evoluției fortificației. Conform unor opinii, *primul sondaj arheologic* în cadrul cetății Soroca ar fi fost efectuat în anul 1927 de către profesorul de liceu Nicolae Constantinescu[3]. Se crede că în perioada interbelică aici a realizat unele sondaje și reputatul arheolog Radu Vulpe, însă fără să cunoaștem rezultatele obținute de el[4]. Recent, în baza analizei unor documente de arhivă din perioada interbelică, s-a acreditat ideea că unele investigații arheologice în cetate ar fi fost întreprinse de Vlad Zirra[5].

În legătură cu intențiile autorităților centrale de a conserva și restaura cetatea Soroca, în anul 1955 a fost realizat un mic sondaj de către arheologul L.L. Polevoi. Ulterior, în anii 1959-1960, expediția pruto-nistreană din care făceau parte I. Hâncu, P. Bîrnea și Gh. Cebotarenco, au efectuate sondaje în interiorul Paraclisului situat la nivelul al doilea al turnului rectangular, și în unul din turnurile circulare (Turnul nr. 2)[6].

Interesul față de Cetatea Sorocii a crescut după decizia din 1968 a Sovietului Suprem al RSSM privind conservarea și transformarea monumentului în muzeu. De atunci și până în prezent Cetatea Sorocii este unul din cele mai vizitate puncte istorico-culturale și turistice din Republica Moldova, atât de către vizitatori locali, cât și străini. În anii 1968-1969 au fost realizate cele mai ample săpături arheologice din cadrul acestui sit cultural[7]. Astfel, în rezultatul investigațiilor din anii '50-60 ai secolului trecut au fost realizată mai multe secțiuni în interiorul și exteriorul cetății care au permis stabilirea unei prezumtive cronologiei și a unor probabile etape de construcție/reconstrucție a cetății.

Între anii 1970 și 2012 istoria și arhitectura cetății Soroca a fost destul de rar discutată în cadrul unor studii.[8]

---

[2] M. Lapedatu, Cetatea Sorocii. Notiță istorică descriptivă. In: Buletinul Comisiunii monumentelor istorici, Anul VII, 25, 1914, 85-96.

[3] G. F. Čebotarenko, Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti (Kišinev 1959-1960), c. 2.

[4] T. Nesterov, Arhitectura cetății Soroca - un argument important în datarea fortăreței. In: Revista de Istorie a Moldovei 2, 70, 2007, 28.

[5] Vezi contribuția E. Ploșniță din prezentul volum.

[6] În Raportul de săpătură este indicat Turnul nr. 3. Inițial numărarea pornea de la turnul rectangular, de intrare, care a fost considerat drept nr.1. Ulterior a fost adoptată numerotarea propusă de arhitecții conduși de V. A. Voițehovschi, autorul proiectului de restaurare a fortificației. G. F. Čebotarenko, Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti (Kišinev 1959-1960), 11; G. F. Čebotarenko, K voprosu o vremeni vozniknovenija Sorokskoj kreposti. In: MIAE MSSR (Kišinev 1964) 210-216.

[7] G. F. Čebotarenko, Otčet o raskopkah v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg. (Kišinev 1970); G. F. Čebotarenko, Arheologičeskie raskopki v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg. AIM v 1968-1969 gg., 1972, 201-237

[8] T.-O. Gheorghiu, Arhitectura medievală de apărare din România (București 1985); S. Dimitriu-Chicu, Cetatea Soroca. In: A. Husar/G. Gonța/S. Dimitriu-Chicu (eds.), Cetăți de pe Nistru (Chișinău 1998), 73-140; M. Șlapac, Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XVI-lea – mijlocul secolului al XVI-lea (Chișinău 2004); D. Floareș, Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII. Biblioteca Archaeologica Iassiensis (Iași 2005); T.

Lucrările de consolidare și restaurare a cetății efectuate la începutul anilor 70 ai secolului XX au ameliorat întrucâtva situația fortificației de zid, însă nu au eliminat gravele probleme privind umiditatea și igrasia zidurilor, fisurarea alarmantă a turnului rectangular (de intrare) și, în special, nu a rezolvat problema protejării sitului de degradare continuă.

De la ultimele intervenții de conservare, restaurare și investigații arheologice au trecut mai multe decenii, timp în care tehnica și metodologia cercetărilor și practicilor de conservare/restaurare s-au diversificat. Pornind de la aceasta, autoritățile publice locale, de comun acord cu Ministerul Culturii, au elaborat proiectul *„Bijuterii medievale: Cetățile Hotin, Soroca, Suceava",* finanțat de Uniunea Europeană în baza programului operațional comun România – Ucraina – Moldova (2007-2013), care presupune reabilitarea cetății Soroca. În acest context, în perioada 2012-2014, cercetătorii de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și Centrul Arheologie a Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe din Moldova în colaborare cu mai multe instituții științifice și specialiști din România, au efectuat investigații pluridisciplinare la cetatea medievală Soroca, monument protejat de stat, de categorie națională (nr. 2608 în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat). Reluarea investigațiilor arheologice din cadrul proiectului de conservare și restaurare a fortificației de piatră Cetatea Soroca a fost mai mult decât necesară din perspectiva descoperirii unor elemente constructive și de arhitectură noi, în vederea utilizării acestora în procesul de restaurare și consolidare a cetății de piatră; evidențierea succesiunilor stratigrafice (intra- și extra-muros) ; precizarea etapelor de edificare a fortificației (fortificațiilor - ?) de pământ și lemn etc., dar și pentru a verifica datele descoperirilor anterioare, pentru a face noi precizări privind încadrarea cronologică a etapelor evoluției fortificației medievale de la vadul Nistrului. Deopotrivă cu investigațiile arheologice de teren, au fost efectuate

Fig. 4. Carte-omagiu lui N. Iorga. 1927

cercetări pluridisciplinare: măsurări și realizarea unor planuri arhitecturale digitale; măsurări geomagnetometrice; analize arheozoologice și pedologice etc.

În contextul proiectului *„Bijuterii medievale: Cetățile Hotin, Soroca, Suceava",* Facultatea de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă" a organizat, în parteneriat cu Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, Consiliul Raional Soroca și Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Conferința *„Cetatea Soroca – istorie, memorie și tradiții seculare"*. Evenimentul a avut loc la Soroca, în perioada 11-12 aprilie 2014. La conferință au participat peste 30 de arheologi, istorici, arhitecți, urbaniști, specialiști în domeniul protecției și reabilitării orașelor istorice din România și Republica Moldova. În cadrul celor două zile de ședințe au fost discutate diverse aspecte ale arheologiei, istoriei, arhitecturii, simbolismului, memoriei, religiei și rolului educațional al Cetății Soroca.

Volumul de față cuprinde majoritatea comunicărilor prezentate la conferință, iar prin publicare lor sperăm să lărgim atât impactul discuțiilor noastre, cât și să promovăm informații inedite despre Cetatea Soroca.

Aducem mulțumiri tuturor celor care au contribuit la apariția prezentului volum.

Sergiu Musteață
Coordonatorul volumului

Nesterov, Arhitectura cetății Soroca - un argument important în datarea fortăreței Revista de Istorie a Moldovei 2, 70, 2007, 25-42; L. Rădvan, Orașele din Țările române în evul mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea), Iași, 2011, 572.

CETATEA SOROCA ÎN LUMINA PRIMELOR CERCETĂRI ROMÂNEȘTI ȘI A SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DIN ANII 1928-1930
Studiu preliminar

Sergiu IOSIPESCU, Raluca IOSIPESCU

În amintirea inginerului inspector general
Constantin G. Iosipescu (1889-1953),
fost profesor (1928-1930) de matematică și fizică la Școala Normală din Soroca

În anul 1875, din inițiativa principelui Carol I al României, lua ființă la București Societatea Geografică Română, menită să cerceteze și să popularizeze înfățișarea întregului teritoriu locuit de poporul român. Alături de istoria artei și, firește, de meseria armelor și politică, geografia a reprezentat pentru principele de Hohenzollern-Sigmaringen, ajuns monarh ereditar al Principatelor Unite/România, o preocupare statornică. Marea realizare a Societății Regale Române de Geografie a fost, alături de *Buletinul* său anual, tipărirea la cumpăna secolelor XIX și XX a *Marelui dicționar geografic* al României, sub conducerea generalului Constantin Brătianu, a lui George Ioan Lahovary și Grigore Tocilescu. Comitetul de coordonare al Dicționarului a socotit necesar să inițieze și publicarea dicționarelor geografice ale provinciilor române din afară de Regat. Și astfel a apărut, simptomatic, la 1904, cel dintâi – *Dicționarul geografic al Basarabiei*, datorat profesorului Zamfir Arbore, revizuit de Grigore Tocilescu, colonelul Iannescu și G. Ionescu-Gion, tipărit sub îngrijirea lui George Ioan Lahovary. El avea să fie urmat, la 1908, de *Dicționarul geografic al Bucovinei*.

Dicționarul geografic al Basarabiei consacra firesc o voce și Sorocăi[1], punând în circulație cunoscuta tradiție care atribuia construcția cetăților Moldovei genovezilor, inclusiv a celei de aici, și afirmând reconstruirea și întărirea sa de către Ștefan cel Mare. Mai mult, este avansată ipoteza existenței cu câteva secole înainte de Hristos a coloniei grecești „Olhionia", precedată și ea de o cetate getică „Sergidava", de la un Sergius, în preajma căreia și-ar fi stabilit apoi genovezii factoria. Evocând luptele ce s-au dat lângă zidurile sale, în care românii s-au confruntat cu polonii, turcii, tătarii și cazacii, Zamfir Arbore ajunge la date mai pozitive abia de la sfârșitul domniei lui Vasile-Vodă Lupu, pentru a doua jumătate a veacului al XVII-lea și veacul al XVIII-lea.

În anul 1892 lua ființă Comisiunea Monumentelor Istorice a Regatului României, după mai bine de 30 de ani de tatonări în domeniul trecutului monumental al poporului român, ilustrate cu precădere de figura lui Alexandru Odobescu. Acestuia și regelui Carol I li se datorează conexiunea cu școala franceză de cercetare a monumentelor, cu Prosper Mérimée și Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc și întemeierea, la 1874, a Serviciului de restaurare, condus de André Lecomte de Nouy. Dar organizarea temeinică a Comisiunii Monumentelor Istorice s-a realizat abia în primul deceniu al veacului al XX-lea, sub impulsul regelui Carol I, când la conducere a fost numit Ioan Kalinderu, pitorescul dar eficientul administrator al Domeniilor Coroanei.

Totodată, din anul 1908, pe lângă administrația Casei Bisericii, a apărut, în splendide condiții grafice, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*. În numărul pe 1914 al acestui Buletin, secretarul Comitetului de redacție, Alexandru Lapedatu – viitor președinte al Comisiunii după moartea tragică a lui Nicolae Iorga și apoi el însuși ucis în închisorile comuniste – redacta primul studiu monografic despre

[1] Pentru întreaga bibliografie până la 1970 referitoare la cetatea Soroca, v. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor istorice din Moldova*, București, 1974, pp. 772-773; despre cercetările și lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice privitoare la aceeași fortificație v. Radu Sc. Greceanu, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. 1908-1945. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. 1914-1915, 1942-1943. Indici bibliografici*, Ediția Comisiei și Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, [1991], p. 80.

Fig. 1. Nistrul la cetatea Soroca (după o carte postală reproducând un clișeu publicat de Alexandru Lapedatu în BCMI, 1914)

Fig. 3. Castelul Soroca, vedere interioară (după fotografia publicată de Alexandru Lapedatu în BCMI, 1914)

cetatea Soroca. Subintitulat modest *Notiță istorică și descriptivă*, studiul punea în valoare toate izvoarele publicate până atunci. El releva apariția la 1499 a lui Costea, primul pârcălab al cetății, menționat și într-o altă danie de la același domn pentru el și frații săi. Lapedatu corelează construcția cetății cu necesitatea apărării vadurilor nordice ale Nistrului împotriva tătarilor, acoperind o breșă ce nu putea fi controlată de garnizoanele Orheiului și Hotinului. În *Efemeridele* sale de la 1778, banul Constantin Caragea arătase că în ținutul Sorocăi Nistrul avea 11 vaduri[2]. Astfel că fortificarea zonei centrale a malului sorocean putea controla calea de pătrundere, prin Bălți și Sculeni, spre Iași, prin Ștefănești și Botoșani, spre Suceava. Deși, după aprecierea lui Alexandru Lapedatu, „Soroca n-a fost o cetate mare, cu două rânduri de ziduri, ca bunăoară Cetatea Albă, Suceava, Hotinul, chiar Neamțul, ci o fortăreață mică, un simplu castel pentru adăpostul unei străji de pază împotriva tătarilor“[3], totuși, la 1512, Bogdan-Vodă cel Orb scria regelui Poloniei: „castrum Sorocianum contra paganos tutelam habet“[4].

Pe temeiul unei scrisori a lui Petru-Vodă Rareș de Sfântul Gheorghe al anului 1543, prin care solicită venirea unui meșter din Bistrița pentru lucrul la cetatea Sorocăi[5] și al tradiției consemnate de Miron Costin potrivit căreia fortificația „a fost clădită de Petru vodă, după descălecatul al doilea“[6], Alexandru Lapedatu conchidea că Soroca a fost refăcută în piatră de principele Petru Rareș, tot așa cum Ștefan cel Mare procedase cu Cetatea Nouă de la Roman[7].

Numai că cercetările arheologice întreprinse în anii ‘60 ai secolului trecut de Lucian Chițescu (atunci, la Muzeul Militar Central din București) au dovedit că fortificația din târgul Romanului, atribuită principelui Roman I, este cu totul diferită de Cetatea Nouă de la Roman, ridicată din porunca lui Ștefan cel Mare în preajma satului Gâdinți[8]. Apoi reconstrucția Sorocăi la 1543 de Petru-vodă Rareș, susținută încă la 1905 de Nicolae Iorga în sinteza sa de la Gotha, *Istoria poporului român*[9], se întemeia desigur pe același act publicat însă abia la 1911 tot de ilustrul învățat român.

Dar scrisoarea lui Petru-Vodă Rareș din 23 aprilie 1543 este de fapt extrasă din actele unui proces desfășurat în Ardeal în anii 1555-1557[10], al cărui protagonist fusese pietrarul („lapicida“) sau zidarul

Fig. 2. Castelul Soroca (după o carte postală reproducând un clișeu publicat de Alexandru Lapedatu în BCMI, 1914)

[2] Hurmuzaki/Papadopulos-Kerameos, XIII, p. 102.

[3] Alex. Lapedatu, *Cetatea Sorocii – notiță istorică descriptivă*, BCMI, an VII, 1914, p. 85.

[4] Hurmuzaki/Densușianu, II[3], pp. 699-700.

[5] Hurmuzaki/Iorga, XIV[1], p. 432.

[6] Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă)*, în idem, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 205.

[7] Alex. Lapedatu, *op. cit*., pp. 86-87.

[8] Lucian Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gâdinți (raion Roman)*, SCIV, XVII, 2 (1966), pp. 405-413.

[9] N. Iorga, *Istoria poporului român*, ed. Georgeta Penelea, 1985, p. 325.

[10] Hurmuzaki/Iorga, XIV[1], pp. 513-519, 520-521.

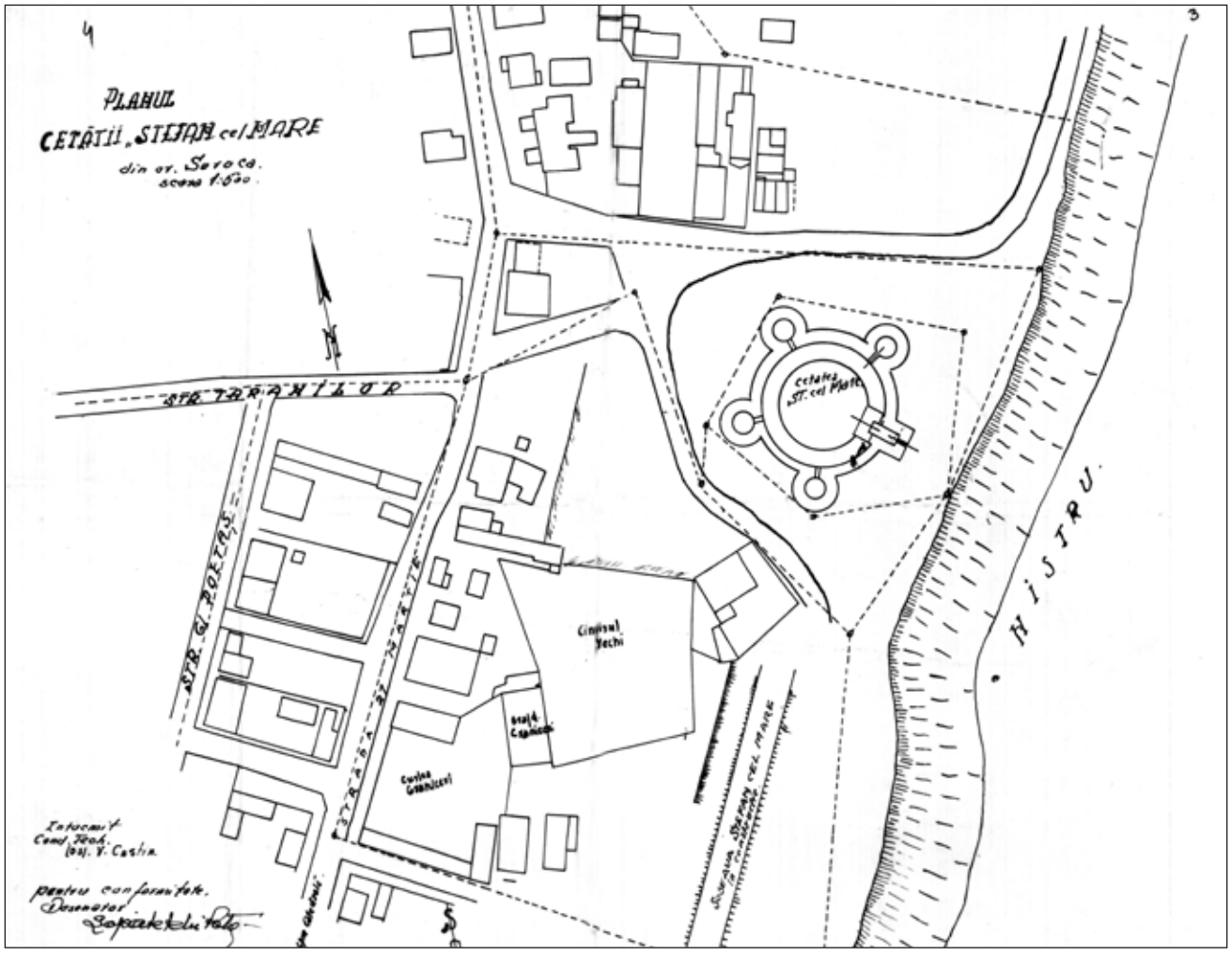

Fig. 4. Plan de situație al cetății Soroca, întocmit de conductorul tehnic V. Costin (Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, scara 1:500)

(„murarius“[11] sau „muratorius“) Iohannes. Acesta lucrase la biserica domnului din Roman, dar după campania otomană în Moldova de la 1538 se retrăsese la Bistrița, unde își avea casa. Petru-vodă, odată revenit în scaunul domnesc la 1541, încercase în mai multe rânduri să-l facă să se întoarcă, folosind promisiuni și amenințări în legătură cu o datorie ce Johannes ar fi avut-o către domn, dar negată de meșter, care se temea în plus că va fi folosit „non causa edificandi ecclesiam, sed ad demonstrandos thesaurus quorundam boyeronum quos recondere coactus fuisset“[12]. Cum o biserică începută cu alți meșteri se năruise[13], principele Moldovei a încercat din nou în 1545 să-l aducă pe meșterul Iohannes să-i lucreze la un nou edificiu – probabil acela din Hârlău[14], precum făcuse odinioară la Suceava[15], și, încă o dată, să-l aibă în țară pentru biserica de la Roman[16].

Dar niciodată constructorul Johannes nu se mai învoise să se reîntoarcă în Moldova sub Petru vodă Rareș și urmașii acestuia[17]. Astfel încât aserțiunea potrivit căreia principele Petru a refăcut în piatră la 1543 cetatea Soroca nu se mai poate susține.

De altfel, cu remarcabilul său simț critic, Miron Costin remarca în *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*: „cum am înțeles de cetatea Sorocii, să fie făcută de un Petru vodă, de care lucru mult mă mir că Urechii vornicul nu pomenește“[18].

Astfel că primele mențiuni certe ale pârcălabului de Soroca, în persoana lui Costea sau Constantin,

[11] Echivalentul francez și englez al termenului este *mason*.
[12] Hurmuzaki/Iorga, XIV[1], p. 519.
[13] *Ibidem*, p. 447, doc. DCCCXXXIII.
[14] N. Iorga, în Hurmuzaki/Iorga, XIV[1], p. 440, n. 2.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, p. 448, doc. DCCCXXXV.
[17] Astfel că Petru-Vodă a procedat până la urmă la sechestrarea casei lui Johannes din Bistrița (Hurmuzaki/Iorga, XIV[1], p. 519, doc. DCCCCLII).
[18] Miron Costin, *Opere*, p. 266.

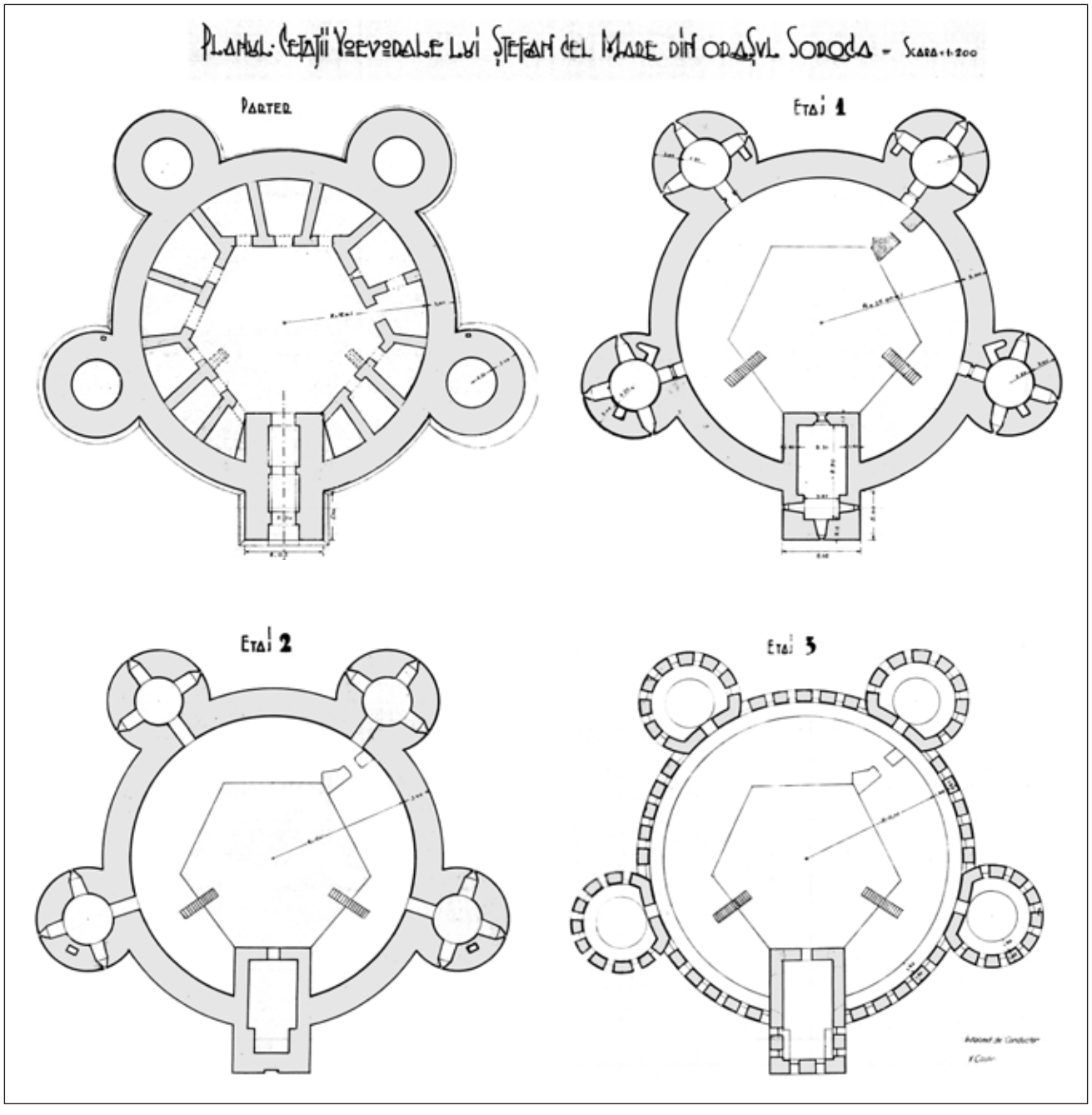

Fig. 5. Planul pe nivele al castelului Soroca, întocmit de conductorul tehnic V. Costin (Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, scara 1:200)

sunt din vremea lui Ștefan cel Mare, în acte externe de la 12 iulie și 14 septembrie 1499 și unul intern din 14 martie 1500[19]. Faptul că pârcălabul de Soroca a fost între demnitarii principelui martori ai tratatelor de pace cu regele Ioan Albert și frații săi, Alexandru, marele duce al Lituaniei, și Sigismund la 12 iulie 1499, precum și ai tratatului de alianță cu Alexandru, marele duce al Lituaniei, de la 14 septembrie 1499, relevă însemnătatea poziției sale, implicit a cetății Soroca. În acest din urmă document pecetea lui Costea este însă diferită: „†пан кост[а п]осадник“[20], ceea ce poate să sugereze existența inițială la Soroca a unei *posade*, adică a unei *trecători*.

Cea dintâi mențiune a cetății – *городъ* – Soroca e într-o scrisoare de la 1 iunie 1512 din Hârlău a domnului Moldovei, Bogdan cel Orb, către regele Poloniei, Sigismund, unde principele român solicită acordarea morilor de pe malul vecin al Nistrului pentru aprovizionarea cetății sale, subliniindu-i valoarea

[19] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1914, pp. 425, 435, 444, 446; *DRH. A.*, vol. III, p. 454, doc. 253.

[20] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 444.

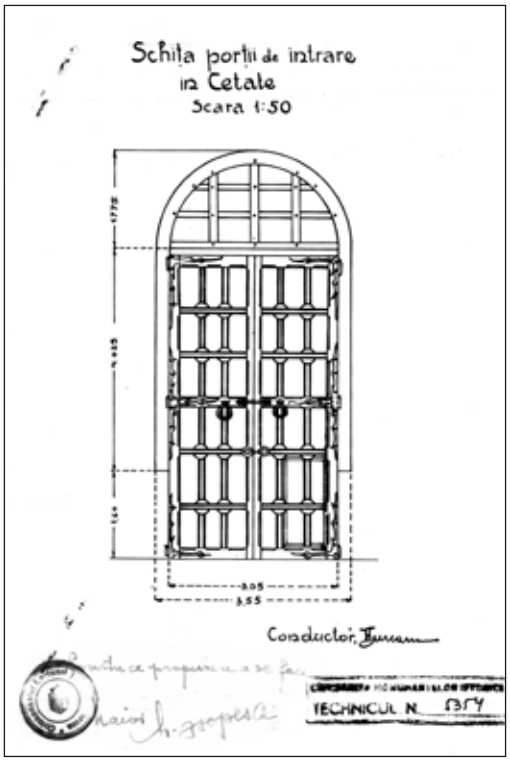

Fig. 6. Schița pentru refacerea porții principale a castelului Soroca, întocmită de conductorul tehnic I. Țurcanu (Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, scara 1:50)

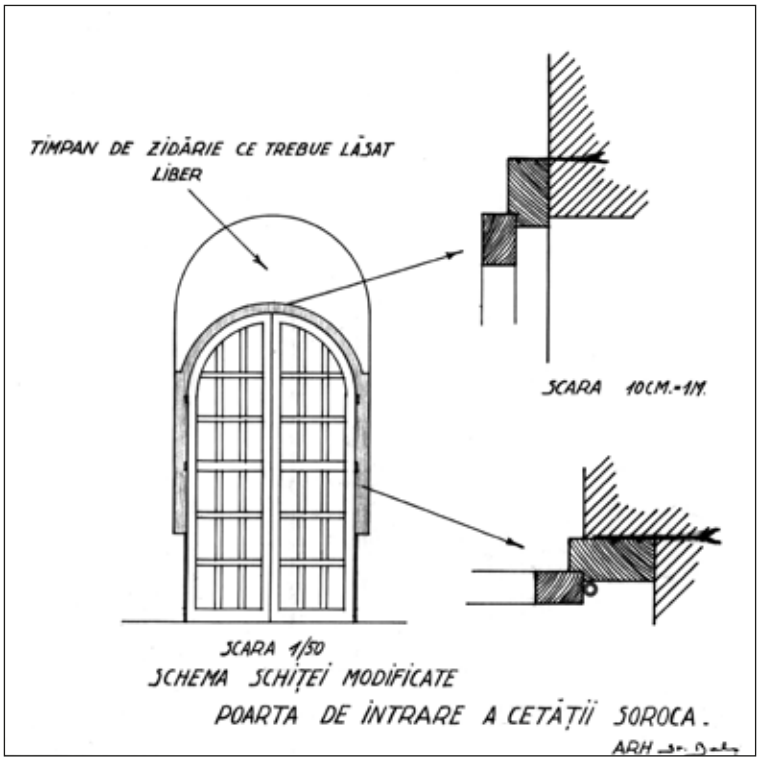

Fig. 7. Schița modificată pentru refacerea porții principale a castelului Soroca, datorată arhitectului Ștefan Balș (Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, scara 1:50)

în apărarea împotriva „păgânilor"[21]. Alături de sublinierea însemnătății cetății pentru sistemul defensiv după pierderea Chiliei și Cetății Albe, ceea ce reține atenția în scrisoare este alternanța calificării Sorocăi ca *город* cu aceea de *замка* (castel).

Ori tocmai desemnarea Sorocăi drept Замка este dovada existenței la 1512 a castelului de aici și nicidecum a unei fortificații de pământ.

Întâmplător, valoarea militară a castelului de la Soroca a fost dovedită la 1693, beneficiind de mărturia directă a tinerei beizadele Dimitrie Cantemir[22]. La finele lui iulie al acelui an seraschierul otoman Daltaban Mustafa pașa, nesocotind însemnătatea fortificațiilor de la Soroca, a hotărât cucerirea ei de la polonezi care o ocupaseră. Forțele menite acestei acțiuni se ridicau la 4 000 de pedestrași cu patru balimeze (*tormenta*), din care două mai mari nu treceau de cinci ocale și două bombarde, la care se adăugau peste 20 000 de tătari și cei 1 500 de luptători conduși de Constantin-Vodă Cantemir și de Dimitrie, având și ei trei balimeze. Garnizoana era formată din 200 de dragoni și 400 de cazaci sub un căpitan neamț în slujba Poloniei. Dar „zidurile foarte înalte ale cetății asemenea unor turnuri [...] și noile întărituri pe care le alcătuiseră din afară leșii" au temperat avântul pașei care, deși a dispus un asediu în toată regula și a încercat fără succes minarea zidurilor, cărora bombardamentul artileriei sale nu le aducea nicio vătămare, a trebuit, după treizeci de zile, să se întoarcă rușinat la Iași. Astfel că mai târziu, în *Descriptio Moldaviae,* Dimitrie Cantemir va scrie despre Soroca astfel: „cetate mică, ce-i drept, dar, ținând seama de timpul în care s-a construit, foarte puternic întărită; are un zid quadrangular, dar foarte înalt, apărat de turnuri foarte înalte și construit din cremene, de care sunt pline dealurile împrejur"[23].

Dintre mărturiile călătorilor străini despre Soroca – după minunata colecție inițiată de regretații Maricel Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu – este interesantă cu deosebire aceea de la finele Vechiului Regim, din iarna lui 1737, a doctorului scoțian John Bell din Antermony. După însemnarea din jurnalul său de drum: „Soroca nu este decât un orășel frumos așezat pe malul apusean al râului [Nistru], cam la vreo 30

[21] Hurmuzaki/Densușianu, vol. II[3], pp. 699-700.

[22] Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir,* ed. Radu Albala, București, 1973, pp. 205-211.

[23] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Gh. Guțu, Maria Holban, N. Stoicescu, Vintilă Mihăilescu, Ioana Constantinescu, D. M. Pippidi, București, 1973, pp. 78-79.

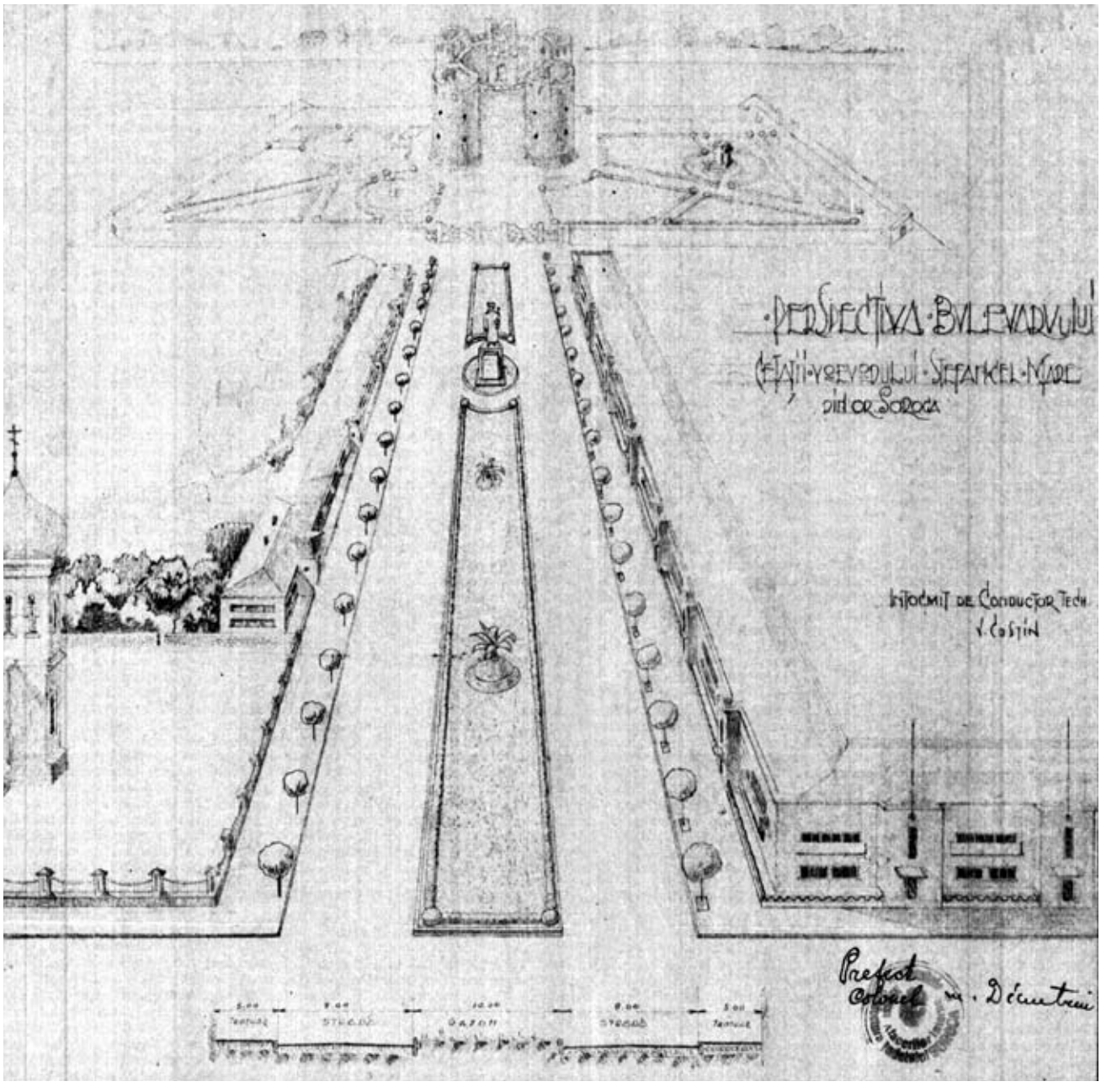

Fig. 8. Proiect de amenajare urbanistică a zonei cetății Soroca și deschidere a bulevardului având-o drept cap de perspectivă - întocmit de conductorul tehnic V. Costin (Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, scara 1:500)

de leghe la sud-est de Hotin și cam la aceeași distanță nord-vest de Bender. Orașul este locuit în majoritate de moldoveni amestecați cu ceva greci, evrei și turci. Este apărat de un turn vechi în care se află niște tunuri de puțin folos"[24]. Preponderența românească a populației târgului, ale cărei urmări le afla și Nicolae Iorga în drumurile sale basarabene de la 1905, se explică și prin rolul cetății. Totodată, mărturia lui John Bell explică descoperirea în săpături arheologice a ghiulelelor de diferite calibre.

* * *

Încheierea primei conflagrații mondiale, întârziată pentru români până în anii 1919-1920, dar soldată cu minunata înfăptuire a României întregite, a fost urmată firesc de o refacere a civilizației regatului. Nu puteau să lipsească preocupările pentru cercetarea, conservarea, restaurarea și punerea în valoare a unui mare patrimoniu, de la Nistru până la Tisa, din Carpații Păduroși până la Dunăre, de la Cetatea Albă până dincolo de aceea a Caliacrei.

Comisiunea Monumentelor Istorice, aflată între cele două războaie mondiale sub conducerea lui Dimitre Onciul, Grigore Cerchez și, între 1924 și 1940,

[24] *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1997, p. 193.

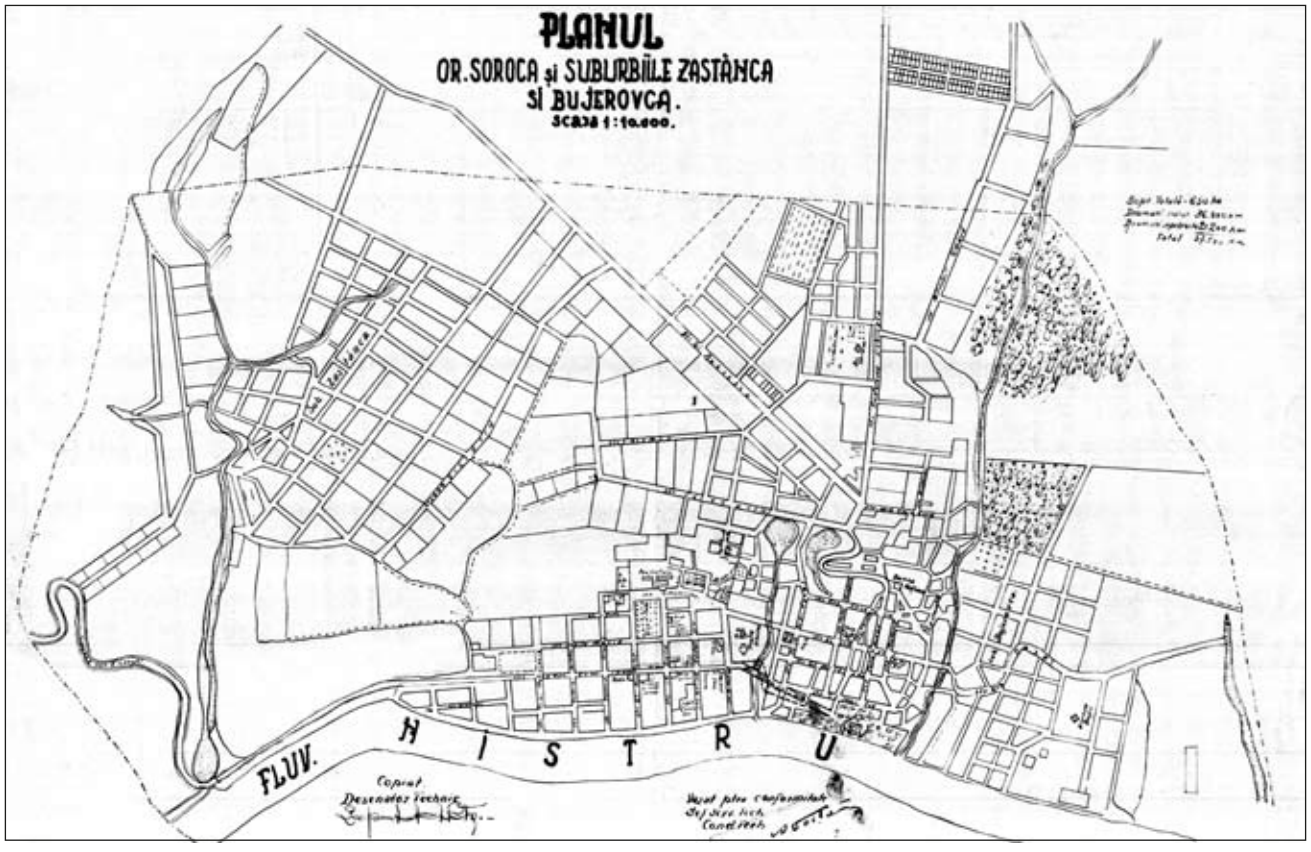

Fig. 9. Planul orașului Soroca cu suburbiile sale (Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul Comisiunii Monumentelor Istorice, scara 1:10 000)

a lui Nicolae Iorga, a avut în față o uriașă provocare legată de apărarea și restaurarea unui patrimoniu de o varietate și o semnificație care, în multe, foarte multe cazuri, se cerea a fi abia acum relevată. Conștienți de responsabilitatea ce le revenea, ei înșiși cu studii la Viena, Paris, Berlin, Leipzig, marii învățați români au întemeiat școlile de la Paris – Fontenay-aux-Roses, Roma, Veneția, menite să formeze specialiștii capabili să înțeleagă mai bine și să însușească tehnicile de restaurare și conservare a monumentelor și siturilor istorice. Unii dintre aceștia vor fi direct implicați, la sfârșitul anilor '20 și în anii '30, în lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice.

În 1919, prin stăruința generalului Radu Rosetti, a lui Nicolae Iorga și a lui Vasile Pârvan, avea să capete o formă instituționalizată Muzeul Militar Național – astăzi Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I" – aflat în primul său deceniu de existență sub îndrumarea unor comitete conduse de Vasile Pârvan și generalul Rosetti. Bogatele colecții ale acestuia, ale căror origini datau încă din vremea domniei lui Alexandru Dimitrie Ghica, au fost etalate în clădirea *art nouveau* a Palatului Artelor din Parcul Carol, demolat în 1943 spre a face ulterior loc, sub altă dictatură, monumentului „Eroilor Socialismului".

Din acțiunea conjugată a Comisiunii Monumentelor Istorice, a Muzeului Național de Antichități și a Muzeului Miliar Național avea să se închege în anii 1925-1926 programul de cercetare și, ulterior, de conservare/restaurare a cetăților de pe linia Nistrului. Cauza era, alături de însemnătatea deosebită a acestor monumente, degradarea lor în ultima etapă a stăpânirii Basarabiei de Imperiul Rus[25].

Cel care avea să aibă intuiția anvergurii acestui program a fost Nicolae Iorga: în ianuarie 1929 el avea să susțină la Universitatea din Paris conferința *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, cuprinzând și investigațiile privind cetățile nistriene în această largă temă de cercetare.

Chestiunea săpăturilor arheologice la cetățile din întreaga Românie se pusese imediat după 1920 și a fost influențată de excepționalele descoperiri de la biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș, care au adus o faimă neașteptată secretarului Comisiunii Monumentelor Istorice, Virgil Drăghiceanu (1879-1964). Licențiat în litere și filozofie, el devenise încă din vremea președinției lui Ioan Kalin-

[25] N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an XXI, 1929, p. 53.

deru conservator al colecțiilor Comisiunii, colaborator la *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* și știuse să câștige încrederea lui Nicolae Iorga în vremea războiului, prin contribuțiile la ziarul acestuia, *Neamul românesc*. Astfel că, după descoperirea intactă a mormântului 10 din biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș – mormânt care face astăzi obiectul unor amuzante teorii –, omologarea internațională a rezultatelor săpăturilor prin studiile lui Gheorghe Brătianu[26] și cu ocazia Primului Congres de Studii Bizantine de la București (1924)[27], Virgil Drăghiceanu a devenit membru corespondent al Academiei Române (1926) prin stăruința lui Nicolae Iorga. În pofida acestei faime, atunci când s-a pus problema conducerii săpăturilor de la Cetatea Neamțului, Vasile Pârvan, directorul Muzeului Național de Antichități, a preferat să-l propună pe Gheorghe Brătianu.

Cercetările arheologice la cetățile românești de pe Nistru au fost începute sub egida și cu fondurile Comisiunii Monumentelor Istorice și Muzeului Militar Național: la Cetatea Albă sub conducerea prof. Paul Nicorescu, apoi a prof. Grigore Avachian. Ele aveau să asigure materia primelor și, din păcate, ultimelor numere ale *Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia* (1929-1931).

Dar cercetările arheologice de la Cetatea Albă nu au fost singurele de pe linia Nistrului, ele fiind urmate de campanii în anii 1928, 1929, 1930, conduse de Virgil Drăghiceanu la cetatea Soroca. O parte din piesele arheologice din săpăturile din anii 1928-1930 au fost expuse încă din anul 1930 într-o mică secțiune cu o vitrină a Muzeului Militar Național, care a și fost prezentată în cunoscuta revistă a lui Emanoil Bucuța *Boabe de grâu*[28]. Dacă cercetările nu s-au materializat în vreo publicație a academicianului român, din fericire, din anul 1990 și până astăzi au putut fi identificate o parte din obiectele arheologice[29] rezultate din săpături, precum și relevee și planuri de punere în valoare a cetății de către Comisiunea Monumentelor Istorice[30], păstrate în fondul acesteia din arhiva Institutului Național al Patrimoniului.

* * *

Marea majoritate a ceramicii depistate este alcătuită din fragmente de vase smălțuite de factură bizantină târzie[31] și se încadrează în sec. al XIII-lea, sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. al XV-lea. Ea își găsește analogii în ceramica din aceeași perioadă descoperită la Cetatea Albă și Enisala[32], la Păcuiul lui Soare[33], la Caliacra[34], precum și în descoperiri fortuite sau programate din Constantinopolul bizantin[35].

Este o ceramică de bună calitate, dintr-o pastă fină, omogenă, bine arsă, cu glazurile de culoare predominantă verde-gălbuie, măslinie sau castaniu-deschis, cu motive incizate, vegetale, zoomorfe și geometrice. O parte dintre aceste fragmente, în majoritate de boluri, au incizate pe fund mărci de olar, însemne, asemănătoare celor de la Păcuiul lui Soare[36]. Eventual ceva mai vechi, din secolele XIII-XIV, pot fi fragmentele de ceramică smălțuită cu pastile aplicate (planșele cu ceramică, fig. 13-14, 15-16).

S-au putut reîntregi parțial, din păcate, doar un mic ulcior din pastă cărămiziu-deschis, cu buza răsfrântă, căruia îi lipsește toarta, corpul vasului fiind decorat de la gât în jos cu caneluri orizontale. Al doilea obiect reîntregit este o splendidă farfurie smălțuită doar la interior, cu căușul de culoare castaniu-deschis, cu irizații, iar buza verde-închis, ornamentată cu o ghirlandă sinusoidală în nouă valuri, formată din

---

[26] Gheorghe Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesh (Roumanie)*, „Revue archéologique", Paris, XIII, 1921, pp. 1-23; idem, „Les bijoux de Curtea de Argeș et leurs éléments germaniques", BSHAR, XI, 1924, pp. 39-54.

[27] Inițiat de Nicolae Iorga și marcat de prezența în România a lui Charles Diehl, congresul avea să impună biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș și descoperirile din 1920 în literatura clasică despre arta bizantină sub Paleologi. „Muzeul Militar Național", „Boabe de grâu", III, V (1930).

[29] Ele au început să fie depistate în depozitul arheologic al Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I".

[30] Ele au făcut obiectul unei prime semnalări și parțiale publicări de către Sergiu Iosipescu, Raluca Verussi, *Precursori, membri și colaboratori ai Comisiunii Monumentelor Istorice*, „Revista monumentelor istorice", an LXI, II(1992), București, 1998, pp. 50-51.

[31] Vezi pentru aceasta lucrarea clasică a lui David Talbot Rice, *The Byzantine Glazed Pottery*, Oxford, 1930.

[32] Vezi pentru Cetatea Albă, Barbu Slătineanu, *Contribuții la ceramica bizantină de la Turnu Severin, Cetatea Albă și Enisala*, „Revista Fundațiilor Regale", 4-11, 1937, pp. 321-340; pentru Enisala, v. Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, pp. 397-398.

[33] Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală*, vol. II, București, 1977, pp. 67-93.

[34] Gheorghi Djingov, Ana Balkanska, Maria Josifova, *Kaliakra*, t. I, Sofia, 1998; Gheorghi Atanasov, *The Despotic Domain of Dobroudja*, Veliko Tărnovo, 2009, p. 486.

[35] Vezi secțiunea consacrată Bizanțului târziu în Muzeul de Arheologie de la Istanbul.

[36] Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *op. cit*., p. 106.

patru linii incizate și una punctată (fig. 17-18). După culorile smalțului, ea poate fi un produs italian.

O altă categorie de obiecte o reprezintă cahlele nesmălțuite și smălțuite care se încadrează, după analogiile din spațiul medieval românesc, în secolele XV-XVII. Între cahlele nesmălțuite, de culoare cărămiziu-deschis, se remarcă un fragment pe care este înfățișat capul unui cal, precum și cele cu un motiv decorativ cu combinații de triunghiuri în relief, motive florale (palmete) și geometrice. Fragmentele de cahle smălțuite, de culoare măsliniu-închis sunt decorate cu brâuri oblice sau cu motive florale.

Cele mai numeroase fragmente sunt ale unor pipe, desigur din secolele XVII-XVIII, cu o mare varietate de forme și decorații, din care se remarcă câteva din pastă foarte fină, bine arsă, de culoare roșcat-închis, purtând și cartușuri ale fabricanților (fig. 66, 68, 71). Tot între obiectele ceramice descoperite se numără fragmente de sfeșnice și o fusaiolă cu o decorație prin împunsături.

Podoabele identificate se reduc la două inele, probabil din argint, fiecare cu câte o piatră semiprețioasă, translucidă, prinsă într-un chaton, cu similitudini în descoperiri din secolele XIV-XV de la Păcuiul lui Soare și în despotatul lui Dobrotiță[37].

Feroneria. Între piesele acestei categorii se află câteva lame și fragmentul unui cuțit cu plăselele de os, precum și câteva catarame din fier.

Așa cum ne puteam aștepta, în săpăturile lui Virgil Drăghiceanu s-au descoperit numeroase proiectile de piatră și de fontă pentru baliste și tunuri („pușci"). Ghiulelele sunt de cca 1 la 4 livre, ceea ce în Evul Mediu și Premodern indica deopotrivă și calibrul tunurilor.

* * *

În preajma și în anii desfășurării săpăturilor lui Virgil Drăghiceanu, Serviciul tehnic (condus de arhitectul Nicolae Ghica-Budești) al Comisiunii Monumentelor Istorice, prezidată de Nicolae Iorga, a început releveele și studiile arhitecturale ale cetății Soroca. În fondul Comisiunii Monumentelor Istorice au fost descoperite mai multe relevee și planuri, proiecte de amenajare peisagistică și urbană pentru punerea în valoare a cetății[38]. Alcătuitorii lor sunt, între alții, conductorul tehnic V. Costin, iar între semnatarii unui detaliu pentru reconstrucția porții de intrare a cetății, ilustrul arhitect restaurator de mai târziu, Ștefan Balș. Este totodată de subliniat preocuparea pentru punerea în valoare a cetății prin crearea unor grădini franțuzești adiacente și, mai ales, a unei generale reamenajări urbanistice a târgului, prin proiectarea unui mare și modern bulevard având drept cap de perspectivă cetatea Sorocăi. Împrejurările neprielnice, cumplitele vremuri ale celui de-al Doilea Război Mondial au împiedicat înfăptuirea acestor planuri[39], care dovedesc însă importanța deosebită acordată în România acelor vremuri cetății Soroca.

Releveele cetății înfățișează un puternic corp cilindric, flancat de patru turnuri circulare dispuse armonic și un turn de poartă pe plan dreptunghiular, toată construcția fiind din piatră. Construcțiile interioare dezvoltate de la nivelul parterului și, după urmele grinzilor caturilor până la cel de-al patrulea etaj, lăsau în mijloc o curte hexagonală cu una din laturi formată de fațada interioară a turnului de poartă. La etajele 1 și 2 turnurile circulare dispuneau de ferestre de tragere care permiteau efectuarea unui foc încrucișat menit să apere curtinele. La ultimul nivel turnurile de flancare, turnul de poartă și curtinele erau prevăzute cu un parapet crenelat.

Marea surpriză o constituie orientarea porții de intrare a cetății către malul Nistrului. În parte, aceasta se explică grație unui plan de situație (plan 6) care permite reconstituirea vechii topografii a locului. Cetatea era situată, cu mare probabilitate, pe o adevărată insulă creată de bălți și de foști aflu-

---

[37] Gheorghi Atanasov, *op. cit.,* p. 487.

[38] Comisiunea Monumentelor Istorice, înființată în anul 1892, își crease numeroase colecții care au format în anul 1940 un efemer muzeu în palatul Kretzulescu de deasupra Cișmigiului, pus sub conducerea preotului Paul Mihail. În 1948 Comisiunea a fost desființată și colecțiile ei dispersate între Consiliul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare (CSCAS), Muzeul de Artă și Arhivele Statului. O parte doar au revenit Direcției Monumentelor Istorice (Direcția Patrimoniului Cultural Național) desființată, la rândul ei, în 1977. Comisia și Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, renăscute în 1990, au fost desființate în 1993 și, respectiv, 1994, fără a fi putut recupera întreaga moștenire a Comisiunii Monumentelor Istorice. Astfel încât există posibilitatea păstrării unor materiale, inedite, referitoare la săpăturile de la Soroca, măcar fotografii, la Muzeul Național de Artă al României, la Muzeul Satului Românesc etc.

[39] S-a putut amenaja în preajma cetății, la sud, doar una dintre grădinile prevăzute.

Fig. 10. Castel del Monte, vedere fotografică

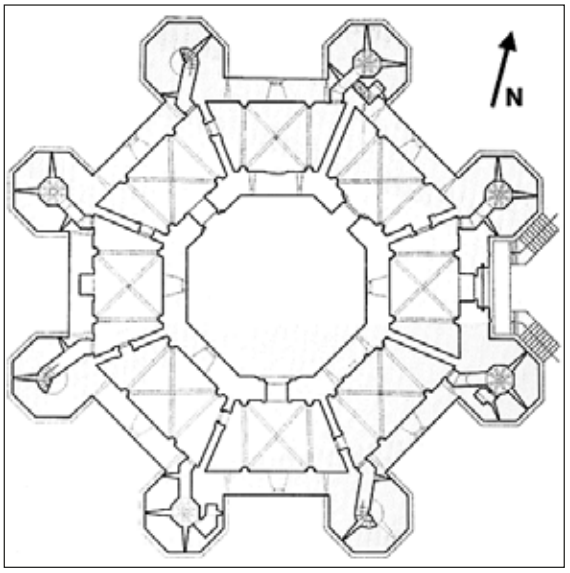

Fig. 11. Castel del Monte, plan

enți ai Nistrului, din care mai erau vizibile încă pe plan, în deceniul trei al secolului XX, contururile a două bazine și a două albii involuate. Toate acestea îndreaptă cercetarea spre demonstrarea caracterului naval al cetății, vădind importanța pe care o avea relația cu fluviul, cu ambarcațiunile care acostau la poarta cetății și, desigur, posibilitatea unei apărări din toate direcțiile.

Împreună cu datarea materialului ceramic prin analogiile constatate și îndoielnica construcție a cetății sub Petru-Vodă Rareș, toate aceste constatări topografice leagă fortificațiile timpurii și castelul de la Soroca de veacurile al XIV-lea și al XV-lea și, fără îndoială, de domnia lui Ștefan cel Mare.

Ceea ce este însă cu totul spectaculos este planul cetății, înfățișând o armonie și o rigoare matematică. Prin aceasta cetatea Sorocăi se încadrează unui tip constructiv rar, ilustrat de Castel del Monte din Apulia, ctitoria de pe la 1240 a împăratului Frederic al II-lea de Hohenstaufen, care a inspirat descrierea mănăstirii din celebrul roman *Il nome della rosa* al lui Umberto Eco. Pentru precizia matematică și astronomică a formelor, precum și pentru valoarea sa de model în arhitectura militară a secolului al XIII-lea, Castel del Monte a fost înscris în anul 1996 pe Lista UNESCO a patrimoniului cultural al umanității.

Cercetarea istorică, arheologică și de castelologie a fortificației de la Soroca, deși vitregită de multe informații, conferă acestei cetăți de strajă la răsăritul pământului românesc calitatea unui monument excepțional, indicat a fi inclus, cât mai curând, în patrimoniul universal.

Summary

THE FORTRESS OF SOROCA ACCORDING TO THE FIRST ROMANIAN RESEARCHES AND THE 1928-1930 EXCAVATIONS. PRELIMINARY NOTES

A critical survey of the first Romanian researches concerning the Fortress of Soroca, realised under the auspices of the Royal Commission of Historical Monuments in the years 1913-1914, and published by Alexandru Lapedatu in the Bulletin of this commission; attest the existence of a castle in Soroca even in 1512. Consecutively the supposed construction of this castle around 1543 by Petru Rareş, prince of Moldavia (1527-1538, 1541-1546) may be rejected, the mason evocated by the letter of the prince never returned in the country to build a new fortress at Soroca.

A similar approach to the archaeological artefacts conserved in the National Military Museum "King Ferdinand Ist" in Bucharest, as a result of the 1928-1930 excavations performed by the Romanian Academy correspondent member Virgil Drăghiceanu on the behalf of the museum and of the Royal Commission of Historical Monuments, offered a new interpretation regarding the evolution of the site. The Byzantine glassed pottery discovered in 1928-1930 at Soroca dates from the 13th-15th century and a plate with green glass may be Italian.

A preliminary investigation in the Archives of the former Royal Commission of Historical Monuments discovered the attempt to realise in the years '20 and '30 of the 20th century a project of castle restoration and for remodelling the urban planning of Soroca to offer a new perspective for the mediaeval fortifications.

Due to these plans we can restore the mediaeval topography of the site, the castle being situated in a place surrounded by water channels. The situation of the fortified gate of the castle in front of the Nistru River suggests its naval importance.

Because of the mathematic harmony of its planning, with the only similitude of the famous Hohenstaufen fortress, Castel del Monte (erected around 1240) the authors propose to include the castle of Soroca in the UNESCO World Heritage Site.

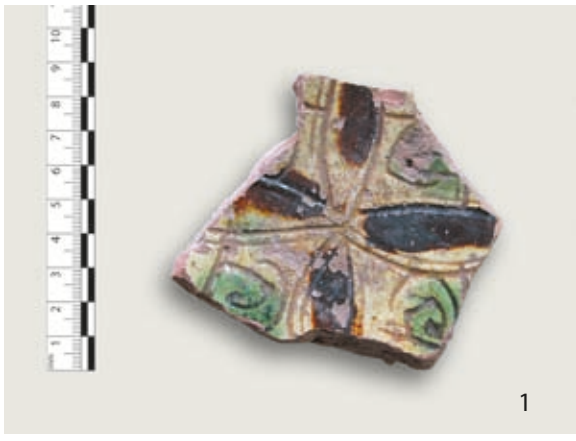

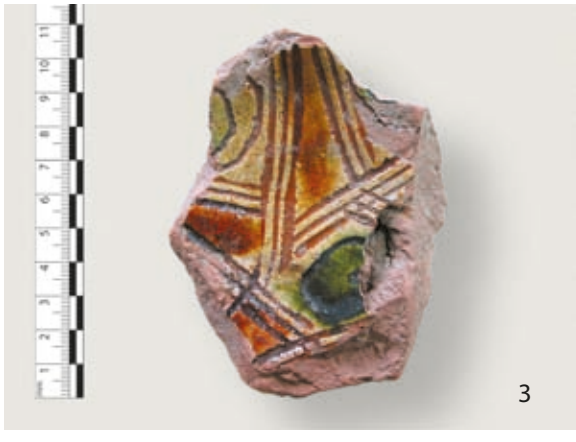

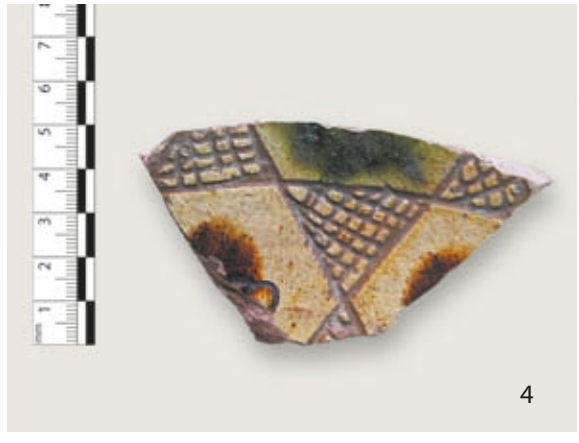

Planșa 1. Ceramica smălțuită din sec. XIV-XV (nr. 1-8)

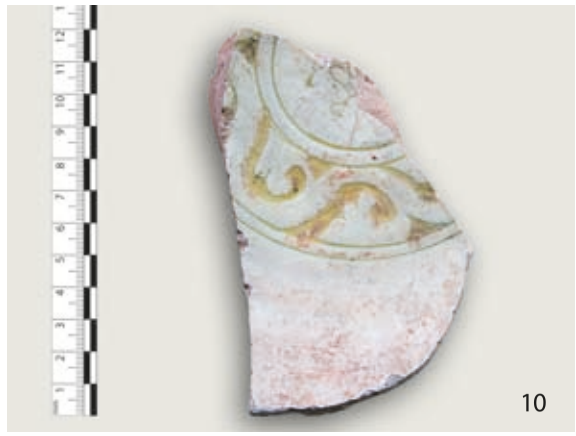

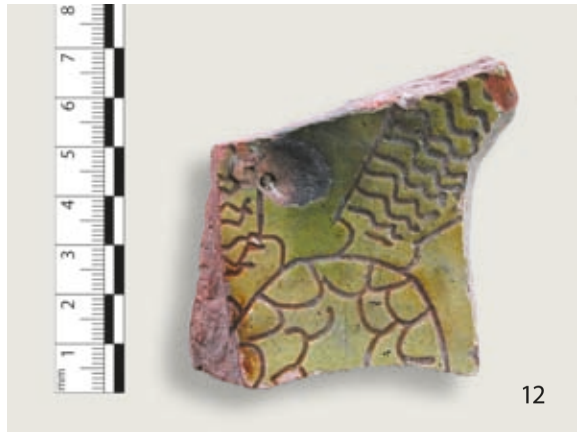

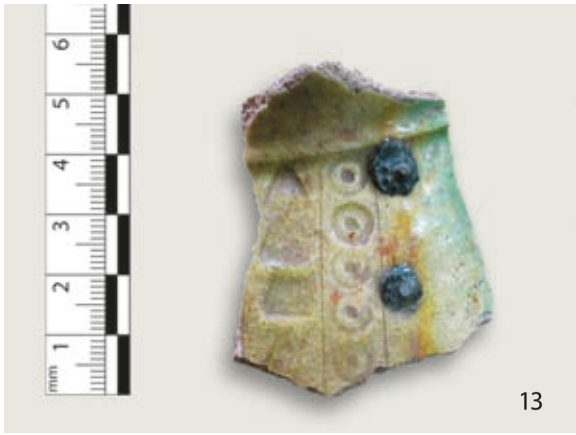

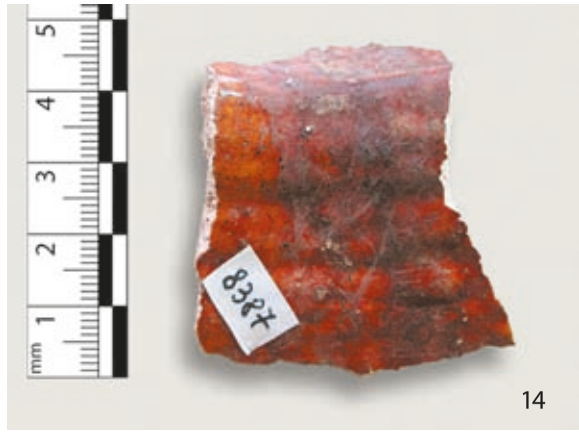

Planșa 2. Ceramică smălțuită, sec. XIII (nr. 13-16), sec. XIV-XV

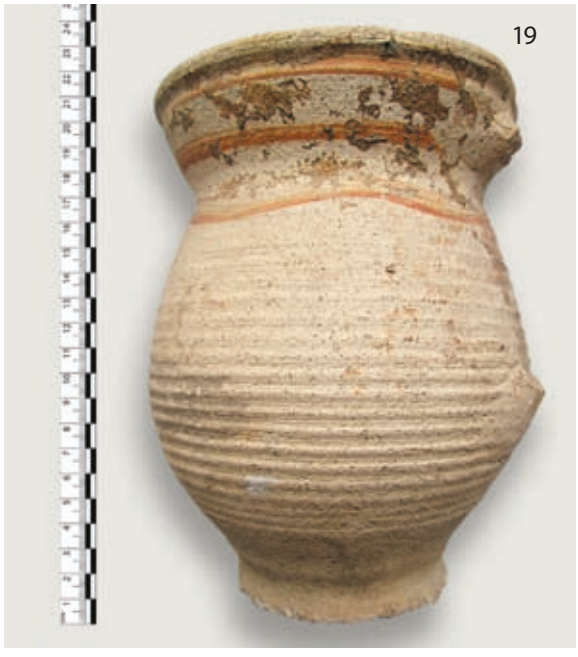

Planșa 3. Ceramică întregită: nr.19-20, farfurie smălțuită (sec. XV); nr.21-22, ulcior (sec. XVII)

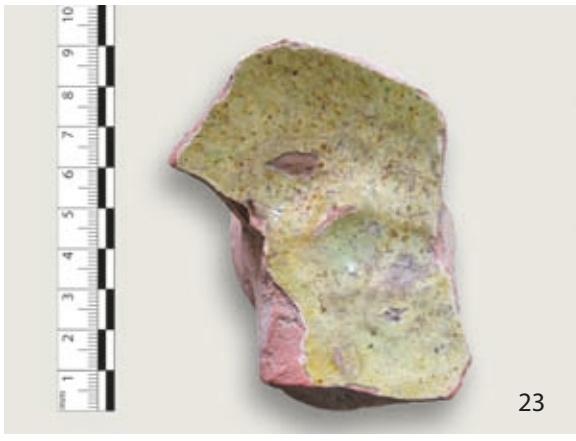
23

24

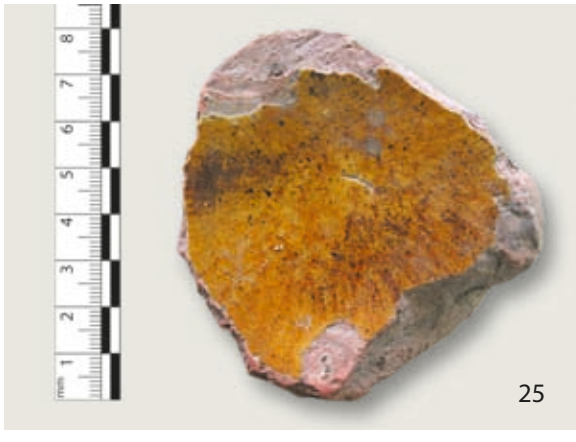
25

26

27

28

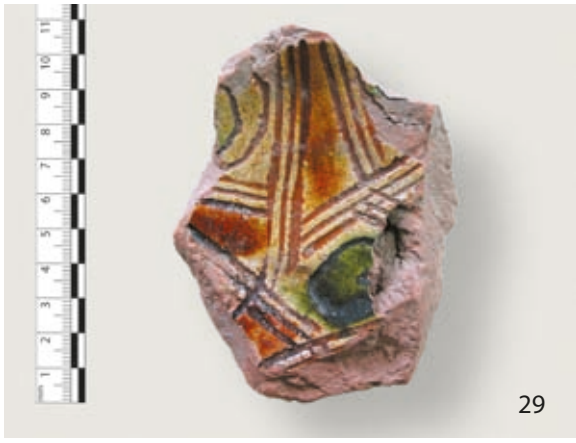
29

30

Planșa 4. Ceramica smălțuită cu semne de olari, sec. XIV-XV

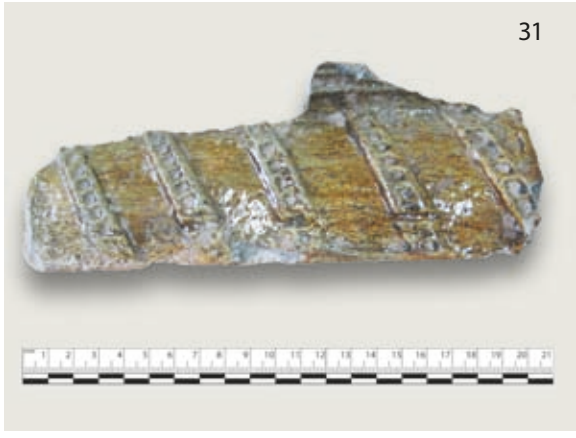

Planșa 5. Cahle din sec. XV-XVII

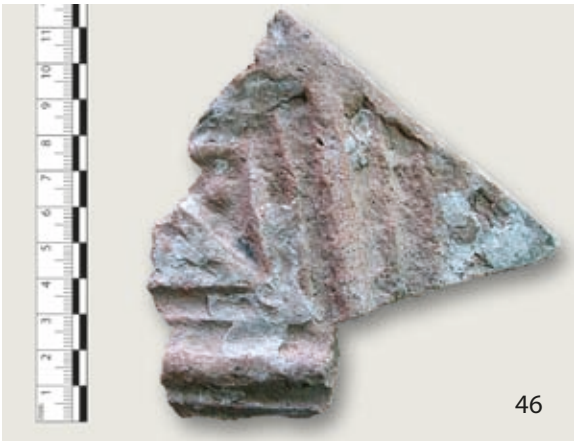

Planșa 6. Cahle din sec. XV-XVII

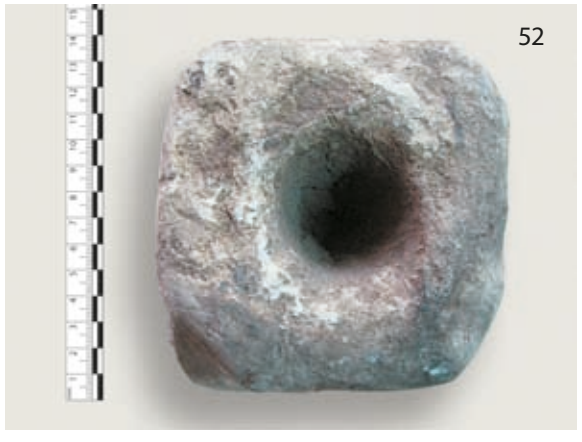

Planșa 7. Cahle din sec. XV-XVII (nr. 47-50); sfeșnic din sec. XV (nr. 51-52); gât de ulcior din sec. XVII (nr. 53-54)

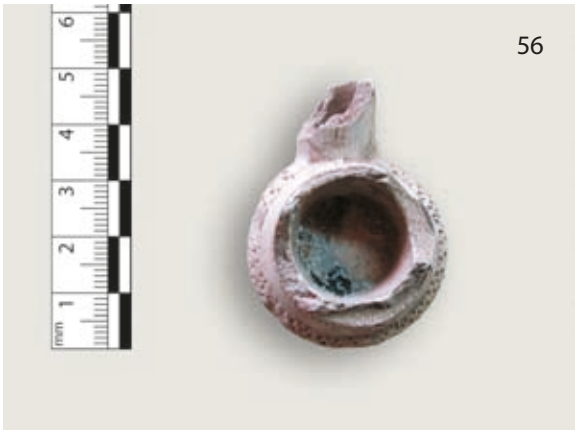

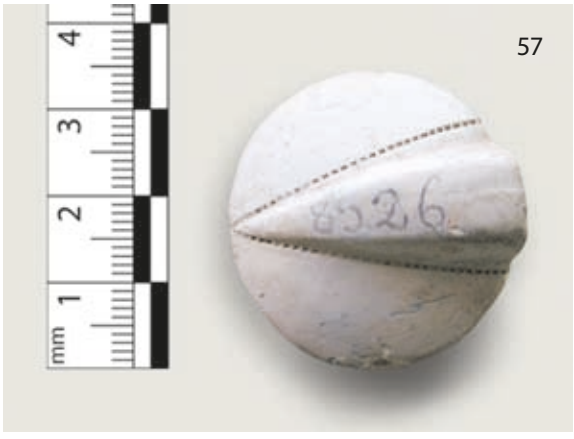

Planșa 8. Fusaiolă (nr. 55); pipe din sec. XVII-XVIII

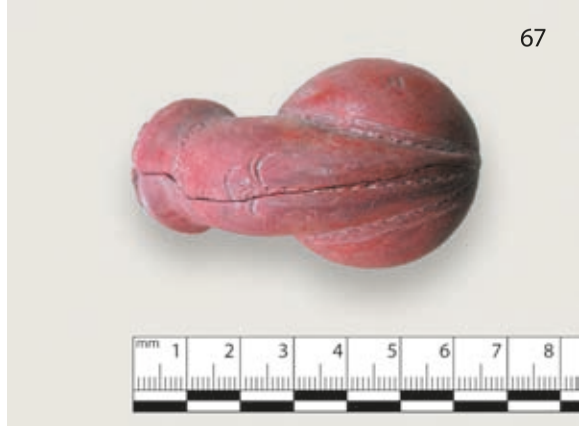

Planșa 9. Pipe din sec. XVII-XVIII (nr. 66, 68 poartă cartușurile fabricanților)

Planșa 10. Pipe din sec. XVII-XVIII cu cartuș fabricant (nr. 70-710; inele din sec. XV-XVI (nr. 72-75)

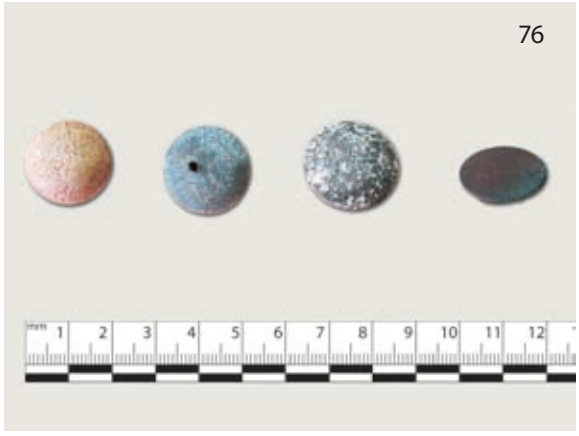

Planșa 11. Bumbi de găitane din sec. XVI-XVII (nr. 76-77); feronerie din sec. XV-XVII (nr. 78-83)

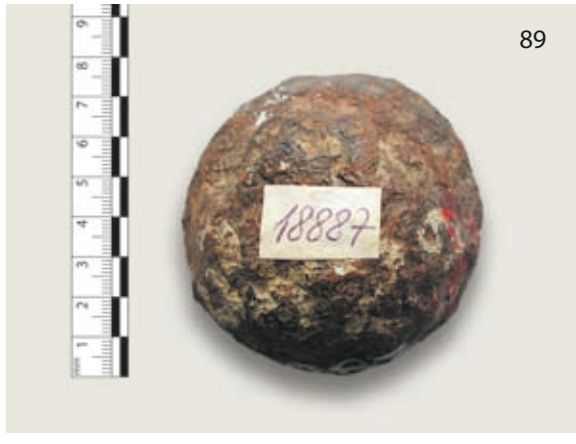

Planșa 12. Vârf de coif din sec. XV (nr. 84-85); proiectile (ghiulele) și fragmente de proiectile din piatră, fier și fontă din sec. XIV-XVII (nr. 86-91)

CETATEA SOROCA ÎN LUMINA SURSELOR SCRISE ȘI DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE

Sergiu MUSTEAȚĂ, Ion TENTIUC, Ion URSU

Introducere

Cetatea de piatră de la Soroca a beneficiat în ultimii ani de o anumită atenție din partea cercetătorilor care, prin studiile efectuate, au încercat să reconstituie istoria apariției și evoluției fortificației medievale de pe Nistru. Situată la un vechi vad al fluviului, aceasta a împărtășit, pentru toată perioada evului mediu și a epocii moderne, soarta regiunii, suportând mai multe asedii, devastări și incendieri, ale căror urme și sechele stau imprimate pe zidurile de piatră brăzdate de gloanțe și ghiulele.

Fortificația medievală Soroca este situată pe malul drept al Nistrului, în apropierea unei vechi treceri a fluviului. Cetatea de piatră de la Soroca are un plan circular și este înzestrată cu cinci turnuri amplasate la distanțe egale unul de altul, ridicate cu circa 4 m deasupra curtinelor (fig. 1). Patru turnuri au forma cilindrică în plan, iar al cincilea are formă rectangulară. Turnul rectangular, prin pasajul de la nivelul inferior, adăpostește poarta de intrare în cetate[1]. Turnurile au fost prevăzute să funcționeze pe câteva niveluri de apărare, dispuse pe verticală. Prezența ambrazurilor demonstrează că toate nivelurile au fost de luptă. Turnul rectangular are trei niveluri, dintre care cel inferior cuprinde golul de intrare, la nivelul intermediar este situat paraclisul cetății, iar la cel superior se află o terasă largă care comunică cu drumul de strajă. Drumul de strajă reprezintă o amenajare în partea superioară a cetății fiind așezat pe grosimea zidului. De pe terasa pentru străjeri se intră la ultimul nivel al turnurilor circulare, prevăzute și ele cu belvedere[2].

Curtea interioară a cetății reprezintă un cerc cu diametrul de 30,5 m. Zidurile nu au alte goluri decât gangul de intrare de la parterul turnului-poartă de formă rectangulară. Accesul în turnurile circulare se făcea prin ușa etajului unu , situată la înălțimea de cca. 4 m de la nivelul de călcare al curții interioare. Pentru aceasta au fost construite balcoane pandante din lemn, susținute în console (azi dispărute). De la terasa a doua s-au păstrat cuiburile de la consolele masive, de formă pătrată cu laturile de cca. 0,45x0,45 m.

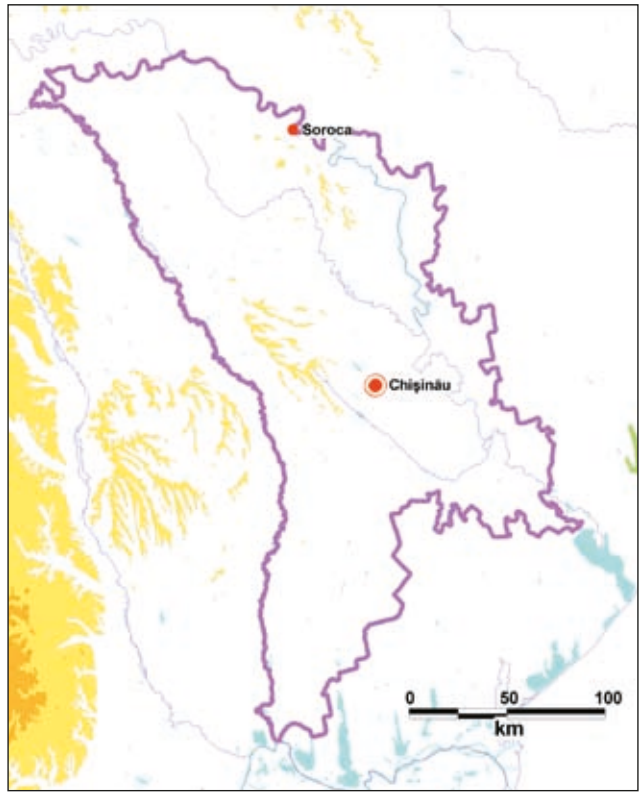

Fig. 1. Harta Republicii Moldova

Grosimea zidurilor cetății și a turnurilor circulare, este de 3,0 - 3,10 m. Turnul de intrare, de formă rectangulară, are grosimea peretelui dinspre curte mai mică. Zidurile cetății în exterior au înălțimea de circa 19-20 m. În partea de jos, pe fundație, pereții sunt oblici, formând *glacisul* construit pentru a întări structura și stabilitatea cetății.

Nivelurile doi și trei ale turnurilor circulare și absida altarului paraclisului din turnul de intrare sunt înzestrate cu guri circulare de tragere pentru arme de foc, numite *mortiere*. Acestea au diametrul de 0,25

[1] T. Nesterov, *Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței*. In: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (70), 2007, 31.

[2] T. Nesterov, *Arhitectura cetății Soroca...* 31-33.

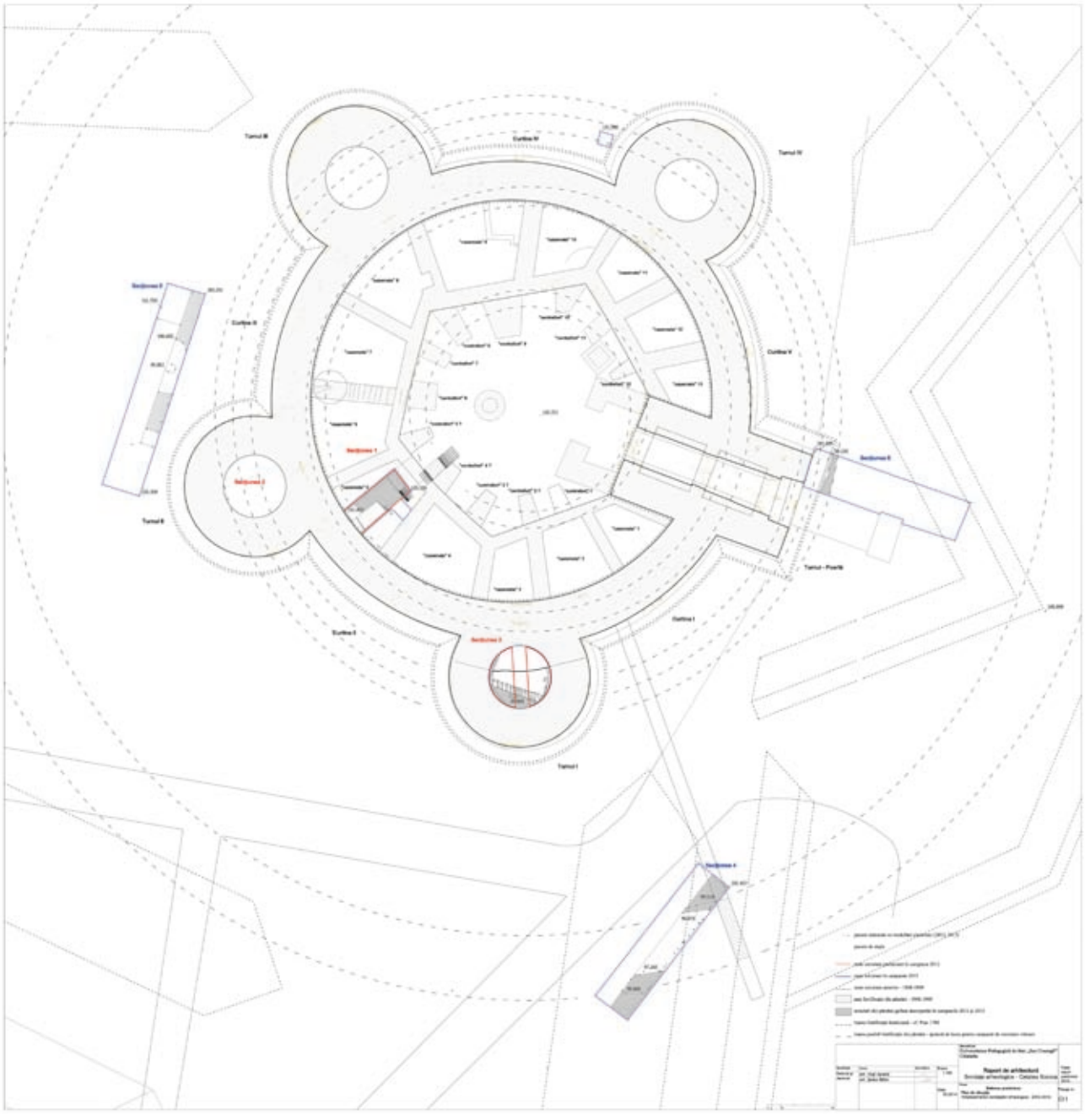

Fig. 2. Cetatea Sorocii. Planul de situațiune (A3).

m și sunt tăiate din piatră silicioasă, sau constau din două blocuri cioplite alăturate. Gurile de tragere au fost compartimentate în firide boltite, câte trei la fiecare nivel al turnurilor.

În perioada inițială de edificare a citadelei de piatră, curtea interioară era liberă de construcții de zid. Conform unor opinii, la parter ar fi existat staule deschise pentru cai, iar galeriile pandante din lemn, din partea superioară, erau sprijinite pe stâlpi de lemn. La aceste galerii se ajungea prin intermediul unor scări din lemn. Într-o etapă de reorganizare a curții interioare, pe perimetrul pereților cetății, au fost construite depozite (numite astăzi, convențional, cazemate) din piatră, având un plan trapezoidal. Pereții de fațadă ale depozitelor au conferit incintei curții o formă cvasi-hexagonală. Astfel, au fost ridicate două niveluri suprapuse, cu încăperi care puteau respecta forma *trapezoidală în plan*. Aceste încăperi au format 13 spații boltite în arc cu lespezi de piatră, numite convențional în literatura de specialitate „cazemate", „pivnițe" sau „depozite". Până astăzi s-au păstrat întregi doar câteva.

În partea superioară a „depozitelor" au fost construite spații de locuit, cu pereți din piatră, compartimentate în câteva încăperi spațioase. Fiecare dintre acestea însumau suprafața a două „depozite" de la

Fig. 3. Al. Popa, sondaje magnetometrice

parter, fiind destinate, probabil, pentru adăpostirea străjerilor cetății.

Se pare că intrarea în spațiile de la etaj se făcea prin vestibuluri de formă trapezoidală în plan între care erau amplasate scările. De la aceste scări s-au păstrat resturile unor construcții masive din piatră, depistate în rezultatul cercetărilor arheologice, fiind denumite, impropriu, „contraforți". Din încăperile de la etaj se pătrundea în interiorul turnurilor circulare prin intrări aflate la înălțimea de circa 4,0 m de la nivelul de călcare a curții cetății.

Sursele documentare scrise privind cetatea Soroca

Una dintre primele mențiuni ajunse la noi privind Soroca[3] pare a fi cea de la anul 1475 și apare în legătură cu un atac al cazacilor asupra hotarelor de răsărit ale Țării Moldovei. În cronica lui *Grigore Ureche* există o interpolare datorată lui Misail Călugărul. În aceasta se menționează că după lupta de la Podul Înalt, Ștefan cel Mare se odihnea la Vaslui:. *„Într-a cea vreme odihnindu-se Ștefan Vodă la Vaslui, au venit olăcari de sârgu de la Soroca, cum că Lobodă și Nalivaiko, hatmanii căzăcești, au intratu în țară și pradă"*[4]. Analiza evenimentelor militaro-politice din această perioadă a permis cercetătorilor să întrevadă în acest fragment o contradicție flagrantă, fapt pentru care el nu a fost utilizat în reconstituirile istorice. Contradicția din interpolarea lui Misail Călugărul este evidentă și constă în faptul că lupta de la Podul Înalt a avut loc la 10 ianuarie 1475, pe când hatmanii cazacilor, Severin Nalivaiko și Grigorii Loboda, au activat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Sunt cunoscute intervențiile acestora din toamna anului 1594 și din primăvara anului următor, când detașamentele de cazaci, sub conducerea lor, a atacat garnizoana otomană din cetatea Tighina și au devastat împrejurimile[5]. Este posibil ca în acel an, 1475, cazacii să

[3] Cercetătorul Constantin Tofan subliniază că *„în anul **1419** este menționată vama din dreptul localității Soroca, la un vad al Nistrului, aceasta fiind o „vamă de trecere", utilizată printre alții și de pelerinii ruși care mergeau spre Ierusalim. Această vamă se afla pe traseul unui drum comercial care făcea legătura dintre orașele Novgorod și Pskov din Rusia și portul Cetatea Albă de la Marea Neagră"* (vezi: C. Tofan, *Considerații istorice asupra evoluției vămilor pe teritoriul Țării Moldovei*. In: *Carpica*, XXXI, 2002, 113). Constantin Cihodaru considera că *„vadul de la Soroca era păzit în timpul lui Alexandru cel Bun de o asemenea întăritură (din lemn și pământ – n.n.), înlocuită mai târziu cu o cetate de piatră"* (vezi: C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1990, 119). Recent, istoricul Ion Țurcanu, a publicat mai multe hărți și portulane din perioada evului mediu care cuprind și spațiul pruto-nistrean. Dintre acestea este menționată harta cunoscută cu numele de „*Estense*", din anul **1450**, care, pe Nistru, în afară de Cetatea Albă, mai indică cetățile Hotin și Soroca, ortografiate corupt (vezi: Ion Țurcanu, *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică*, Chișinău, 2011, 315). B. P. Hasdeu publică în *Arhiva istorică a României, vol. I,* un inventar de documente din Cracovia, editate în 1862 de D. Rykaczewski, în care este inclusă mărturia și obligația lui Petru Aron de la 6 octombrie **1455**, făcută lângă Hotin, de a depune omagiu regelui polon. Tot aici, domnitorul moldovean afirmă că a dat mamei lui Alexăndrel vodă, principesei Maria, *„mătușii paterne a regelui (polonez – n.n.) orașele Sierocko și Targowsko"*. B.P. Hasdeu crede că Targowsko ar fi Târgul Frumos, iar Sierocko ar putea fi Soroca (p. 441). V. Pârvan crede că cele două orașe amintite ar fi Siret și Olochovăț (Pârvan, 1990, p. 106). N. Iorga deasemenea consideră ca mama lui Alexandrel ai/ar fi primit de la Aron vodă Siretul și Volovățul (Iorga, 1899, p. 106). Ion Nistor considera că cetatea de la Soroca a fost ridicată pentru a proteja hotarele Țării Moldovei de incursiunile cazacilor: *„expuse prădăciunilor căzăcești erau regiunile din nord-estul Moldovei și îndeosebi ținuturile Hotinului, Sorocei și Orheiului. Pentru apărarea acestor regiuni, se hotărî Ștefan, spre sfârșitul domniei sale, să fortifice vadul de la Soroca, durând acolo o cetate ca și cea de la Orhei. ... dărui Ștefan unui oarecare Calian mai multe pământuri pe Nistru cu îndatorirea de a sluji la cetatea noastră, la Soroca"*. (vezi: Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 60).

[4] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1971, 97.

[5] A se vedea scrisoarea lui Severin Nalivaiko, din ianuarie 1596, către regele polon Sigismund III Vasa, unde acesta vorbește despre jafurile la care erau supuse localitățile din sudul spațiului pruto-nistrean de către cazaci (*Scrisoarea hetmanului cazacilor Severin Nalivaiko către regele polon Sigismund III Vaza despre incursiunile cazacilor în Moldova, Transilvania, Oceakov și altele. ianuarie 1596,* In: *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de-al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, vol. I, 1408-1632, Moscova, 1965, nr. 75, p. 219-231).

Fig. 4. Secțiune arheologică, 2013

fi trecut Nistrul pe la Soroca, iar interpolatorul să fi confundat două evenimente aflate la distanța de mai mult de un secol unul de altul, incluzând în fabulă personalitățile cele mai cunoscute ale lumii căzăcești din vremea sa, pe hatmanii cazacilor Lobodă și Nalivaiko. Această știre este preluată și de cronicarul Nicolae Costin care a specificat că vestea de olac a venit la Ștefan cel Mare, aflat la Vaslui, de la „*dregătorii de Soroca*“[6].

Menționăm că cercetătorul ieșean Laurențiu Rădvan, în monografia privind orașele medievale din țările române, consideră anume anul 1475 drept cel al primei atestări a Sorocii[7].

O altă sursă importantă în care este menționată Soroca este așa-numita *Хроника Быховца/Cronica Bâchoveț*. În ea se menționează că în anul 1497 polonezii planificau un atac asupra Țării Moldovei. Pentru direcțiile posibile de atac ce se discutau, una dintre armate trebuia să atace hotarele Moldovei pe la Soroca.

Хроника Быховца (anul 1497) p. 129: *W leto od poczatka swita sedmotysiacznoie piatoie, a po bozym narozeniju tysiaczo czotyrysta dewiatdesiat semoho, sobral korol polski OLBRACHT welikoie mnozestwo woyska swojeho y zo wsimi mocami koruny Polskoie, zhotowiwszysia konno y zbroyno, y potialmul na STEFANA, wojewodu woloskoho, a kniaz weliki ALEXANDRO zmowil z bratom swoim korolem OLBRACHTOM na tom seymie w PARCOWIE, y dumu wczynili mezy soboiu bez wedomosty wsich panov-rad swoich, iz mel kniaz weliki ALEXANDIO tehnut czerez BRASLAWL na SOROKU v zemlu woloskoho, a korol OLBRACHT z druhoie storony...* (Vezi: Полное собрание русских летописей. Хроники Литовская и Жмойтская и Быховца, t. 32, Moscova, 1975, 465 c.). **Traducere:** *„În anul de la începutul lumii șapte mii cinci (7005), iar după nașterea Domnului o mie patru sute nouăzeci și șapte (1497) a adunat regele polonez OLBRACHT (Ioan Albert) o mare armată a sa și cu toate forțele regatului polonez, pregatindu-se cu cai și armament, și a mers împotriva lui Ștefan, voievodul voloh, iar marele cneaz ALEXANDRU s-a gândit să facă cu fratele său regele OLBRACHT la seimul de la PARKOW, și s-au înțeles între ei, fără știrea panilor sfatului, și a avut să meargă marele cneaz ALEXANDRU prin BRAȚLAV asupra SOROCII în țara Volohiei, iar regele OLBRACHT din altă parte“.*

După campania polonă împotriva Țării Moldovei, din toamna anului 1497, despre care amintește *Cronica Bâchovtza*, citată mai sus, și după lupta din *Codrii Cosminului*, de la 26 octombrie 1497, când oștirile regelui Ioan Albert (Olbracht) au fost înfrânte, între cele două părți beligerante au fost încheiate tratate de pace. Printre martorii și semnatarii acestor tratate internaționale de pace, din anul 1499, este amintit pentru prima dată și „*Coste, pârcălab de Soroca*“.

Astfel, în tratatul de pace veșnică pe care l-a încheiat Ștefan cel Mare la 12 iulie 1499 cu Ioan Albert (Olbracht), regele Poloniei, în lista de martori, ultimul dintre pârcălabi este menționat „*Coste, pârcălab de Soroca*“[8]. Este important să atragem atenția că în terminologia din Moldova medievală *pârcăla-*

---

[6] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, In: *Scrieri*, vol. I, Chișinău, 1990, 146.

[7] L. Rădvan, *Orașele din Țările române în evul mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Iași, 2011, 572.

[8] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, București, 1914, p. 417-435, doc. nr. 178; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratare*. Alcătuitor I. Eremia, Chișinău, 1992, 114.

bul era un boier cu atribuții militare, administrative și judecătorești, comandant al unei cetăți sau al unei fortărețe, căpitan și guvernator al unui ținut. Cu același rang ierarhic, *Coste* apare și în tratatul de alianță din anul 1499, 14 septembrie, încheiat de Ștefan cel Mare cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei, unde pârcălabul este numit, de data aceasta, „*Coste de Soroca*“[9]. În acest al doilea document Coste figurează printre „*boierii Țării Moldovei, Sfatul domnului nostru voievod*...“.

Cercetătorii A. Eșanu și V. Eșanu consideră că participarea lui Coste la încheierea acestor tratate internaționale de pace și înțelegere demonstrează importanța atât a pârcălăbiei de Soroca, cât și a lui Coste pârcălab în viața politică a Țării Moldovei[10]. Noi credem că în aceste circumstanțe, a escaladării unui conflict militar între părți, rolul cel mai important îl juca cetatea Soroca de la vadul Nistrului care, deopotrivă cu cetatea de la Hotin și cu cea de la Orhei, au fost ridicate pentru a stăvili invaziile trupelor străine la hotarele de răsărit ale statului medieval moldovenesc.

La doar jumătate de an de la aceste evenimente importante în viața militaro-politică a Țării Moldovei, la 14 martie 1500, „*Coste pârcălab Sorocii și fratisău Teodor și Giurja Păcurarul*“, apar beneficiari ai satului Todirești „*unde au fost unchiului lor*“, act întărit de Ștefan cel Mare[11].

Primele atestări documentare, ajunse până la noi, în care este menționată în mod direct fortificația, *cetatea Soroca,* aparțin începutului secolului al XVI-lea. Informația o găsim în două scrisori de la voievodul Bogdan al III-lea (1504-1517). Prima este o scrisoare adresată regelui polonez Sigismund I (1505-1548), datată cu *1 iulie 1512*, în care se menționează *cetatea Soroca* în calitate de „*strajă împotriva păgânătății*“: „*... и просим есмо у его милости некоторые млины, что соуть в земли и в паньстве его милости против нашего замку Сороцкого, которые млины суть годовле тому нашему городу Сороцкого що есть сторожа от поганства... и тый млины нам его милость дал, аби годовле была тому нашему городе Сороце сторожному от поганьства*“[12].

Cel de-al doilea document, în care este menționată *cetatea Soroca,* este poate cel mai important pentru înțelegerea evoluției fortificației de la vadul de pe Nistru. El reprezintă un hrisov, din 17 ianuarie 1517, prin care Bogdan cel Orb (Bogdan al III-lea) întărește lui Calian localitatea Soloneț, dată de către părintele său, Ștefan voievod (cel Mare), în locul unor sate și care „*tocmindu-se părintele Domniei mele, Ștefan voievod a înturnat aceste numite trei sate, anume Cosaceuți, Trincinți și Strigacouți, ca să asculte de cetatea noastră, de Soroca*“[13]. În terminologia medievală expresia „*să asculte de cetatea noastră*“ presupune existența unui *ocol domnesc* și, evident, al unei cetăți la Soroca încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare. Are dreptate cercetătoarea Tamara Nesterov atunci când afirmă că la o anumită dată, rămasă necunoscută, Ștefan cel Mare *a refăcut* ocolul cetății Soroca, înzestrând-o și cu aceste trei sate[14]. Întrebarea pe care și-o pun cercetătorii este: care din cele trei cetăți evidențiate în prezent la Soroca, două din pământ și lemn și una din piatră, dintre care ultima și astăzi străjuiește malul Nistrului și hotarul de răsărit al Țării Moldovei, a existat pe timpul lui Ștefan cel Mare și al cărei pârcălab era pomenitul în documente *Coste de Soroca, pârcălab și staroste*. Mihai Costăchescu comentând documentul citat mai sus menționa că „aceste trei sate deci au aparținut de demult ocolului Sorocii, de la care au trecut în stăpânirea lui Calian, înturnându-se iarăși zisului târg (cetății – n.n.), date de Ștefan Vodă, el dând în schimb zisului neam moșia sa Soloneț“[15]. Probabil, consolidarea ocolului cetății Soroca, realizată de Ștefan cel Mare prin înzestrarea cu mai multe sate, a putut avea loc în momentul demarării construcției unei noi fortificații din piatră pe Nistru, însă deocamdată nu ne putem pronunța cu certitudine. T. Nesterov crede că acest interval a putut fi între anii 1467-1504.

Analiza evenimentelor politice și a situației internaționale de la sfârșitul secolului al XV-lea ne permite de a presupune, cu anumite rezerve, o perioadă mult mai restrânsă de timp, când a putut fi constru-

---

[9] Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, 442-446, doc. nr. 179; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale*, 116.

[10] A. Eșanu, V. Eșanu, *Instituții administrative ale cetății și ținutului Soroca (sec. XV-XVIII),* In: *Cugetul*, Revistă de istorie și cultură, 1999, 14-15.

[11] *Documenta romaniae historica*, A, vol. III, București, 1980, 454, doc. nr. 253.

[12] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517)*, București, Ed. Fundației Regale, 1940, 500-501, doc. nr. 81.

13 M. Costăchescu, *Arderea târgului Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935, 154-155.

[14] Tamara Nesterov, *Arhitectura cetății Soroca*... 28.

[15] M. Costăchescu, *Arderea târgului Floci*... 155.

ită din piatră cetatea de la Soroca. După cucerirea în iulie-august 1484 de către otomani a cetăților Chilia și Cetății Albe, Ștefan cel Mare începe să fortifice hotarele de nord și de răsărit ale Țării Moldovei. Se întreprind lucrări de consolidare la cetatea de la Hotin. În anul 1490[16] (după unele date în 1488[17], în 1489 sau 1491[18]) Ștefan vodă atacă Pocuția și instalează în cetățile de aici pârcălabi moldoveni. Nu este exclusă posibilitatea că anume în acest interval de timp 1490-1497 Ștefan cel Mare ar fi început lucrările de refacere în piatră și a cetății de la Soroca.

Miron Costin, primul dintre cronicarii moldoveni care și-a pus problema originii cetăților noastre, inclusiv a cetății Soroca, la un moment dat exclama: *„mare nevoie este a scrie de dânsele, de cine ar fi făcute, că cât am nevoit și câtu am cercat să știu ceva, de ce nean făcute sunt, un cuvânt, o pomenire n-am putut afla, cu mare jele*“[19]. În lucrarea *De neamul moldovenilor* cronicarul evidențiază un capitol aparte dedicat acestui subiect: „Cap al cincilea. *Aicea vine rîndul să pomenim de cetățile ce se află aicea în țară la noi“,* în care amintește și despre cetatea Soroca care *„cum am înțeles de cetatea Sorocii, să fie făcută de un Pătru-vodă, de care lucru mult mă mir că Urechii vornicul nu pomenește“*[20].

Analizând acest pasaj al cronicarului reputatul istoric C. C. Giurescu menționa că Petru voievod ar putea fi atât Petru Mușat (1375-1391), cât și Petru Rareș (1527-1538 și 1541-1546): *„dacă admitem cea de-a doua identificare, dacă Petru Rareș este cel care a zidit cetatea din piatră – și în sprijinul acestei ipoteze se poate invoca o scrisoare din 23 aprilie 1543 prin care domnul cheamă pe un meșter bistrițean să lucreze la cetatea Sorocii – atunci rezultă că Ștefan a ridicat numai o cetate de lemn și de pământ. În cazul însă când prin „domnul Petru“ trebuie să înțelegem pe fiul Mușatei (Petru Mușat (1375-1391) – n.n.), atunci, tradiția locală care consideră pe Ștefan cel Mare drept ziditorul cetății de piatră, ale cărei puternice ziduri stau și astăzi pe malul Nistrului, exprimă adevărul. Într-un atare caz, Rareș n-a făcut decât să repare cetatea părintelui său*“[21]. Ipoteza lui C.C. Giurescu este confirmată de precizarea făcută de Miron Costin în *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, în subcapitolul 3 *Despre cetăți*, unde cronicarul menționează că *„cetatea Soroca a fost clădită de Pătru-vodă, după descălecatul al doilea*“[22]. Sub acest *„al doilea descălecat*“ unii cercetători au înțeles cea de-a doua domnie a lui Petru Rareș, din anii 1541-1546. În realitate, în accepția medievală, inclusiv a cronicarilor noștri, Țara Moldovei, la începuturile statalității sale, a trecut prin două descălecări sau întemeieri: Primul descălecat este legat de numele lui Dragoș-vodă, iar cel de-al doilea, de voievodul Bogdan-vodă[23]. Credem că Miron Costin, care în acest pasaj, dar și în altele, deopotrivă, era interesat de a afla vechimea cetăților noastre, afirmând că *„cetatea Sorocii au ridicat-o voievozii“*[24], a avut în vedere primii voievozi, printre care se numără și Petru Mușat. Dacă cetatea de la Soroca ar fi fost construită de Petru Rareș, despre ridicarea ei ar fi știut și ar fi menționat Grigore Ureche, de unde și semnele de întrebare ale cronicarului: *„mă mir că Urechii vornicul nu pomenește*“ despre aceasta. Ipoteza noastră este confirmată de faptul că la doar jumătate de pagină al acestei lucrări, în subcapitolul cinci, Miron Costin vorbește despre *„Al doilea descălecat al Țării Moldovei și al Țării Românești*“[25].

În anul 1528 un călător străin anonim menționa cetatea Soroca printre principalele cetăți și orașe ale Țării Moldovei[26]. E greu de crezut ca o cetate din lemn și din pământ să impresioneze pe un străin într-atât încât acesta să o includă printre cele mai importante cetăți din piatră din Țara Moldovei (Suceava, Hotin, Cetatea Nouă a Romanului, etc.). Pe de altă parte, importanța cetății și a pârcălăbiei de

---

16 N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Chișinău-Iași, 1990, 124.

17 P. Parasca, *Politica externă și relațiile internaționale ale țărilor române în epoca medievală,* Chișinău, 2005, 197.

18 C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu*, București, 1998, 103.

19 Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, In: Miron Costin, *Opere,* Chișinău, 1989, 316.

20 Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor*, București, 1979, 214-215.

21 C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*. București, 1967, 276-277.

22 Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, In: Miron Costin, *Opere,* Chișinău, 1989, 212-213.

23 A se vedea, de exemplu, Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, In: Nicolae Costin, *Scrieri,* vol. I, Chișinău, 1990, p.97.

24 Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, In: Miron Costin, *Opere,* Chișinău, 1989, 270.

25 Ibidem, p. 214-215; P. Parasca, *Întemeierea Moldovei: cum s-a ajuns în istoriografie de la un „descălecat“ la două „descălecaturi“?*, In: Retrospecții medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu, Iași, 2014, p. 465-476.

26 *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, 199.

Soroca este recunoscută pe plan politic internațional încă la sfârșitul secolului al XV-lea, atât prin prezența lui „*Coste, pârcălab de Soroca*“ în calitate de membru al Sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare sau printre semnatarii unor tratate internaționale, cum ar fi cele din anul 1499, menționate mai sus, cât și prin menționarea acestuia, cu drept de judecată, în alte două tratate internaționale; primul de înțelegere, semnat la Camenița, la 22 ianuarie 1510 și altul de pace, semnat între Bogdan al III și Sigismund, regele Poloniei, la Cracovia, pe 20 martie 1510. În aceste tratate se subliniază că „*negustorii poloni și lituani vor fi liberi a trece și neguța prin Moldova... plătind vămile și păzind locurile de depozit, după legile vechi, ...dacă supușii noștri vor fi nedreptățiți de către supușii Domnului Bogdan-vodă, atunci se vor adresa către pârcălabii moldoveni de la Hotin, de la Cernăuți și de la Soroca, și aceia îi vor judeca cu deplinătatea dreptului„*[27].

În opinia lui C.C. Giurescu și *ținutul Sorocii* este mult mai vechi decât aceste mențiuni documentare. Drept dovadă este adus faptul că anume *târgul* a dat nume ținutului respectiv. Târgul, conform autorului, trebuie să fi existat deja sub primii voievozi, „în orice caz sub Roman I care se intitulează *„voievod al Țării Moldovei de la munți până la țărmul mării*“ de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Acest târg a putut să apară acolo unde exista o trecere peste apă, un vad și, evident, odată cu extinderea hotarelor Țării Moldovei până la Nistru și Cetatea Albă, aici să fi fost instituită o *vamă domnească,* una dintre primele mențiuni ale căreia pare să fie cea de la 1419[28].

* * *

O primă descrierea a cetății a fost făcută de către Nicolae Iorga care a vizitat Soroca în cadrul unei călătorii realizate în Bucovina și Basarabia în anul 1905, când a văzut și a descris majoritatea cetăților de pe Nistru: Hotinul, Soroca și Tighina[29]. În opinia marelui istoric „*Soroca e mult mai nouă decât Hotinul și nici pe departe nu se poate asemui cu aceasta, nici prin cuprins, nici prin meșteșugul zidirii. Ea a fost numai o strajă în calea tătarilor, făcută pe vremea lui Ștefan cel Mare, puternic, dar în pripă, din bolovani greoi, culeși prin aceste râpe. Lucrătorii (meșterii zidari – n.n.) s-au luat după Hotin, dar ei nu erau chemați să facă altceva decât un adăpost de pândari, pentru câțiva arcași și pentru pârcălabii care mai târziu, după 1500, sub Rareș, au stat în fruntea lor*“[30]. O analiză și o descrierea mai amplă a orașului Soroca și a cetății, cu utilizarea unor documente cunoscute la acea vreme, a întreprins în anul 1914 Alexandru Lapedatu. Acesta este primul studiu științific propriu-zis în care este realizată o scurtă descriere a cetății și o primă încercare de ai decripta trecutul. Analiza textului articolului publicat în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* de la București din anul 1914, permite de a înțelege că autorul a realizat studiul fără a efectua și o cercetare vizuală a sitului. În rezultat, descrierea planului și a componentelor arhitecturale ale cetății au fost reflectate ușor distorsionat. Al. Lapedatu, utilizând informațiile și descrierile lăsate

Fig. 5. Plan topografic al Sorocii, 1846

[27] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517),* București, 1940, 466, 481; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratate*, ed. I. Eremia, 1992, 128, 139.

[28] C. Tofan, *Considerații istorice asupra evoluției vămilor pe teritoriul Țării Moldovei*. In: *Carpica*, XXXI, 2002, 113.

[29] Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1995, 61-71.

[30] Ibidem, 67.

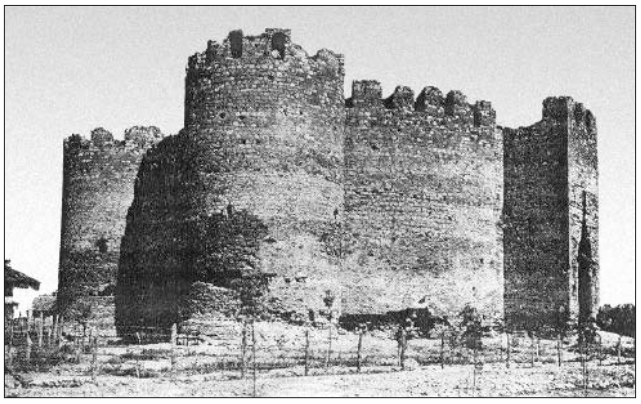

Fig. 6. Cetatea Soroca, anii '60, sec. XX

de Dimitrie Cantemir și N. Dunăreanu a prezentat greșit cetatea ca având un plan rectangular, fiind înzestrată cu trei turnuri circulare (nu cu patru, cum este în realitate) și unul rectangular, prin care se intra în cetate[31].

În anul 1924 Scarlat Panaitescu descrie ruinele cetăților din Basarabia, unde amintește și despre cetatea Soroca. La doi ani după apariția acestui articol este publicată monografia lui Apostol Culea, *Cetățile moldovenești de pe Nistru*, în care descrie și cetatea de la Soroca. În anul 1932 Meletie Răuțu publică la Oradea lucrarea monografică *Cetatea cu monografia orașului Soroca*. Tot în perioada interbelică mai apar două lucrări despre târgul Soroca și despre cetatea omonimă de pe Nistru. Prima este publicată în revista *Viața Basarabiei*, în 1937, aparține lui Paul Vataman și este întitulată *Din istoricul Sorocii*, iar cea de-a doua, apărută la Soroca în anul 1943, este o monografie complexă, scrisă de profesorul de liceu N. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică, socială și culturală*.

Din lucrările recente menționăm importantele contribuții ale istoricilor acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu[32], P. Cocârlă[33], I. Chirtoagă[34], N. Bulat[35], A. Felea[36], a arhitecților M. Șlapac[37] și T. Nesterov[38].

Resursele arheologice

Interesul arheologic față de Cetatea Soroca a fost și mai rămâne a fi unul constant. Deja în perioada interbelică au fost efectuate câteva sondaje arheologice în scopul de a preciza datarea și etapele evoluției fortificației. Conform unor opinii, *primul sondaj arheologic* în cadrul cetății Soroca ar fi fost efectuat în anul 1927 de către profesorul de liceu Nicolae Constantinescu[39]. Se crede că în perioada interbelică aici a realizat unele sondaje și reputatul arheolog Radu Vulpe, însă fără să cunoaștem rezultatele obținute de el[40]. Recent, în baza analizei unor arhive din perioada interbelică, s-a afirmat că unele investigații arheologice în cetate ar fi întreprins Vlad Zirra[41].

În legătură cu intențiile autorităților centrale de a conserva, restaura și a include cetatea Soroca în circuitul turistic, în anul 1956, câteva mici sondaje în curtea interioară, în unul din turnuri și în cazemate, au fost efectuate de către arheologul L.L. Polevoi. Ulterior, în anii 1959-1960, expediția pruto-nistreană din care făceau parte I. Hâncu, P. Bîrnea și Gh. Cebotarenco, au cercetat o suprafață de circa 37 m. p. Au fost efectuate sondaje în interiorul Paraclisului situat la nivelul al doilea al turnului rectangular, deasupra pasajului de intrare în cetate, și în unul din turnurile circulare (Turnul nr. 2) (în Raportul de săpătură acesta este indicat drept Turnul nr. III). Inițial numărarea turnurilor pornea de la turnul rectangular, de intrare, care a fost considerat drept nr. 1. Ulterior a fost adoptată numerotarea propusă de

---

31 A. Lapedatu, *Cetatea Sorocii. Notiță istorică descriptivă*. In: *Buletinul Comisiunii Monumentelor I*storice, Anul VII, 1914, 85-96.

32 A. Eșanu, V. Eșanu, *Instituții administrative ale cetății și ținutului Soroca (sec. XV-XVIII*), In: *Cugetul. Revistă de istorie și cultură,* 1999, nr. 3, 14-22; A. Eșanu, V. Eșanu, *Cetatea și ținutul Sorocii,* In: *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău, 2001, 76-108;

33 P. Cocârlă, *Din istoria Sorocii medievale,* In: *Orizontul*, 1986, nr. 12.

34 I. Chirtoagă, *Soroca*, In: *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*, 1994, nr. 4, 117-128.

35 N. Bulat, *Județul Soroca. File de istorie*, Chișinău, 2000.

36 A. Felea, Soroca. *Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea*), Chișinău, 2009.

37 M. Șlapac, *Castel del Monte, precursorul arhitecural al cetății Soroca*, In: *Cugetul. Revistă de istorie și cultură,* 1999, nr. 3, 23-26; M. Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XVI-lea – mijlocul secolului al XVI-lea*, Chișinău 2004.

38 T. Nesterov, *Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței*. In: *Revista de Istorie a Moldovei* 2, 70, 2007.

39 G. F. Čebotarenko, *Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti*, Chișinău, 1959-1960, 2.

40 T. Nesterov, *Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței*. In: *Revista de Istorie a Moldovei* 2, 70, 2007, 28; T. Nesterov, *Cetatea Sorocii – între legendă, mituri și ipoteze,* In: *Soroca. Almanah*, 2009, nr. 3, 6-14.

41 Vezi articolul E. Ploșniță din prezentul volum.

Fig. 7. Săpături arheologice din incinta cetății Soroca, Anii '60, sec. XX

arhitecții conduși de V.A. Voițehovschi, autorul proiectului de restaurare a fortificației[42].

Creșterea atenției față de fortificația medievală s-a datorat și deciziei Sovietului Suprem al RSSM, din anul 1968, privind efectuarea unor ample lucrări de conservare și transformare a Cetății Soroca în muzeu. În acest scop, în anii 1968-1969 au fost efectuate cercetări arheologice în curtea interioară a cetății (1968). În rezultat a fost descoperită și dezvelită structura hexagonală a curții interioare și „contraforții", iar în secțiunea din fața Cazematei nr. 5 au fost descoperite resturi (șanțul) de la cetatea de pământ și lemn. În anul 1969 a fost cercetat Turnul circular nr. 1, unde săpăturile din interior au ajuns până la adâncimea de 8 m. Tot atunci au fost săpate patru din cele 13 cazemate (nr. 1, nr. 2, nr. 4 și nr. 9 (prima cazemată este situată în partea stângă a turnului rectangular, la intrarea în cetate) și straturile culturale de la nivelul al doilea, situat deasupra cazematelor.

În aceeași campanie, din anii 1968-1969, în exteriorul cetății, spre sud de aceasta, au fost trasate trei Secțiuni. Secțiunea I, orientată pe axa nord-sud, avea lățimea de 1 m și lungimea de 30. Aici, la distanța de circa 22 m de pereții exteriori ai cetății, s-a descoperit șanțul unei fortificații de pământ. Șanțul a fost identificat la adâncimea de cca 200 cm de la nivelul actual de calcare, fundul atingând cota de 420 cm[43]. Secțiunea II, trasată la baza exterioară a Turnului circular nr. 2, avea orientarea pe axa nord-est – sud-vest, cu lungimea de 26 m și lățimea de 1 m. Secțiunea III reprezenta o continuare a Secțiunii II, fiind întretăiata de aleea asfaltată a parcului contemporan. În umplutura Secțiunii III au fost descoperite doar materiale din secolele XVIII și XIX[44].

Așadar, din materialele care ne stau la dispoziție cunoaștem că în Cetatea Sorocii au fost efectuate săpături arheologice în câteva campanii de cercetare, realizate prin sondaje în anii 1956, 1959-1960[45], dar și prin săpături metodice întreprinse în anii 1968-1969[46]. Rezultatele investigațiilor din ultimele două campanii au fost incluse în circuitul științific prin publicare[47].

Investigațiile din anii '50-60 ai secolului trecut, realizate prin mai multe secțiuni în interiorul și exteriorul cetății, au permis de a evidenția mai multe elemente constructive noi, anterior necunoscute:

a) au fost descoperite resturile cetății vechi de pământ și lemn;

b) s-a stabilit că podeaua curții interioare a cetății a fost ridicat cu circa doi metri de la nivelul vechi de călcare, prevenind astfel inundațiile anuale;

c) s-a precizat că turnurile circulare au fost umplute cu un strat de pământ, gros de circa opt metri, pentru a conferi o rigiditate mai mare bastioanelor contra atacurilor de artilerie;

d) cercetările din extramurosul cetății au dus la identificarea unei alte cetăți de pământ și lemn, care conform autorilor ar fi aparținut perioadei poloneze din secolul al XVII-lea.

Pe de altă parte, nu s-a reușit stabilirea timpului când a fost construită cetatea de piatră; care au fost etapele de construcție/reconstrucție ale cetății; cine și când a construit cetatea de pământ și lemn care a precedat cronologic cetatea de zid; care era forma în plan și elementele ei constructive etc.

De la ultimele investigații au trecut peste patru decenii, timp în care tehnica și metodologia cercetărilor arheologice s-a diversificat, investigațiile necesitând utilizarea pe larg a pluridisciplinarității. Reluarea cercetărilor arheologice din cadrul proiectului de conservare și restaurare a fortificației de piatră

---

42 G. F. Čebotarenko, *Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti*, Chișinău, 1959-1960), 11; G. F. Čebotarenko, *K voprosu o vremeni vozniknovenija Sorokskoj kreposti*. In: *MIAE MSSR*, Chișinău, 1964, 210-216.

43 G. F. Čebotarenko, *Otčet o raskopkah v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.*, Chișinău, 1970, 27-28.

44 *Ibidem*, 29.

45 G. F. Čebotarenko, *Otčet po raskopkam 1959-1960 gg. Sorokskaja kreposti,* Chișinău, 1960.

46 G. F. Čebotarenko, *Otčet o raskopkah v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.,* Chișinău, 1970.

47 G. F. Čebotarenko, *K voprosu o vremeni vozniknovenija Sorokskoj kreposti*. In: *MIAE MSSR*, Chișinău, 1964, 210-216; G. F. Čebotarenko, *Arheologičeskie raskopki v Sorokskoj kreposti v 1968-1969 gg.* In: *AIM v 1968-1969 gg.*, Chișinău, 1972, 201-237.

Fig. 8. Săpături arheologice, 2013

Fig. 9. Săpături arheologice, 2013

Cetatea Soroca este mai mult decât necesară pentru a verifica datele descoperirilor anterioare dar și a face noi precizări privind o mai exactă încadrare cronologică a etapelor evoluției fortificației medievale de la vadul Nistrului.

În anul 2012, în cadrul proiectului *Bijuterii medievale: Cetățile Hotin, Soroca, Suceava,* finanțat de Uniunea Europeană în baza programului operațional comun România – Ucraina – Moldova (2007-2013), au fost inițiate noi investigații arheologice în incinta cetății. Cercetările arheologice au avut drept scop studierea succesiunii straturilor de cultură în zona extramurală a cetății medievale Soroca în vederea stabilirii dezvoltării sitului și a eventualelor perioade de refaceri sau reconstrucții ale fortificației de piatră. Cercetările au fost efectuate atât în interioarul cât și în extramurosul cetății. Astfel, în anii 2012-2014 cercetătorii de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și Centrul Arheologie a Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe din Moldova au efectuat investigații la cetatea medievală Soroca, monument protejat de stat, de categorie națională.

Fig. 10. S. Musteață, I. Tentiuc, I. Ursu – echipa de cercetare

Săpăturile din cadrul cazematei nr. 5 și a turnurilor nr. 1 și nr. 2 au condus la identificarea unor depuneri culturale consistente din perioada medievală. În incinta cazematei nr. 5 (Secțiunea nr. 1) straturile culturale au fost dezvelite până la cota – 450 cm (de la nivelul actual de călcare). În interiorul turnului nr. 1 (Secțiunea nr. 3) investigațiile au putut fi efectuate până la cota – 1030 cm (de la intrarea în turn).

Astfel, în Cazemata nr. 5, de rând cu materiale ceramice și monede central-europene și poloneze, descoperite în straturile superioare, a fost identificată ceramică de factură moldovenească, aparținând secolelor XV-XVI, reprezentate de fragmente de străchini și ulcioare. Tot aici sau găsit mai multe ghiulele din piatră și vârfuri de săgeți din fier, dar și o monedă moldovenească de la Ștefăniță al IV-lea (1517-1527). În partea inferioară a Secțiunii a fost evidențiat șanțul unei fortificații de pământ și lemn, anterioară cetății din piatră.

Investigațiile din Turnul nr. 1 (circular) au condus la depistarea unor straturi succesive de mortar și moloz – mărturie a mai multor perioade distincte de construcție și refaceri. Sub ultimul strat de mortar și moloz, identificat la adâncimea de – 850 cm, au fost descoperite fragmente ceramice de factură moldovenească, din secolul al XV-lea, ghiulele din piatră și o monedă otomană (acce) din metal alb, aparținând unei emisiuni timpurii a sultanului Bayazid al II-lea (1481-1512). Toate acestea s-au descoperit în umplutura unui șanț de fortificație din pământ și lemn, având pereții consolidați cu bârne dispuse sub unghi.

Cercetările extramuros sunt reprezentate prin trei secțiuni. În secțiunea nr. 4, trasată la 22 m sud-est de cetatea din piatră, au fost descoperite resturile unei fortificații din pământ și lemn, după toate

probabilitățile alta decât cea identificată în Secțiunile nr. 1 și nr. 3. Șanțul, lat de circa 6 m în partea de sus și de circa 4,50 m în partea de jos, avea adâncimea de până la 4,0-4,5 m. Fundul șanțului a fost prevăzut, pe una din laturi, cu două rânduri de stâlpi din lemn ascuțiți în partea lor superioară, dispuși paralel, sub un unghi de 70 grade. Distanța dintre cele două rânduri de stâlpi era de circa 20-25 cm.

În umplutura și pe fundul șanțului cetății de pământ și lemn au fost găsite mai multe fragmente de ceramică medievală moldovenească, modelată la roata olarului, dar și fragmente de ceramică fină, de import. Totodată, aici s-au descoperit mai multe (peste 20 de piese întregi sau fragmentate) ghiulele din piatră, mărturie a unor lupte intense care se duceau în perioada de edificare a cetății din piatră. În calitate de indicatori cronologici ai perioadei de funcționare și de astupare a șanțului cetății de pământ și lemn servesc câteva monede aparținând domnitorului Ștefăniță al IV-lea (1517-1527), nepotul lui Ștefan cel Mare și Sfânt (1457-1504).

În Secțiunea nr. 6, trasată lângă poarta de intrare în cetatea de piatră, au fost identificate materiale arheologice privind etapele de construire a fortificației. Menționăm mai multe alice din plumb, inele și nasturi din bronz, monede poloneze și otomane. Tot aici s-a găsit o monedă medievală moldovenească, aflată pe nivelul vechi de călcare, de la care s-a construit cetatea, aparținând domnitorului Bogdan al III-lea (1504-15017), fiul lui Ștefan cel Mare.

În anul 2014 au fost continuate investigațiile arheologice la cetatea Soroca, în cadrul proiectului de restaurare și conservare a fortificației medievale, demarate în toamna lui 2012. Situată la un vechi vad al Nistrului, cu punct de straja, vamă de trecere (după unii autori, încă de la începutul secolului al XV-lea - 1419) și cu fortificație, inițial din pământ și lemn, apoi de zid, cetatea de la Soroca a constituit un element foarte important în strategia de apărare a hotarelor de răsărit ale statului medieval moldovenesc. Ridicată inițial din pământ și lemn pentru a opri invaziilor devastatoare ale tătarilor, cetatea de la Soroca a devenit unul dintre cele mai importante puncte de sprijin și contra pătrunderilor în scop de jaf ale cazacilor, tătarilor, otomanilor și polonezilor. De asemenea, cetatea avea un rol însemnat în lupta acestora pentru dominare sau pentru controlul segmentului moldovenesc al căilor comerciale internaționale care legau Marea Neagră de orașele din Europa Centrală și de Nord (hanseatice).

Fig. 11. Săpături arheologice, 2013

Cercetările au avut drept scop descoperirea de noi elemente constructive și/sau de arhitectură în vederea utilizări acestora în procesul de restaurare și consolidare a cetății de piatră. Astfel, prin caseta de la parterul turnului rectangular, de intrare, au fost identificate elemente necunoscute, probabil, ale sistemului de evacuare a apei din interiorul fortificației.

Fig. 12. N. Bulat și S. Musteață la nivelul fundației cetății, 2014

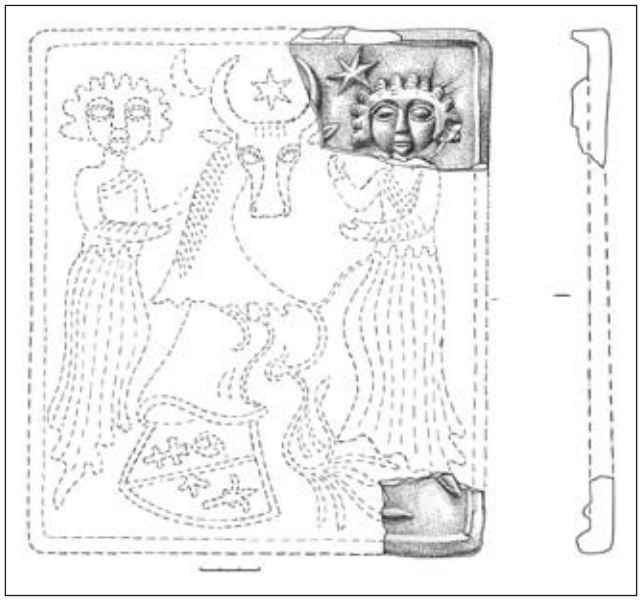

Fig. 13. Cetatea Sorocii 2014. Fragment de placă de decor

Investigațiile din extramuros, realizate prin câteva secțiuni, au condus la descoperirea unor straturi culturale, dar și a unor complexe de locuire și gospodărești, din eneolitic, epoca bronzului tardiv sau Halstattului timpuriu, și din perioada medievala.

Cele mai multe materiale rezultate în urma cercetărilor arheologice din acest an se referă, cum e și firesc, la epoca medievală și premodernă. În extramurosul curtinei nr. 1 au fost descoperite materiale ceramice și câteva gropi de par de la corturile armatei poloneze care a staționat în cetate în anii 1686-1699, în timpul războaielor otomano-poloneze (1672-1699). Astfel, diplomatul francez Francois Gaston de Béthune menționa că la 23 august 1686 „*regele Poloniei (Jan Sobieski) dorind să-și asigure stăpânirea totală asupra Moldovei, a ocupat cu ajutorul cazacilor puternica cetate de pe Nistru, numită Soroca, unde a instalat o garnizoană numeroasă*“ (Călători străini.., VII, 1980, p. 407).

Fig. 14. Un alt fragment de placă decorativă, 2014

Importante vestigii au fost scoase la lumina zilei în secțiunea IX, situată în imediata apropiere a turnului circular nr. 1, în extramuros. Așa cum, în anii 2012 și 2013, în procesul săpăturilor din interiorul cetății, în Cazemata nr. 5 și în interiorul Turnului circular nr.1, au fost descoperite resturile unei fortificații de lemn și pământ, reprezentată printr-un șanț fortificat cu palisadă din bârne, s-a luat decizia de a verifica parcursul șanțului în partea de est – sud-est a cetății de piatra, în scopul de a evidenția și documenta noi elemente ale acestuia. În rezultat, s-a constatat că fundația cetății de piatră, adâncă de până la 1,45 – 1,50 m, suprapune șanțul cetății de lemn și pământ. A fost cercetată partea exterioară a șanțului fortificației de lemn și pământ, partea interioară fiind suprapusă de fundația de piatră a cetății, fapt ce nu a permis de a măsura lățimea acestuia. Latura păstrată a șanțului de pământ era întărită cu două rânduri de bârne, de la care s-au păstrat gropile de par cu diametrul variind între 0,15 și 0,20 cm. Pentru amplasare celor două rânduri de pari, pe fundul șanțului a fost săpat un canal lat de circa 0,5-0,6 m și adânc de până la 0,5 m. Primul rând de bârne, înclinat sub un unghi de 70 de grade, sprijinea peretele șanțului. Cel de-al doilea rând de pari, situat la distanța de 0,5-0,6 cm de primul, era poziționat vertical. Distanța dintre parii din fiecare rând varia între 0,10-0,15 m. În umplutura și pe fundul șanțului fortificației de lemn și pământ care a precedat cetatea din piatră a fost adunată o importantă colecție de ceramică din secolul al XV-lea, fragmente sporadice de ceramică aparținând secolului al XIV-lea, dar și ceramică fină de import. Tot aici s-au descoperite mai multe ghiulele din piatră, alice din plumb. În parte de sus a șanțului cetății de pământ, mai aproape de fundația de piatră a cetății, au fost descoperite două monede de la Bogdan al III-lea (1504-1517) și două monede de la Bayazid al II-lea (1481-1512). Tot aici, în umplutura șanțului, au putut fi recuperate fragmente de plăci decorative de interior cu stema dinastică a Țării Moldovei datată de heraldiști între anii 1480 și 1491[48].

[48] Ștefan S. Gorovei, *Les armoires de la Moldavie et de ses princes regnants (XIVe – XVIe siècles),* în Recueil du 11-e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique (Liège, 1972), Braga, 1973, p.268-269; P.-V. Bata-

Concluzii preliminare

Reieșind din rezultatele investigațiilor arheologice din anii 2012-2014, și a cercetărilor arheologice din anii precedenți, putem afirma că fortificația din lemn și din pământ descoperită sub fundația cetății de piatră, a fost construită în secolul al XV-lea. La etapa actuală a investigațiilor nu există suficiente dovezi pentru a atribui această fortificație voievodului Petru Mușat, deci sfârșitului secolului al XIV-lea, așa cum s-a mai presupus, chiar dacă anumite materiale ceramice descoperite aici aparțin acestei perioade. Alături de materialul ceramic moldovenesc au fost găsite și câteva fragmente caracteristice perioadei de dominație a Hoardei de Aur.

Considerăm că întreaga logistică privind invitarea unor arhitecți (probabil italieni), proiectarea și demararea construcției fundației de piatră a cetății de la Soroca a fost inițiată de Ștefan cel Mare. Cetatea însă a fost realizată, probabil, în cea mai mare parte, în perioada lui Bogdan al III-lea (1504-1517) și a putut fi definitivată, în perioada imediat următoare. În această perioadă sau și pe timpul lui Ștefan al IV-lea (Ștefăniță) (1517-1527), este posibil să se fi efectuat anumite lucrări în interiorul cetății de piatră, la lemnăria acesteia, iar în jurul cetății fiind construit un sistem suplimentar de apărare – o fortificație din lemn și din pământ, formată din șanț și din val, identificată la distanța de circa 22 m spre sud de cetatea de piatră. Este posibil ca această fortificație, descoperită și cercetată de noi, să nu fie unica centură de apărare a cetății din piatră de la Soroca.

În baza materialului arheologic, a analizei succesiunilor stratigrafice, a materialul ceramic și a descoperirilor monetare, dar și a identificării mai multor etape de construcție, reflectate în asizele de egalizare vizibile și azi pe zidurile cetății, putem presupune că edificarea cetății din piatră a început, probabil, în ultimele decenii ale secolului al XV-lea și a durat, cu pauze, până la mijlocul secolului următor. Într-o anumită perioadă, probabil pe timpul domniilor lui Bogdan al III-lea și Ștefan al IV-lea, au existat concomitent fortificația din pământ și lemn (șanțul din secțiunea IV) și cetatea din piatră care era în construcție. În acest sens reamintim de scrisoarea domnitorul Bogdan al III-lea, din 1 iulie 1512, adre-

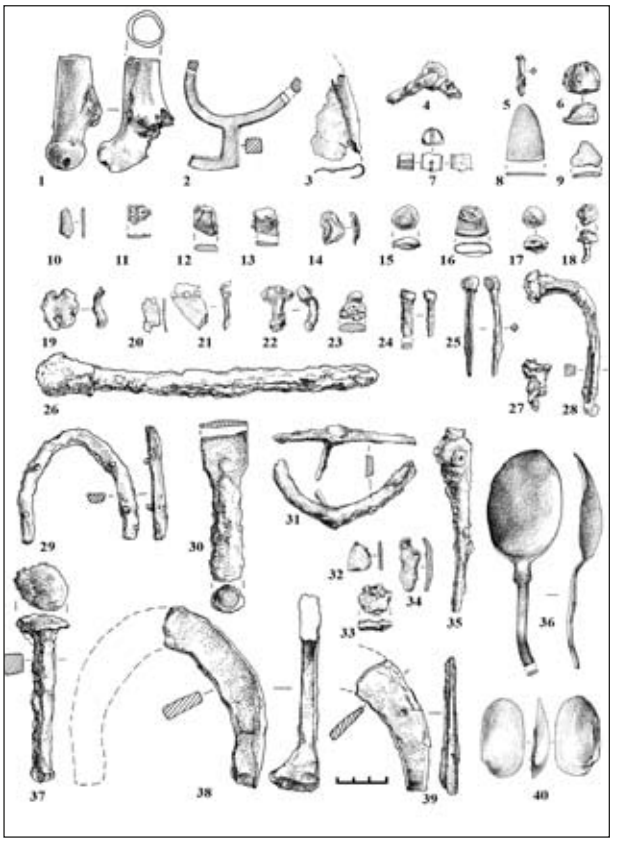

Fig. 15. Cetatea Sorocii 2013. Piese din metal, os, scoică și din diferite roci descoperite în Secțiunea IV.

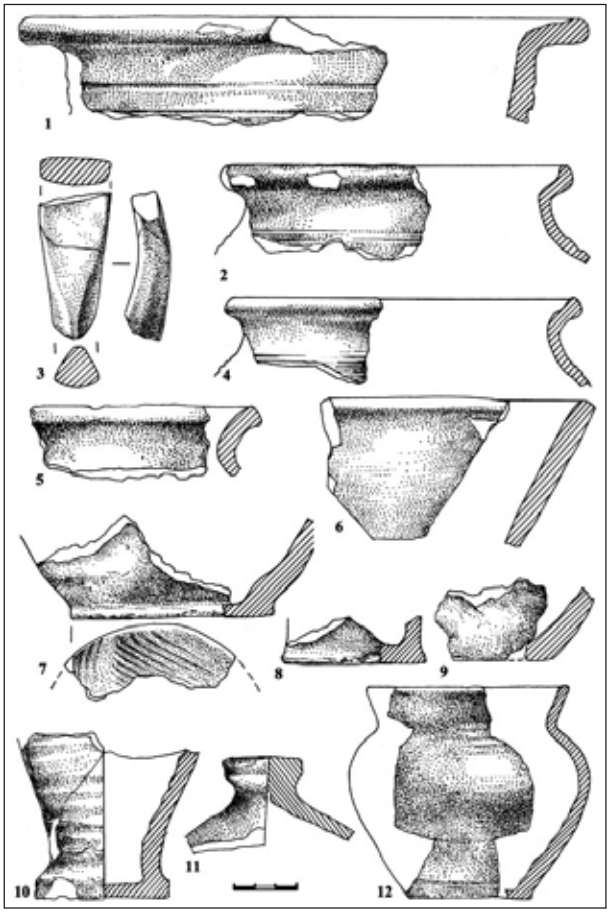

Fig. 16. Cetatea Sorocii 2012. Piese de ceramică descoperite în secțiunile III (Turnul 1) (1-9) și I (Cazemata 5) și (10-12).

riuc, Elemente heraldice pe cahle descoperite în Moldova (secolele XV-XVI), In: *Arhiva Genealogică,* II (VII), 1995, nr. 1-2, Iași, 1995, p. 319, fig. 4,2; fig. 5,2; P.-V. Batariuc, *Catalogul colecției Romstorfer. Ceramica monumentală,* Suceava, 2008, p. 105-106, fig. 174.

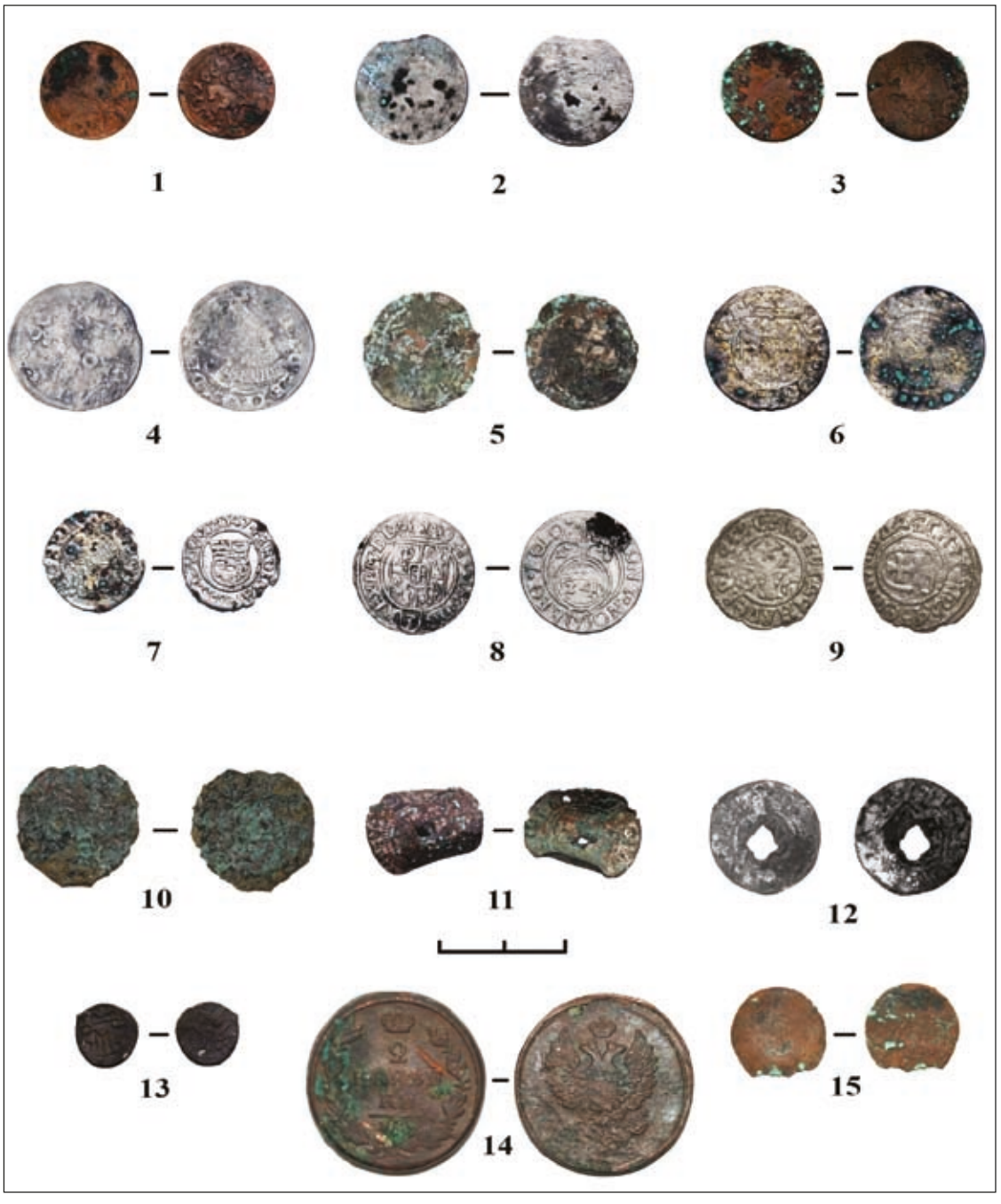

Figura 13. Cetatea Sorocii. Monede medievale și moderne provenite din diferite secțiuni cercetate în anii 2012-2013.

sată regelui polonez Sigismund I (1505-1548), în care acesta cere morile de peste Nistru pentru a fi de *hrană* (*годовле*) pentru cetatea Soroca.

Cercetările istorice și arheologice din ultimii ani au contribuit semnificativ la elucidarea chestiunilor majore legate de fortăreața de piatră ajutându-ne să ne apropiem tot mai mult de soluționarea unor probleme legate de cronologia, fazele de construcție, existența sau lipsa altor fortificații și edificii în zonă. Cu toate acestea la etapa actuală mai rămân unele aspecte ce trezesc semne de întrebare și doar continuarea investigațiilor începute va permite acoperirea petelor albe ale istoriei acestui monument unic pentru Republica Moldova.

Summary

SOROCA FORTRESS ACCORDING WRITTEN AND ARCHAEOLOGICAL SOURCES

Since 15th century the fortress of Soroca was a very important element in the defensive strategy of the eastern borders of medieval Moldovan state. Initially edified of wood and earth to stop the devastating invasions of Tatars, Soroca fortress became one of the most important points of defence of the country's borders against the powerful empires and kingdoms of those times – the Ottoman Empire and the Kingdom of Poland, but also against the forwarding robbery of Cossacks. Also, the fortress of Soroca, throughout the medieval period, was an important element in the battle for control of the Moldavian segment of international trade routes linking the Black Sea cities with Central and North Europe.

During 2012-2014, researchers from the State Pedagogical University „Ion Creanga", National Museum of History of Moldova and Archaeological Centre of the Cultural Heritage Institute of the Academy of Sciences of Moldova, in partnership with several scientific institutions and specialists from Romania, investigated Soroca fortress as part of a restoration project for the medieval landmark.

The investigations aimed to find new design and/or architecture elements, which could be used in the restoration and consolidation of the stone fortress: highlighting the stratigraphic succession to identify the stages of building the initial fortification of wood and earth; progression between these stages with the construction of the fortress wall; identification of some periods of the restoration of the stone fortress (to the extent of possibilities offered by the archaeological methods), etc.

The results of the archaeological investigations during 2012-2014 provided new information on the problem of dating the earth and wood fortification and of the stone one. In the studied area we have identified two ditches that either belonged to two different fortification systems or are two defence elements of a single fortress. According to the numismatic material derived from the complex data we can determine the time when the buildings were dismantled, specifically during the reigns of Bogdan III and Stephen IV. Backfilling of the grooves occurred due to the loss of the defensive importance of the wood and earth fortress as a result of the construction of the stone fortress.

The authors of the excavations during 1968-1969 found that the Soroca fortress wall was built by Petru Rares in his second reign (1541-1546). Monetary findings, analysis of the dynamics, and logic of military-political events in the late 15th century and beginning of the 16th century allow us to advance the hypothesis that the preparation work (identification of the architects and craftsmen) occurred in recent years of the reign of Stephen the Great. Construction was continued by his direct descendants – Bogdan III and Stephen IV, and Petru Rares doing some work, probably repairs.

We believe that archaeological investigations into the medieval fortress of Soroca deserve to be continued in order to solve several problems of scientific interest, which are important for accurate and objective reconstruction of national history.

PROSPECȚIUNI GEOFIZICE NON-DISTRUCTIVE ÎN PROXIMITATEA CETĂȚII SOROCA

Andrei ASĂNDULESEI, Felix-Adrian TENCARIU, Radu-Ștefan BALAUR, Mihaela ASĂNDULESEI

INTRODUCERE

Contribuția noastră se bazează pe o serie de prospecțiuni nedistructive efectuate, în două etape, în proximitatea cetății Soroca, de către o echipa din cadrul *Departamentului de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Științe* al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. La inițiativa colectivului responsabil de cercetările arheologice întreprinse la obiectivul menționat anterior au fost demarate măsurătorile geofizice, acestea desfășurându-se, într-o primă fază, în toamna anului 2012 și continuate, ulterior, în vara anului 2013.

Obiectivul central al acestui demers a fost de a identifica, prin mijloace de cercetare nedistructivă, dispunerea spațială a unor eventuale structuri de natură arheologică din imediata apropiere a cetății. De asemenea, intervenția noastră a fost gândită ca parte integrantă în procesul de elaborare a strategiei de săpătură arheologică ce urma a fi efectuată în această zonă. Concretizarea acestor tipuri de investigații a fost posibilă, cu precădere, datorită procesului intens de restaurare în care se află monumentul.

Abordarea metodologică a echipei noastre s-a bazat pe integrarea mai multor metode de cercetare non-intruzivă (rezistența electrică a solului, metoda georadarului, magnetometrie cu vapori de cesiu) și interpretarea rezultatelor obținute cu ajutorul unui program de tip SIG/GIS.

Fig. 1. Aspecte din timpul măsurătorilor geofizice (metoda georadarului)

Fig. 2. Aspecte din timpul măsurătorilor geofizice (metoda rezistenței electrice a solului)

Situl în cauză este unul foarte bine cunoscut în literatura de specialitate, fiind totodată un subiect de dezbatere pentru istorici și arheologi, motiv pentru care nu vom face referire la aspecte cu caracter general (amplasare din punct de vedere geografic, istoricul cercetărilor, cronologie etc.), tratate pe larg în alte secțiuni ale volumului de față, limitându-ne strict la abordarea non-invazivă întreprinsă de echipa noastră.

ASPECTE METODOLOGICE

După cum menționam în introducerea acestei contribuții, studiul nostru se bazează pe aplicarea unora dintre cele mai importante metode de prospectare arheologică nedistructivă, urmărind, totodată, interpretarea conjugată a rezultatelor obținute, independent pentru fiecare metodă folosită, într-un program SIG/GIS (*Geographic Information System*). Când vorbim de acest gen de cercetare, o metodologie corespunzătoare impune, atunci când sunt întrunite toate condițiile, apelul la metode non-invazive complementare, fiecare dintre aceste posibilități de investigare având, după cum bine se cunoaște, deopotrivă, avantajele, dar și limitele sale.

Metode utilizate

Deși zona vizată pentru a desfășura cercetările geofizice nu este una potrivită și nici foarte accesibilă, din cauza condițiilor din teren, pentru astfel de intervenții am optat, totuși, pentru utilizarea celor trei metode principale de investigare nedistructivă: măsurarea rezistenței electrice a solului, metoda georadarului (*Ground Penetrating Radar*) și magnetometria cu vapori de cesiu. În aceste condiții am încercat să surprindem planimetria eventualelor structuri arheologice, concentrându-ne, în special, pe identificarea unei bisericuțe ce figurează pe o hartă rusească din anul 1789 și a vechilor elemente de fortificare ale cetății (Fig. 3).

Suprafețe cercetate

Așadar, arealul vizat pentru desfășurarea investigațiilor a fost limitat la parcul și parcarea auto ale cetății și aleea pietonală ce merge de-a lungul Nistrului. În figura 4 sunt reprezentate toate suprafețele, raportate la sistemul național de coordonate, trasate în colaborare cu și la indicațiile colectivului de arheologi. Acestea sunt de dimensiuni diferite, fiind stabilite, pentru anul 2012, 17 casete (10x10 m) pentru măsurătorile de rezistență electrică a solului și 5 suprafețe, de formă neregulată, pentru GPR. În cea de-a doua etapă a prospecțiunilor geofizice, din anul 2013, au fost reluate o parte dintre suprafețele deja măsurate în anul anterior, apelând la o metodologie puțin diferită pe care o vom detalia mai jos. Pentru efectuarea unor măsurători magnetometrice s-a trasat doar o singură zonă, în partea de NV a cetății (Fig. 4d).

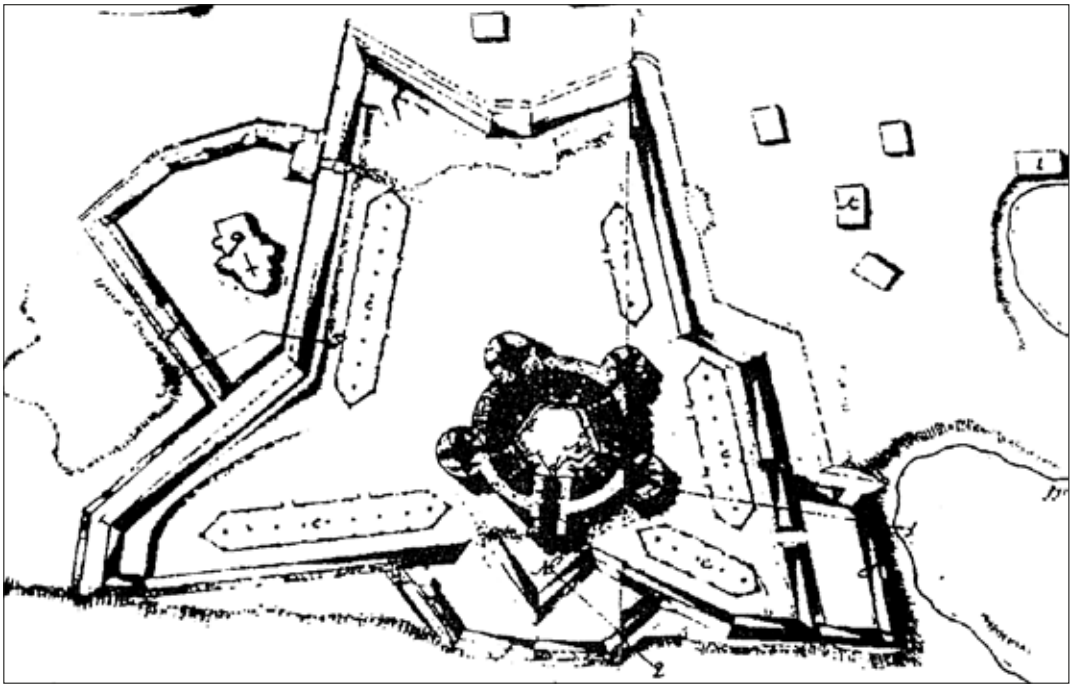

Fig. 3. Cetatea Soroca – Plan rusesc întocmit în anul 1789 (după T. Nesterov)

Condițiile din teren

Suprafețele stabilite pentru a fi cercetate în proximitatea cetății Soroca au suferit vizibile și numeroase intervenții recente, zona fiind considerabil modificată, în special, prin construirea unui parc în perioada comunistă. Prezența aleilor betonate, a bordurilor înalte, a băncilor de fier, dar mai ales a numeroșilor arbori și arbuști a îngreunat, atât înregistrarea datelor în teren cât și etapa de procesare a acestora. Totodată, prin consultarea suportului cartografic avut la

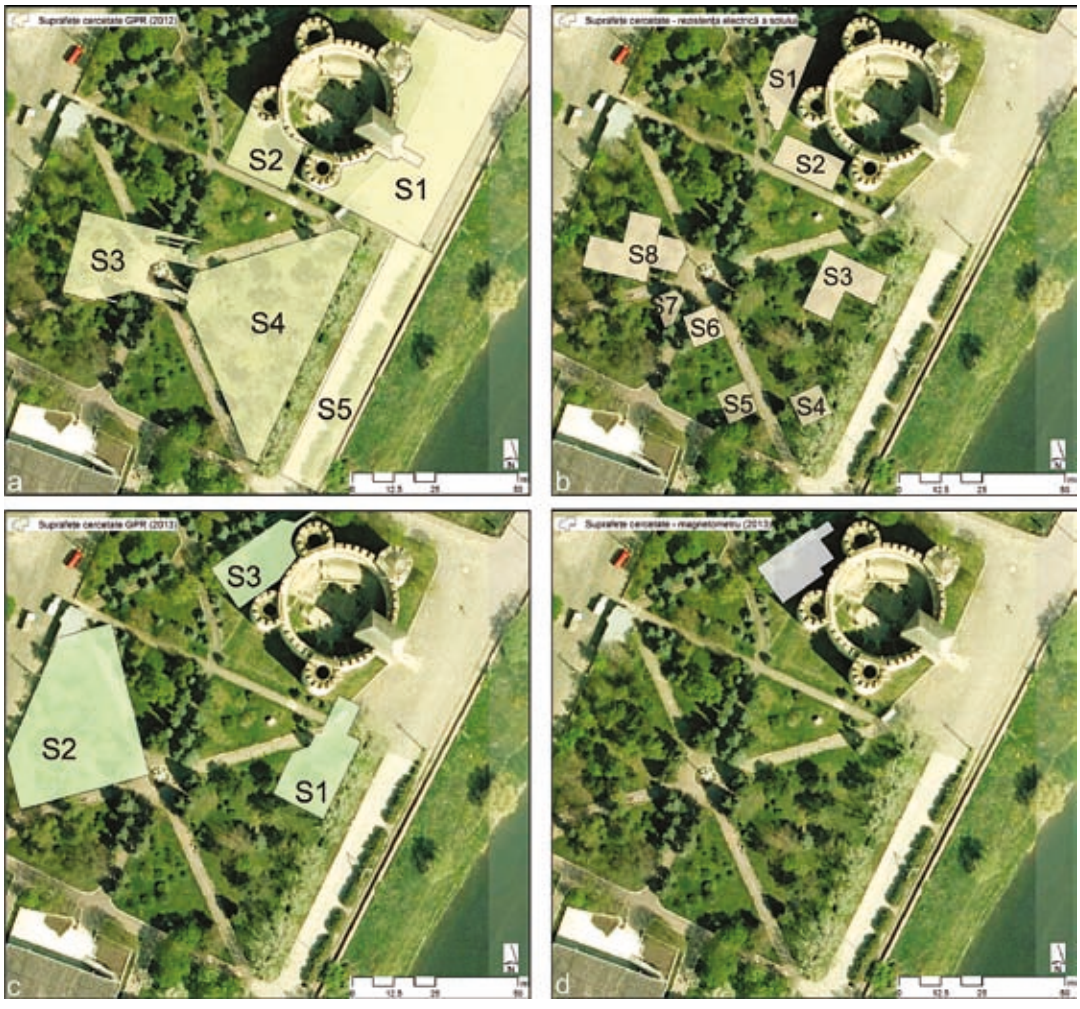

Fig. 4. Suprafețele cercetate prin intermediul metodelor geofizice (a. Georadar, 2012; b. Rezistența electrică a solului, 2012; c. Georadar, 2013; Magnetometrie, 2013)

dispoziție (imagini ortorectificate, hărți cadastrale), georeferențiat și integrat în proiectul GIS, putem observa că în această zonă au avut loc lucrări de amenajare a teritoriului sau edilitare (Fig. 5b). Acest lucru reiese și din mărturiile localnicilor care confirmă intervențiile autorităților prin ridicarea nivelului în zona parcului cu aproximativ 2 m, în urma amenajării acestuia.

Colectarea și procesarea datelor

Echipamentul de cercetare nedistructivă a fost compus dintr-un sistem GPR (modelul Mala X3M cu două antene cu frecvențe de 500 Mhz și respectiv 250 Mhz), un instrument de măsurare a rezistenței electrice a solului (model Geoscan RM15) și un magnetometru cu vapori de cesiu (model Geometrics G858). Suprafața prospectată cu georadarul însumează aproximativ 4650 m^2. Măsurătorile au fost efectuate, paralel, într-o singură direcție, cu intervalul dintre profiluri de 1 m și respectând, permanent, o linie de bază. De asemenea, instrumentul a fost configurat ca să înregistreze datele la fiecare 5 cm. Pentru a obține o rezoluție mai bună, o parte dintre măsurători au fost refăcute cu intervalul dintre profiluri stabilit la 0.5 m și dispuse perpendicular pe cele anterioare. Metoda rezistenței electrice a solului a fost aplicată pe o suprafață de aproximativ 1500 m^2. Probele instrumentului au fost fixate la interval de 1 m între ele pentru a reuși detectarea eventualelor structuri arheologice aflate la mai mare adâncime, stabilind, totodată, intervalul dintre traverse la 0.5 m. Aplicarea magnetometriei cu vapori de cesiu în suprafața vizată a reprezentat, mai degrabă, un experiment, din cauza prezenței numeroșilor factori perturbatori la care această metodă este sensibilă, rezultatele fiind extrem de alterate și fără valoare în interpretarea finală.

Procesarea datelor s-a făcut, într-o primă etapă, independent pentru fiecare metodă, cu programele specifice instrumentelor utilizate fiind, ulterior, introduse în proiectul GIS pentru analiza integrată.

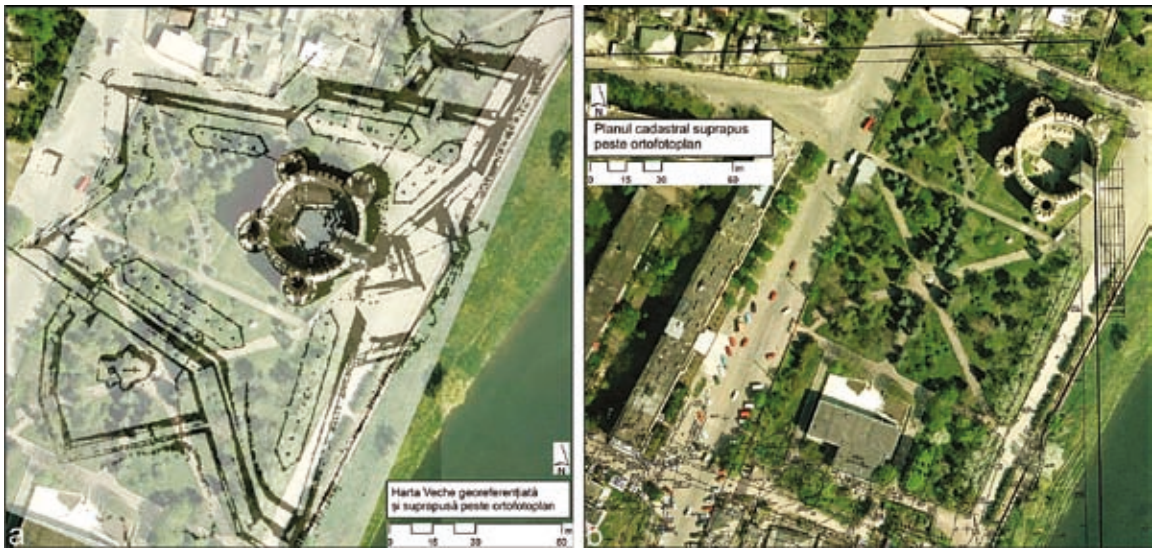

Fig. 5. a. Planul vechi rusesc georeferențiat; b. plan cadastral suprapus peste ortofotoplan (sursă imagini ortorectificate: www.geoportal.md)

REZULTATE ȘI INTERPRETARE

După cum am menționat în secțiunea ce cuprinde aspectele metodologice ale contribuției de față, trasarea suprafețelor de prospectare geofizică a fost făcută, în special, ghidându-ne după o schiță mai veche a zonei (Fig. 3), în care figurează, în partea sud-vestică a cetății, o mică biserică. Pentru aceasta am avut nevoie ca această schiță să fie georeferențiată, prin identificarea unor puncte de corespondență, și introdusă, mai apoi, în proiectul GIS (Fig. 5a). De asemenea, pentru a interpreta cât mai corect datele geofizice înregistrate, stabilind cât mai clar natura anomaliilor detectate, am integrat proiectului GIS imaginile ortorectificate și planurile cadastrale, chiar dacă incomplete, avute la dispoziție (Fig. 5b).

Din păcate, pe planul cadastral, în zona parcului cetății, nu sunt prezentate prea multe informații despre existența unor rețele de canalizare sau referitoare la traseele de cabluri electrice, acestea, alături de geologia zonei, fiind principalii factori perturbatori care pot îngreuna interpretarea datelor.

După cum bine se cunoaște, atunci când se aplică o cercetare geofizică, obținerea unor bune rezultate este strâns legată de condițiile în care sunt efectuate măsurătorile. În cazul prospecțiunilor non-invazive de la cetatea Soroca, din păcate, factorii perturbatori, fie ei geologici sau de altă natură, au influențat vizibil calitatea rezultatelor.

Cu toate acestea, cu precădere pe baza datelor, procesate, provenite din măsurătorile de GPR și din măsurarea rezistenței electrice a solului s-au obținut mai multe hărți cu distribuția spațială a anomaliilor detectate prin intermediul metodelor menționate (Fig. 6, 7). Pentru măsurătorile de GPR, aceste imagini, au fost prelucrate și exportate pentru prezenta contribuție, ținând cont de adâncimea la care se află structurile identificate. Menționăm că valorile pe adâncime sunt relative, acestea fiind calculate prin calibrarea mai multor hiperbole identificate în profilurile procesate.

În figurile 8 și 9, de mai jos, sunt prezentate toate anomaliile identificate în urma măsurătorilor noastre, excepție făcând o serie de perturbații cauzate de bordurile peste care am trecut cu instrumentele, acestea fiind destul de evidente. De asemenea, în figura 10, anomaliile detectate sunt clasificate și suprapuse peste imaginea ortorectificată a zonei pentru o mai bună înțelegere distribuției lor în spațiul vizat. Din nefericire, multe dintre aceste caracteristici vizibile în imaginile rezultate sunt cauzate de intervenții recente, precum sisteme de canalizare sau rețele de cabluri electrice (Fig. 10a,b). Totodată, alături de acestea au mai fost identificate mai multe anomalii provocate de geologia zonei, sau, mai curând, de lucrările de amenajare executate aici, cum sunt, spre exemplu, anomaliile de mari dimensiuni și fără o formă regulată surprinse în partea din față a cetății, în zona parcării auto.

Cu toate că zona este profund deranjată, fiind alterată considerabil calitatea datelor înregistrate, am reușit să identificăm o serie de anomalii care ar pu-

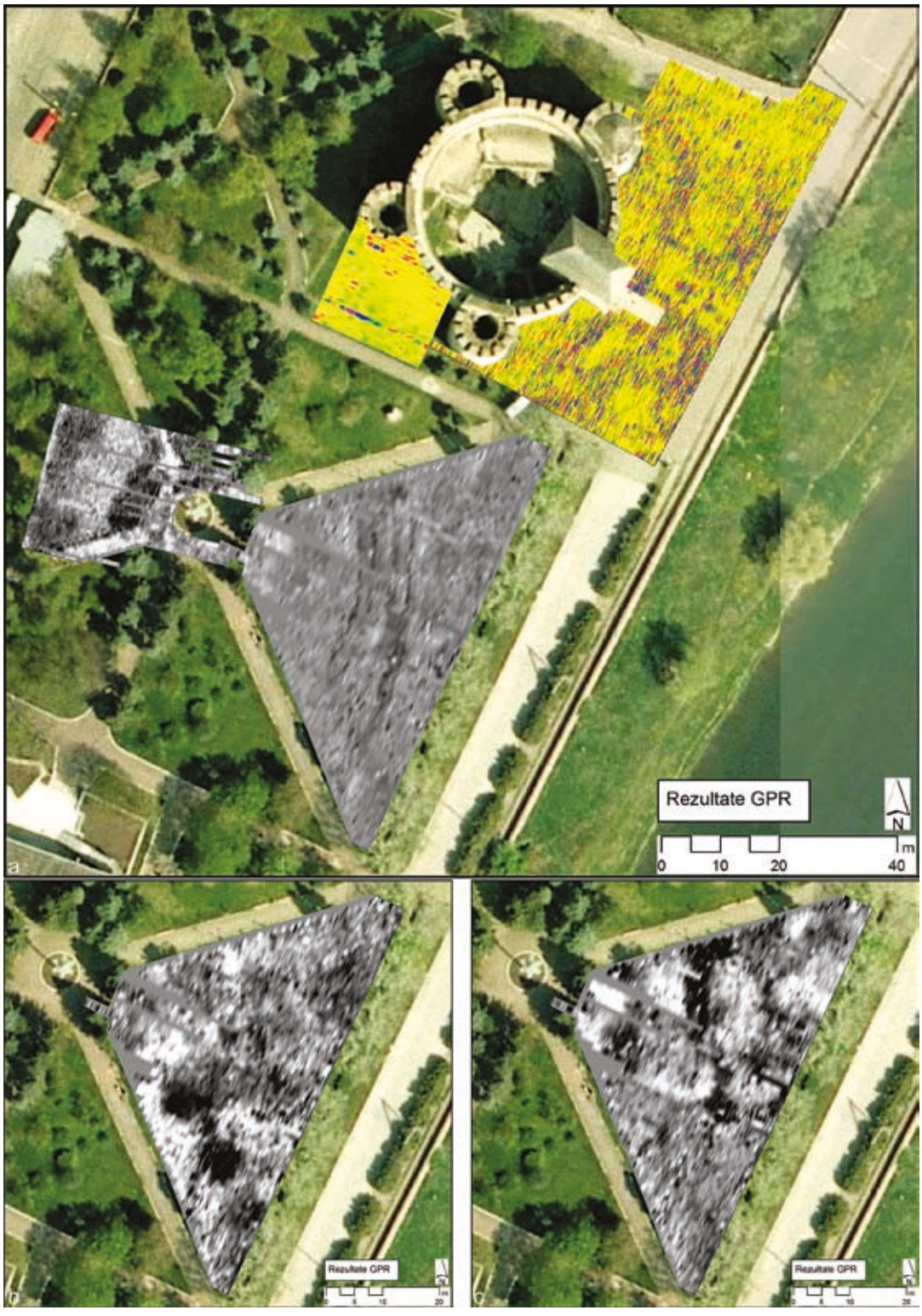

Fig. 6. GPR – Rezultatele obținute în anul 2012:
a. S1, adâncime -1,3 m; S2, adâncime -0,5 m; S3, adâncime -0,5 m; S4, adâncime -0,5 m; b. S4, adâncime -1.2 m; c. S4, adâncime -2,5 m

tea să fie provocate de prezența, la diferite adâncimi, a unor structuri de natură arheologică. Proveniența acestora este destul de dificil de stabilit și cu atât mai greu este de specificat dacă aceste caracteristici detectate au, sau nu, legătură cu cetatea.

Prin urmare, menționăm structurile identificate în urma măsurătorilor din anul 2012, din suprafața, denumită convențional S4 (Fig. 8a,b,c; 10a, b). Acestea sunt de formă arcuită, oarecum paralele, și apar în profilurile de GPR la adâncimea de aproximativ

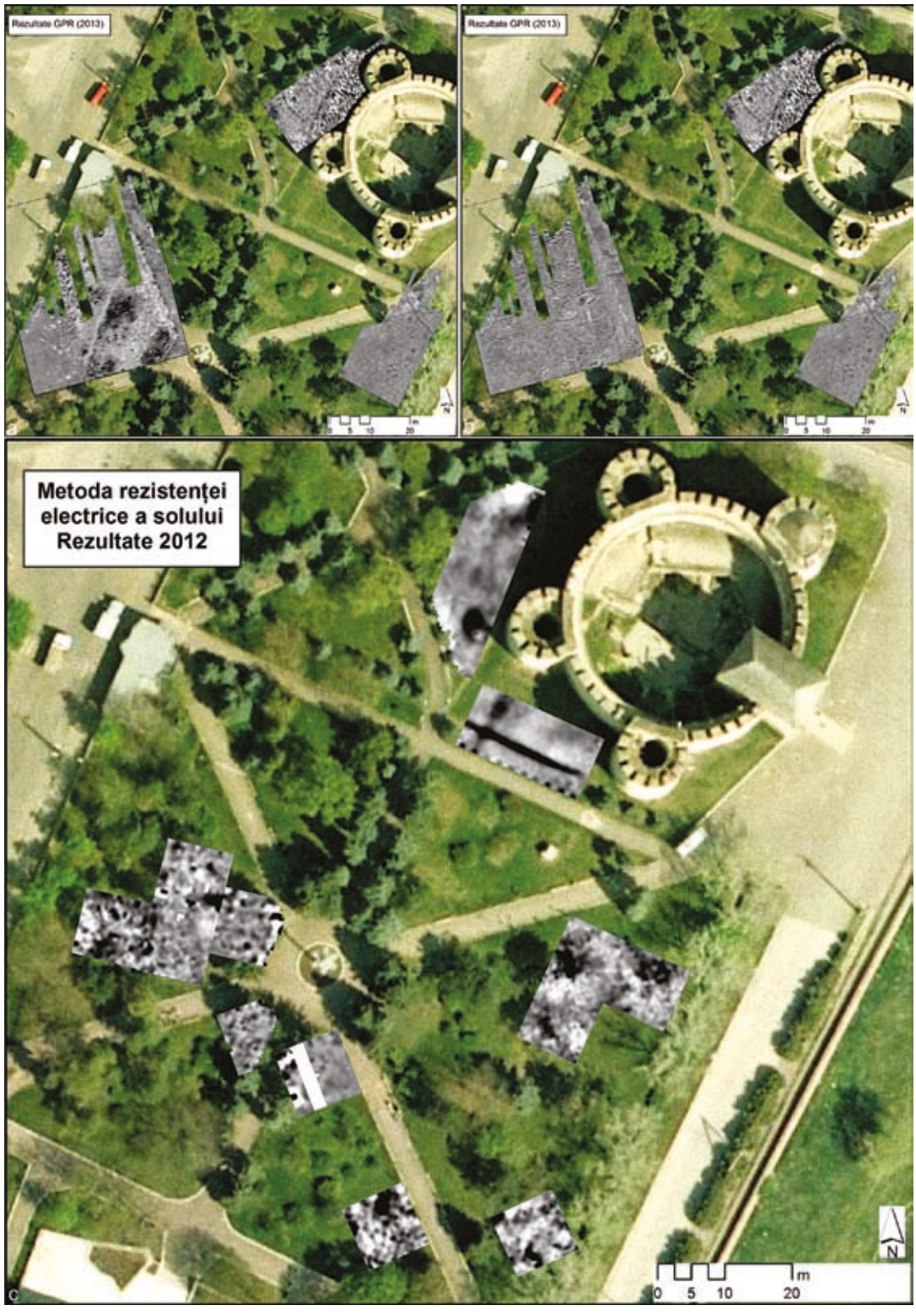

Fig. 7. Sus – Rezultate GPR (2013): a. S1, S2, S3, adâncime -0,5 m; b. S1, S3, adâcime 0,5 m; S2, adâncime -1,5 m
Jos – Rezultate metoda rezistenței electrice a solului

-0,3 m, continuându-se până la -1 m. După contrastul și răspunsul afișat am putem spune că sunt, cel mai probabil, provocate de prezența unor structuri dure. Tot în S4 au mai fost identificate, la adâncimea de -1,2 m alte trei anomalii, oarecum circulare, de dimensiuni diferite, iar la -2,5 m a fost surprinsă o anomalie de mari dimensiuni, cu unghiuri drepte, ce pare să aibă o formă relativ regulată. Totuși, unele aspecte ne obligă să fim rezervați cu privire la forma și traseul acestei caracteristici, mai ales, din cauza

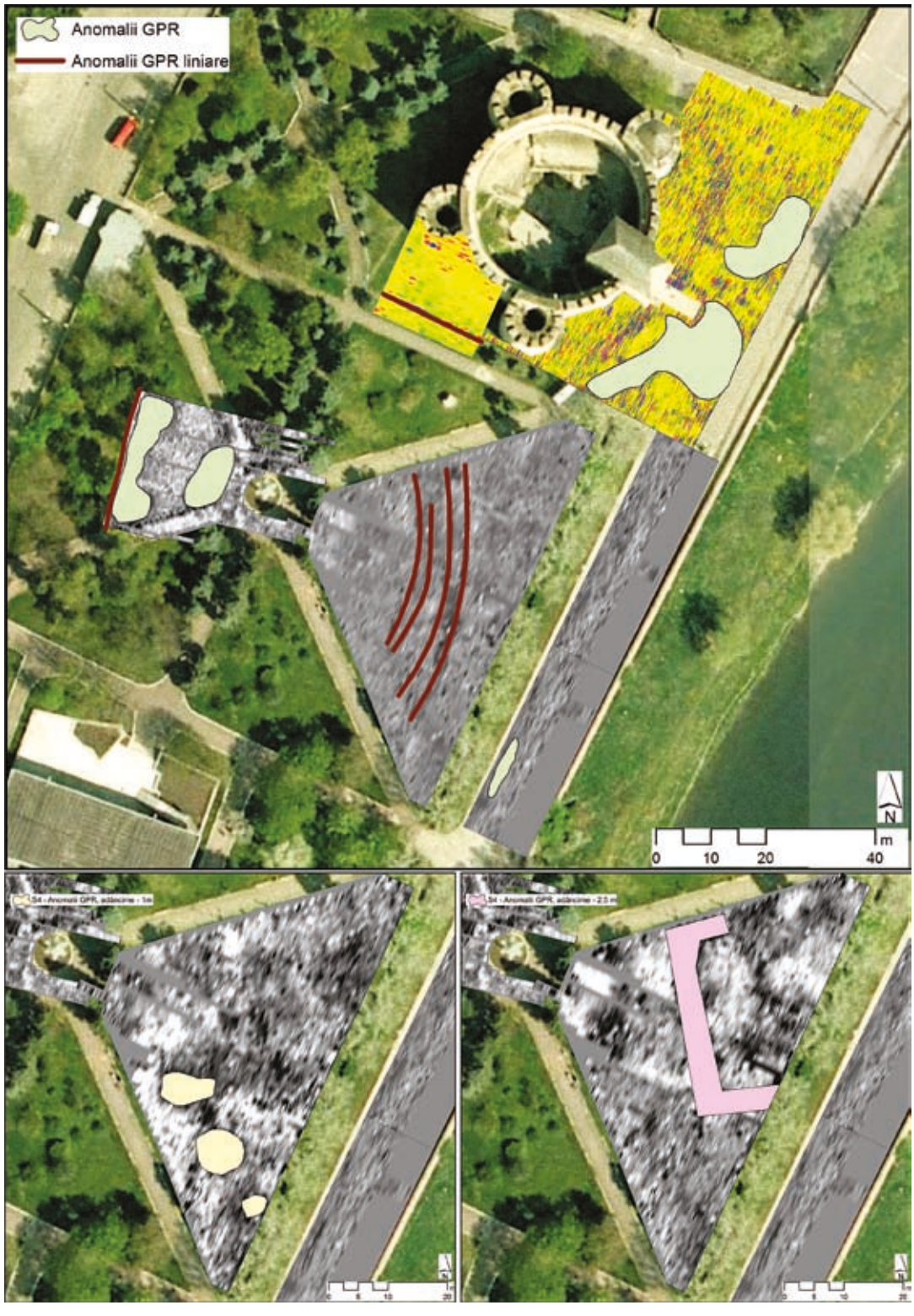

Fig. 8. Interpretarea rezultatelor GPR din anul 2012

amplitudinii destul de reduse a semnalului afișat și forma neregulată a terenului în această zonă care ar putea să ne inducă în eroare.

O altă zonă în care există posibilitatea existenței unor structuri de natură arheologică este în partea de sud-vest a cetății, în zona presupusei biserici, suprafața măsurată, atât în anul 2012 (S3), cât și în 2013 (S2). Aici au fost identificate pe profilurile de GPR, dar și în hărțile de rezistența electrică a solului, o serie de anomalii de dimensiuni mari și forme neregulate.

Fig. 9. Sus – Interpretarea rezultatelor GPR din anul 2013; Jos – Metoda rezistenței electrice a solului – interpretarea rezultatelor

După calculul adâncimii pe baza hiperbolelor din profilurile GPR acestea se situează undeva între -0,5 m și 1,5 m (Fig. 8, 9, 10).

Mai multe zone ce afișează un contrast de rezistivitate, în special, pozitiv au fost identificate și cu ajutorul măsurătorilor de rezistența electrică a solului. Unele dintre acestea confirmă o parte dintre caracteristicile identificate cu georadarul (Fig. 9, 10a,b). Natura lor este greu de stabilit din cauza solului deranjat, însă ar merita luate în calcul în eventualitatea unor săpături arheologice.

Fig. 10. Clasificarea și distribuția principalelor anomalii detectate suprapuse peste imaginea ortorectificată a zonei (a) și peste planul de la 1789 (b)

Fig. 11. Aspecte din timpul măsurătorilor nedistructive

Fig. 12. Măsurători test efectuate în interiorul cazematei

CONCLUZII

Măsurătorile geofizice non-invazive întreprinse în proximitatea cetății Soroca s-au dovedit a fi o misiune dificilă pentru echipa noastră, mai ales, din cauza condițiilor aparte în care se găsește monumentul. Cu toate acestea, considerăm că pentru a îmbunătăți metodologia unor asemenea demersuri este necesar ca și rezultatele mai puțin interesante să fie publicate, subliniind aspectele care au îngreunat cercetarea. După cum am afirmat și mai sus, există posibilitatea ca unele dintre anomaliile detectate să fie generate de prezența unor structuri de natură arheologică, posibile urme ale complexelor sisteme de fortificație, construite în mai multe rânduri, care au apărat cetatea.

Din acest motiv, în continuare, considerăm că se impune ca următoarea etapă de lucru să se bazeze pe integrarea rezultatelor obținute din prospecțiunile nedistructive cu informațiile din documentele atestate cu privire la cetatea Soroca, din săpăturile arheologice mai vechi, sau cele recent întreprinse. Astfel, sperăm ca pe baza rezultatelor prezentate în acest volum multe dintre caracteristicile detectate să poată fi concret interpretate și introduse, ulterior, într-un plan general, stabilindu-se, totodată, acolo unde este posibil, și natura acestora.

Mulțumiri

Această lucrare a fost realizată prin programul Parteneriate în domenii prioritare — PN-II-PT-PC-CA-2013-4-2234, derulat cu sprijinul MEN – UEFISCDI, proiect nr. 314/2014, *Investigații non-destructive în situri arheologice complexe. Un model integrat de cercetare aplicată a patrimoniului cultural imobil* – http://arheoinvest.uaic.ro/research/prospect

Summary

NON-INVAZIVE GEOPHISIC SURVEYS AT SOROCA FORTRESS

The present paper summarizes a series of non-destructive prospections conducted around Soroca fortress by a team from the Research Department – Field Science of the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași. Pursuant to the initiative of the investigators responsible for the archaeological researches carried out in the aforementioned site, a number of geophysical surveys were undertaken in the autumn of 2012 and, respectively, the summer of 2013.

The central objective of this endeavour was to identify by non-destructive means, the spatial arrangement of possible archaeological structures within the immediate vicinity of the fortress. Likewise, the intervention was designed having in mind the elaboration of the archaeological excavation strategy for this area. The concrete implementation of the investigation plan was made possible primarily by the intense rehabilitation works carried out for the monument.

The methodological approach relied on the integration of multiple non-intrusive research methods (soil electrical resistivity, ground-penetrating radar, magnetometry with caesium vapours) and the interpretation of the results in a GIS environment. Even though the area is strongly disturbed and the quality of the data recorded is drastically affected, we nevertheless managed to identify a series of anomalies that could be due to the presence, at various depths, of structures of an archaeological nature. It is difficult to establish their cause and, even more so, if they should be put into connection with the fortress.

REZULTATE PRELIMINARE ALE CERCETĂRII ARHITECTURAL-ARHEOLOGICE DE LA CETATEA SOROCA. CAMPANIILE 2012 ȘI 2013

Virgil APOSTOL, Ștefan BÂLICI

În campania de cercetări arheologice din anul 2012 au fost investigate preliminar două zone din Cetatea Soroca: „Cazemata" nr. 5[1] (secțiunea 1) și Turnul I (secțiunea 3). În campania de cercetări arheologice din anul 2013 au fost continuate investigațiile în „Cazemata" 5 (secțiunea 1) și Turnul I (secțiunea 3) și au fost deschise trei noi secțiuni arheologice: la sud de Turnul I (secțiunea 4), la vest de Curtina III (secțiunea 5) și în zona accesului în cetate (secțiunea 6)[2] (fig. 1).

I. Sondajul din „Cazemata" 5 (secțiunea 1) a pus în evidență: (1) elemente ale fortificației din pământ, anterioară ridicării cetății din piatră, (2) o serie de umpluturi rezultate în urma unor distrugeri, reparații și reconfigurări ale zonei intramurane (fig. 2, fig. 6).

Sondajul din Turnul I (secțiunea 3) a relevat (fig. 3): (1) șanțul fortificației din pământ (fig. 7) cu sistemul de consolidare a taluzului – două rânduri înclinate din pari de lemn (fig. 8), (2) lentile de mortar depuse peste două straturi de umplutură din pământ galben, care descriu etapele de construire a zidului cetății prin ridicarea succesivă a nivelului de construcție (fig. 10), (3) a fost atinsă adâncimea fundației zidului de curtină (înălțime 1,20 m) și (4) adâncimea fundației zidului Turnului I (înălțime 1,37 m). Fundația curtinei este extinsă spre exterior față de linia elevației cu cca 2,50 m – lărgire necesară realizării bazei înclinate a zidului de curtină. Fundația turnului este adosată la fundația curtinei, descriind astfel etapele constructive ale ridicării cetății: într-o primă etapă a fost construită fundația zidului principal, iar ulterior au fost trasate și construite fundațiile pentru turnurile circulare (fig. 9).

Sondajul extramuran la sud de Turnul I (secțiunea 4) conține: (1) șanțul fortificației din pământ, cu sistemul de consolidare a taluzului – două rânduri înclinate de pari din lemn, (2) umpluturi succesive realizate ulterior momentului de funcționare al incintei din pământ; aceste operațiuni sunt contemporane ridicării și, ulterior, funcționării fortificației din piatră, (3) amprente și umpluturi contemporane rezultate ca urmare a cercetărilor din anii 1968-1969 (în partea de nord-est a secțiunii 4 a fost reperat sondajul arheologic extramuran realizat de Gh. Cebotarenco) și a lucrărilor de amenajare a parcului actual (fig. 5).

Sondajul extramuran situat la vest de Curtina III (secțiunea 5) nu a pus în evidență nicio structură constructivă aparținând sistemelor de fortificare descoperite în celelalte secțiuni arheologice. Este totuși necesar să menționăm surprinderea unor nivele situate la cotele[3] +1.79 m și -0.11 m, care descriu nivelul anterior amenajării parcului actual – pavaj cărămidă (?), respectiv cel mai profund nivel identificat – vatră locuință-bordei (?).

Sondajul din vecinătatea Turnului-Poartă (secțiunea 6) prezintă: (1) un fragment din valul fortificației din pământ (?), (2) umpluturi realizate în momente de funcționare a fortificației din piatră și (3) amprenta intervenției, de dată recentă, la zona de elevație (*en glacis*) situată sub nivelul actual de călcare (fig. 4, fig. 11).

---

[1] La zidul cetății sunt adosate spre interior 12 spații, denumite de autorii studiilor referitoare la Cetatea Soroca „cazemate". Cetatea este apărată de 4 turnuri și un turn de poartă. „Cazematele" (1-12) și turnurile (I-IV) sunt numerotate în sensul acelor de ceasornic începând de la turnul de poartă.

[2] Din păcate, în cursul campaniei arheologice din anul 2013, malurile secțiunilor arheologice 1 și 6 s-au prăbușit înainte de realizarea înregistrărilor arhitecturale, prin urmare o parte din informațiile prezentate (semnalate în planșe) au fost reconstituite parțial pe baza fotografiilor și a notațiilor de șantier realizate în cursul cercetării arheologice.

[3] Cota 0.00 este punctul de pornire pentru toate măsurătorile altimetrice. Punctul este situat în apropierea parapetului falezei Nistrului – v. fig. 1. Pentru realizarea diagnozei arhitecturale preliminare au fost realizate relevee cu stația totală și relevee manuale ale structurilor arheologice descoperite – corelate cu măsurătorile menționate – în scopul descrierii formei corecte a planului cetății, al fixării cu precizie a poziției spațiale a elementelor arhitecturale și arheologice, precum și al relaționării acestora cu toate reperele din interiorul și exteriorul cetății.

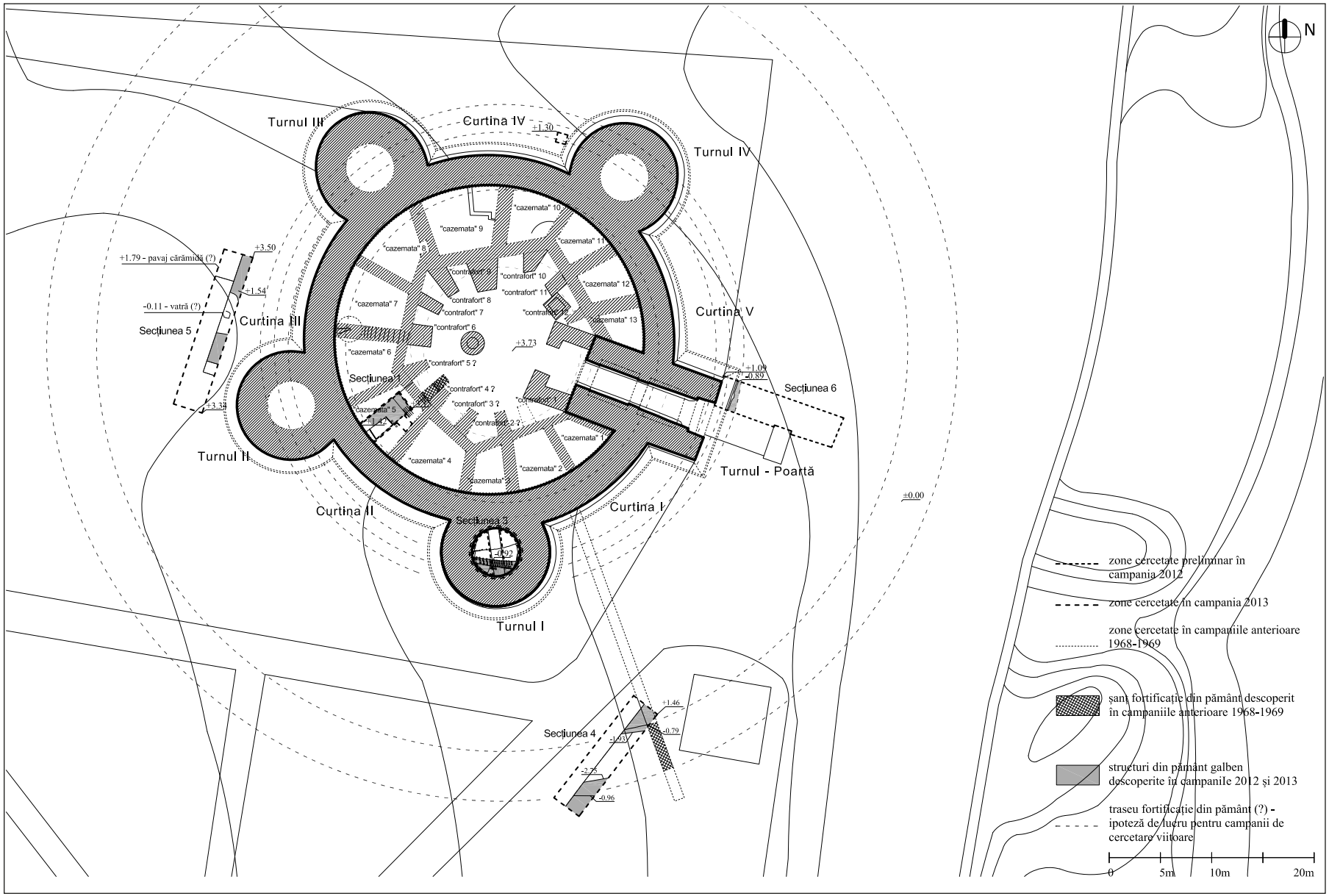

Fig. 1. Plan general al săpăturilor arheologice – campaniile 2012 și 2013.
Overall plan of archaeological excavations – 2012 and 2013 campaigns.

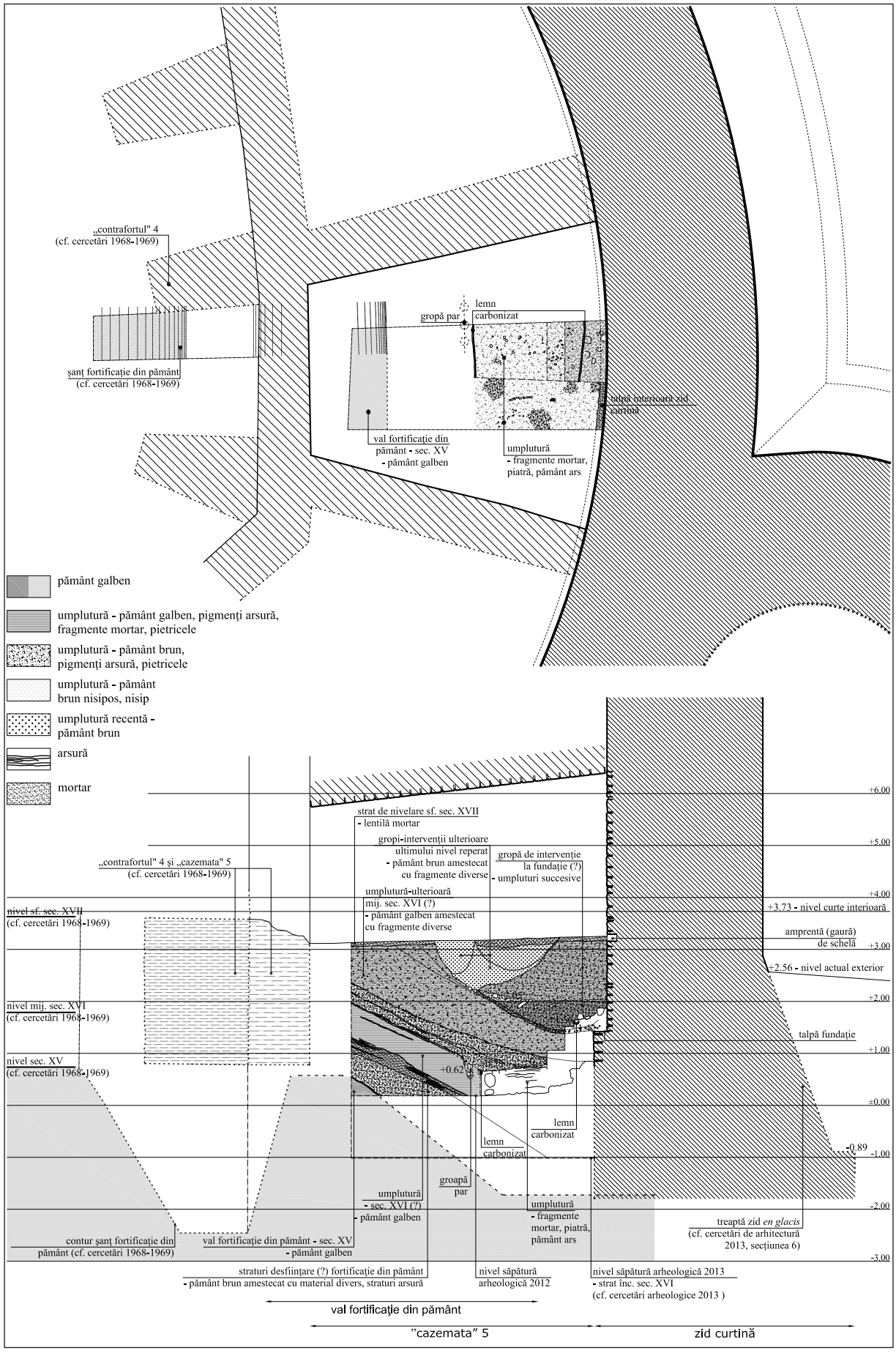

Fig. 2. Secțiunea 1 – „Cazemata 5". Secțiune - profil, Plan.
Trench 1 - Barracks 5. Section, Plan.

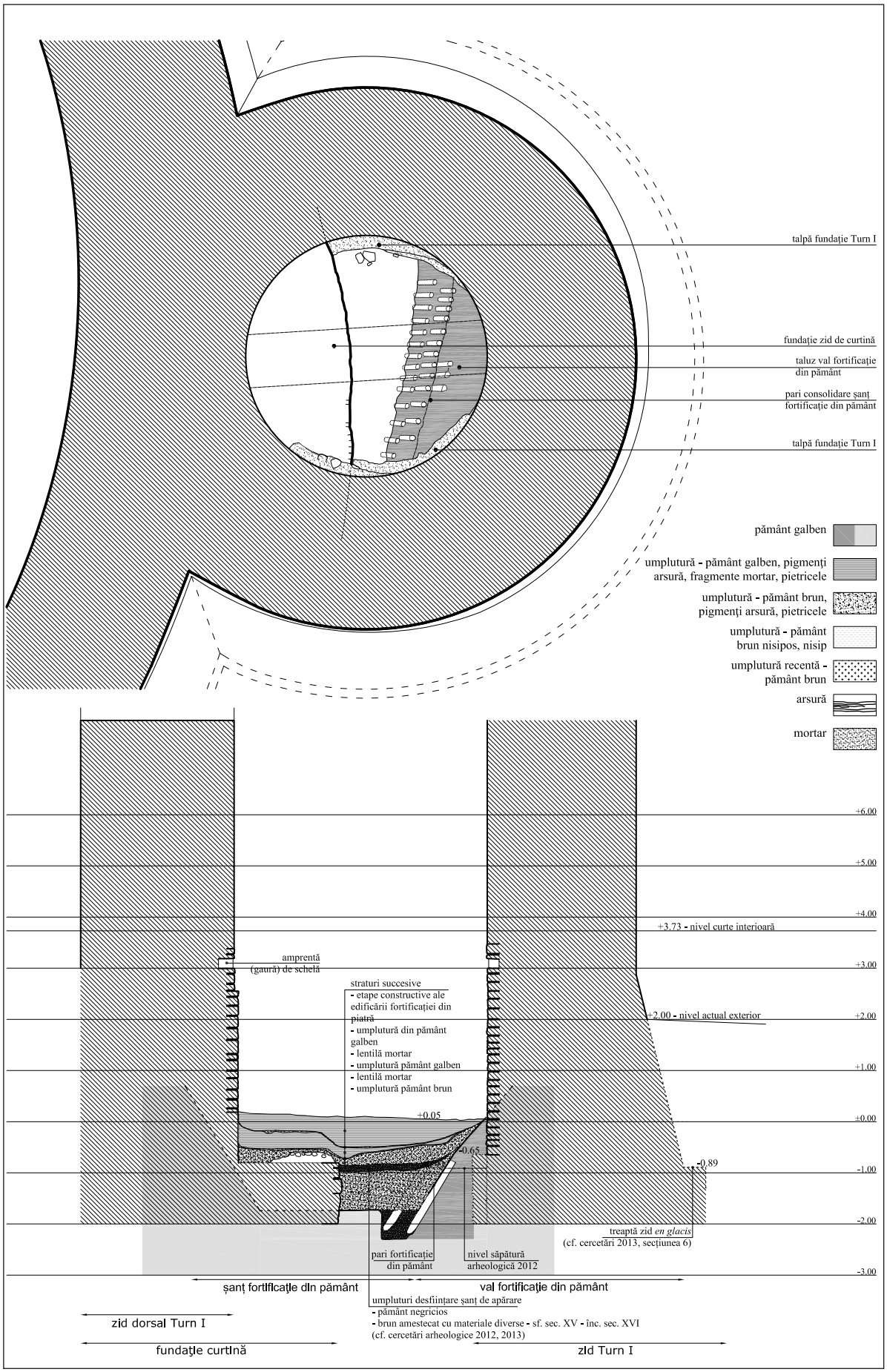

Fig. 3. Secțiunea 3 – Turnul I. Secțiune - profil, Plan.
Trench 3 - Tower I. Section, Plan.

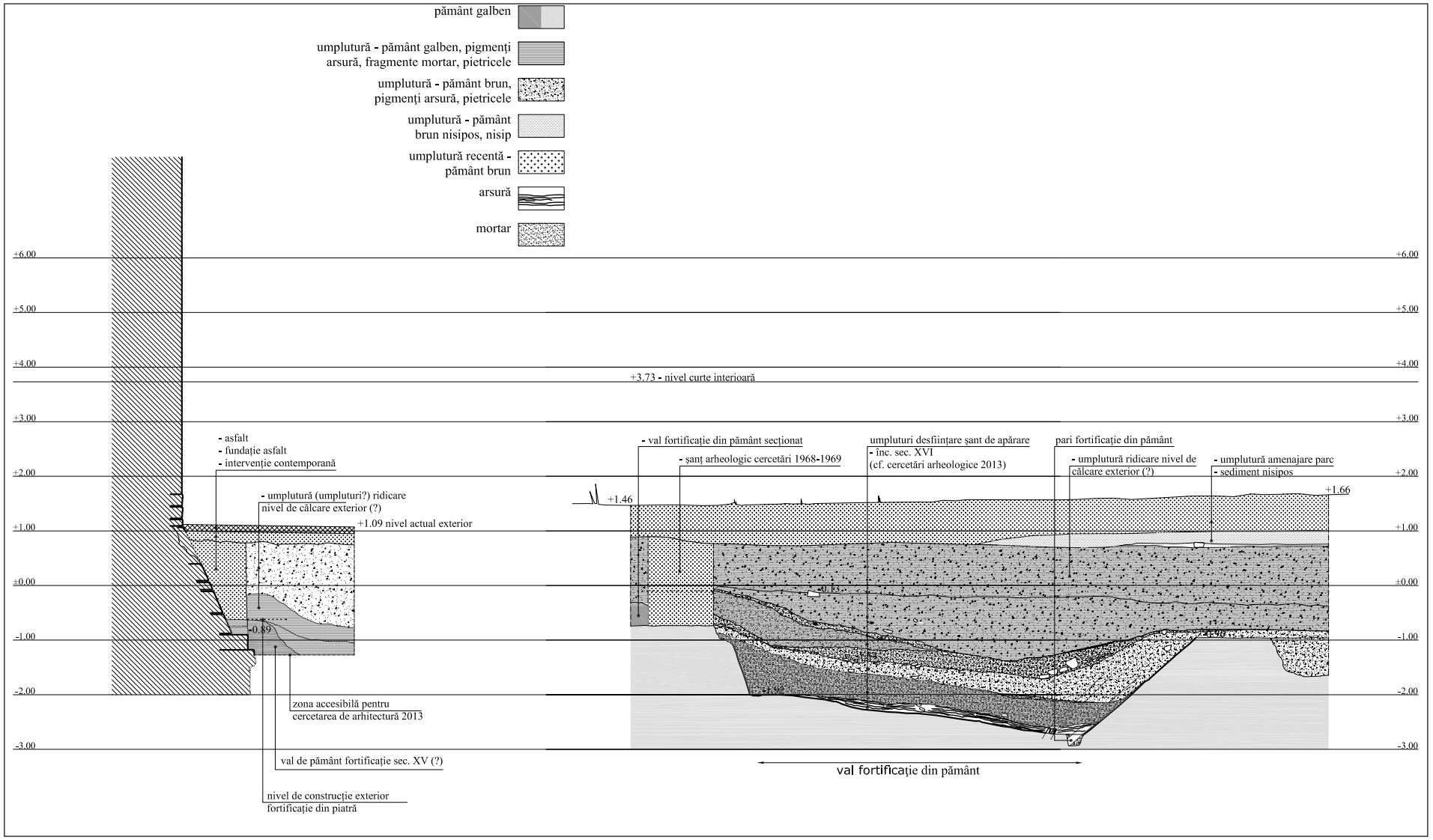

Fig. 4. Secțiunea 6 - exterior Turn-Poartă. Secțiune 2013.
Trench 6 - Gate Tower exterior. Section 2013.

Fig. 5. Secțiunea 4 - extra-muros. Secțiune - profil.
Trench 4 extra muros. Section.

Fig. 6. „Cazemata" 5 - Secțiunea 1: Stratigrafie la zid.

Fig. 7. Turnul I - Secțiunea 3: Valul fortificației din pământ.

II. Cronologia monumentului a fost descrisă, pe baza stratigrafiei rezultate în urma cercetărilor arheologice din anii 1968-1969, astfel:

- o fază inițială a unei fortificații din pământ și lemn datată în sec. al XV-lea[4] – șanțuri săpate în pământ de la nivelul -290 cm până la nivelul -610 cm (dimensiuni raportate la nivelul de călcare în curtea interioară);
- edificarea amenajărilor interioare ale cetății din piatră („contraforți"[5] și „cazemate") la mijlocul sec. al XVI-lea[6] – nivel situat la -190 cm;
- reparații, intervenții la fundații, ridicarea nivelului de călcare anterior cu 180 cm la sfârșitul sec. al XVII-lea (1692-1699), în timpul ocupației poloneze a cetății – nivel situat la -10 cm.

III. Indicii cronologice desprinse din cercetările actuale:

Etapa I – fortificația din pământ. Un rezultat important al campanei de cercetări arheologice din anul 2012 a fost descoperirea în ambele suprafețe cercetate – „Cazemata" 5 și Turnul I – a vestigiilor fortificației anterioare cetății din piatră – șanțurile săpate în pământ (fig. 2, 3, 6). Dacă în zona curții cetății din piatră era cunoscută existența fortificației de pământ (zona „contrafort" 4 – „cazemata" 5[7], posibil zona „contrafort" 6[8]), descoperirea în anul 2012 în interiorul „Cazematei" 5 și al Turnului I a unor urme analoge a adus precizări suplimentare. Este posibil ca cele două șanțuri identificate să descrie un sistem de apărare compus din trei rânduri de șanțuri și două valuri[9] (fig. 1).

Cercetările din anul 2013 au completat imaginea sistemului de fortificare din pământ aparținând secolului al XV-lea. De asemenea, au elucidat o situație confuză, rezultată în urma cercetărilor anterioare – apartenența șanțului de pământ descoperit la exteriorul fortificației de zid. Cercetările arheologice din anii 1968-1969[10] au identificat la 22 m spre sud de limita sudică a cetății din piatră – Curtina I – un șanț de apărare.

Secțiunea 4, trasată în anul 2013, a intersectat același șanț de apărare surprins de cercetările anterioare (fig. 5). În stadiul actual al cercetărilor se poate afirma că straturile inferioare de umplere ale șanțului conțin material arheologic care datează de la începutul sec. al XVI-lea[11]. Rezultă că sistemul de apărare al fortului din pământ – compus din trei șanțuri și două valuri – era consolidat suplimentar de un alt val, amplasat la distanță de cca 17 m.

---

[4] Gh. F. Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki v Sorokskoi kreposti v 1968-1969 gg.", în *Arheologicheskie issledovaniya v Moldavii 1968-1969 gg.* (Chișinău, 1972), 210.

[5] Zidurile „cazematelor" sunt dublate de 12 structuri de zidărie denumite de autorul cercetărilor arheologice (Gh. Cebotarenco) în mod impropiu „contraforți". Aceste structuri, împreună cu alte două ziduri construite în continuarea zidurilor laterale ale Turnului de Poartă, susțineau, probabil, o cursivă din lemn prin care se făcea accesul la nivelul sau nivelurile superioare ale „cazematelor", precum și în capela aflată la nivelul al doilea al Turnului de Poartă.

[6] Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki", 209.

[7] Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki", 212, fig. 6.

[8] Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki", 210-211, fig. 5.

[9] Este posibil ca șanțul descoperit în anii 1968-1969 în sondajul din vecinătatea „contrafortului" 4 și „cazematei" 5 să descrie un al treilea șanț al fortificației din pământ.

[10] Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki", 232-234, fig. 25.

[11] S. Musteață, I. Tentiuc, I. Ursu, „Considerații preliminare privind cercetările arheologice la cetatea Soroca în anii 2012-2013", http://www.nationalmuseum.md/ro/cercetarile_arheologice_soroca_2012_2013, consultat 01.06.2014.

Menționăm că dispoziția fragmentelor investigate ale fortificației din pământ nu poate conduce în stadiul actual al cercetărilor decât la furnizarea unor ipoteze de lucru necesare continuării cercetărilor arheologice. Analizând dispoziția spațială a fragmentelor identificate, considerăm că poate fi propusă ca direcție de cercetare viitoare inclusiv o posibilă configurație circulară a liniilor defensive ale fortificației din pământ (fig. 1).

Etapa II – fortificația din piatră. În intervalul cuprins între ultima parte a sec. al XV-lea, când se plasează sfârșitul fortificației din pământ, și mijlocul sec. al XVI-lea, când autorul cercetărilor arheologice din anii '60 consideră că au fost realizate amenajările interioare din piatră, a avut loc ridicarea fortificației din piatră. Unii autori[12] plasează edificarea fortificației din piatră în timpul lui Ștefan cel Mare, alții consideră că cetatea a fost ridicată în vremea lui Petru Rareș[13].

Rezultatele preliminare ale cercetării arheologice actuale indică perioada domniei lui Ștefan cel Mare pentru declanșarea lucrărilor la cetatea de zid, urmând ca în timpul lui Bogdan al III-lea și al lui Ștefăniță al IV-lea să fie finalizată[14].

Etapa III – amenajările interioare. În privința momentului adosării spre interior a anexelor („cazemate" și „contraforți"), unii autori[15] consideră că sunt construite la mijlocul sec. al XVI-lea, iar alții[16] consideră anexele construite la sfârșitul sec. al XVII-lea, în timpul ocupației poloneze a cetății.

Analizând profilul stratigrafic publicat în urma cercetărilor din anii 1968-1969[17], observăm că nivelul datat la mijlocul sec. al XVI-lea este plasat mai sus cu cca 85 cm față de nivelul fundației, iar față de nivelul fortificație din pământ cu cca 105 cm. Autorul cercetărilor arheologice consideră că stratul de umplutură

Fig. 8. Turnul I - Secțiunea 3: Amprenta unui par de lemn care dubla rambleul valului de pământ.

dintre nivelul fortificației din pământ și nivelul secolului al XVI-lea a fost realizat ca etapă constructivă ulterior zidirii anexelor din piatră. Considerăm că această situație surprinsă arheologic prezintă mai degrabă faptul că anexele au avut ca nivel de construcție nivelul datat la mijlocul sec. al XVI-lea[18], rezultat prin umplerea și nivelarea curții, etapă constructivă petrecută înaintea zidirii „cazematelor".[19] Prin urmare, considerăm că nu este exclus ca umplutura să aparțină unei faze anterioare, momentul ridicării și funcționării cetății din piatră. Semnalăm faptul că pe suprafața acestui nivel au fost descoperite și în anii '60, și în prezent, în zona „Cazematei" 5, urme puternice de arsură, rezultată probabil, așa cum consideră și autorul cercetărilor arheologice din anii '60, din incendierea unei posibile galerii din lemn (fig. 2, 6). Raportând nivelul de la mijlocul sec. XVI delimitat anterior la situația arheologică investigată în prezent[20], observăm că o umplutură din pământ galben

---

[12] T. Nesterov, „Arhitectura Cetății Soroca. Un argument important în datarea fortăreței", *Revista de istorie a Moldovei* 2 (70) (2007): 25-28; T. Nesterov, „Cetatea Sorocii – între legendă, mituri și ipoteze", *Soroca. Almanah anual: 510 ani* (Soroca, 2009): 6-14.

[13] Al. Lapedatu, „Cetatea Sorocii. Notiță istorico-descriptivă", *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* VI, fasc. 25 (1914): 86-87; Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki", 235; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* (București, 1974), 772-773; M. Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)* (Chișinău, 2004), 164 și urm.

[14] Musteață, Tentiuc, Ursu, „Considerații preliminare".

[15] Nesterov, „Cetatea Sorocii", 13-14.

[16] Șlapac, *Cetăți medievale,* 169.

[17] Cebotarenco, „Arheologicheskie raskopki", 210, fig. 5.

[18] În absența observațiilor directe care să investigheze raportul dintre nivel și fundația contrafortului (stratul poate fi tăiat de groapa fundației care ar putea să plece de mai de sus), considerăm nivelul datat în sec. al XVI-lea ca fiind nivelul de construcție-călcare din momentul zidirii, pe baza unei constatări care ține de logica construcțiilor – adâncimea de îngropare a fundației are valori normale, de 85-90 cm.

[19] Fundația unui zid se construiește în șanț săpat de la nivelul de construcție, nivel situat în apropierea nivelului de călcare finit. În interpretarea autorului cercetărilor arheologice, fundația ar fi fost construită pornind direct de la nivelul de construcție (aici chiar nivelul de călcare anterior) – situație dificil de imaginat din punct de vedere constructiv.

[20] Raportarea nivelelor arheologice identificate în campaniile arheologice 1968-1969 la cele surprinse în campaniile arheologice 2012-2013 s-a făcut considerând nivelul de călcare din curtea interioară neschimbat.

Fig. 9. Turnul I - Secțiunea 3: Fundația zidului de curtină suprapusă de fundația Turnului I.

suprapune straturile de distrugere ale șanțului fortificației anterioare. La marginea acestei umpluturi înclinate (în zona cercetată), au fost descoperite urme ale unor stâlpi din lemn și ale unei grinzi carbonizate din lemn. În stadiul actual al cercetărilor, propunem o direcție de investigare: posibilitatea ca aceste urme să reprezinte baza galeriei din lemn a primei etape de funcționare a cetăți din piatră. Sub acest nivel, în vecinătatea fundației a fost descoperită o umplutură cu material divers, între care și fragmente de mortar: este posibil ca de la acest nivel în jos să se dezvolte șanțul de fundație al cetății din piatră.

În concluzie, este posibil ca, după o primă etapă de funcționare a cetății din piatră dotată cu o galerie din lemn, să fi urmat edificarea anexelor interioare din piatră – evenimente constructive petrecute în prima jumătate a sec. XVI, respectiv în a doua jumătate a sec. al XVI.

Din păcate, în anul 2013 nu au putut fi realizate cercetări de arhitectură în secțiunea 1 („Cazemata" 5) din cauza prăbușirii malurilor secțiunii, iar precizări suplimentare celor notate mai sus nu pot fi făcute.

Etapa IV – fortificația exterioară. Nivelul de la care a pornit săpătura arheologică actuală în secțiunea 1 („Cazemata" 5) este reprezentat de un strat orizontal de mortar, care poate fi substructura unui nivel de călcare. Stratul de mortar se află deasupra unei umpluturi consistente din pământ galben amestecat cu materiale diverse (fig. 6), care ar putea fi asociată în stadiul actual al cercetărilor cu umplutura groasă de 190 cm identificată în curtea cetății cu ocazia cercetărilor din anii '60, prin urmare ar putea corespunde transformărilor petrecute la sfârșitul sec. XVII. Planul cetății de la sfârșitul secolului XVIII (1788)[21] consemnează grafic prezența în jurul cetății de piatră a unei fortificații complexe de tip bastionar, destinată apărării împotriva artileriei. Având în vedere că în jurnalul asediului cetății din anul 1692 sunt menționate structuri defensive auxiliare – valuri exterioare, considerăm că este posibil ca aceste amenajări defensive să fie contemporane cu operațiunile constructive surprinse în secțiunea 1 – sfârșitul sec. XVII.

Până în prezent cercetările arheologice nu au oferit niciun indiciu privind configurația fortificației bastionare sau a edificiilor din interiorul acesteia[22]. Numai cercetări arheologice viitoare dedicate identificării fortificației bastionare vor putea aduce precizări suplimentare.

Fig. 10. Turnul I - Secțiunea 3: Niveluri de construcție (lentile de mortar).

Fig. 11. Turnul-Poartă - Secțiunea 6: Valul fortificației din pământ.

[21] „Soroca. Plan elaborat de ingineri militari ruși, 1788", *Arhiva Militară Istorică a Rusiei*, Moscova, F. 465, d. 9, f. II, apud M. Șlapac, *Arta urbanismului în Republica Moldova: privire de ansamblu* (Chișinău, 2008), 25-30.

[22] Menționăm că nu este exclus ca o parte din orizonturile identificate în secțiunea 5 să descrie forme de utilizare a zonei intramurane a fortificației exterioare.

Summary

PRELIMINARY RESULTS OF ARCHITECTURAL-ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT SOROCA FORTRESS (2012-2013)

The study presents the preliminary results of the architectural-archaeological research conducted in 2012 and 2013 (fig. 1):

Trench 1 - Casemate 5: (1) elements of the earthen fortification, (2) fill resulted from destructions, repairs and transformations. (fig. 2)

Trench 3 – Tower I: (1) the ditch of the earthen fortification, (2) mortar lenses laid over layers of yellow earth, (3) the foundation depth of the curtain wall was reached and (4) the foundation depth of Tower I. (fig. 3)

Trench 4 extra muros - south of Tower I: (1) the ditch of the earthen fortification, (2) fill material subsequent to the earth precinct, (3) recent imprints and fillings (fig. 5)

Trench 5 extra muros - west of Curtain III did not reveal built structures belonging to the fortification systems discovered in the other archaeological trenches.

Trench 6 extra muros - Gate Tower: (1) a fragment of the earthen fortification rampart (?), (2) backfills made during the functioning times of the stone fortification and (3) the imprint of recent interventions (fig. 4).

Chronological elements resulted from current research:

Stage I - the earthen fortification: The two ditches discovered in 2012 in Casemate 5 and Tower I, together with the ditch identified by previous research, indicate a defensive system comprising three ditches and two ramparts. In 2013 the image of the fortification system was added to by the documentation of another ditch located at a distance of ca. 17 m.

The disposition of the investigated fragments of the earthen fortification leads in the current state of research to the drawing of a new working hypothesis for future archaeological research: the possible circular configuration of the defence lines (v. fig. 1).

Stage II - the stone fortification: The preliminary results of the current archaeological research indicate the ruling period of Ștefan cel Mare (Stephen the Great) for the beginning of the works at the stone fortress, to be finalized during Bogdan III and Ștefăniță IV.

Stage III - interior annexes: The analysis of data published after the 1960's research indicates that the massive fill dated to the middle of the 16th Century was added before the building of the casemates. The surface of the upper level of this fill revealed, both during the 1960's campaign and in 2012, strong traces of burning. It is possible for these traces to represent the base of the wooden gallery of the first stone fortress. The casemates were built after this phase (second half of the 16th Century).

Stage IV - the exterior fortification: The mortar layer identified in Trench 1 (Casemate 5) might correspond to the transformations occurred at the end of the 17th Century, while building the bastionary fortification mentioned by the sources.

DESCOPERIRI MONETARE DIN CETATEA SOROCA

Ana BOLDUREANU, Adelaida CHIROȘCA

Cercetările arheologice efectuate în repetate rânduri pe teritoriul cetății Soroca, pe lângă alte artefacte, au scos la lumina zilei o serie de emisiuni monetare, care au fost doar parțial publicate și semnalate. Primele descoperiri monetare din cetate au fost înregistrate în timpul săpăturilor efectuate de L. Polevoj în anii 1956 și 1959-1960 în paraclisul bisericii din cetate și în unul din turnuri. Cu acea ocazie au fost semnalate trei monede poloneze găsite în umplutura turnului: un șiling de Lituania de la Sigismund III cu an neprecizat, o imitație după un poltorak de Riga din anul 1624 și o monedă poloneză neprecizată[1].

Din investigațiile arheologice dirijate de Gh. Cebotarenco din anii 1968-1969 au rezultat 23 de monede, găsite în cazemata 9 (7 ex.), în cazemata 4 (2 ex.), în turnul I (8 ex.), în tranșeea I (4 ex.), în curte (1 ex.) și 3 nelocalizate, publicate de L. Polevoj în anul 1972[2]. Cu acea ocazie au fost menționate 10 emisiuni poloneze: Lituania, Alexandru I (1501-1506), șiling (1 ex.); Ștefan Bathory, 3 groși, 1580 (1 ex.); Sigismund III, șilingi, Riga, 1600 (2 ex.); Sigismund III, an și nominal neprecizat (1 ex.); Ioan Cazimir, șilingi: 1661 (1 ex.), 1665 (1 ex.), 1966 (1 ex.), an nepr. (1 ex.), Polonia, Prusia sau Suedia, emitent neprec. (1 ex.); cinci emisiuni otomane: Mustafa III, 1171 AH (argint), Abdülhamid I, 1187 AH (cupru), Abdülhamid I, 1187 AH (aur) și două cu emitent neprecizat; o monedă rusească de cupru de la Elizabeta Petrovna, precum și nouă monede neprecizate. Ulterior, A. Nudelman a publicat zece dintre acelea, ocazie cu care a menționat doar emisiunile europene și nici una otomană[3].

Odată cu fuzionarea Muzeului Național de Istorie a Moldovei și a Muzeului de Arheologie în anul 2006, piesele de la Soroca au intrat în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, unde li s-au atribuit noi numere de inventar. În anul 2010 au fost republicate cu noi detalii 20 de monede din cele menționate[4]. Ulterior, în patrimoniul Muzeului au mai fost depistate alte cinci monede din cetatea Soroca, integrate în noua lor colecție cu un alt eșantion de emisiuni monetare. Astfel, în prezent, în colecția Muzeului Național de Istorie se păstrează 25 de monede, pe plicurile cărora este indicat locul descoperirii lor la Soroca și toate purtând anul de descoperire 1969. Acestea coincid în linii generale cu lotul publicat de L. Polevoj. Am reluat cercetarea lor în contextul publicării noilor descoperiri monetare din cetate, provenite în urma cercetărilor arheologice din anii 2012 și 2013. Am obținut date diferite sau puțin diferite față de cele publicate anterior[5] (vezi mai jos catalogul monedelor și comentariul).

Din săpăturile efectuate de cercetătorii de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Istorie a Moldovei și Centrul Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe din Moldova în anul 2012, au rezultat 6 monede: 4 poloneze, 1 suedeză și 1 otomană. Dintre acestea, un exemplar a fost găsit în turnul I și cinci – în cazemata V.

În cadrul campaniei arheologice din anul 2013 au fost înregistrate 17 exemplare, descoperite în patru diferite secțiuni ale șantierului: Secțiunea I (cazemata 5 – 1 ex.), Secțiunea IV (3 ex.), Secțiunea V (3 ex.), Secțiunea VI (11 ex.).

Cercetările arheologice la cetatea Soroca încă nu s-au încheiat și sperăm ca în cadrul acestora să fie descoperite emisiuni monetare interesante, care

---

[1] G.F. Čebotarenko*, K voprosu o vremeni vozniknovenia Sorokskoj kreposti*, MIAEM, 1964, 213; A.A. Nudel'man, *Topografia kladov i nahodok ediničnyh monet* (Chișinău: Știința, 1976), 136.

[2] L.L. Polevoj, *Monety iz raskopok 1968-1969 gg*., AIM v 1968-1969 (Chișinău: Știința, 1972), 240-243.

[3] Nudel'man, *Topografia kladov,* 136.

[4] A. Chiroșca, „Monede medievale descoperite în cetatea Soroca", *Tyragetia*, s.n., vol. IV [XIX], 2 (2010): 123-126.

[5] Polevoj, *Monety iz raskopok 1968-1969 gg.*; Nudel'man, *Topografia kladov;* Chiroșca, „Monede medievale".

Fig. 1. Descoperiri monetare, 2014

Fig. 2. Descoperiri monetare, 2014

vor furniza noi informații referitoare la datarea și funcționarea acestui important monument istoric și arhitectural.

Prezentăm în continuare catalogul monedelor, grupate conform perioadelor de descoperire. Ținem să menționăm că majoritatea monedelor recuperate în cetatea Sorocii au o stare proastă de conservare, unele fiind complet deteriorate. Emisiunile mai bine păstrate sunt prezentate în ilustrație.

CATALOG[7]

Soroca 1969

IMPERIUL OTOMAN

Ahmed III (1115-1143 AH / 1703-1730)

Para

Kostantiniye

1. AR ↗ 0,40 g; 13,2 mm; perforată. Pere, 523. Inv. FB-27020-13, turnul I, din aruncătură; fig. 1.

Mustafa III (1171-1187 AH / 1757-1774)

Islâmbol

2. AR ↗ 0,50 g; 15 mm, perforată. Pere, 639. Inv. FB-27020-14, turnul I, din aruncătură; fig. 2.

Abdülhamid I (1187-1203 AH / 1774-1789)

Mısır

3. AR 0,24 g; 14,9 mm. Pere, 683. Inv. FB-27598, tranșeea 1, adâncimea 50 cm; fig. 3.

Abdülmecid (1255-1277 AH /1839-1861)

Kostantaniye

4. AR 0,24 g; 14,9 mm. Pere, 682. Inv. FB-27597, cazemata 9, strat 4; fig. 4.

[6] Abrevieri în catalog: Pere = Nuri Pere, *Osmanlılarda madenî paralar*, Istanbul 1968; Gumowski = M. Gumowski, *Handbuch der polnischen numismatik*, Graz, 1960; Srećković 2000 = S. Srećković, *Akches (Volume two). Mehmed II Fatih – Selim I Yavuz 848-926 AH*, Beograd, 2003; MBR = G. Buzdugan, O. Luchian, C.C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977; Huszár = L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*, München, 1979.

Abdülmecid (1839-1861/1255-1277 AH)

Çeyrek-Beşlık

Kostantiniye

5. AV ↙ 0,39 g, 13 mm. Pere, 874. Inv. FB-26272; loc de descoperire neprecizat; fig. 5.

Emitent neprecizat

Sec. XVIII

Atelier neprec.

6. AR 0,11 g; 15 mm; tocită; inv. 27600-11, loc de descoperire neprecizat.

Aspru

Mısır

7. AR 0,11 g; 12,6 mm; inv. 27600-3, cazemata 9, strat 4, din umplutură.

POLONIA

Alexandru I (1492-1506)

Lituania

½ gros

8. AR ↓ 1,1 g; 20 mm, 600°. Gumowski, 472. Inv. FB- 27020-15, tranșeea I, aruncătură din locuință? fig. 8.

Sigismund III (1587-1632)

Lituania

Gros, 1607

9. AR ↗ 1,09 g; 19,5 mm. Gumowski, 1313. Inv. FB-27591, turnul I, nord ½, strat 4, adâncimea 75 cm; fig. 9.

Riga

Șilingi, 1600

10. Billon ↑ 0,99 g; 17,5 mm. Gumowski, 1431. Inv. FB-27592, turnul I, sud ½, adâncimea 120 cm; fig 10.

11. Billon ↑ 0,90 g; 18,6 mm; Gumowski, 1431. Inv. FB-27601; turnul I, nord ½, strat 4; fig. 11.

An neprec.

12. AR ↑ 0,85 g; 12,9 mm; inv. FB. 27600-9, loc de descoperire neprecizat.

Ioan Cazimir (1648-1668)

Șilingi

1661

13. AE ↗ 0,55 g, 14,5 mm. Gumowski, 1640. Inv. FB-27596, cazemata 9, strat 2.

1665

14. AE ↘ 1,17 g, 16 mm. Gumowski, 1164. Inv. FB-27595, turnul I, sud ½, strat 2, adâncimea 40 cm;; fig. 14.

An neprec.

15. AE ↙ 1,02 g, 16 mm; inv. FB-27594; tranșeea 1, adâncimea 235 cm; fig. 15.

16. AE 0,85 g, 15,4 mm, ruptă; inv. FB-27600-7; cazemata 4, din aruncătură.

Emitent neprecizat

17. AR 0,65 g, ruptă; inv. FB-27600-4; cazemata 9, strat 8, din aruncătură.

18. AE ↑ distrusă, ruptă bucățele; inv. 1049/ FB-27600-8, cazemata 9; cazemata 4, umplutură.

3 *groși* fals tip Ștefan Bathory (1576-1586), 1580, Coroana

19. AE 2,00 g; 21 mm; inv. FB-27593; cazemata 9, strat 2, nr. 2; fig 19.

RUSIA

1 copeică, 1810-1838

20. AE, 2,25 g; 24 mm; inv. FB-27600-6; turnul I, aruncătură.

2 copeici, 1899

21. AR ↑ 16 mm; 1,64 g, oxidată; inv. FB-27599, turnul I, strat 1, sud ½, adâncimea 20 cm.

NEPRECIZATE

22. 0,45 g, fragmente; inv. FB-27600-5; cazemata 9, strat 1.

23. fragmente; inv. FB-27600-1, turnul I, strat 3, adâncimea 60 cm.

24. fragmente; inv. FB-27600-2, cazemata 9, strat 2.

25. AE, 0,59 g, 16,4 mm; tocită; inv. FB-27600-10, curtea.

Soroca 2012

IMPERIUL OTOMAN

Bayazid II (886-918 AH/1481-1512)

Aspru

Gelibolu

26. AR ↗ 0,68 g, 12 mm; perforată, ruptă. Srećković 2000, A*b, 109, nr. 13. Secțiunea III (turnul nr. 1), adâncimea de 925 cm de la nivelul de intrare în turn; fig. 26.

POLONIA

Sigismund III (1586-1632)

Șilingi

Lituania

1624

27. AR ↑ 0,46 g, 16,2 mm; perforată. Gumowski, 1305. Secțiunea I (cazemata nr. 5), groapa nr. 1, adâncimea de 80 cm de la nivelul actual de călcare; fig. 27.

Georg Wilhelm (1619-1640)

Prusia

an neprecizat

28. AR ↑ 0,34 g, 16,5 mm; descoperită în Secțiunea I (cazemata nr. 5), groapa nr. 1, la adâncimea de 55 cm de la nivelul actual de călcare; fig. 28.

Emitent neprecizat

29. AR 17 gr; 1,7 mm; descoperită în Secțiunea I (cazemata nr. 5), în caroul 2, stratul 2, la adâncimea de 40 cm.

30. AR 0,20 gr, 17 mm; descoperită în Secțiunea I (cazemata nr. 5), groapa nr. 1, la adâncimea de 77 cm de la nivelul actual de călcare.

SUEDIA

Gustav II Adolf (1611-1632)

1634

31. AR ↑ 0,44 g, 16,2 mm; descoperită în Secțiunea I (cazemata nr. 5), la 55 cm de la nivelul actual de călcare; fig. 31.

Soroca 2013

MOLDOVA

Bogdan III (1504-1517)

Groși

32. Bi → 0,76 g; 19,3 mm. MBR, 85, tip I; Secțiunea VI, carou 2 sau 7?, adâncimea – 238 cm; fig. 32.

Ștefan IV (Ștefăniță) (1517-1527)

33. AE → 0,95 g; 18,6 mm; în centru – o perforație de formă pătrată, neregulată. MBR, p. 86. Descoperită lângă peretele interior al zidului cetății, Secțiunea I, cazemata 5, carou 1, adâncimea 425 cm; fig. 33.

34. AE argintat ↖ 0,56 g, 18,8 mm; ruptă pe margini; MBR, p. 86; Secțiunea IV, carou 3, adâncimea 295 cm; lângă ghiuleaua nr. 52a; fig. 34.

35. AE argintat, 0,72 g, 18,2 mm; perforată în centru, deformată; MBR, p. 86; Secțiunea IV, carou 3, strat 10, adâncimea 175 cm; fig. 35.

36. AE argintat, 0,33 g, 18,2 mm; ruptă pe margini, perforată neregulat; MBR, p. 86; Secțiunea IV, carou 4, adâncimea 320 cm, lângă ghiulea și ceramică.

Imitație după un *aspru* otoman de tip Bayazid II

37. AE argintat, 0,23 g; 10 mm; Secțiunea VI, din aruncătură; fig. 37.

Imitație de șiling suedez de la Christina (1622-1654)

Suceava

38. AE ↗ 0,51 g; 15 mm; Secțiunea VI, din aruncătură.

IMPERIUL OTOMAN

Selim I (918-926 AH / 1512-1529)

Aspru

Grupa II (1514-1517)

Kostantaniye

39. AR ← 0,70 g; 10,2 mm; Secțiunea VI, carou 3, adâncimea 2000 cm, VE 110 cm, de la zid spre S – 530 cm; fig. 39.

POLONIA

Coroana

Sigismund III (1587-1632)

1½ gros

1621

40. Billon ↗ 1,03 g; 19 mm; Gumowski 971. Carol 1A/2A, în aruncătură la adâncimea de cca 150 cm.

1626

41. Billon ↗ 0,91 g; 19,2 mm; Gumowski 976. Caroul 1A/2A, în aruncătură la adâncimea de cca 130 cm; fig. 40.

3 groși

An neprec.

42. AR ↓ 1,90 g; 21 mm. Gumowski, cf. 988, 989 sau 995; descoperită în caroul 3, adâncimea de 200 cm; fig. 42.

Riga

Șiiling

1612

43. AR ↗ 0,58 g; 17,8 mm. Gumowski, 1435; Secțiunea VI, caroul 2, adâncimea 210 cm; fig. 43.

Ioan Cazimir (1649-1668)

Lituania

Șiling

1665;

44. AE ↓ 1,05 g; 15, 6 mm; Gumowski, 1712. Secțiunea V, caroul 4, adâncitura 367 cm.

1666

45. AE ← 1,39 g; 15,5 mm; Gumowski, 1713. Secțiunea VI, caroul 4, adâncimea 150 cm.

IMPERIUL ROMANO-GERMAN

Ungaria

Ferdinand I (1526-1564)

Denar

1547

46. AR ↘ 0,46 g; 16,1 mm. Huszár, 935; a fost descoperită în caroul 1A; fig. 46.

RUSIA

1 copeică, 1819

47. AE ↑ 4,71 g; 25,5 mm; Secțiunea V, carou 5, 1A /2 A, în aruncătură, adâncimea de cca 130 cm.

Lotul monedelor descoperite în anul 1969 începe cu șapte emisiuni otomane, dintre care una de aur. Patru dintre ele sunt parale bătute în timpul domniei sultanilor Ahmed III (1115-1143 AH/1703-1730) la Kostantaniye, Mustafa III (1174-1187 AH/1757-1774) la Islâmbol și Abdülhamid I (1774-1789) la Mısır și Kostantiniye. Moneda de aur fusese atribuită greșit de către primul editor lui Abdülhamid I (1187-1203 AH/1774-1789)[7]. Confuzia a reieșit din citirea incorectă a anului după hegiră din legendă: 1200, în loc de 1255. Conform tradiției musulmane, pe monede apare anul inaugurării domniei (cu excepția unor emisiuni orientale), și nu anul baterii monedei – acesta este indicat sub forma unei sigle speciale începând cu Mustafa III (1757-1774). Moneda aflată în discuție poartă anul 1255 AH, anul inaugurării domniei sultanului Abdülmecid (1255-1277 AH/1839-1861), fiind bătută la Kostantiniye în anul doi de domnie, care corespunde perioadei 1840-1841. Printre monedele otomane se mai află o para nedeterminată și un aspru cu emitent neprecizat, bătut la Mısır.

Monedele poloneze din acest lot numără 12 exemplare, dintre care nouă cu emitentul precizat și un fals. Cea mai timpurie monedă poloneză din lot este o piesă de jumătate de groș de Lituania de la Alexandru I (1501-1506), cu legendă gotică, descoperită în tranșeea nr. 1, numită șiling de Polevoj și astfel preluată de Nudelman (vezi discuția de mai sus). Cronologic, este urmată de patru monede de la Sigismund III. Printre acestea am remarcat o emisiune de groși, bătută la 1607, provenită din turnul I. Polevoj și Nudelman au atribuit-o și ei lui Sigismund III, dar nu i-au stabilit nominalul, invocând reversul tocit al monedei. Curățarea piesei ne-a permis determinarea mai exactă a acesteia. Celelalte monede de la Sigismund III sunt șilingi de Riga, dintre care doi cu anul de emisie 1600 și altul – cu an neprecizat (acesta din urmă nu apare la Polevoj și Nudelman). Remarcăm în lot 3 șilingi de la Ioan Cazimir din anii 1661, 1665 și un exemplar cu anul neprecizat.

Primii doi editori au semnalat prezența în lot a unei monede de cupru de 3 groși din anul 1580, menționând că piesa este din cupru. Având în vedere însă că emisiunile de 3 groși erau bătute din argint, putem fi siguri că avem de afacere cu un fals de epocă. Piesa are ca prototip o emisiune de 3 groși, bătută în anul 1580 de Coroană, în timpul regelui Ștefan Bathory (1576-1586) (catalog nr. 17).

Polevoj a publicat o monedă rusească de 2 copeici de la Elizabeta Petrovna, din anul 1758, noi însă n-am dat de o astfel de monedă în colecție. Lotul conține două monede rusești, dar ambele fiind emise în secolul al XIX-lea. Alte 6 monede nu pot fi determinate din cauza stării proaste de păstrare, unele din ele fiind rupte sau fragmentare.

Cum am menționat mai sus, în anul 2012 au fost înregistrate doar șase monede. Cea mai timpurie dintre ele este un aspru otoman de la Bayazid II, găsit în turnul I. Am atribuit piesa Grupei Ab, conform tipologiei propuse de cercetătorul român E. Nicolae[8], acceptată și de numismatul sârb S. Srećković[9]. În baza unor considerente care însă depășesc discuția noastră, E. Nicolae a situat asprii din Grupa A în intervalul 1481-1491. Moneda a fost bătută la Gallipoli, oraș aflat în partea europeană a Turciei. Asprii proveniți din acest atelier sunt destul de rari, iar exemplarul de la Soroca este primul de acest fel atestat în Republica Moldova.

Celelalte cinci monede provin din cazemata V. Dintre acestea menționăm un șiling de la Sigismund III din anul 1624 de Lituania, un șiling de Prusia de la Georg Wilhelm (1619-1640) și două neprecizate. Piesa suedeză descoperită în anul 2012 este un șiling de la Gustav II Adolf (1611-1632), din anul 1634.

În anul 2013 au fost descoperite 17 emisiuni monetare, printre care și câteva emisiuni locale, inclusiv imitative. Începem prezentarea acestora cu un groș emis de Bogdan III (1505-1517) (catalog nr. 32). Piesa reprezintă tipul I de groși bătuți de acest domnitor, cu semiluna în dreapta și rozeta din șase globule, situată la stânga capului de bour. Câmpul monedei păstrează pe ambele fețe, dar mai ales pe revers urme de o batere anterioară. Conform unor studii recente efectuate de L. Dergaciova, Bogdan III a bătut groși surfrapând emisiuni monetare poloneze de jumătate de gros de la Alexandru I și Sigismund I[10].

---

[7] Polevoj, *Monety iz raskopok,* 243, nr. 110.

[8] E. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512* (Chișinău, 2003), 37-38, 72-73.

[9] Srećković*, Akches (Volume two),*102.

[10] L. Dergaciova, *Surfraparea monedelor străine ca sursă de venit pentru vistieria Țării Moldovei în domnia lui Bogdan III (1504-1517).* Comunicare la conferința științifică cu participare internațională „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor"(ediția a VI-a), 22-23 mai 2014, organizată de Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM.

Fig. 3. Descoperiri arheologice, 2013

Fig. 4. Prelucrarea preliminară a monedelor, 2013

Lista este continuată de patru monede de la Ștefan IV (Ștefăniță) (1517-1527). Piesele sunt din cupru, dar mai poartă urme de argintare din epocă. Toate exemplarele se află în stare proastă de păstrare, fiind puternic corodate, două dintre ele perforate, iar una și puternic deformată (nr. 33-36 din catalog). Am atribuit producției locale și o emisiune de cupru cu urme de argintare, pe suprafața căreia putem distinge rămășițe de legendă islamică. Diametrul și aspectul piesei ne sugerează că este vorba despre un aspru fals. Cercetările în domeniu au demonstrat deja existența unei producții de monede de tip otoman la nord de Dunăre, inclusiv în Moldova istorică. Recent au fost publicate preliminar 4 falsuri de acest tip provenite din localitatea Balinți, raionul Soroca, 2 din ele fiind bătute cu aceleași tipare. Aceasta ar demonstra posibilitatea localizării în zona Sorocii a unui atelier clandestin de falsuri și imitații după monedele otomane[11].

A doua piesă imitată a fost executată după un șiling suedez de la Christina (1622-1654). Știm deja că la Suceava, în timpul lui Dabija-Vodă (1661-1665) a fost inițiată baterea masivă a imitațiilor după monede suedeze și poloneze. Acestea au fost descoperite în număr mare în componența unor tezaure monetare, dar și izolat pe întreg teritoriul Moldovei medievale.

Continuăm prezentarea cu un aspru de la Selim I (1512-1520), bătut la Constantinopol. Cercetările din domeniul numismaticii otomane din ultimele două decenii au permis gruparea tipologică și datarea aproximativă a emisiunilor de aspri ale acestui sultan. În baza legendei de pe monedă, asprul a fost încadrat în Grupa II, datată în perioada august 1514-1517[12]. Piesa este acoperită cu o crustă întunecată, care putea proveni în urma arderii acesteia.

Din recolta anului 2013 fac parte și șase monede poloneze. Patru exemplare sunt din epoca lui Sigismund III. Trei dintre ele sunt emisiuni ale Coroanei: *1½ gros* din 1621 (1 ex.) și 1626 (1 ex.); *3 groși* cu an neprecizat (1 ex.) și *un șiling* de Riga din anul 1612. Alte două monede poloneze sunt șilingi de la Ioan Cazimir din anii 1665 și 1666.

Monedele poloneze din catalog sunt urmate de un denar unguresc imperial de la Ferdinand I (1526-1564), bătut în anul 1547 la Kremnica.

Catalogul se încheie cu o monedă rusească de 1 copeică din anul 1819.

Din cele menționate mai sus, putem afirma că până în prezent cea mai veche monedă atestată în cetatea Soroca este un aspru otoman de la Bayazid II, datat între anii 1481 și 1491, descoperit în turnul I. Remarcăm o pondere mare a monedelor poloneze începând cu Alexandru I (1492-1506) și până la Ioan Cazimir (1648-1668), incluzând și falsuri după ele, care demonstrează intervențiile polonezilor la cetatea Soroca. Pe locul al treilea se plasează emisiunile otomane, datate de la sfârșitul secolului XV până în secolul XIX. Menționăm și prezența monedelor emise de fiul și de nepotul lui Ștefan cel Mare – Bogdan III (1504-1517) și Ștefăniță (1517-1527).

Componența celor trei loturi prezentate demonstrează structura, dar și specificul circulației monetare în Moldova medievală din perioada sec. XV – înc. sec. XIX, când, alături de monedele locale, pe piață circulau diferite tipuri de monede străine.

[11] A. Boldureanu, *Cronica descoperirilor monetare,* Tyragetia, s.n., VII (XXII), nr. 1, p. 397-403.

[12] E. Nicolae, E. Păunescu, „Un tezaur din secolul al XVI-lea descoperit la Radu Vodă, comuna Izvoarele, județul Giurgiu", Studii și cercetări de numismatică X (1993), 1996, 119, 129.

Summary

COINS FROM SOROCA FORTRESS

The authors are publishing the description of three batches of coins that come from the archaeological digs inside the Soroca fortress. The first batch has been discovered during research carried out by Gh Cebotarenco between 1968-1969 and counts 25 coins. The pieces belong to the collection of the National Museum of History of Moldova. On this occasion, new aspects regarding the dating and the recognition of the pieces have been clarified, in comparison to the previous publications. The batch is composed of coins from: The Ottoman Empire: Ahmed III (1703-1730), para, Kostantaniye (1 pc.), Mustafa III (1757-1774); para Islâmbol (1 pc.); Abdülhamid I(1774-1789), para, Mısır (1 pc.), Kostantiniye (1 pc.); Abdülmecid (1839-1861), çeyrekbeşlık (1 pc.), Kostantiniye; unspecified (2 pc.); Poland: Lithuania, Alexander I (1501-1506), ½ gros (1 pc.); Sigismund III (1587-1632), Lithuania, gros (1 ex.); Riga, schillings, 1600 (2 pc.), year unspecified. (1 pc.); Ioan Cazimir (1648-1668), schillings, 1661 (1 pc.), 1665 (1 pc.), unspecified year. (2 pc.); unspecified issuer (2 pc.); a fake type 3 gros Stefan Bathory (1 pc.); Russia, 19th century, kopeika (1 pc.); 2 kopeykas, 1899 (1 pc.).

The second batch, comprising six coins, has been discovered during archaeological research 2012. It is composed of an Ottoman akçe from Bayezid II (1481-1512), minted at Gelibolu, Polish coins issued by Sigismund III, Lithuania, schilling, 1624 (1 pc.); Georg Wilhelm (1619-1640), Prussia, schilling (1 pc.); unspecified issuer (2 pc.); Sweden, Gustav II Adolf (1611-1632), schilling, 1634 (1 pc.).

In 2013, 17 monetary issues were discovered, among which a few local issues including imitations: Moldova, Bogdan III (1504-1517), gros (1 pc.); Ştefan IV (1514-1527), grosses (4 pc.); a fake akçe Bayezid II (1 pc.), imitation of a schilling Christina, Sweden(1 pc.); Ottoman Empire, Selim I (1512-1520), akçe, Kostantaniye (1 pc.); Poland, Sigismund III, 1½ gros, 1621 (1 pc.), 1626 (1 pc.); 3 grosses, year unspecified. (1 pc.); schilling, 1612 (1 pc.); Ioan Casimir (1649-1668), schillings 1665 (1 pc.), 1666 (1 pc.); Holy Roman German Empire, Hungary, Ferdinand I (1526-1564), denarius, 1547 (1 pc); Russia, 1 kopeika, 1819 (1 pc.).

UTILIZAREA ANIMALELOR ÎN ECONOMIA ALIMENTARĂ A CETĂȚII SOROCA – STUDIU ARHEOZOOLOGIC

Luminița BEJENARU, Sergiu MUSTEAȚĂ, Ion TENTIUC, Ion URSU

1. CADRUL GENERAL DE STUDIU

Cetatea medievală Soroca, situată pe malul drept al Nistrului în apropierea unui vechi vad, apare menționată la începutul secolului al XVI-lea în documente ale lui Bogdan al III-lea (1504-1517).

Cetatea de piatră de la Soroca are un plan circular, fiind prevăzută cu cinci turnuri (patru sunt cilindrice, iar al cincilea este rectangular, servind ca poartă de intrare în cetate), amplasate echidistant și ridicate cu circa 4 m deasupra curtinelor. Curtea interioară a cetății reprezintă un cerc cu diametrul de 30,5 m. Zidurile nu au alte goluri decât intrarea de la parterul turnului-poartă de formă rectangulară. Intrarea în turnurile circulare se făcea de la nivelul al doilea, situat la înălțimea de circa 4 m de la nivelul de călcare al curții interioare.

Fig. 1. L. Bejenaru și I. Tentiuc, secvență de la conferință

Fig. 2. L. Bejenaru și S. Musteață, secvență de la conferință

Interesul științific față de cetatea Soroca s-a manifestat încă din perioada interbelică, când au fost efectuate câteva sondaje arheologice pentru evaluarea evoluției fortificației[1]. Ulterior, în cetate au fost efectuate săpături arheologice în câteva campanii, realizate prin sondaje în anii 1955, 1959-1960, dar și prin săpături metodice în anii 1968-1969.

În octombrie-noiembrie 2012 și în mai-iulie 2013, cercetătorii de la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Muzeul Național de Istorie a Moldovei și Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe din Moldova au reluat investigațiile la cetatea medievală Soroca, în cadrul proiectului „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Suceava și Soroca", susținut financiar de Uniunea Europeană.

Cercetările au fost efectuate inițial în incinta cetății – Cazemata 5 (Secțiunea I), Turnul 1 (Secțiunea III) și Turnul 2 (Secțiunea II), iar ulterior și în afara ei – Secțiunile IV, V, VI și Caseta 7.

Resturile faunistice descoperite în campaniile arheologice 2012-2013 au fost recoltate și datate sub îndrumarea specialiștilor arheologi, fiind grupate pe complexe arheologice (tabelele 1-2). Analiza arheozoologică a fost realizată în cadrul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei din Chișinău, unde sunt păstrate resturile faunistice. Analiza arheozoologică include inventarierea și sistematizarea taxonomică a resturilor faunistice recuperate, cuantificarea datelor și interpretarea lor din punct de vedere paleoeconomic și paleoecologic. Datele arheozoolo-

[1] T. Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței". *Revista de istorie a Moldovei* 2, 70 (2007): 28.

gice de identificare (anatomică, taxonomică, tafonomică și de vârstă) au fost stocate într-o bază de date de tip Excel, în vederea cuantificării și a prelucrării statistice.

2. TAFONOMIE

Eșantionul este reprezentat de deșeuri menajere, după cum dovedesc numeroasele urme de tranșare identificate pe fragmentele osoase. Un număr redus de resturi poartă urmele lăsate de dinții animalelor consumatoare de oase (în special câini), ceea ce indică o bună gestionare a rezidurilor menajere atât în incinta cetății, cât și în proximitatea ei.

Cantitatea de resturi animale recuperate variază în limite destul de largi în cadrul structurilor arheologice analizate (tabelele 1-2). Mai bine reprezentate din punct de vedere arheozoologic sunt Secțiunea IV (extramuros) – cu 1155 de resturi, Cazemata 5 – cu 1015 resturi și Turnul 1 – cu 813 resturi. Ca raport între nivelurile culturale investigate din punct de vedere arheozoologic, cele două perioade considerate (secolele XV-XVI și secolele XVII-XIX) sunt relativ echilibrate în ceea ce privește numărul de resturi: 1 / 1,25.

Fragmentarea resturilor faunistice, datorată în principal manipulărilor prin tranșare, a influențat în mod direct gradul de identificare a resturilor. Astfel, procentul cel mai mare de resturi de mamifere care nu au fost identificate până la nivel de specie se găsește în nivelul de secolul al XIX-lea din Secțiunea IV *extramuros* (circa 30%), iar ponderea minimă a acestei categorii de resturi apare în aceeași secțiune în nivelul ei cel mai vechi – de secole XV-XVI (circa 6%). Comparând același tip de procent la nivel de secole XV-XVI, apare o diferență semnificativă între structurile din incinta cetății (unde circa 20% din resturile de mamifere sunt neidentificate specific) și Secțiunea IV *extramuros* (cu doar aproximativ 6% de resturi de acest tip). Această situație ar putea sugera un comportament particular în incinta cetății: pe de o parte, o exploatare mult mai intensă a carcaselor de animale, iar pe de altă parte, o dispersie mai redusă a resturilor scheletice de mici dimensiuni.

3. INVENTAR ȘI SISTEMATICĂ

Campania 2012

Eșantionarea resturilor faunistice recoltate din cetatea Soroca în campania 2012 a ținut cont de originea lor arheologică: Cazemata 5, Turnul 1 și Turnul 2. Întreg materialul faunistic analizat însumează 1212 resturi, iar lista speciilor identificate pe ansamblul materialului arheozoologic analizat este redată în tabelul 1, cuprinzând specii atât domestice, cât și sălbatice.

Din Cazemata 5 au fost recuperate 855 de resturi faunistice, reprezentând ponderea cea mai mare

Tabelul 1. Cuantificarea resturilor arheozoologice din cetatea Soroca, eșantionul campaniei 2012

Specie/Taxon		Cazemata 5		Turnul 1		Turnul 2	
Denumire științifică	**Denumire populară**	**NR**	**%**	**NR**	**%**	**NR**	**%**
Bos taurus	Bovine domestice	148	17,31	115	36,74	10	25
Ovis aries / Capra hircus	Ovicaprine	175	20,47	52	16,61	11	27,50
Sus domesticus	Porc	214	25,03	52	16,61	5	12,50
Equus caballus	Cal	3	0,35	–	–	–	–
Canis familiaris	Câine	5	0,58	–	–	–	–
Felis catus	Pisica domestică	1	0,12	–	–	–	–
Gallus domesticus	Găina domestică	22	2,57	3	0,96	–	–
Total specii domestice		568	66,43	222	70,93	26	65,00
Capreolus capreolus	Căprior	5	0,58	–	–	–	–
Sus scrofa	Mistreț	1	0,12	–	–	–	–
Lepus europaeus	Iepure de câmp	7	0,82	1	0,32	–	–
Total specii sălbatice		13	1,52	1	0,32	–	–
Mamifere neidentificate		211	24,68	79	25,24	10	25,00
Aves	Păsări	8	0,93	3	0,96	4	10,00
Pisces	Pești	34	3,98	2	0,64	–	–
Unio sp.	Scoica de râu	21	2,45	6	0,92	–	–
Total = 1212		**855**	**100**	**313**	**100**	**40**	**100**

Tabelul 2. Cuantificarea resturilor arheozoologice din cetatea Soroca, eșantionul campaniei 2013

Specie/Taxon		Cazemata 5		Turnul 1		Secțiunea 4		Secțiunea 5		Secțiunea 6	
Denumire științifică	**Denumire populară**	**NR**	**%**	**NR**	**%**	**NR**	**%**	**NR**	**%**	**NR**	**%**
Bos taurus	Bovine domestice	65	40,62	226	45,20	553	47,88	81	57,04	70	56,00
Ovis aries / Capra hircus	Ovicaprine	35	21,88	110	22,00	149	12,90	25	17,60	20	16,00
Sus domesticus	Porc	27	16,88	64	12,80	143	12,38	19	13,38	17	13,60
Equus caballus	Cal	1	0,62	1	0,20	14	1,21	6	4,23	1	0,80
Equus asinus	Măgar	–	–	–	–	1	0,09	–	–	–	–
Canis familiaris	Câine	–	–	3	0,60	3	0,26	–	–	1	0,80
Gallus domesticus	Găina domestică	–	–	5	1,00	30	2,59	1	0,70	4	3,20
Total specii domestice		128	80	409	81,80	893	77,30	132	92,95	113	90,40
Cervus elaphus	Cerb	2	1,25	6	1,20	9	0,77	–	–	–	–
Capreolus capreolus	Căprior	–	–	1	0,20	6	0,52	–	–	–	–
Bos primigenius	Bour	–	–	–	–	–	–	1	0,70	1	0.80
Sus scrofa	Mistreț	–	–	–	–	1	0,09	–	–	–	–
Lepus europaeus	Iepure de câmp	–	–	1	0,20	6	0,52	–	–	1	0,80
Total specii sălbatice		2	1,25	8	1,60	22	1,99	1	0,70	2	1,60
Mamifere neidentificate		25	15,62	67	13,40	198	17,14	8	5,63	8	6,40
Aves	Păsări	–	–	2	0,40	40	3,46	–	–	1	0,80
Pisces	Pești	2	1,25	2	0,40	1	0,09	1	0,70	1	0,80
Unio sp.	Scoica de râu	3	1,88	12	2,40	1	0,09	–	–	–	–
Total = 2082		**160**	**100**	**500**	**100**	**1155**	**100**	**142**	**100**	**125**	**100**

(70,54%) din ansamblul de resturi faunistice descoperite în campania 2012, prezintă și varietatea cea mai mare de specii identificate (tabelul 1).

Materialul arheozoologic provenit din Turnul 1 numără 313 resturi, iar cel din Turnul 2 doar 44 de resturi, cu un număr mult mai redus de taxoni identificați (tabelul 1). Un număr de 4 resturi faunistice din Turnul 2 prezintă particularități diferite de conservare, ceea ce sugerează proveniența lor din straturi mult mai vechi culturale; aceste resturi au fost excluse din studiul care urmează.

Campania 2013

Resturile faunistice recoltate în campania 2013 provin din interiorul cetății (Cazemata 5 și Turnul 1), precum și de la exteriorul său (secțiunile IV, V și VI). Din secțiunile IV și V au rezultat și fragmente dispersate de elemente scheletice umane, amestecate printre resturile faunistice, care însă nu au fost analizate. Întreg materialul faunistic analizat însumează 2128 de resturi, ale căror caracteristici au fost incluse în baza de date Excel. Lista speciilor identificate pe ansamblul materialului arheozoologic analizat este redată în tabelul 2, cuprinzând specii domestice și sălbatice.

Din Cazemata 5 au mai fost recuperate, în anul 2013, încă 175 de resturi faunistice. Dintre acestea, un număr de 15 resturi prezintă particularități diferite de conservare, ceea ce sugerează proveniența lor din straturi mult mai noi sau mult mai vechi; aceste resturi au fost excluse din studiul frecvențelor. Materialul arheozoologic provenit din Turnul 1 numără 513 resturi. Un număr de 13 resturi faunistice par să provină din alte straturi culturale; aceste resturi au fost excluse din studiul frecvențelor.

Resturile faunistice identificate din Secțiunea IV sunt cele mai numeroase, atingând un număr de 1159. Dintre acestea, 4 au fost excluse din studiul frecvențelor, din cauza unor particularități diferite de conservare pe care le prezintă. Secțiunea V are identificate 156 de resturi faunistice, dintre care doar 142 au fost incluse in analiza frecvențelor (restul 14 par a fi mult mai noi). Din Secțiunea VI provin 125 de resturi faunistice.

4. PALEOECONOMIE

Pentru realizarea evaluării paleoeconomice pe baza datelor arheozoologice, cele două eșantioane de resturi faunistice, 2012-2013, au fost cumulate și triate după structura și nivelul arheologic (tabelele 3-7). Studiul arheozoologic a pus în evidență patru resurse alimentare de origine animală pentru comunitatea medievală de la Soroca, care, exprimate în termeni de economie locală, sunt: creșterea animalelor, vânătoarea, pescuitul și culesul moluștelor.

Tabelul 3. Cuantificarea resturilor arheozoologice din Cazemata 5

Specie/Taxon	Datare nivel (secole)					Total
	XV	XV-XVI	XVI	XVII	ne-datat	
Bos taurus	14	4	121	74	–	213
Ovis aries / Capra hircus	11	1	55	141	2	210
Sus domesticus	10	1	60	169	1	241
Equus caballus	–	–	3	1	–	4
Canis familiaris	–	–	3	2	–	5
Felis catus	–	–	1	–	–	1
Gallus domesticus	–	–	5	17	–	22
Total specii domestice	35	6	248	404	3	696
Cervus elaphus	–	–	2	–	–	2
Capreolus capreolus	–	–	–	5	–	5
Sus scrofa	–	–	–	1	–	1
Lepus europaeus	–	–	2	5	–	7
Total mamifere salbatice	–	–	4	11	–	15
Mamifere neidentificate	5	2	72	153	4	236
Aves	–	–	1	7	–	8
Pisces	–	–	2	34	–	36
Unio sp.	–	–	8	16	–	24
Total = 1015	**40**	**8**	**335**	**625**	**7**	**1015**

Tabelul 4. Cuantificarea resturilor arheozoologice din Turnul 1

Specie/Taxon	Datare nivel (secole)			Total
	XV	XV-XVI	ne-datat	
Bos taurus	124	133	84	341
Ovis aries / Capra hircus	60	62	40	162
Sus domesticus	45	49	22	116
Equus caballus	–	1	–	1
Canis familiaris	2	–	1	3
Gallus domesticus	5	3	–	8
Total specii domestice	236	248	147	631
Cervus elaphus	4	–	2	6
Capreolus capreolus	–	–	1	1
Lepus europaeus	1	1	–	2
Total mamifere salbatice	5	1	3	9
Mamifere neidentificate	42	81	23	146
Aves	1	3	1	5
Pisces	1	2	1	4
Unio sp.	6	8	4	18
Total	**291**	**343**	**190**	**813**

Tabelul 5. Cuantificarea resturilor arheozoologice din Secțiunea IV (extramuros)

Specie/Taxon	Datare nivel (secole)						Total
	XV-XVI	XVII-XVIII	XVIII	XVIII-XIX	XIX	nedatat	
Bos taurus	130	208	57	12	123	23	553
Ovis aries / Capra hircus	21	63	17	5	35	8	149
Sus domesticus	54	61	9	2	14	3	143
Equus caballus	4	4	–	–	1	5	14
Equus asinus	–	–	–	–	1	–	1
Canis familiaris	–	1	–	–	2	–	3
Gallus domesticus	2	11	8	–	9	–	30
Total specii domestice	211	348	91	19	185	39	893
Cervus elaphus	3	6	–	–	–	–	9
Capreolus capreolus	–	3	–	–	3	–	6
Sus scrofa	–	1	–	–	–	–	1
Lepus europaeus	4	1	–	–	1	–	6
Total mamifere salbatice	7	11	–	–	4	–	22
Mamifere neidentificate	15	71	16	4	88	4	198
Aves	–	6	9	4	20	1	40
Pisces	–	–	1	–	–	–	1
Unio sp.	1	–	–	–	–	–	1
Total = 1155	**234**	**436**	**117**	**27**	**297**	**44**	**1155**

Tabelul 6. Cuantificarea resturilor arheozoologice din Secțiunea V (extramuros)

Specie/Taxon	Datare nivel (secole)			Total
	XVI-XVII	XVII-XVIII	neda-tat	
Bos taurus	8	59	14	81
Ovis aries / Capra hircus	2	17	6	25
Sus domesticus	–	16	3	19
Equus caballus	–	6	–	6
Gallus domesticus	–	1	–	1
Total specii domestice	10	99	23	132
Bos primigenius	–	1	–	1
Total mamifere salbatice	–	1	–	1
Mamifere neidentificate	4	4	–	8
Pisces	–	1	–	1
Total = 142	**14**	**105**	**23**	**142**

Tabelul 7. Cuantificarea resturilor arheozoologice din Secțiunea VI (extramuros)

Specie/Taxon	Datare nivel (secole)				Total
	XV	XV-XVI	XVII	neda-tat	
Bos taurus	21	32	1	16	70
Ovis aries / Capra hircus	2	10	1	7	20
Sus domesticus	6	3	5	3	17
Equus caballus	1	–	–	–	1
Canis familiaris	1	–	–	–	1
Gallus domesticus	–	–	–	4	4
Total specii domestice	31	45	7	30	113
Bos primigenius	1	–	–	–	1
Lepus europaeus	–	–	1	–	1
Total mamifere salbatice	1	–	1	–	2
Mamifere neidentificate	6	2	–	–	8
Aves	–	1	–	–	1
Pisces	–	–	–	1	1
Total = 125	**38**	**48**	**8**	**31**	**125**

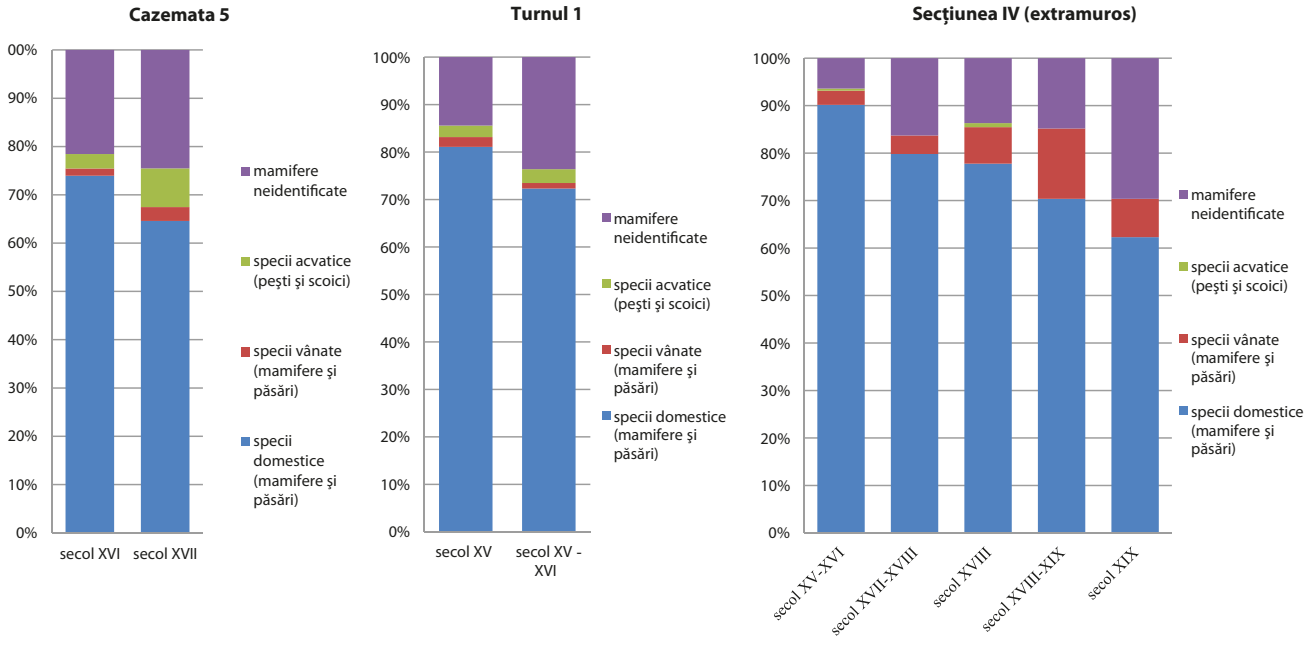

Fig. 3. Distribuția procentuală a resturilor de animale grupate pe categorii paleoeconomice

4.1. Creșterea animalelor

În toate complexele analizate din punct de vedere arheozoologic predomină resturile de animale domestice (figura 3). Urmărind distribuția procentuală a resturilor de animale grupate pe categorii paleoeconomice, se remarcă o tendință de scădere în timp a ponderii speciilor domestice, de la un maxim de circa 90% înregistrat în nivelul de secole XV-XVI din Secțiunea IV (*extramuros*), la un minim de numai 62% în nivelul de secol XIX al aceleiași structuri de la exteriorul cetății. În medie, frecvența resturilor de animale domestice, urmărită pe intervalul secolelor XV-XVII, apare mai redusă în interiorul cetății (circa 73%) în comparație cu exteriorul ei (circa 85%).

Bovine, ovicaprine și porcine. Mamiferele domestice cu frecvența cea mai mare în toate complexele arheologice sunt bovinele (*Bos taurus*), ovicaprinele (*Ovis aries*/*Capra hircus*) și porcinele (*Sus domesticus*) (planșa 1). Raportul dintre aceste trei grupe de animale variază de la un complex la altul (figura 4). Remarcăm ponderea crescută a resturilor de bovină domestică (peste 2/3 din resturile grupului conside-

rat în figura 4) în Secțiunea IV *extramuros* – în toate nivelurile, precum și în interiorul cetății – în nivelul secolelor XV-XVI (peste ½ din resturile grupului considerat). O modificare semnificativă în frecvența resturilor de bovine domestice apare în nivelul de secol XVII al Cazematei 5, unde scade la doar circa 1/5 din resturile grupului considerat.

Ponderea resturilor de porc domestic apare maximă în nivelul de secol XVII al Cazematei 5 (44% din resturile grupului considerat în figura 4) și, de asemenea, relativ crescută în nivelul secolelor XV-XVI din Secțiunea IV *extramuros* (circa 26% din resturile grupului); cea mai scăzută frecvență este înregistrată în nivelul de secol XIX din afara cetății (circa 8% din resturile grupului).

Frecvența resturilor de ovicaprine, în cadrul grupului considerat dominant, variază între circa 10% (în nivelul secolelor XV-XVI din Secțiunea IV *extramuros*) și circa 36% (în nivelul de secol XVII al Cazematei 5).

Urmărind distribuția anatomică a fragmentelor scheletice aparținând bovinelor, ovicaprinelor și porcinelor, se constată prezența tuturor regiunilor corporale atât în interiorul cetății, cât și la exterior. Frecvența regiunilor corporale variază în funcție de fragmentarea și păstrarea diferențiată a elementelor scheletice, iar prezența extremităților în nivelurile Cazematei 5 și ale Turnului 1 indică că tranșarea animalelor se realiza și în incinta cetății (figura 5).

În ceea ce privește vârsta de sacrificare a animalelor, aceasta variază de la o specie la alta, în funcție de interesul economic principal, iar modelul de gestionare a septelului apare relativ unitar în structurile arheologice investigate (figura 6). Astfel, bovinele erau sacrificate predominant ca mature, exploatarea lor fiind axată în principal pe produsele secundare

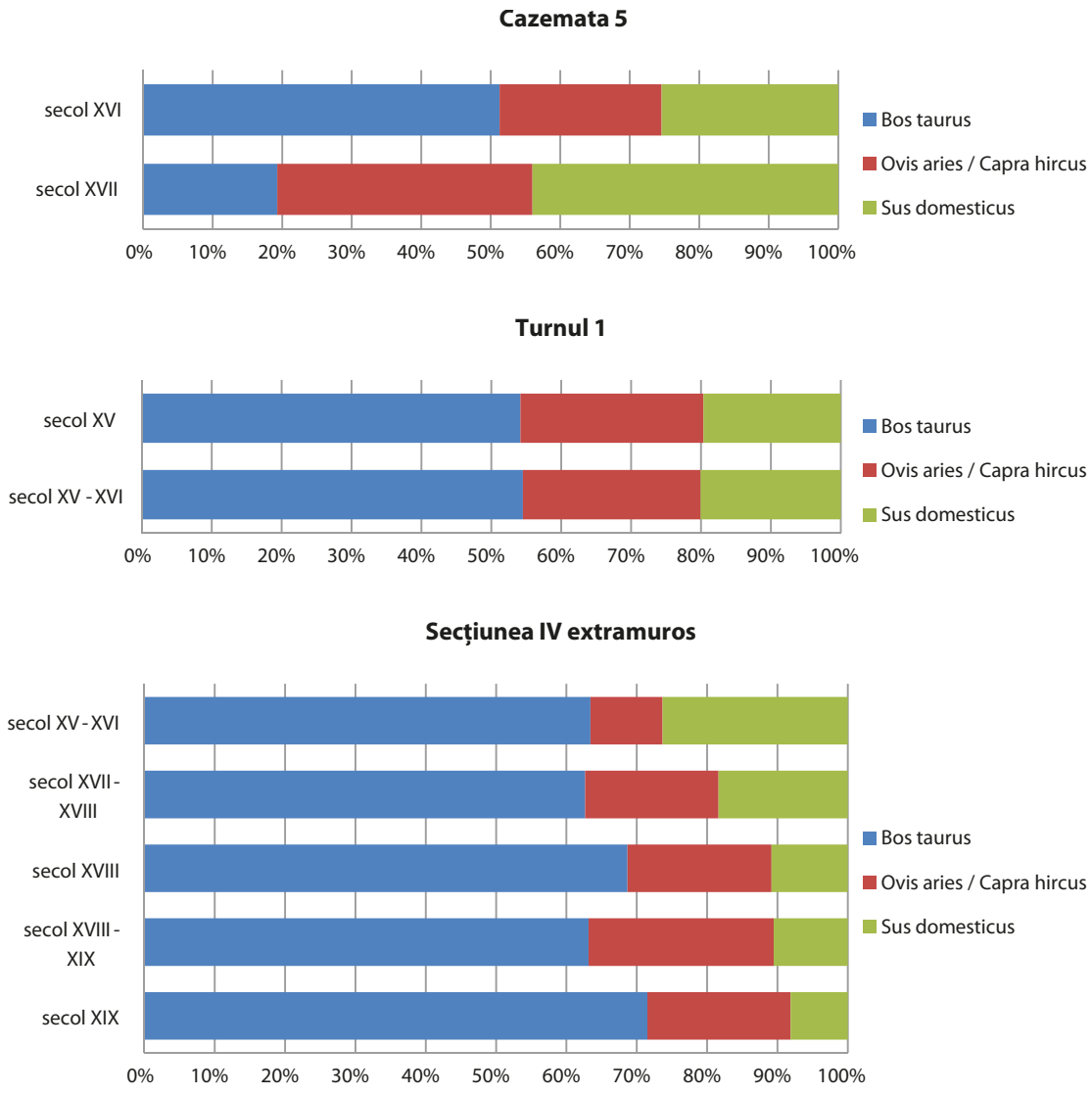

Fig. 4. Proporțiile resturilor provenite de la bovine, porcine și ovicaprine

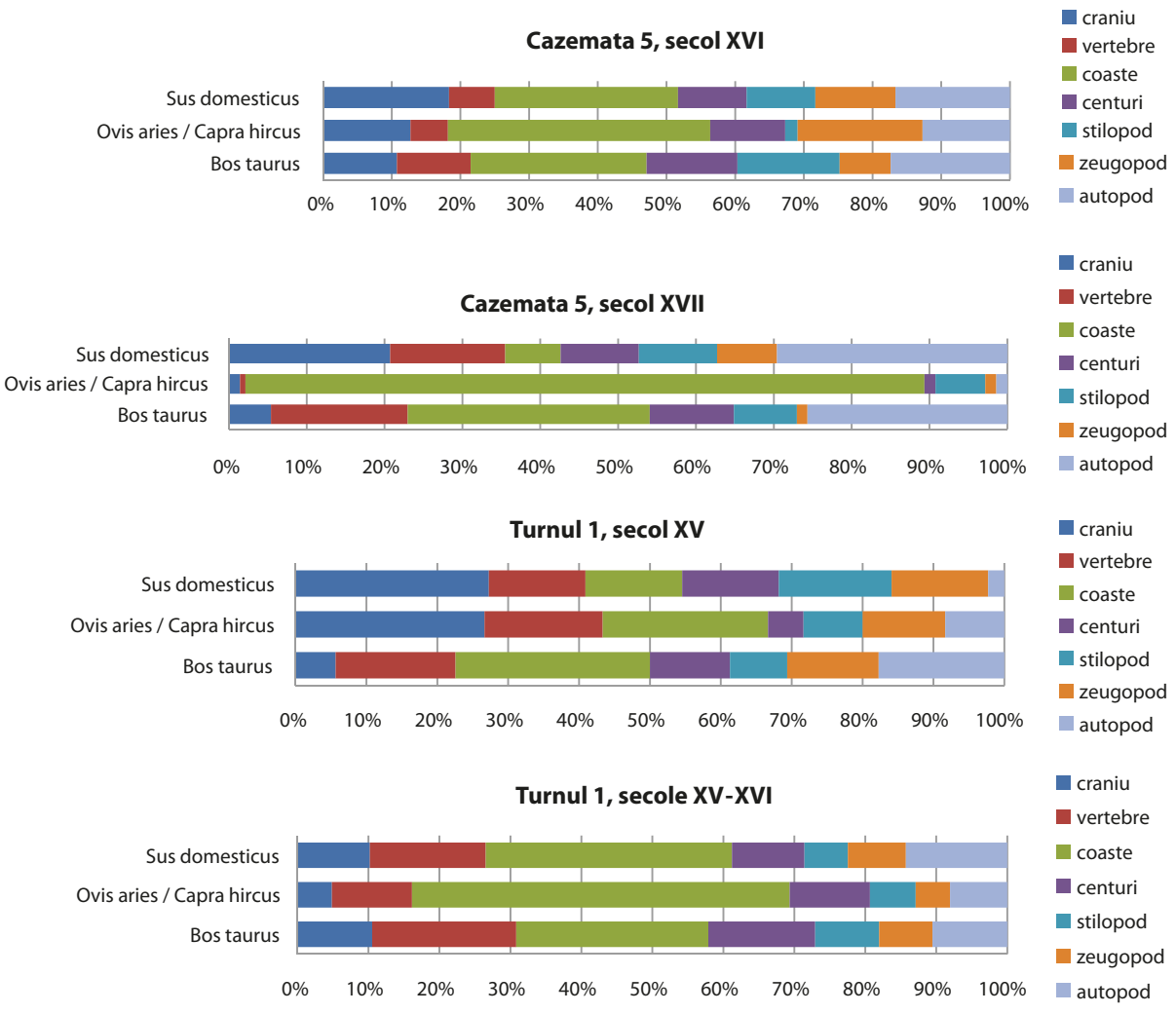

Fig. 5. Frecvențe scheletice înregistrate pentru bovine, ovicaprine și porcine din incinta cetății

(lapte, forță de tracțiune, reproducere) și apoi pe cele primare precum carnea. Porcinele erau sacrificate predominant ca imature, pentru carne și alte produse obținute după tăiere (grăsime, piele). Ovicaprinele apar aproape în egală măsură și ca imature și ca mature, fiind utilizate atât pentru carne, piele, cât și pentru lapte și lână.

Alte specii domestice. Speciile domestice cu frecvență mult mai scăzută sunt găina domestică (*Gallus domesticus*), calul (*Equus caballus*), măgarul (*Equus asinus*), câinele (*Canis familiaris*) și pisica (*Felis catus*) (tabelele 1-2; planșa 2). Găina apare aproape constant atât în interiorul cetății, cât și la exterior, cu frecvențe mai scăzute (în jur de 1%) în nivelurile vechi (secole XV-XVI) și mai crescute – de peste 2% chiar până la circa 6%, în nivelurile mai recente (secole XVII-XIX) (tabelele 3-7).

Resturile de cal sunt sporadice în incinta cetății, ajunse accidental; prezența calului în secțiunile *extramuros* poate fi însă asociată cu un consum al acestei specii. Deși frecvența resturilor de cal este relativ redusă (circa 5% în nivelul secolelor XVII-XVIII din Secțiunea V; 1,7% în nivelul secolelor XV-XVI din Secțiunea IV; 0,9% în nivelul secolelor XVII-XVIII din Secțiunea IV), apar urme de tranșare pe oase precum coxal, femur, radius – toate identificate în nivelul de secole XVII-XVIII din cele două secțiuni *extramuros* (IV și V).

Resturile de măgar, câine și pisică sunt sporadice (tabelele 3-7) și au ajuns cu mare probabilitate accidental printre resturile menajere.

4.2. Vânătoarea

Resturile mamiferelor și păsărilor sălbatice prezintă în general o frecvență redusă, dar variabilă în spațiu și timp. După cum se poate observa în figura 3, în incinta cetății ponderea speciilor vânate este mai mică decât la exteriorul ei. În interiorul cetății se înregistrează o frecvență medie a acestor resturi de circa 1,5% pentru secolele XV-XVI și de 2,8% pentru

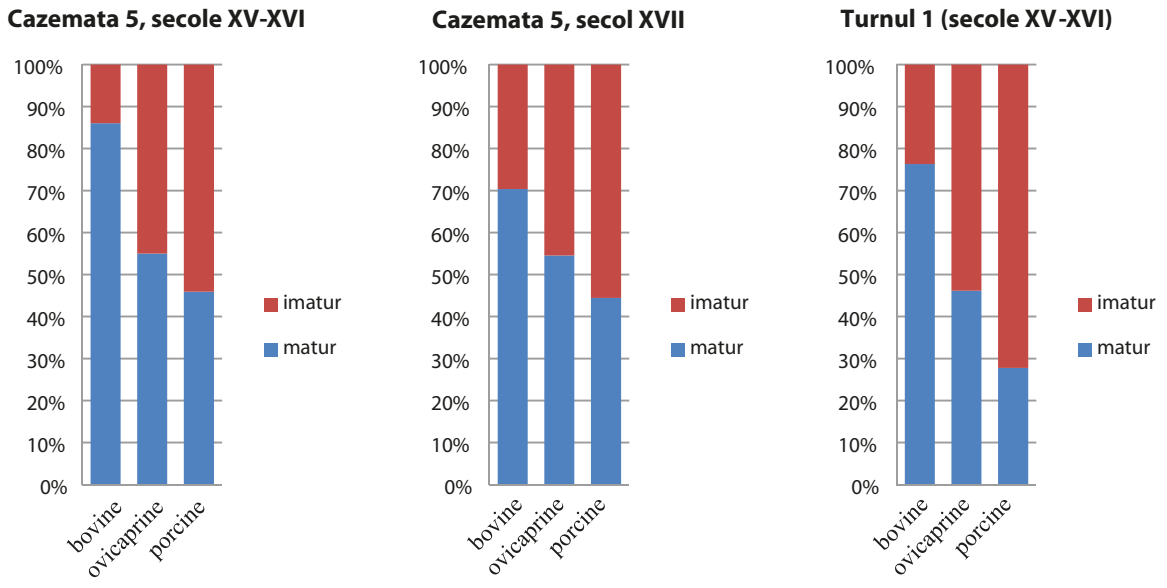

Fig. 6. Proporțiile resturilor de imatur/matur pentru principalele specii domestice

secolul XVII. În Secțiunea IV *extramuros* frecvența speciilor vânate înregistrează o creștere în timp, de la circa 3% în secolele XV-XVI spre o medie de peste 10% în secolele XVIII-XIX.

Mamiferele sălbatice identificate sunt doar cinci: căpriorul (*Capreolus capreolus*), cerbul (*Cervus elaphus*), bourul (*Bos primigenius*), mistrețul (*Sus scrofa*) și iepurele de câmp (*Lepus europaeus*). La acestea se adaugă și păsările neidentificate specific, presupuse a fi sălbatice.

Nu apar diferențe în ceea ce privește diversitatea speciilor de vânat consumate în interiorul cetății și la exteriorul ei. Singura deosebire constă în prezența resturilor de bour doar la exteriorul cetății: un dinte molar M_3 inferior în nivelul de secole XVII-XVIII al Secțiunii V și un fragment proximal de metacarp în nivelul de secol XV al Secțiunii VI.

În ceea ce privește preferința față de vânat, conform numărului de resturi identificate (tabelele 3-7), se pare că erau preferate cervideele (cerb și căprior), iepurele, chiar și păsările sălbatice, în raport cu mistrețul și bourul.

4.3. Pescuitul și culesul moluștelor

Pescuitul este, în general, subevaluat în studiile arheozoologice din cauza factorilor de dispersie și de nerecuperare scheletică. În incinta cetății, frecvența resturilor de pești înregistrează valori extrem de reduse în nivelul de secole XV-XVI (în medie, circa 0,5%), dar crește semnificativ spre 5% în nivelul de secol XVII. Această pondere crescută în secolul XVII este însoțită și de o varietate importantă a speciilor identificate: crap (*Cyprinus carpio*) și alte specii înrudite, somn (*Silurus glanis*), știucă (*Esox lucius*) și sturioni (*Acipenser* sp.).

În secțiunile de la exteriorul cetății, peștele este aproape absent, fiind identificate doar 2 resturi în nivelul secolelor XVII-XVIII (tabelele 5-7).

Culesul moluștelor este sugerat de fragmentele de cochilii de scoică de râu (*Unio* sp.) identificate în incinta cetății. Ponderea acestora este relativ constantă în timp, înregistrând 2,2% (secolele XV-XVI) și 2,5% (secolul XVII).

5. PALEOECOLOGIE

Considerând speciile de mamifere sălbatice identificate din perspectivă paleoecologică, se poate aprecia că vânătoarea era practicată în apropierea cetății în zona de lizieră și de câmp deschis, întrucât, cumulate, resturile speciilor adaptate acestor medii de viață – căpriorul, iepurele și chiar bourul – predomină în raport cu speciile de păduri întinse (cerbul și mistrețul).

Se remarcă prezența bourului într-un nivel destul de târziu, cel al secolelor XVII-XVIII, susținând ideea că această specie stinsă astăzi a trăit la est de Prut și după secolul XVII – dată oferită de documente pentru dispariția bourului din fauna Moldovei[2]. Bourul a fost identificat arheozoologic și în alte așezări medievale de la est de Prut, dintre care menționăm

[2] Gh. Nedici, *Istoria vânătoarei și a dreptului de vânătoare*. București, 1940.

Orheiul Vechi, în nivelul secolelor XV-XVII (Bejenaru 2006).

Resursa principală de apă din proximitatea cetății, râul Nistru, a constituit și o sursă de hrană, reprezentată în principal de specii valoroase de pești, precum cele identificate în nivelul de secol XVII din incinta cetății (sturioni, somn, știucă, crap).

6. CONSIDERAȚII FINALE

Studiul arheozoologic realizat în prezenta lucrare ne permite să înțelegem unele modificări de ordin social și etnic care s-au derulat pe parcursul a patru secole la cetatea Soroca, după cum rezultă din caracteristicile utilizării animalelor în economia locală. De asemenea putem aprecia, din același punct de vedere al alimentației medievale, și poziționarea cetății Soroca în context regional.

Studiul proporțiilor relative ale diferitelor specii de animale consumate, începând cu secolul XV și până în secolul XIX, indică o preponderență în alimentație a speciilor domestice crescute în proximitatea cetății: bovine, ovicaprine și porcine. În general, resturile de bovine domină eșantioanele analizate – ceva mai mult la exteriorul cetății decât în interiorul ei. Excepția este constituită de nivelul de secol al XVII-lea din cetate – considerat de natură poloneză, în care ponderea cărnii de bovină scade semnificativ, fiind depășită de cea de porc și de ovicaprine. Consumul cu preponderență al cărnii de bovine este o caracteristică a așezărilor din nordul Moldovei medievale[3], în timp ce preferința pentru carnea de porc a fost consemnată arheozoologic pentru regiunile central și nord-europene[4], precum și pentru zona deluroasă a Banatului și Crișanei, pentru regiunea pericarpatică a Moldovei (zona Neamțului)[5].

Consumul de ovicaprine apare relativ mai mare în interiorul cetății, dar cu tendință de creștere la exteriorul ei spre secolele XVIII-XIX. Consumul de porc este, de asemenea, mai important în incinta cetății, având o tendință de scădere netă la periferia cetății, până sub 10% în secolul XIX.

Există indicii că, cel puțin uneori, carcasele bovinelor, ovicaprinelor și porcinelor erau aduse întregi pentru tranșare în incinta cetății.

Alte specii domestice utilizate pentru consum au fost găina și uneori calul – dar numai la exteriorul cetății. Consumul cărnii de cal era sporadic, probabil doar în momentele de criză alimentară, el fiind documentat arheozoologic și în alte așezări din Moldova medievală, precum Orheiul Vechi[6], Baia și Târgu Trotuș[7].

Alimentația nu s-a limitat la speciile domestice, fiind consumate și animale vânate, pescuite sau culese, dar într-o pondere mult mai redusă. În general, nu doar ponderea acestora este redusă, ci și varietatea lor. Totuși, putem remarca o creștere relativă a frecvenței și diversității resturilor de animale vânate în nivelurile târzii (secolele XVIII-XVIX) de la exteriorul cetății, în paralel cu o diversificare a speciilor de mamifere sălbatice și de pești de bună calitate în nivelul de secol XVII din incinta cetății (nivelul polonez).

Mulțumiri

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Suceava și Soroca", susținut financiar de UE, precum și cu suportul grantului oferit de Autoritatea Națională Română pentru Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2011-3-0146.

[3] L. Bejenaru, *Arheozoologia spațiului românesc medieval*. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2003; L. Bejenaru, *Arheozoologia Moldovei medievale*. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2006.

[4] Fr. Audoin-Rouzeau, „Les ossements du cheptel médiéval". *L'élevage médiéval – Ethnozootechnie* 59 (1997): 69-70.

[5] L. Bejenaru, *Arheozoologia Moldovei medievale*. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2006.

[6] L. Bejenaru, L. Bacumenco, S. Stanc, „Date arheozoologice privind complexul arheologic Orheiul Vechi". *Tyragetia* XII (2003): 85-91.

[7] Ibidem.

Summary

USE OF ANIMALS IN FOOD ECONOMY OF SOROCA FORTRESS: ARCHEOZOOLOGICAL STUDY

Soroca is known as one of medieval border fortress placed on the Easter border of the Moldavian state, involved in various military conflicts during the 16th-18th centuries. The first documentary mentions of Soroca Fortress appear in the beginning of the 16th century, and the recent excavations show different stages of its development. The stone fortress of Soroca has a circular plan, having five towers located equidistant from each other. The cortile is a circle with a diameter of 30.5 m.

In October-November 2012 and May-July 2013, researchers from Ion Creangă State Pedagogical University, National History Museum of Republic of Moldova and Archaeological Centre of the Institute of Cultural Heritage (Science Academy of Moldova) carried out investigations in the medieval fortress of Soroca. The archaeological investigation from 2012-2003 was carried out inside the fortress, into Casemate 5 and Tower 1, and also in the extramural zone of the fortress. The faunal remains discovered in 2012-2013 have been analysed by archaeozoologists from Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania.

Animal remains discovered in the 2012-2013 archaeological campaigns at Soroca Fortress, are described in terms of quantification (frequencies based on number of identified specimens), aging, taphonomy, and paleoecology.

The archaeozoological sample is represented by household wastes. This may be proved by the many butchering traces identified on the bone fragments. A very small number of bone remains shows teeth marks of animals that were consuming bones (in particular dogs), which indicates a good management of household waste inside the fortress. The archaeozoological study highlighted four meat resources for the inhabitants of the fortress. Expressed in terms of local economy, these are: livestock farming, hunting, fishing and mollusk gathering.

Among the identified animals, domestic species constitute the majority – cattle, sheep/goat, pig, horse, donkey and hen. Wild species are less prevalent, being represented by red deer, roe deer, wild boar, aurochs, hare, wild birds, fish, and shells.

During the Middle Ages in Soroca Fortress, meat consumption seems to have, according the archaeozoological data, specific patterns for different social and ethnic groups that lived in.

Resturi scheletice de bovină domestică (*Bos taurus*)

Resturi scheletice de ovicaprine (*Ovis aries*/*Capra hircus*)

Resturi scheletice de porc (*Sus domesticus*)

Planșa 1. Resturi scheletice de bovine, ovicaprine și porcine

Resturi scheletice de cal (*Equus caballus*)

Metatars de cocoș (*Gallus domesticus*)

Resturi scheletice de cerb (*Cervus elaphus*)

Planșa 2. Resturi scheletice de alte specii

CERCETĂRI PEDOLOGICE ÎN PROXIMITATEA CETĂȚII SOROCA

Cristian SECU, Radu PÎRNĂU, Bogdan ROȘCA, Manuela FILIP

1. INTRODUCERE

În ultimul timp, literatura pedologică internațională s-a îmbogățit prin introducerea de noi tipuri de sol[1] și calificative pentru siturile intens transformate antropic. Solurile din siturile arheologice pot fi considerate entități antro-pedogenetice distincte, pe de o parte ca urmare a modului diferit de manifestare a factorilor pedogenetici, iar pe de altă parte ca urmare a proprietăților fizice și chimice specifice.

Solul este un corp natural distinct care are capacitatea de a păstra nu numai caractere relicte din diferitele faze ale evoluției sale, ci și mărturii sau vestigii ale activității omului în așezările în care a locuit. Unii specialiști consideră această capacitate drept o funcție „arheologică" sau „arhivistică" a solului, deoarece acesta poate dezvălui caractere actuale (sol-moment) sau relicte (sol-memorie)[2]. În unele studii arheologice care vizează peisajele modificate antropic, un concept similar se referă la *memoria solului*, adică la modul în care solul stochează informații privind modificările caracteristicilor sale fizice, biologice și chimice, ca efect al diferitelor activități antropice[3]. Aceste modificări pot fi observate în teren sau ca urmare a efectuării unor analize fizico-chimice de laborator și vizează modificarea structurii solului (care adesea conduce la compactare), a densității aparente, a reacției (pH), a concentrației de fosfor și potasiu ș.a. Din aceste motive, studierea modificărilor stării fizice și compoziției chimice ale solurilor constituie de mult timp o parte integrantă a cercetărilor arheologice[4].

În spațiul românesc, investigațiile privind solurile din siturile arheologice sunt puține și reprezintă demersuri punctuale și personale ale unor cercetători. Principalele probleme abordate în literatura de specialitate sunt stabilirea vârstei relative a solurilor, a condițiilor naturale din timpul dezvoltării civilizațiilor vechi sau cercetarea formării straturilor de cultură prin intermediul aplicațiilor specifice științei solului[5].

În ultimele decenii, la nivel internațional, au fost publicate numeroase lucrări care au avut ca temă

---

[1] M. Leszek, R. Oimahmad, „Necrosols of cemeteries in Masurian Lakeland". In *Technogenetic soils of Poland*, Polish Society of Soil Science, Torun, 2013.

[2] N. Florea, „Considerații privind utilitatea studiului solului în cercetarea arheologică pluridisciplinară". In D. Popovici, M. Anghelinu (eds.), *Cercetarea arheologică pluridisciplinară în România. Trecut, present, perspective*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006.

[3] E.C. Wells, „Cultural soilscapes". In E. Frossard, W. Blum,B. P. Warkentin (eds.), *Function of Soils for Human Societies and the Environment,* Geological Society, London, Special Publications, 266, 125-132, The Geological Society of London, 2006.

[4] I.W. Cornwall, *Soils for the Archaeologist*, Phoenix House, London, 1958; S. Limbrey, *Soil science and Archaeology*, New York: Academic Press, 1975; M.A. Courty, P. Goldberg, R.I. Macphail, *Soils and Micromorphology in Archaeology*, Cambridge University Press, New York, 1989.

[5] M. Popovăț, C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Spirescu, „Criterii arheologice pentru stabilirea unor cronologii în paleopedologie". *Comunicările Academiei R.P.R.*, VIII, 3, București, 1957, 369-375.; Em. Protopopescu-Pache, C.N. Mateescu, A.V. Grosu, *Formation des couches de civilisation de la station de Vădastra en raport avec le sol, la faune malacologique et le climat*, Quartar, 20, 1969, 135; H. Asvadurov, M. Bițiri, Șt. Roman, „Precizări în cronologia paleoliticului din Țara Oașului prin analize pedologice și palinologice". *Studii și cercetări de istorie veche*, t. 21, nr. 3, 1970, 357-371; H. Asvadurov, Șt. Roman, „Conținutul sporopolenic al unor soluri argiloiluviale podzolice". Inst. Geol. Rom., Șt. Tehn. econ., seria C, nr. 19, București, 1971, 107-112; H. Asvadurov, M. Bițiri, P. Vasilescu, „Poziția graveținului final în profilul unor soluri argiloiluviale podzolice din România". *Studii și cercetări de istorie veche*, t. 23, nr. 3, 1972, 341-355; H. Asvadurov, N. Florea, „Unele constatări obținute prin corelarea datelor pedologice cu cele arheologice în România". In N. Florea, M. Dumitru (coord.), *Știința solului în România în secolul al XX-lea*, Editura „Cartea pentru Toți", București, 2002; Gh. Lupașcu, I. Donisă, D. Monah, „Unele caracteristici ale depozitelor terigene din stațiunea arheologică Poduri-Dealul Ghindaru, județul Bacău". *Memoria Antiquitatis* XV-XVII, *Cercetări interdisciplinare în arheologie*, Muzeul de Istorie Piatra Neamț, 1988; Gh. Gâță, C. Iordăchescu, C. Lazăr, „Implicații pedogenetice ale cercetării profilelor de sol din așezările arheologice". *Ştiința solului*, XXXIV, nr. 1, 2000, 111-120.

Fig. 1. Sondaje pedologice, 2013

Fig. 2. Sondaje pedologice, 2013

aplicațiile științei solului în arheologie. Principalele cercetări s-au concentrat pe reconstituirea spațială a teritoriilor agricole și pe stabilirea, pe baza celor mai adecvate tehnici analitice utilizate în știința solului, a zonelor ocupate de comunitățile umane, precum și pe identificarea vechilor practici agricole și a modului cum au afectat acestea evoluția ulterioară a solurilor. Totodată, apar numeroase studii dedicate metodelor de lucru utilizate în geoarheologie și în pedoarheologie sau utilizării micromorfologiei solului în investigațiile arheologice. În anul 2004, V.T. Holliday realizează un studiu de sinteză a cercetărilor în acest domeniu, în care tratează problema integrării studiului solului cu aspecte ale cercetării arheologice pentru a răspunde întrebărilor privind trecutul, stabilind totodată și un standard în domeniul cercetărilor pedoarheologice[6].

În cazul cercetărilor pedoarheologice realizate la cetatea Soroca, sfera de investigații a fost restrânsă în special la determinarea unor parametri fizico-chimici din secțiunile analizate, scopul vizat fiind utilizarea unor tehnici și metode specifice științei solului într-o manieră integrată, prin corelarea datelor pedologice cu informațiile de ordin arheologic și, astfel, dezvoltarea unei colaborări sistematice între specialiștii implicați în cele două domenii de cercetare. Cercetările pedologice desfășurate în ultimii ani în unele situri arheologice ne-au demonstrat că această interferență între cele două științe este benefică pentru ambele domenii, deoarece informațiile obținute se completează reciproc, fiecare disciplină aducând argumente sau, dimpotrivă, negând ipoteze emise de specialiștii din celălalt domeniu.

2. METODE DE LUCRU ȘI ECHIPAMENTE

Cercetările desfășurate la Soroca au vizat două dintre secțiunile deschise în afara cetății în campania arheologică din anul 2013, respectiv Secțiunea IV, situată lângă latura de SV a acesteia, în cadrul căreia au fost efectuate doar un număr restrâns de investigații pedologice, și Sectiunea V, situată lângă latura de NV a cetății, din care s-au prelevat și probe de sol pentru analize chimice.

Prelevarea probelor de sol s-a făcut în așezare modificată, pe o grosime de 5-10 cm, atât din orizonturile pedogenetice, acolo unde acestea au putut fi identificate, cât și din materialele depuse antropic sau depozitele naturale până la adâncimi de 350-400 cm.

Analizele fizice au fost efectuate la Laboratorul pentru evaluarea calității solurilor din cadrul Departamentului de Geografie al Facultățiii de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași.

Analizele chimice de sol au fost efectuate în laboratorul Oficiului pentru Studii Pedologice și Agrochimice Iași. Parametrii analizați au fost reacția solului, prin metoda potențiometrică, cu electrod de sticlă în suspensie apoasă la raportul sol/apă de 1/ 2,5 și fosforul și potasiul accesibil (mobil), în acetat-lactat de amoniu, după metoda Egner–Riehm–Domingo și dozare prin fotometrie în flacără.

O serie de date privind caracterele morfologice ale solurilor și stratelor geologice sau antropice din cele două secțiuni cercetate au fost obținute atât în mod direct în cadrul cercetărilor în teren, cât și ulterior prin utilizarea soft-urilor folosite.

Astfel, *culoarea solului* s-a determinat în teren cu *Munsell Soil Color Chart*, atât pe probe de sol în stare umedă, cât și ulterior în laborator, în stare uscată.

[6] V.T. Holliday, *Soils in archaeological research,* Oxford, UK: Oxford University Press, 2004.

Culoarea solului constituie un criteriu important pentru diferențierea stratificațiilor, a materialelor de origine atropogenă (artefacte) și a materiei organice (humusul). Materia organică rezultă prin pedogeneză *in situ*, în cazul solurilor nederanjate antropic, sau provine de la soluri decopertate și depozitate peste stratele de rocă[7].

Umiditatea volumetrică s-a determinat în teren cu sonda Theta Probe, având atașat senzorul ML2x. Prelevarea probelor de sol cu cilindrii metalici, urmată de stabilirea masei în stare umedă și după uscare în etuvă la 106°C (timp de 8 ore) a permis determinarea *umidității gravimetrice*[8] și a *volumului solului* cu picmometrul, conform cu Langer (Eijkelkamp). Umiditatea gravimetrică exprimă mai bine decât ceilalți indicatori fizici trecerea de la un tip de material la altul. Este un indicator cu variabilitate ridicată în funcție de condițiile meteorologice din zilele precedente, de proprietățile solului (textură, conținutul în humus, temperatură), de tipul și gradul de acoperire cu vegetație. Umiditatea are dezavantajul modificării rapide în timp, de aceea interpretarea acestui indicator necesită modelarea efectului umidității solului asupra altor proprietăți și procese.

Prin calcul, au fost determinate *porozitatea totală*, *densitatea* (densitatea părții solide) și *densitatea aparentă*[9]. Densitatea aparentă (DA) reprezintă una din cele mai importante proprietăți ale solului care influențează rata de infiltrare, aerația, pătrunderea rădăcinilor în sol și dezvoltarea plantelor[10]. DA este o proprietate esențială a oricărui material poros și reflectă modificările care au loc în sol ca răspuns la utilizarea acestuia[11]. La solurile minerale DA variază în intervalul 1-1,6 g/cm^3. Valori peste 1,6 g/cm^3 indică soluri tasate, deci cu porozitate redusă. Solurile caracterizate prin acumulare de materie organică au DA mai mică de 1 g/cm^3. În mod obișnuit, DA este mai mică în orizontul de suprafață decât în cele de subsuprafață. În siturile arheologice densitatea aparentă este în relație directă cu tasarea solurilor, cu densitatea fragmentelor minerale și organice. Porozitatea totală (PT) este influențată de pedogeneză în cazul orizonturilor de sol, de tipul depozitelor geologice și de influența antropică. În mod obișnuit, porozitatea totală are valori în intervalul 35-50% la solul uscat.

Fig. 3. Sondaje pedologice, 2013

Fig. 4. Sondaje pedologice, 2013

[7] J. Balme, A. Paterson, *Archaeology in practice. A student guide to archaeological analyses*, Blackwell Publishing Ltd., 2006.

[8] D. Hillel, *Introduction to Environmental Soil Physics*, Elsevier, 2004. STAS 7184/9-79, *Soluri. Determinarea umidității*, Institutul Român de Standardizare, 2.

[9] A. Canarache, *Fizica solurilor agricole*, Edit. Ceres, Bucureşti, 1990; N. McKenzie, K. Coughlan, H. Cresswell, *Soil Physical Measurement and Interpretation for Land Evaluation*, CSIRO Publishing, 2002.

[10] H.L. Throop, S.R. Archer, H.C. Monger, S. Waltman, „When bulk density methods matter: implications for estimating soil organic carbon pools in rocky soils". *Journal of Arid Environments*, 77 (2012), 66-71.

[11] J.M. Skopp, „Physical properties of primary particles". In A. W. Warrick (ed.), *Soil physics companion*, CRC Press, 2002.

Rezistivitatea, după metoda Wenner, s-a determinat în teren cu sonda EC-probe (Eijkelkamp), care măsoară rezistivitatea unui volum de 80 cm^3 în jurul electrozilor. Rezistivitatea este un indicator influențat de constituenții interni ai solului (mineralogia, textura, conținutul în schelet și sărurile solubile)[12], la care se adaugă factorii cu variație sezonieră (umiditatea și temperatura solului).

Rezistența la penetrare a fost măsurată în teren cu penetrometrul (Eijkelkamp), cu dimensiunile conului de 1 cm^2 și 60^0, iar viteza de penetrare a fost stabilită la 2 cm/s. Măsurătorile au fost prelucrate cu softul PenetroViewer 6.08, care permite vizualizarea grafică și transferul măsurătorilor în format numeric în Excel, unde au fost calculate mediile pe diferite adâncimi. Rezistența la penetrare este un indicator al compactării solurilor. În orizontul de suprafață (A), compactarea este cauzată de tehnicile de cultivare, de trafic, de existența drumurilor etc. În orizonturile îngropate, compactarea poate cauza degradarea proprietăților fizice ale solurilor prin diminuarea porozității, modificarea proceselor chimice, redistribuirea și degradarea artefactelor. Compactarea solurilor trebuie interpretată atât în corelație cu utilizarea actuală a terenurilor, cât și cu cea din trecut, cu tipul solurilor și cu proprietățile acestuia (textura, umiditatea, structura etc.).

Utilizarea penetrometrului în siturile arheologice permite colectarea rapidă a datelor în teren, concomitent cu poziționarea precisă a punctelor, aparatul fiind dotat cu GPS. Analiza bazei de date permite luarea unor decizii privind următoarele locații care urmează a fi investigate, reducând astfel costurile.

Fracțiunea grosieră a solului a fost separată prin sitare uscată, cu mașina de sitat AS 200 Retsch, iar rezultatele au fost obținute cu ajutorul softului Easy-Sieve. Probele au fost mojarate cu un pistil îmbrăcat într-un manșon de cauciuc, astfel încât fracțiunea minerală să nu fie deteriorată. Dezavantajul metodei, în cazul probelor provenite din siturile arheologice, constă în dificultatea separării fracțiunii minerale de cele de altă natură (oase, cărbune etc.). Din acest motiv, fracțiunea grosieră va cuprinde atât partea minerală, cât și incluziunile. Excepție face în acest caz stratificația rezultată în urma viiturii, care poate fi considerat un „strat curat", fără incluziuni majore.

[12] A. Samouelian, I. Cousin, A. Tabbagh, A. Bround, G. Richard, *Electrical resistivity survey in soil science: a review,* Soil & Tillage Research, 83, 2005, 173-197.

3. REZULTATE ȘI DISCUȚII

3.1. Secțiunea IV

În cadrul Secțiunii IV au fost măsurate doar umiditatea volumetrică și rezistivitatea în opt puncte situate la 1,5 m distanță unul de altul. Valorile mai mari înregistrate în capătul secțiunii dinspre cetate indică o influență antropică asupra caracteristicilor depozitului geologic (la peste 3 m adâncime), în timp ce în partea opusă a secțiunii, valorile relativ omogene nu evidențiază un astfel de impact (tabelul 1, fig. 1).

Tabelul 1. Valorile umidității volumetrice și ale rezistivității în Secțiunea IV (la adâncimea de 300 cm)

Nr. punct	Umiditatea volumetrică (%)	Rezistivitatea (Ω)
1	45,5	139
2	29,7	116,1
3	28,3	99,8
4	27,6	94,8
5	38,2	61,1
6	37,2	60,9
7	43,4	88

Fig. 5. Secțiunea IV cu indicarea punctelor în care s-au determinat rezistivitatea și umiditatea volumetrică.

3.2. Secțiunea V. Caracteristici morfologice și fizico-chimice

Secțiunea V a fost trasată în partea de nord-vest a cetății bastionare de piatră. Dimensiunile secțiunii au fost de 16 x 3 m, aceasta fiind orientată cu latura lungă pe axa nord-nord-est – sud-sud-vest[13].

Morfologia profilului evidențiază două etape de evoluție, separate la adâncimea de 163-174 cm de o *discontinutate naturală* (fig. 2), dată de un strat nisipos depus în urma inundațiilor Nistrului (din anul 1932).

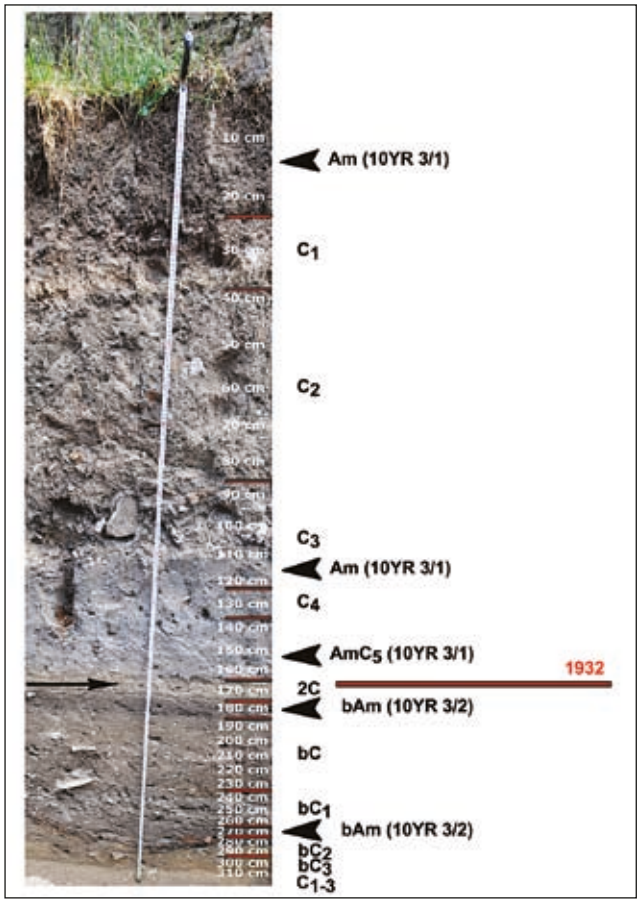

Fig. 6. Secțiunea V – caracteristici morfologice.

Evoluția actuală a solului din partea superioară a Sectiunii V este marcată de amenajarea Grădinii Publice „Petru Rareș" (1950), care a constat în copertarea terenului din proximitatea cetății cu materiale antropogene cu o grosime medie de circa 1,50 m. Primii 20-30 cm sunt constituiți din material humifer care se detașează de orizonturile subiacente prin structurare bună (granulară) și culori specifice orizontului A molic. Sub acest nivel, caracteristic este un sol amestecat cu fragmente mari și frecvente de materiale de construcție aduse în timpul amenajării parcului din jurul cetății. De la adâncimea de 110 cm am identificat un sol de culoare cenușiu-închis, format pe aluviunile Nistrului, care are în bază o stratificație aluvionară constituită din pietrișuri și nisipuri.

Anterior anului 1932, evoluția solului este marcată de influența antropică prin prezența predominantă a materialelor de construcții naturale (rocă) și, subsecvent, a celor de manufactură (cărămidă). În partea inferioară a solului (280-290 cm) domină materialele antropogene din perioada medievală, reprezentate prin cărămidă, cărbune, oase etc. În Secțiunea V au fost identificate cinci orizonturi care indeplinesc caracteristicile orizonturilor bioacumulative (*A molic*) și a fost analizată poziția lor în cadrul profilului, deoarece acestea oferă indicii despre diferitele etape de evoluție a solurilor și, totodată, prezintă și cea mai mare concentrație de materiale arheologice (fig. 1). Din cauza activității microbiene și a oxidării materiei organice din orizonturile *A molic*, culoarea închisă specifică acestui tip de orizont își pierde din intensitate după acoperirea cu alte materiale, devenind mai deschisă și facând mai dificilă identificarea sa. De aceea, valorile ridicate ale conținutului de humus, precum și frecvența foarte mare a rădăcinilor pot ajuta la identificarea orizonturilor de suprafață, în prezent îngropate. Astfel, au fost identificate toate orizonturile cu nuanțe de 10YR având valori și crome mai mici de 3,5 (conform *Munsell Soil Color Chart*), în stare umedă, cu structură glomerulară, grăunțoasă și poliedrică (mică și foarte mică) (*SRTS*, 2012), având numeroase rădăcini și care întrunesc caracteristicile orizontului bioacumulativ Am.

Prezența orizonturilor bioacumulative reprezintă rezultatul unor perioade de acalmie, când Nistrul nu a influențat evoluția solului prin aport de material aluvionar, frecvența și abundența materialelor antropogene în cadrul acestor orizonturi fiind un argument în plus în favoarea manifestării pedogenezei în defavoarea proceselor morfogenetice în aceste perioade.

Un alt parametru determinat a fost *densitatea aparentă* (DA). În orizontul Am, densitatea aparentă de 1,41 g/cm^3, corelată cu textura lutoasă, indică un grad de tasare moderat (fig. 3).

Seria orizonturilor C_2-C_4, constituite din material de umplutură, are valori apropiate (1,29-1,39 g/cm^3) dar ușor crescânde spre bază. Valori foarte apro-

[13] Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu, *Raport științific privind investigațiile arheologice în cetatea Soroca. Campania 2013*, Chișinău, 2014, p. 38.

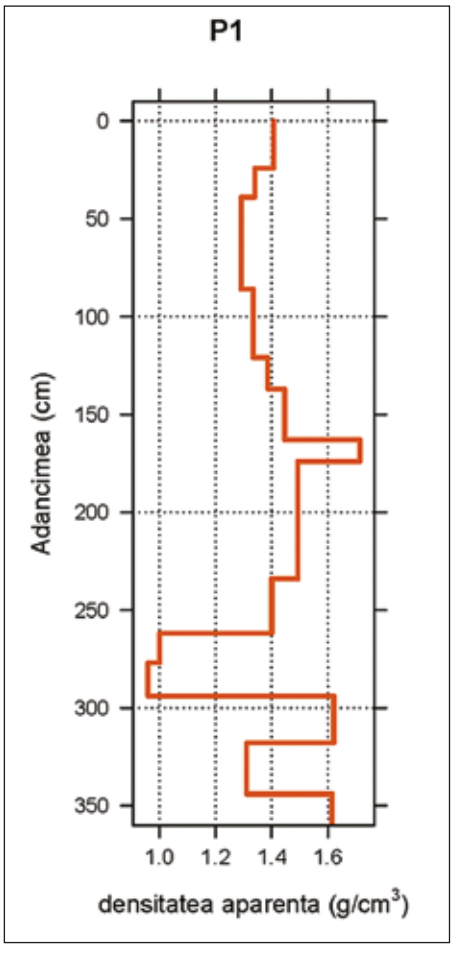

Fig. 7. Variația în adâncime a valorilor densității aparente.

piate (1,28 g/cm^3) sunt menționate pentru materiale pământoase de umplutură la Simferopol (Crimeea), cu vârstă de 10 ani[14].

Cea mai mare valoare este caracteristică stratului de nisip, acumulat în urma inundațiilor din 1932 (1,71 g/cm^3). În acest caz, valoarea DA este dată de caracteristicile rocilor, pentru nisip fiind cunoscut intervalul 1,6-2,3 g/cm^3[15].

Sub limita anterior menționată, orizontul bCA(m) prin valoarea de 1,49 g/cm^3 indică o tasare a solului datorată influenței antropice, zona limitrofă cetății fiind ocupată în trecut de clădiri, curți etc. Subiacent, în orizontul bC1 s-a obținut o valoare apropiată (1,49 g/cm^3), după care, în orizonturile bC2 și bC3 valorile scad mult, devenind subunitare (0,96 g/cm^3) ca urmare a prezenței incluziunilor de cărbune și cenușă din Complexul I, identificat de arheologi în partea inferioară a secțiunii[16]. Acestea constituie o limită antropogenă clară. În bC3, valoarea extrem de mică a DA este influențată de prezența materialelor organice (paie, fragmente de lemn etc.). Cele trei orizonturi bC1, bC2 și bC3 nu au grosime uniformă, fiind caracterizate prin efilări și înlocuirea cu material antropogen. Densitatea aparentă a materialului parental (C1-C3), reprezentat prin depozite loessoide, este de 1,62 g/cm^3 la adâncimea de 294-360 cm. Valori apropiate ale DA pentru materialele parentale pe care s-au formate cernoziomuri în R. Moldova sunt menționate de Krupenikov[17].

Porozitatea totală (PT) reprezintă un alt parametru analizat în cadrul Secțiunii V. Influența antropică este clar exprimată în orizontul de suprafață al solului (Am), prin valoarea mai mică (39%) decât orizonturile subiacente (fig. 4).

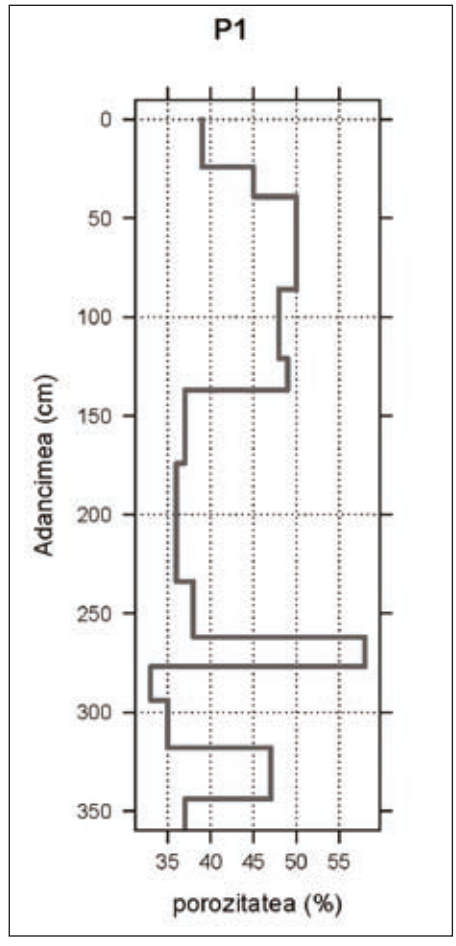

Fig. 8. Variația în adâncime a valorilor porozității totale.

[14] F.N. Lisetskii, E.I. Ergina, „Soil Development on the Crimean Peninsula in the Late Holocene". *Eurasian Soil Science*, Vol. 43, No 6, 2010, 601-613.

[15] Robert S. Carmichael, (eds.), *Handbook of Physical Properties of Rocks*, vol, III, CRC Press, Inc, 1984.

[16] *Ibidem,* 40.

[17] I.A. Krupenikov, B.P. Boincean, D. Dent, *Ecological principles for sustainable agriculture on Chernozem Soils*, Springer, 2011.

Tabelul 2. Adâncimea de pătrundere a tijei penetrometrului pe treptele Secțiunii V

Plot și adâncime*	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	70	75	80
PLOT 1.1. si 1.2.	2,83	2.08	1.85	1.75	2.35	1.9	2.65	2.6	2.7	3.65	4.1	3.55	3.3	3.7	3.7	3.39
PLOT 2.1. si 2.2.	1,00	1,39	1,45	1,35	1,4	1,35	1,4	1,5	1,85	1,85	3,1	1,45	1,6	1,6	1,55	1,64
PLOT 3.1, si 3.2	1,13	1,77	1	1,9	2,05	2,05	1,8	1,6	1,75	2,05	2,05	2,45	3,4	2,5	2,4	2,88
PLOT 4.1, si 4.2	1,33	1,95	2,5	2,4	1,9	1,9	2,5	2,95	2,4	2,65	2,55	2,7	3,4	4,1	4,85	4,58
PLOT 5.1, si 5.2	1,21	2,61	3,95	3,25	3,5	3,1	4,1	3,7	3,7	1,5	1,5	1,5	1,5	0,75	1,6	4,65
PLOT 6.1, si 6.2	1,12	1,54	1,85	1,25	2,4	3,6	3,8	4,15	3,25	4,95	5,9	4,95	4,8	4,8	5	3,32
PLOT 7.1 si 7.2	1,37	1,6	2,7	3,2	2,6	3,4	4,75	5,4	4,65	4,5	5,8	5,55	5,1	5,15	5,15	5,45
PLOT 8.1 si 8.2	1,9	3,27	3,5	3,5	3,95	4,4	4,9	5,3	4,85	4,65	5,8	4,7	5,6	5,75	5,95	5,63

* Adâncimea, exprimată în cm, reprezintă adâncimea de pătrundere a tijei penetrometrului.

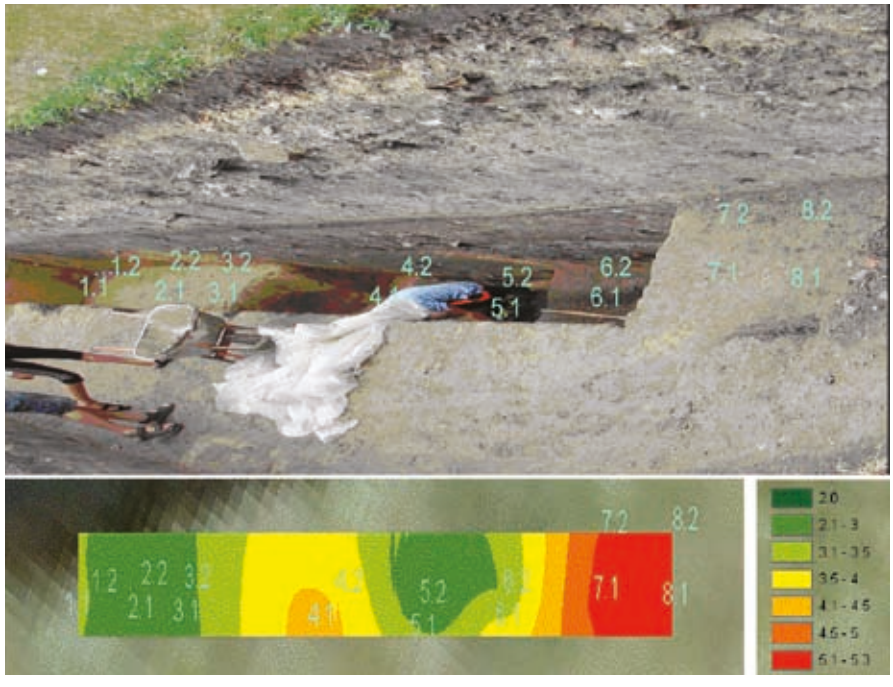

Fig. 9. Rezistența la penetrare (MPa) medie pe adâncimea 0-5 cm.

Discontinuitatea litologică nu mai este atât de bine evidențiată pe profil, comparativ cu valoarea DA, întrucât orizonturile supra și subiacente acestei limite au valori apropiate ale PT (36-37%). Materialul parental are o porozitate de 35-37% în orizonturile C1 și C3 și ajunge la 47% în C2.

Pentru determinarea *rezistenței la penetrare* au fost delimitate opt parcele, iar pentru fiecare dintre acestea s-au făcut două măsurători. Deoarece măsurătorile au fost făcute pe trepte situate la adâncimi diferite pe lungimea secțiunii, interpretarea datelor trebuie făcută în corelație cu stratigrafia profilului (tabelul 2, fig. 5).Interpretarea s-a făcut pe clase de adâncime, din 5 în 5 cm. Rezistența la penetrare în intervalul 75-80 cm adâncime este foarte mare (>4 MPa) în punctele 7.1-8.2, care corespund adâncimilor la care sunt prezente materialele antropogene și stratului nisipos de la 1,60-1,70 m. Valorile moderate (1-2 Mpa) (punctele 1.1-3.2) sunt asociate materialelor parentale loessoide (la 2,80 m), iar rezistența la penetrare în cadrul Complexului I[18] are valori diferite în funcție de materialele intersectate, chiar în cadrul aceleiași parcele (4.1-4.2; 5.1-5.2).

Precipitațiile anterioare datei cercetărilor de teren au determinat valori ale *umidității gravimetrice* peste capacitatea de câmp, dar variabilitatea materialelor și succesiunea orizonturilor au indus variații ale umidității în secțiunea studiată.

Aportul de material antropogen și pământos din jurul cetății a contribuit la modificarea adâncimii

[18] În timpul săpăturilor arheologice a fost identificat conturul unui complex (în carourile 3 și 4 ale Secțiunii V), la adâncimea de 140 cm.

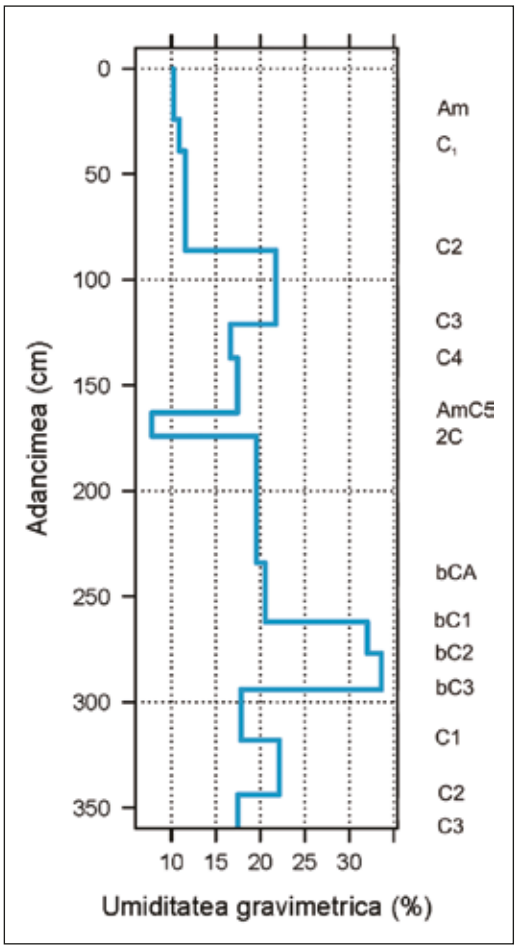

Fig. 10. Variația în adâncime a valorilor umidității gravimetrice.

freaticului și a drenajului apei în sol. Una din problemele care va trebui analizată în viitor se referă la modul în care înălțarea terenului și caracteristicile solurilor (ex. infiltrarea apei) vor afecta regimul umidității și starea zidurilor cetății. Fotografiile de epocă relevă existența temeliilor deasupra nivelului solului, în timp ce, în prezent, acestea se găsesc sub nivelul acestuia, din cauza copertării recente.

Stratificația 2C, formată din pietrișuri și nisip, reține cel mai puțin apa, în timp ce orizonturile bC2 și bC3 acumulează mai multă apă în incluziunile de materiale organice. Umiditatea mai mare din ultimile două orizonturi poate fi un factor care să grăbească deteriorarea artefactelor și a materialului arheozoologic.

Graficul distribuției umidității pe profil indică un comportament asemănător al materialului antropogen din orizontul C4 (16,6%) cu cel al materialului parental din orizonturile C1 și C3 (17%) (fig. 6).

Variația pe profil a *fracțiunilor granulometrice* reprezintă un indicator util pentru evidențierea și aprecierea intensității de manifestare a unor procese pedogenetice și a unor caracteristici ale procesului de solificare sau pentru evidențierea discontinuităților litologice pe profil.

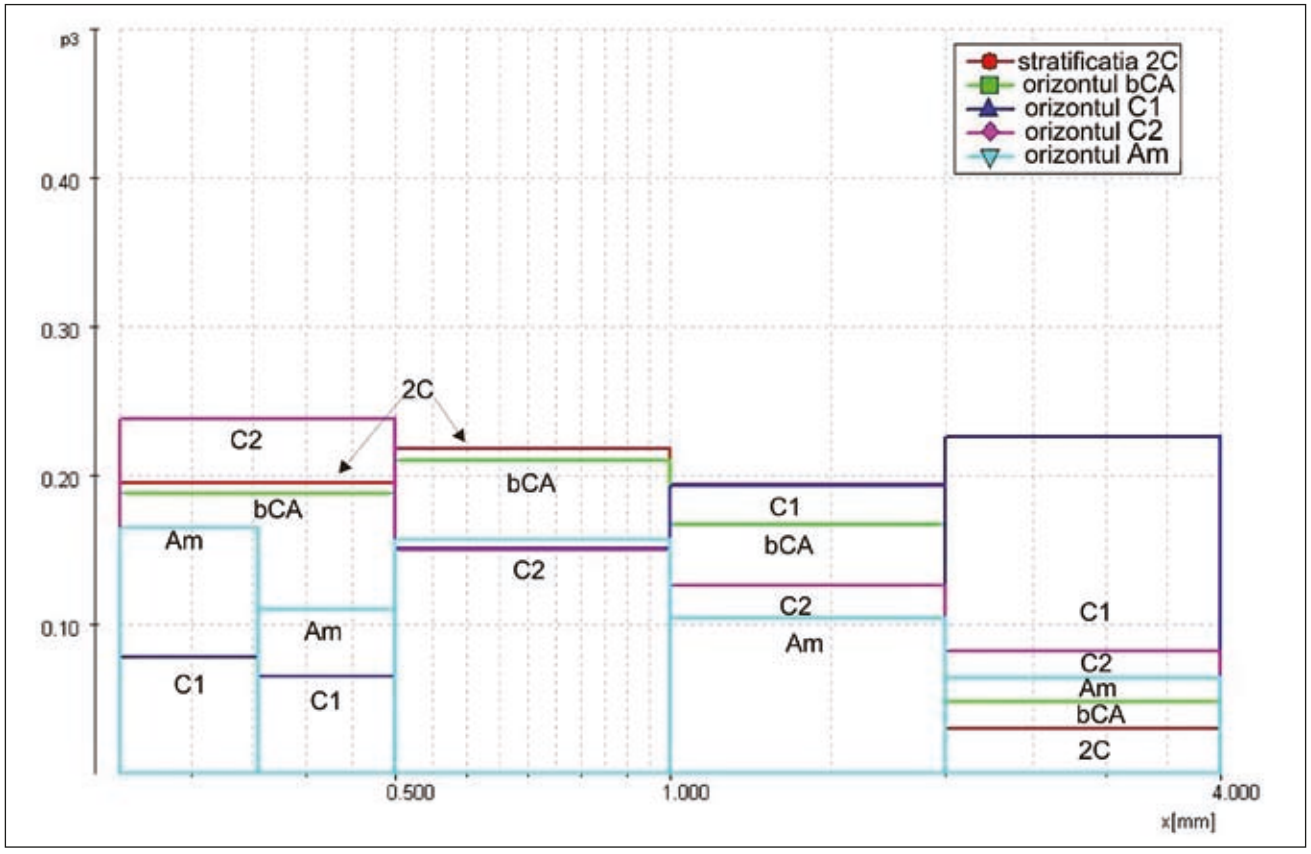

Fig. 11. Variația pe profil a fracțiunilor granulometrice.

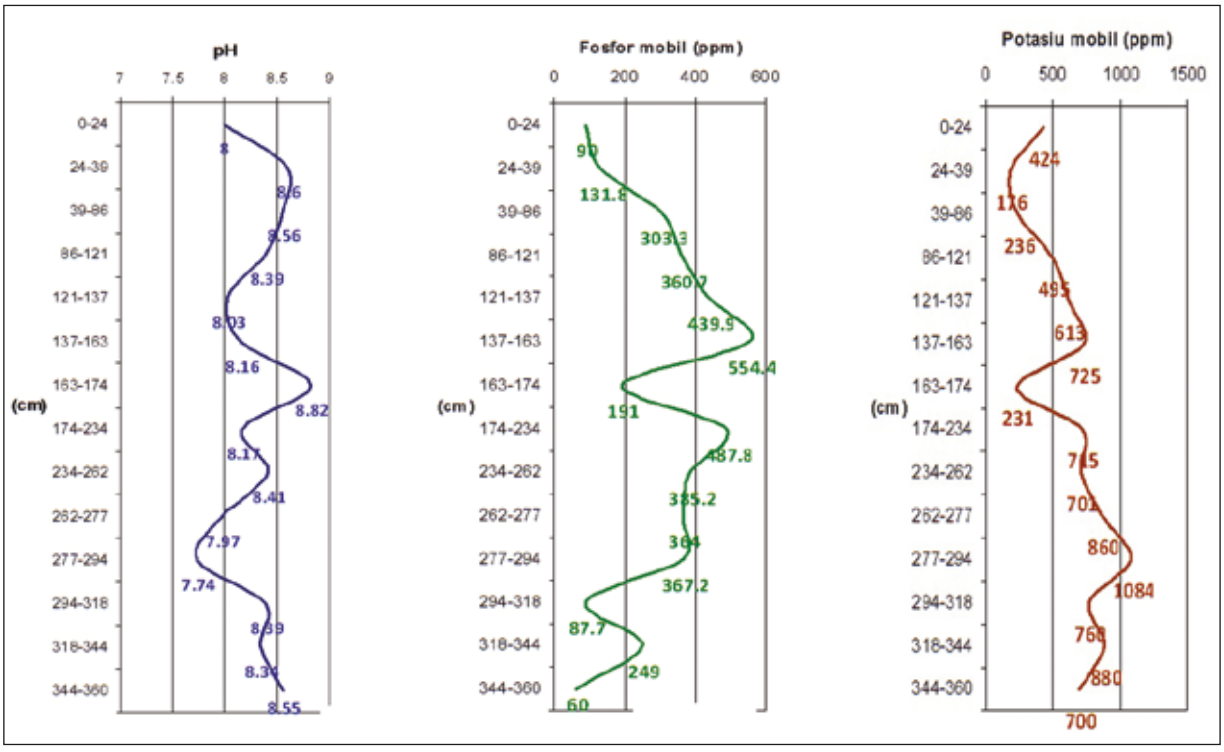

Fig. 12. Variația pe verticală a unor parametri chimici.

Prin sitare uscată s-a analizat comparativ volumul fracțiunii pe clase de mărime (p3) pentru cinci orizonturi (fig. 7). În orizonturile C1 și C2 influența antropică este cea mai puternică, exprimată prin volumele individuale ale fracțiunii din intervalul 0,5-4 mm. Stratificația 2C este constituită din nisip mare (0,5-1 mm), în timp ce fracțiunea grosieră care formează scheletul solului are o pondere mai redusă. Faptul că sub această stratificație orizontul bCA are o pondere ridicată a fracțiunilor din intervalul amintit anterior indică existența în trecut a altor perioade de inundații care au afectat teritoriul din zona cetății, dar fără să aibă amploarea celei din 1932. Fracțiunea grosieră a solului (incluziunile) din orizonturile C1-C3 afectează circulația și retenția apei în sol, prin urmare, în perioadele de secetă prelungită vegetația din zona parcului poate fi afectată.

Investigațiile asupra chimismului solurilor din siturile arheologice sunt printre cele mai des utilizate în studiile interdisciplinare. *Reacția solului (pH-ul)* reprezintă un parametru a cărui valoare este influențată de impactul antropic. Ocuparea intensă sau prelungită a unui sit are ca rezultat îmbogățirea solului în cationi și implicit o creștere a valorilor pH-ului. În Secțiunea V, valori mari ale pH-ului se înregistrează în orizonturile C_1-C_3, pe intervalul 20-110 cm, care corespunde materialelor de umplutură recente, valoarea maximă corespunde stratului format din aluviunile aduse de Nistru (163-174 cm), bogate în carbonați de calciu și alte săruri, iar valoarea minimă se înregistrează în baza secțiunii și corespunde materialului lutos, neafectat de impactul antropic (fig. 8).

Din multitudinea elementelor chimice introduse în sol de către om, *fosforul* se menține perioade îndelungate de timp în concentrații mari, deoarece este puternic fixat în sol, sub formă de fosfați de calciu în cazul de față, fiind astfel un element-cheie pentru identificarea zonelor cu intensă activitate umană. Sursele de fosfor antropic pot proveni din descompunerea resturilor umane și animale, deșeurilor, oaselor, plantelor, cenușii etc. *Potasiul* apare în concentrații mari în sol ca urmare a descompunerii resturilor animale, a incendierii vegetației, prin aport de cenușă provenită din incendierea locuințelor, din vetrele de foc etc., valorile mari ale acestui element fiind, de asemenea, asociate activităților antropice. Variația pe verticală a celor două elemente (fosfor și potasiu) este aproape identică, cu valori minime în stratul nisipos depus în mod natural de apele Nistrului, deci neinfluențat antropic și [cu] valori mari în materialul de umplutură îmbogățit antropic în aceste două elemente. Valoarea maximă a potasiului mobil se înregistrează la adâncimea de 277-294 cm, care corespunde stratului compact de cenușă, cărbuni arși și alte materiale vegetale carbonizate din Complexul I.

4. CONCLUZII

Cercetările pedologice efectuate la Soroca au avut ca scop obținerea unor date preliminare care, împreună cu informațiile arheologice, să faciliteze trasarea limitelor sitului și a relațiilor stratigrafice din cadrul acestuia. Rezultatele obținute susțin generalizarea acestor studii interdisciplinare și elaborarea unui model de cercetare aplicată bazat pe integrarea tehnicilor și metodelor specifice științei solului și arheologiei, care să permită valorificarea datelor obținute din cercetările sistematice desfășurate în siturile arheologice în relație cu variabilitatea spațială și caracteristicile solurilor din proximitatea acestora.

Rezultatele determinărilor fizice (densitatea aparentă, rezistivitatea, porozitatea, rezistența la penetrare) și chimice (reacția solului, conținutul de fosfor și potasiu mobil) obținute în cadrul cercetărilor desfășurate la Soroca demonstrează că aplicațiile științei solului pot răspunde unor probleme și ipoteze legate de cercetarea arheologică și că stabilirea unei baze teoretice și metodologice, comună ambelor discipline, poate oferi concluzii de natură să aducă elemente noi în cercetarea interdisciplinară.

Analizele morfologică și fizice (DA și textura) evidențază prezența *unității cronostratigrafice* în sens Cremeens and Hart[19], față de care putem aprecia modificările învelișului pedologic în proximitatea Cetății Soroca, după și înainte de 1932.

Nu trebuie neglijată valoarea solului ca depozitar de patrimoniu, întrucât nu toate obiectele pot fi prelevate și expuse în muzee. Impactul antropic actual asupra acestor soluri poate modifica procesele pedogenetice, contribuind la deteriorarea accelerată a artefactelor. Din această cauză, trebuie acordată o atenție specială acestor aspecte și, sub aspect taxonomic, propunem introducerea subtipului (calificativului) ***arhic*** în cazul tehnosolurilor care conțin peste 20% artefacte.

Summary

PEDOLOGIC SURVEYS AT SOROCA FORTRESS

This paper presents a methodological approach regarding the study of physical and chemical characteristics of soils from proximity of Soroca Fortress. Our study is focused on two sections (Section IV and V) excavated during systematic archaeological research conducted in Soroca in 2013.

The paper outlines the importance of studying morphological, physical and chemical characteristics of soil (such soil color, bulk density, porosity, particle-size distribution, organic matter, phosphorous, potassium content, etc.) in archaeological context, an approach which can lead to the identification and interpretation of human impact on soil and the relationship between humans and their environment. Because soils indicate periods of stability or hiatuses in deposition, the identification of soils or the lack thereof in a stratigraphic sequence provides information on the number of depositional episodes and intervals of stability. The study of soils from Soroca Fortress revealed a wide variety of mixing processes with additions of new morphological and chemical characteristics.

[19] D.L. Cremeens, J.P. Hart, „On Chronostratigraphy, Pedostratigraphy, and Archaeological Context". *Pedological Perspective in Archaeological Research*, SSSA Special Publication 1995, 44.

EVOLUȚIA SISTEMULUI DE FORTIFICAȚII DIN ȚARA MOLDOVEI (SEC. XIV-XV)

Vitalie JOSANU

Cetatea, fortificația în sine înseamnă *forță*, reprezintă autoritatea și constituie un indiciu pentru gradul de organizare a societății care o generează, în ciuda caracteristicilor eminamente defensive. În accepțiunea cea mai simplă, făcând o paralelă cu etapele de dezvoltare ale unei comunități umane, fortificația își găsește originile în primele amenajări apărate exclusiv de cadrul natural, respectiv de relief, cursul de apă sau vegetație. Ulterior, în funcție de evoluția tehnicilor de luptă antrenând perfecționarea defensivei au apărut primele adaptări cu intervenție antropică: valul de pământ, șanțul de apărare, palisada. Concepută inițial pentru a proteja un număr redus de persoane, fortificația și-a extins controlul teritorial, devenind un centru cu atribuții politico-administrative din ce în ce mai pronunțate.

Dezvoltarea formelor de organizare socială până la structurile politice primare, la uniunile de obști și cele din perioada premergătoare organizării statului propriu-zis a marcat o nouă etapă în existența cetății. Aceasta trebuia să răspundă unor necesități de apărare teritorială crescute, motiv pentru care și-au făcut apariția forme defensive noi, menite să asigure o apărare liniară a hotarelor. Spre deosebire de antichitatea clasică, când *limes*-urile erau protejate frecvent de valuri lungi de pământ, sistemul clasic de apărare a marginilor în Evul Mediu era discontinuu[1], constituit prin întărirea punctelor-cheie de acces permise de cadrul natural.

În linii generale, punctele fortificate amplasate la limitele formațiunilor antestatale – suprapuse peste cadrul geografic, apărat de rețeaua hidrografică, relief și vegetație –, controlează sectoarele vulnerabile ale liniei defensive naturale. Construcțiile fortificate rămase în interiorul limitelor stăpânirii politice, aflată în expansiune, erau abandonate ori trebuiau să facă față altor necesități de exploatare. Foarte

Fig. 1. Imagine din momentul susținerii comunicării

probabil, având exemplul bisericilor fortificate din Transilvania dar și al mănăstirilor moldovenești cu zid de cetate, fortificațiile ieșite din sistemul defensiv centralizat au fost refolosite de reprezentanții bisericii. Aceștia s-au ocupat de întreținerea și chiar de îmbunătățirea apărării, astfel încât în vremuri de restriște au dublat capacitatea de rezistență a țării. Un sistem de fortificații anterior constituirii statului medieval moldovenesc poate fi identificat în regiunea Neamțului, apărat de Carpați în vest, cu terasele înalte ale râurilor Ozana și Moldova în est, până spre Bacău. În punctele obligatorii de trecere se află amplasamentele de la Cetatea Neamțului, Tupilați, apoi Roman (scos în afara *porților)* iar pe limita vestică se află fortificația de pe dealul Bâtca Doamnei[2]. Ceva mai la nord de ultima fortificație, undeva în dreptul localității Straja, com. Pângărați, trebuia să existe un punct de control al vadului Bistriței, așa cum sugerează și toponimul. Aici relieful montan permite acces doar firului de apă cu o potecă îngustă în partea stângă, devenind de la sine loc obligatoriu de trecere pentru cei care înfăptuiau legăturile peste lanțul carpatic, prin pasul Tulgheș. Punctul de strajă și vamă

[1] V. Jakovlev, *Ěvoljucia dolgovremennoj fortifikacii*, Gosudarstvennoe voennoe izdatel´stvo, Moskva, 1931, p. 33.

[2] Vitalie Josanu, *Reflecții istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*, Ed. Crigarux, Piatra Neamț, 2009, p. 25.

presupune, desigur, oarecare amenajări indispensabile funcționării, precum și o minimă fortificare, măcar un turn de lemn, sprijinit ulterior de voievozii Țării Moldovei cu întăriturile mănăstirilor Bistrița și Pângărați.

Epoca migrațiilor a întârziat procesul de coagulare a societății medievale românești iar în vremea stăpânirii Hoardei de Aur, construcția de fortificații a cunoscut declinul. Fenomenul era determinat de fobia tătarilor față de întărituri[3] iar în avântul lor spre Europa întăriturile aflate în cale (amenajări din lemn și pământ, *grădiști, pălănci*) și împrejurimile lor au fost mistuite de foc[4]. Fără centre de apărare, populațiile cucerite și-au văzut soarta legată de voința nestatornică a stăpânilor stepei. Drept urmare, rușii au trebuit să scape de sub jugul mongol după aproape 150 de ani iar spațiul extracarpatic – limita de răsărit a imperiului Hoardei – a reușit să-și cucerească libertatea grație intervențiilor energice din exterior, a polonezilor și ungurilor, aflați într-o etapă de dezvoltare capabilă să se împotrivească unui inamic redutabil.

La nordul Dunării de Jos, apusul puterii lui Nohai și urcarea hanului Uzbek au deschis mulțimea șantierelor de construcție pe întreg litoralul de nord al Mării Negre, pe urmele Caffei. Negustorii genovezi și-au condiționat revenirea în Caffa devastată și amenințau să boicoteze comerțul în Hoarda de Aur dacă nu li se permitea să-și împrejmuiască porturile cu ziduri de piatră[5]. Strâns legat de acest proces de fortificare a coloniilor genoveze, se înălțau și primele fortificații medievale de piatră din spațiul românesc de la răsărit de Carpați, în prima jumătate a secolului XIV, Chilia și Cetatea Albă[6]. Din cauza frontului împins de coaliția creștină, începând cu prima jumătate a veacului XIV, mongolii înșiși s-au văzut nevoiți să ridice cetăți la răsărit de Carpați, în punctele de la Costești și Orheiul Vechi. La mijlocul secolului XIV, acestea aveau să cedeze iar Hoarda de Aur să-și retragă forțele dincolo de Nistru, acolo unde avea de făcut față expansiunii lituaniene. Nomazii tătari nu erau desigur, constructori de cetăți și având în vedere specificul unor construcții – este adevărat, civile: de la Costești, dar și baia de la Orheiul Vechi[7] –, s-a apreciat că la ridicarea cetăților tătărești au fost antrenați meșteri armeni.

În nordul viitorului stat medieval moldovenesc, debutul fortificărilor se manifesta timid în contextul retragerii stăpânirii mongole în fața ofensivei coaliției maghiaro-polone. Deocamdată, fruntariile politice în acest spațiu nu erau stabile, principalele priorități poloneze fiind conservarea și apărarea noilor concesiuni asupra Ruteniei, oficial consfințite la mijlocul sec. XIV[8] printr-un tratat încheiat între regele Cazimir III și hanul Geanibek. Linia Nistrului reprezenta doar o demarcare. În cel mai bun caz, aici, pe cursurile superioare ale râurilor Nistru și Prut, la Hotin, Ceremuș și Țețina au fost ridicate construcții ușoare din lemn, de genul unor turnuri modeste sau grădiști pentru controlul punctelor de trecere. La vest, la poalele Carpaților Răsăriteni, și-au făcut simțită prezența modeste întărituri-avanpost maghiare în cadrul mărcii de apărare comandate de voievodul maramureșean Dragoș. Puținele urme păstrate permit presupunerea că și acestea nu au reprezentat tipuri de construcții solide și de durată, pierzându-și rosturile militare după avansarea cu rapiditate a liniei frontului spre Prut.

Fortificarea propriu-zisă a hotarelor de apus și de nord ale spațiului dintre Carpați și Nistru datează dintr-o fază mai târzie, respectiv după 1370, ca o consecință a preluării tronului regatului polonez, rămas vacant, de către Ludovic I de Anjou al Ungariei. Perspectiva reinstaurării stăpânirii maghiare la răsărit de Carpați și desființarea formațiunii politice a lui Bogdan, considerat infidel după înlăturarea urmașilor lui Dragoș, a impus luarea unor măsuri urgente. Ceremuș și Țețina – dacă au avut fortificații mai timpurii și nu cumva s-au împrejmuit cu această ocazie – au fost întărite iar la Hotin apărea un turn

---

[3] Wolf Schneider, *Omniprezentul Babilon. Orașul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia*, București, Ed. Politică, 1968, p. 257-258.

[4] S. A. Anninskij, *Izvestija vengerskih missionerov XII-XIV vv. o tatarah v vostočnoj Evrope*, în *Istoričeskij arhiv*, tom. III, Moscova-Leningrad, Ed. Academiei de Științe URSS, 1940, p. 88.

[5] Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană,* vol. II, Ed. Meridiane, București, 1988, p. 170-171, 180; Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghishanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 166-167; Idem, *Enigme ale diplomaticii: primele tratate tătaro-genoveze*, SMIM, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 17.

[6] Vitalie Josanu, *Statutul politico-juridic al orașului Cetatea Albă în cadrul Țării Moldovei*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, vol. XX, Sibiu, 2013, p. 185-186, 193.

[7] A. H. Toramanjan, *K voprosu ob armjano-moldavskih arhitekturnyh svjazjah, în* Պատմա-բանասիրական հանդես (*Revista de istorie și filologie*), nr. 2, Erevan, 1972, p. 193, 197-200.

[8] Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră... ,* p. 201.

masiv din piatră. „Turnul de nord", cum este cunoscut, cu acces de la nivelul al doilea, a fost considerat, pe bună dreptate, nucleul inițial al cetății de piatră de la Hotin[9].

Pe linia de vest, după o încercare nereușită la Șcheia, s-a construit cetate puternică la Suceava, despre care datele arheologice confirmă că a avut și o palisadă în jurul nucleului civil, după modelul regăsit la Baia și Roman[10]. Spre sud-vest a fost abandonat punctul de la Bâtca Doamnei și s-a ridicat cetate de piatră pe dealul Pleșului, deasupra Ozanei, loc obligatoriu de trecere al armatelor maghiare ce ar fi trecut prin pasul Oituz și se îndreptau spre capitală. Roman I avea să completeze linia de apărare cu cetatea din lemn și pământ din vatra târgului Roman, pe malul râului Moldova. Pe culoarul unguresc ce se îndrepta de la Curbura Carpaților către Chilia, se impunea un punct de control al Țării Moldovei.

Deocamdată, însă, până la începutul veacului XV, fruntariile de sud-vest ale Țării Moldovei aveau un contur diferit față de cel „clasic", imprimat în memoria colectivă de pe vremea domniei lui Ștefan cel Mare. Până la privilegiul din 1408 acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni – care fixează vamă de margine la Bacău[11] -, ținutul Vrancei se afla încă în afara stăpânirii moldovenești iar hotarul cu Țara Românească era conturat probabil de râul Trotuș[12]. Absența unei linii puternic fortificate la hotarele moldo-muntene reflectă, fără îndoială, un spațiu de impact inconsistent și de importanță secundară, marcat mai degrabă de colaborarea politico-militară și de legături matrimoniale dinastice, decât de conflictele, zugrăvite cu nuanțe ireconciliabile în câteva scrieri politico-istorice desuete.

Având cetățile de vest amplasate la o etapă de marș până la linia montană și hotarul propriu-zis al țării, strategiile de apărare au presupus hărțuirea continuă a inamicului[13], dotat cu mijloace superioare de luptă și cu efective mai numeroase. Unul dintre exemplele edificatoare în acest sens îl constituie lupta de la Hindău, din 1395, când trupele maghiare au fost obligate să facă drum întors, fără a pune scările de asediu pe proaspăt ridicata Cetate a Neamțului[14], ce se vedea în zare. Moldovenii erau meșteri cunoscuți ai tacticilor de hărțuire însușite de la tătari[15], folosind în avantajul lor mediul natural. Pentru armatele organizate și cele aflate în marș asemenea atacuri prin surprindere, amânând mereu confruntarea finală, crearea de obstacole neprevăzute ridicau mari probleme structurilor de comandă, împrăștiau iritarea, panica și creau degringoladă. Anihilarea trupelor de avangardă, a cercetașilor îl obligau pe inamic să urmeze traseele prestabilite de apărători, presărate cu tot felul de curse și incidente neprevăzute iar în urmă să lase corpuri de oaste pentru asigurarea liniei de comunicație[16].

Va trebui evidențiat modul diferențiat de alegere a amplasamentului pentru cetățile de pe hotarele conturate de râuri, respectiv cele de pe Nistru și cursul superior al Prutului și pentru fortificațiile de pe fruntariile montane. În mod natural, vadurile râului prezintă un obstacol mai dificil în comparație cu trecătoarea montană, astfel încât asigură avantaje sporite pentru apărare. Pe de altă parte, fruntariile de răsărit au fost întărite mai târziu, în vremea lui Ștefan cel Mare, cu cetățile de la Soroca și Tighina, ambele din lemn și pământ, adăugându-se fortificației de la vadul Palanca-Maiaki, cetatea lui Iurghici, ridicată în prima jumătate a sec. XV. Desigur, într-o etapă inițială, peste apa Nistrului existau puține motive de îngrijorare, ceea ce în mod firesc explică interesul secundar, arătat pentru apărarea fruntariilor răsăritene. Stăpânirea lituaniană în stânga Nistrului și alianța strânsă cu ducii Lituaniei, Vitold și Swydrigiello, urmașii lui Olgierd Koriatovici – contribuind la orientarea tradițională a Țării Moldovei către uniunea polono-lituaniană, încât nici măcar suzeranitatea turcească, în câteva secole, nu a putut-o desface – au fost garantul stabilității în această parte a țării.

---

[9] Tamara Nesterov, *Aspecte controversate ale etapelor formării arhitecturii Cetății Hotinului*, în *Arta*, Chișinău, 2011, p. 41.

[10] R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București, 1947, p. 200; Idem, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, ARMSI, seria III, tom. VI, mem. I, București, 1926, p. 12-13.

[11] *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare,* vol. II (documente externe), editate de M. Costăchescu, Iași, 1931, p. 630.

[12] Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al. XIII-lea – începutul sec. al. XVI-lea)*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iași, 2011, p. 470-471.

[13] Radu Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut*, *AARMSI*, seria III, t. XXV, mem. 16, București, 1943, p. 18.

[14] V. Josanu, *Reflecții istorice...* , p. 32.

[15] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Ed. Minerva, București, 1986, p. 137.

[16] Radu Rosetti, *Privire generală asupra artei militare a românilor,* în AARMSI, seria III, tom. XXVI, București, 1944, p. 10.

Atacul tătarilor din 1440 a fost perceput probabil ca un eveniment de excepție. Pe drept cuvânt, în vremurile tulburi când soarta Țării Moldovei era în cumpănă din cauza disputelor pentru tron dintre Iliaș și Ștefan II, nici nu se puteau mobiliza resursele necesare și concepe un plan unitar de apărare. Fragilitatea „platoșei lituaniene" a ieșit, din nou, în evidență odată cu năvălirea tătarilor din 1469/1470, stăviliți după bătălia de la Lipnic. În scurtă vreme, la vadurile Nistrului, la Soroca și Tighina erau ridicate două horodiști, capabile să răspundă gradului de amenințare de la Răsărit. Principalul pericol era reprezentat pe atunci de Regatul Ungariei și de Imperiul Otoman, motiv pentru care atenția puterii centrale a fost absorbită de proiectele de adaptare la artilerie și extindere a celor mai importante cetăți: Cetatea Albă (lucrări începute încă în 1454 și reluate în 1479), Cetatea Neamțului, Cetatea Hotinului și Cetatea de Scaun de la Suceava. Pe lângă acestea au fost construite alte cetăți din piatră în principalele puncte de acces, la Chilia Nouă și Cetatea Nouă, de lângă Roman, dar și cetățile din lemn și pământ de la Bârlad și Berheci[17].

Cercetările întreprinse nu au lămurit în totalitate situația Orheiului Vechi. Ștefan cel Mare instituie aici un pârcălab, gest ce poate fi interpretat drept semn al revalorificării defensive a amplasamentului. Din păcate, așa cum se vede în teren, ruinele păstrate nu par să arate o reamenajare/reutilizare a fortificației tătărești în veacul XV. Refolosirea structurilor fortificate – capabile să reziste atacului cu arme albe, în fața berbecilor și mașinăriilor de propulsare a proiectilelor – în vremea intrării în luptă a armelor de foc nu poate fi susținută în mod convingător. Cercetările arheologice întreprinse aici exclud o a doua etapă de funcționare a *Palatului „Pârcălabului"* în vremea Mușatinilor[18] iar valurile de apărare ridicate în punctele de curbură ale Răutului, în fața fortificației tătărești – foarte probabil încă din vremea stăpânirii Hoardei de Aur -, astfel încât blochează accesul spre platoul ocupat de situl medieval, nu pot îndeplini rosturile unei cetăți propriu-zise. Faptul că în perimetrul cetății s-au descoperit două tunuri poloneze de la finele sec. XV[19] constituie un indiciu insignifiant pentru a susține revitalizarea fortificației, ale cărei ruine puteau servi foarte bine drept reper pentru cei care le-au dosit aici. Situl se află totuși la o oarecare distanță de linia Nistrului, este ferit din calea negustorilor, a iscoadelor și a oștilor.

Prima mențiune documentară a pârcălabului de Orhei, ca martor în Sfatul Domnesc, datează de la 1 aprilie 1470, dar indiciul indirect pentru existența unei cetăți trebuie coroborat cu o altă informație, provenită dintr-o scrisoare de la 30 octombrie 1540, produsă de iscoadele prusace: „*în apropiere de Tighina, la șapte mile germane mai sus, în locul numit Horeyow, turcii construiesc o cetate*"[20]. Unde anume s-a aflat cetatea turcească, dacă a existat o cetate moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare sau mai curând o structură administrativ-militară însărcinată să gestioneze spațiul de pe cursul inferior al Răutului până la râul Ichel și Nistru? În cazul că s-ar putea vorbi despre o cetate mușatină la Orhei, căutările ar trebui extinse dincolo de vestigiile Șehr al-Geadid, dacă nu cumva să aibă o legătură cu etapa atât de confuză a strămutării vetrei urbane. Oricum, sub aspectul funcționalității în cadrul sistemului de apărare centralizat, punctul de la Orhei prezintă o importanță secundară fiind retras în fața frontului de margine. În cel mai bun caz, pentru Țara Moldovei, acest centru – unde trebuiau să fie eventual fortificații de lemn și pământ, așa cum au fost în vremea lui Ștefan cel Mare și la Soroca ori Tighina – a servit drept pavăză în fața ceambulurilor tătare.

---

[17] Alexandru Andronic, *Fortificațiile medievale din Moldova,* în *Mem. Antiq.,* II/1970, Piatra Neamț, p. 412; C. Asăvoaie, *Priorități în programele de construcții ale domnilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea, în Buletinul „Ion Neculce"* (serie nouă), I, 1995, Iași, p. 8-9; Mircea D. Matei, Lucian N. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică,* Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2002, p. 17, 150-151; Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei* din secolele XIV-XVII, Ed. Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2005, pp. 301-305. Trebuie exclusă din acest șir întăritura de la Valea Albă, întrucât, după descrierea martorilor contemporani și după situația existentă pe teren, unde nu s-a păstrat vreo urmă, este vorba despre o amenajare ad hoc, în ajunul bătăliei și a constat în ridicarea unor elemente de protecție a artileriei, poate chiar băști.

[18] Tamara Nesterov, *Situl Orheiul Vechi.* Monumente de arhitectură, Ed. Epigraf, Chișinău, 2003, p. 40-41.

[19] Gheorghe Postică, *Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi,* în *Revista arheologică,* serie nouă, vol. I, nr. 2, Chișinău, 2005, p. 380-382.

[20] *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova,* vol. II (1449-1486), volum întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat, D. Agachi, Ed. Academiei Române, București, 1976, doc. 163; Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe,* Ed. Academiei Române, București, 1899, p. 323 (Appendice cu documente, doc. XXXII); Tamara Nesterov, *op. cit.,* p. 22-23.

Zidirea cetății de piatră de la Soroca survine după atacul conjugat al forțelor polono-turco-tătare din anul 1538, care au curmat prima domnie a lui Petru Rareș. Ea se înălța într-o vreme apropiată de șantierul deschis din porunca sultanului Soliman Magnificul la Tighina, interesat de îngrădirea hotarelor raialelor în fața șăicilor de cazaci, tot mai agresive.

În istoriografia română, a devenit o obișnuință caracterizarea sistemului de apărare moldovenesc bazat pe cetăți ca fiind unul dintre cele mai complexe, bine definite și definitivate din Europa Răsăriteană[21]. Privit în ansamblu și făcând abstracție de elementul cronologic, afirmația pare a fi valabilă, la o primă vedere. Cetățile moldovenești stau ca un scut de apărare la principalele puncte de acces în țară iar mobilele lor defensive, într-o etapă finală, arată o adaptare activă a meșterilor constructori de fortificații la revoluția tehnicilor și mijloacelor de asediu produsă în a doua jumătate a sec. XV, odată cu perfecționarea armelor de foc[22].

Etapele dezvoltării sistemului de apărare se suprapun peste etapele consolidării statului medieval moldovenesc și proporțional cu nevoia de întărire a hotarelor. Procesul în sine nu constituie un fenomen spontan, ci acoperă un parcurs de aproape două secole, într-un climat de instabilitate care a pus mereu la încercare structurile proaspăt înălțate. Cele mai vechi cetăți componente, Cetatea Albă, Chilia și Orheiul Vechi, nu au fost zidite de la început de voievozii moldoveni și doar primele două au cunoscut o dezvoltare planimetrică remarcabilă grație voievozilor Țării Moldovei. Neamțul, Suceava, Șcheia, Hotin erau construite din piatră, spre deosebire de hotarul răsăritean de pe Nistrului, unde, deocamdată, pentru sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV, nu se cunosc cetăți de hotar. Au existat poate, cel mult, câte un turn de strajă și vamă la vaduri. În timpul lui Ștefan cel Mare, la Nistru își făceau apariția cetățile din lemn și pământ de la Soroca și Tighina, vreme în care Cetatea Albă, Chilia, Neamț și Suceava au fost extinse și întărite contra artileriei. La Chilia și în apropierea Romanului, Ștefan cel Mare ridica din temelie două noi cetăți[23]. Abia în vremea lui Petru Rareș, vechile hotare ale Țării Moldovei erau străjuite din toate părțile de cetăți de piatră, însă o parte dintre acestea erau smulse din sistemul defensiv moldovenesc. Cetatea Albă și Chilia au fost pierdute în 1484, cetatea Tighinei fusese reconstruită în piatră de turci, după 1538, Hotinul a constituit pentru secolele XVI-XVII o verigă semiabsentă iar Țețina și cetatea de pe Ceremuș erau doar o palidă amintire.

Efortul considerabil al țării pentru fortificarea punctelor de acces și refacerea, readaptarea lor la tehnicile de asediu ale vremii a lăsat în plan secundar grădiștile aflate în interior. Unele dintre acestea reușeau să atingă pragul evolutiv al cetăților de piatră după ce au fost refolosite și întreținute de obștile călugărești, completând astfel rețeaua defensivă a statului, așa cum erau la hotar mănăstirile Pângărați, Bistrița și Tazlău, susținute din vechime cu bogate daruri și privilegii domnești.

Majoritatea fortificațiilor de interior au însă cu totul alte caracteristici: ele nu apără hotare, ci constituie un element centralizator a unor unități politico-geografice antestatale. Unele au rămas în memoria colectivă cu funcția de curți cneziale. Altele au supraviețuit prin lăcașul de cult ce continuă să se înconjoare cu zid, așa cum se întâmplă în cazul bisericii lui Cozma Șarpe din Văleni, jud. Neamț. Celelalte și-au pierdut urmele și vechea identitate sub cele mai importante mănăstiri ale Moldovei. Efectele devastării Țării Moldovei în 1538 și 1574 au determinat ca fostele întărituri din palisadă să fie dezafectate iar în locul lor, mănăstirile să îmbrace puternice zale de piatră, cu turnuri de flancare dotate cu boinițe. Tabloul expus mai sus solicită verificări serioase de teren, atâta vreme cât volumul cercetărilor arheologice efectuate până în prezent este deficitar ca amploare, obiectiv general și consistență.

Perfecționarea artileriei, care a dus la obținerea unor lovituri directe ale proiectilelor asupra masivului de zidărie, a determinat reducerea din înălțime a turnurilor, îngroșarea și umplerea lor cu pământ. Turnurile de plan circular devin cele mai eficiente soluții pentru aceste modificări[24] iar la ultimele nivele (în

---

[21] Lucică Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești* (teză de doctorat), București, 1972, p. 99; Dan Floareș, op. cit., p. 126.

[22] Radu Popa, *Cetatea Neamțului,* ediția a II-a, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 13-14; Gh. Anghel, *Cetățile medievale de la Alba Iulia (I),* în *Apulum,* XIII, Alba Iulia, 1975, p. 253-254; Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII-XVI,* Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 181-182; L. Chițescu, *op. cit.,* p. 55-56; Idem, *Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi de lângă Roman, SCIV,* t. 18, nr. 4, 1967, p. 666-667; Ion Cupșa, *Ștefan cel Mare,* Ed. Militară, București, 1974, p. 27.

[23] C. Asăvoaie, *op. cit.,* p. 8-9.

[24] Alexandru Andronic, op. cit., p. 413; Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea),* Ed. Arc, Chișinău, 2004, p. 266.

spații închise sau pe platforme) erau montate tunuri. Artileriștii turci au devenit maeștri în strategiile de asediu, dezvoltând continuu tunurile și generalizând folosirea proiectilelor de fontă[25]. Pentru spargerea curtinelor din piatră au fost însă menținute și dezvoltate bombardele, tunuri de mare calibru, ce puteau arunca ghiulele de piatră cu greutate de peste o tonă.

Ion Neculce atestă folosirea „monștrilor turcești", sau bombardelor, în vara anului 1476[26], la asediul Cetății Neamțului, montate pe vechiul drum de acces, în dreptul fațadei de răsărit. La rândul lor, apărătorii aveau tunuri în dotare, însă, din câte se poate vedea, acestea au fost instalate de puțină vreme, așa încât s-a apelat la cunoștințele unui prizonier neamț, pentru a le repoziționa și a împinge pânza de foc până la liniile inamice. Prezențe ale bombardelor turcești, numite de cronicari și „tunuri mari", s-au înregistrat și puțin mai devreme, în vara anului 1455, însă acestea au fost capturate de apărătorii Cetății Albe[27] la scurtă vreme după debarcare. Chilia și Cetatea Albă au cunoscut puterea teribilei armate de asediu în vara lui 1484, atunci când au fost cucerite.

Cercetările actuale fixează debutul sistemului de fortificații al Țării Moldovei în vremea lui Petru I Mușatinul[28], dar există indicii pentru a coborî limita cronologică până în jurul anului 1370, când uniunea dinastică polono-maghiară a crescut presiunea asupra Țării Moldovei. Atunci au fost ridicate Cetatea de la Șcheia, Cetatea de Scaun a Sucevei, Cetatea Neamțului, Cetatea Hotinului, Țețina și Ceremuș. Cetățile în cauză, numite și *castel*, respectă, în linii mari, o planimetrie patrulateră, cu turnuri rectangulare pe colțuri și dezvăluie tehnici de construcție ce se regăsesc și dincolo de hotarele de nord ale Țării Moldovei. Cetățile de plan rectangular sunt răspândite însă pe un areal destul de extins, din Lituania și Polonia până dincolo de Dunăre, dar și în Ungaria[29], astfel încât identificarea prototipului aflat la origine ridică dificultăți serioase. Această constatare creează impresia unor modele cu adânci rădăcini în modelele de fortificații romane tip castru și structurile intermediare ale amenajărilor defensive din lemn și pământ.

Traducerea în piatră a acestor planimetrii, fără a putea identifica indicatorii intermediari clari ai procesului de evoluție în construcția de fortificații de la cele de lemn la cele de piatră, exclude desigur, așa cum s-a opinat[30], meritul meșterilor autohtoni la ridicarea primelor cetăți de zid din Țara de Sus. Momentul edificării lor – la scurt timp după 1370, ca reacție la uniunea dinastică polono-maghiară și concurența cu Lituania pentru stabilirea hotarelor pe Nistru, tranșată în confruntarea din 1377 – exclude un „împrumut" amical de constructori pentru Țara Moldovei dinspre aceste state iar recrutarea „personalului calificat" în teritoriile inamice reprezintă o inițiativă ce poate fi luată în calcul doar ca variantă posibilă. Impulsul primit de arhitectura în piatră moldovenească la finele sec. XIV – nu doar militară – reprezentând în special investiții ale puterii centrale și răspândirea sa în veacul următor, stilul romano-gotic și caracterul unitar - toate arată spre un grup alogen așezat în Țara Moldovei și susținut de domnie, provenit dintr-o regiune cu tradiție veche în domeniu: sașii. Problema în cauză a fost expusă într-o analiză recentă[31], astfel încât este de prisos a relua discuția aici.

Sunt, deocamdată, posibilități minime de a reconstitui planurile cetăților de pe Ceremuș și Țețina. Cel mult pentru cetatea de pe Ceremuș, s-ar putea bănui funcționarea unui turn de piatră pentru straja și vama de hotar, întocmai ca la Cetatea Hotinului, într-o primă formă. Regiunea de față a constituit o linie importantă de front încă din perioada secolelor VIII-XI. Repertorierile efectuate scot în evidență – printre altele – o salbă de horodiști, concentrate pe un traseu ce leagă cursul superior al Nistrului de linia Carpaților[32]. Cercetările arheologice ale acestor obiective au rămas la stadiul incipient, deși importanța studierii lor este covârșitoare pentru clarificarea etapei de consolidare a etnosului românesc.

---

[25] I. Dumitriu-Snagov, *Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus,* Ed. „Cartea Românească", București, 1979, p. 53.

[26] Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, în Idem, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, Ed. Minerva, București, 1980, p. 268.

[27] N. Iorga, *Istoria românilor. Cavalerii,* vol. IV, Ed. Enciclopedică, București, 1996, p. 134.

[28] V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1967, p. 560; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 20.

[29] Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 471, 482, 484.

[30] *Ibidem*, p. 469.

[31] Vitalie Josanu, *Civilizație și artă în Țara Moldovei (sec. XIV-XV)*, în *BCMI (serie nouă)*, nr. 1-2/2011, București, 2012, p. 41-43.

[32] Dan. Gh. Teodor, *Așezările întărite din regiunile est-carpatice ale României în secolele VIII-XI*, în *Hierasus. Anuar'78*, Bacău, 1979, vezi harta.

A doua etapă majoră corespunde perioadei lui Ștefan cel Mare, voievodul care patronează amplele lucrări de întărire și adaptare a fortificațiilor la evoluția armelor de foc.

Între cele două etape au existat, firește, și alte investiții ale puterii centrale în dezvoltarea sistemului de apărare a țării. Prima și cea mai semnificativă pare a fi ridicarea cetății de piatră de la Palanca, pe Nistru, cunoscută sub denumirea de Cetatea lui Iurghici sau *Iurghicikerman*, *Yanîk Hisar* – ultimele, în traducere turcească. Din păcate, sursele istorice nu dezvăluie suficiente detalii legate de această cetate și nici cercetările arheologice nu și-au îndreptat atenția aici. Poziția sa este însă deosebită și pare să fi avut un rol remarcabil la hotarele de răsărit, chiar în dreptul vadului sudic, acolo unde se deschide limanul Nistrului. Fortificația în cauză a constituit subiect de aprige negocieri moldo-otomane în vara anului 1486, atunci când s-au fixat hotarele circumscripțiilor Akkerman și Kilia.

Ștefan cel Mare a ținut cu tot dinadinsul ca Cetatea lui Iurghici să rămână în fruntariile Țării Moldovei, cerând sultanului să-i lase și lui o bucată de pâine să mănânce[33], respectiv veniturile ce proveneau din vama percepută la vadul peste Nistru. Domnul Moldovei urmărea însă și ultima supapă de salvare a negoțului moldovenesc în spațiul Mării Negre, prin posibilitățile cetății din dreptul vadului de la Majak de a substitui Cetatea Albă. Baiazid II se pare că a înțeles viziunea moldovenilor, astfel încât a respins cererea lui Ștefan cel Mare. Ulterior, au trebuit căutate alte variante pe cursul Nistrului și, o vreme, părea că centrul negoțului moldovenesc spre sud – nu doar pârcălăbia de la Cetatea Albă[34] – se așeza la Ciobruciu. Vremurile și evoluția situației politico-economice în sud-estul Europei au zădărnicit aceste perspective, deși au lăsat pietrele de temelie pentru ridicarea Tiraspolului, câteva secole mai târziu.

Cetatea lui Iurghici nu este cunoscută suficient atât ca aspect, cât și din punct de vedere istoric. Se știe că s-a aflat în hotarul Akkermanului. Această fortificație însă a fost un satelit al marii cetăți de la limanul Nistrului, integrat în hinterland-ul acesteia și având rolul de a asigura vadul. Numele sub care este cunoscută a influențat încadrările cronologice, stabilite, în special, după personajul care i-a dat identitate. S-a admis că fortificația era construită de boierul Iurghici în timpul cât a îndeplinit funcția de pârcălab al Cetății Albe[35], respectiv în intervalul 1443-1447. Personajul este însă cunoscut în documente și mai devreme, ca membru al Sfatului Domnesc, dar și ca deținător de proprietăți pe Nistru. Așadar, încadrarea cronologică ce s-ar cuveni pentru acest sit după apariția documentară a personajului, aflat în demnitate, este irelevantă. De asemenea, până în prezent Cetatea lui Iurghici ar reprezenta unul dintre rarele exemple în Moldova mijlocului sec. XV, când inițiativa ridicării de fortificații este îngăduită unui boier[36].

Ar fi de așteptat, desigur, și alte corespondențe în cazul marilor boieri de talia lui Manuil de la Hotin, Mihail de la Dorohoi, proprietar al satelor de pe Nistru până spre vadul Rașcov, familia de Tulova, cu domenii aflate pe frontul antitătăresc din zona Orheiului Vechi. Fiecare dintre cei pomeniți aici aveau motive nu mai puțin întemeiate și mijloace financiare să-și ridice câte o cetate. Nu au făcut-o ori – cel mai sigur – nu li s-a permis un privilegiu rezervat exclusiv autorității voievodale.

Linia dunăreană a frontului sudic moldovenesc, începând din stânga Prutului și până la Chilia, a fost asigurată de câteva amenajări defensive, menite să protejeze principalele căi de pătrundere în interiorul Țării Moldovei. Deocamdată, actuala fragmentare politico-administrativă a Basarabiei produce efecte și asupra caracterului unitar, asupra priorităților strategiilor de cercetare științifică de teren sau instituirea măsurilor optime și uniforme de identificare, protejare, conservare și investigare a martorilor arheologici, care pot permite formularea unor concluzii bine întemeiate. Cu toate acestea, merită toată atenția observațiile unui colectiv de cercetători chișinăuieni, pornite de la sondajele arheologice efectuate în anul 2007 la cetatea de lemn și pământ de la Giurgiulești „cvasidistrusă" de lucrările de construire a tronsonului de cale ferată Giurgiulești-Cahul, demarate intempestiv[37]. Cetatea

---

33 *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. Portret în cronică*, ediție îngrijită de Șt. S. Gorovei, Ed. Mușatinii, Suceava, 2004, p. 324-325 (*Raportul cadiului Mustafa către Înalta Poartă*).

34 Ion. I. Nistor, *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale*, în AAR MSI, s. III, tom. XXVI, 1943-1944, p. 11; Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 223.

35 N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV-XVII)*, în *AIIA*, vol. VIII, Iași, 1971, p. 407.

36 N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Ed. Academiei Române, București, 1971, p. 206.

37 Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Serghei Agulnicov, *Cetatea medievală de pământ de la Giurgiulești. Considerații preliminare,* în *Tyragetia* (serie nouă), vol. II [XVII], nr. 1, Chișinău, 2008, p. 340.

din lemn și pământ este amplasată în stânga Prutului, în fața punctului de traversare peste râu numit Vadul Boului. Din secțiunea trasată în șanțul de apărare s-au recoltat fragmente ceramice de culoare cenușie, specifice perioadei cuprinse între a doua jumătate a sec. XV și prima jumătate a sec. XVI. Acestea au constituit principalul indicator cronologic ce a permis datarea sitului[38], deși încercarea de restrângere a etapei de edificare în pragul atacului otoman din vara anului 1484[39] ar lăsa în suspensie problema existenței altor obiective defensive care trebuiau să apere acest punct strategic, cel puțin după anul 1420.

După invazia otomană din 1420, Alexandru cel Bun a fost găsit de călătorul Giullebert de Lannoy undeva în apropierea fruntariilor sudice iar concomitența prezenței voievodului în regiune cu lucrările de fortificare de la Cetatea lui Iurghici, nu pot fi o simplă coincidență. Din acest punct de vedere, și având în vedere caracterul relativ al indiciilor cronologice date de martorul ceramic, va trebui luat în calcul anul 1421 ca jalon cronologic nu doar pentru construirea Cetății Giurgiulești, ci pentru fortificarea întregului hotar dunărean până în dreptul cetății Chilia. Cercetătorii amintiți aici au reușit să repertorieze o salbă de fortificații din lemn și pământ din sudul Basarabiei foarte puțin cunoscute, ce formează o linie defensivă sprijinită pe punctele de la Giurgiulești, Tintiul (de la Bolgrad, în nordul lacului Ozerne), Kale (de la Kamenka), Tatarbunar și Palanca[40]. Dintre acestea, Giurgiulești, Tintiul și cetatea Kale (?), la care trebuie adăugată și fortificația moldovenească de la Ismail (Smil), reprezintă un grup de fortificații legate funcțional de vadul de la Isaccea, fiind așezate în calea principalelor căi de acces în Țara Moldovei. Acest mănunchi de cetăți formează un complex de apărare, eficient doar prin funcționarea concomitentă a celor patru cetăți amintite mai sus și care putea fi pus în aplicare după încorporarea Chiliei în cadrul Țării Moldovei, act înfăptuit în vremea lui Alexandru cel Bun. Atacul otoman asupra Țării Moldovei din 1420 evidențiază clar că nu atât simpla stăpânire a Basarabiei istorice asigura stabilitate, ci fortificarea spațiului, lucrări pe care domnia le-a și început, cu supraveghere directă, imediat după retragerea năvălitorilor.

Perioada cuprinsă între 1432 și 1457 este caracterizată de instabilitate politică și economică, din cauza luptelor pentru domnie, situație care, prin multiplele implicații, îi exclude din rândul constructorilor pe toți titularii temporari ai scaunului Moldovei. Inscripția din 1454 de la Cetatea Albă[41] face notă discordantă aici, deși nu îl menționează pe domn, ci pe pârcălabul Stanciul în postura de ctitor. Este explicabilă atât din punctul de vedere al personalității slabe și al vârstei fragede a lui Alexăndrel voievod, precum și al nevoii urgente de întărire a principalei cetăți moldovenești în perspectiva iminentului atac turcesc, devenit sigur la scurtă vreme de la căderea Constantinopolului. Iurghici însă dispăruse din acte la acea vreme.

Fig. 2. Sistemul de apărare a vadului de la Obluciță

Rămâne de considerat că cetatea de la Palanca este o investiție a puterii centrale, cu ajutoare externe, probabil pe un domeniu concesionat de Iurghici sau cu oarecare implicații ale acestuia, în stare să fi eclipsat contribuția adevăratului ctitor.

Indicii neexploatate suficient par să ajute la fixarea în timp a momentului ridicării cetății de la Palanca. De ceva vreme, nota de călătorie a lui Guillebert de Lannoy a fost supusă unor reinterpretări, punându-se la îndoială opinia încetățenită în istoriografie că spionul francez a asistat, în 1421, la construirea Curții Garnizoanei de la Cetatea Albă. Datele de la fața locului ridică și ele suficiente dificultăți încercării de a particulariza planimetric momentul 1421 de etapa fixată prin pisania din 1454 a lui Stanciul, care conține cert referirea la ridicarea unui *mur*, respectiv centuri de zid.

Prin urmare, reducerea din amploare a lucrării supravegheate de Stanciul la o simplă îngroșare a cur-

[38] *Ibidem*, p. 342, 344.
[39] *Ibidem*, p. 345.
[40] *Ibidem*, p. 345-346, fig. 5.
[41] A. A. Kočjubinskij, *Tyra (Tiras) – Belgorod-Akkerman i ego novaja lapidarnaja nadpis' ot 1454 goda (s tremja snimkami) (Prodolzenie)*, în *ZOOID*, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 151-152; Ioan Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în *AAR MSI*, XXX, 1908, p. 17.

tinei de vest este inadmisibilă. Pe de altă parte, identificarea ei cu perimetrul Curții Garnizoanei scoate din ecuație prezența vreunei lucrări edilitare aici, în anul 1421 sau 1440. Presupunerea că o inscripție inaugurală putea marca finalizarea unui sector al centurii de zid – așa cum s-a admis foarte recent pentru cazul pisaniei din 1440[42] - nu poate avea acoperire în fapt din punct de vedere tehnic și al oricărei strategii de apărare iar varianta refacerii este infirmată de mesajul izvorului epigrafic, indiferent de variantele de descifrare propuse până acum. Zidul de răsărit al Curții Garnizoanei este dublat de o centură care adaugă două turnuri poligonale pline pe flancurile turnului pătrat, pe care s-a păstrat și inscripția din 1454[43]. Pe interior, curtina și drumul de strajă dar, mai ales, locul de amplasare a inscripției arată clar că turnul pătrat face parte din etapa 1454. Tot pe interior, la aproximativ 1 metru deasupra nivelului actual de călcare, în curtină se pot vedea guri de foc, obturate în exterior, dovadă că dublarea curtinei s-a realizat cândva post-1454, poate odată cu finalizarea Curții Civile. Astfel, urmărit din afară, complexul fortificat de la Cetatea Albă creează impresia unei construcții relativ unitare.

Guillebert de Lannoy alimentează suspiciunile că ajutoarele lui Gedigold nu au venit la Cetatea Albă, și nici nu le putea vedea de acolo peste apă, pentru că limanul este destul de lat și nu i-ar fi dat posibilitatea să le și numere pe deasupra. El arată că, în fruntariile Țării Moldovei (întrucât nu trecuse încă Nistrul), „într-un loc pustiu", urma să se construiască o cetate[44]. Foarte probabil, au fost implicați, din punctul de vedere al resurselor umane, și orășenii de la Cetatea Albă, direct interesați de asigurarea controlului asupra vadului de la nord.

După cele câteva desene de epocă redate de Mariana Șlapac[45], fortificația de la Palanca avea un plan dreptunghiular cu trei turnuri de colț fără spate, ieșite în rezalit, având forme poligonale și un turn circular, foarte probabil singurul mobilier din piatră. Cert este că, deja la 1428, tătarii se plângeau otomanilor că Alexandru cel Bun le-a obturat calea terestră de comunicații cu Adrianopolul și îndemnau să-l înlăture dintre ei pe „ghiaurul ăsta de român"[46]. Drumul tătarilor pe linia țărmului nord-vest pontic spre Edirne trecea deasupra limanului Nistrului și cobora în Dobrogea prin vadul de la Isaccea. Însă Alexandru cel Bun a zăvorât calea peste Nistru și a devenit obstacol serios, datorită garnizoanelor sale instalate între ziduri de cetate. Iurghicikerman este, așadar, cetatea ridicată în 1421 în vremea și din porunca lui Alexandru cel Bun, cu ajutor polono-lituanian, în contextul pregătirilor ofensivei antiotomane polono-maghiaro-moldovenești, anunțată încă la Lublau și grăbită de marea campanie otomană din 1420-1421.

Deocamdată, se atribuie cu destule rezerve lui Alexandru cel Bun rolul de constructor de cetăți, fără însă a exclude intervenția sa asupra cetăților moștenite, așa cum cercetările înclină să-i atribuie un zid scut la Cetatea de Scaun[47]. În ultima parte a domniei sale, când se constată o încordare în raporturile moldo-polone, ele degenerând chiar într-un conflict deschis, se apreciază că Alexandru a dezvoltat Cetatea Hotinului, pornind de la masivul turn rectangular tip donjon[48] ridicat de Lațcu I. Tamara Nesterov susține în una dintre cele mai recente analize privitoare la etapele de evoluție ale Cetății Hotin că turnul donjon, zis și *turnul de nord*, se apropie de construcțiile existente încă din sec. XII-XIII, de la care a generat castelul (termen folosit de Miron Costin pentru desemnarea nucleelor cetăților moldovenești) în sec. XIV, extins în veacul XV cu o

---

42 A. V. Krasnožon, *Ěpigrafičeskie pamjatniki XV v. iz Belgorodskoj kreposti*, în *Stratum plus*, nr. 6/2013, Chișinău, Odessa, Sankt Peterburg, p. 190. Privitor la analiza inscripțiilor de la Cetatea Albă, întreprinsă de cercetătorul ucrainean pe marginea originalelor pe care le-a avut la dispoziție, ne rezervăm ocazia de a exprima un punct de vedere în cadrul unei dezbateri speciale.

43 A. A. Kočjubinskij, *op. cit.*, p. 150-151.

44 *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d'or, Seigneur de Santes, Wilerval, Tronchiennes, Beaumont et Wahégnies. 1399-1450*, *Mons, typ. d'Em. Hoyois, 1840, in 8, 140 str. s kartoju*, editat de F. Brun, în *ZOOID*, t. III, Odessa, 1853, p. 438; *Călători străini despre Țările Române,* vol. I, ediție îngrijită de Maria Holban, Ed. Științifică, București, 1968, p. 50-51; Guillebert de Lannoy, *Putešestvie i posol'stva*, trad. O Kudrjavcev, apud *Velikaja Rus' rycarja de Lannoa*, în *Rodina*, nr. 12, 2003, http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Lannoa/text.phtml?id=778 (accesat 2014); N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Anghelescu, Ed. Eminescu, București, 1981, p. 87.

45 Mariana Șlapac, *op. cit.*, fig. 20.

46 M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun*, în *RI*, tom 31, nr. 2/februarie 1978, București, p. 255 (vezi documentul).

47 Grigore Foit, *Cetatea de Scaun Suceava*, București, 1958, p. 18; Constantin Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Ed. Junimea, Iași, 1984, pp. 210-211; C. Asăvoaie, *op. cit.*, p. 5.

48 Tamara Nesterov, *Aspecte controversate...* , p. 41-42.

curte bastionară[49]. Analogiile cu Cetatea Giurgiu, unde în perioada bizantină, respectiv în intervalul sec. XI-XII, a funcționat un turn izolat, de la care ulterior s-a dezvoltat fortificația cunoscută ori donjonul de plan circular de la Turnu și trimiterea în zona Ardealului merită toată atenția.

Exemple mai apropiate – de la care s-au generat ziduri de incintă – ar trebui căutate prioritar în Transilvania. Radu Popa arată că turnurile-locuință s-au răspândit în Transilvania în a doua jumătate a sec. XIII și la începutul sec. XIV. Introducerea acestui model de fortificație este pusă de autorul citat pe seama greavilor, conducătorii sașilor iar prima mențiune documentară cunoscută datează înainte de 1268 și se referă la un turn de piatră din Rodna. Într-o vreme apropiată, la Câlnic, lângă Sebeș, se află un alt turn rectangular, solitar, ridicat de o familie de greave, asemenea turnului-locuință contemporan, de la Gârbova. Un alt turn-locuință contemporan se află în zonă, la Gârbova[50]. Turnurile solitare, numite *Warten*, erau cunoscute de sași la hotarele cu imperiul lui Carol cel Mare încă din a doua jumătate a sec. VIII, fiind așezate din loc în loc și la distanțe ce le permiteau comunicarea prin semnale vizuale[51]. În selectarea modelelor comparative pentru turnul de la Hotin, nu poate lipsi turnul-locuință de plan patrulater al cetății de la Onceşti, din Maramureș, monument cnezial, datat „cu certitudine" în prima jumătate a sec. XIV[52].

Rămâne de clarificat în ce măsură stăpânirea mongolă, oricât de formală ar fi fost în regiunile împădurite, îngăduia prezența sau ridicarea fortificațiilor din piatră de către supușii săi până la finele sec. XIII. La acea vreme, chiar și genovezii de la mare întâmpinau serioase dificultăți în eforturile de fortificare a coloniilor, cu toate că aduceau un venit considerabil în vistieria hanilor. La mijlocul veacului următor, hanul Gianibek s-a năpustit cu toată mânia asupra fortificațiilor din piatră ale coloniilor din Crimeea. Fără a dezvolta subiectul în cauză, turnul de la Hotin pare a fi un element importat de Bogdan I și urmașii săi[53], care au simțit nevoia demarcării și apărării țărișoarei proaspăt descălecate.

Lațcu I pare să fie marele nedreptățit al istoricilor, care – în baza tratatului moldo-polon de la 1387 – i-au atribuit lui Petru I Mușatinul titlul exclusiv de inițiator al programului moldovenesc de fortificare. Într-o sinteză relativ recentă dedicată cetăților moldovenești, Mariana Șlapac susține că pentru Țara Moldovei actul suzerano-vasalic a „însemnat, de fapt, asigurarea independenței statale" și – din câte s-ar deduce, ca o consecință a acestei apropieri moldo-polone – voievozii moldoveni înțelegeau să-și ridice o parte dintre cetăți[54] chiar în fața aliaților. Afirmația tranșantă evită să lămurească de ce la finele sec. XIV s-au fortificat doar vecinătățile cu regatul suzeran aflate la nord, nu și hotarele de la Nistru.

Judecând însă după pozițiile celor mai vechi cetăți – Neamț, Șcheia, Cetatea de Scaun de la Suceava, Hotin (turnul de nord), Țețina, Cetatea de pe Ceremuș, rezultă că, la început, voievozii moldoveni au văzut marele pericol la fruntariile de vest și nord ale Țării Moldovei. Pe linia Nistrului, între Hotin și Cetatea Albă, cu Cetatea lui Iurghici (începând cu 1421), nu sunt repertoriate alte cetăți până în vremea lui Ștefan cel Mare, cel care a construit o fortificație din lemn și pământ la Soroca[55] și alta la Tighina, probabil după lupta cu tătarii de la Lipnic din 1470. Până atunci, această direcție dinspre stepă a fost asigurată de „pavăza lituaniană".

Hotarele de vest au fost întărite cu cetăți concomitent cu cele de nord, pentru a rezista previzibilei agresiuni din partea lui Ludovic I al Ungariei, devenit din 1370 și suveran al Poloniei[56]. Moldova era atunci amenințată de un adversar ce și-a sporit potențialul militar și devenise tot mai agresiv. De aceea, Lațcu ținea nu doar să desfacă legăturile cu Haliciul, mitropolie aflată în teritoriul stăpânit de inamic[57], ci și să fortifice linia de hotar expusă pericolului. A fost, probabil, un început – eventual continuat și finalizat, la scurt timp după preluarea domniei, de către

---

[49] *Ibidem*, p. 42.

[50] Radu Popa, C*etățile din Țara Hațegului, BMI,* XLI, nr. 3, București, 1972, p. 60.

[51] V. Jakovlev, *op. cit.,* p. 33.

[52] Radu Popa, *op. cit.,* p. 61.

[53] V. Vătășianu, *op. cit.,* p. 294.

[54] M. Șlapac, *op. cit.,* p. 20.

[55] V. A. Voicehovskij, *Krepost' v Sorocah,* în *KSIA,* nr. 105, Moscova, 1965, p. 129.

[56] Aleksander Gieysztor, *The Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania,* 1370-1506, în *The New Cambridge Medieval History,* vol. VII, c. 1415 – c. 1500, editat de Christopher Allmand, Cambridge, 2008, p. 729-730.

[57] Dimitrie Onciul, *Teoria lui Roesler,* în Idem, *Scrieri istorice,* vol. II, ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Ed. Științifică, București, 1968, p. 215; Nicolae Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară, în Biserica Ortodoxă Română,* București, 1906, p. 72; Vitalie Josanu, *Un episod al afirmării și consolidării statalității românești la răsărit de Carpați: Înființarea Mitropoliei Moldovei, în Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă),* vol. XIX, Iași, 2013, p. 22.

Petru I Mușatinul. Corect ar fi deci ca prima etapă în constituirea sistemului moldovenesc de fortificații să se încadreze imediat după 1370, în intervalul corespunzător domniei lui Lațcu I și primei părți a domniei lui Petru I Mușatinul.

După 1387, fortificațiile de la Țețina și Ceremuș cedau așezărilor civile și cad în părăsire, situație explicabilă prin bunele raporturi moldo-poloneze. Foarte probabil, până în ultima parte a domniei lui Alexandru cel Bun, Cetatea Hotin era, de fapt, doar turnul masiv de tip donjon, capabil să adăpostească și să satisfacă cerințele unui punct de vamă în fața vecinătății pașnice și prietenoase. Tensiunile în raporturile moldo-lituaniene și moldo-poloneze la sfârșitul domniei acestuia impuneau dezvoltarea fortificației de la Hotin, căpătând o planimetrie în formă de corabie, unică în galeria cetăților de piatră moldovenești.

Etapa majoră, de extindere a fortificațiilor existente și adaptare la artilerie, este atribuită lui Ștefan cel Mare. Inscripțiile de la Cetatea Albă și fragmentul unei pisanii cu numele Ștefan de la Cetatea Sucevei îl așează clar în această poziție. Cronicile moldovenești îi atribuie și ele rolul de ctitor al Cetății Noi de la Gâdinți și al Cetății Chilia Nouă, ridicată în grabă într-o singură vară, la nord de brațul Sf. Gheorghe. În afară de cele două fortificații din piatră, marele voievod înălța și alte câteva cetăți din lemn și pământ la Soroca, Tighina, Orheiul Vechi, Bârlad[58]. Rezultatele cercetărilor arheologice converg spre opțiunea de a-l identifica pe Ștefan și la Cetatea Neamțului, Cetatea de Scaun și la Hotin. Din documente rezultă, de altfel, atenția specială acordată cetăților de Ștefan cel Mare. După modelul instituit la Cetatea Albă, marele voievod numea pârcălabi în toate celelalte cetăți încă din primii ani ai domniei.

Redeschiderea șantierelor de construcție la fortificații constituie însă un proces pus în aplicare cu trei ani înainte de urcarea sa pe tron și începea la Cetatea Albă. Inscripția de aici, datată în 1454, atestă clar debutul perioadei de întărire a cetăților și de adaptare a lor la noile tehnici de asediu, în fața cărora a cedat Constantinopolul.

Fig. 3. Sistemul defensiv moldovenesc în vremea lui Ștefan cel Mare

Criza politică internă, când domnia lui Alexăndrel era serios pusă la încercare de alți pretendenți la tronul Moldovei, a făcut ca începutul să pară destul de confuz, fără a fi urmat imediat și pe alte situri. Se vede de aici și faptul că nu domnia a constituit atunci principalul factor de stabilitate și chiar adesea decizional în materie de politică administrativă, ci Sfatul Domnesc. Așa s-ar explica însușirea de către Stanciul a rolului de ctitor al Curții Garnizoanei de la Cetatea Albă, fără a-l pomeni măcar pe domnul țării alături. Trebuie arătat, desigur, că fondul pisaniilor moldovenești anterioare perioadei lui Ștefan cel Mare este deosebit de sărac și nu exclude întru totul posibilitatea unor „abateri" de la criteriile generale enunțate aici, în ceea ce privește actul de ctitorire.

Revenind la caracteristicile fortificațiilor moldovenești de la finele sec. XIV, de regulă au fost preferate planimetriile rectangulare, adaptate la configurația terenului iar modelele primare de inspirație – înainte de a căuta zonele de influență – sugerează impactul arhitecturii civile sau militare din lemn[59]. Horodiștile sau pălăncile au reprezentat fortificații din lemn și pământ premergătoare cetăților din piatră[60]. Curtinele lor se încheiau la colțuri cu turnuri patrulatere și se sprijineau din loc în loc pe suporți după care, ulterior, meșterii fortificațiilor de zid aveau să introducă *contrafortul*, simplu sau în trepte. Turnurile patrulatere au triumfat în Europa Centrală și Răsăriteană până spre mijlocul sec. XV, reușind să împace funcționalitatea militară și confortul. Multe dintre ele, ieșite din front, au devenit reședințe ale aristocraților iar în Țara Moldovei, principiul dat era

[58] Radu Rosetti, *Istoria artei militare...* , p. 196-197; Idem, *Studii asupra chipului...* , p. 8-9; Lucian Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gîdinți (r. Roman)*, în *SCIV*, tom. 17, nr. 2, 1966, București, p. 412; C. Asăvoaie, *op. cit.*, p. 7-8; Mircea D. Matei, Lucian N. Chițescu, *op. cit.*, p. 17, 150-151; Dan Floareș, *op. cit.*, p. 301-305.

[59] Al. Andronic, *op. cit.*, p. 408-409.

[60] Radu Rosetti, *Istoria artei militare...* , p. 196; Idem, *Studii asupra chipului...* , p. 8-9; Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 70.

reconfirmat în cazul mănăstirilor fortificate. În jumătatea de nord a Țării Moldovei, unde terenul împădurit a favorizat un control diminuat al Hoardei de Aur, au fost perpetuate tehnicile de construire a horodiștilor.

Costurile ridicate, specificul și comportamentul materialului de construcție, efortul fizic și resursele umane mult peste cele antrenate la construirea unei cetăți din lemn și pământ au determinat restrângerea perimetrului apărat de curtinele cetății de zid. Trăinicia zidurilor permitea reducerea drastică a numărului garnizoanei iar creșterea în înălțime a pânzelor și a turnurilor zădărnicea asediile cu trebușete și catapulte. Sporirea în înălțime a turnurilor la fortificațiile din piatră a contribuit la organizarea apărării pe câteva nivele și la o evoluție a ocnițelor de tragere și a crenelurilor. Merloanele și lumina ocnițelor capătă forme evazate cu fante înguste.

Accesul în turn se făcea de la nivelul superior ori din încăperile adosate curtinei iar circulația se realiza cu ajutorul scărilor în melc, din lespezi de piatră sau din loazbe de lemn, așa cum se pot vedea la Cetatea Neamțului, Cetatea Sucevei și la numeroase mănăstiri și biserici din cuprinsul Moldovei. La Cetatea Neamțului, pe latura de est, chiar lângă turnul de nord-est, s-a păstrat și o scară în pantă dreaptă, cu un culoar foarte îngust și tavan drept. În turnul de sud-vest – înaintea recentei intervenții „restauratoare" – se păstrau urmele unei scări în unghi drept, executată în grosimea zidului. În citadela de la Cetatea Albă se văd, de asemenea, scări prevăzute în emplecton, doar că planimetriile turnurilor, unde se regăsesc, le imprimă un traseu curbat. La nivelurile inferioare se comunica prin scări din lemn obișnuite. În turnul de nord-est al citadelei, două nișe – aflate la o cotă superioară față de nivelul actual de călcare – fac vizibilă o altă scară cu culoar îngust, executată în grosimea peretelui.

Meșterii străini, antrenați de voievozii moldoveni la construirea cetăților de piatră, au venit ei înșiși din regiuni unde erau preferate formele rectangulare. Nota distinctivă a fost dată de elementele stilistice imprimate arhitecturii militare – dar mai ales religioase și civile – din Țara Moldovei, încadrându-le în repertoriul monumentelor de stil romano-gotic.

Drumul de strajă era amenajat în grosimea zidurilor, cu posibilități de comunicare cu turnurile, așa cum se poate vedea la Cetatea Albă, Cetatea Tighinei, Cetatea Sorocii sau era amenajat pe structuri din lemn, Cetatea Neamțului, Cetatea de Scaun de la Suceava. Până la intervențiile lui Ștefan cel Mare, încăperile interioare, alipite curtinelor – respectiv spațiile de comandă, depozitare, paraclisul, etc. – au fost construite din lemn. Dovezi clare în acest sens sunt oferite de paraclisurile Cetății Neamțului, citadela Cetății Albe, Cetatea Hotinului și Cetatea Sucevei. Acestea au absidele executate în grosimea pereților și pentru că cetatea de la Nistru a rămas în afara proiectelor de reamenajare ale voievozilor Țării Moldovei după 1484, altarul din citadelă arată ca o nișă mai mare – cu semicalotă, veșmântar și proscomidie – fără un naos, așa cum cere specificul cultului creștin. Extinderea perimetrului defensiv a permis în cazul complexului de la Cetatea Albă și de la Hotin dublarea numărului lăcașurilor de închinăciune. Paraclisul cu absida prevăzută în miezul curtinelor – obligatoriu de răsărit – era rezervat, probabil, comandamentului iar biserica din curtea împrejmuită cu noi pânze de curtină deservea restul garnizoanei. Spațiile utilitare, de comandă și de reprezentare erau adosate, de regulă, curtinelor și turnurilor.

Grație condițiilor de evoluție istorică și aportului populației ciliciene, citadela de plan patrulater cu turnuri circulare de la Cetatea Albă este legată genetic de regiunile Orientului Apropiat. Acele cercuri de persoane care le-au ridicat aveau experiența și modelele construcțiilor defensive din piatră de pe frontul deschis de cruciade în Orient[61]. Aici se aplica în continuare principiul enunțat încă de arhitectul roman Vitruvius, dovedit eficient și atunci când tunul a devenit arma de asediu redutabilă:

> „Turnurile trebuie făcute rotunde sau poligonale. Cele pătrate sînt mai repede distruse de mașini: izbindu-le cu berbecii, li se știrbesc colțurile, pe cînd la cele rotunde izbitura împinge pietrele înspre centru ca pe niște pene, neputîndu-le strica"[62].

Turnul de sud-est al citadelei de la Cetatea Albă este cel mai masiv, pare să fi fost dotat cu *masiculi*, având o capacitate de apărare crescută și aflându-se în poziția principală de atac. Amplasamentul fortificației patrulatere asigură o bună apărare a celorlalte turnuri, pentru că în fața lor terenul coboară în pantă abruptă și creează astfel dificultăți suplimentare trupelor de asediu. Acest turn capătă rolul

---

[61] L. Chițescu, *Cu privire la tehnica... ,* p. 666-667; Idem, *Fortificațiile Moldovei...* , p. 56.

[62] Vitruviu, *Despre arhitectură*, Ed. Academiei Române, București, 1964, p. 51.

de *donjon*, situație regăsită în spațiul Țării Moldovei doar la Cetatea Hotinului.

Accesul în cetățile construite înaintea epocii lui Ștefan cel Mare se realiza printr-un portal simplu, cu boltă în arc frânt sau cu arc în plin cintru, prevăzut în curtină (citadela de la Cetatea Albă, Cetatea Neamțului, Cetatea Șcheia, Cetatea Sucevei). La Hotin intrarea este asigurată de un turn masiv – un alt posibil indiciu că nucleul fortificat de aici – dezvoltat de la turnul de nord, pe o planimetrie deosebită – a fost ridicat cândva între domnia lui Roman I Mușatinul și Ștefan cel Mare. Intrarea în Curtea Garnizoanei de la Cetatea Albă păstrează arcuirea bizantină a bolții, așa cum se vede la citadelă, accesul principal și intrările din turnuri, doar că la poarta, zisă „ogivală"[63], sunt introduse consolele.

În afara intrărilor principale, cetățile moldovenești erau dotate cu „ieșiri de refugiu" (poterne), așa cum se văd la citadela Cetății Albe, unde sunt două asemenea elemente: una pe fațada de vest sub ocniță și alta pe fațada de nord, posibil o amenajare târzie, pentru a permite comunicarea cu linia proteihismei. O ieșire de refugiu era vizibilă și la Cetatea Neamțului, pe fațada de vest[64]. Revenind la Cetatea Albă, o serie de poterne erau amenajate discret în șanțul de apărare, ridicat în ultima etapă de extindere a complexului. Având în vedere specificul lor, aceste comunicări secrete nu ies în evidență și prezintă un decroș simplu, îngust, de formă dreptunghiulară. Toate acestea au fost desființate din vechime. Tradiția locului reține o posibilitate de ieșire secretă, de tip tunel, la Cetatea Neamțului, prin cisternă. Cercetările arheologice efectuate aici și întepenite într-o etapă de rușinos debut nu au oferit un răspuns în această privință.

Dacă la Neamț lucrurile sunt confuze și cu puține șanse de creditare, informațiile de la Cetatea Albă sunt consemnate de două ori, în cursul sec. XIX, de martori oculari. Prima mărturie este a călătorului polonez Iosif I. Kraszewski, din 1843, care a observat aici că de la ruinele *Băilor Sultanilor*, aflate în apropierea portului Cetății Albe – sub biserica grecească/moldovenească – „un coridor subteran duce la cetate"[65]. Spre sfârșitul veacului și fără a cunoaște mărturia de mai sus, cercetătorul A. A. Kočjiubinskij susținea că, în copilărie, reușea să pătrundă în cetate – într-un punct neprecizat – printr-un tunel zidit cu piatră, în care se aflau numeroase ghiulele de fontă. Acesta avea un capăt în oraș spre mahalaua bulgărească, însă, după mulți ani, autorul nu reușea să regăsească vechea cale de acces[66].

De regulă, fortificațiile moldovenești erau așezate pe promontorii, pentru a avea avantajul poziției dominante și al bunei supravegheri a împrejurimilor[67]. Așa se întâmplă în cazul regiunilor subcarpatice, la Cetatea de la Șcheia, Cetatea Neamțului, Cetatea de Scaun. Mai ales amplasamentele primelor două sunt apărate de pante abrupte, greu accesibile, pentru mașinile și tunurile de asediu. Terasa înaltă a malului drept al Nistrului conturează impresia că și cetățile de hotar construite aici – Cetatea Albă, Cetatea Hotinului, Cetatea Tighinei – ar putea fi încadrate în categoria fortificațiilor așezate pe promontorii. Celelalte flancuri însă controlează împrejurimi plane și uneori relieful înconjurător domină în raportul de înălțime. Așa cum se poate observa la Cetatea Sorocii, la Cetatea Hotinului și chiar la Cetatea Albă, pe frontul de sud.

Această vulnerabilitate a impus primele dezvoltări planimetrice la Cetatea Albă, atestate de inscripția din 1454. Din punct de vedere cronologic, acest an marchează debutul etapei de adaptare a cetăților moldovenești contra artileriei, proces întrerupt de instabilitatea politică internă până în vremea lui Ștefan cel Mare. Anul 1475 sau 1476 nu poate marca acest început, așa cum s-a crezut o vreme[68], întrucât o asemenea întreprindere nu este susținută de izvoare și tardivă, în raport cu momentul când domnul Țării Moldovei decidea să intre în frontul antiotoman.

Chilia prezintă o particularitate aparte față de celelalte cetăți de pe teritoriul Țării Moldovei. Și aici trebuie departajată Chilia Veche de Chilia Nouă, două obiective distincte. Prima, cunoscută și ca Licostomo, a avut o fortificație așezată pe o insulă din dreptul Vâlcovului și s-ar părea că au existat unele construcții defensive secundare în dreptul acesteia, pe malul drept al Dunării, acolo unde s-a aflat și așezarea civilă. Aspectul fortificației rămâne deocamdată necunoscut[69]. După cucerirea din 1465, Ștefan cel Mare a distrus

---

63 Paul Nicorescu, *Lucrări de consolidare și de restaurare la Cetatea-Albă*, în *BCMI, secția Basarabia*, vol. III, Chișinău, 1931, p. 11.

64 V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 294.

65 *Călători poloni în Țările Române*, volum editat de P. P. Panaitescu, Cultura Națională, București, 1930, p. 246.

66 A. A. Kočjubinskij, *op. cit.*, p. 151.

67 Radu Rosetti, *Istoria artei militare...* , p. 199; Idem, *Studii asupra chipului...* , p. 12; Grigore Foit, *op. cit.*, p. 16.

68 Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, Editura Meridiane, București, 1963, p. 14.

69 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 496.

fortificațiile de la Lycostomo și a ridicat pe malul stâng al Dunării o altă cetate, Chilia Nouă[70]. După vizitarea acesteia, Nicolae Iorga mărturisea impresia unor ziduri construite în pripă[71], în ajunul confruntărilor cu turcii. Planurile păstrate reprezintă o formă asemănătoare complexului de la Cetatea Albă, cu același interes de creștere a efectivului de apărători. Nucleul său este de plan patrulater cu turnuri rectangulare pe colțuri.

Frecvent, cercetările arheologice, efectuate în cetăți sau monumente de cult din cuprinsul Țării Moldovei, au surprins sub talpa zidăriei substrucții din piloți, bătuți vertical, pentru stabilizarea terenului. Tehnica descrisă foarte bine de Vitruviu[72] a fost certificată, printre atâtea exemple, la cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare[73], Cetatea de Scaun de la Suceava[74], Cetatea Albă[75], Cetatea Nouă a Romanului[76].

Un important element defensiv al cetăților-castel, anterioare epocii ștefaniene, este reprezentat de șanțul de apărare, de regulă lat, cu pante înclinate, cu apă sau uscate. Șanțul de apărare în jurul cetății inițiale de la Hotin se văd foarte bine astăzi, dar au fost identificate arheologic în jurul nucleelor Cetatea Neamțului, Șcheia și Cetatea Sucevei[77]. Surprinde faptul că în jurul citadelei de la Cetatea Albă investigațiile arheologice nu au interceptat vreun șanț de apărare. Escarpa și contraescarpa celor existente nu a fost zidită și, cel puțin la Cetatea Neamțului, pe urmele recentelor intervenții se putea observa că escarpa era acoperită cu un strat steril de humă, care, după umezire, ridica dificultăți serioase împresurătorilor[78].

Modificările ulterioare nu permit observații asupra amplasamentului podurilor de acces peste șanțuri, dar intrările simple, fără turnuri de poartă – excepând aici Cetatea Hotinului – conduc la concluzia că, deocamdată, nu fuseseră introduse podurile mobile, așa cum s-a presupus[79]. Cercetările arheologice de la Cetatea Neamțului și Șcheia au dovedit faptul că poarta, zisă și *mușatină*, a fost amenajată încă de la început[80]. Foarte probabil, podurile erau distruse înaintea apariției trupelor de asalt. De asemenea, lipsesc amenajări speciale pentru funcționarea herselor, astfel încât rămâne impresia că acestea erau asigurate cu porți din lemn, ferecate. Exemplul Cetății de la Șcheia și al citadelei de la Cetatea Albă poate extinde asupra celorlalte fortificații moldovenești anterioare epocii lui Ștefan cel Mare observația că inițial aici au lipsit „*cursele de șobolani*“ și că acestea apăreau doar în câteva cazuri, la Neamț, Suceava și Hotin, în faza de adaptare la artilerie.

Rezistența garnizoanei era condiționată și de rezerva de apă disponibilă în cetate. De aceea, amenajările pentru captarea și depozitarea apei erau tratate cu cea mai mare atenție. Fortificațiile aflate la hotarul Nistrului – cu excepția Cetății Albe și, probabil, a cetății de la Palanca, acolo unde apele limanului nu pot fi consumate din cauza salinității – au întâmpinat probleme minore. A fost suficient să fie săpate puțuri largi și adâncite până la atingerea pânzei de apă freatică. Cazuri similare se regăseau, probabil, la Chilia Nouă, Cetatea Nouă a Romanului, deși deocamdată vegetația abundentă ce acoperă situl nemțean în prezent reușește să mascheze dezinteresul proverbial al factorilor de decizie și stadiul cercetărilor arheologice de aici, oprite la câteva sondaje efectuate de Lucian Chițescu.

Cercetările arheologice de la Cetatea Neamțului și Cetatea de Scaun a Sucevei au scos la lumină perechi de tuburi de canalizare orientate spre cisterne[81]. Cel puțin în primul caz, sondajele geotehnice efectuate au confirmat că pentru atingerea pânzei freatice, aflată la nivelul Ozanei, trebuia săpat la o adâncime de peste 80 m în stâncă, lucrare neverosimilă în împrejurările date. Pe latura de est, sub nivelul de călcare, în apropierea paraclisului, s-au păstrat două cana-

---

70 Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei 1457-1504*, Ed. Enciclopedică, București, 1990, p. 29.

71 N. Iorga, *Cele două Chilii,* în *BCMI*, an XXII, Vălenii-de-Munte, 1929, p. 159.

72 Vitruviu, *op. cit.*, p. 109.

73 D. Vîlceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă a cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare (secolul al X-lea e.n.)*, în *SCIV*, t. 16, nr. 2, București, 1965, p. 291-305.

74 B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolaescu, Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, an. VI, nr. 3-4, 1955, p. 769.

75 Paul Nicorescu, *op. cit.*, p. 5.

76 Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 407.

77 B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolaescu, Șt. Olteanu, *op. cit.,* p. 755, 801-802; Radu Popa, *op. cit.,* p. 32.

78 Vitalie Josanu, *Reflecții istorice...,* p. 92.

79 V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române.* Vol. I. *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului,* Ed. Academiei Române, București, 1959, p. 294.

80 B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolaescu, Șt. Olteanu, *op. cit.,* p. 789-790; Radu Popa, *op. cit.,* p. 30.

81 B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolaescu, Șt. Olteanu, *op. cit.,* 763.

lizări cu unghiuri de pantă diferite, care ies în afara curtinei într-un capăt iar în celălalt capăt sunt orientate spre centrul cetății. Despre utilitatatea lor nu au fost exprimate opinii clare. Soluția de interpretare la îndemână se bazează pe indiciile din *Codex Latinus Parisinus*, care arată că la vremea construirii Cetății Neamțului meșterii stăpâneau *principiul vaselor comunicante*. Într-un capitol dedicat *ridicării apei la înălțime*, autorul Codex-ului susține că sistemul era compus din două țevi, una mai scurtă, de absorbție și alta mai lungă, de deversare. Acestea erau lipite la capetele superioare iar apa era ridicată creând vidul în țeava de absorbție până la nivelul dorit și cobora prin țeava de deversare. Puțină apă rămânea în cetate, însă funcționarea continuă a sistemului asigura depozitarea unei cantități de apă suficiente. Vidul era creat cu ajutorul foalelor, așezate la capătul țevii de absorbție. Arhitectul roman Vitruvius arată că instalațiile de pompare a apei erau cunoscute și folosite de multă vreme[82]. Desigur, pentru completarea rezervelor de apă necesare se apela la transportul sacagiilor și, în special, la sistemele de captare a apelor meteorice de tip *impluvium*. La Cetatea de Scaun – în exterior, pe locul unde s-au găsit urmele taberei sezoniere de șantier – au fost identificate chiar două perechi de canalizări, una din lemn iar cealaltă compusă din tuburi ceramice, ambele erau orientate spre cetate.

Un caz aparte este reprezentat de Cetatea Albă, acolo unde cu ocazia cercetărilor arheologice, undeva în dreptul intrării principale în citadelă, pe fațada de sud, s-a descoperit un puț adânc de peste 7 m. Descoperitorul acesteia, Ernst von Stern, nu i-a găsit o explicație și s-a arătat rezervat în privința considerării acestuia drept o fântână. Conținutul umpluturii, straturile inferioare afânate, dar mai ales recuperarea de pe fund a câtorva ulcioare și oale întregi arată că nu putea fi vorba aici despre vreo „groapă menajeră". Farfuria și fragmentele fine de ceșcuță[83] sunt veselă alunecată de pe marginile ghizdelei și nu au mai fost recuperate. Materialele culese coboară perioada de funcționare a complexului în sec. XIV; a fost acoperit în jurul anului 1484.

Cercetările din vara anului 2012 asupra fântânii medievale a Schitului Nifon Vechi, din apropierea Mănăstirii Secu, jud. Neamț – dezafectată în sec. XVII-XVIII – au constatat o umplutură cu material lemnos, crengi, în partea superioară și loazbe prelucrate din stejar, provenite de la iconostasul bisericii[84]. Izvorul puternic a îngreuiat eforturile de curățare a fântânii, din cauza creșterii continue a nivelului de apă. Deși, până în prezent s-a atins cota de -12 m, apa a țâșnit și a ridicat dificultăți încă de la -5 m. Ernst von Stern nu a înregistrat probleme de acest gen și arată doar că vestigiile găsite la fundul puțului erau jilave. Situația în cauză, coroborată cu celelalte descrieri ale descoperirii, conduce la opinia că aici a fost descoperită o cisternă.

Contextul arheologic general – cunoscut în perimetrul aferent citadelei și Curții Garnizoanei, rezultat din investigațiile științifice și mărturiile lui A. A. Kocjubinskij privitoare la cavoul descoperit aici întâmplător – permit aprecierea că puțul sec datează anterior construcției fortificațiilor de piatră medievale. Aici erau depozitate apele meteorice prin sistemele de captare ale vreunei fortificații din lemn anterioară ori a mănăstirii franciscane. Nu este exclusă preexistența unor construcții din piatră, dezafectate odată cu ridicarea citadelei. Cel puțin, fragmentul de ancadrament cu brâu selgiucid, înzidit deasupra ocniței din interiorul turnului de sud-vest, cel prăbușit, arată refolosirea materialului de la construcții din piatră, anterioare. Deocamdată nu sunt consemnate constatări despre posibilitatea conectării rezervorului la tunelul subteran, identificat de cercetări în interiorul citadelei, perpendicular pe curtina de nord. Secțiunile deschise nu au fost extinse pentru a clarifica întregul complex descoperit, însă au permis constatarea că celălalt capăt continuă spre sud, în direcția puțului sec iar undeva în centrul fortificației capătă un braț, deschis în unghi de 90° spre curtina de vest[85]. Pare o situație similară celei descrise de Profira Groholschi, despre o hrubă tainică ce pornea din cisterna Cetății Neamțului și se despărțea în două direcții și prin care se putea asigura retragerea apărătorilor în vreme de mare primejdie[86]. În mod obișnuit acestea – dacă au existat într-adevăr – puteau fi folosite pentru captarea apelor meteorice.

---

[82] Vitruviu, *op. cit.,* p. 412.

[83] Ernst von Štern, *O poslednih' raskopkah' v' Akkerman',* în ZOOID, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 34-35.

[84] Costică Asăvoaie, Bogdan Minea, Lucian Munteanu, Lăcrămioara Stratulat, Cosmin Niță, Vitalie Josanu, *Secu, com. Vânători Neamț, jud. Neamț, Punct: vechiul schit Nifon al Mănăstirii Secu, în CCAR. Campania 2012,* Craiova, 2013, p. 116.

[85] Ionel Cândea, *Cercetările arheologice din anii 1997-1998 de la Belgorod-Dnestrovsk (Cetatea-Albă)*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracică,* III, București, 1999, p. 390-391.

[86] Profira Groholschi, *Târgu-Neamț. Monografie*, Piatra Neamț, 1930, p. 31-32.

Conexiunea cu citadela de la Cetatea Albă nu este întâmplătoare, pentru că respectivul canal subteran îngust și înalt, construit din piatră și cu pereți tencuiți, are legătură cu decroșul în formă de uluc, deschis prin trei nișe și aflat la aproximativ un metru deasupra nivelului de călcare pe lungimea curtinei de nord. În capătul dinspre turnul de nord-est se vede marginea unui tub ceramic de canalizare, la fel ca și spre turnul de nord-vest. Acesta din urmă este amplasat la o cotă de nivel raportată la înălțimea marginii ulucului și nu este altceva decât dispozitivul de control care asigură evacuarea apei în surplus, în termeni tehnici *preaplin*. Volumul ulucului nu poate satisface nevoile de aprovizionare cu apă potabilă, fapt ce implică existența unor spații de depozitare conectate iar dovada funcționării lor este dată de complexul subteran. Brațul orientat spre curtina de vest, deși nu a fost urmărit în întregime, se află pe direcția unde Ernst von Stern a descoperit o groapă subterană, căptușită cu loazbe de stejar, cu un perete pe curtină[87]. Menirea acestei gropi, de peste 4 m adâncime și suprafața de 2 x 2 m, cu două tuburi de canalizare deasupra, nu este lămurită de autorul cercetării, dar poate fi vorba despre un bazin de depozitare a apei conectat la gura de canalizare pentru controlul preaplinului, aflată sub pragul porții de refugiu de pe fațada de vest.

Asemenea rezervoare sunt cunoscute și la Caffa, acolo unde alimentarea cu apă a populației în creștere a constituit o adevărată provocare. Din cauza surselor de apă deficitare, locuitorii Caffei au trebuit să pună la punct un sistem de canalizare destul de complex, compus din rezervoare de apă, drenuri, instalații de colectare a apelor meteorice, rețele de tuburi conductoare, fântâni arteziene, precum și bazine subterane[88].

Marile confruntări moldo-otomane din 1475 și 1476 au scos în evidență importanța acordată de Mahomed II Chiliei și Cetății Albe. Rând pe rând, coloniile genoveze din Marea Neagră s-au închinat turcilor iar lanțul cuceririlor circumpontice ale Porții rămânea întrerupt deocamdată pe litoralul moldovenesc. În aceste condiții, Ștefan cel Mare redeschidea șantierul de la Cetatea Albă. Opțiunea consolidării și reconfigurării Curții Garnizoanei nu corespundea nevoii de creștere a capacității de apărare prin sporirea numărului de apărători. „Și în sec. al XV-lea, ca și azi – arăta Radu Rosetti - nu cetatea, masă inertă de zidărie și de pământ, era ceea ce punea piedică atacatorului, ci garnizoana ei, care mânuia armele și dădea vieață întăriturilor; atacul acestora – al întăriturilor – nefiind decât mijlocul de a ajunge la garnizoană și a o distruge sau a o sili să se predea“[89]. Spre deosebire de Neamț sau Suceava, Cetatea Albă este defavorizată de teren iar numeroasele efective ale otomanilor se puteau desfășura nestingherit sub zidurile sale, pe liman fiind ajutate și de corăbiile de război. De aceea, măsurile luate aici – la Cetatea Nouă a Romanului și la Hotin – diferă față de Cetatea Neamțului și Cetatea de Scaun a Sucevei, evidențiind aici adăugarea de noi incinte fortificate, largi, în locul curților bastionare, nu atât pentru sporirea liniei de front, cât mai ales pentru creșterea efectivelor de apărători.

Noile centuri, din care au rezultat Curtea Civilă și Curtea Portuară, au fost finalizate în 1484, implicând totodată amenajările porții mari și ale șanțului de apărare. Moldovenii au beneficiat aici de experiența meșterilor armeni, cei care introduc în arta fortificațiilor din Țara Moldovei turnurile poligonale pline[90], aducând pe pământ românesc o cetate ce semăna destul de mult cu Constantinopolul și părea că era anume pregătită să-i preia revanșa. Modelul de la Cetatea Albă, ridicat sub supravegherea lui Stanciul, pare să fi fost pus în aplicare ulterior și la Cetatea Sucevei. Așa cum arată inscripția din 1454, principalul accent a căzut pe ridicarea unor structuri pentru tunuri, rezultând o curte în jurul citadelei, în care turnurilor nu li s-a acordat o importanță deosebită. Acestea lipsesc în punctele de joncțiune ale curtinelor și doar pe mijlocul pereților de est și de sud se află câte un turn patrulater iar pe mijlocul pânzei de zid dinspre liman este un turn semicircular pentru arcași. Aspectul lor este însă diferit de imaginea clasică a unor mobile defensive de artilerie, numite bastioane, cu structuri masive, groase, scunde, umplute cu pământ[91]. Dimpotrivă, pe latura de vest, turnul este zvelt, semirotund, gol pe toate laturile, cu ocnițe largi, reflectând mai curând o reușită interpretare artistică, decât ca un masiv de zidărie așezat în fața tunurilor. Turnul de pe latura de sud este de asemenea

---

87 Ernst von Štern, *op. cit*., p. 37.

88 A. A. Evseev, *O vodosnabzenii goroda Feodosii v konce XVIII – načale XX v*., în *Istoričeskoe nasledie Kryma*, nr. 8/2004, http://old.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=87&par=74&l=&art=321.

89 Radu Rosetti, *Istoria artei militare...* , p. 205; Idem, *Studii asupra chipului...* , p. 18.

90 A. H. Toramanjan, *Ob arhitekture krepostnyh sooruženij Moldavii (armjanskie paralleli)*, Պատմա-բանասիրական հանդես (*Revista de istorie și filologie*), nr. 3, Erevan*, 1974*, p. 185; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 263.

91 *Ibidem*, p. 36.

suplu și foarte înalt, reproducând modelele regăsite în Crimeea și Enisala, care însă nu mai răspundeau cerințelor vremii. Paul Nicorescu arată că acest turn era folosit ca depozit și s-a prăbușit după o furtună[92]. Ceva mai masiv pare a fi turnul rectangular de pe curtina de est; deși aflat pe linia de front, acesta a suferit ulterior îmbunătățiri serioase constând în umplerea primelor două niveluri cu pământ și, probabil, reducerea din înălțime.

Comparativ cu Suceava, construcția lui Stanciul de la Cetatea Albă trădează clar imperfecțiunile inerente unei etape de căutare. Aceasta era alimentată de încrederea exagerată în eficiența armelor de foc instalate pe curtine la dispersarea asediatorilor, neglijând rosturile turnurilor. Centura de piatră din prima etapă de la Suceava, cu turnuri rectangulare, arată reabilitarea rapidă a acestui mobil defensiv. El apare cu frecvență sporită față de Cetatea Albă iar curtina interioară și turnurile au fost umplute cu pământ. Soluția de la Suceava a fost aplicată și la Cetatea Neamțului, dar constructorii lui Ștefan au dat preferință aici planimetriei circulare a turnurilor, astfel încât apărea o primă curte bastionară. Cetatea Neamțului reprezenta, pe atunci, modelul căutat de meșterii moldoveni, capabil să reziste în fața artileriei. De aceea, s-a revenit la Cetatea Sucevei, acolo unde turnurile rectangulare au fost rotunjite[93] și s-a zidit șanțul de apărare.

Planimetria Cetății Noi de la Roman arată că, deja la 1466[94], tehnicile de amenajare a cetăților bastionare erau bine însușite în Țara Moldovei. Curtea bastionară de la Cetatea Hotinului reproduce modelele curților bastionare regăsite la Cetatea Neamțului și la Cetatea de Scaun – suprafața mare a perimetrului împrejmuit și cota de nivel a nucleului nu permiteau umplerea cu pământ a curții – și dotat cu turnuri masive poligonale de tipul celor existente la Cetatea Albă. În lipsa unor clarificări arheologice, aspectul planimetric și structural al extinderii fortificației de la Hotin îndeamnă a menține părerea că această intervenție arată a fi ultima dintre cele care își sporeau capacitatea de apărarea prin lărgirea perimetrelor. Încordarea relațiilor moldo-poloneze din ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare reprezintă intervalul optim pentru încadrarea cronologică. De altfel, Cetatea Hotinului s-a aflat în partea opusă a frontului moldo-otoman, la hotar cu puterea suzerană și întârzierea adaptărilor la armele de foc – în raport cu celelalte obiective militare ștefaniene – se încadrează între limitele firescului.

Față de perioada anterioară, turnurile circulare și poligonale au suportat îmbunătățiri constând în diminuarea înălțimii și îngroșarea zidurilor, care s-au transformat în bastioane. Construcția de bastioane, cele mai eficiente piese fortificate ale Renașterii, este atribuită meșterilor italieni[95], însă își găsește rădăcini și în turnurile pline (*puntoni*) folosite de romani, turnurile monolit ale orientalilor și bizantinilor sau *ribatele* arabilor. Turnuri pline, cu diametrul de 2,3-3,05 m, sunt cunoscute și la cetatea de la Orheiul Vechi, fiind destinate arcașilor[96]. Datorită traseului circular, bastele ofereau avantajul reducerii suprafeței de impact pentru proiectile, ușurându-le ricoșeul și evitarea totală a „unghiurilor moarte" pentru apărători. Aceste elemente fortificate, decroșate la linia de apărare, puteau avea mai multe etaje de foc, cu orificii speciale pentru evacuarea fumului sau erau umplute cu pământ și moloz iar în partea superioară aveau o platformă destinată pieselor de artilerie. Ultimul tip a fost prezent la Cetatea Neamț, Cetatea de Scaun de la Suceava și Cetatea de la Gâdinți[97], eliminând o serie de probleme legate de evacuarea fumului sau de protejarea zidurilor în urma reculului tunurilor, inerente în situația turnurilor de artilerie etajate.

Turnul de poartă este elementul regăsit la toate extinderile de fortificații, executate de constructorii lui Ștefan cel Mare. Acestea nu au doar rolul de apărare a principalului punct de acces, ci și de sprijin pentru funcționarea sistemelor de ridicare a podurilor mobile și a herselor. Întrările sunt protejate de șanțuri late și adânci – numite *hendek* în limba turcă[98], termen preluat și folosit de români aproape neschimbat: *hândichi* având sensul de *râpă*, *șanț*, *tranșee* -, dintre cele mai impresionante fiind amenajările cu pereții pietruiți de la Cetatea de Scaun și Cetatea Albă. La ultimul obiectiv, cronicarii turci susțineau că moldovenii au lucrat vreme de 30 de ani, până în pragul

---

92 Paul Nicorescu, *op. cit.*, p. 3, 14; Idem, *Cetatea Albă*, Ed. Ramuri, Craiova, (f. a.), p. 14.

93 Grigore Foit, *op. cit.*, p. 26; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 266.

94 Lucian Chițescu, *Principalele rezultate...* , p. 411.

95 R. Rosetti, *Istoria artei militare...* , p. 197; Idem, *Studii asupra chipului...* , p. 9-10; Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, p. 51; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 36, 266.

96 *Ibidem*, p. 262-263.

97 *Ibidem*, p. 36; Grigore Ionescu, *Sur les espèces et la terminologie des constructions fortifiées bâties au Moyen Âge sur le territoire de la Roumanie*, în *RRH*, t. XI, nr. 3, București, 1972, p. 485.

98 *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*. Vol. I (sec. XV – mijlocul sec. XVII), volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 99.

cuceririi turcești. Tot aici se află singurul exemplu din cuprinsul Țării Moldovei al existenței *proteihismei*, o primă linie defensivă, cu parapeți din piatră supraînălțați, între șanțul de apărare și curtine, executată după model constantinopolitan.

În perimetrul Cetății Albe – Curtea Civilă – și în a doua incintă a Cetății Hotin, precum și în cetatea din lemn și pământ de la Bârlad - au existat locuințe, probabil ale apărătorilor. Cele două cetăți de la Nistru și, probabil, Chilia Nouă, au avut depozite de mărfuri, fapt datorat implicării lor active în viața economică a țării. Dacă la Chilia Nouă sau la Lycostomo, cunoștințele actuale sunt inconsistente, la Cetatea Albă pot fi văzute și amenajările fortificate ale portului. Acesta începea, încă din antichitate, de sub stânca bisericii grecești/moldovenești – unde se adăposteau corăbiile în caz de furtună – și urmărea configurația malului până sub cetate. Vechea dană poate fi văzută și astăzi, având încă zidul, ciuruit pe alocuri și cu câteva ocnițe de tragere.

De cel puțin două ori în sec. XV, în 1476 și în 1497, reușita militară a fost determinată de rezistența cetăților[99]. Înfrângerea din 1484 a pus capăt, pentru o vreme, elanului moldovenilor în construirea de cetăți. Linia defensivă pe frontul sudic fusese frântă iar baza creată era cu atât mai periculoasă, cu cât stabilirea tătarilor în Bugeac constituia un factor permanent de instabilitate[100]. În calea lor, Ștefan cel Mare amenaja o fortificație de lemn și pământ la Orheiul Vechi.

Prăbușirea sistemului de apărare al Țării Moldovei, la finele veacului XV, bazat pe cetățile de hotar, a deschis o perioadă de căutare într-un context în care nici măcar rețeaua curților domnești – cu întărituri modeste – nu reprezenta o soluție de compensare eficientă. Drept dovadă, în veacul XVII, majoritatea lor erau părăsite, fiind nevoie uneori de intervenția domnească pentru a opri extragerile de piatră dintre ruinele lor[101]. Izvoarele istorice nu descriu etapa de trecere la un nou sistem de apărare, însă episodul când Vasile Lupu a transformat Cetatea Neamțului – măcar la nivel declarativ – în mănăstire[102] pare a fi principalul punct de cotitură. Mănăstirile au îmbrăcat rând pe rând platoșă de piatră și s-au transformat, pe neobservate, în puternice fortificații dotate cu tunuri.

Insistențele turcilor pentru distrugerea fortificațiilor – acțiune pusă în mod nedrept pe seama lui Alexandru Lăpușneanu[103] și infirmată de rezultatele cercetărilor arheologice de la Cetatea Neamțului[104] – constituie un alt motiv pentru a vedea un proces de reorganizare a sistemului de fortificații. În veacul XVII, cetățile nu părăsesc scena istoriei, prin simpla deposedare de ocoale[105], tocmai pentru că se află în continuare în centrul evenimentelor descrise de cronicile secolelor XVII-XVIII. Cetatea propriu-zisă constituie în Țara Moldovei primul și cel mai important reper de hotar, fiind vorba despre versantul răsăritean al Carpaților, la vest, cursul superior al Prutului, la nord, firul Nistrului, la nord și est, până la Marea Neagră și gurile Dunării în sud. De aceea, nici nu puteau fi scoase din joc, odată și pentru totdeauna. Elitele militare poloneze au observat de exemplu că menținerea controlului asupra Țării Moldovei depinde de cucerirea cetăților Hotin, Suceava și Neamț[106], ceea ce se vede din acțiunile întreprinse în acest sens și eforturile de a le putea menține. Este un veritabil cap de pod, deosebit de incomod iar pozițiile de la Suceava și Neamț nu puteau fi menținute decât împreună.

Urmărit în ansamblu, sistemul de apărare al Țării Moldovei nu a funcționat niciodată complet, așa cum ar părea să sugereze amplasamentul fortificațiilor

---

99 Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei. 1457-1504*, București, 1990, p. 29.

100 Ion Chirtoagă, *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 33; Idem, *Cursul inferior al Săratei și cetatea Tatarbunar*, în *RIM*, nr. 1-2 (49-50), ianuarie-iunie, 2002, Ed. Civitas, Chișinău, p. 80-81.

101 *Documente privind istoria României*. A. *Moldova. Sec. XVII*, București, 1954, p. 263, 278; Costică Asăvoaie, Mircea D. Matei, Gheorghe Sion, Laurențiu Chiriac, Veronica Predoi, Vitalie Josanu, *Vaslui, jud. Vaslui. Punct: Curțile Domnești*, în *CCAR. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 327.

102 *Călători străini despre Țările Române,* vol. V, ediție îngrijită de Maria Holban (resp.), București, 1973, p. 325 (Marco Bandini); Radu Popa, *op. cit*., p. 20.

103 Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 153.

104 Vitalie Josanu, *op. cit*., p. 43.

105 „Fiindcă în vremile ce urmară boierii s-au înmulțit foarte mult și se părea că aceste danii vor slei veniturile țării întregi, domnii au despărțit, pentru binele țării, veniturile care mai înainte intrau în aceeași vistierie atît pentru cheltuielile domnului, cît și pentru cheltuielile țării. Pentru cheltuiala curții lor, domnii și-au oprit toate cetățile și tîrgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor (...). Pe toate celelalte le-au lăsat țării și boierilor...", Dimitrie Cantemir, *op. cit*., p. 118.

106 Vitalie Josanu, *op. cit*., p. 148.

Fig. 4. Vitalie Josanu și Tamara Nesterov la Cetatea Sorocii.

de piatră la principalele puncte de hotar[107]. Până în vremea lui Ștefan cel Mare, fruntariile de la Nistru au fost apărate doar în zona cursului superior și la vărsare iar spre sud Chilia a reprezentat mereu obiect de dispută moldo-munteană. La vest de Prut, linia de apărare a Țării Moldovei spre Țara Românească era constituită mai degrabă dintr-o barieră naturală, reprezentată de zonele împădurite. O prioritate a fost întărirea marginilor de apus și nord spre Regatul Ungariei și Regatul Poloniei. Pe lângă dezvoltarea cetăților de piatră existente și reintegrarea în cuprinsul Țării Moldovei a Hotinului și Chiliei după bătălia de la Lipnic, a ieșit în evidență creșterea pericolului din stânga Nistrului și căderea scutului lituanian. Astfel, Ștefan cel Mare a ridicat cetățile din lemn și pământ pentru controlul vadului de la Soroca și de la Tighina.

După atacul lui Baiazid II din vara anului 1484, Țara Moldovei a rămas descoperită pe frontul sudic și prinsă într-un efort continuu de recucerire a Chiliei și a Cetății Albe. Extinderea controlului otoman asupra cetății Tighina a scos din sistemul de apărare și acest bastion, ridicat ulterior din piatră de Suleiman Magnificul. Înăsprirea suzeranității turcești asupra Țării Moldovei din al doilea deceniu al sec. XVII și creșterea pericolului la hotarele Regatului Poloniei au transformat cetatea Hotinului și a Cameniței în importante capete de pod, jinduite și de otomani, și de polonezi (susținuți uneori și de moldoveni). Îndepărtarea tot mai accentuată a Țării Moldovei din orbita politică și economică a Regatului Poloniei a deschis o etapă agitată, marcată de eforturile polonezilor de instituire a garnizoanelor în trei cetăți – devenite nucleul statalității moldovenești – Hotin, Cetatea Neamțului și Cetatea de Scaun de la Suceava. Pradă acestei rivalități polono-otomane, adesea devenind adăposturi pentru cătanele nemțești și poloneze, cele trei cetăți au devenit un factor de instabilitate ce amenința domnia și liniștea populației[108]. De aceea, Dumitrașco Cantacuzino a pus să se strice „cetatea Sucevei ș-a Neamțului ș-a Hotinului“[109], exemplu urmat și de Mihai Racoviță la începutul sec. XVIII: „... și le-au stricat iar nu foarte de tot“[110].

Nu întâmplător, secolul XVII marchează o etapă de cotitură în sistemul defensiv moldovenesc, atunci când modelul de apărare bazat pe cetățile de la hotare (aflat în situație critică) a fost remodelat subtil pe o rețea defensivă internă, structurată pe mănăstirile întărite.

Abrevieri

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice

ARMSI – Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice

AIIA – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie

BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

BMI – Buletinul monumentelor istorice

CCAR – Cronica cercetărilor arheologice din România

KSIA – Kratkie soobščenija o dokladah i polevyh issledovanijah Instituta Arheologii

Mem. Antiq. – Memoria Antiquitatis

RI – Revista istorică

RIM – Revista de istorie a Moldovei

RRH – Revue roumaine d'histoire

SCIV – Studii și cercetări de istorie veche

SMIM – Studii și materiale de istorie medie

ZOOID – Zapiski Odesskogo Obščestva istorii i drevnostej

---

[107] Radu Rosetti, *Privire generală asupra... ,* p. 9.

[108] C*atalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului,* vol. V, București, 1957, doc. 1517; Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente,* în *RI,* t. 31, nr. 3, martie 1978, București, p. 502.

[109] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, în Letopisețul Țării Moldovei,* ediție îngrijită de Tatiana Celac, Ed. Universul, Chișinău, 2006, p. 55.

[110] *Ibidem,* p. 259.

Summary

THE EVOLUTION OF THE SYSTEM OF FORTIFICATIONS OF MOLDAVA (14TH – 15TH c.)

The Study presents an analysis of trends in the system of fortifications of the medieval Moldova. This perspective has enabled, among other things, some refinement of the following main observations:

1. the system of fortifications of Moldavia was far from one unit, so chronological evolution, in terms of construction techniques and materials, and the stylistic traits;

2. first steps for strengthening the Moldovan Country dates back to before the reign of Peter I, must be placed in the context of the implementation of the Polish-Hungarian dynastic Union in 1370;

3. thanks to the tight Moldovan-Lithuanian cooperation, the border of the River was fortified by very late and in proportion to the degree of danger posed by Tatars incursions;

4. wood and earth fortifications from the North of the lower Danube date back to the Ottoman campaign of 1420-1421 and were erected in the time of Alexander the Great as a system meant to defend the Ford at Obluciţa;

5. the Moldo-Wallachian frontier was up in the second half of the 15th century one of the boroughs.

It also proposes the fortress dating from the Palanca in 1421, chronologically in episode surprised the French traveller Guillebert de Lannoy, interpretations concerning the stage of adaptation to the Moldavian artillery forts.

TREPTE ALE DEVENIRII: CETATEA, ȚINUTUL, TÂRGUL SOROCA

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Deși Soroca este atestată de izvoare interne pentru prima dată la 1499 ca cetate, apoi ca ținut în 1529[1] și ca localitate în 1589[2], ea își are începutul cu mult înainte de aceste repere cronologice. La începutul sec. al XVIII-lea, în celebra sa lucrare „Descriptio Moldaviae", Dimitrie Cantemir considera că o așezare, cetate situată în proximitatea Sorocii, în antichitate purta denumirea „Olchionia". Dacă e să-l citățm pe marele cărturar: în „ținutul Soroca cel mai de seama e orașul Soroca, numit odinioară Olchionia, așezat pe Tyras, sub coline, în câmp, mic el, dar, față de obiceiul acelui veac în care a fost zidit, în patru laturi, dar foarte tare și apărat de foarte înalte turnuri și durat din cremene, care se găsește din belșug în dealurile învecinate"[3]. Identificarea unei localități sau cetăți antice pe aceste meleaguri de la Nistru, adică a presupusei Olchione, nu a fost demonstrată sau verificată prin investigații arheologice. Aceasta rămâne o sarcina de viitor a științei istorice.

Care au fost destinele acestor meleaguri, ulterior înglobate în ținutul Soroca? Cercetările au scos la iveală mai multe vestigii referitoare la existența unor vechi așezări pe aceste meleaguri pe parcursul „mileniului întunecat". În linii mari, acestea au împărtășit aceeași soartă cu întreg spațiul din nordul Mării Negre și al Dunării de Jos, spațiu aflat în calea unor numeroase invazii de seminții dinspre răsărit și nord, până când aceste meleaguri au fost înglobate, în urma invaziei tătaro-mongole din 1240-1241, în Hoarda de Aur[4]. Stabilitatea instaurată de Hoardă pentru mai bine de 100 de ani, organizarea unui sistem fiscal și de percepere a birului, a unor taxe vamale au dus la cristalizarea unor structurii regionale locale, prin care mongolo-tătarii își impuneau dominația. Nu este exclus că aceste structuri s-au suprapus pe altele, locale, mai vechi sau formate pe parcursul stăpânirii mongolo-tătare, structuri care s-au perpetuat sub primii voievozi moldoveni, definite de C.C. Giurescu ca o „veche comunitate socio-teritorială"[5], de C. Burac – ca „autonomie locală"[6], iar de Gh. Postică ca „grupuri de așezări", „unități de obști sătești" de vale, de depresiuni, de codru, care treptat s-au coagulat în „romanii populare" (după N. Iorga), apoi în structuri social-politice de tip „țară", „land", „zemlia"[7], care aveau și o anumită capacitate de apărare, ale căror urme s-au sedimentat în istorie prin posade, movile, piscuri și horodiști de pe pâraele Căinari și Ciuhur[8]. Aceste autonomii s-au format și prin apariția unor stăpâniri mai importante regionale, care erau dominate pe o anumită rază de către puternicii în devenire ai acestor locuri, care răzbat în izvoarele de la sfârșitul sec. XIV și din sec. XV prin formula „satul unde a fost casa lui ...", „unde a fost ...". În părțile Sorocii este atestată pe la 1491 o așezare „*unde a fost Nasco*"[9], probabil unul dintre stăpânii de odinioară ai acestor meleaguri, precum și unii cnezi și vătămani[10] care ar fi fost de prin părțile Sorocii[11] și odinioară au diriguit aglomerările rurale arătate mai sus.

Treptat s-au cristalizat centre de percepere a dărilor, s-a format și s-a consolidat o veche cale comercială care unea țările din sudul Mării Baltice cu spațiile nord-pontice și cele bizantine, drum care venea dinspre nord spre sud și invers, având puncte de reper, de vamă, popasuri de-a lungul Nistrului. Această cale

---

[1] Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul sec. al XVIII-lea* (București, 2002), 174.

[2] Burac, *Ținuturile Țării Moldovei,* 367.

[3] Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei* (București, 2007), 159.

[4] Gheorghe Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (sec. V-XIII)* (București, 2007), 225.

[5] C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene* (București, 1967), 287.

[6] Burac, *Ținuturile Țării Moldovei*, 172.

[7] Postică, *Civilizația medievală timpurie*, 223.

[8] Burac, *Ținuturile Țării Moldovei*, 174.

[9] DRH. A. Moldova, III (1487-1504) (București: Editura Academiei RSR, 1980), 182-185, doc. 91.

[10] DRH. A. Moldova, vol. II (1449-1486) (Buc., 1976), 246-247, doc. 175, vol. III (1487-1504) (Buc. 1980), 325-326, doc. 179.

[11] Burac, *Ținuturile Țării Moldovei*, 174.

comercială treptat s-a constituit și a devenit cunoscută ca „drumul tătăresc", iar mai târziu ca „drumul moldovenesc". După cum întrevede starea de lucruri C. Burac, destul de timpuriu pe la Vadul Sorocii s-a produs o ramificare de căi: atât spre Suceava prin Botoșani sau Ștefănești, cât și spre Iași prin satul Bălți și Vadul Țuțorei de la Prut[12]. Pe acest drum fie mai timpuriu, fie mai târziu (o dată cât de cât exactă este dificil de stabilit) au apărut de-a lungul Nistrului un șir de centre la o distanță aproximativ egală unul de altul: Hotin, Soroca, Orheiul Vechi, Tighina, Cetatea Albă. De exemplu, Hotinul este menționat pentru prima dată la 1310, Tighina pe la 1408, Orheiul la 1470, iar Cetatea Albă a existat fără întrerupere din cărunta antichitate, când fusese întemeiată colonia Tyras de greci, până în plin ev mediu, când a fost înglobată în Țara Moldovei. De aici am putea considera că pe drumul de caravane comerciale, dat fiind distanța destul de mare de la Hotin până la Tighina, am putea admite că pe parcursul sec. XIV – începutul sec. XV trebuiau inevitabil să apară centre de popas, atestate în documente scrise mult mai târziu, cum ar fi Soroca și Orheiul. Cu atât mai mult că în zona Sorocii era cunoscut de secole un vad prin care se trecea Nistrul de pe un mal pe altul. Pe lângă acestea, observăm că toate cele cinci centre enumerate mai sus fac parte din toponimele vechi sau chiar străvechi ale căror începuturi și nume vin din adâncul secolelor, păstrându-și numele la fel ca și marile hidronime (Nistrul, Prutul, Dunărea, Siretul, Oltul ș.a), datorită unei continuități de populație pe aceste meleaguri, încât apariția primelor mențiuni documentare ale acestor localități, între care și Soroca, în izvoarele scrise la o dată relativ târzie, după părerea noastră, este de fapt întâmplătoare.

Apariția și consolidarea unui centru de exercitare a puterii asupra unui anumit spațiu care s-a impus și a devenit cunoscut mai târziu sub denumirea „Soroca" și, respectiv, „ținutul Soroca" ne duc spre gândul că acesta s-a constituit paralel și concomitent cu alte centre asemănătoare de exercitare a puterii locale asupra altor spații învecinate Sorocii. La nord, de-a lungul Nistrului, spațiul administrat de Soroca se învecina cu cel al Hotinului, iar la sud - cu cel al Orheiului. Este interesant să observăm faptul că în extinderea sa teritorială spre răsărit ținutul Iași s-a văzut nevoit să se oprească, delimitându-și exercitarea puterii cu alți stăpâni pe anumite hotare, în special cu cel de la Soroca și cu cel de la Orhei, ceea ce pare să arate că în devenirea lor aceste ținuturi s-au profilat paralel și concomitent.

Cât privește cetatea Soroca, despre care s-a scris destul de mult, din lucrările unor reputați istorici, ale căror investigații au fost sistematizate într-un mod mai fericit de C. Burac, reiese că apariția unei fortificații cu funcții de apărare și vamale pe aceste meleaguri s-a constituit în scurtă vreme după înglobarea acestor spații de la Nistru în componența Țării Moldovei către ultimele decenii ale sec. XIV – înc. sec. XV. Este interesantă observația aceluiași istoric precum că lipsa unei fortificații mai puternice, în această perioadă și chiar pe parcursul următoarelor decenii, în această parte a Moldovei, se datora faptului că vecinătatea cu Marele Ducat al Lituaniei nu era însoțită de pericole sau acțiuni dușmănoase. Într-adevăr, am adăuga noi, zidirea primelor cetăți de piatră în Țara Moldovei era legată direct de pericolul care venea din partea Ungariei și de aceea ele au fost înălțate cu începere din ultimele decenii ale sec. XIV de-a lungul hotarului cu acest regat (Neamț, Suceava, Baia, Siret, Șcheia[13]). Abia mai târziu, când își fac prezența în părțile de nord și de est asemenea forțe ca Regatul Poloniei, căzăcimea și tătarii din Crimeea, apare necesitatea de a consolida hotarul prin construcție de cetăți și în părțile de la Nistru ale Țării Moldovei. Aceste pericole devin tot mai evidente cu începere din domnia lui Ștefan cel Mare, fiind cunoscute incursiunile tătarilor și cazacilor din 1469, 1475. Ceva mai târziu au devenit mai evidente pretențiile de supunere a Țării Moldovei din partea Imperiului Otoman și a Țării Leșești. Se pare, în aceste împrejurări în urma incursiunii tătărești ce a culminat cu lupta de la Lipnic din 1469, Ștefan cel Mare ia decizia să înalțe sau să consolideze în aceste părți două cetăți – cea de la Soroca și cea de la Orhei – cu înscăunare de dregători domnești cu largi împuterniciri de apărare și administrare a acestor ținuturi. Dacă în privința cetății Orheiului avem informații certe precum că marele voievod consolidase fortăreața de la Orheiul Vechi și a trimis aici un prim pârcălab al său Radu Gangur la 1470[14], cât privește Soroca lucrurile nu sunt pe atât de clare. Cu toate acestea, dintr-o sursă de mai târziu, reiese cu destulă claritate că Ștefan cel Mare a luat cam tot pe atunci măsuri de

---

[12] Burac, *Ținuturile Țării Moldovei*, 172.

[13] Șlapac Mariana, *Cetăți din Țara Moldovei. Mică enciclopedie ilustrată* (Chișinău, 2008).

[14] Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte* (București, 2004), 367-372.

consolidare a citadelei de la Soroca, deși prima mențiune directă a acesteia datează din 1499[15]. Și că primul pârcălab de Soroca atestat cu siguranță era Coste posadnic[16]. La o cercetare mai atentă izvoarele din epoca lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi, în special a lui Bogdan al III-lea (1504-1517), par să ne vorbească despre existența cetății Soroca până la 1499 și că încă înainte de Coste posadnic cetatea ar fi avut și alți pârcălabi sau staroști. Ipoteza noastră a pornit de la o constatare a lui Nicolae Iorga a unor realități din partea de est a Țării Moldovei, mai exact de împrejurimile Sorocii din primele decenii ale sec. XVI[17]. Printre altele, el se referea la niște vânzări de moșii la 1517, pe care le cumpăra vestitul Luca Arbore de la nepoții lui Căliian, fiind vorba de satul Soloneț. Nepoții lui Căliian în frunte cu Tațea, fiica lui Dărman, aveau în proprietate satul Soloneț de la tatăl lor și de la bunicul lor Căliian. Acesta din urmă intrase în posesia Solonețului la o dată anterioară, când făcuse schimb de sate cu Ștefan cel Mare[18]. Astfel, voievodul dădea satul Soloneț (țin. Sucevei) și primea în schimb de la Căliian moșiile Cosaceuți (ulterior Cosăuți), Tricinți, Strijacouți. După cum reiese din același document, Ștefan cel Mare, cum numai a intrat în posesia acestor sate situate în părțile Sorocii, le și dă „*ca să asculte de cetatea noastră, de Soroca*" («кь нашему градь[19], кь Сороць»)[20]. Din alt document de la Ștefan cel Mare din 29 august 1480 constatăm că acest boier pe nume Căliian este menționat indirect în legătură cu aceea că fiii lui Ivașco și Iurie vindeau un rob tătar lui Hărman pârcălab de Cetatea Albă[21]. Din același izvor mai aflăm că acest Căliian fusese fie într-o dregătorie, fie de origine din Cetatea Albă, fiind numit „Călian din Cetatea Albă" („Кьлианови от(ь) Белоградь")[22]. Din actul citat mai putem distinge faptul că fiii lui erau pe la 1480 deja pe deplin maturi, dacă puteau să efectueze vânzarea mai sus arătată.

Încercând să facem anumite calcule retrospective, fie și aproximative, am putea presupune cu ușurință că nepoții lui Căliian, pe la 17 ianuarie 1517, când vindeau Solonețul, erau deja maturi, intrând la o dată anterioară în stăpânirea acestei moșii. Aceasta ne face să credem că ei s-au născut înainte de 1492 și că tatăl Tației, Dărman, fiu sau ginere al lui Căliian, trebuia să se nască cu circa 20-25 ani mai devreme, adică înainte de 1467, iar Căliian – pe la 1437-1442, adică trebuia să fi fost din aceeași generație cu Ștefan cel Mare. Prin urmare, schimbul de moșii dintre voievod și Căliian a putut avea loc înainte de 1480, ba poate chiar pe la același an 1470, când era numit primul pârcălab de Orhei. Or, pentru consolidarea urgentă a cetății sorocene, pentru întreținerea unei garnizoane și a unor administratori locali Ștefan cel Mare transmite urgent acele trei sate (Cosaceuți, Tricinți, Strijacouți) „ca să asculte de cetatea noastră, de Soroca". De aici am putea deduce că informația din actul fals de la 23 noiembrie 1470, conform căreia la Soroca era un pârcălab pe nume Albul[23], pare să reflecte în principiu anumite realități, încât cel care a produs falsul fie că a încercat să reconstituie un document pierdut, fie că s-a bizuit pe anumite informații reale care au ajuns până la el prin tradiția orală.

Mai mult, unii cercetători consideră că un asemenea dregător notoriu din prima jumătate a sec. XV (1436, 1445), Stan posadnic, care, precum s-a arătat în literatura de specialitate, era în strânsă „legătură de rudenie cu Coste posadnic, pârcălab de Soroca, [...] precum și faptul că dregătoria de posadnic se moștenea, s-ar putea conchide că Stan posadnicul [...] ar fi primul dregător cunoscut, deocamdată, al ținutului Soroca"[24] (și, respectiv, al cetății Soroca, am continua noi). Din anumite motive (de la ultima mențiune a lui Stan posadnic, 1445, și până la prima mențiune a lui Coste posadnic, 1499, sunt 54 de ani, ceea ce ne face să admitem lipsa unei verigi intermediare între

---

15 *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*, ediție de Ion Eremia (Chișinău, 2013), 188-193 (doc. 107), 193-194 (doc. 108).

16 Eșanu și Eșanu, *Epoca lui Ștefan cel Mare,* 332-336.

17 N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, vol. I (Buc., 1995), 168.

18 Solonețul, după cum se arată în documentul din 17 ianuarie 1517, era proprietatea lui Ștefan cel Mare, moștenită „de la înaintașii noștri" (DIR. A, veac. XVI/1, doc. 104, p. 106).

19 Градъ – укрепленный населенный пункт (în română: așezare fortificată, așezare întărită), a se vedea dicționarul electronic pentru termenii din „Cuvânt despre oastea lui Igor" (Словарь-справочник "Слова о полку Игореве", http://feb-web.ru/feb/slovoss/ss-abc/ss1/ss1-1761.htm)

20 DIR. A. Moldova, veacul XVI, vol. I (1501-1550) (Buc., 1953), 106-107, 153; M. Costăchescu, *Arderea târgului Floci și a Ialomiței în 1470* (București, 1935), 154.

21 DRH. A. Moldova, vol. II (1449-1486) (Buc. 1976), 346, doc. 227.

22 DRH. A. Moldova, vol. II (1449-1486) (Buc., 1976), 346, doc. 227.

23 DRH. A. Moldova, vol. II (1449-1486) (Buc., 1976), 438-443, doc. fals XIII.

24 Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, 176.

ei), nu împărtășim întru totul părerea că Coste posadnic ar fi fiul lui Stan posadnic.

Dacă privim mai larg problema posadelor, observăm că acestea erau plasate în părțile de margine ale țării, având funcții de apărare, de vamă și de trecere peste râuri[25]. Domnii moldoveni de la Alexandru cel Bun (poate și de mai înainte) până la Ștefan cel Mare au avut numiți dregători în posade. Un prim demnitar care a deținut dregătoria de posadnic, adică diriguitor al unei posade (nu cunoaștem al căreia), este pan Lațco posadnic, menționat la 12 decembrie 1421, fiind pe atunci și membru al sfatului domnesc[26]. Dintre cele mai vechi sunt atestate la 12 martie 1439[27] și la 26 mai 1449[28] posadă pe râul Moldova, mai sus de târgul Baia, care, precum se admite, era punct de vamă pe un drum de trecere spre Ardeal[29]. Iar alte posade de la Hârlău și Iași pe Prut, menționate la 5 aprilie 1448[30], situate în interiorul țării, își aveau începuturile, probabil, de pe timpul pe când aceste ținuturi erau la marginea țării în vecinătate imediată cu stăpânirile mongolo-tătare. Într-un alt document purtând aceeași dată, 5 aprilie 1448[31], este menționată o „*posadă ... la Nistru*“, față de care până la acea dată aveau anumite obligații mai multe sate (Râpciciani, Rădăuți, Dobrăcinești, Balanești și Davidăuți) și priseci (de la Rădăuți, Rusnădzești și Visoca). Poate această din urmă posadă era cea de la Vadul Sorocii, unde își aveau sediul dregătorii soroceni, între care poate și Stan posadnicul. Se pare că pe atunci posada nistreană era destul de importantă, dacă pentru mersul bun al activității sale de apărare și de vamă trebuiau, precum se arată în actul din 5 aprilie 1448, să îndeplinească diverse prestații (între care și cea de *jold* considerată drept „categorie de obligații cu caracter militar“, adică de pază în cazul nostru)[32] mai multe sate și prisăci.

Cititorul, care insistă asupra unor dovezi, va pune pe bună dreptate întrebarea: de ce acești dregători, timp de circa 100 de ani, nu sunt reflectați în izvoarele vremii? Un prim răspuns, care pare să se desprindă cu o anumită doză de adevăr, este că acești dregători de Soroca mai multă vreme nu au făcut parte nici din sfatul domnesc, nici dintre demnitarii de prim rang ai țării. În același timp, nici citadela de la Soroca nu făcea parte din cetățile și centrele de apărare mai importante. Cum numai s-a profilat clar pericolul extern la Nistru, s-a impus cu rapiditate necesitatea de a consolida linia de apărare din estul Moldovei, prin întărirea cetăților Soroca și Orhei, care devin deosebit de importante în sistemul de apărare al țării. În fruntea acestor cetăți au început a fi numiți dregători de prim rang, care au început a fi trecuți și în actele de cancelarie ale Țării Moldovei. Drept urmare, constatăm numele unor dregători ai acestor ținuturi de margine doar cu începere din ultimele decenii ale sec. al XV-lea[33].

Din cele arătate se desprinde clar concluzia că cetatea, ținutul și târgul Soroca își au începuturile la o dată anterioară celor prezentate de primele lor mențiuni în izvoarele interne, încât numai cercetările arheologice ar putea veni cu noi date în această privință.

---

[25] *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu (București, 1988), 370.

[26] DRH. A. Moldova, vol. I (1384-1448) (Buc., 1975), 70, doc. 48.

[27] DRH. A. Moldova, vol. I (1384-1448) (Buc., 1975), 271-272, doc. 192.

[28] DRH, A. Moldova, vol. II (1449-1486) (Buc., 1976), 3-4, doc. 3.

[29] Sorin Iftimi, „Posadnicii: o dregătorie, un neam și o așezare“, *Arhiva genealogică* 1-2 (1994): 254.

[30] DRH. A. Moldova, vol. I (1384-1448) (Buc., 1975), 393, doc. 277.

[31] DRH. A. Moldova, vol. I (1384-1448) (Buc., 1975), 395, doc. 278; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*. Vol. I. *Acte interne (1408-1660).* Ed. de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc (Iași, 1999), 6-7, doc. 5.

[32] *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar,* coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu (București, 1988), 256.

[33] Eșanu și Eșanu, *Epoca lui Ștefan cel Mare,* 332-336, 367-375.

Summary

FORTRESS, COUNTY, TRADE FAIR OF SOROCA: STEPS OF BECOMING

The paper shows that the problem of Soroca fortress' seniority and its county located on the upper course of the Dniester River is bothering historians for some time, so there were suggested different solutions. Proceeding from the first documented mention of Soroca fortress (1499) and its first administrator (Coste posadnic), as from other documents from time of Stephen the Great (1457-1504) and the first half of the 15th century, the authors conclude that although not mentioned in written documents, Soroca existed as a centre of defense and customs at the northeastern border of Moldavia at least since the first decades of the 15th century.

In this paper authors admitted that Soroca occurs on a ford over the Dniester being one of the crossing points along the commercial route coming from the Baltic Sea to Lemberg and throughout the Dniester to Akkerman and the Black Sea, called in the period of Mongol-Tatar domination "Tartar road" and after the inclusion of Soroca county in the Country of Moldova till the end of 14th century - "Moldovan road".

The authors consider that such a late mention of Soroca (1499) can be explained by the fact that officials from the region did not appear among the most important counsellors of Moldovan hospodarsm, and for a long period until the 1469-1470 the border of Dniester was peaceful. Only after the danger of the Tartars and the Poles arose here was built a stone fortress and there was appointed an important trustee - Coste posadnic.

As for Soroca county, the authors admit that a local center in the orbit of which were attracted more settlements from the area of Upper Dniester started to be formed during the Mongol-Tatar domination (1241- end of 14th century) and had permanently shaped under the control of Moldovan hospodars by extending unto the border of Hotin, Iasi and Orhei lands.

Concerning the toponym "Soroca", the authors consider that it belongs to old Romanian and can be compared with such ancient dniester toponyms like "Hotin", "Orhei", "Bender" and " Cetatea Albă ", and represent ancient denominations of settlements transmitted from generation to generation by local populations as well as ancient hydronyms "Dniester" (Tiras), "Prut" (Piretus), "Danube" (Danubius, Istria), "Olt" (Alitus) etc. were.

The authors conclude that the castle, county, and trade fair of Soroca have their beginnings from an earlier date compared to their first mentions in internal sources and only archaeological excavations could aid with new data on this.

FORTIFICAȚIILE BASTIONARE DE LA SOROCA (SEC. XVII-XVIII)

Mariana ȘLAPAC

În 1685, în timpul expediției militare în Moldova a regelui Poloniei Ioan al III-lea Sobieski (Ioan Sobieski), cetatea Soroca a fost ocupată de trupele poloneze: „În domnia lui Constantin vodă mare prăzi și stricăciuni se făcea țării cu îndemnăturile unora de ai noștri de țară, ce era ieșiți din țara leșească și Ian Sobețki, craiul leșesc, cu toată puterea sa în două rânduri au venit în țară, odată au pogorât pe apa Prutului... Cu mare putere de oaste s-au luat cetatea Neamțului și Soroca“[1]. În 1686, în timpul următoarei campanii militare, regele, „dorind să-și asigure stăpânirea totală asupra Moldovei, a ocupat cu ajutorul cazacilor puternica cetate de pe Nistru, numită Soroca“[2]. El a instalat în interiorul fortificației o garnizoană bine instruită, care a rămas la Soroca și după retragerea armatei poloneze de pe teritoriul Moldovei. După relatarea inginerului francez Philippe Le Masson Dupont, aflat în serviciul monarhului polonez, „această instalare a fost mai ușoară decât celelalte două (la Suceava și la Pererâta – n.a.), pentru că acolo se găsea o cetate ale cărei ziduri și metereze erau întregi, astfel că puțin a mai fost de făcut“[3].

Se pare că prima fortificație bastionată a Sorocii a fost construită din inițiativa Regatului Poloniei. Se știe că în august 1691, la Soroca a sosit căpitanul-inginer Archibald Andrzej Glower de Glaydeny, mercenar englez aflat în slujba lui Ioan Sobieski[4]. Sub conducerea acestuia au fost realizate mai multe lucrări constructive în interiorul vechii fortărețe. Incintei circulare i s-au alăturat 13 construcții noi de piatră consolidate cu contraforturi, care le-au înlocuit pe cele de lemn. Nivelul subteran și parterul găsduiau depozitele pentru provizie și muniții, precum și hambarele pentru pâine, iar etajul era rezervat locuințelor soldaților. Pentru aprovizionarea garnizoanei cu apă a fost săpată cea de-a doua fântână. Anumite transformări constructive s-au făcut în elementele exterioare ale cetății moldovenești. Astfel, coronamentul ei a fost completat cu un crenelaj capabil să protejeze pe apărători de gloanțele inamicului. Istoricii Alina Felea și Nicolae Bulat propun o serie de detalii reprezentative referitoare la unele elemente defensive ale fortificației: „Șanțul existent din jurul cetății a fost adâncit și se umplea cu apă din râulețul Racovăț. Având o adâncime de 4 m, el a fost întărit din partea exterioară cu două rânduri de țepoaie, iar din cea interioară – cu un rând. Șanțul înconjura cetatea la o anumită distanță de pereți, făcând posibilă dislocarea în acest spațiu a garnizoanei poloneze...“[5]; „Pământul din șanț a fost adus în cetate, ridicându-se astfel nivelul ogrăzii, care ajunge în prezent la 3 m de la bază“[6]. Arheologul Gheorghe Cebotarenco menționează că subsolul și parterul turnurilor cilindrice au fost umplute cu pământ, astfel fiind consolidate curtinele la nivelul soclului[7]. Cercetătorul este convins că polonezii, prin lucrările de reconstrucție, au amplificat substanțial potențialul de apărare al cetății[8].

Toate cele menționate confirmă că prima fortificație bastionată a Sorocii putea fi construită la comanda monarhului Poloniei. Inginerul englez Glower de Glaydeny pare a fi autorul noii piese defensive, care a asigurat o apărare circulară împotriva artileriei grele. Nu este exclusă nici participarea la lucrările constructive a francezului Le Masson Dupont, care a luat parte ca inginer militar la mai multe campanii militare ale lui Ioan Sobieski. Ion Ștefăniță și Nicolae Bulat îi atribuie un rol deosebit în lărgirea șanțului de apărare și instalarea liniilor de țepușe[9]. Se știe că în

---

[1] C.C. Giurescu, „Izvoadele lui Teodosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian“. *Buletinul Comisiei istorice a României*. București, 1915, 178, după A. Felea, *Soroca,* Chișinău, 2009, 51.

[2] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII. București, 1980, 407.

[3] Ibidem, 296.

[4] *Slownik biograficzny technikow polskich*, t. 14. Warszawa, 2003, 32

[5] Felea, *Soroca*, 53.

[6] N. Bulat, *Județul Soroca: file de istorie.* Chișinău, 2000, 23.

[7] G. Cebotarenco, *Sorokskaia kreposti – pamiatnik stariny.* Chișinău, 1984, 16.

[8] G. Cebotarenco, „Novoe o drevnei kreposti“. *Sotzialisticheskaia Moldavia*, 25 mai, 1970.

[9] I. Ștefăniță, N. Bulat, *Retro Soroca.* Chișinău, 2012, 10.

toamna anului 1692 noua fortificație a putut rezista atacului armatei aliate dintre otomani, moldoveni și tătari condus de Daltaban-Pașa, serascherul de Oblucița, Constantin Cantemir, domnul Țării Moldovei, și Ștefan Lozinski (Steț ik), hatmanul Ucrainei hanului. Cronicarul Ion Neculce relatează: „În al șaptele anu a domniei lui gătitu-s-a Cantemir-Vodă cu oastea lui de-au mărsu să ie cetatea Sorocii, împreună cu Daltaban-pașe, serascherul Oblușiții, și cu hatmanul Steț u a Ocrainii hanului și cu câteva mii de tătari. Ș-au stătut pen pregiurul cetății câteva săptămâni, de-u tot bătut-o cetatea, de-au făcut meterezuri și lagumuri (galerii subterane – n.a.). S-au dat năvăli pe tare, și n-au putut-o lua, și au perit multă oaste în cetate, ca doar trei sute de drăgani și cazaci, numai ei din cetate nimerie tot în om, iar cei de-afară nu putea să le strâce nimic. Și s-au întorsu înapoi la Ieși, fără nice o izbândă și cu multă pagubă de oaste“[10].

Colonelul polonez Krzysztof Rappe, comandantul de Soroca, menționează în jurnalul asediului cetății din 27 septembrie – 9 octombrie 1692 următoarele evenimente: „1 octombrie – tătarii au ajuns la locurile noastre, polonezii s-au retras până la Valul Nou, iar în timpul când tătarii și vlahii (moldovenii – n.a.) au atacat orașul, i-au salutat cu împușcăturile din tunuri, au ars orașul... 4 octombrie – au fost la distanța de 30 de pași de la Valul Nou între șanțuri... 8 octombrie – tătarii au pus mine în diferite locuri ale Valului Nou, care, în ciuda minelor poloneze instalate sub pământ, au rezistat... 9 octombrie – tătarii au făcut câteva săpături în Valul Nou pe care polonezii au încercat să le repare, în zori dușmanul a distrus cu ajutorul minei o parte din Val și a întreprins atacul general“[11].

Valul Nou a fost parțial ruinat în timpul asaltului din 9 octombrie 1692[12]. Totuși, garnizoana poloneză a reușit să respingă atacul. Faptul că Valul Nou a rezistat acestei acțiuni armate vorbește despre trăinicia construcției defensive și nivelul înalt de instruire a militarilor polonezi. În timpul luptelor de la Soroca a fost incendiat Orașul Nou, probabil noile cartiere de pe malul Nistrului, iar 150 de polonezi și 2000 de

Fig. 1. Mariana Șlapac și Ion Berghia la cetatea Soroca, 2014.

aliați și-au pierdut viața[13]. Raportul comandantului cetății despre acțiunile armate din 1692 a fost trimis lui Ioan Sobieski. Militarii polonezi au părăsit fortificația doar în 1699; conform prevederilor tratatului de pace de la Karlovitz, Soroca a fost retrocedată Țării Moldovei.

Judecând despre înfățișarea Valului Nou de la Soroca, putem presupune că acesta ar trebui să împrejmuiască vechea fortificație de piatră – un alt traseu în raport cu cetatea moldovenească și linia nistreană ar fi foarte puțin probabil. Documentele de epocă confirmă că Valul Nou era suplimentat cu șanțuri, care apărau pe soldații garnizoanei poloneze și creau un prim obstacol în fața atacatorilor. Ele nu puteau fi orientate decât spre inamic, adică spre spațiul din afara vechii fortificații. Conturul exterior al Valului Nou trebuia să asigure atât foc direct, cât și cel de flancare, precum și eliminarea „unghiurilor moarte“, în deplină corespundere cu cerințele artei militare de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ar reieși că noua construcție nu putea reprezenta doar un val rudimentar de pământ cu șanț, ci o amenajare defensivă solidă raportată la progresele tehnicii de război. Cu atât mai mult că la Soroca s-au aflat la acea vreme ingineri militari reputați, englezul Glower de Glaydeny și francezul Le Masson Dupont. Examinând atent lucrările lui Glower de Glaydeny realizate la Okopy Swietej Trojcy, Camenița și alte localități din regiune, putem afirma că acestea corespund întocmai cerințelor vremii și propun soluții inginerești strălucite. În același timp, o altă cetate ridicată de polonezi la 1691 în Moldova (Zamca) era apărată de bastioane

[10] I. Neculce, „Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă încoace“. În *Letopisețul Țării Moldovei. Cronici*. Îngrijirea textelor, glosar și indici de T. Celac. Chișinău, 1990, 322.

[11] *Dziennik oblezenia ad 27 wrzesnia – 9 pazdziernika (1692 roku) poslany Ianowi III przez pulkownika Rappe komendanta w Soroce*, Zaklad Narodowy im. Ossolinskich, r. 3003, Wroclaw, 51-52.

[12] Ibidem, 52.

[13] Ibidem, 51-52.

și nicidecum de elemente defensive de formă învechită. Deci, ar reieși că întăritura nouă a Sorocii putea fi dotată de asemenea cu un sistem de apărare eficient în fața ghiulelelor metalice.

Toate cele sus-menționate sunt în favoarea existenței la Soroca a unei cetăți bastionate, construite la 1692 la comanda Regatului Poloniei. De aceeași părere este arhitectul Eugen Bâzgu, participant la ultimele lucrări de reconstrucție a cetății Soroca[14]. O dovadă în sprijinul acestei ipoteze este faptul rezistenței noii piesei defensive în fața unei armate numeric superioare în octombrie 1692, când au fost uciși 2000 de atacatori, iar din partea apărătorilor au pierdut viața doar 150 de oameni, când, vorba cronicarului: „...cei din cetate nimerie tot în om, iar cei de-afară nu putea să le strâce nimic". În cazul unui val obișnuit suplimentat cu șanț, chiar înzestrat cu câteva linii de țepușe, un asemenea rezultat ar fi fost nereal. Dislocarea unui efectiv numeros în cetatea moldovenească împrejmuită cu val și șanț, reconstruite după vechiul traseu circular, ar fi fost absolut imposibilă.

Ulterior, fortificația a găzduit garnizoane moldovenești, rusești și otomane. În primăvara anului 1711, în timpul războiului ruso-turc, de Soroca s-au apropiat 500 de turci și polonezi, adepți ai fostului monarh al Poloniei Stanislaw I Leszczynski, care intenționau „să-și lase a lor garnizoană acolo, dar pârcălabul (Semion Afendic – n.a.) și reprezentantul domnului voloh (moldovean – n.a.) s-a închis în cetate cu câțiva țărani și i-a împiedicat pe turci să intre..."[15]. La 27 mai 1711 în fortificație a fost instalată garnizoana rusă alcătuită din 150 dragoni, având în frunte pe căpitanul Mavrin, care a luat sub control trecătoarea între Soroca și Țechinăuca[16]. Pentru finisarea lucrărilor de construcție începute odată cu venirea țarului Petru I la Soroca a rămas divizia generalului-maior Anikita Repnin[17]. La acea vreme cetatea a fost consolidată cu noi dispozitive defensive de pământ și a început construcția podului fortificat peste Nistru[18]. După plecarea diviziei lui Repnin, în fortificație a staționat garnizoana rusă condusă de colonelul Semion Hlopov, comandant al regimentului de grenadieri și dragoni. Ea s-a retras împreună cu alte forțe armate ale țarului Petru I după terminarea campaniei militare de pe Prut.

În 1713, după trecerea sub administrarea directă a Porții a ținutului Hotin și transformarea acestuia în raia turcească, otomanii au încercat să anexeze și întăritura Sorocii[19]. Însă diplomația lui Constantin Mavrocordat a contribuit la menținerea acestei cetăți în subordonarea domnilor Moldovei. Arhitectul Valentin Voițehovschi vorbește despre modernizarea fortificației inițiată la acea vreme de Poarta Otomană cu ajutorul inginerilor francezi, care au construit noi valuri de pământ și redute pentru artilerie[20]. De următoarele lucrări constructive la Soroca și Hotin răspundea seraschierul Abdi-Pașa, „însă, fie din motivul că Soroca nu prezenta mare importanță strategică, fie din lipsa mijloacelor necesare pentru întărirea ambelor cetăți, s-a renunțat la fortificarea Sorocii"[21].

Un alt atac al fortificației a avut loc în timpul campaniei militare din 1738, când un detașament rusesc de 1000 de oameni al colonelului Vasili Kapnista din armata lui Lassic a ars și a prădat localitatea[22].

Imperiul Rus a câștigat războiul din 1768-1774, dar, conform prevederilor tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, Moldova a rămas în zona de influență a Imperiului Otoman. În Arhiva Militară-Istorică a Rusiei s-au păstrat două planuri ale fortificației din 1769[23], întocmite de inginerii ruși, ambele fiind utilizate ca material ilustrativ în lucrarea „Elaborarea planului de bază istorico-arhitectural și a proiectului zonelor de protecție a monumentelor de istorie și cultură ale orașului Soroca", realizată în 1989 de Institutul Științific de Cercetare a Urbanismului din Kiev[24].

În ***primul plan rus, realizat la 18 noiembrie 1769*** („Planul castelului târgușorului Soroca în Moldova și al *Vorstadt*[25]-ului situat în jurul lui la o dis-

---

[14] Multumim arhitectului Eugen Bâzgu pentru copiile unor materiale grafice și ajutorul acordat.

[15] Bulat, *Județul Soroca*, 58.

[16] I. Chirtoagă, „Soroca". *Destin românesc*, 4, 1994, 126.

[17] Ibidem, 126.

[18] V. Voițehovschi, *Kreposti v Sorokah*. Teză de doctor, Leningrad, 1965, 47-48.

[19] Bulat, *Județul Soroca*, 61.

[20] V. Voițehovschi, *Nauchnoe obosnovanie dlia provedenia restavratzionnyh rabot v kreposti v Sorokah*. Chișinău, 1971, după Felea, *Soroca*, 16-17.

[21] Felea, *Soroca*, 58.

[22] Z. Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău, 2001, 264, după după Felea, *Soroca*, 58.

[23] Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova (în continuare, AMIRM), F. 349, inv. 38, d. 1740; F. 349, inv. 38, d. 1741.

[24] *Sostavlenie istoriko-arhitekturnogo opornogo plana i proekta zon ohrany pamiatnikov istorii i kulitury goroda Soroki*. Kiev, NIIP Gradostroitelstva, 1998.

[25] *Vorstadt* (germ.) – posadă (cartier, suburbie situată în afara zidurilor unei fortificații).

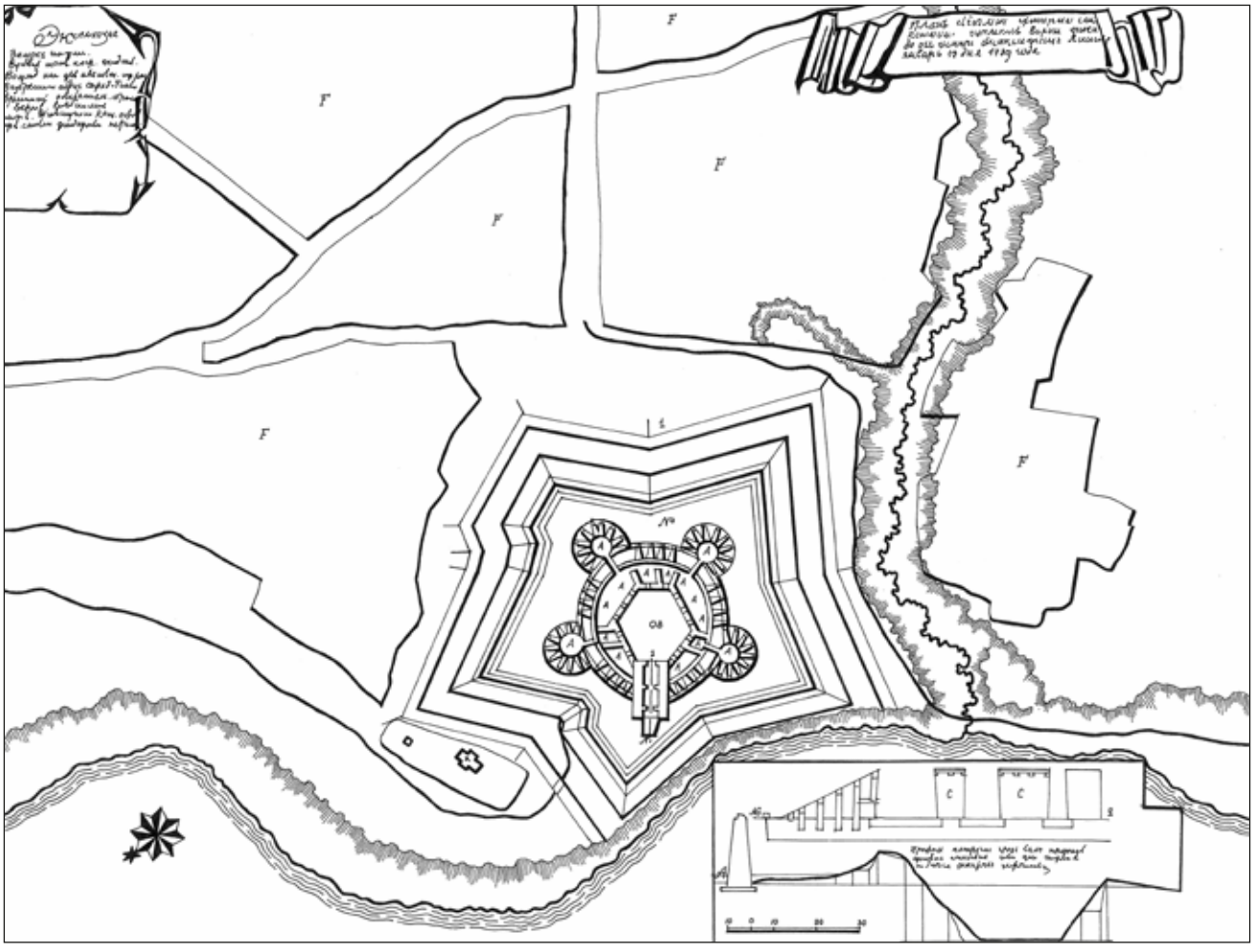

Fig. 2. Planul orașului Soroca, 18 noiembrie 1769 (desenul autorului după materialele NIIP Gradostroitelistva din Kiev).

tanță de 50 de stânjeni...“), descoperit de arhitectul Evgheni Vodzinski, fortificația bastionată o înglobează pe cea de piatră. Amplasată pe malul Nistrului în apropierea pârâului Racovăț, ea se compune din patru-cinci *tenaille*-uri. Configurația generală a fortăreței bastionate amintește o stea neregulată cu cinci raze cu o suprafață de circa 18 ha. Șanțul de apărare în care era abătută apa din pârâu repetă conturul valului de pământ. Intrarea în cetatea bastionată se realizează dinspre sud. Pe document sunt arătate cartierele orășenești constituite în timp, precum și o biserică de plan cruciform alungit zidită pe malul Nistrului. Tot aici sunt poziționate două secțiuni: prima, longitudinală, care întretaie poarta de intrare în cetatea de piatră și cealaltă, transversală, care trece prin fortificația bastionată. Secțiunea nodului de acces înfățișează fundațiile masive ale turnului, două gropi-capcană și o rampă de lemn, sprijinită pe un sistem de bârne înfipte în sol. Cu ajutorul planului înclinat, în cetate puteau pătrunde nu numai pietonii, dar și carele cu provizie, armament, materiale de construcție ș.a. Secțiunea cetății bastionate indică profilul existent al acesteia în partea de nord-vest: valul de pământ cu parapet, șanțul lat cu escarpă și contraescarpă, având secțiunea în formă de pâlnie, calea acoperită, bancheta și glacisul. Tot aici este reprezentată și situația proiectată. În legendă figurează cazarma din interiorul cetății de piatră, pompa, groapa din turnul de acces, biserica așezării, edificiile care au fost arse în întregime în timpul acțiunilor militare și biserica deasupra porții castelului, care a fost devastată.

Cel de ***al doilea plan rus, datat cu anul 1769*** („Planul castelului târgușorului Soroca situat în Moldova...“), descoperit de asemenea de arhitectul Vodzinski, este mai schematic decât cel precedent. Se observă că în ambele documente grafice a fost utilizat același model, dar există și unele deosebiri. Astfel, razele cetății bastionate stelate sunt orientate în alt mod față de punctele cardinale. Diferă puțin configurația elementelor defensive exterioare, fețele cărora sunt amplasate sub un unghi ce variază între 60° și 80°. Legenda conține mai multe poziții: cazarma din interiorul castelului, pompa, groapa din culoarul

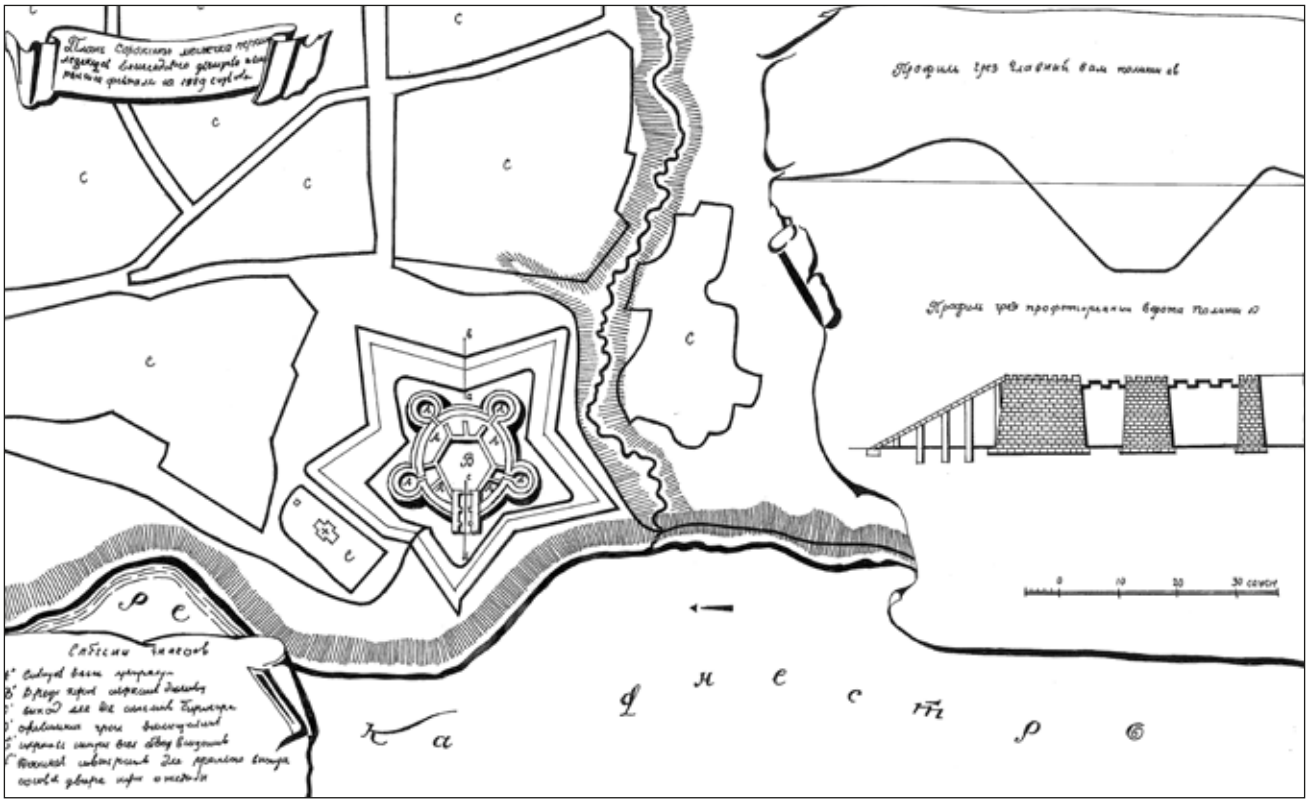

Fig. 3. Planul oraşului Soroca, 1769 (desenul autorului după materialele NIIP Gradostroitelistva din Kiev).

intrării, biserica din *Vorstadt*, clopotnița, cartierele urbane arse, precum și biserica devastată deasupra accesului în castel, a cărei parte superioară a fost ruinată. În document sunt prezente cele două secțiuni din planul precedent, dar reprezentarea lor este mai schematică. Cel de-al doilea profil arată doar situația existentă la moment.

În același timp, ambele planuri rusești din 1769 conțin o serie de inexactități. Linia riverană este arătată în mod fantezist, cartierele urbane nu oferă un contur precis, locul edificiului de cult nu este corect, iar în primul plan sunt indicate greșit punctele cardinale. Nu este reprezentată exact nici albia pârâului Racovăț. Totuși, ambele documente rusești redau, în linii mari, caracterul fortificației de pământ, care făcea parte din categoria cetăților stelate de campanie și utiliza sistemul defensiv „cu cleşti".e inginerii francezi la comanda Porții Otomane.

Militarii ruși au intrat din nou în Soroca în timpul războiului ruso-turc din 1787-1791. Prezența lor în oraș poate fi confirmată și de ***planul urbei din 1788***, intitulat „Planul târgului Soroca cu indicarea situației de la castel cu două verste mai jos și mai sus pe cursul Nistrului", care se păstrează în Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova[26]. Acest document grafic a fost întocmit de inginerul căpitan Kirilo Nesterov. În legendă figurează „vechiul castel al Sorocii, clădit din piatră latâ", două biserici de piatră, „școala evreiască de piatră", mănăstirea, pârâul Racovăț, pârâul „Perednii" („din față"), pârâul „Srednii" („de mijloc"), pârâul Maloclun, suburbia Țehinovka (Țechinăuca) ș.a. În acest document grafic fortificația bastionată lipsește, doar o ridicătură de pământ este însemnată în apropierea părții de vest a fortăreței de piatră. Planul lui Nesterov este executat într-o manieră foarte schematică și poate fi într-o măsură oarecare eronat.

Cea de-a doua cetate bastionată Cetatea de pământ a Sorocii este reprezentată în *planul rus din septembrie 1789*, păstrat în Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova, intitulat „Planul și secțiunile castelului de piatră al Sorocii și ale întăriturii de pământ construite în jurul lui, cu situația interioară, elaborat în 1789, septembrie"[27]. El a fost publicat pentru prima dată de Tamara Nesterov[28]. Acest plan a fost executat de inginerul căpitan Kirilo Nesterov. Din legendă putem afla că în „castel" se găseau

[26] AMIRM, F. 465, inv. 1, d. 1.

[27] AMIRM, F. 846, inv. 16, d. 22603.

[28] T. Nesterov, „Cu privire la miturile arhitecturii și datării cetății Soroca". În *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*. Cluj-Napoca, 2003, 103.

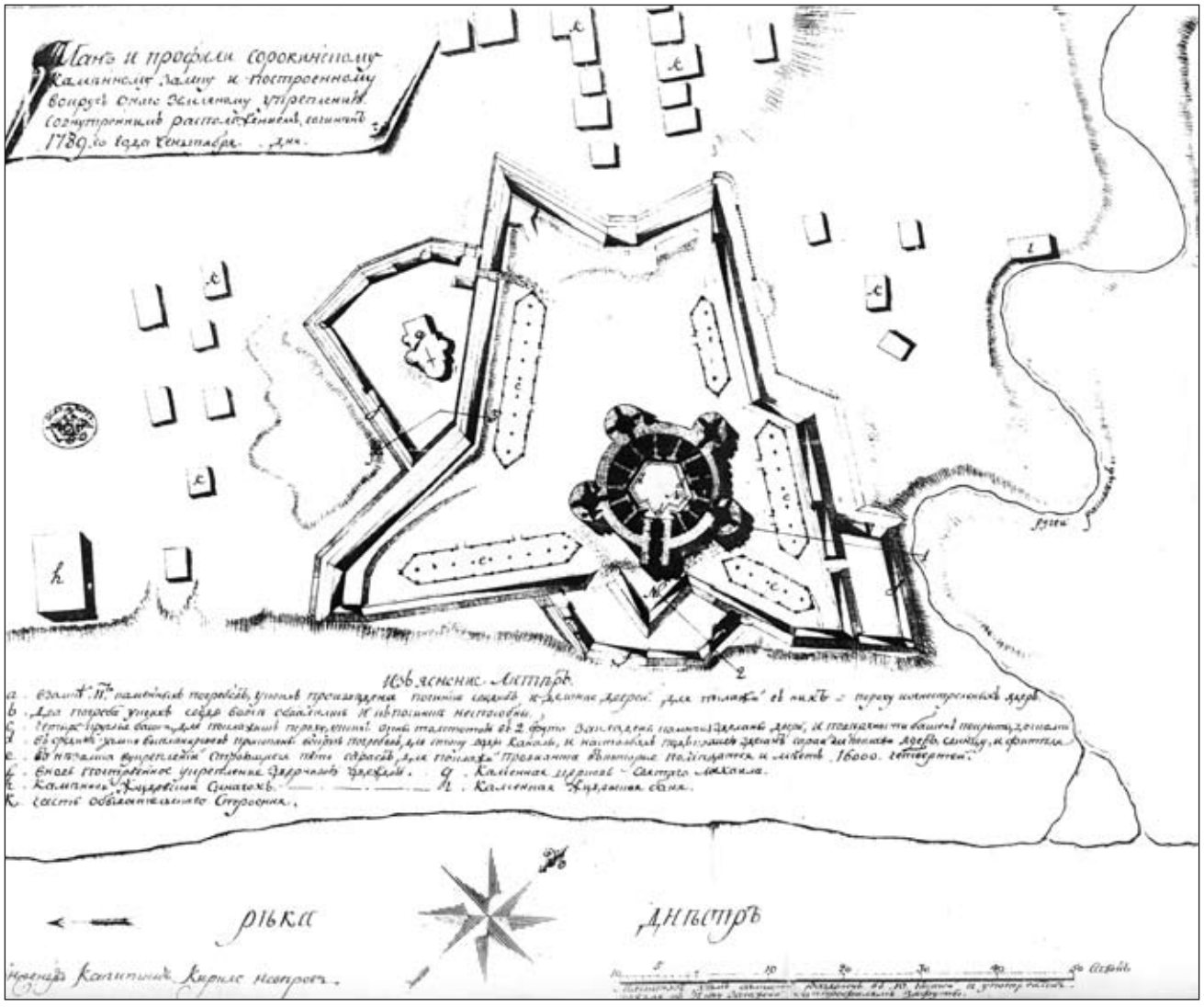

Fig. 4. Planul cetății Soroca, septembrie 1789 (după T. Nesterov).

„11 beciuri de piatră, în care s-a întreprins reparația bolților și amenajarea ușilor pentru depozitarea pulberii și a ghiulelelor pentru artilerie“. De asemenea sunt arătate beciurile, „ale căror bolți s-au prăbușit totalmente și care nu pot fi reparate“, „patru turnuri rotunde pentru depozitarea prafului de pușcă, ale căror ferestre cu grosimea de două picioare sunt zidite cu piatră, sunt amenajate ușile și suprafața turnurilor este acoperită cu scânduri“. Se menționează că „la mijlocul castelului este planificată săparea unor gropi pentru evacuarea apei <sunt planificate> canale și pe stâlpii de sub acoperiș sunt amenajate șuri pentru depozitarea ghiulelelor, a fânului și a fitilului“, „în întăritura supraterestră se construiesc cinci magazii pentru depozitarea proviziei, în care se găsește și moscheea“. Faptul aflării garnizoanei otomane în cetatea bastionată a Sorocii poate fi confirmat de prezența în legendă a acestei moschei, care, probabil, a funcționat înainte de intrarea trupelor rusești în fortificație. Planul din septembrie 1789 înfățișează „întăritura construită, acoperită cu gazon“, biserica Sf. Mihail (de fapt, biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, astăzi inexistentă – n.a.), „sinagoga evreiască de piatră“, „baia evreiască de piatră“, „o parte a construcțiilor urbane“ ș.a.

Pe acest desen realizat cu acuratețe, fortificația de pământ a Sorocii ocupă locul central. Ea se prezintă ca o stea neregulată cu cinci raze. Dinspre râu cetatea este protejată de o platformă specială de plan poligonal cu parapet de pământ, destinată pentru instalarea tunurilor. Un redan mic cu unghiul ieșit de 60° se găsește între semibastioane în imediata vecinătate a turnului de acces în fortăreața de piatră. În fortificația bastionată pot fi văzute câteva rampe pentru deplasarea pieselor de artilerie. Construcțiile auxiliare cu caracter temporar înscriu un plan dreptunghiular alungit, cu două compartimente separate longitudinal prin stâlpi de lemn. În total, în interi-

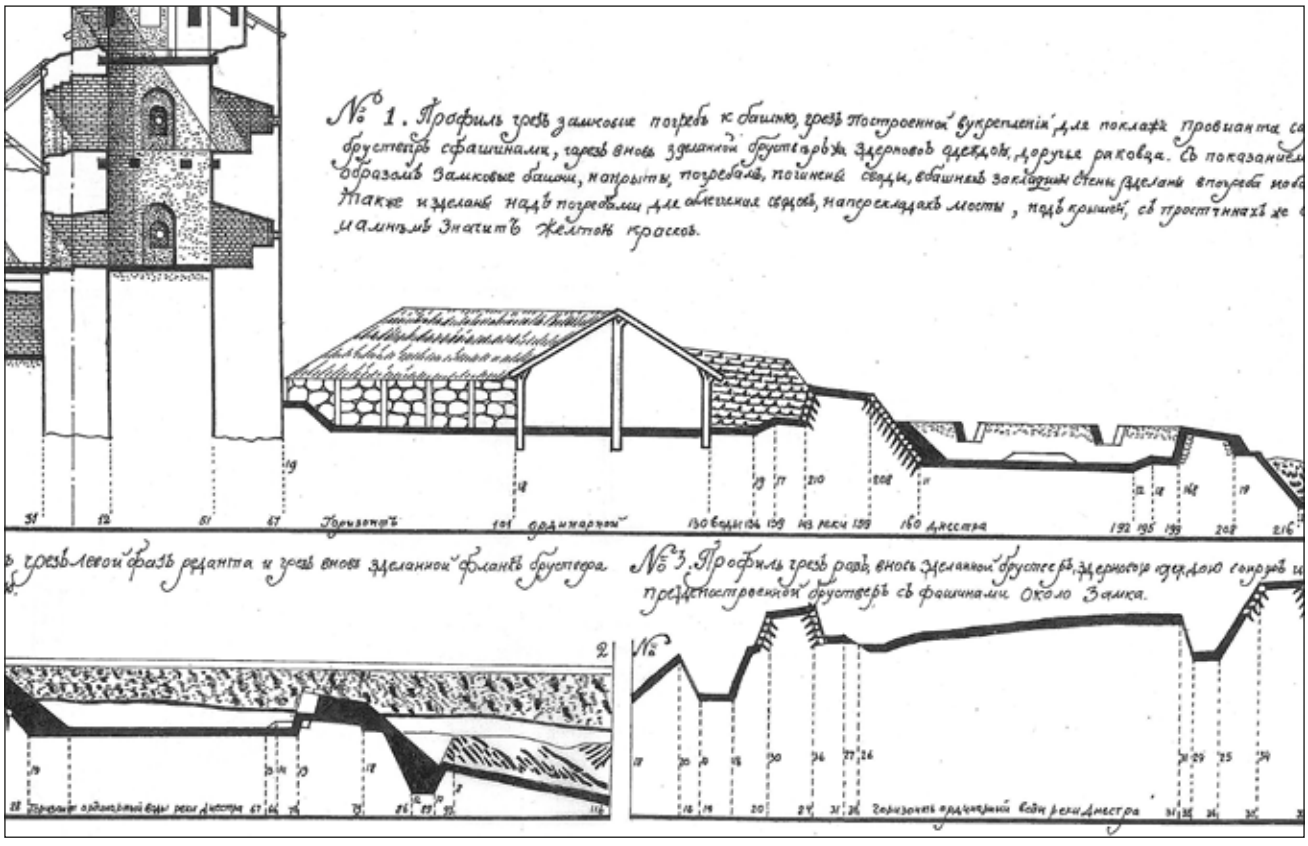

Fig. 5. Secțiuni ale cetății Soroca, septembrie 1789 (desenul autorului după materialele NIIP Gradostroitelistva din Kiev).

orul fortificației există cinci dependințe cu intrările orientate înspre curte. O piață mare de paradă se găsește în spatele cetății de piatră. În plan, prin culoare, sunt evidențiate construcțiile defensive edificate în 1788 de inginerii ruși: un *Brustwehr*[29] cu șanț de traseu neregulat, care înglobează curtea bisericii Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, un *Brustwehr* care închide o suprafață de forma unui paralelogram amplasat lângă pârâul Racovăț și un *Brustwehr* care se află în fața micului redan în aceeași axă cu turnul de intrare în cetatea de piatră. Fortificația bastionată beneficiază de două porți exterioare: prima amenajată în *Brustwehr*-ul amplasat în fața micului redan și cea de-a doua în partea de nord-est a *Brustwehr*-ului care înconjoară biserica. Trei porți interioare asigura legătura în spațiul *intramuros*: prima fiind situată lângă redanul mic, cea de-a doua lângă edificiul de cult și cea de-a treia aflându-se în amenajarea defensivă nouconstruită cu plan de forma unui paralelogram. Ansamblul fortificat este împrejmuit, cu excepția părții riverane și a colțului de nord-est, de un șanț de apărare în care era abătută apa din pârâul Racovăț. Fața de nord-est a redanului dublu este protejată de o linie de țepușe înfipte în contrescarpă. Cetatea presupune utilizarea sistemului de apărare „cu clești", fiind asigurat modul eficient de funcționare a artileriei și a diferitor tipuri de foc.

În același document grafic sunt incluse trei secțiuni ale fortificației. Prima trece printr-un turn al cetății de piatră și construcția defensivă cu plan de forma unui paralelogram. Aici este reprezentată dependința zidită din piatră brută, cu schelet de lemn, având un acoperiș în două ape cu coamă acoperit cu șindrilă. Noua construcție defensivă beneficiază de parapete cu metereze pentru tragere și banchete de pământ. Cea de-a doua secțiune trece prin fața de sud-vest a redanului dublu și *Brustwehr*-ul acoperit cu pământ și gazon, care înconjoară biserica. Cea de-a treia secțiune întretaie șanțurile de apărare ale cetății, care au o secțiune în formă de pâlnie.

Cetatea bastionată din 1789 se deosebește destul de mult de cea din 1769, cu toate că la ambele fortificații se simte influența manierei de fortificare a inginerului francez Louis-André de La Mamie Clairac și a inginerului prusac Friedrich Wilhelm von Gaudi[30]. Diferă mărimile și formele de plan ale redanelor și semibastioanelor, dimensiunile și profilurile valurilor

[29] *Brustwehr* (germ.) – parapet.

[30] Ținem să mulțumim istoricului Philliphe Bragard pentru ajutorul acordat.

și șanțurilor. Este propus un alt contur al întăriturii. Biserica din preajma fortăreței beneficiază nu de plan cruciform, ci treflat. Putem presupune că această fortificație de pământ a putut înlocui prima întăritură bastionată între anii 1775 și 1786, fiind realizată de ingineri occidentali la comanda otomanilor. Nu este exclusă nici varianta construcției acesteia de militarii ruși pe locul primei cetăți bastionate ruinate în 1787 în timpul operațiunilor militare. Sperăm că viitoarele investigații arheologice vor putea să elucideze acest aspect important.

Se pare că cea de-a doua piesă defensivă bastionată a Sorocii a fost abandonată și ruinată după plecarea militarilor ruși în 1791. În ***planul orașului din 1842***[31], publicat de Tamara Nesterov[32], această amenajare de apărare cu contur stelat nu mai există.

Fig. 6. Ion Tentiuc, Elena Ploșniță și Mariana Șlapac la Soroca, 2014.

Summary

SOROCA BASTION FORTRESSES

The author describes his point of view by the appearance of Soroca bastion fortresses. He considers that the first bastion fortress was built in 1691 around the old stone fortress, by order of the Polish king John III Sobieski. That year English specialist Archibald Andrzej Glower de Glaydeny (de Glayden) invited by the Kingdom of Poland arrived to Soroca. It looks like that it was the engineer who became as author of Soroca bastion fortress named by New Earthwork (Nowy wał) according to some Polish documents of that time. It may well be so, French mercenary Philippe Le Masson Dupont which accompanied the king John III Sobieski's many military campaigns took part in those construction works.

In the Russian State Military-Historical Archive of Moscow there are few plans of the first and the second bastion fortress drawing by Russian engineers after occupation of Soroca during Russian-Turkish war in 1769 and 1789. General configuration of fortifications consisting of three redans and two demibastions resembles an irregular pentagonal star. The ditch repeats the contour of an earthwork. The fortresses offer using of "tenaille" system of defense. Probably, that second bastion fortress of Soroca was destroyed after leaving of Russian army in 1791.

[31] ANRM, F. 1812, inv. 1, d. 101.

[32] Nesterov, „Cu privire la miturile arhitecturii", 103.

IMPORTANȚA DETALIILOR ARHITECTURALE ÎN RESTAURAREA CORECTĂ A CETĂȚII SOROCA

Tamara NESTEROV

Recent, un turist inconștient a încercat să-și pună numele pe un zid al Colosseumului din Roma, a fost amendat cu 20.000 euro, 4 luni de arest condiționat și 5 ani interdicție de a intra în Italia. Când intervențiile necalificate ce aduc prejudicii monumentelor de arhitectură din Moldova vor fi pedepsite conform legii?

Restaurarea cetății Sorocii, realizată în cadrul proiectului transfrontalier „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Soroca, Suceava", sprijinit financiar de Consiliul Uniunii Europene, a fost un eveniment mult așteptat în domeniul valorificării patrimoniului arhitectural al RM[1]. În urma licitației, anunțate la 30 ianuarie 2013, pentru restaurarea cetății Soroca a fost selectat grupul ABRAL ART PROIECT SRL (București), șef proiect complex A.I. Botez. Din partea României colaboratori au fost A. Atanasiu, R. Bărbulescu, M. Bucovici, I. Mihordescu, G. Dragne, iar din Republica Moldova: E. Bâzgu (șef proiect), G. Burciu, S. Vornicov, consultant științific M. Șlapac, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei. În luna mai 2013 proiectul a fost deja confirmat la ședința Consiliului Național al Monumentelor Istorice din Republica Moldova, termenul de elaborare al proiectului fiind exagerat de scurt pentru o realizare pe măsura importanței fortăreței pentru istoria și cultura Moldovei.

Partea românească a grupului este cunoscută datorită activității recente la Cetatea Neamț, unde a creat un amestec din autenticitate și ficțiune. Lucrul la cetatea Sorocii, în loc să pună în valoare monumentul, l-a transformat într-o pastișă, pe timp ce trece aspectul cetății devenind tot mai grotesc. Și nu din cauza manoperei, de altfel de o virtuozitate artistică, ci din cauza conceptului proiectului, responsabilă de care a fost partea moldovenească.

Restaurarea ar fi fost un succes deosebit al comunității sorocene, echipa de management a administrației locale Soroca reușind să promoveze ideea includerii cetății Soroca în proiectul transfrontalier până la susținerea ei de Uniunea Europeană, rezultatul final însă este un fiasco total, ecoul căruia va șifona pentru mult timp imaginea Moldovei. Cauzele ce au condus la rezultate jenante trebuie elucidate pentru a nu permite în viitor distrugerea a ceea ce a mai rămas de preț din patrimoniul arhitectural al Republicii Moldova.

Una din cauze este înțelegerea valorificării cetății în calitate de bun local, sorocenii crezând că lor le revine atât datoria de a o pune în valoare, cât și laurii implementării proiectului. Cetatea Soroca însă este o moștenire patrimonială a tuturor cetățenilor Republicii Moldova, pe buletinul lor de identitate fiind expusă imaginea ei, simbol monumental al independenței, suveranității și demnității naționale. Cetățile Moldovei medievale nu erau proprietate privată, ci erau edificate de domnie în apărarea țării, fiind amplasate de-a lungul hotarelor, la trecerea pasurilor peste munți, la vadurile râurilor care mărgineau țara, la unul dintre acestea făcându-și apariția cetatea și orașul Soroca. Dezbateri privind lucrările de restaurare a cetății au avut loc doar în orașul Soroca, în aprilie 2013[2], deși propunerile incluse în proiectul de restaurare meritau o discuție într-un spațiu mediatic mai larg și mai ales specializat, în care competența în problemele de istorie și arhitectură era esențială.

Atitudinea responsabilă a administrației locale, cu asumarea sarcinii de a acoperi întreaga povară a problemelor de realizare a proiectului doar cu forțe

[1] Pentru restaurarea cetății Soroca s-au alocat 2/3 din suma totală oferită de Consiliul Europei pentru cele trei cetăți din proiectul transfrontalier, care este de 3 003 220,82 euro: și anume 2 701 997,77 euro. Cofinanțarea Consiliului Raional Soroca este de 149 260,07 euro. Cofinanțarea Primăriei Soroca constituie 59 764,10 euro. A se vedea T. Robu, manager proiect, Consiliul Raional Soroca, „Proiectul *Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Soroca, Suceava*", 31 oct. 2014, http://www.slideshare.net/GIZMoldova/tatiana-robu-consiliul-raional-soroca-proiectul-bijuterii-medievale-hotin-soroca-suceava

[2] „Cetatea lui Ștefan, așa cum a fost concepută", *Observatorul de Nord*, 26 aprilie 2013.

locale, a generat și primele probleme. Vladimir Nicuță, vicepreședintele raionului Soroca, susținea că „Soroca are specialiști și arhitecți", iar „Ministerul nu se află în postura de a ne dicta"[3], încurcând amatorismul cu profesionalismul. Temerea viceministrului Gheorghe Postică că „cetatea Soroca va deveni o butaforie"[4], cu regret, s-a adeverit, deși administrația locală, nedumerită de „îngrijorarea șefilor de la Cultură", a cedat, arhitect-șef devenind un angajat al Ministerului Culturii. Un monument de valoare națională cum este cetatea Sorocii nu putea fi restaurat într-o stare alertă cu o echipă formată ad-hoc și monitorizată doar la nivel local.

Vina cea mare, ce s-a răsfrânt nefast asupra aspectului actual al cetății, o constituie acordarea unei prea mari încrederi cunoștințelor unor „experți", care au asigurat că sunt informații istorice și materiale documentare pentru reconstrucția integrală a cetății. Aceasta a condus la amploarea nejustificată a intervențiilor în arhitectura cetății, cu încălcarea convențiilor internaționale și a legislației Republicii Moldova, care prevăd:

> Restaurarea [...] să aibă un caracter excepțional. Ea are ca scop conservarea și se bazează pe respectul rămășițelor trecutului și pe documentele autentice. Ea se oprește acolo unde începe ipoteza[5].

Deși, cum va fi arătat mai jos în studiu, detalii și sugestii sunt suficiente pentru o restaurare științific garantată a celor mai importante componente ale arhitecturii cetății, pregătirea profesională pentru activitatea de cercetare, cu interpretarea corectă și verificarea multilaterală a informațiilor documentelor istorice a fost piatra de încercare și examenul pe care cei implicați în proiectul de restaurare nu l-au trecut. Luând cunoștință de „Memoriul explicativ"[6] al proiectului de restaurare, îngrozește nivelul extrem de jos al conținutului acestuia, necunoașterea terminologiei, incapacitatea de orientare în materie de documentare istorică, necunoașterea arhitecturii medievale, folosirea arbitrară a analogiilor și, ca rezultat, apariția falsurilor.

O mare eroare a organelor de decizie a fost promovarea acestui proiect în lipsa unui concept al restaurării, limitat doar la promisiuni sterile: „va fi ca în secolul XV", „va fi ca în secolele XV-XVI", „va fi exact așa cum era", „va fi renovată astfel încât să arate exact ca în Evul Mediu"[7] ș.a., ș.a., – un mix din studii istorico-arheologice depășite de timp, fără implicarea studiilor arhitecturii cetății Soroca. Dintre acestea reține atenția promisiunea că cetatea „va fi adusă la faza inițială – așa cum a fost concepută de marele nostru voievod Ștefan cel Mare și Sfânt", dar „refăcută în piatră de Petru Rareș"[8], opinie care arată grava problemă de logică și carențele de cunoștințe istorico-arhitecturale.

S-au pus mari speranțe în cercetările arheologice, așteptate ca surse importante care ar elucida timpul edificării și evoluția spațială a cetății, dar ele nu sunt singurele care pot oferi indici cronologici. Arhitectura poate sugera mai precis și mai sigur particularități ancorate în perioade istorice distincte[9], mai ales că cercetările arheologice petrecute în anii '30 ai secolului XX și în anii 1968-1969 la cetatea Sorocii nu au soluționat problemele de cunoaștere a istoriei, iar componentele depistate, fără implicarea arhitecturii, au fost interpretate eronat[10]. Investigațiile arheologice din 2012-2014 au avansat în profunzimea istoriei, stabilind prezența cetății de piatră deja în timpul domnitorului Ștefăniță, deci negând opinia oficială a edificării cetății de piatră în timpul domnitorului Petru Rareș, fără ca aceste rezultate să aibă o influență asupra deciziilor luate în proiectul de restaurare.

Cetatea din Soroca este și un document istoric, mulți ani și chiar secole cei împătimiți de istoria Moldovei încercând să pătrundă enigma apariției sale și sensul ascuns al formelor sale neobișnuite, pli-

---

[3] „Restaurarea cetății Soroca începe cu stângul", postat la 2 aug. 2012, adevarul.ro/moldova/actualitate/restaurarea-cetatii-soroca-incepe-stangul-1_50aee7207c42d5a663a19151/index.html, accesat martie 2015.

[4] *Ibidem*.

[5] *Carta de la Veneția din 1964*, citat după Gh. Curinschi-Vorona, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, București: Ed. Tehnică, 1996, p. 150.

[6] E. Bâzgu, „Proiect și documentație de execuție. Propunere arhitectură. Memoriu explicativ general", in *Almanah Soroca*, 2013, pp. 7-11.

[7] „Cetatea lui Ștefan, așa cum a fost concepută", *Observatorul de Nord*, 26 aprilie 2013.

[8] „Restaurarea cetății Soroca începe cu stângul", postat la 2 aug. 2012, adevarul.ro/moldova/actualitate/restaurarea-cetatii-soroca-incepe-stangul-1_50aee7207c42d5a663a19151/index.html, accesat martie 2015.

[9] T. Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței", *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 2, 2007, pp. 25-42.

[10] Se are în vedere datarea ridicării nivelului curții interioare în timpul aflării polonezilor și coborârea cotei podelei în capelă.

ne de esoterism[11]. Cetatea ar fi trebuit să rămână în continuare un bun cognitiv al generațiilor viitoare, dar, necătând la exigențele de păstrare a autenticității monumentului istoric, proiectul de restaurare al cetății Soroca nu a fost prezentat la expertiza științifică, abundând în modificări subiective și nejustificate, iar ceea ce a fost realizat nu poate fi calificat altfel decât o crimă împotriva istoriei și culturii naționale.

Cauza aspectului confuz și, în utimă instanță, bastard pe care l-a primit cetatea la etapa finală rezidă și în scopul valorificării cultural-turistice a cetății ca o „nouă destinație turistică pe piața europeană și sporirea numărului de turiști"[12]. Astfel, cetatea, cel mai vechi monument medieval de pe teritoriul Republicii Moldova și cel mai valoros complex istoric, a fost privită mai mult ca o sursă aducătoare de bani, stimulând exagerarea scenografică a formelor arhitecturale, pitorescul fals al cărora se datorează importului de forme de alte tipologii arhitecturale, formate în alte condiții geografice.

Potențialul informativ al arhitecturii cetății Soroca a rămas neutilizat în șansa oferită de Uniunea Europeană pentru punerea în valoare a cetății nu atât turistică, cât cultural-istorică și general-umană.

* * *

„Minciuna merge totdeauna înainte...;
iar adevărul vine din urmă, șchiopătând,
la braț cu timpul."
(Gracian)

Fără a cunoaște timpul construcției și al etapelor de cotitură în evoluția spațială a cetății Soroca, nu poate fi pusă în valoare arhitectura acesteia, deoarece fiecare timp își pune amprenta pe arhitectură, iar arhitectura militară era cea mai receptivă la progresul tehnic și social. Elucidarea părții autentice a construcției și a modificărilor aduse, atât prin adaptarea ei la nevoile apărării odată cu perfecționarea tehnicii de război – ce ar trebui păstrate ca mărturii ale procesului istoric, cât și prin intervențiile ce au avut loc în scopul nobil de consolidare, dar implementate eronat, ar fi primul pas în studiul cetății pentru restaurare. Despre unele modificări ale cetății s-a scris, cum ar fi golul de ușă tăiat în peretele de nord al paraclisului și transformarea vechii intrări în fereastră, dar mai ales s-a pedalat pe folosirea mortarului cu ciment, intervenții vizibile cu ochiul liber, dar au rămas multe alte modificări, deosebit de semnificative pentru arhitectura cetății, despre care se păstrează o tăcere egală cu ignorarea.

Profesorul Gh. Curinschi-Vorona a determinat specificul istoriei arhitecturii ca o disciplină „de sinteză care urmărește detectarea factologică și explicarea fenomenului"[13], o călăuză laconică, care exprimă esența cercetării monumentelor istorice. Printre sursele de informație pentru datare se numără caracterul detaliilor, urmărirea evoluției formelor, depistarea înlocuirii treptate a unor componente ale clădirii cu altele, schimbări inerente ce intervin pe parcursul utilizării unui monument istoric și al evoluției sale spațiale în timp.

În stadiul actual al cunoștințelor, în situația de penurie a documentelor istorice pentru perioada de început a statalității Moldovei, este greu de argumentat cu certitudine timpul edificării cetății din Soroca, dar acesta poate fi sugerat de tipul de fortificație utilizat, care indică vremea când era în vogă. Fortăreața de la Soroca, pe care ne-am obișnuit s-o numim cetate, corect din punct de vedere al arhitecturii defensive europene este un castel – o structură compactă, dotată cu elemente interioare și exterioare specifice timpului pentru a rezista la asedii, dar care nu a ajuns la etapa protejării cu ziduri exterioare pentru a deveni nucleul unei cetăți dezvoltate. Fortificații similare castelului din Soroca au fost construite în toate țările Europei Occidentale, unde cele mai timpurii au apărut în secolul XII, perioada lor de maximă edificare fiind secolele XIII-XIV, dar veacul lor s-a stins odată cu răspândirea artileriei în secolul XV, ce a stimulat creșterea dimensională și complexitatea elementelor exterioare de apărare. În câteva lucrări dedicate cetății Soroca drept precursori ai arhitecturii ei au fost invocate din secolul al XIII-lea, cum este *Castel dell Monte* (1240) în Ita-

11 Istoria cercetării cetății a fost expusă în articolele autoarei: T. Nesterov, „Cu privire la miturile arhitecturii și datării cetății Soroca", in *Artă. Istorie. Cultură (Studii în onoarea lui Marius Porumb),* Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, pp. 91-106; idem, „Arhitectura cetății Soroca – un important argument în datarea fortăreței", *Revista de istorie a Moldovei,* Chișinău, 2007, pp. 25-41; idem, „Cetatea Sorocii – între legendă, mituri și ipoteze", in *Soroca. Almanah*, Chișinău, 2009, pp. 6-14.

12 „Cetatea lui Ștefan, așa cum a fost concepută", *Observatorul de Nord*, 30 iulie 2012.

13 Gh. Curinschi-Vorona, *Istoria universală a arhitecturii ilustrată*, vol. 1, București, Ed. Tehnică, 1976, p. 7.

lia[14], din secolul al XIV-lea – castelul *Queenborough* (1361-1377)și din din secolul XVI – cetățile *Walmer* și *Deal* (1539-1540)[15] din Anglia, dar fără a fi evaluate comparativ particularitățile arhitecturii cetăților, ce ar confirma datarea cetății Soroca cu secolul XVI. Planul cetăților Walmr și Deal, de fapt, contrazic cele afirmate de autori, fiind o dovadă a unei situații inverse celei urmărite: aceste două cetăți târzii sunt alcătuite din castele amplasate central, cu turnuri semideschise, orientate spre curtea exterioară, mărginită de ziduri, ce indică utilizarea deja a artileriei.

Analiza structurii spațial-volumetrice a castelelor pune în evidență caracteristici arhitectonice cvasipermanente: *structura planului* (incinte compacte, cu compoziție centrală: circulare, pătrate, hexagonale, octogonale); *componente funcționale* (turnuri, anexe interioare, un lăcaș de cult); *dimensiuni* (dependente de măsura sacrală, egală cu 100 picioare); *model structural-numeric* (calcul identic al componentelor planimetrice și al structurii de rezistență); *concept identic de apărare* (acces ridicat de la sol, pod mobil, șanț sau lac cu apă, val de pământ, incluse în formula planimetrică generală) ș.a. Cetățile Neamț, Cetatea Albă, Cetatea de Scaun a Sucevei, fortificații cu compoziție centrală, pe care Miron Costin le numea „caștele", considerându-le moștenite de Țara Moldovei, opinie abandonată de studiile arheologice, și doar cetatea Sorocii el considera să fie făcută „de un Pătru-vodă, de care lucru mult mă mir că Urechii vornicul nu pomenește"[16], ce a permis interpretări flotante dintr-un secol în altul, dar fără implicarea studiului arhitecturii. De aceiași părere, datorită aspectului arhitectural al cetății Soroca a fost istoricul arhitecturii Gr. Ionescu, care o considera construită în timpul domnitorului Petru Mușat[17], dar în următoarele sale studii n-a mai revenit asupra acestui subiect.

Particularitățile comune ale cetății de la Soroca cu castelele occidentale permit includerea ei printre creațiile realizate după o schemă-model, posibilă de modificat creativ în diferite variante ale formei incintei și ale numărului de turnuri. În planul primelor fortificații din Moldova, construite la sfârșitul secolului XIV – castelele mușatine Neamț și Șcheia, se simte influența modelului occidental, de care ele sunt apropiate planimetric și dimensional, deși supuse contextului geografic, ceea ce a condus la devieri de la schema ideală planimetrică. Începând cu Cetatea de Scaun de la Suceava și continuând cu cetatea de la Roman, constructorii fortificațiilor din Moldova au promovat un alt model de cetate, derivat din simbolismul „mandalei", trecut prin implementarea occidentală, realizat în Moldova cu respectarea întocmai a schemei și a anumitor relații dimensionale specifice: incinta pătrată cu turnuri la colțuri și la mijlocul curtinelor, cu anexe interioare perimetrale de diferită funcționalitate. Castelul de la Soroca este străin prin particularitățile sale șirului evolutiv al cetăților cu plan rectangular: este mai mic, asemănător tipului de donjon dezvoltat, dotat în exterior cu patru turnuri circulare și unul rectangular, amplasate echidistant. Cetățile rectangulare din Moldova aveau intrarea direct de pe câmpul liber îngust din jur (*peribol*), după care începeau obstacolele greu de escaladat – depresiuni naturale sau artificiale, cu trecerea spre peribol pe un pod sau pe o pasarelă, dar la castelul din Soroca intrarea se afla la o cotă înaltă, cum era în donjonul Hotinului și în prima fază a citadelei patrulatere de la Cetatea Albă, construcții datând din secolul XIII și, respectiv, XIV.

Amintim că datarea considerată oficială a cetății din Soroca este susținută de: 1) scrisoarea din 1543 a lui Petru Rareș către un anonim din or. Bistrița, Transilvania, cu rugămintea „devotamentul [tău] este necesar la lucru în jurul unei cetăți pe nume Soroca", aceeași cerere este repetată peste un scurt timp[18]; și de: 2) analogia cu planul castelului Caprarola din Italia, datat cu începutul secolului XVI – o comparație forțată, Caprarola face parte din altă generație de fortificații, cea de cetăți joase bastionate, adaptate apărării cu piese de artilerie; analiza scoate în vileag vulnerabilitatea argumentelor datării cetății cu anul 1543.

Dacă cetatea Sorocii nu ar avea *mortiere* (ambrazuri circulare), acestea prezentând argumentul prin-

---

[14] M. Șlapac, Castel del Monte precursorul arhitectural al cetății Soroca, în Cugetul, 1999, 3, p.24-26; Edem, Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea, Chișinău: Arc, 2004, p. 164-174.

[15] N. Bulat, Județul Soroca: File de istorie, Chișinău, Editura Arc, 2000 p. 18-25; Idem, Cetățile Del Monte, Restormel, Queenborough, Farnese, Soroca – tangențe arhitecturale medievale, Cultura și imperativul umanismului latin, Soroca: 2007, p. 77-88;

[16] Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, in *Opere*, Chișinău, Ed. Literatura Artistică, 1989, p. 213.

[17] Gr. Ionescu, Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până în 1900, București, Editura Cartea Românească, 1937, p. 309.

[18] Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca", pp. 25-41.

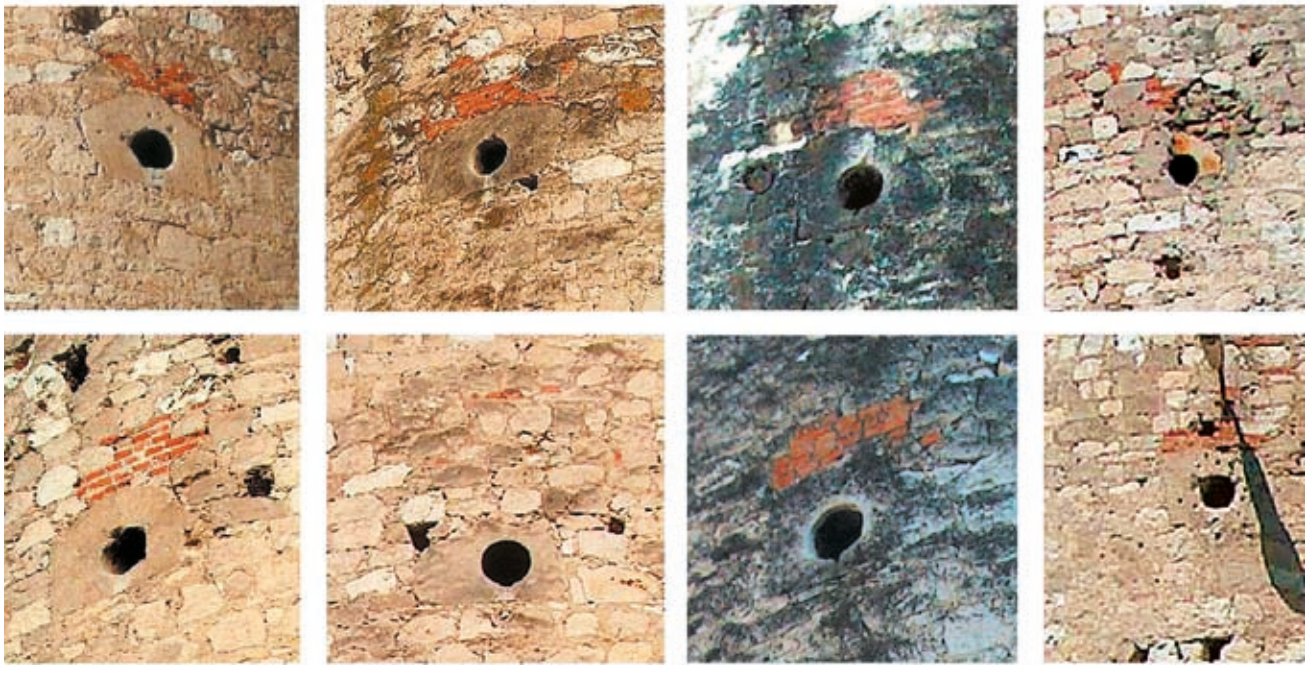

Fig. 1. Mortiere din registrul superior al turnurilor. 2006, foto T. Nesterov.

cipal al apărării cetății cu piese de artilerie, și deci un indice al timpului construcției, care, luând în considerație și situația social-politică din Moldova din secolul XV, construcția ar fi posibilă începând cu primii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare, iar dacă ar fi fost înzestrată cu *fente* (metereze verticale înguste), optime apărării cu arcul cu săgeți, atunci apariția cetății ar corespunde sfârșitului de secol XIV – începutului de secol XV. Ipoteza, avansată în 2009[19], pare neverosimilă doar la prima vedere, căci pot fi găsite probe ce conduc convingător spre datarea mult mai timpurie. În primul rând, trebuie de luat în vedere că cetățile erau modificate, reconstruite odată cu schimbarea tacticii și strategiei apărării, aceste modificări afectând structurile masive. Exemple sunt multe: tăierea prin turnul nord-est de la cetatea Neamț a gangului intrării noi în cetate, situație argumentată arheologic; tăierea în zidul gros de peste 4 m al citadelei din Cetatea Albă a intrării sudice, schimbarea poziției turnului sud-est al cetății Suceava etc.

Un suport al susținerii modificărilor survenite în arhitectura cetății Soroca, care au influențat percepția datării edificării, rezultă din analiza fragmentelor de zidărie din jurul blocurilor de piatră cu mortiera circulară, amplasate în registrul superior[20]: se observă că acestea au fost introduse într-o breșă făcută în zid, golul din jur, de o formă neregulată, fiind completat cu pietre mai mici, iar deasupra – cu cărămidă. [fig. 1.] Concluzia care se impune – mortierele circulare au înlocuit ambrazurile de tip *fentă,* una din care s-a aflat până la începutul secolului XX în peretele de est al altarului paraclisului, amplasată deasupra portalului de intrare. În desenul cetății Soroca, privită spre fațada cu turnul de intrare, executat probabil prin 1850-1870 de profesorul de desen de la liceul clasic pentru băieți din Chișinău, N.A. Golânschi, sunt fixate cu precizie de documentalist detalii ale arhitecturii, printre care și această ambrazură îngustă, care nu lasă îndoială asupra caracterului său specific perioadei apărării cu săgeți. [fig.2] La un timp necunoscut, dar după 1903 și anterior anului 1934[21], fenta a fost consolidată sub forma unei ocnițe joase în arc în plin cintru, iar în timpul „restaurării" din 2014 – înlocuită cu o mortieră. Fenta nu întâmplător a fost păstrată în axa turnului de intrare, fiind destinată loviri precise cu săgeata pe atacatorii porții cetății, deoarece folosirea tunului cu *tirul indirect à*

[19] Nesterov, „Cetatea Sorocii – între legendă, mituri și ipoteze", pp. 13-14.

[20] Mortierele de la nivelul inferior, corespunzătoare spațiului util al turnurilor rotunde, au fost scoase după ocuparea cetății de armata rusă în 1788 și înlocuite cu altele noi, instalate între anii 1970 și 1975, lucrate după cele vechi.

[21] Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul 2071, registrul 1, dosarul 698, Corespondența cu Ministerul cultelor și artelor, cu privire la restaurarea porții cetății Soroca, f. 1.

Fig. 2. Cetatea Sorocii, desen de N. Golânschi, anii 50-70 ai sec. XIX. Este redată fenta deasupra intrării, portalul intrării cu părțile de jos ale arcului păstrate, erodarea părții inferioare a zidurilor, acumularea pământului pentru soluționarea accesului în cetate prin pragul coborât

la volée[22] – în această situație era inefectivă. Spațiul central din turnurile cilindrice este prea strâmt pentru activitatea a trei tunari cu depozitarea muniților necesare respingerii atacurilor, nișele prea înguste pentru instalarea tunurilor și manipularea lor, fără a se cunoaște efectul de recul și de degajare a fumului la aprinderea fitilului etc. – toate sunt argumente convingătoare că cetatea Sorocii a fost construită anterior utilizării artileriei la apărarea cetăților.

Formele circulare ale incintei și ale turnurilor de flancare au fost și ele interpretate ca o etapă în evoluția arhitecturii de apărare pe calea optimizării rezistenței zidăriei la loviturile artileriei grele de asediu, ce a întărit și mai mult datarea arhitecturii castelului de la Soroca cu secolul XV, dar nici forma rotundă a turnurilor nu este specifică doar perioadei de utilizare a artileriei, formele circulare ale turnurilor având o istorie mult mai veche, mai ales în Orientul Mijlociu, zonă lipsită de lemn, turnurile de flancare rotunde reprezentând, din punct de vedere al mecanicii construcțiilor, o zidărie similară bolții cilindrice, dar orientată vertical. Profesorul A. Toromanean, analizând arhitectura cetăților moldovenești de pe Nistru, toate cu turnurile rotunde, face trimitere la arhitectura caucaziană, și nu la utilizarea artileriei[23]. Cu arhitectura militară specifică popoarelor Asiei Anterioare și Caucazului europenii au făcut cunoștință în timpul cruciadelor, iar în secolele XIII-XIV au fost edificate renumitele castele în Franța: Louvre, De Coucy, La Roche, Haudan, Niort, Vauclers (La Rochelle), Pierphon, Vincennes, La Roche Courbon, și în Anglia: Harleh, Klearverk, Beaumaris, Bodiam etc., toate cu turnuri circulare în plan, cu glacis în partea inferioară a curtinelor și turnurilor, înconjurate cu șanțuri sau lacuri, cu accesul la o cotă mult ridicată de la sol.

Particularitățile tipologice de castel ale fortăreței de la Soroca atrag după sine și alte componente inerente tipului dat, dar dispărute cu timpul, cum este șanțul cu apă. Urme ale unui șanț au fost depistate în cercetările arheologice din anii 1969-1970, informația intrând în circuitul științific[24]. În campania arheologică din 2012-2013, spre est de turnul sudic, la 22 m distanță de zidul curtinei, a fost cercetat un

[22] V. Josanu, *Evoluția tehnicii militare* (manuscris). Exprim mulțumire autorului pentru permisiunea de a face cunoștință cu acest studiu.

[23] А.Х. Тороманян, „Об архитектуре крепостных сооружений Молдавии“, *ИФЖ,* 1974, nr. 3, pp. 181-190.

[24] Se fac trimiteri la inginerul Philippe Le Masson du Pont, care, în timpul ocupației cetății Soroca în 1686 de către polonezi, ar fi dirijat lărgirea șanțului „din jurul cetății, unde vor instala două rânduri de țepoaie“ (N. Bulat, *Județul Soroca: File de istorie*, Chișinău: Arc, 2000, pp. 23-24; Alina Felea, *Soroca. Viața urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău: Pontos, 2009, p. 53), deși din textul relatării nu derivă asemenea lucrări, ci, dimpotrivă, „această instalare a fost mai ușoară decât celelalte, pentru că acolo se afla o cetate ale cărei ziduri și metereze erau întregi, astfel că puțin a mai fost de făcut“ (Philippe Le Masson du Pont, „Relația expediției polone în Bucovina“, in *Călători străini în Țările Române*, vol. VII, București, 1980, p. 296).

Fig. 3. Ilustrată din1903. Pe malul fluviului se vede un val cu o aglomerație de pământ, resturi ale amenajării teritoriului.

fragment al acelui șanț, de formă tronconică în secțiune, sus lat de cca 6 m, jos – 4,5 m, adânc de cca 4 m, întărit în exterior cu două rânduri de pari ascuțiți și cu un rând – spre interior, dar fără a fi posibilă determinarea traseului său, deci și legătura cu cetatea de piatră[25]. Starea precară a zidăriei exterioare în partea de jos a curtinelor și a turnurilor cetății a fost explicată prin inundațiile Nistrului, frecvente la sfârșitul primăverii, fluviul ajungând până la cetate, totuși revărsările nu staționau îndelung pentru a provoca distrugeri atât de masive, cum sunt redate în același desen al lui N.A. Golânschi, unde partea de jos a curtinelor și a turnurilor, mai ales a celui de sud, este erodată mult în adâncimea zidăriei.

În anul 1902, Duma orașului Soroca a ieșit cu inițiativa de a consolida partea de jos a zidurilor din exteriorul cetății[26]. În fotografiile din anul 1945 soclul cetății este consolidat cu pietre de nuanțe deschise, contrastând cu partea veche. O asemenea degradare a zidăriei putea fi provocată de aflarea lor îndelungată în apa ce începea lângă cetate, dar acesta nu putea fi șanțul depistat arheologic, o centură ce înconjura la distanță cetatea. În câteva imagini istorice ale cetății pe fundalul orașului Soroca, se pot observa mai multe fragmente ale valurilor de pământ, multe dintre care puteau fi de la îngrădirea fostului lac din jurul cetății, care, concomitent, protejau teritoriul urban. Pe ilustrația poștală colorată a orașului Soroca de la începutul secolului XX, un val este reprezentat în secțiune, stratigrafia acuzând o acumulare premeditată de pământ, reminiscențe ale unor amenajări dispărute după crearea esplanadei din fața cetății în anii ′70. [fig. 3.]

Soluția arhitecturală a intrării în cetate face parte din tipologia fortificației și este un indiciu important al timpului edificării. Intrarea actuală în cetate începe de la nivelul soclului, urcând spre curte pe un plan înclinat (*tobogan*), dar această soluție nu este re-

Fig. 4. Intrarea în cetate în 1945, fotograf L. Raskin. Se observă peretele lateral cu o zidărie ce mărturisește ruperea pragului și coborârea accesului cub forma de tobogan.

[25] S. Musteață, I. Tentiuc, V. Ursu, *Raport științific privind investigațiile arheologice în cetatea Sorocii, campania 2013*, Chișinău, 2014, pp. 30-31.

[26] ANRM, Fond 6, registru 4, dosar 941, „Предписание губернского правления на отзыв Бессарабской губ. ученой арх. комиссии о ремонте Сорокской цитадели, 14 марта 1902 – 8 июня 1902 г.“.

Fig. 5. Fotografie de un amator, anterior anului 1950.

Fig. 6. Fotografia cetății după amenajarea intrării cu pragul la cota soclului. Foto G.D. Smirnov, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

construcția celei inițiale. Accesul în cetate avea loc prin gangul actual, dar cu pragul portalului ridicat considerabil de la sol, pe un traseu orizontal, aflat la aceeași cotă a curții interioare, situație fixată în releveul secțiunii trasate prin turnul rectangular, executat în anul 1788[27]. Într-un releveu anterior, datat cu 19 noiembrie 1769, este reprezentată doar partea de jos a accesului prin turn, pentru urcare la cota pragului fiind amenajată o scară din lemn[28].

În imaginile fotografice postbelice se observă că pragul portalului în cetate este deteriorat complet, sugerând distrugerea lui premeditată. [fig. 4] Amenajarea intrării cu pragul din piatră a avut loc în perioada postbelică, cota superioară fiind ajustată la linia soclului, de unde începea evazarea în jos a zidului sub forma de glacis. [fig. 5,6] Această consolidare arbitrară a intrării în cetate a fost păstrată și în proiectul de restaurare a lui V. Voițehovschi din 1970-1975[29]. Judecând după aspectul „restaurat" în 2014 al cetății, cu pereții toboganului căptușiți cu carouri mari de lespezi de piatră, spre care conduce podul-pasarelă, cu deschiderea nefiresc de alungită a logiei portalului, vechea cotă a pragului se va păstra.

Accesul inițial însă se afla mult mai sus de pragul actual, înălțime care poate fi calculată din coroborarea datelor istorice cu aspectul zidăriei din nișa intrării. Înălțimea intrării începând de la sol și până la cheia de boltă a fost indicată textual în 1934 – 7,4 m[30], mărime ce coincide cu măsurările din 1945, din care nișa portalului ocupa 5,1 m înălțime, timpanul – 1,67 m, deschiderea pe verticală a golului intrării era de 2,2 m, de la sol până la soclul zidului de incintă – 2,3 m, pragul intrării începându-se la 1,25 m mai sus de soclu, în total de la sol până la prag – cca 3,5 m[31]. Reconstrucția retrospectivă a accesului la o cotă înaltă în cetate nu contravine opiniei arheologului Gh. Cebotarenco, obținută din analiza stratigrafică a secțiunii trasate prin curtea interioară, că nivelul curții a fost ridicat cu pământul adus din exterior. Într-adevăr, nivelul curții trebuia să fie ridicat pentru a corespunde cotei pragului intrării în cetate, activitate derulată în timpul edificării castelului cu pământul rezultat din săparea fundației adânci a curtinelor și a turnurilor, precum și a șanțului de lângă cetate, și nu în perioada ocupării cetății 1686-1699 de armata poloneză, cum s-a pretins și cum se susține fără o analiză critică în continuare.

Restaurarea din 2014 trebuia să aducă în corespundere aceste componente ale castelului: pragul, gangul de trecere și nivelul de călcare a curții interioare – o soluție firească pentru castelele din secolul XIV – prima jumătate a secolului XV.

Legată de particularitățile arhitecturii porții de intrare este și interpretarea urmelor păstrate în zidăria nișei portalului, mărturii ale unei situații schimbate forțat. Dintre acestea făcea parte linia de joncțiune dintre zidăria veche și partea consolidată în anul 1934 a intrării[32], evidențiindu-se pietrele de altă

---

[27] M. Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova*, Chișinău: Arc, 2004, p. 301.

[28] Arhiva Istorico-Militară a Rusiei, Fondul 349, registrul 38, dosar 1740.

[29] В.А. Войцеховский, „Крепость в Сороках", *Краткие сообщения Института археологии* 105, 1965, pp. 129-131.

[30] ANRM, Fond 2071, registru 1, dosar 698, „Corespondența cu Ministerul cultelor și artelor, despre protecția monumentelor istorice și restaurarea porții cetății Soroca", f. 6, Comisiunea monumentelor istorice, Euforia Cetății Soroca, 3 aprilie 1936.

[31] Releveele măsurărilor cetății din august 1945, executate de aspiranții Institutului de Arhitectură din Moscova, păstrate în Arhiva Combinatului „Restauratorul".

[32] ANRM, Fondul 2071, registrul 1, dosarul 698, f. 1.

1

2

Fig. 7. Nișa intrării, cu fixarea fotografică a locului culiselor hersei, completate cu pietre, probabil în 1934. 1 și 2. Imagine din 1973, fotograf Ciurakov. Fragmente din imaginile: 3. 1945, 4. și 5 – din 1973, 6 – 2006, foto T. Nesterov.

3

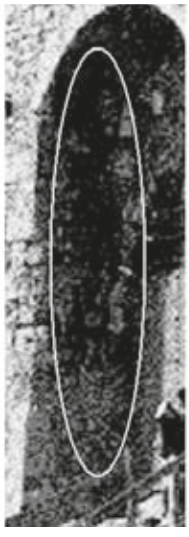

4

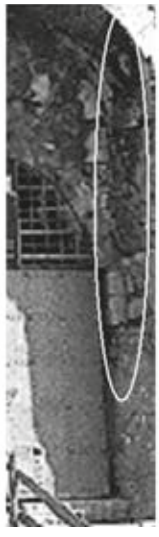

5

6

1950

2006

2014

Fig. 8. Schimarea aspectului istoric al paramentului. Foto: 1950 – G. Smirnov; 2006 – T. Nesterov; 2014 – www.facebook.medievistica 10446194_798979966793425_3024634822399359077_jpg

Fig. 9. Căptușirea neregularităților paramentului fațadei turnului intrării – curățirea amprentelor timpului. Imagine facebook.medievistica.10446194_798979966793425_3024634822399359077_jpg.

calitate, un indice sigur al identificării cotei pragului vechi de intrare, care coincidea cu cel calculat după datele istorice, detaliu dispărut în 2014 după curățirea „gospodărească" – dar contrară exigențelor de protecție a monumentelor istorice[33] – a neregularităților paramentului turnului de intrare. [fig.7] Un indice foarte prețios, ce concretiza individualitatea de protecție a cetății, erau și striurile, distribuite câte unul în pereții laterali ai logiei intrării, care în timpul consolidării cetății în perioada postbelică au fost completate cu pietre mărunte ce le deosebesc categoric de restul paramentului, cota de jos a cărora este cu cca 1,2 m mai sus de actualul prag al accesului în cetate. Și aceste importante detalii, care prezentau culisele în care luneca hersa cetății, au fost acoperite cu lespezi noi de piatră netedă, dispărând în folosul unei intrări „curate". [fig.8,9]

Nici forma actuală circulară a arcului portalului și a golurilor de trecere prin gangul intrării nu este cea originală, fiind produsul restaurărilor, după cum rezultă dintr-un document emis de Primăria or. Soroca în 1936: „Zidăria în jurul golurilor porții este

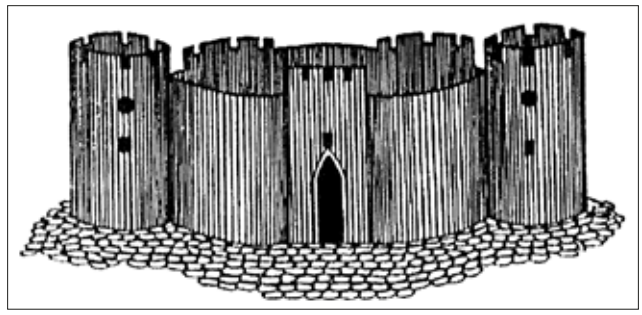

Fig. 10. Desen, executat de tehnicianul Primăriei Soroca,1902.

în bună stare în urma reparației ce s-au făcut în vara 1934", concretizând și forma golului reparat: „arcul este în plin cintru"[34]. Soluția pusă la baza alegerii formei arcului era simplă: autoritatea istoricului Al. Lapedatu, președintele Academiei Române, care a returnat datarea edificării cetății de la Ștefan cel Mare, cum era considerată de datina populară, spre Petru Rareș, opinie formulată din lectura aproximativă a scrisorii din 1543 a domnitorului către magistratul or. Bistrița. Ghidați de noua datare a cetății, arcul semicircular al portalului a fost decis în spirit renascentist, stil care își făcea primele apariții și în arhitectura Moldovei, dar imaginile mai vechi ale cetății infirmă forma circulară a arcului. În desenul lui N.A. Golânschi, arcul loggiei intrării este reprezentat ruinat, cu partea superioară căzută, acolo unde se unea cu metereza din altar, dar părțile laterale păstrate ale arcului intrării nu lasă îndoială că forma era ogivală, caracteristică pentru arhitectura gotică. [fig. 10] Forma arcului frânt al portalului a fost fixată și pe o litografie, considerată a fi de la sfârșitul secolului XVIII[35], dar caracterele caligrafice ale inscripției înclină spre începutul secolului XX. Probabil, este schița executată de tehnicianul Vendrovski de la Uprava orașului Soroca, menționat în documentul trimis gubernatorului Basarabiei, prin care se cerea aprobarea finanțării lucrărilor de „reparație a zidurilor și a porții de intrare" a cetății[36]. Făcând abstracție de stângăcia cu care au fost executate de-

[33] „...Transmiterea monumentului generațiilor viitoare în starea lui autentică și în toată varietatea lor ca o parte esențială a memoriei speciei umane" (*Carta europeană a patrimoniului arhitectural*).

[34] ANRM, Fondul 2071, registrul 1, dosarul 698, Corespondența cu Ministerul cultelor și artelor, cu privire la restaurarea porții cetății Soroca, f. 1.

[35] Г. Чеботаренко, *Крепость Сорока – памятник старины*, Кишинев: Штиинца, 1986.

[36] ANRM, Fond 6, registru 4, dosar 863, Сведения о памятниках, 24 августа 1902. f. 42, Рапорт ... МВД Сорокская Городская Управа. Госп. Бесс. Губернатору: „...план и фасад, сделанный техником Вендровским... необходимо исправлять повреждения и ворота ея, на что потребуется расхода до 120 руб.".

Fig. 11. Imaginea cetății din 1945, se vede reparația părților inferioare ale zidurilor cetății. Fotograf L. Raskin, ANRM.

senele, cu redarea greșită a unor detalii, forma ogivală a golului intrării este redată sigur. Analiza imaginilor interbelice infirmă îndeplinirea reparațiilor intenționate, în afară de consolidarea părților de jos ale zidurilor. [fig.11]

În intențiile de restaurare a cetății în cadrul proiectului transfrontalier intra și „restabilirea arcului frânt în ogivă a ambelor intrări ale turnului de intrare, ca model martor fiind luată configurația în arc frânt în ogivă a arcului median de descărcare a turnului poartă de intrare, păstrat *in situ* și, respectiv, fragmentele de zidărie originară păstrate în originar, desene și imagini fotografice de epocă"[37] (am păstrat stilistica originală). Contrar celor promise, portalul și golurile gangului de trecere în curtea cetății nu au obținut conturul de arc gotic, ci au fost doar retușate cu adâncirea ascuțită în partea superioară a arcului, după care continuă părțile laterale ale aceluiași arc în plin cintru. Arcul gotic, așa cum a apărut și a evoluat stilistic în etape de elansare verticală, era realizat de constructori în conformitate cu anumite formule de calculare geometrică a conturului, larg practicate și în Moldova. Arcul gotic, în general, era trasat de două raze egale ori cu 2/3, ori cu 3/4 din deschiderea golului, deosebindu-se calitativ de cel circular, fiind mai înalt, conturat cu aceeași linie curbă pe toată lungimea arcului până la intersecția reciprocă a părților laterale, și nu doar cu impresia de arc „frânt".

Paraclisul amenajat deasupra gangului de trecere în curte, în cursul istoriei, a fost puternic deteriorat, dar reconstrucția formelor sale mai era posibilă, utilizând vestigiile rămase. Bolțile inițiale ale navei și altarului paraclisului s-au pierdut, probabil, în timpul ocupării cetății de către armata poloneză, când sistemul boltirii a fost distrus în timpul divizării pe verticală a spațiului paraclisului pentru amenajarea a două încăperi suprapuse, situație redată în releveul din 1788. Pereții în interior au fost tencuiți neted, cu acoperirea detaliilor constructive, dar pe parcursul anilor ele au reapărut după căderea mortarului, fixate grafic în crochiurile măsurărilor din 1945 și pe fotografiile interbelice pe peretele de sud al navei: părțile de jos ale unui arc circular, sprijinit pe console rectangulare alungite sub forma *plintelor* [foto 12], păstrate în colțurile de sud-est și sud-vest, cu partea superioară deteriorată de o fisură verticală. Într-o vedere fotografică postbelică, orientată din curte spre

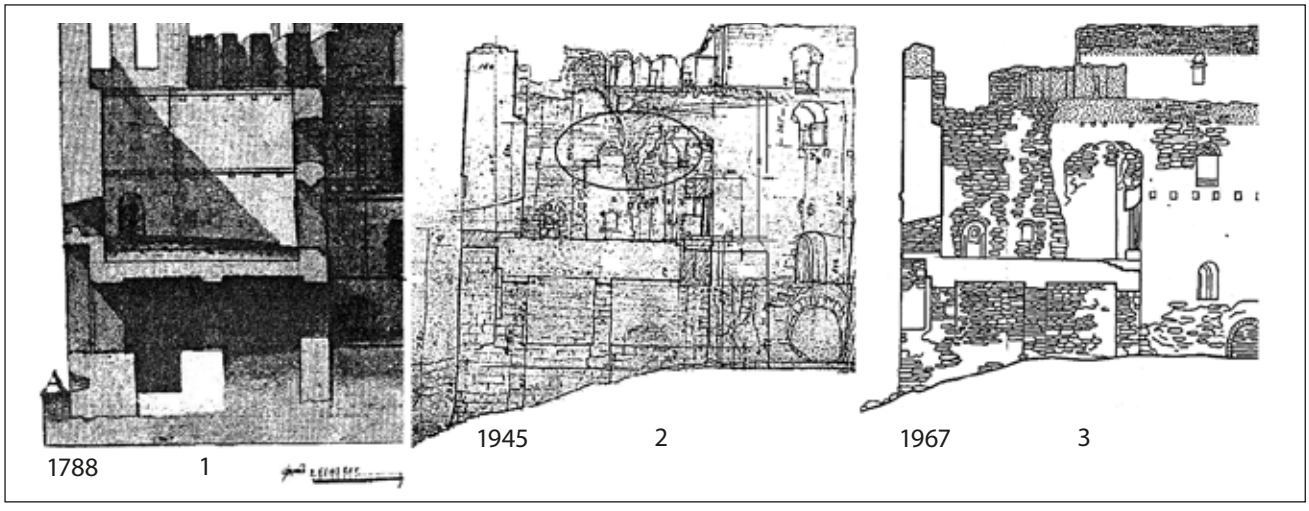

Fig. 12. Secțiune longitudinală prin turnul intrării. 1. Releveul din 1788. 2. Crochiurile măsurărilordin 1945, 3. Releveu simplificat la „Restauratorul" al măsurărilor fără a repetarea detaliilor sistemului de boltire din paraclis, 1967.

[37] E. Bâzgu, „Proiect și documentație de execuție", pp. 8-9.

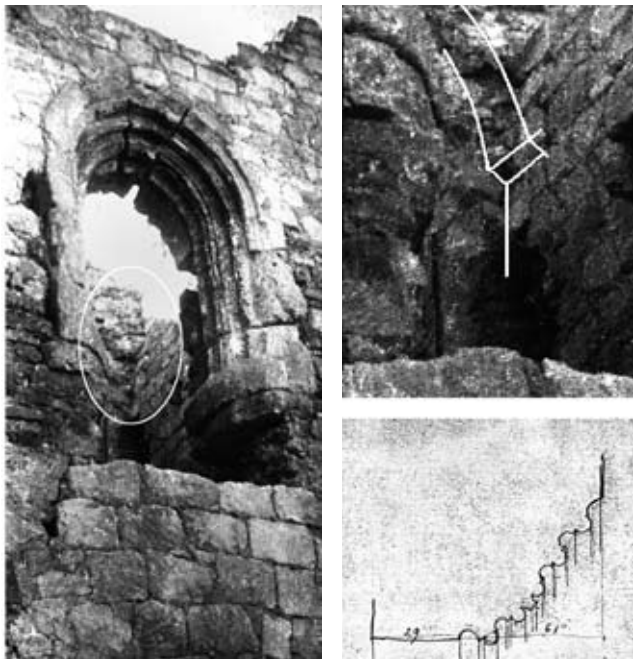

Fig. 13. Portalul intrării în paraclis, în golul intrării vizibil colțul de sud-est al paraclisului, cu urme ale consolei de susținere a arcurilor.

paraclis[38], se vede colțul de sud-est de sprijin al pandantivelor. Contrar soluției de boltă bizantină din proiectul de restaurare elaborat de V. Voițehovschi în 1970, care a decodificat corect, în principiu, sistema de boltire ce fusese utilizată la acoperirea naosului paraclisului din cetatea Sorocii, în 1975 nava a fost acoperită cu o boltă cuplată din patru fâșii cilindrice, cu păstrarea consolelor ca mărturii istorice în colțurile de sud.

În timpul intervențiilor din vara anului 2014 naosul paraclisului cetății Soroca a fost acoperit cu o boltă în cruce, realizată pe un plan alungit, soluție agramată ca formă istorică și eronată în contextul detaliilor paraclisului. Explicații pot fi multe. Una din ele ar fi simplificarea releveului secțiunii executate în 1945 de către arhitecții Combinatului "Restauratorul" al MC RSSM, care n-au apreciat la justa valoare detaliile sistemului de boltire, pentru că "*ochii nu văd, ce mintea nu cunoaște*" (proverb arab), cu omiterea lor în continuare din documentația de proiectare a restaurării cetății Soroca. Acest releveu a fost publicat de câteva ori, devenind mai cunoscut decât originalul[39]. Altă explicație ar fi orientarea greșită la originea meșterului chemat în 1543 de către Petru Rareș din Bistrița, Transilvania, care ar fi construit o boltă obișnuită pentru bisericile de tip occidental, dar această realizare nu are nimic comun nici cu contextul detaliilor din paraclisul cetății Soroca, nici cu istoria construcției cetății, apărută, indubitabil, mult anterior scrisorii domnitorului Petru Rareș prin care chema meșterul, argumentată temeinic prin cercetările arheologice din campania 2013 cel mai târziu cu perioada domnitorului Ștefăniță (1517-1527)[40]. Din punct de vedere al arhitecturii, bolta în cruce, construită în paraclisul cetății Soroca nu este specifică stilului gotic, ci o soluție bastardă. Folosirea arcului ogival pentru două bolți care se intersectează perpendicular nu înseamnă o boltă gotică care se construia pe o carcasă din nervuri, cu descărcarea pe console de colț, dar nu cubiforme, cu micșorarea în trepte, fanteziste, fără origini europene, inutile la tipul de boltă construit la Soroca, trezind un profund regret materialul de construcție folosit și calitatea înaltă a manoperei cu care au fost realizate aceste falsuri grosolane.

Detaliile ce sugerează sistemul constructiv al boltirii paraclisului, documentate grafic și măsurate cu precizie, fixate în releveul secțiunii din 1945, sunt consolele din piatră, de formă simplă, *plinte*, pe care reveneau segmentele inferioare ale arcurilor longitudinale de susținere a cupolei, determină fără echivoc soluția corectă. [fig. 13,14] Consolele au laturile inegale, mai lungi decât late, servind un indiciu al reducerii planului alungit al navei la forma centrală pătrată, în care, prin intermediul pandantivelor, urma să fie înscrisă baza cupolei. Bolta semisferică pe arcuri, în parametrii paraclisului cetății Soroca, a provocat o dificultate: extradosul cupolei se ridică mai sus de cota platformei, organizată deasupra paraclisului, situație fixată în proiectul de restaurare al lui V. Voițehovschi, conștient de existența soluțiilor când cupola se află în interiorul acoperișului, dar, din cauza lipsei de calificare a meșterilor probabil, propunerea nu a fost implementată, iar decesul autorului survenit în 1975 a lăsat soluția fără optimizare.

Măsurările navei paraclisului din 1945 au o carență – lipsește lungimea consolelor și intervalul dintre ele, ce ar corespunde diametrului arcurilor și cupolei. Astfel, verificarea cotelor boltirii se va face admițând

[38] ANRM, Fondul Raskin, nr. 180.

[39] Г.Ф. Чеботаренко, Сорокская крепость – памятник старины, Chișinău, Editura Știința, 1984; Idem, Крепость Сорока – памятник старины, Кишинев: Штиинца, 1986; Șlapac M. Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea. Chișinău: Arc, 2004, p. 170, fig. 121/b.

[40] S. Musteață, I. Tentiuc, V. Ursu, *Raport științific privind investigațiile arheologice în cetatea Sorocii, campania 2013*, Chișinău, 2014, pp. 30-31.

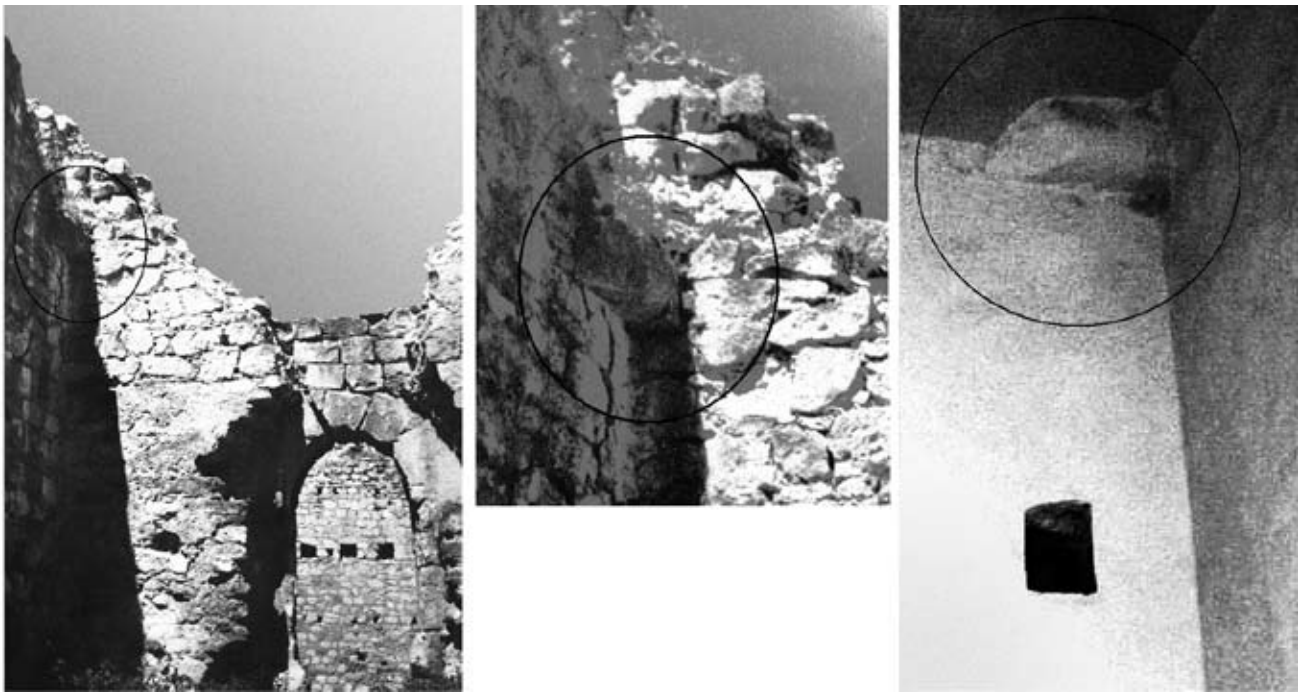

Fig. 14. Consola în colțul de sud-est al paraclisului și consola conservată în timpul intervențiilor din 1973-1975.

o lățime a arcurilor longitudinale 0,1 și 0,2 m. Nava având dimensiunile medii de 5,24 x 6,02 m; diametrul cupolei poate fi cuprins între 5,04 m și 4,84 m, consolele arcurilor transversale obținând lungimea între 0,49 și 0,59 m, înălțimea cupolei semisferice – între 2,57 și 2,42 m. Cota de jos a consolei se afla la 4,45 m de la podea, grosimea consolei este de 0,25 m, arcul de sprijin începe la cota 4,70 m, cheia de boltă a arcului și baza cupolei – la 7,27-7,12 m, zenitul cupolei ajunge la 9,84-9,54 m, dar platforma deasupra paraclisului se afla la cca 8,20 m, rezultând că deasupra ei, la peste 1,24-1,34 m, s-ar fi ridicat extradosul cupolei. Acest calcul nu infirmă utilizarea sistemului bizantin în boltirea navei paraclisului cetății din Soroca, ci este o sugestie că sistemul bizantin în condițiile Moldovei a început să se modifice, când a avut loc înlocuirea pilonilor de susținere a cupolei din varianta bizantină cu console, dar aceasta a cerut micșorarea greutății cupolei prin înlocuirea bolții semisferice cu o calotă, o situație similară boltirii navei bisericii Sf. Treime din Siret (sfârșitul secolului XIV), unde calota prezintă 0,69 din înălțimea unei bolții semisferice[41].

Reluarea calculelor boltirii paraclisului din cetatea Sorocii cu noile date ale cupolei de tip calotă: înălțimea bolții este între 1,74 și 1,67 m, cheia de boltă a arcurilor de susținere ajunge la 6,44-6,37 m, zenitul cupolei – la 8,17-8,03 m, nedepășind grosimea planșeului deasupra paraclisului, aflat la 8,20 m.

Bolta absidei altarului a dispărut odată cu ajustarea paraclisului la funcția de cazare. Inițial, probabil, era acoperită cu o concă (semicupolă) pe pandantivi, dar resturile neconcludente, fixate în imaginile din perioada anterioară restaurării din 1970, pe care se mai vedeau părțile de jos ale boltirii de la joncțiunea altarului cu naosul, au fost interpretate ca o boltă în cruce, dar realizată a fost o bolta cilindrică. Aceiași boltire, dar executată din cărămidă nouă a fost repetată și în 2014. Atitudinea superficială s-a manifestat și în soluționarea nivelului podelei din paraclisul cetății, mult coborâtă în jos. Istoria schimbării cotei podelei din paraclis a început odată cu cercetările arheologice din anii 1968-1969, când a fost descoperit stratul înalt de pământ cu o grosime de cca 1,50 m, turnat direct pe extradosul bolții cilindrice a gangului de trecere în cetate. Considerat probabil „depuneri culturale", a fost scos și aruncat, nu s-a înțeles că destinația acestuia era de amortizare, după cum erau umplute cu pământ până la nivelul doi și turnurile rotunde. În timpul intervențiilor din restaurarea după proiectul lui V. Voițehovschi, s-a recurs la tăierea unui nou gol de ușă în peretele de nord, care a permis accesul la noua cotă a podelei, aceasta reprezentând extradosul bolții cilindrice a gangului de dedesubt. Nu este exclus ca înălțimea acestuia să fi

[41] T. Nesterov, „Cu privire la modulul structurii spațiale a clădirilor ecleziastice bizantine, ruse și din Țara Moldovei (Cu studiu de caz biserica Sf. Treime din orașul Siret)", *Arta. Seria Arta vizuală*, 2007, pp. 14-31.

permis aranjarea unor spații tăinuite, utile într-o cetate, dar care au fost distruse odată cu ajustarea paraclisului la funcția de cazare în timpul aflării în cetate a polonezilor.

Cota inițială, corectă a podelei coincide cu cea fixată în crochiurile măsurărilor și cu pragul portalului, dar în „restaurarea" din 2014 s-a optat pentru solutia veche a aflării podelei. În proiectul transfrontalier „Bijuterii medievale", printre scopurile declarate sunt **„restabilirea monumentului în varianta din primele două secole"**[42] și **„redarea aspectului medieval inițial al cetății, etapa moldovenească"**[43], deziderat uitat sau dificil de atins în situația de a determina corect cota podelei, fiind acceptată soluția de amenajare a podelei paraclisului la o cotă apropiată de cea improvizată anterior, dar cu păstrarea cotei pragului portalului de intrare în paraclis, fapt ce a atras după sine soluții jenante. Judecând după fotografiile publicate pe internet după „restaurarea" în 2014 a paraclisului, componentele sale arhitectonice – bolta, portalul, nișele – se află la o înălțime nejustificată ergonomic și antropometric în raport cu podeaua, iar intrarea prin portalul gotic, rămas la cota veche, a obținut un traseu sinuos: după urcarea pe scara exterioară până la pragul paraclisului, va urma coborârea pe câteva trepte (cca 50-60 cm) până la nivelul actual al podelei[44], soluție arhitecturală absurdă și periculoasă. [fig. 15]

Intrarea în paraclis era dinspre vest, cum este obișnuit pentru bisericile ortodoxe, la care se ajungea pe o scară separată de circulația pe galeriile pandante, printr-un minunat portal cu muluri, singurul element artistic păstrat al arhitecturii cetății. Aspectul său autentic a fost fixat fotografic începând cu perioada interbelică, în care portalul, ca într-o minune, se menține de la cădere, susținut de zidărie doar lateral, iar mai jos pietrele căzute fiind înlocuite cu o plombă din piatră tăiată. Un desen al portalului a fost executat de V. Voițehovski, dar, comparat cu aspectul portalului fixat în imaginile istorice, desenul conține unele abateri artistice, cum ar fi caracterul bazelor ornamentate la baghetele verticale[45].

Fig. 15. Soluția nefirească și periculoasă a intrării. Foto www.facebook.medievistica 1900756_950310398327047_1224329729896858343_jpg

Portalul este segmentat în bolțari, păstrați într-o stare degradată diferit, ce ar indica faptul că au fost recuperați de pe teritoriul cetății și montați la locul lor cu ocazia reparației din 1934, [fig. 16,17] cu compoziție obișnuită, dar conținând câteva particularități individuale. Golul în arc ogival, creat în baza razei egale cu 2/3 din deschiderea golului intrării, specific unui gotic timpuriu, conturat cu baghete încrucișate în partea superioară, deschis evazat spre exterior și în sus, se sprijină pe un soclu, spre care baghetele „curg", cu baze, aproape ilizibile, din care cauză n-au fost indicate nici în crochiurile din 1945. [fig. 18] Baghetele sunt formate prin combinații din muluri simple, alcătuite într-un tor central, mărginit de câte un listel lateral, sistemă obișnuită pentru portalurile bisericilor din timpul lui Ștefan cel Mare, cu excepția unei combinații mai complexe, alcătuită din trei toruri mărginite de listele, particularitate fixată și în desenul de pe crochiurile măsurărilor din 1945. Prezența acestui element, care întrerupe ritmicitatea mulurilor, individualizează portalul paraclisului cetății Soroca, fiind cunoscut doar un exemplu similar – portalul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți, la intrarea din exonartex în pronaos, instalat în anii 1479-

---

42 E. Bâzgu, „Proiect și documentație de execuție", p. 7.

43 *Ibidem*.

44 http://facebook. Medievistica_11024209_970259689673962_6683610882405353593_o.jpg

45 В.А. Войцеховский, „Памятники архитектуры Молдавии XIV-XVIII веков", КСИИМК 56, Moscova, 1954, pp. 40-50.

Fig. 16. Vedere din curte asupra turnului cu poartă, anterior anului 1934. Fotograf anonim. 1_534529_412961248776277_2137122124.

Fig. 17. Turnul poartă, după reparația din anul 1934. Arhiva fostului sector de studiere a monumentelor a AȘM.

1480[46]. Portalurile cu muluri de tip gotic se pare că s-au generalizat de abia în timpul lui Ștefan cel Mare: „Stilul original și de înaltă valoare artistică s-a putut forma în timpul lui Ștefan, datorită unității de conducere și de politică culturală, asigurată de marele voievod timp de cinci decenii"[47], ceea ce contrazice, în aparență, datarea menționată mai sus a apariției castelului de la Soroca, însă nu este exclus ca portalul să fi fost modificat spre un aspect artistic în timpul acestui domnitor. Este cunoscut retrospectiv, din documentul din 1517, că „Ștefan cel Mare a refăcut ocolul cetății Soroca", eveniment ce s-a produs la o dată incertă. „Refacerea ocolului" a avut loc, implicit, cu refacerea activității cetății. Din această nouă perioadă a cetății de piatră din Soroca poate data intrarea cu portalul gotic în capelă și inlocuirea ambrazurelor verticale cu mortiere[48].

O altă intenție a restaurării era **„reconstituirea după analogii de epocă, intrarea paraclisului (ușile din plăci de lemn dispus în romb din pronaosul bisericii Adormirea Maicii Domnului din mănăstirea Căpriana, 1543)"**[49]. Alegerea monumentului în calitate de analog este iresponsabilă, fiind indicată ușa de la exonartexul bisericii mănăstirii Căpriana, modernizată la începutul secolului XIX, cu caracteristicile epocii respective. Ușile de factură gotică moldovenească, ca regulă, erau constituite din două componente: sus timpanul, din lemn ori din piatră, astupând partea ogivală a golului portalului, iar jos – canatul dreptunghiular al ușii. Între aceste două piese se află o cornișă orizontală pentru protejarea lemnului de precipitații. La Soroca, canatul ușii este realizat dintr-o singură bucată, similară celor folosite la dependințe sau anexe și nu reprezintă designul ușii medievale.

De parcă nu ar fi fost de ajuns modificările aduse paraclisului prin intervenții agramate, în partea superioară a navei, trecând prin două goluri de uși improvizate, tăiate în pereții de nord și de sud ai paraclisului, într-o idee irațională de a lega în cerc galeria pandantă superioară, considerată în mod eronat

---

[46] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 699: „cadrul portalului a fost făcut de Ștefan cel Mare, 1479-1480".

[47] Dordea Mirea-Voitec, *Reflexe gotice în arhitectura românească*, București: Meridiane, 1976, p. 91.

[48] T. Nesterov, „Cetatea Sorocii – între legendă, mituri și ipoteze", p. 14.

[49] E. Bâzgu, „Proiect și documentație de execuție", p. 11.

Fig. 18. Portalul paraclisului, partea de jos. Foto Vadim Șterbate, www.facebook.medievistica 1025715 5_857977180893703_4616092595351335686_o.jpg

Fig. 19. „Survolarea" spatiului capelei prin construcția pasarelei – intervenție nejustificată arhitectural și istoric

„drum de strajă", a fost montată o pasarelă executată din lemn. Diversiunea, oricât ar fi de straniu, a fost proiectată din timp, fiind inclusă în „Memoriul explicativ...", dar este cu neputință de a înțelege din prima lectură ce se avea în vedere prin „restabilirea golurilor de ușă ale drumului de strajă de la nivelul III, înzidite împreună cu fisura în 1974-76"[50]. Totul a devenit clar doar după realizarea regretabilă a acestui fals costisitor. Drept gol de ușă autorul acestui proiect a interpretat arcul lateral de susținere a bolții moldo-bizantine, cu capetele sprijinite pe console aflate în apropierea colțurilor naosului paraclisului, integritatea formei constructive fiind încălcată de o fisură verticală, care a distrus partea centrală a arcului, situație extrem de clar fixată în crochiul măsurărilor arhitecturale ale secțiunii cetății în 1945. Ce sens avea continuarea galeriei superioarei prin spațiul superior al paraclisului, atârnând deasupra părții lui centrale, „survolând" spațiul unui lăcaș de cult și, mai ales, care era utilitatea lui? Conjugată cu eroarea dată, este impotența de a identifica corect noțiunea de drum de strajă, cu care a fost înzestrată eronat galeria de la nivelul III – o simplă galerie, sprijinită pe cele mai masive console, introduse în zidul de incintă, de pe care avea loc intrarea la nivelul doi al turnurilor cilindrice, scopul ei principal fiind de depozitare a materialelor folosite în timpul apărării – tunuri, ghiulele din piatră, fosforite, fitil, păcură, smoală, nisip, silitră, vase cu diferite substanțe etc. Drumul de strajă se forma numai la nivelul superior al cetății, amenajat pe grosimea curtinelor, pe care mișcarea străjerilor avea loc pe un cercuit închis, în care intra și platforma de deasupra turnului intrării, după cum se va demonstra mai jos

Tot din soluțiile fără suport istorico-arhitectural este și apariția ferestrei mari în arc, axată deasupra portalului de intrare în paraclis. Ghidați, probabil, de releveul din 1788, unde era indicat în acest loc golul de intrare în spațiul suplimentar, amenajat deasupra navei, apărut în timpul staționării armatei poloneze, conectat la galeria pandantă superioară, ambele aflate la aceeași cotă, acest gol a fost interpretat greșit drept gol de fereastră, dar ferestre de asemenea amploare a dimensiunilor, care ar ilumina naosul, nu erau cunoscute în Moldova medievală, mai ales în limita secolelor în care este plasată, cu multă ge-

[50] *Ibidem*, p. 10.

nerozitate, datarea cetății din Soroca. În ortodoxie, unde lumânările au un mare rol în serviciul divin, ferestrele naosului mult timp au conservat configurația mică, contribuind astfel la crearea unei atmosfere semiobscure, în care atenția era orientată la icoane, iconostas și serviciul divin.

Propunerea cu cercurile colorate, care a completat vitraliul acestei ferestre, este o altă soluție hazardată, reprezentând o reconstrucție după fragmente de vitraliu depistate în timpul cercetărilor arheologice din 1968-1969 și descrise de arheologul Gh. Cebotarenco, cu identificarea că provin, probabil, de la capela catolică amenajată în partea opusă paraclisului sau de la alte încăperi, dar în niciun caz de la fostul paraclis, prefăcut în acel timp în cazarmă. Vitralii colorate nu sunt cunoscute în arhitectura moldovenească medievală, deci „reconstrucția" poate fi caracterizată – ca și întreaga activitate de la restaurarea cetății Soroca – cu expresia filosofului antic Platon „Multe lucruri știa, dar le știa prost".

Partea superioară a turnului rectangular, în timpul „restaurării" din 2014, a fost ridicată cu trei rânduri de pietre mari, distanțându-se tot mai mult de aspectul inițial al turnului, un produs al reconstrucției după „analogii", executat în 1975. În special, drept analog a servit turnul de intrare al cetății Hotinului, la care s-au făcut referiri în unele scrieri, și acela fiind datat eronat cu timpul lui Petru Rareș, dar construit în perioada ocupării Hotinului de turci după 1711[51]. Din aceleași materiale de documentare istorică se observă că partea orientată spre curte nu are îngrădire, și aceasta, fără a fi rezultatul distrugerilor, ci pentru că, din punct de vedere al apărării, aceasta nu era necesară, acolo fiind propriul teritoriu de apărare a spatelui oștenilor. În releveul secțiunii din 1788, planșeul de deasupra turnului este întreg, amenajat la aceeași cotă cu drumul de strajă, particularitate ce este confirmată de crochiurile măsurărilor din 1945, unde vestigiile platformei turnului de intrare se aflau la aceeași cotă cu drumul de strajă. În desenul executat de un pictor amator, anterior anului 1880[52], se observă aceeași situație – lipsa pereților și a oricărei îngrădiri în partea orientată spre curte a turnului rectangular, particularități ce converg sigur spre concluzia că deasupra paraclisului era o platformă deschisă pentru observare și acțiuni de apărare, așa cum a scris, dar fără să argumenteze (și de aceea nu a fost crezut), Gh. Cebotarenco[53].

O altă lucrare de restaurare viza **„restabilirea părților lipsă ale merloanelor, până la cota finită indicată în prezentul proiect"**, dar fără indicarea cotei și argumentarea ei. Destinația merlaturii părții superioare a zidurilor constă în protejarea apărătorilor de pe drumul de strajă în timpul asediului cetății, acestea fiind un analog al scutului, a cărui înălțime nu întrecea cu mult talia celui mai înalt oștean. Din releveul din 1788 – prin raportarea la scara în stânjeni englezi, unitate de măsură utilizată în Rusia la acel timp, indicată pe aceeași pagină, – a rezultat înălțimea merloanelor turnului rectangular de 3,6 m, a drumului de strajă – 2,7 m, dar în crochiurile măsurărilor din 1945 înălțimea merloanelor drumului de strajă, măsurată de la nivelul drumului de strajă până în vârful lor superior, era 1,70 m, în perfectă corespundere cu statura medie umană. Este evident că în 1788 înălțimea merloanelor a fost indicată exagerat, poate din cauza inaccesibilității părții superioare a cetății, deja în releveul executat în 1769 exista mențiunea „capela este total ruinată"[54], iar din releveul din 1788 lipsesc galeriile ce ar fi condus la drumul de strajă, după cum lipsesc și scările de legătură între niveluri. Mai înalte de statura umană nu avea rost să fie construite merloanele, deoarece primejdia venea pe o traiectorie ascendentă de la sol spre drumul de strajă al cetății, după merloane oștenii se aflau în siguranță, dar după 2014, merloanele „restaurate" au o obținut o înălțime egală cu două staturi ale unui bărbat de înălțime medie, fiind preluate fără analiza critică unele date din releveul din 1788. [foto 20]

Se intenționa și **„restaurarea, după analogii de epocă, a tuturor acoperișurilor piramidale de șindrilă ale turnurilor de apărare și turnului poartă"** și **„restabilirea acoperișului în pantă de șindrilă de deasupra merloanelor și a drumurilor de strajă"**, dar apelarea la analogii s-a realizat sub forma unor farse. În principiu, soluția acoperișurilor, ca și detaliile galeriilor de lemn sunt preluate din reconstrucția

[51] T. Nesterov, „Aspecte controversate ale etapelor formării arhitecturii cetății Hotin", *Arta*, 2011, pp. 39-47.

[52] http://facebook, medievistica_1780978_65217735152133 1_994052318_o.jpg. Datare ce rezultă din absența clopotniței catedralei Adormirea Maicii Domnului, construită în 1880.

[53] Г.Ф. Чеботаренко, *Сорокская крепость – памятник старины*, Chișinău, Editura Știința, 1984.

[54] Arhiva Istorico-Militară a Rusiei, Fondul 349, registrul 38, dosarul 1740.

Fig. 20. Merloanele restaurate ale curtinei. Care ar fi logica înălțimii? Foto facebook.medievistica 1669699_921935997839665_2075079918619301675_o.jpg

grafică a cetății elaborată de V. Voițehovschi[55], dar exagerându-se ridicol înălțimea și lățimea acoperișurilor. La cetatea Sorocii, cum a fost menționat deja, câmpul de apărare al cetății era concentrat pe linia superioară a zidurilor și turnurilor, lupta desfășurându-se inițial cu arme albe și această particularitate nu permitea construcții executate din lemn. Folosirea șindrilei la cetăți nu este adecvată destinației militare a acesteia, acoperișurile pe structuri din lemn cu învelitori de șindrilă fiind vulnerabile la incendii, care erau provocate de „săgețile chinezești sau „săgețile de foc", ce se deosebeau de cele obișnuite prin punga cu praf de pușcă. În timpul zborului, fitilul scurt aprindea praful"[56], iar tătarii, împotriva cărora cetatea Sorocii era o „strajă"[57], erau iscusiți la asemenea metode de luptă, cetatea fiind atacată de ei și în 1539[58], primejdia persistând și în perioada utilizării artileriei, aceste „căpițe" din șindrilă fiind vulnerabile în fața armelor de foc.

Turnurile cilindrice și turnul de intrare au fost acoperite în pantă frântă de câteva ori, pentru a asigura o siluetă grațioasă și o trecere curbilinie a evazării spre poala acoperișului, realizată pe o structură lemnoasă sofisticată, care poate fi etalată ca o măiestrie a construcțiilor în lemn, cu îmbinări artistice, ce le apropie de arta decorativă – se pare că aceasta a și fost ideea edificării acoperișurilor cetății Soroca, dar care este legătura lor cu arhitectura militară? Acoperișurile cetății din Soroca lasă impresia că forma și structura lor au fost „importate" de la bisericile medievale din timpul lui Ștefan cel Mare, când bisericile, judecând după imaginile picturilor votive din pronaosul acestora, aveau acoperișurile realizate în conformitate cu un model inițial: fracționate, în pantă abruptă, ce a fost promovat ca stil moldovenesc[59], dar cu timpul meșterii au acordat mai multă importanță proprietăților învelitoarelor, climei, regiunii geografice, stilisticii dominante în societate – concluzie ce poate fi dedusă din studiul releveelor și al imaginilor fotografice de dinaintea restaurării bisericilor în conformitate cu picturile votive. În cazul bisericilor, păstrarea aceluiași model de acoperiș făcea parte din stilistica lor, dar cetățile erau construcții utilitare, în care avea prioritate economia materialelor și raționalismul soluțiilor tehnice. Acoperișurile cetăților moldovenești au rămas necunoscute, majoritatea cetăților fiind ruinate, iar celelalte au păstrat doar zidăria din piatră, pierzând pe parcurgerea timpului acoperișurile. Forma reconstruită a acoperișurilor, cu care sunt cunoscute astăzi unele cetăți, este rezultatul unor restaurări, ori după imagini de epocă, ori stabilite intuitiv, dar în raport cu aspectul obișnuit al acoperișurilor păstrate în regiune.

Înălțimea acoperișului turnului rectangular al cetății din Soroca „restaurat" în 2014, raportat la înălțimea zidului, este de 0,5, întrecând prin acest coeficient toate monumentele medievale din Moldova, inclusiv pe cele din zona montană și Bucovina. Raportul cel mai mare[60] este deținut de biserica Sf. Treime din Siret (0,495), urmat de bisericile din

---

[55] В.А. Войцеховский, „Крепость в Сороках", *Краткие сообщения Института археологии*, Moscova, 1965, вып. 105, с. 131/3.

[56] V. Josanu, *Evoluția tehnicii militare* (manuscris).

[57] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527),* Iași, Editura *Brawo*, 1943, doc. nr. 81, pp. 500-501.

[58] A. Eșanu, V. Eșanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Chișinău: Arc, 2001, p. 77.

[59] D. Nastase, „La toiture des anciens monuments d'architecture moldave: origines, forme, signification stilistique", *Revue roumaine d'histoire de l'art*, II, 1965, pp. 81-94.

[60] Calcule după releveurile bisericilor, publicate de Gh. Balș, „Bisericile lui Ștefan cel Mare", BCMI, 1925, T. XVIII, fasc. 43-46; idem, „Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea", BCMI, T. XXI, 1928, fasc. 55-58.

Pătrăuți (0,47), Sf. Gheorghe din Suceava (0,44), Arbore (0,42), Putna (III), Moldovița și Pârhăuți (0,4), Topărăuți (0,39), Reuseni și Humor (0,37), Sf. Ilie lângă Suceava și Dolhești (0,35), Botoșani, Bacău, Hârlău, Probota, Biserica Domnițelor din Suceava, Borzești și Cotnari (0,33), Neamț (0,3), Războieni (0,27), Scânteia (0,26), Târgul Frumos (0,25), Dorohoi și Tăzlău (0,22), Dobrovăț, Brănișteni și Aroneanu (0,18). Este evidentă descreșterea înălțimii acoperișului odată cu trecerea spre est și sud de Carpați, fiind în dependență de micșorarea precipitațiilor atmosferice. În proiectul său de restaurare, profesorul V. Voițehovschi a utilizat raportul de 0,33, corespunzător formei de acoperiș specifice latitudinii geografice, în care se încadrau Botoșani, Bacău, Hârlău, Probota, Suceava, Borzești și Cotnari.

Panta acoperișului depinde de stilistică, sub influența goticului în secolul XV crescând în înălțime, dar treptat, sub influența zonei climaterice, revenind la forme potrivite regiunii: la bisericile Botoșani (70° la turlă), Voroneț, Arbore (68°), Pătrăuți, (65°), Putna (III) și Feleac și Sf. Gheorghe-Suceava (62°), Siret (57°), Sighișoara, Hârlău (56°), Milișăuți (53°), Cotnari (48°), Vad, Topărăuți (45°), Reuseni și Brănișteni (43°) Borzești (40°); Târgu Frumos (33°), Războieni (31°), Dobrovăț (22°). La Soroca, pantele turnurilor circulare sunt de 64°, ceea ce le apropie de bisericile din Voroneț, Arbore, Pătrăuți, Putna, toate în zona subcarpatică.

Analiza streșinii oferă același rezultat: cele mai late streșini sunt în zona subcarpatică, dar pe măsura îndepărtării de Carpați, treptat se micșorează evazarea streșinii, acest procedeu având scopul principal de a proteja pereții de precipitații. Exagerarea lățimii streșinilor și a înălțimii acoperișurilor a creat un aspect străin pentru stepa Sorocii, mai ales că cetatea Sorocii nu a avut acoperiș nici într-o imagine istorică. N-au avut acoperiș nici castelele de acest tip construite în țările europene, acoperișul fiind din tiglă sau solzi din foi de plumb.

Cazematele, dintr-un lanț de datări rezultate din investigațiile arheologice din anii 1968-1969, au fost datate cu timpul staționării armatei poloneze în cetate în anii 1686-1699, dar argumentele categorice lipsesc. Au fost datate reieșind doar din analiza stratigrafică a secțiunii trasată prin aceste anexe. Concluzia că ele (cazematele) au fost edificate după ridicarea nivelului curții interioare, bazată pe faptul că fundația lor este mult mai sus de nivelul de călcare la etapa inițială a construcției cetății, este insuficientă pentru a indica timpul apariției lor. Determinarea tipului de fortificație a cetății de la Soroca înclină spre concluzia că aceste construcții interioare făceau parte din concepția inițială de castel: intrările în turnurile cilindrice încep de la nivelul doi, oferind posibilitatea de alipire de-a lungul curtinelor, în partea de jos, a anexelor de piatră sau magaziilor, numite și cazemate. Aceste 13 încăperi boltite alipite curtinelor, construite din piatră, cu pereții orientați radiar, cu fundația adâncită în stratul de pământ ce a format nivelul înalt al curții, au oferit spațiile necesare păstrării proviziilor, aflării cailor, furajelor, armamentului, combustibilului și multor altor necesități ale strajei.

În legătură cu aceste anexe interioare sunt și așanumitele „contraforturi", descoperite în timpul cercetărilor arheologice din anii 1968-1969, construite în continuarea pereților radiari ai cazematelor. Timpul edificării lor nu este cert, precum nu este cert nici timpul când au fost demantelați, păstrându-se doar sub nivelul solului. În proiectul de amenajare a cetății pentru armata rusă din 1789, se intenționa săparea unui șanț pentru evacuarea apei din cetate, care trebuia să se adâncească la 1,5 *foot* (cca 45-50 cm), trasat paralel fațadelor cazematelor, dar proiectul nu a fost realizat, altfel ar fi apărut la lumină aceste construcții. Contraforturile lipsesc și din releveul secțiunii din 1788, în care fațadele cazematelor și a nivelului superior, construit deasupra lor, sunt unificate prin finisaj tencuit. Este o mărturie că, dacă au fost construite anterior, la ele s-a renunțat în timpul staționării polonezilor, iar mai târziu nu avea rost să fie construite.

„Contraforturile", din punct de vedere arhitectural, nu sunt altceva decât pilonii care susțineau galeria perimetrală, formată pe lângă încăperile construite deasupra cazematelor – o soluție întâlnită în cetățile moldovenești Neamț, Suceava, Roman, dar la care s-a renunțat în scopul lărgirii spațiului interior, concluzie trasă din păstrarea lor la același înălțime, de parcă ar fi fost „cosite", precum și din lipsa lor din fixarea grafică a planurilor și secțiunilor cunoscute ale cetății. În 1975 toate fațadele cazematelor/magazii, care au păstrat pereții și bolțile, au fost completate cu fațade din zidărie și ferestre, s-au reparat și completat pereții degradați orientați spre curte și au fost valorificate expozițional „contraforturile" – piloni amputați, soluționate ca lavițe, între care au fost amenajate intrările în cazemate.

Pe teritoriul curții au fost depistate arheologic două fântâni, una circulară, considerată „moldovenească", și alta, pătrată, datată cu perioada staționării armatei poloneze, deci ar fi „poloneză". Fântâna circulară se află în cvasicentrul curții, cea pătrată – între două „contraforturi"-laviţe, în axa intrării în cazemata 12, al doilea spre nord de la poarta intrării. Releveele din 1788 și cel din 1789 au fost elaborate ca proiecte de consolidare a cetății în scop practic, dar niciunul din ele nu indică fântânile, doar în releveul din 1769, în centrul cetății este indicată o fântână numită „pompă", de unde rezultă că fântâna circulară era utilizabilă în timpul staționării polonezilor[61]. Fântâna pătrată „poloneză", perfect înscrisă în spațiul dintre două „contraforforturi"-piloni, era un obstacol pentru intrarea și folosirea cazematei 12, deci fântâna „poloneză" a fost construită anterior cazematelor, de unde rezultă că este de origine moldovenească, iar fântâna circulară este mai târzie, construită după apariția lor. Și într-un caz și în altul, ambele sunt moldovenești.

În proiectul transfrontalier „Bijuterii medievale" au fost planificate și lucrări de perspectivă. Cea mai ridicolă prevedere, promovată la modul serios, privește **„restabilirea după analogii în baza rezultatelor săpăturilor arheologice, a podului semicircular pe piloni înalți, de acces în cetate"**, component care provoacă nedumerire atât prin stângăcia aspectului arhitectural propus, cât și prin propunerea inutilă și nerațională în contextul amplasamentului cetății Soroca. La fel de neraționale sunt și propunerile de restaurare a galeriilor cu o mulțime de scări și irosire nejustificată de material lemnos.

În aceeași ordine de idei și în același spirit al Disneylandului, este următoarea prevedere: **„Restabilirea după releveurile cetății din 1789-1790 a bastioanelor poloneze din partea dreaptă a cetății, construite în 1689 de trupele poloneze"**. Sunt mai multe schițe indescifrabile, destul de stângace, care se presupune că ar fi lăsate de armata poloneză, deși neconcludente. Două desene din albumul pictorului I.T. Munț, care a vizitat Moldova de Est în 1781 sau 1783, reprezentă cetatea Sorocii pe fundalul orașului, dar pe nici unul nu sunt mărturii ale lucrărilor de terasare[62]. iar planul cetății bastionate din releveul executat în 1789 reprezintă proiectul elaborat de inginerii ruși.

În final, reieșind din analiza arhitecturii cetății Soroca în coroborare cu informațiile din surse documentare istorice, grafice și arheologice, se pot formula următoarele concluzii cu privire la istoria și evoluția arhitecturii cetății Soroca. Cetatea Sorocii a fost un castel construit în timpul de ascensiune înfloritoare a statalității Moldovei din timpul prosper al drumului moldovenesc sau din timpul lui Alexandru cel Bun, dar după apariția castelelor Neamț, Șcheia, Hotin, Cetatea de Scaun a Sucevei, Soroca fiind o „strajă" la un vad al Nistrului, prin aceasta, poate, explicându-se dimensiunile ei compacte. Modelul ales, cu o structură ce arată legătura indisolubilă cu creațiile similare din acea vreme din țările occidentale, executate cu o precizie deosebită a lucrărilor de construcție, cerea și un șanț lat, care înconjura începând de la ziduri cetatea, mărginit de un val de pământ, intrarea de pe care în cetate avea loc pe un pod cu ultima secție mobilă, care conducea la nișa portalului intrării din turnul rectangular, cu pragul aflat la o înălțime egală cu statura a doi oameni. Intrarea era protejată de o hersă, care luneca în culisele din pereții laterali ai nișei intrării, de unde printr-un gang cu podeaua orizontală, divizat în două tronsoane prin trei porți, se intra în curtea interioară a castelului. Pereții înalți au permis organizarea a două galerii pandante din lemn. Deasupra gangului de intrare se afla paraclisul, boltit cu o sistemă ce prezenta prima etapă a bolții moldovenești: cupola de tip calotă era susținută, prin intermediul pandantivelor și arcurilor longitudinale și transversale, de console alungite. Turnurile circulare până la nivelul doi erau umplute cu pământ, un strat gros de pământ era turnat și în paraclis, ceea ce prezenta un procedeu de amortizare a loviturilor. În nivelurile de luptă ale turnurilor, în pereții nișelor amplasate cruciform, erau metereze verticale pentru apărarea cu săgeți, una din ele fiind instalată în altarul paraclisului pentru protejarea intrării în cetate. Turnul rectangular de intrare, deasupra se termina cu o platformă deschisă, care intra în componența drumului de strajă, amenajat pe grosimea zidului curtinelor, cu o îngrădire din lemn spre curte și cu merloane, care nu întreceau cu mult statura unui oștean, spre exterior. În curte, spre nord de turnul intrării, a fost săpată o fântână cu planul pătrat. Peste un timp,

---

[61] Arhiva Istorico-Militară a Rusiei, Fondul 349, registrul 38, dosarul 1740.

[62] Desene din fondurile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău. Exprim și pe această cale, recunoștință dnei Raisa Tabuică pentru permisiunea de a face cunoștință cu aceste documente.

dar în spiritul inițial al arhitecturii castelului, au fost construite cazematele din piatră, în două niveluri, calitatea lucrărilor de construcție fiind evident mai joasă. De la nivelul al doilea, prin vestibule separate de încăperile vecine, era organizată intrarea în turnurile cilindrice. Tot în această perioadă, cazematele au fost dotate cu piloni de susținere a unei galerii perimetrale, asigurând circulația la toate încăperile de la nivelul doi. Fântâna pătrată devine inutilizabilă, fiind construită în centrul curții o fântână circulară în plan.

Cetatea a fost un timp părăsită, după cum rezultă retrospectiv dintr-un document târziu, și a fost refăcută în timpul lui Ștefan cel Mare, mărturie fiind portalul paraclisului, aspectul său artistic fiind în spiritul „stilului moldovenesc", care s-a generalizat în timpul domnitorului. Tot în această perioadă, în locul fentelor au fost instalate mortiere circulare, mărturie a folosirii artileriei la apărarea cetății.

Petru Rareș, în dorința de a organiza o alianță antiotomană, a căutat să perfecționeze capacitatea de rezistență a cetății Soroca, una din cele două fortificații care rămăseseră Moldovei la frontiera de est. Sistemul ei de apărare era depășit și Petru Rareș a invitat de două ori în 1543 pe un specialist din Bistrița, oraș ce-i aparținea în Transilvania, pentru a lucra „în jurul cetății pe nume Soroca", o intenție rămasă fără urmare.

Ocuparea cetății de armata poloneză și staționarea ei acolo timp de 13 ani au condus la modificarea arhitecturii, la pierderea unor componente importante. Au fost demantelați pilonii, galeria, capetele de ziduri de lângă turnul circular, distrusă boltirea paraclisului și amenajată o capelă catolică, cu vitraliu din elemente circulare din sticla colorată.

După eliberarea cetății de trupele poloneze, cetatea a rămas, probabil, mult timp neutilizată, fiind cunoscută starea ruinată a cetății din releveurile inginerilor ruși, care au făcut proiecte de amenajare practică a cetății în scopul cazării armatei ruse în timpul războaielor ruso-turcești (1769) și ruso-austriece (1788-1789). Intenția de folosire a cetății în calitate de forpost pentru armata rusă a condus la deteriorarea unor componente importante ale fortăreței: a fost distrusă intrarea cu coborârea pragului până la sol pentru aducerea în cetate a tunurilor și muniției necesare, din nivelul doi ale turnurilor circulare au fost scoase mortierele. Cetatea a rămas fără utilizare, sporind gradul de ruinare. Odată cu creșterea interesului față de monumentele trecutului, au fost întreprinse lucrări de consolidare a soclului (1902), a portalurilor (1934), a fost amenajat pragul intrării cu păstrarea accesului în pantă în cetate (ante-1950). Cercetările arheologice au scos la lumina zile „contraforturile", fântânile, dar au aruncat din paraclis stratul de pământ, coborând cca cu 1,5 m podeaua. A fost elaborat proiectul de restaurare a cetății (1970), implementat parțial până în 1975, făcându-și apariția primele denaturări ale arhitecturii: apariția părții superioare a turnului intrării, acoperit în patru pante, coborâtă podeaua în paraclis, boltirea printr-o boltă cuplată din bolți cilindrice, construită o nouă intrare prin peretele de nord etc. și, în același timp, au fost păstrate modificările anterioare, care au primit, prin autoritatea de specialist a profesorului V. Voițehovschi, oficializarea de adevăr în ultimă instanță.

* * *

Restaurarea monumentelor de arhitectură poate fi comparată cu o operația chirurgicală, deviza fiind, ca și în medicină, „Nu dăuna". Nu deteriora aspectul monumentului atins de patina istoriei, păstrând vizibile urmele etapelor istorice, clădirea fiind o memorie în piatră a timpului prin care a trecut. Au știut oare elaboratorii proiectului de prevederile din Carta de la Atena, Carta internațională de la Veneția, Carta europeană cu privire la patrimoniul arhitectural? Deși ei ne asigură că „au fost asigurate exigențele legislației naționale și internaționale", situația este inversă – ele nu au fost asigurate.

Conform legislației internaționale, restaurarea este „o operație care trebuie să aibă îndeobște un caracter excepțional. Ea are ca scop conservarea și punerea în evidență a valorii estetice și istorice a monumentului pe respectul rămășițelor trecutului și pe documente autentice. Ea se oprește acolo unde începe ipoteza" (art. 9), „restaurarea să nu falsifice documentul de artă și istorie" (art. 12), „toate [intervențiile] au drept scop transmiterea monumentului generațiilor viitoare în starea lui autentică și în toată varietatea lor ca o parte esențială a memoriei speciei umane" (*Carta europeană a patrimoniului arhitectural*, 1975)[63].

Prin implementarea proiectului de restaurare a cetății Soroca au fost încălcate mai multe articole ale Legii Republicii Moldova privind ocrotirea monumentelor, nr. 1530-XII din 22.06.93.

---

[63] Gh. Curinschi-Vorona, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, București: Ed. Tehnică, 1996, p. 151.

Nr. art.	Prevedere	Prejudicii
Art. 1 alin. (2)	„Toate monumentele, situate pe teritoriul Republicii Moldova, fac parte din patrimoniul ei cultural și natural și se află sub protecția statului.“	Puterea executivă a statului nu a reacționat și nu a intervenit când au fost transmise semnale că restaurarea este agramată, incorectă și merge pe calea falsurilor.
Art. 3	„Valoarea estetică, funcțională sau materială a monumentului este subsidiară față de calitatea de mărturie istorică.“	Arhitecturii cetății Soroca i s-au adus mai multe prejudicii, majoritatea din cauza ignoranței și a proiectării fără elaborarea unui studiu istoric, au fost introduse numeroase falsuri: 1. pasarela fantezistă construită în interiorul paraclisului; 2. două goluri de uși noi formate în pereții laterali pentru trecerea pasarelei; 3. acoperirea navei paraclisului cu o boltă în cruce, de origine bastardă pe console bastarde; 4. dublarea înălțimii merloanelor curtinelor; 5. acoperirea cu șindrilă pe structuri din lemn a turnurilor; 6. exagerarea înălțimii și a evazării streșinei acoperișurilor turnurilor; 7. înlocuirea nejustificată a meterezei-fentă din altar cu o mortieră; 8. păstrarea cotei joase, eronate a pardoselii paraclisului; 9. păstrarea cotei joase, eronate a pragului și a gangului în pantă a intrării în cetate; 10. soluția greșită a cotei pragului portalului la intrare în paraclis; 11. păstrarea soluției vechi a pavilionului acoperit deasupra turnului de intrare; 12. păstrarea soluției eronate de astupare cu pietre a culiselor hersei; 13. falsificarea restaurării arcurilor gotice a golurilor gangului de trecere; 14. instalarea unei ferestre mari cu vitralii colorate deasupra portalului de intrare în paraclis; 15. tratarea incorectă a canatului ușii portalului gotic de la paraclis; 16. propunerea podului monumental fantezist, lipsit de argumentarea istorico-arhitecturală; 17. pardosirea în „parchet“ din cărămidă a drumului de strajă din turnurile circulare și din paraclis; 18. ignorarea detaliilor sistemului de boltire moldo-bizantin al navei paraclisului; 19. căptușirea cu lespezi mari de piatră a paramentului turnului de intrare; 20. ș.a.
Art. 17	„Organele de stat pentru ocrotirea monumentelor controlează efectuarea lucrărilor de evidență, studiere și punere în valoare a monumentelor.“	Controlarea pe parcurs a lucrărilor de restaurare a avut loc, dar a fost controlată corespunderea lucrărilor cu prevederile proiectului, ceea ce a dus la realizarea întocmai a soluțiilor agramate din proiectul aprobat de Consiliul Național al Monumentelor Istorice din RM.

Art. 23 alin. (2)	„Conservarea monumentelor este prioritară lucrărilor de restaurare sau construcție.“	S-a recurs la „întregiri“ abuzive și nefondate, rupte de istoria și arhitectura cetății, la analogii iresponsabile și aleatorii.
Art. 23 alin. (3)	„Restaurarea prin reparații și lucrări adecvate de conservare prevede mai întâi măsurile ce ar stăvili avarierea și ruinarea, păstrarea structurilor originale ale monumentelor fără a știrbi valoarea lor istorică, artistică sau științifică.“	Nu au fost elucidate structurile originale, departajarea lor de modificările de mai târziu, a lipsit competența istorico-arhitecturală, fiind introduse componente noi, fără argumentare științifică.
Art. 27	„Organele de stat pentru ocrotirea monumentelor desemnează împuterniciți speciali, unicii cu drept de a supraveghea și a controla lucrările de conservare și restaurare, precum și de a le întrerupe în cazul nerespectării prevederilor legii.“	Legea a fost încălcată din momentul în care au fost date semnale de alarmă cu privire la soluțiile incorecte în luna iunie 2014. Prin intermediul Prezidiumului AȘM, în aceeași lună, a fost anunțat Guvernul; în august 2014 – Ministerul Culturii. Aceste semnale nu au fost luate în considerație.

În concluzie, „restaurarea“ cetății Soroca în cadrul proiectului transfrontalier „Bijuterii medievale“, susținut de Consiliul Uniunii Europene, finanțat cu bani grei europeni, a adus prejudicii serioase aspectului ei istoric, a distrus componente importante și caracteristice timpului de edificare, a conservat soluțiile eronate introduse anterior, ce contravin analizei formelor arhitecturale exterioare și interioare inițiale.

Daunele aduse de proiectul de restaurare sunt atât de grave, încât ar trebui de verificat dacă autorul proiectului are dreptul de proiectare, cu impunerea refacerii formelor originare, cu finanțarea din contul persoanelor care au comis proiectarea agramată a restaurării cetății Soroca. Păstrarea erorilor va prezenta încălcarea art. 33 al Legii Republicii Moldova privind ocrotirea monumentelor.

Summary

IMPORTANCE OF ARCHITECTURAL DETAILS IN PROPER RESTORATION OF SOROCA FORTRESS

Fortress of Soroca town, component part of the cross-border project „Medieval Jewelry: fortresses Hotin, Soroca, Suceava“, financially supported by the European Union Council, supported malevolent modifications. In the article is made a review of recent works highlighting the architecture in relation to historical and archaeological studies and historical-architectural interventions being accused of lack of scientific concept. As the result of corroboration of all historical, textual and graphical documents there was reached a new understanding and appreciation of the architecture of Soroca fortress that is presented as the castle built during the thriving ascent of the statehood of Moldova of prosperous time of Moldavian road or during the time of Alexandru cel Bun.

It was built after the model of Western castles, like a developed dungeon, with galleries in the upper part and rooms of stone stitched inside curtain walls. The castle had battlefield arranged on the thickness of curtain walls, defending being carried out with cold arms, especially with arrows. The fortress was deserted for a while being rebuilt in the time of Stefan cel Mare, when was adjusted to the demands of artillery with the change of ramparts shape (feints replaced with mortar) that caused together with superficial reading of the document of 1543, late dating of the fortress.

Stationing of the Polish army after 1686 led to the adjustment of chapel space for accommodation, with destruction of vaulting system and the Russian army cantonment in 1788-1789 led to the lowering

the threshold of entry into the fortress up to the ground level with organization of entry at waterslide. Interventions of fortress strengthening in the 20th century affected at the beginning appearance of details, with the change of component characteristics. Interventions in 2013-2014 have been preserved previous changes, involving deeper into the architecture of fortress, resulting in a pastiche, with solutions that moved away architecture of fortress from its aspect of historical document, being seriously violated the Law on the protection of historical monuments of RM.

ANEXĂ
ANALIZA MODELULUI STRUCTURAL NUMERIC AL PLANULUI CASTELULUI SOROCA

Operele de arhitectură sunt rezultatul producerii materiale și artistice, create în corespundere cu anumite exigențe de organizare funcțional-spațială, de asigurare a rezistenței structurilor și de asigurare a integrității formelor prin anumite procedee, toate fiind obținute prin măsurări și construcții-calculări geometrice, cunoscute în istoria și teoria arhitecturii cu terminul de proporții. Un excurs în istoria arhitecturii, inclusiv al fortificațiilor medievale, arată continuitatea soluțiilor constructive și artistice, care formează ***canonul*** [64]– expresia cantitativă a procedeelor după care puteau fi reproduse un șir de obiective cu aceleași particularități stilistice, numit model structural-numeric, specific tipologiei constructive, timpului edificării și arealului cultural.

Planul cetății Soroca, executat după măsurările efectuate în anul 2013-2014, cu instrumente electronice de precizie înaltă[65], marja erorii fiind de 1-2 mm la distanța de 50 m, a fost supus analizei grafice cu obținerea acelorași rezultate și din analiza releveelor măsurărilor din august 1945 cu instrumente mult mai simple, și a releveelor din 1788 și 1789. În toate reprezentările planului castelului sunt erori de la implementarea planului pe șantier, fiind fixate și dimensiunile diferite ale diametrelor turnurilor cilindrice (cel mai mare diametru are turnul de nord-vest – 10,8 m, cel mai mic – turnul este de sud-vest – 10,34 m), care se abat de la formula precisă geometrică, dar fără să modifice substanțial rezultatele analizei.

1. Mărimea inițială, de la care au derivat dimensiunile tuturor componentelor cetății, a fost diametrul interior al curții (1.*), egal cu cca. 30,5 m, ce exprimă unitatea sacrală egală cu 100 picioare (măsura sacrală bizantină era de 30,8 m).

2. Fundamentul incintei circulare este evazat spre partea inferioară a zidului, evazarea exterioară, aflată la 2,5 m în raport cu partea verticală a zidului (2*.), a fost depistată arheologic. Această lărgire a fundației trebuia să aibă un corespondent în partea interioară a zidului (3*.). Raportul dintre diametrul interior și exterior al fundației incintei circulare (inelul ce exprimă lățimea tălpii curtinelor) a fost determinat prin procedeul „circumscrierea pătratului“[66], reprezentând diferența dintre diametrul exterior (lungimea diagonalei pătratului) și diametrul interior (latura pătratului). Diametrul exterior al fundației este de 41,4 m, iar diametrul interior al fundației – 29,3m, evazarea spre interior este de 0,6 m.

3. Pentru amplasarea echidistantă a celor cinci turnuri, cercul exterior al fundației a fost divizat în raport cu axa nord-sud, prin metoda „descompunerea pătratului“. Un turn circular a fost instalat la extremitatea sudică, iar turnul intrării cu paraclisul la nivelul doi a dictat orientarea pe raza sud-est (4*.), care trecea prin punctul de intersecție ale diagonalelor semi-pătratelor (aflat la 1/5 de la extremitatea estică și la 2/5 de la extremitatea sudică). Unghiul dintre axa nord-sud și axa turnului de intrare obținută grafic este egală cu cca. 73 gr., ce a permis divizarea circumferinței, oferind mărimea segmentului dintre centrele turnurilor din apropierea turnului sudic, prin aceasta explicându-se precizia destul de înaltă cu care a fost creat pentagonului stelat virtual, în vârfu-

---

[64] Лосев, А. Ф. *Художественные каноны как проблема стиля//* Вопросы эстетики. Вып. 6. -М.: Искусство, 1964.- С. 351-399.

[65] Raportul Cercetărilor arheologice la cetatea Soroca, companiile 2012, și 2013,anexa „Raport preliminar al cercetării de arhitectură“, executanți Apostol Virgil (Muzeul Național de Istorie), Bâlici Ștefan (Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu, București).

* Numerotație pe schema planului.

[66] T. Nesterov, Universalitatea procedeelor de trasare a planurilor în arhitectura istorică: „descompunerea pătratului“ și cuadratura cercului“. În Arta, 2014, p. 36-49.

* Succesiunea operațiilor constructive este numerotată pe schema planului

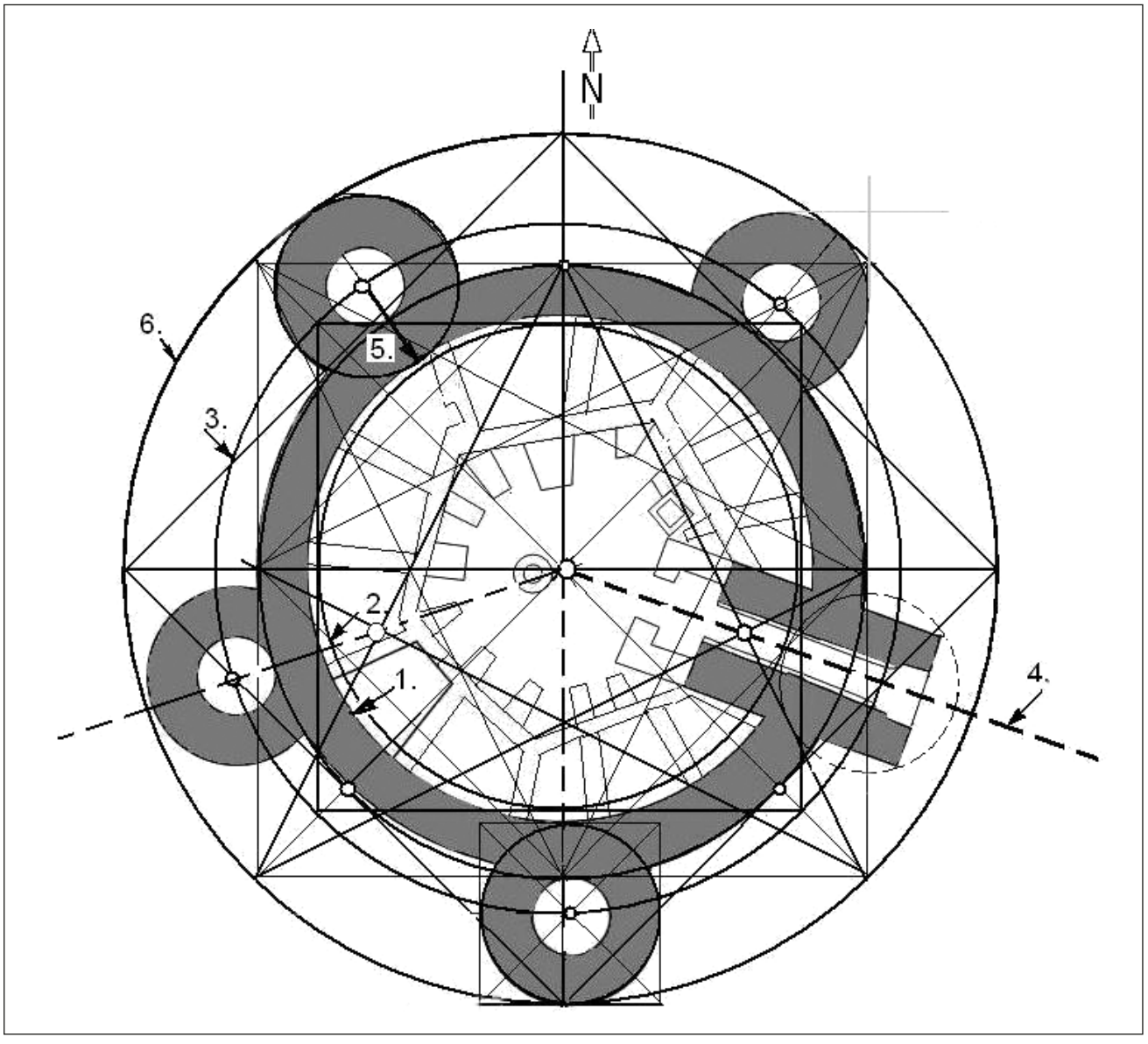

Fig. 20. Modelul structural-numeric al soluționării planului castelului.

rile lui, se află centrele de descriere a turnurilor, deși eroare de peste 1 grad, este sesizată la distanța dintre turnurile din partea nordică a cetății.

4. Mărimea razei exterioare a turnurilor cilindrice (5.*)a fost calculată reieșind din considerente constructive. Juxtapunerea turnurilor cilindrice cu incinta circulară a curtinelor a fost soluționată astfel pentru a avea un segment comun, care reprezintă grosimea zidurilor și a turnurilor și a curtinelor. De aici reiese că raza exterioară a turnurilor cilindrice este egală diferența dintre diametrul exterior, evazat, al fundației, pe marginea căruia se află centrele turnurilor, și diametrul interior al cetății, egal cu mărimea sacrală, raza având 5,45 m=(41,4-30,5):2.

5. Tot planul cetății, împreună cu turnurile de flancare, se înscrie într-un cerc (6.*), diametrul căruia a rezultat din cumularea diametrelor turnurilor cilindrice la diametrul interior al cetății (măsura sacrală), rezultând 52,3 m (5,45x2x2+30,5). Din circumscrierea pătratului în acest cerc a rezultat diametrul exterior al incintei circulare (36,98 m) și grosimea zidurilor curtinelor, egală între cca. 3,10-3,25 m.

6. Lățimea exterioară a turnului de intrare (7.*) este egală cu latura pătratului înscris în planul circular a turnurilor cilindrice.

7. În structura planului castelului se înscriu și planul cazematelor, dar pătratul supus descompunerii, este construit în raport cu turnul intrării. În această situație, laturile curții hexagonale urmează traseele regulatorii ale diagonalelor semi-pătratelor, ce este un argument în susținerea ipotezei că aceste anexe interioare erau concepute inițial, dar realizate după un interval de timp.

BISERICA SFINȚII ARHANGHELI ȘI ALTE EDIFICII ECLEZIASTICE MEDIEVALE ALE ORAȘULUI SOROCA

Sergius CIOCANU

Lăcașurile medievale de cult ale vechiului târg al Sorocăi, demolate în anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea, deocamdată, nu au beneficiat de atenție din partea cercetătorilor, respectiv – de studii istorice sau arhitecturale. În contextul lucrărilor de restaurare a cetății Soroca începute în anul 2013 și al discuțiilor privind sistemul de fortificații exterioare ale acesteia, deosebit de importantă se prezintă punerea în valoare a informațiilor despre biserica Sfinții Arhangheli, care sute de ani s-a înălțat în vecinătatea imediată a fortificațiilor sorocene, făcând parte integrantă din imaginea arhitecturală a cetății și orașului medieval. Acest studiu a permis, printre altele, reluarea unei cercetări anterioare pe subiectul în cauză, efectuată în cadrul tezei de doctorat[1].

Primul document cunoscut care denotă prezența în orașul Soroca a unui edificiu de cult este o diplomă domnească din anul 1606 prin care se întărea vinderea de către fiii preotului Climente din Soroca a unei moșii de pe râul Căinar[2]. Documentul conține informația că preotul intrase în stăpânirea moșiei respective pe timpul domniilor lui Alexandru Lăpușneanu (1552-1561, 1564-1568) și a lui Bogdan Lăpușneanu (1568-1572), atestând astfel, fie și în mod indirect, existența în Soroca a unui lăcaș de cult ortodox deja pe la mijlocul secolului al XVI-lea.

Pe moșia medievală a orașului Soroca a existat un așezământ monastic consacrat Sfântului Nicolae, care însă în niciun caz nu poate fi interpretat în sensul existenței în oraș a unei biserici parohiale cu acest hram, precum se afirmă într-o serie de publicații și studii privind istoria Sorocăi. Într-un document din 25 noiembrie 1606, domnul Țării Moldovei, Simion Movilă, întărea stăpânirea *mănăstirii Sfântul Nicolae din Soroca* asupra unei povarne[3]. Pe data de 2 mai 1610, acestui așezământ monahal, care era închinat mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos, îi este donată o parte din moșia satului Stoicani[4]. Actul de donație a fost confirmat la 18 februarie 1612 prin diploma principelui Ștefan Tomșa[5]. Alte documente referitoare la mănăstirea în cauză nu sunt cunoscute. Totodată, nu dispunem de niciun fel de date care ar permite identificarea amplasamentului acesteia. Cel mai probabil, ea a fost situată în extravilanul localității, pe moșia de care dispunea orașul. Nu excludem că „schitul Soroca", care purta și el hramul Sf. Nicolae, întemeiat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea într-o *poiană* situată *la jumătatea dealului Sorocăi*[6], a fost un

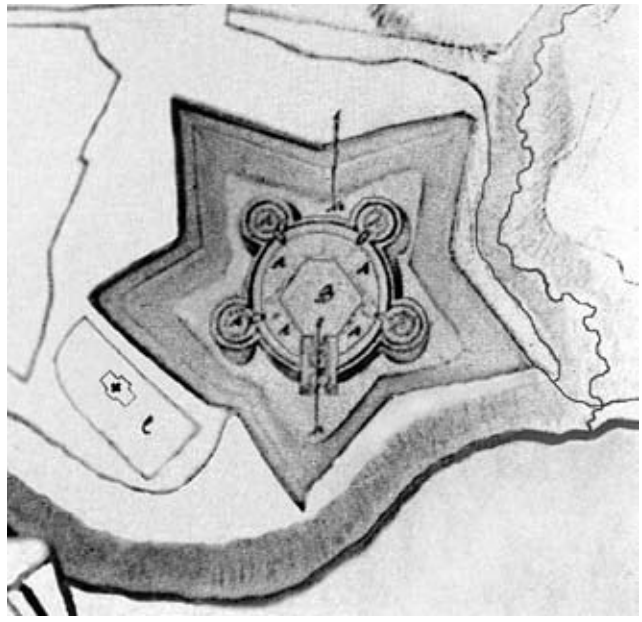

Fig. 1. Plan cetate Soroca (1769). Fragment.

[1] Sergius Ciocanu, *Edificiul eclesiastic tradițional de zid în partea de la est de Prut a Țării Moldovei*, teză de doctorat, București, 2000, 112-113.

[2] DIRAM. Veacul XVII, vol. II (1606-1810), București, Ed. Academiei RPR, 19, 3.

[3] *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale. Supliment I (1403-1700)*, București, 1975, 101.

[4] *Ibidem*, 114.

[5] *Documente basarabene*, vol. VII, București, 1928, 104.

[6] Amplasamentul *schitului Soroca* era înconjurat din trei părți de pădure, cea de-a patra latură fiind deschisă spre Nistru. Schitul a fost desființat în anul 1828 (a se vedea Constantin

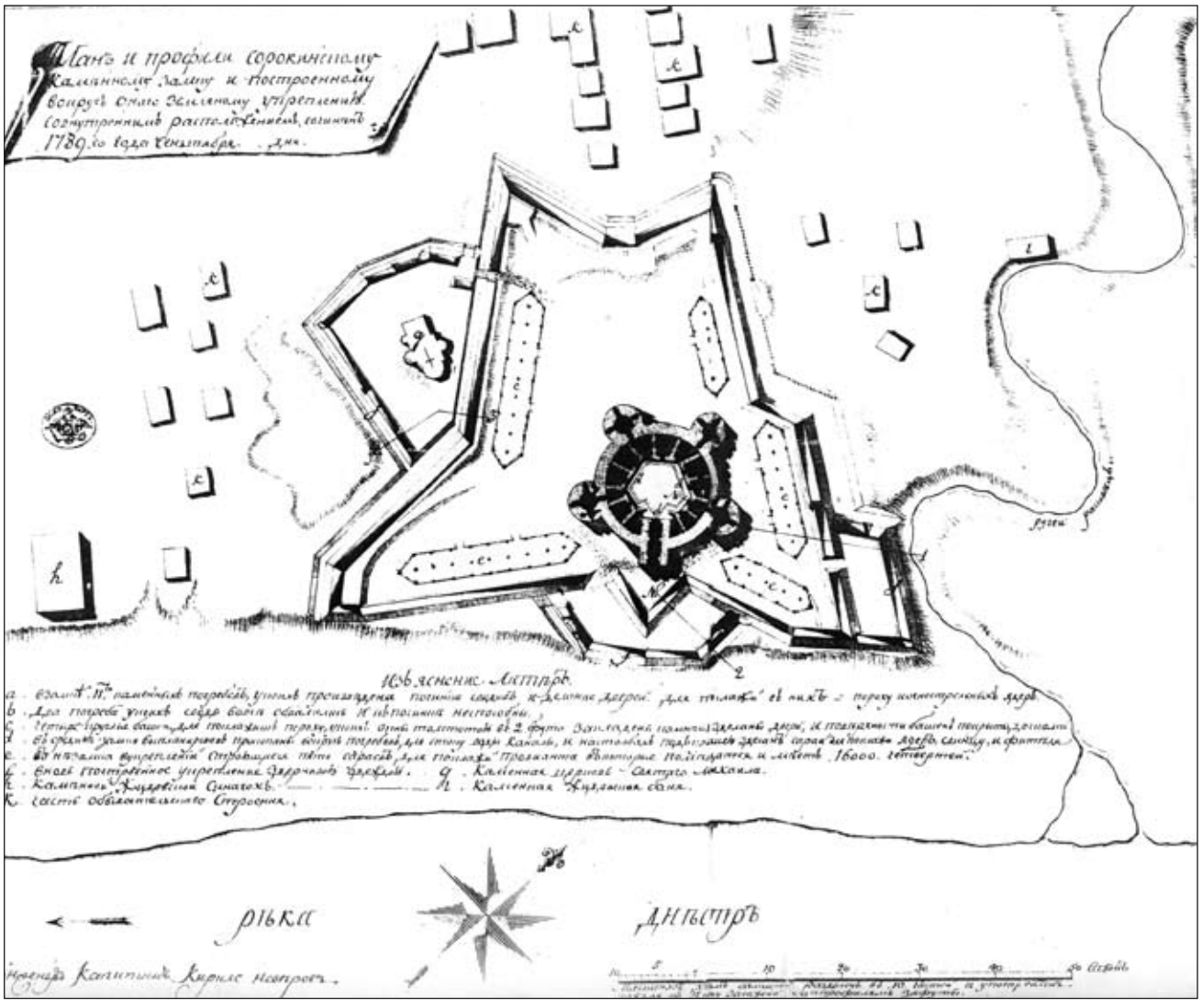

Fig. 2. Plan cetate Soroca (1789) (după T. Nesterov).

„urmaș" al deja menționatei mănăstiri „Sfântul Nicolae din Soroca" de la începutul secolului al XVII-lea.

Dacă este să ne întoarcem la problema lăcașelor de cult parohiale de aici, în anul 1657, în cadrul unei descrieri sumare a localității Soroca, călătorul otoman Evliya Celebi remarcă prezența aici a cetății, a unui număr important de case, precum și a unei biserici[7]. Nouă ani mai târziu, în 1666, documentele menționează hramul bisericii locale – Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil[8]. Acestei biserici, în 1757, principele Constantin Cehan Racoviță îi donează un teren de pământ din moșia orașului[9]. În planul cetății Soroca elaborat în anul 1769, în apropiere de fortificație este reprezentat schematic un edificiu de cult (fig. 1). Nu i se menționează hramul, dar se notează că biserica dispune de un turn-clopotniță[10].

În anul 1789 este redactat încă un plan al cetății Soroca[11] (fig. 2). Dacă în planul din 1769 biserica era „amplasată" între cetate și malul fluviului, în planul din 1789 amplasamentul edificiului de cult este diferit, biserica fiind situată mai la deal, mai departe de apa Nistrului[12]. În general, planul din 1789 este mult

Tomescu, *10 ani de la reînființarea Episcopiei Hușilor*, București, 1933, 127).

[7] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 424.

[8] Prima mențione documentară a bisericii a se vedea la Ștefan Ciobanu, „Din bibliotecile rusești", ACMISB, 1924, 76.

[9] Alina Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – înc. sec. al XIX-lea),* Chișinău, Ed. Pontos, 2009, 102.

[10] Arhiva Istorico-Militară de Stat a Rusiei din or. Moscova, Fond 349, inv. 38, d. 1741.

[11] Imagine plan – apud Mariana Șlapac, *Arta urbanismului în Republica Moldova*, Chișinău, 2008, 84.

[12] Ambele planuri ale cetății Soroca suferă de anumite inexactități și aproximații în ceea ce privește raportul: cetate – ambianța ei naturală și urbană (cel mai inabil în acest sens este planul din 1769). Faptul este vizibil la examinarea caracteristicilor respective ale planului orașului Soroca din 1846 (vezi fig. 3).

mai elaborat, edificiul de cult de lângă cetate beneficiind de o configurație specifică. Totodată, aici se menționează și hramul de Sfinții Arhangheli pe care îl purta[13]. Planul respectiv a permis estimarea structurii și a dimensiunilor vechiului lăcaș de cult (a se vedea în continuare). Arhitectura sfântului lăcaș reflectă clar epoca de construire a acestuia – secolul al XVII-lea, oricum, nu mai devreme de finele secolului al XVI-lea. Nu excludem că pe acest amplasament sau undeva în apropiere a existat și o biserică mai timpurie.

Planul din 1769 deocamdată este unica sursă documentară care relevă calitatea de lăcaș de cult a încăperii de la nivelul secund al turnului de intrare în cetate[14], paraclisul cetății de piatră de la Soroca actualmente fiind unicul lăcaș de cult medieval păstrat în oraș. În acest context, apare problema relației pe care o avea biserica Sfinții Arhangheli, situată la circa 60 metri de cetate, și paraclisul din turnul de intrare al fortificației. Conexiunea bisericii Sfinții Arhangheli cu fortificațiile exterioare, de pământ și lemn, ale cetății, a determinat în unele perioade (spre exemplu la 1789) includerea lăcașului de cult în sistemul acestor fortificații.

Paraclisul cetății era utilizat și în calitate de loc de „depozitare" a hersei (în poziție ridicată)[15], care (în poziție coborâtă) servea drept baraj suplimentar al accesului în curtea cetății. Spațiul interior al paraclisului adăpostea și mecanismul de ridicare a hersei. Dacă este să admitem că cetatea dispunea de porți în formă de pod basculant, mecanismul de ridicare a acestuia trebuia să fie amplasat și el în încăperea paraclisului. În timpul când hersa era ridicată, încăperea paraclisului era divizată în două, devenind impracticabilă pentru oficierea serviciilor divine. Utilizarea normală a paraclisului putea fi realizată doar în timpul când hersa era coborâtă, fapt ce se întâmpla, de regulă, pe timp de război sau în timpul altor grele încercări la care era expusă localitatea, când accesul în cetate era restricționat/blocat.

Biserica Sfinții Arhangheli deținea în primul rând calitatea de biserică parohială, deservind necesitățile spirituale ale cetățenilor Sorocăi, terenul din jurul edificiului fiind utilizat drept cimitir[16]. Totodată, reieșind din amplasamentul specific al bisericii, putem admite că ea era utilizată și de garnizoana cetății. Acest lăcaș de cult servea și drept sediu al protopopilor de Soroca[17].

Cetatea și biserica Sfinții Arhangheli marchează nucleul de la care a pornit dezvoltarea urbană a localității. Creșterea orașului de-a lungul drumului care urca dealul sorocean (aliniindu-se/urmând într-un fel cursul pârâului Racovăț) s-a realizat pe parcursul a câteva secole. Procesul constituirii noii mahalale a orașului, formate din locuitorii așa-numitei Uliție Mari, are loc aproximativ în a doua jumătate a secolului al XVII-lea[18]. Respectiv, cam pe atunci s-a pus problema edificării în Soroca a celui de-al doilea lăcaș de cult, ulterior sfințit în numele Adormirii Maicii Domnului. Deocamdată, nu dispunem de date care să precizeze timpul construirii noii biserici, precum și faptul dacă aceasta dintru început a fost construită din piatră sau, într-o primă etapă, a fost construită din lemn. În anul 1774, când în Soroca este atestată prezența a 4 preoți și 3 dascăli, cea de-a doua biserică a orașului deja exista[19].

În anii 1812-1813, în Soroca este atestată existența a două biserici, ambele construite din zidărie de piatră[20]: biserica Sfinții Arhangheli și biserica Adormirea Maicii Domnului. În scurta descriere a bisericii Adormirii Maicii Domnului, care era amplasată pe latura dinspre pârâul Racovăț a așa-numitei Uliție Mari a orașului, se remarcă în mod special îngrădirea curții ei cu un zid de incintă. Totodată, se menționează prezența a 4 fisuri profunde, care au afectat grav corpul bisericii după marele cutremur din 1802.

---

13 În conformitate cu tradiția rusească, hramul de Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil era notat în varianta scurtă „Св. Михаил".

14 Punctul f) din Legenda planului cuprinde textul: „*В замке над воротами была церковь, которая совсем разорена, верх сломан*" („În castel, deasupra porților, a fost o biserică, care este complet devastată, partea ei superioară este dărâmată"). Îmi exprim gratitudinea dnei dr. hab. Mariana Șlapac pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție această informație inedită.

15 Hersă – grilă/grătar de fier care închidea intrarea cetăților medievale, servind în calitate de barieră auxiliară (pe lângă poarta cetății).

16 Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949),* Iași, Ed. PIM, 2009, 322.

17 ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 4442.

18 În jurnalul de campanie al ofițerului polonez Krzysztof Rappe, în 1692, în contextul luptelor purtate în Soroca între garnizoana polonă, instalată în oraș, și oastea otomano-moldavo-tătară, aici este menționată existența unui „oraș nou", incendiat în timpul retragerii trupelor polone către cetate (Biblioteca Ossoleum/Zaklad Narodowy im. Ossolenskich we Wroclawiu, manuscrisul 3003, f. 51-52).

19 MEF, vol. VII, partea I, Chișinău, 1975, 368.

20 Ioann Halippa, „Svedenija o sostojanii cerkvej Bessarabii v 1812-1813 g.g.", în *Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Uchenoj Arhivnoj Komissii,* Tom III, Chișinău, 1907, 278.

Conform documentelor, la 1815, în statele bisericii Adormirea Maicii Domnului erau înregistrați doi preoți, un dascăl și un diacon. Parohia era compusă din 88 de gospodării, care întruneau 434 de persoane, dintre care 227 de sex masculin și 207 de sex feminin[21].

Datele statistice din 1817 atestă prezența în orașul Soroca a 5 preoți, 1 diacon și 3 dascăli. În calitate de birnici aici erau înregistrați 147 de capi de familie, 21 de văduve și 41 de burlaci[22].

Pe data de 7 iunie 1821 guvernatorul civil al Basarabiei, Constantin Catacazi, scria autorităților eparhiale ale Basarabiei despre situația critică în care se afla edificiul bisericii Adormirea Maicii Domnului din Soroca drept rezultat al cutremurelor și căderii de fulgere, fapt care făcea deosebit de periculoasă oficierea în continuare aici a serviciilor divine[23]. Dicasteria Duhovnicească din Chișinău ia decizia de a sigila de urgență acest edificiu de cult, transferând preoții în biserica Sfinții Arhangheli, de lângă cetate. Biserica medievală a Adormirii Maicii Domnului a fost demolată, iar piatra – reutilizată la alte construcții.

Prezența turnului-clopotniță la biserica Sfinții Arhangheli și situarea ei în apropiere de Nistru se menționează și într-un dosar de arhivă redactat în anii 1821-1824 în legătură cu o serie de furturi din bisericile din zona Sorocăi[24].

Pe data de 26 noiembrie 1829 are loc un cutremur puternic, care a deteriorat structura de rezistență a lăcașului. Boltirile și pereții bisericii au fost afectate în câteva locuri de profunde fisuri longitudinale și transversale.

În martie 1830 protopopul de Bălți, Avramie Antonovski, de circumscripția căruia ținea pe atunci orașul Soroca, adresează lui Dimitrie Sulima, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, un raport în care descrie starea bisericii. Arhiepiscopul a cerut ca enoriașii să comande arhitectului regional sau unui alt arhitect autorizat expertiza stării tehnice a bisericii și elaborarea proiectului de consolidare cu specificațiile și explicațiile de rigoare.

Preoții, enoriașii și proprietarul moșiei orașului decid să comande proiectul în cauză arhitectului Anton Weissmann. Arhitectul cercetează edificiul, concluzionând că el a cedat cutremurului din cauza durității scăzute a materialelor din care a fost edificată construcția și neîntăririi pereților ei cu legături de fier. Proiectul elaborat, împreună cu o solicitare de binecuvântare a reparării bisericii, a fost transmis autorităților eparhiale. Dimitrie Sulima însă a respins proiectul, reiterând cererea făcută de el în luna martie ca arhitectul angajat să dispună în mod obligatoriu de autorizare/atestare și ca documentația să fie însoțită de specificațiile și explicațiile necesare. El adresează o scrisoare către guvernatorul civil al Basarabiei, Akinfie Sorokunski, cu solicitarea delegării la Soroca pentru scopul enunțat a unui arhitect, fapt despre care să fie înștiințați și enoriașii. Guvernatorul civil decide a-l delega la Soroca pe Andrei Rosițki, adjunct al arhitectului regional.

În luna august Andrei Rosițki raportează autorităților eparhiale rezultatele cercetărilor efectuate la Soroca. Starea gravă în care ajunsese biserica el o explica, pe de o parte, prin acțiunea combinată a apei și zăpezii, care pe parcursul ultimilor șapte ani au pătruns prin acoperișul deteriorat și lăsat fără îngrijire al sfântului lăcaș, iar pe de alta, prin acțiunea nefastă a cutremurului din 1829. În ceea ce privește posibilitatea reparării edificiului de cult, pentru aceasta era necesară desfacerea bolților și pereților bisericii până la nivelul ferestrelor. Totodată, în opinia lui Rosițki, acest fapt nu excludea că ulterior se va constata necesitatea desfacerii zidurilor până la nivelul fundației, trăinicia căreia, la rândul ei, va trebui verificată. Ca rezultat, se va putea vorbi mai degrabă de construirea unei biserici noi, nicidecum de repararea celei existente. Andrei Rosițki raporta acordul preoților, enoriașilor și proprietarului orașului Soroca de a desface/demola biserica Sfinților Arhangheli și de a construi în loc o biserică nouă. Respectiv, el își exprima disponibilitatea să elaboreze proiectul noii biserici și să-l prezinte arhiepiscopului spre examinare.

La 9 august 1830 Dimitrie Sulima acceptă raportul lui Rosițki, aprobă demolarea bisericii medievale a Sfinților Arhangheli și dispune depozitarea temporară a tuturor odoarelor acesteia într-un lăcaș de cult din zonă, până la edificarea noii biserici[25]. Astfel, și a doua biserică medievală a orașului este supusă demolării, Soroca rămânând pentru circa 12 ani fără de lăcaș de cult.

Pe data de 26 mai 1831 arhiepiscopul aprobă proiectul noii biserici de zid a Sfinților Arhangheli care urma să se construiască în orașul Soroca[26]. Construcția bisericii a demarat doar către finele deceniului și

[21] ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 1262.
[22] *Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Uchenoj Arhivnoj Komissii*, tom. III, Chișinău, 1907, p. 83.
[23] ANRM, Fond 205, inv. 2, d. 23.
[24] ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 3366.
[25] ANRM, Fond 205, inv. 2, d. 99.
[26] ANRM, Fond 208, inv. 16, d. 1.

Fig. 3. Plan oraș Soroca (1846). Fragment.

Fig. 4. Turnul-clopotniță al bisericii mănăstirii Strehaia (1645) (jud. Mehedinți). Vedere.

pe alt amplasament, pe cel al bisericii demolate a Adormirii Maicii Domnului. Deoarece nu s-a reușit depistarea documentelor care se referă la acest subiect, nu sunt cunoscute raționamentele care au stat la baza deciziei de transfer al construcției pe un alt amplasament. Pe cât se pare, adoptarea acestei decizii s-a produs în contextul începerii lucrului asupra planului de sistematizare urbană a Sorocii, care, printre altele, a promovat extinderea localității și transferul tuturor instituțiilor importante ale acesteia de la linia Nistrului mai spre interiorul urbei. Posibil, amplasamentul bisericii Adormirea Maicii Domnului s-a considerat a fi mai favorabil decât cel al bisericii Sfinții Arhangheli atât din punct de vedere al protejării de revărsările Nistrului, cât și din punct de vedere al poziției față de noul centru în formare al localității.

Noua biserică a fost finalizată în anul 1842 și a fost sfințită în numele Adormirii Maicii Domnului, conform hramului edificiului de cult care a existat aici anterior[27]. Biserica era de zid, învelitoarea acoperișului fiind din șindrilă (în 1852 șindrila a fost înlocuită cu tablă de fier). Inițialmente, dispunea de o clopotniță de lemn pe patru stâlpi, acoperită și ea cu șindrilă.

Planul orașului Soroca elaborat în anul 1846 atestă prezența noii biserici Adormirea Maicii Domnului, iar lângă cetate planul atestă doar prezența vechiului cimitir al bisericii Sfinții Arhangheli, desființat și el câteva decenii mai târziu (fig. 3)[28].

Imaginea arhitecturală a bisericii medievale Sfinții Arhangheli poate fi reconstituită în baza configurației planului bisericii de pe planul cetății Soroca din 1789. Era un edificiu de circa 21 m lungime, segmentat în trei compartimente: altar, naos și pronaos. Naosul cuasipătrat era flancat de două abside semicirculare puternic alungite în axă. Dinspre est el era mărginit de absida semicirculară, decroșată a altarului. Dinspre vest naosului îi era atașat un turn-clopotniță, primul nivel al căruia servea drept pronaos. Accesul la nivelurile superioare ale turnului era prac-

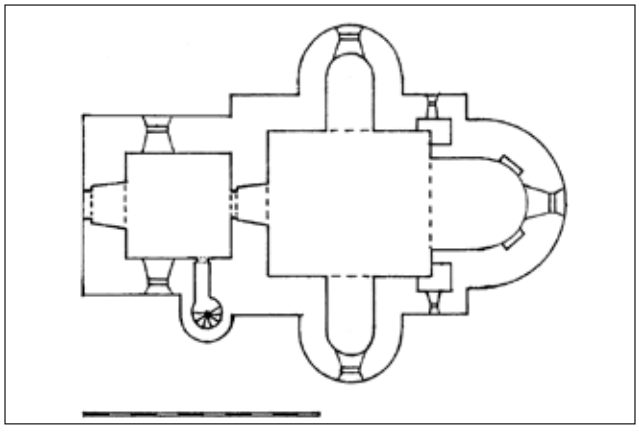

Fig. 5. Biserica Sfinții Arhangheli din Soroca. Variantă de reconstituire a planului (S. Ciocanu)

[27] ANRM, Fond 208, inv. 16, d. 2, d. 6.
[28] ANRM, Fond 11, inv. 1, d. 662.

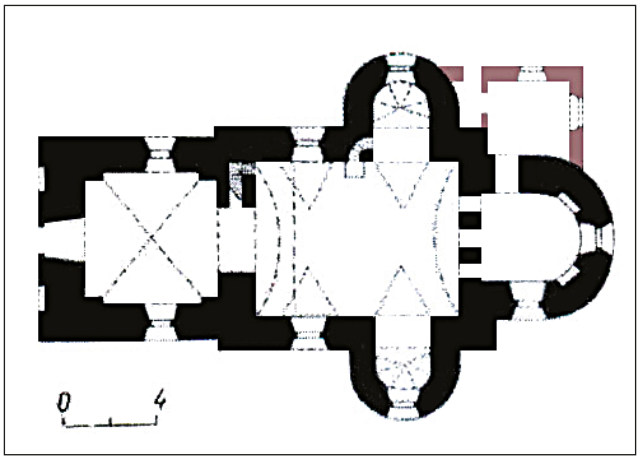

Fig. 6. Biserica Sfântul Onufrie din Gusjatyn. Vedere sud-est. Plan (conform *Pamjatniki gradostroitelstva i architectury USSR*).

ticat prin intermediul unei scări elicoidale, înglobate unui turnuleț atașat fațadei de sud a clopotniței.

Această configurație a planului bisericii Sfinții Arhangheli, insolită în arhitectura ecleziastică moldovenească de epocă, ar fi creat probleme de interpretare dacă peste Nistru, pe teritoriul vecin al Podoliei (Ucraina), nu ar fi existat un edificiu de cult cu un plan foarte asemănător – biserica Sfântul Onufrie din localitatea Gusjatyn, diferența de bază fiind doar în modul de executare a scării de acces în turn (fig. 6). O biserică mult mai târzie, dar asemănătoare în ceea ce privește dimensiunile și configurația generală a planului, a existat și la Chișinău (biserica Sfântul Ilie). Cu titlu de ipoteză, considerăm că se poate vorbi de existența în arhitectura Țării Moldovei a unei biserici-prototip dispărute, care a servit drept sursă de inspirație la edificarea acestor, dar poate și a altor, neajunse până în zilele noastre, edificii de cult.

Conform exemplului oferit de biserica din Gusjatyn, dar și de biserica Sfântul Ilie din Chișinău, naosul bisericii din Soroca trebuia să fie boltit de un semicilindru aplatizat, care, în dependență de nivelul de amplasare a planului nașterii bolții, era penetrat sau nu de lunete în dreptul ferestrelor și absidelor.

Soluția neobișnuită pentru arhitectura Țării Moldovei de amplasare a unei scări circulare de acces la nivelurile superioare ale clopotniței în cadrul unui turnuleț atașat fațadei bisericii era utilizată plenar în arhitectura de epocă a Țării Muntenești [de exemplu turnul-clopotniță al bisericii mănăstirii Strehaia (fig. 4) sau al bisericii schitului Cornet etc.].

Propunem o variantă de reconstituire a planimetriei interioare a bisericii Sfinții Arhangheli din Soroca (fig. 5), drept exemplu pentru această reconstituire servindu-ne planul bisericii Sfântului Onufrie din Gusjatyn.

Una dintre etapele importante de valorificare a complexului fortificat de la Soroca constă în identificarea locului de amplasare a bisericii Sfinții Arhangheli și punerea în evidență a vestigiilor acesteia. Muzeificarea fundațiilor bisericii va spori valoarea ansamblului cetății Soroca și va pune în evidență o pagină importantă din istoria arhitecturii orașului Soroca, respectiv, din istoria arhitecturii Țării Moldovei.

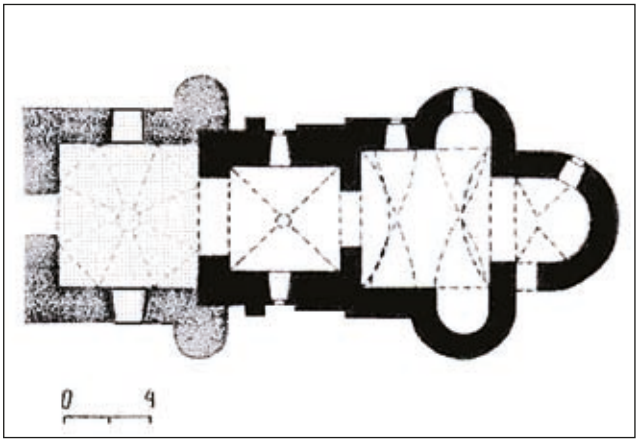

Fig. 7. Biserica Nașterea Domnului din Ternopol. Vedere sud. Plan (conform *Pamjatniki gradostroitelstva i architectury USSR*).

ANEXĂ

Prezentăm descrierea a două biserici din Podolia, edificate în secolul al XVII-lea, ale căror planuri conțin similitudini cu cel al bisericii Sfinții Arhangheli din Soroca.

Biserica Sfântul Onufrie din Gusjatyn, Podolia (prima jumătate a secolului al XVII-lea)

Planul acestei biserici este în multe privințe similar celui al bisericii Sfinții Arhangheli din Soroca[29]. Diferența de bază o constituie alungirea înspre vest a naosului și modalitatea asigurării accesului la nivelurile superioare ale turnului-clopotniță.

Edificiul face parte din grupul de biserici cu potențial defensiv (fig. 6). Se remarcă grosimea zidurilor. Puternicul turn-clopotniță suprapus pronaosului a fost demontat în secolul al XIX-lea. Interiorul sfântului lăcaș ilustrează o certă influență a barocului. Naosul dreptunghiular este boltit în semicilindru aplatizat cu lunete în dreptul ferestrelor și absidelor laterale. Aceste abside, puternic alungite în plan, sunt acoperite de semicalote cu câte trei penetrații. Absida semicirculară a altarului este despărțită de naos printr-o tâmplă de zid. Pronaosul este boltit în semicilindru aplatizat străpuns în dreptul celor două ferestre de lunete. Accesul la etajele clopotniței era posibil prin intermediul unei scări executate în grosimea zidului dintre naos și pronaos.

Exteriorul actual al bisericii este sobru, practic lipsit de elemente decorative. Cornișa profilată a naosului încinge și turnul-clopotniță. Absida altarului are o învelitoare separată datorită frontonului care încununează fațada de est a naosului.

În secolul al XIX-lea deasupra naosului a fost ridicată o turlă falsă din paiantă. Tot atunci, altarului i-a fost atașată dinspre nord o largă încăpere pentru proscomidie.

Biserica Nașterea Domnului din Ternopol, Podolia (începutul secolului al XVII-lea)

Biserica a fost înălțată în 1608 în orașul Ternopol de către meșterul Leonte[30]. Ea se afla nu departe de incinta medievală a localității, lângă așa-numita Poartă a Cameniței.

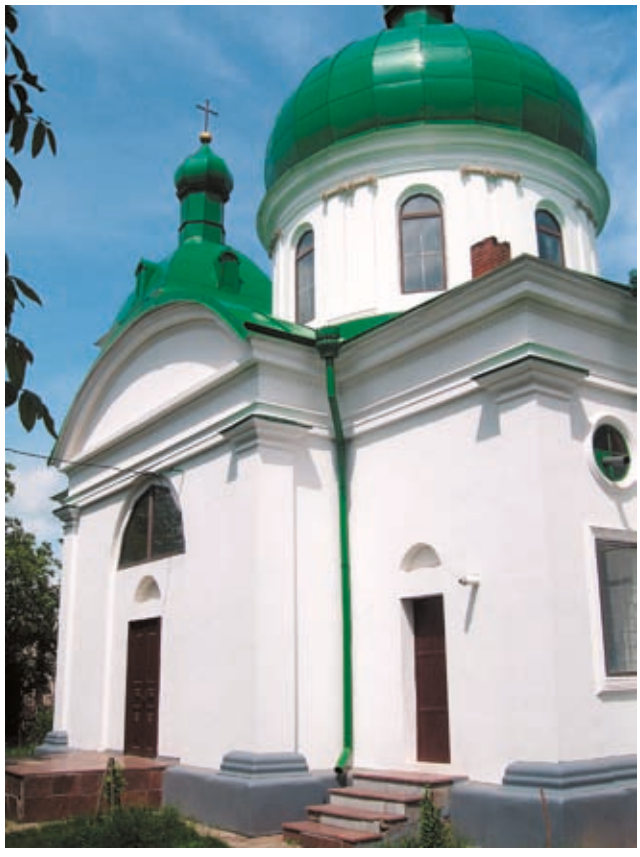

Fig. 8.1. Biserica Adormirea Maicii Domnului din Soroca (1842). Vedere dinspre sud-est (foto S. Ciocanu)

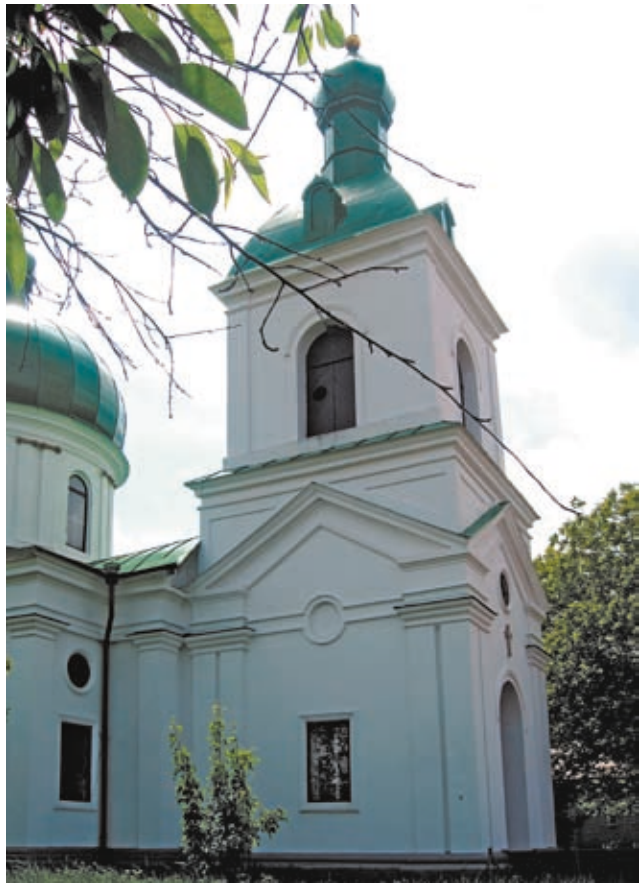

Fig. 8.2. Biserica Adormirea Maicii Domnului din Soroca (1842). Vederea turnului-clopotnita atasat bisericii in a 2 jum. a sec.XIX (foto S. Ciocanu)

[29] *Pamjatniki gradostroitelstva i architectury Ukrainskoj SSR*, tom IV, Kiev, Ed. Budivelnik, 1986, 32.

[30] Ibidem, 37.

Fig. 9. S. Ciocanu și N. Bulat la cetatea Soroca, 2014

Fig. 10. S. Ciocanu, secvență de la conferință

Inițialmente, planul bisericii era segmentat în altar, naos și pronaos (fig. 7). Naosul cuasipătrat este boltit în semicilindru aplatizat, penetrat de lunete în dreptul absidelor laterale și ferestrelor. Absida altarului și cele laterale naosului se unesc între ele fără obișnuitul decroș intermediar. Absidele sunt boltite în sferturi de sferă, cea a altarului fiind cu penetrații în dreptul ferestrelor. Pronaosul decroșat, de plan pătrat, boltit în cruce, este susținut dinspre nord și sud de câte un contrafort și constituie primul nivel al unui turn-clopotniță. Scările originare de acces la nivelurile turnului, executate în grosimea pereților, au fost zidite.

În secolul al XVIII-lea, bisericii i-a fost atașat un pridvor masiv în două niveluri. Două turnulețe atașate fațadei de sud și de nord a pridvorului conțin scări elicoidale, care asigură accesul către nivelurile atât ale turnului, cât și ale pridvorului.

Summary

THE CHURCH SAINT ARCHANGELS AND OTHER ECLESIASTIC MEDIEVAL CONTRSUCTIONS OF SOROCA

In the context of the restoration works of the stone fortress in Soroca and the discussions regarding their exterior fortification system, the information regarding Saint Archangel's church it is very important. There is no information about the date of the erection of this church. The first sure information about their existence was dated from the year 1666. This church existed in the proximity of Soroca's fortifications and created the architectural view of the fortress and of the whole medieval town for hundreds of years.

The same importance for the history of Soroca has the Assumption of Our Lady church. Its erection marked the development of the town of Soroca at the end of 17th century.

In the first decades of the 19th century both churches were demolished: the Assumption of Our Lady church in 1821 and Saint Archangel's church in 1830.

Identification and appropriate valorisation of the vestiges of the Saint Archangel's church will grow the value of the Soroca fortress and will stress attention on this important page of the Soroca's history, respectively, of the history of architecture of the Moldavian Principality.

VIAȚA ECONOMICĂ A TÂRGULUI SOROCA (SECOLUL XVI – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX)

Alina FELEA

Orașul medieval în Țările Române reprezintă rezultatul procesului de separare a meșteșugăritului de agricultură, ca și în alte țări ale Europei. Ponderea semnificativă a ocupațiilor agrare constituie un factor specific orașelor din estul și sud-estul Europei (tradițiile, condițiile geografice favorabile, posibilitatea comercializării produselor). În virtutea acestor factori, agricultura avea un rol deosebit de important în viața de toate zilele a orășenilor[1]. Așezările urbane din Țara Moldovei aveau un caracter semiagrar[2]. Ca dovadă a acestei afirmații servește și faptul că târgurile dispuneau de moșie. Hotarele târgurilor erau destul de mari ca suprafață, ceea ce permitea satisfacerea cerințelor vitale ale târgoveților.

Anumite aspecte ale istoriei economice ale orașului în sec. XV-XVII și-au găsit reflectare în cercetări consacrate istoriei orașului românesc medieval. Dintre studiile cu caracter general, menționăm lucrările lui Nicolae Iorga[3], P. Panaitescu[4], C. C. Giurescu[5]. Printre subiectele istoriei orașului, unul dintre cel mai importante este cel referitor la vatra, hotarul și ocolul târgurilor medievale, chestiunea privind începutului daniilor, cărora le-a fost consacrat un studiu special de către I. Toderașcu[6]. O contribuție valoroasă în cercetarea temei economiei medievale o constituie lucrarea de sinteză, apărută la Chișinău la mijlocul anilor '70, *История народного хозяйства МССР (с древнейших времен до 1812 г.)*[7]. Un interes deosebit prezintă lucrările lui D. Dragnev consacrate economiei medievale a Moldovei, în special decăderii economice de la sfârșitul secolului al XVII-lea, dar și dezvoltării agriculturii[8]. Secvențe cu referire la istoria economică a orașului Soroca sunt evidențiate în lucrările lui P. Bârnea[9] și ale lui P. Cocârlă, care a cercetat situația economică, socială și demografică a orașelor Moldovei, printre ele fiind și Soroca[10]. Merită atenție concluzia autorului referitor la caracterul semiagrar al economiei orașului. Tangențial, tema orașului medieval din Moldova este cercetată în monografiile publicate ale doamnei E. Podgradskaia, consacrate legăturilor comerciale ale Țării Moldovei, lucrări în care se menționează și rolul comercial al Sorocii[11]. Vom mai menționa contribuția cercetătorilor la studierea problemelor pieței orășenești, în special cea a Liliei Zabolotnaia[12]. Deși secvențial mai mulți autori s-au referit la viața economică a orașului Soroca, nu există un studiu special consacrat acestei

---

[1] I. Toderașcu, „Unele precizări în legătură cu hotarul și vatra târgurilor din Moldova (sec. XV-XVIII)", *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași,* secțiunea III. A. Istorie, tomul XII (1966): 153.

[2] M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV-XVI)* (Suceava, 1970); P. Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală (sec. XV-XVIII*) (Chișinău, 1991).

[3] N. Iorga, „Istoria comerțului românesc. Epoca mai veche"; „Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă"; „Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc"; „Istoria comerțului cu Orientul"; „Istoria industriilor la Români", în *Opere economice* (București, 1982).

[4] P. Panaitescu, *Interpretări românești,* București, 1994.

[5] C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea până la mijlocul sec. al XVI-lea* (București, 1967).

[6] I. Toderașcu, „Unele precizări în legătură cu hotarul și vatra târgurilor din Moldova (sec. XV-XVIII)", în *Analele științifice ale Universității „A. I. Cuza"* (Iași, 1966).

[7] *История народного хозяйства МССР (с древнейших времен до 1812 г.)* (Кишинев, 1976).

[8] D. Dragnev, „Прогресс, замедленное развитие или экономический упадок (об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в XVII-XVIII вв.", în *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма* (Кишинев, 1973); Idem, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII – начало XIX в.)* (Кишинев, 1975); Idem, *Țara Moldovei în epoca luminilor* (Chișinău, 1999).

[9] P. Bârnea, *Молдавский средневековый город в Днестровско-прутском междуречье* (Кишинев, 1984).

[10] P. Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII*, Chișinău, 1992; П. Кокырлэ, „Сельское хозяйство в городах Молдавии (конец XVII – начало XIX)", *Известия АН МССР* 2 (1988): 22-26.

[11] Е. Подградская, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XV-XVII веках* (Кишинев, 1968).

[12] L. Zabolotnaia, *Formarea și stabilirea pieții orășenești în Moldova la sf. sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVIII-lea*, teză de doctor în științe istorice (Chișinău, 1997).

probleme. În articolul de față vom prezenta situația economică a orașului Soroca[13] și ocupațiile locuitorilor în segmentul cronologic sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, evidențiind ocupațiile locuitorilor și comerțul.

Una dintre cele mai vechi ocupații ale târgoveților era cultivarea grânelor, ea fiind condiționată de existența suprafețelor mari de teren cultivabil, de cererea pentru produsele alimentare, precum și de prețurile mari la cereale. *Vatra* era locul de trai al orășenilor, iar *hotarul* includea pământurile și bunurile agricole care le aparțineau: arăturile, pădurile, apele, fânațurile, viile, livezile, grădinile, iazurile, morile, prisăcile[14]. În calitatea sa de stăpân, domnia a recunoscut dreptul obștilor orășenești de folosire a teritoriului din jurul orașului, numit „hotar". Consemnăm că nu pot fi considerate identice hotarul și ocolul târgului[15].

Dimensiunile hotarelor orașului, după toate probabilitățile, erau suficiente, pentru ca orășenii să poată liber ara, semăna și cosi. Hotarul orășenesc se diviza în loturi particulare și lot colectiv. Loturile destinate culturilor cerealiere erau ocine nehotarnice, fiecare familie având o cotă-parte. Ele erau distribuite anual după numărul gospodăriilor și al membrilor de familie ai unei gospodării, indiferent de statutul social. Călătorul italian Nicolo Barsi, care a vizitat Moldova în prima jumătate a sec. al XVII-lea (1633), scria că în fiecare primăvară șoltuzul și pârgarii ieșeau la marginea orașului, pe câmp și procedau la redistribuirea loturilor de cultură de o anumită întindere[16]. Se poate presupune că terenul neîmpărțit rămânea la dispoziția domniei[17]. Călătorii E. Celebi, M. Bandini, P. Deodato descriu amănunțit lucrările agricole efectuate în sec. al XVII-lea în hotarele multor orașe, printre care și în cele ale orașului Soroca[18].

La 25 iulie 1781 se ridică hotarnica locului gospodăresc al moșiei târgului Soroca și din mărturia hotarnică a „rânduiților boieri C. Vârnav biv vel ban, Șt. Țintă ispravnicii Sorocăi și C. Buzne biv 2 armaș", reies aceste întinderi, cum se văd la harta „închipuitoare"[19]. Mărturia hotarnică enumeră martorii chemați să confirme hotarele moșiei Soroca (târgoveți din cei mai bătrâni din târgul Sorocii), și anume: „preutul popa Teodor, Vasile Găoază, Andronachi Găoază, Neculai Grosul, Ioniță Bolocan, Mitrea Costandin, șoltuzul Ion Găoază" și alții. Acest document stabilește suprafața moșiei, care constituie 2439 ha 8500 m, și descrie hotarele târgului Soroca. Acestea se mărginesc „de la răsărit cu apa Nistrului, la asfințit cu moșia Rublenița lui Aristarh Hrisoscoleo vistiernic", apoi la „margini din sus unde să disparti moșâia târgului Sorocăi di moșâia Bujorăuca a lui Bosâi și măsurându-să și mijlocul moșâii în curmeziș începându-să din piatra hotar vechiu ce iesti întri pietrile ci sânt la colțul moșâii Rubleniței întri cele doaî pietri, undi au rămas moșâie Cosăuți, iar pi laturi moșâii în curmeziș s-au găsit [...] stânjăni pără dinspre Țipilova și pe la Zasăuca"[20].

Pentru cultivarea cerealelor era folosită o parte din hotarul târgului, denumită *țarină*[21]. Dimitrie Cantemir scrie că aici se cultivau cele mai diverse culturi: grâu, secară, orz, mei, mai puțin ovăz[22]. Studiile arheologice au scos la iveală un bogat material pentru studierea problemei. În urma investigațiilor arheologice au fost găsite obiecte de arat, iar pe pereții cetății Soroca au fost depistate reprezentări ale inventarului agricol[23]. Grânele erau păstrate în gropi ai căror pereți erau unși cu lut și arși[24]. Pământul dădea roade

---

[13] Istoriei apariției și evoluției orașului Soroca i-au fost consacrate puține lucrări. A. Lapedatu, „Cetatea Sorocii", *Cetatea Moldovei*, Iași, XII (1914); Sc. Panaitescu, „Orașul și cetatea Soroca", *Natura*, t. 13, 4 (1924): 1-3; A. Culea, *Cetățile moldovenești de pe Nistru* (Chișinău, 1926); M. Răuțu, *Cetatea cu monografia orașului Soroca* (Oradea, 1932); P. Vataman, „Din istoricul Sorocii", *Viața Basarabiei* 9 (1937); N. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică, socială și culturală* (Soroca, 1943); *В излучине среднего Днестра* (Кишинев, 1975); Г. Чеботаренко, *Сорокская крепость – памятник старины* (Кишинев, 1984); P. Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale", *Orizontul* 12 (1986): 45; A. Eremia, „Soroca", *Moldova socialistă* (7 octombrie 1956): 4; A. Eșanu, V. Eșanu, „Administrația cetății și a ținutului Soroca (sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)", *Revista de istorie a Moldovei* 1-2 (1999): 38-56; I. Chirtoagă, „Soroca", *Destin românesc* 4 (1994): 117-126; S. Dumitru-Chicu, „Cetatea Sorocii", în *Cetăți de pe Nistru. Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă* (Chișinău, 1998); N. Bulat, *Județul Soroca. File de istorie* (Chișinău, 2000) etc.

[14] Toderașcu, „Unele precizări", 155.

[15] Toderașcu, „Unele precizări", 153.

[16] Vezi *Călători străini despre Țările Române* (în continuare, CSȚR), vol. V (București, 1973).

[17] Toderașcu, „Unele precizări", 154.

[18] Vezi *CSȚR*.

[19] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. 6 (Iași, 1931), 135.

[20] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 135.

[21] Toderașcu, „Unele precizări", 154.

[22] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* (Chișinău, 1992), 36.

[23] В. Н. Войцеховский, „Крепость в Сороках", *Краткие сообщения Института археологии АН СССР* 195 (1965).

[24] Войцеховский, „Крепость в Сороках".

bogate, astfel că surplusurile de cereale erau scoase la vânzare. Călătorul rus Leontie, care în 1701 a trecut prin Moldova, relata că la Soroca prețul orzului era de 15 copeici pentru 1 cetvertic, adică pentru 1 pud, în greutate de 16,980 kg[25].

Cultivarea grăunțoaselor era mai puțin dezvoltată decât alte ramuri, deoarece Poarta impunea pentru acestea dări mari, vânzarea lor făcându-se la prețuri joase și nerentabile. Semănăturile sufereau de multe ori din urma incursiunilor tătarilor, a lăcustelor, a secetei[26].

În afară de cultivarea grăunțoaselor, în limita vetrei și a hotarelor orășenii se ocupau cu legumicultura, pomicultura, apicultura, piscicultura, așa încât își puteau asigura familia cu produsele necesare pentru hrană.

Printre alte legume orășenii târgului Soroca cultivau pepeni verzi (harbuji) și pepeni galbeni (zămoși). Într-o scrisoare de la 4 septembrie 1631, Wojkuszycki (supus polonez) îi scrie judecătorului Podoliei, Luca Macovschi, că pârcălabul de Soroca le-a trimis harbuji[27]. Mai târziu, la 16 august 1646, Ștefan logofătul, pârcălab de Soroca, îi trimite aceluiași Luca 100 de harbuji și 40 de zămoși, scriindu-i că „în ceea ce privește pepenii verzi, într-adevăr la început s-a arătat [...], apoi după o mare uscăciune au crescut. Trimit 100 de pepeni verzi din cei mai aleși ce-au rodit vara aceasta și deosebit 40 de pepeni galbeni, care fructe, deși în timpul acesta, sînt de un gust modest și mediocru“[28].

Una dintre ramurile agricole mai puțin practicate în Soroca era *viticultura*. Loturile cultivate cu viță-de-vie se aflau în limita hotarului târgului și necesitau să fie îngrădite[29]. Viile erau proprietate privată a orășenilor, ceea ce le permitea să le vândă, să le cumpere și să le schimbe. Vița-de-vie se cultiva în Soroca pentru a satisface cerințele personale ale orășenilor în băuturi, dar și pentru vânzarea vinului în dughene.

Orășenii se îndeletniceau și cu *pomicultura*. Livezile erau situate fie în hotarul orașului, fie în vatră pe loturile de lângă casă. Cu regret, nu dispunem de informații concrete pentru a indica rolul pomiculturii în perioada de până la sfârșitul sec. al XVII-lea.

O importanță deosebită în viața cotidiană a orășenilor o avea *pescuitul*. Această îndeletnicire le permitea nu numai întreținerea familiilor, ci și vânzarea în cantități însemnate a peștelui pe piață. Răspândirea acestei ramuri a economiei în orașul Soroca se explică prin condițiile deosebit de prielnice ei. Apele râului erau bogate în anumite specii de pești (somon, biban, crap ș.a.)[30]. Peștele prins era vândut în cantități mari atât în stare proaspătă, cât și sărat[31].

Un rol nu mai puțin însemnat în economia orașului Soroca din cele mai vechi timpuri îi revenea *apiculturii*. Condițiile favorabile făceau ca apicultura să fie un element indispensabil al activității cotidiene. Nu în zadar pe pereții cetății Soroca, în două locuri, sunt reprezentate niște albine[32]. Albinele erau întreținute în știubeie scobite în trunchiuri de salcie sau tei, ce creșteau pe malurile Nistrului și în pădurile ce înconjurau Soroca[33]. Apicultura dădea cel puțin două produse foarte valoroase – mierea și ceara, cea din urmă fiind utilizată pentru fabricarea lumânărilor și, ulterior, pentru iluminarea caselor, dughenelor, bisericilor și mănăstirilor[34].

Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, precizează: „În afară de faguri de miere și ceară obișnuită, albinele mai fac o ceară anumită cu un miros foarte puternic și de o culoare negricioasă“[35]. Această ceară este propolisul, cunoscut pentru calitățile sale curative. Dimitrie Cantemir arată că „dacă vreunul are 20 stupi de albine, atunci el lesne poate plăti din venitul lor dările pentru tot anul“[36]. Astfel, banii obținuți ca urmare a vânzărilor erau folosiți nu numai pentru lărgirea sectorului de producere, ci și pentru plata impozitelor.

Întinderea relativ mare de teren necultivat și condițiile naturale prielnice, posibilitatea refugierii în cazul incursiunilor, cerințele pieței față de produsele din carne, cheltuielile reduse pentru creșterea și întreținerea animalelor erau factori care favorizau dezvoltarea pe teritoriul Moldovei a ramurii de creștere a

---

25 Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia* (București, 1947), 68.

26 Кокырлэ, „Сельское хозяйство в городах Молдавии“, 18.

27 I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (sec. al XVII-lea)* (București, 1983), 131.

28 Corfus, *Documente privitoare la istoria României*, 155.

29 П. Кокырлэ, *Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII – начале XIX вв.* (Кишинев: Штиинца, 1989), 25.

30 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 48.

31 *Ibidem*.

32 Войцеховский, „Крепость в Сороках“, 34.

33 Gh. Nastase, „Ținutul Sorocii. Un ținut românesc de la hotarul răsăritean al neamului nostru“, *Viața Basarabiei* 3-4 (1942): 9.

34 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 48.

35 Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 42.

36 Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 122.

vitelor[37]. Târgul Soroca nu a fost o excepție în această privință. În catastiful de venituri pentru albine, pentru muncă și pentru iliș (precum și pentru sulgiu) din 1 iulie 1606, târgul Soroca, reprezentat de pârcălabul Vasile Ciolhanschi, prestează 246 de ughi pentru sulgiu[38]. Călătorii străini A. M. Graziani (1564), M. Bandini (1646), E. Celebi, trecând prin Moldova, descriu solurile fertile, evidențiind și numărul mare de bovine, ovine și cabaline[39].

Ramura cea mai răspândită era însă *creșterea oilor*. Dimitrie Cantemir amintește în *Descrierea Moldovei* despre câteva soiuri de oi, printre care cele de Soroca, accentuând că ele sunt mai deosebite decât celelalte[40]. Faptul că rasa soroceană de oi era vestită este consemnat și în lucrarea *Istoria orașului Iași,* unde se specifică că „oile din părțile Iașului nu erau întrecute decât de cele din Soroca"[41]. Rasele ovine răspândite în Soroca erau Țușcă și Țigaie[42]. Dezvoltarea acestei ramuri nu era întâmplătoare: oile puteau fi mai ușor întreținute, iar brânza, pieile și lâna de oaie erau foarte întrebate și erau vândute la târguri și iarmaroace. Oile constituiau unul dintre produsele de bază expediate în Imperiul Osman.

Pe lângă oierit, o ramură răspândită era creșterea vitelor mari cornute[43]. Aceasta se datora, în mare parte, faptului că în hotarul târgului erau incluse fânațuri și lunci de păscut, creându-se astfel condiții favorabile pentru prosperarea acestei ramuri. Vitele mari cornute erau folosite în modul cel mai diferit: ca forță de tracțiune, în scopul vânzării pe piața internă și externă, în alimentație (câmpiile roditoare din jurul orașului permiteau obținerea unei cantități relativ mari de lapte de vacă). Pentru a-și întreține familiile, târgoveții țineau, de regulă, o vacă sau două. Dimitrie Cantemir scrie în legătură cu aceasta: „...dacă are o vacă sau două, socotește că are destulă hrană pentru ei și pentru copiii săi, pentru că unele vaci dau 40 sau cel mai puțin 24 de măsuri de lapte pe zi"[44]. Remarcăm însă că majoritatea aveau mai multe animale, pe care le creșteau în scop comercial: atât vitele mari cornute, cât și oile fiind vândute la iarmaroacele ce se țineau în Soroca, în piața din fața cetății[45].

Pe lângă casă sorocenii creșteau și păsări și alte animale (porci, capre etc.). În legătură cu creșterea animalelor, o preocupare deosebită în economia agricolă o constituia recoltarea fânului pentru creșterea vitelor[46].

Prin urmare, târgoveții soroceni se ocupau intens cu agricultura, folosind roadele câmpiilor, dar și ale râului atât pentru a-și asigura existența, cât și pentru comerțul intern și extern.

Războaiele turco-polone din a doua jumătate a sec. al XVII-lea au ruinat din temelie economia Moldovei, în special cea a orașelor[47]. În această perioadă specialiștii atestă în Țara Moldovei un dezastru economic ce va ține până în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea[48]. Istoriografia subliniază una dintre trăsăturile caracteristice ale dezvoltării orașului în această perioadă, și anume păstrarea caracterului agrar al economiei, declinul economic contribuind la consolidarea specificului agrar[49].

În perioada de declin, viața economică din Soroca aproape că sucombase, iar însemnătatea meșteșugăritului a fost redusă la minimum[50]. Problemele principale rămân a fi cele militare și cele legate de incursiunile devastatoare ale vecinilor. În 1713 marele vizir Aleg-Paşa l-a trimis pe seraschierul Abdi-Paşa să ocupe și să continue fortificarea Hotinului și Sorocii[51], domnii români primind ordine să furnizeze

---

37 V. Mihordea, *Relațiile agrare din sec. al XVIII-lea în Moldova* (București, 1969), 32.

38 I. Caproșu, „Un catastif moldovenesc de vistierie din 1606", AIIAX, XXX (1993): 253-279.

39 Vezi CSȚR.

40 Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 39.

41 *Istoria oraşului Iaşi*, vol. I (Iaşi, 1980), 148.

42 G. Criclive, *Monografia ovinelor din județul Soroca*, S. l (1932), 7-9.

43 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 122.

44 N. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică, socială și culturală* (Soroca, 1943), 14.

45 Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale", 46.

46 Mihordea, *Relațiile agrare din sec. al XVIII-lea*, 31.

47 Н. А. Мохов, *Молдавия в эпоху феодализма* (Кишинев, 1964), 383; E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova* (București, 1939), 435-454; N. Iorga, „Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă", în *Opere economice* (București, 1982).

48 Д. М. Драгнев, „Прогресс, замедленное развитие или экономический упадок (об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в XVII-XVIII в.", în *Юго-Восточная Эвропа в эпоху феодализма* (Кишинев, 1973); *История народного хозяйства МССР (с древнейших времен до 1812 г.)* (Кишинев, 1976), 293; Кокырлэ, „Сельское хозяйство в городах Молдавии", 22.

49 *Ibidem*.

50 Кокырлэ, *Социально-экономическое развитие*, 18.

51 E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX, partea 1, 1650-1747 (București, 1897), 131, 513.

armata[52]. Printre orașele care au suferit mari pierderi din această cauză a fost și Soroca. Cresc prețurile la mărfuri, acestea fiind într-o cantitate insuficientă. Starețul Leontie, care a vizitat Soroca la începutul sec. al XVIII-lea, notează: „...la 17 februarie am ajuns în orașul Soroca și ne-am oprit pe malul polon, unde am stat și noaptea. A doua zi dimineața a venit la noi vameșul din partea de dincolo și a început să se tîrguiască cu grecii ca să treacă dincolo și grecu s-au învoit asupra vămii. Astfel în acea zi, după ce am vorbit cu vameșii, am început să trecem fluviul Nistru de ceea parte în Țara Turcească și Moldovenească. Aici iau vamă mare, cîte 15 copeici de car, vama este luată în arendă de evrei [...] În orașul Soroca merindele sînt foarte scumpe și aproape lipsesc; nu găsești pîine de secară, ci numai pîini mici de grîu și orz și orzul este foarte scump: un cetvertic (16,98 kg) costă 15 copeici, chiar locuitorii n-au ce mînca. Trăiesc cu ochii la cîmp, casele lor nu sînt înconjurate de curte cu gard, ei sînt împovărați de dări de către sultan și de domnul Moldovei“[53].

Începând cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, economia orașelor așezate la intersecția principalelor căi comerciale interne, printre ele fiind și Soroca, ia un avânt vizibil. Un rol însemnat în agricultură îi revine ramurii viticulturii[54]. Păstrarea viței-de-vie în hotarul orașului se explică prin experiența locuitorilor de a o cultiva. Printre rândurile de viță-de-vie gospodarii semănau mazăre, fasole, linte[55]. Mulți călători din acea perioadă au remarcat cultivarea intensă a viței-de-vie pe moșia târgului Soroca. Astfel, renumitul istoric armean Hugaș Igigean, care a călătorit prin Moldova pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea, notează că la Soroca se face vin roșu foarte bun[56]. Spre deosebire de pământul rezervat pentru cereale, asupra căruia orășenii aveau numai drept de folosință, loturile fiind repartizate anual, viile și livezile erau considerate proprietăți cu embatic[57]. Terenurile cu vii și cu livezi din hotarul orașului Soroca constituiau 9 și, respectiv, 15 fălci[58]. Ele puteau fi vândute cu drept deplin sub o altă formă[59].

Concomitent, se dezvoltă pomicultura. Despre aceasta mărturisește călătorul John Bel, care a trecut prin Moldova în anul 1737 și care descrie o livadă din preajma orașului Soroca de mere și pere „din cele mai mari“ pe care le văzuse el vreodată[60]. În livadă mai creșteau cireși și pruni.

Totuși, cerealele ocupau cea mai mare suprafață a țarinei. Este cultivat grâul, ovăzul, orzul, hrișca, porumbul. Dar în sec. al XVIII-lea s-au înregistrat doar zece ani roditori (1705, 1710, 1717, 1727, 1754, 1780, 1782, 1785, 1792, 1793) și 16 ani de foamete[61], astfel cultura cerealelor cedează întâietatea creșterii vitelor. Cu toate acestea, în 1793 marele vizir Melek-Mehmed pașa, răspunzând la înștiințarea lui Mihail Suțu, raportează că din „cazalele Soroca și Orhei“ s-au pregătit „10 000 de chile de grâu“[62]. La 29 decembrie 1794 Mihail Suțu, domnitor al Moldovei, trimite ispravnicilor „ponturi“ (porunci) prin care se indica să se ia măsuri „ca țăranii să facă semănături cât mai multe“[63].

Către 1817 hotarul orașului Soroca, pe lângă cele 150 de fălci de pământ cultivabil[64], cuprindea 200 de fălci de fânețuri, 400 de fălci de pășuni, 150 de fălci de păduri, 110 fălci de săliște, 9 mori[65].

Pe timp de iarnă, pe imașuri erau construite așa-numitele „câșle“, adică niște adăposturi provizorii pentru vremea grea de iarnă[66]. La începutul sec. al XIX-lea, în ținutul Soroca se înregistrau 23 de câșle[67]. Menționăm aici că adeseori câșlele turcești făceau abuz de drepturile pe care le aveau: este vorba, în special, de scutirea de goștina oilor, provocând nemulțumirea băștinașilor. La Soroca, „odăile Chiur-

---

52 V. Ciobanu, „Raporturile turco-poloneze și Moldova de la pacea de la Carlowitz până la 1714“, AIIAX, tom 10 (1973): 194.

53 *CSȚR*, vol. VIII (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983), 187.

54 Кокырлэ, „Сельское хозяйство“, 24.

55 Кокырлэ, „Сельское хозяйство“, 24.

56 Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale“, 45.

57 Embatic, embaticuri – formă de arendare a unei proprietăți pe termen foarte lung, în intervalul căruia arendașul beneficia de toate drepturile de proprietate, in *DEX*, 2009, *s.v. embatic*.

58 „Роспись землевладенія и сословного строя населенія Бессарабіи по даннымъ переписи 1817 года“, *Труды Бессарабской Губернской ученой архивной коммиссии* (Кишинев, 1907), 83.

59 Toderașcu, „Unele precizări“, 144.

60 Кокырлэ, *Социально-экономическое развитие*, 45.

61 Д. Драгнев, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII – начало XIX в.)* (Кишинев, 1975), 134.

62 *Documente turcești privind istoria României*, vol. III (1791-1812) (București, 1986), 62.

63 *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVII-lea*. Vol. II. *Moldova* (București, 1966), 603-604.

64 „Роспись землевладенія“ (Кишинев, 1907), 83.

65 „Роспись землевладенія“ (Кишинев, 1907), 83.

66 Кокырлэ, *Социально-экономическое развитие*, 45.

67 *Uricarul*, publ. de T. Codrescu, vol. VIII (1370-1860) (Iași: Tipolitografia Buciumului Român, 1886), 337-338; Mihordea, *Relațiile agrare din sec. al XVIII-lea,* 268.

zilor“ au fost arse și s-au răfuit cu ciobanii turcești, „ce ședeau iarna și vara cu bucatele lor aici în țară ca dajdii“[68].

Soroca era împrejmuită de păduri, dar se pare că ele erau într-o stare deplorabilă, fapt despre care atestă anafora din 16 octombrie 1792, unde sunt menționate în special pădurile din părțile Sorocii, care, din cauza că locuitorii le tăiau fără plată, „au fost niște dumbrăvi ca niște codri și acum mai mici să cunosc unde au fost“[69].

Locuitorii târgului practicau și pescuitul, însă rolul dominant revine totuși creșterii vitelor (vite mari cornute și oi), faptul fiind condiționat, în primul rând, de întinderea imașurilor și fânațurilor și de întrebuințarea în alimentație a produselor animaliere, utilizarea animalelor ca forță de tracțiune vie, și, nu în ultimul rând, de cerințele pieței.

Vitele mari cornute, în special boii, erau folosite pentru transportul de încărcături atât pentru populație, cât și pentru armată. În timpul războiului ruso-turc din 1789-1791, numai în luna ianuarie 1789 orașul Soroca a pus la dispoziția armatei ruse 300 de căruțe cu provizii[70]. În ponturile trimise ispravnicilor de către Mihail Suțu, la numărul patru „pentru păscutul vitelor, cailor, păstoritul la oi și la râmători“, se atenționează asupra situației din Soroca[71].

Locuitorii orașelor așezate pe mari căi comerciale se ocupau și cu transportul mărfurilor. Această ocupație era dezvoltată îndeosebi în Iași, Odobești și Soroca. Căruțașii se angajau la negustorii străini sau la cei băștinași.

Printre îndeletnicirile principale, afară de cea a păstoritului, erau industria tăbăcitului și cea a cojocăritului, de unde și denumirile unor străzi: Cojocărească, Dubălarilor etc. Produsele erau exportate spre centrele din Apus. Tăbăcarii din acea vreme erau oameni bogați (de ex. familiile boierești Cotruță, Cafencu, Dima, Cojocarul), care se stabileau în cartierele respective[72].

Un alt meșteșug căutat era cel al prelucrării lânii și al țesutului covoarelor. În afară de aceasta, o răspândire largă căpătase prelucrarea silitrei. În 1808 Divanul Moldovei îi comunica lui S.S. Kușnikov că silitra se producea anterior și în Soroca[73]. Populația orașului Soroca se mai ocupa și cu extragerea în cantități mari a cretei de pe malurile Nistrului[74].

Unii autori menționează că locuitorii orașului Soroca se mai ocupau cu producerea rachiului[75]. Indiferent de genul de activitate, de modul în care erau folosite terenurile din hotarul târgului, orășenii erau datori să dea dijmă domniei[76].

O altă ocupație de bază a locuitorilor târgurilor era *comerțul*. Tradițional, așezările de tip urban erau principalele centre de desfacere a mărfurilor atât ale negustorilor locali, cât și ale celor străini[77]. Piața era axa în jurul căreia avea loc împletirea relațiilor de producție cu relațiile marfă-bani.

În sec. XIV-XVII, prin Moldova treceau un șir de căi comerciale care antrenau târgurile țării în comerțul internațional, favorizând, într-o anumită măsură, dezvoltarea comerțului local[78]. Secolul al XV-lea a fost perioada cea mai prosperă din punct de vedere economic din Evul Mediu.

Unul dintre orașele cu care negustorii din Moldova întrețineau relații comerciale intense a fost orașul Lvov, mare centru comercial. Orașul Soroca menținea și el legături cu orașul Lvov, pe calea comercială care trecea prin apropierea nemijlocită a Nistrului; de la Camenița negustorii lioveni veneau la Hotin, de unde mergeau spre Otaci prin fața Movilăului, apoi prin Soroca spre Orheiul Vechi, Chișinău, Tighina[79]. Din Lvov se aduceau în temei obiecte gata produse ale meseriașilor: giuvaiere, obiecte din plumb și aramă, cuțite, țesături. Din Moldova erau exportate în special materie primă și produse agricole (vite, piei, pește, vin)[80]. Vorbind despre această cale comercială, istoricul I. Nistor sublinia că drumul ce venea de la Lvov prin Dunajow, Koropatnik, Zlotnic, Buczacz, Slaka și Zyrikow la Hotin, de unde de-a lungul Nistrului prin Soroca, Orhei și Tighina ajungea la Cetatea Albă era considerat ca fiind legătura cea mai directă a Rusiei cu Constantinopolul.

Denumit „șleahul tătăresc“ sau „drumul mării“, drumul comercial de pe valea Nistrului se bifurca la Tighina. Primul urma traseul Lvov, Gologow-Dunajow, Koropatnik, Zlatnik, Buczacz, Skala, Zynkow,

---

68 Bulat, *Județul Soroca,* 62.

69 *Documente privind relațiile agrare*, 569.

70 Кокырлэ, *Социально-экономическое развитие*, 42.

71 *Documente privind relațiile agrare*, 604.

72 Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică,* 7.

73 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 71.

74 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 71.

75 Eremia, „Soroca“, 4.

76 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 71.

77 Zabolotnaia, *Formarea și stabilirea pieței orășenești,* 70.

78 Zabolotnaia, *Formarea și stabilirea pieței orășenești,* 70; Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 115.

79 Е. Подградская, *Торговые связи Молдавии со Львовом в XV-XVII веках* (Кишинев, 1968).

80 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 117.

Cameniţa, Hotin, Otaci, Soroca-Orhei, Chişinău-Tighina (comun pentru ambele), Căuşeni-Ciubărciu-Purcani-Cetatea Albă; al doilea traseu era Tighina-Cociubei, Oceacov-Caffa[81]. Anume pe acest drum a coborât arhidiaconul rus Zosima la 1420[82]. În actele domneşti contemporane epocii respective nu este indicat acest drum, însă existenţa punctelor vamale, precum şi descrierile călătorilor atestă folosirea importantului drum comercial de către negustorii Poloniei şi cei din Nord-Estul Europei.

Pe tot parcursul epocii medievale negustorii din Moldova au întreţinut legături comerciale cu oraşele Rusiei. Negustorii, fiind în căutarea altor drumuri spre Marea Neagră (întrucât în urma năvălirii tătarilor, pentru o anumită perioadă de timp s-a redus traficul de la nord la sud în partea de răsărit a Europei, stopându-se astfel dezvoltarea normală a schimbului marfar), le-au găsit în regiunea de la est de Carpaţi, angajând în comerţul internaţionali noi centre. Sorocii îi revenea un rol deosebit în menţinerea şi dezvoltarea legăturilor comerciale dintre Moldova şi Rusia. În Arhiva Centrală de Stat a Ucrainei şi a oraşului Nejin (reg. Cernigov) se află numeroase documente care atestă rolul important al Sorocii mai ales în comerţul cu vin, pe care îl cumpărau în Moldova negustorii din Rusia şi Ucraina[83]. Drumul comercial trecea prin oraşele Kiev, Movilău, Soroca, Iaşi, Odobeşti. După ce cumpărau vin, negustorii făceau cale întoarsă prin Soroca. Aici ei îşi cumpărau merindele necesare şi îşi continuau calea[84]. Drumul ce lega Rusia cu Cetatea Albă străbătea Ţara Moldovei. El venea de la Novgorod şi Pskov la Braţlav-Atachi, unde, împreunându-se cu cel de la Lvov, prin Hotin urma prin Soroca-Orhei-Tighina-Cetatea Albă sau Caffa[85].

Legăturile dintre Ucraina şi Zaporojie cu Moldova se efectuau pe căile comerciale de vest şi de sud: prima trecea de la Kiev la Vasilkov, Berdicev, Movilău, Soroca, Bălţi şi mai departe[86]. Gubernatorul din Podolia îi scria ţarului că din cele mai vechi timpuri se făcea un comerţ bun cu Moldova şi Valahia, aducându-se de acolo ceară, miere, slănină, vite, piei[87].

Un mare interes faţă de comerţul cu Moldova manifestau negustorii din Kiev, Nejin, Pereiaslav, Romen. În jurnalele de vamă erau înregistrate mărfuri industriale, blănuri, materie primă, produse agricole, ţesături importate de oraşele Moldovei, printre care şi Soroca. De exemplu, negustorii din Pereiaslav veneau şi târguiau în aceste oraşe cu dohot, peşte, ducând acasă nuci şi vin, prune, lână[88]. Un important centru de comerţ cu care avea relaţii comerciale Ţara Moldovei era Cighirinul. Descrierea acestui traseu o face călătorul suedez Gotthard Welling (1656-1657), menţionând că el trecea prin Transilvania, Bacău, Roman, Iaşi, Caicani, Bălţi, Soroca, Coşniţa, Sumivca, Umani, Cighirin[89].

În sec. al XVII-lea, prin Soroca trecea calea comercială Kiev–Uman–Iampol–Soroca–Iaşi[90].

Teritoriul Moldovei mai era străbătut şi de un alt drum comercial important ce unea Rusia, prin Principatele Române, cu ţările balcanice: Moscova–Cernigov–Belaia Ţerkovi–Pogrebişce–Lipoveţ–Braţlav–Krasnoe–Sargorod–Moghilev–Buşu–Iampol–Soroca-Iaşi şi mai departe spre Muntenia, Bulgaria, Grecia şi Constantinopol[91]. Soroca era un important centru de tranzit spre Rusia şi spre Bulgaria, Grecia şi Turcia.

Târgul Soroca era antrenat şi în relaţiile de comerţ întreţinute cu oraşele ţărilor româneşti, precum şi în comerţul intern. O asemenea cale comercială era calea Hotinului, care trecea prin Soroca, Orhei şi Tighina, punctul final fiind Cetatea Albă (acest drum mai este numit „drumul Orheiului")[92]. Tot prin Soroca trecea drumul comercial de la Pragurile Nistrului–Iampol–Cosăuţi–Soroca–Bălţi–Făleşti–Tutova–Iaşi. Unul dintre punctele principale ale acestui drum era Soroca, situată imediat în jos de Praguri, fiind punctul de legătură între cele două trunchiuri de navigaţie. Ea deţinea punctul critic al navigaţiei pe Nistru din vechime[93].

---

81 I. Nistor, *Istoria Basarabiei* (Chişinău, 1923).

82 A. Gonţa, *Legăturile economice între Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII* (Bucureşti, 1989), 43.

83 Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale", 46.

84 Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale", 46.

85 Gonţa, *Legăturile economice,* 91.

86 П. Кокырлэ, „Торговые связи молдавских купцов с городом Нежиным в середине XVIII в.", în *Россия и Юго-Восточная Европа* (Кишинев, 1984), 45-50.

87 Кокырлэ, „Торговые связи молдавских купцов", 45-50.

88 Кокырлэ, „Торговые связи молдавских купцов", 45-50.

89 N. Iorga, „Istoria comerţului românesc. Epoca veche", în *Opere economice* (Bucureşti, 1982), 659.

90 Е. Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества и балканских стран с Русским государством в XVII веке* (Кишинев, 1980), 33.

91 Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества*, 36.

92 Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества*, 36.

93 Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества*, 36.

Tot prin Soroca erau mânate vitele duse la vânzare[94]. Una dintre căile cele mai cunoscute în acest sens era Hotin–Cernăuți–Ștefănești–Soroca[95].

Cu comerțul se ocupau negustorii străini, turcii, jidovii, armenii și grecii, căci „moldovenii socotesc că orice negustorie ieste lucru de rușine"[96]. Dimitrie Cantemir menționează în această ordine de idei: „Negustorii cei străini, turcii, jidovii, armenii și grecii, care se zic jelepi, au apucat în mână din cauza trândăviei a lor noștri toată neguțătoria Moldovei și duc cirezi întregi de vite mari și mici, pe care le cumpără în Moldova cu preț foarte mic, la Stambul și în alte cetăți și le vând acolo de două sau de trei ori mai scump"[97]. De exemplu, negustorii armeni care cumpărau cirezi de vite le treceau prin Soroca peste Nistru, ducându-le peste hotare[98]. Negustorii străini se bucurau de anumite înlesniri, fiind supuși și unor reglementări. Astfel, la 10 decembrie 1614 domnul Moldovei, Ștefan Tomșa, în contextul împăcării cu polonii, emite un ordin potrivit căruia: „Negustorilor atât poloni, cât și ruși, armeni și evrei [...] le este slobod să vină în țara noastră pentru tot felul de cumpărături și cu mărfuri pe drumul Cernăuților, al Hotinului și al Sorocăi și nicăieri în altă parte, ci numai pe acele drumuri vor trebui să margă sub amenințarea pierderii tuturor cumpărăturilor și a mărfurilor lor. Și în virtutea hotărârii cuprinse în această carte a noastră dată pârcălabilor noștri, care sălășluiesc pe acele drumuri volnică le va fi acelor negustori ieșirea și intrarea domeniilor noastre"[99]. Hrisovul demonstrează grija domnitorului față de comerț și încercarea de a proteja negustorii și mărfurile lor de posibilele jafuri.

În 1670, din Iași pleacă o caravană comercială care trece prin Soroca, în componența căreia intrau negustori greci, târgoveți din Costura și Ianin[100]. Ei se îndreptau spre Moscova și duceau bijuterii, oglinzi, măsuțe de toaletă, săpun parfumat, vin, fructe, dulciuri[101].

Spre sfârșitul sec. al XVII-lea intensitatea comerțului realizat în Țara Moldovei începe să scadă[102], cauzele fiind conflictele militare, criza economică din Regatul Polon, creșterea monopolului impus de Imperiul Otoman[103].

În secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea comerțul rămâne a fi o ocupație însemnată. Unul dintre mijloacele de desfacere a mărfurilor de către negustori era participarea lor la târgurile săptămânale. La aceste târguri veneau și țăranii din satele învecinate, care erau înștiințați din timp de către ispravnici. Zilele de târg erau astfel stabilite, încât să nu coincidă cu cele din urbea vecină, pentru a nu împiedica desfacerea mărfurilor. La târgurile și iarmaroacele care se țineau în apropierea nemijlocită a orașelor, negustorii din diverse regiuni ale țării sau din țările vecine aduceau cele mai importante știri auzite de la alți negustori ambulanți, încheiau diferite contracte comerciale, se înștiințau reciproc privitor la eventuale primejdii. Iarmaroacele erau târguri de o singură dată, organizate în locuri tradiționale și în zile anumite. De obicei, aveau un caracter specializat, divizându-se în iarmaroace de duminică, de sărbători religioase, sezoniere, regionale, interregionale și internaționale[104].

În mod regulat se țineau și zilele de bâlci, ceea ce vorbește despre intensitatea comerțului, despre rolul pe care îl avea orașul în relațiile comerciale. Totuși, forma superioară a comerțului în epoca dată au fost iarmaroacele, care se deosebeau prin diversitatea volumului mărfurilor propuse pentru vânzare, prin durata termenului (15 zile), prin participarea activă a negustorilor străini. Iarmaroacele erau una dintre formele de antrenare a Moldovei în comerțul european. De regulă, în Moldova ele se țineau pe hotarele târgurilor[105]. În Soroca, drept loc de iarmaroace și diverse afaceri negustorești servea piața din fața cetății[106].

În cartea domnească din 30 noiembrie1780 de la Constantin Moruzi voievod referitor la iarmaroacele din Soroca, se spune că acestea se organizează „pentru mai mult folosul locuitorilor și mai ales a marginii ținutului Sorocăi ca să-și poată fiști cini face alișveris lor cu îndestulare"[107].

Reglementarea timpului și locului desfășurării iarmaroacelor era o parte importantă a politicii orășenești și de stat.

---

94 Nastase, „Ținutul Sorocii", 7.

95 Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества,* 36.

96 Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 120.

97 Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 120.

98 Iorga, „Istoria comerțului românesc. Epoca veche", 612.

99 Iorga, „Istoria comerțului românesc. Epoca veche", 612.

100 Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества,* 36.

101 Подградская, *Экономические связи Молдавского княжества,* 36.

102 Подградская, *Торговые связи,* 150.

103 Драгнев, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии*, 10.

104 Zabolotnaia, *Formarea și stabilirea pieței orășenești,* 76-77.

105 Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 101.

106 Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică*, 16.

107 Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 143-144.

La Soroca domnitorul „a orânduit câte 8 iarmaroace pe an și anume să fie următoarele:

1) La 6 decembrie, ziua sfântului Neculai.
2) La 30 ianuarie, ziua Trei-Sfetitelor.
3) Duminica Tomei, întâia duminică după paști.
4) Săptămâna întâia din post Sâmbătă la Sfântul Teodor.
5) La 21 mai, ziua sfinților împărați Constantin și Elena.
6) La 20 iulie, ziua Sfântului Ilie.
7) La 14 septembrie, ziua Crucii.
8) La 25 noiembrie, ziua muceniței Ecaterina“[108].

Fiecare negustor avea voie să desfacă orice marfă, „afară de horilcă“, care era interzisă de a fi adusă din Țara Leșească sau din altă parte, precum și din alt ținut al Moldovei[109].

Prin hrisovul de la 10 aprilie 1781 al lui Constantin Moruzi, pentru moșia și târgul Soroca, făcute danie fiicei sale Soltana, măritată cu boierul Scarlat Sturza, oferă dreptul de a vinde băuturi doar hatmanului sau persoanelor special desemnate, spunând că: „Așijdere și orânzile de la acest târgu cât pentru horilcă după ponturile ce s-au orânduit de către domnia mea, de obștie în toată țara, așa să se urmeze. Iar vinul, rachiul, medul, bere și alt fel de băutură, fiindcă orânzile sînt a stăpânului moșiei, pentru toate băuturile să se urmeze după obiceiu. Adică toată băutura ce să va vinde într-acest târgu să fie a dumisale hatmanului, iară alții nimene să nu fie volnici a vinde orice fel de băutură, fără numai cei carii să vor tocmi și să vor așeza cu dumnealui hatmanul“[110]. La iarmaroc se vindeau grâne, fructe, vite, pește, haine, blănuri, tutun[111] etc.

În orașele situate pe râurile mari, pe unde treceau importante artere comerciale, se lua vama de vad și vama de oraș[112]. Soroca se număra printre orașele unde turcii căutau să ia o vamă cât mai mare. În notițele unui ieromonah de la Lavra Pecerska din Kiev se spune că a plătit la Soroca vameșului turc 4 ruble 80 copeici, iar pentru a trece râul – 3 ruble 20 copeici, bani grei pentru timpurile celea. Date similare conține o dare de seamă a călugărului Alevril (1759)[113].

Negustorii care mergeau de la un târg la altul cu căruțele cu marfă și treceau în calea lor pe poduri fixe peste râuri erau obligați să plătească pentru aceasta o taxă specială – brudina[114]. La 10 aprilie 1781 sunt fixate ponturile pentru brudina Sorocii: „și cu adunarea norodului la iarmaroacele prin mulțimea vitelor se stabilește de a plăti 15 bani de cal, bou cu căruța încărcată, iar dacă calul, boul vor trece în înot vor plăti pe jumătate; 10 bani de cal, bou cu căruța deșartă, iar dacă calul, boul vor trece înot pe jumătate; 12 bani de om călare, 3 bani de pedestru, 6 bani de orice vită slobodă; 40 bani pentru 100 oi; 24 bani pentru bou, vacă, cal, iapă ce se vor vinde (12 bani vânzătorul și 12 bani cumpărătorul); 20 bani de carul sau căruța încărcată care va trece din Țara Leșească în Moldova și invers“. Acest venit revenea ispravnicilor de Soroca, apoi hatmanului[115].

Pentru desfacerea mărfii în orașe negustorii plăteau două tipuri de vamă: cea mică și cea mare[116]. Vama mare o plăteau negustorii străini veniți de peste hotare, care își vindeau mărfurile de import în târgurile țării. Astfel, „de la negustorii streini ce vin cu marfă de întind la iarmaroace în Soroca“ se lua câte 40 bani[117].

Vama mică era vama pe care o plăteau producătorii și negustorii din țară pentru produsele și mărfurile locale (alimente, băuturi, oale ș.a.) pe care le desfăceau pe piața târgurilor[118]. La Soroca se lua „de la armean, jidov, moldovean câte 40 bani la fiecare iarmaroc“.[119] Pentru aceasta negustorii prezentau marfa pentru control vameșilor și starostelui comercial[120].

Negustorii care aveau dughene, cârciumi, pivnițe și alte localuri prin intermediul cărora își desfăceau marfa plăteau anumite impozite. Printre acestea se numărau camăna, bézmen, mortasipia, care împiedicau acumularea capitalului în mâinile lor și nu le permiteau să concureze cu negustorii străini, care se bucurau de anumite privilegii. Actele domnești din 10 aprilie 1781 și 4 iulie 1791 indicau pentru târgul Soroca așa taxe ca „brudina Nistrului“, „bezmenul“ și „mortasipia“[121].

---

[108] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 143-144.
[109] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 143-144.
[110] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, 143-144.
[111] Eremia, „Soroca“, 4.
[112] Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 138.
[113] Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale“, 46.
[114] Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 138.
[115] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise,* 143-144.
[116] Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 137.
[117] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise,* 144.
[118] Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei,* 137.
[119] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise,* 141.
[120] Zabolotnaia, *Formarea și stabilirea pieței orășenești,* 106.
[121] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise,* 141, 144.

Astfel, pe parcursul perioadei analizate orașul Soroca era unul dintre centrele de bază ale schimbului de mărfuri. Rolul hotărâtor în schimbul de mărfuri îl aveau negustorii din orașe, care întreținеau relații comerciale între ei, precum și cu negustorii țărilor vecine. Drumurile comerciale, care făceau legătura între satele și orașele Moldovei, între orașele Moldovei și orașele țărilor vecine, au contribuit substanțial la prosperarea orașelor. Punctele vamale, organizate și întărite de domnie, au favorizat centralizarea economiei Țării Moldovei, fiind una dintre sursele principale de venituri în vistieria domnească. În secolele XV-XVII Soroca era un centru comercial la fel de important ca Hotinul, Orhei, Lăpușna și Cetatea Albă.

Cele relatate mai sus permit a concluziona că rolul economic al orașului Soroca pentru Țara Moldovei în sec. al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea a fost mai puțin impunător în comparație cu celelalte orașe ale Moldovei, fapt cauzat, în primul rând, de așezarea geografică a localității, aflată mereu în calea năvălirilor străine, pe câmpurile de luptă. Dezvoltarea slabă a meseriilor, privilegiile acordate negustorilor străini sunt factori ce au determinat specificul agrar al orașului.

Summary

ECONOMYI OF SOROCA MARKET (16th – beginning of 19th)

In the 16th – 19th centuries, townspeople of Soroca dealt mostly with agriculture, animal breeding, pisciculture, crafts, and trade, using these occupations for ensuring their existence. During the analysed period Soroca was one of the basic centers of trade, playing a decisive role in the exchange of goods had urban merchants who had commercial relations both between themselves and with the merchants of neighboring countries. In the 15th – 17th centuries Soroca was an important trading center as Hotin, Orhei, Lăpușna and Akkerman. In the 18th – 19th centuries the economic role of Soroca was less impressive compared to other cities of Moldova, which was caused primarily by the geographical position of the city, located always in the way of foreign invasions on the battlefield.

CĂLĂTORII STRĂINI DESPRE SOROCA (SECOLUL XV-XVIII)

Viorel BOLDUMA, Alina FELEA

Unul dintre cele mai vechi orașe de pe teritoriul Moldovei, Soroca, a avut o istorie bogată. Datorită poziției sale geostrategice, cetatea Soroca a ocupat un loc important în sistemul defensiv și în viața social-politică a Țării Moldovei[1]. Apariția fortăreței Soroca în partea de răsărit a statului a fost legată de necesitatea apărării graniței de est de incursiunile permanente ale tătarilor.

Diverse izvoare istorice au dat informații importante despre poziția cetății și orașului Soroca în viața politică și economică a Țării Moldovei în epoca medievală: acte și dispoziții domnești, documentele de danie, dispozițiile domnești pentru administrație, răspunsul domnilor la plângerile târgoveților, cronicile ș.a. O categorie aparte de izvoare narative sunt relatările lăsate de călătorii străini. Contemporani ai epocii, persoane venite din lumi diferite (ortodoxă, romano-catolică sau musulmană) au dat aprecieri unor evenimente și fapte care se desfășurau în acel timp. Deși descrierile lor sunt subiective, iar scopurile vizitelor sunt diferite (fapt ce a influențat atât volumul informației, cât și calitatea ei), nu putem nega importanța și valoarea acestor relatări pentru cercetarea trecutului orașelor de la est de Carpați, inclusiv al Sorocii. Ele sunt adunate în colecțiile *Călători străini despre Țările Române*[2], *Călători ruși în Moldova și Muntenia*[3]. Pentru articolul dat ne vom referi doar la colecția *Călători străini despre Țările Române*[4].

[1] Despre cetatea și orașul Soroca s-au scris mai multe lucrări, printre care vom remarca A. Lapedatu, „Cetatea Sorocii", în *Cetatea Moldovei*, Iași, XII, 1914; General Sc. Panaitescu, „Cetăți ruini din Basarabia", *Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anuar*, Chișinău, 1924: 84-111; Sc. Panaitescu, „Orașul și cetatea Soroca", *Natura*, 1924, t. 13, nr. 4: 1-3; A. Culea, *Cetățile moldovenești de pe Nistru*, Chișinău, 1926; M. Răuțu, *Cetatea cu monografia orașului Soroca*, Oradea, 1932; A. Eşanu, V. Eşanu, „Administrația cetății şi a ținutului Soroca (sec. XV – începutul sec. al XIX-lea)", *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-2, 1999: 38-56; I. Chirtoagă, „Soroca", *Destin românesc*, 1994, nr. 4: 117-126; P. Vataman, „Din istoricul Sorocii", *Viața Basarabiei*, 1937, nr. 9; N. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică, socială și culturală*, Soroca, 1943; *В излучине среднего Днестра*, Кишинев, 1975; Г. Чеботаренко, *Сорокская крепость – памятник старины*, Кишинев, 1984; P. Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale", *Orizontul*, nr. 12, 1986: 45; S. Dumitru-Chicu, „Cetatea Sorocii", în *Cetăți de pe Nistru. Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă*, Chișinău, 1998; N. Bulat, *Județul Soroca. File de istorie*, Chișinău, 2000; *Cetăți de pe Nistru. Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă*, Chișinău, 1998; Г. Чеботаренко, „Археологическое раскопки в Сорокской крепости в 1968-1969 гг.", în *Археологические исследования в Молдавии*, Кишинев, 1972: 201-238; Idem, „К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости", în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР,* Chișinău, 1964: 210-216; Idem, „Новые находки расскопок двора Сорокской крепости", în *Художественная жизнь Молдавии,* Chișinău, 1971: 58-65; В.А. Войцеховский, *Научное обоснование для проведения реставрационных работ крепости в Сороках,* Кишинев, 1971; Idem, „Памятники архитектуры Молдавии XIV-XVIII вв.", *КСИИМК*, вып. 56, Москва, 1954: 40-50; Idem, „Крепость в Сороках, în *Труды Молдавского государственного историко-краеведческого музея,* Кишинев, 1960: 67-74; Idem, „Крепости Поднестровья", în *Тезисы докладов НТККПИ,* Chișinău, 1965: 196-197; M. Șlapac, „Castel del Monte, precursorul arhitectural al cetății Soroca", *Cugetul*, nr. 3, 1999: 23-27; Idem, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004; T. Nesterov, „Arhitectura cetății Soroca – un argument important în datarea fortăreței", *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 2, 2007: 25-42; Idem, „Cetatea de la Soroca", în „Calendar-91", Chișinău, 1990; Idem, „Enigma cetății Soroca", în *Artă. Istorie. Cultură (studii în onoarea lui Marius Porumb)*, Cluj-Napoca, 2003: 91-106.

[2] *Călători străini despre Țările Române,* București, Editura Științifică, vol. 1, 1968; vol. 2, 1970; vol. 3, 1971; vol. 4, 1972; vol. 5, 1975; vol. 6, 1976; vol. VII, 1980; vol. VIII, 1983; vol. IX, 1997; vol. X, 2000 (în continuare, CSȚR).

[3] Gh. Bezviconi, *Călătorii ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.

[4] Ediția a apărut sub egida Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române între anii 1968 și 2000, sub ingrijirea cercetătorilor M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca, P. Cernovodeanu, I. Totoiu, N. Stoicescu, A. Decei ș.a. Volumele includ cele mai importante relatări ai călătorilor străini (privind așezarea geografică, viața social-politică) care au vizitat Țările Române în perioada secolelor XV-XVIII. Colecția constituie un mijloc de completare a informației despre cele mai multe probleme ale istoriei medievale a românilor.

Fig. 1. Coperta *Călători străini despre Țările Române,* Suplimentul I, Ed. Academiei Române, București, 2011.

Printre călătorii care au lăsat note, impresii și descrieri ale orașului Soroca îi vom semnala în special pe ierodiaconul Zosima[5], Conrad Iacob Hiltembrandt[6], François Gaston[7], Paul din Alep[8], Elvia Celebi[9] ș.a. Relatările călătorilor străini despre orașul Soroca pot fi clasificate în câteva grupe: descrierea cetății și a localității, descrierea evenimentelor militaro-politice, relatarea vieții economice și cotidiene și descrierea populației. Descrierile erau făcute în contextul evenimentelor ce se desfășurau și la care uneori luau parte și călătorii străini.

Descrierea cetății și a localității. O primă relatare făcută de un misionar străin o avem abia la 1657, când renumitul călător turc Evlia Celebi a lăsat o descriere a fortăreței și a localității: „Aceasta este o cetate mică zidită din piatră și așezată pe malul fluviului Nistru. Orașul său se compune din vreo mie de case acoperite cu trestie, având biserică, grădini și vii, astfel că este o cetate înfloritoare“[10]. Cetatea se afla sub ascultarea unui boier și era „loc de vamă sub stăpânirea beiului“. Călătorul remarcă și potențialul militar al cetății, condusă de un pârcălab, ea avea o mică garnizoană înarmată cu arme de foc, inclusiv tunuri[11].

În 1686 polonezii întreprind o campanie în Moldova. Regele polon, potrivit spuselor lui François Gaston, „dorind să-și asigure stăpânirea totală asupra Moldovei, a ocupat cu ajutorul cazacilor puternica cetate de pe Nistru, numită Soroca“[12], unde la 23 august 1686 a instalat o garnizoană numeroasă. Stabilirea unei garnizoane la Soroca, „situată cale de o zi mai înăuntrul țării“, a fost motivată de inginerul polonez de origine franceză Philippe le Masson Du Pont în felul următor: „Această instalare a fost mai ușoară decât celelalte, pentru că acolo se găsea o cetate ale cărei ziduri și metereze erau întregi, astfel că puțin a mai fost de făcut. Acestea sunt cele două cetăți pe care a vrut regele să le ocupe pentru a putea intra în Moldova și a merge fără piedică“[13]. Ulterior armata poloneză s-a retras de pe teritoriul Moldovei, însă la Soroca și în alte cetăți continuau să se afle garnizoane poloneze. La 14 noiembrie 1686 diplomatul francez François Gaston menționa că „regele Poloniei a păstrat patru locuri întărite în Moldova: Soroca pe Nistru...“[14].

Pentru secolul al XVIII-lea o informație prețioasă cu referire la cetatea Soroca avem de la Anonimul turc (1740), care menționează: „...Soroca, o cetate mică dar puternică, așezată pe un munte înalt. Kaplan Pașa a împresurat-o, dar nu a reușit să o cucerească“[15].

Militar. Pe parcursul mai multor decenii, reieșind din poziția geostrategică, cetatea Soroca a fost câmpul unor permamente lupte, find atacată de tătari,

---

[5] Ierodiaconul Zosima, de la mănăstirea Troițko-Serghievski. După o primă călătorie la Constantinopol (1414), a întreprins a doua călătorie în anii 1419-1420, în drum spre Locurile Sfinte. Trecând în anul 1419 prin Moldova, ne aduce prețioase informații despre Țara Moldovei (CSȚR, vol. I: 41).

[6] Conrad Iacob Hiltembrandt (1629-1679). În calitate de pastor, în perioada anilor 1656-1658, l-a însoțit pe ambasadorul suedez Gotthard Welling în Ucraina și la Constantinopol, trecând de mai multe ori prin Țările Române (CSȚR, vol. VI: 540-542).

[7] François Gaston de Bethune (1638-1692), ambasador francez, a inclus relatările sale în „Scrisoare-jurnal a Campaniei polone în Moldova din iulie 1686“ (CSȚR, vol. II: 399-401).

[8] Paul din Alep (1637-1667), arhidiacon din Antiohia, care l-a însoțit pe patriarhul Macarie în călătoriile sale prin Țările Române și Rusia, despre care a scris o carte în limba arabă cu date istorice foarte prețioase referitoare la Țările Române. Cartea a fost tradusă în limba română de Emilia Cioran și a apărut prima dată la București în 1900 (CSȚR, vol. VI: 5-18).

[9] Elvia Celebi (1611-1682) unul din cei mai cunoscuți călători otomani, care a colindat timp de 40 de ani teritoriile Imperiului Otoman și regiunile vecine. Relatările sale au fost incluse în lucrarea *Seyahatname (Carte de călătorii)*. A vizitat în repetate rânduri Țările Române, lăsând prețioase informații (CSȚR, vol. VI: 311).

[10] *CSȚR*, vol. VI: 424.

[11] *Ibidem*, 435.

[12] *CSȚR*, vol. VII: 407.

[13] *Ibidem*, 496.

[14] *Ibidem*, 415.

[15] CSȚR, vol. IX: 172.

turci, cazaci, poloni ș.a. Despre aceasta ne relatează și călătorii străini. Astfel, Ioan Belsius, în 1562, subliniază că la 30 iunie tătarii care atacaseră cetatea Soroca „au fost greu înfrânți de către Nicolae Lugovici din cetatea Soroca, 6000 înfrânți de către 3000, mulți fiind aduși aici prizonieri“[16].

Inginerul militar Weiss, din armata Imperiului Habsburgic din Transilvania, scria că „Soroca este o cetate pe Nistru, la granița cazacilor, pe unde obișnuiesc să intre moscoviții“[17].

Cu ocazia călătoriei prin Moldova, la 30 decembrie 1737, englezul Joten Bell of Anter Wony (1691-1780) nota că “Soroca este cel dintâi oraș al Moldovei“, iar „comandat al Sorocii era grecul Petrache“[18].

Întărirea hotarelor de răsărit se impunea din moment ce erau supuse pericolului atât din partea tătarilor sau a polonezilor, cât și din partea pretendenților la tronul țării. Istoricii subliniază că din cauza presiunilor fiscale, a scăderii potențialului economico-militar al țării, garnizoanele mici (de circa 100 de oameni) ale cetății nu puteau face față sarcinilor fără sprijinul armatei domnești[19]. Anonimul ungur informează că în 1568 populația orașului caută să ia măsuri de apărare: „...cum înșelătoria și răutatea turcească se află întotdeauna în fața noastră, locuitorii țării și prelații și boierii, prevăzând vicleniile lor, rânduiseră mai dinainte pentru apărarea ei și niște teritorii, printre ele și Soroca“[20].

O pagină aparte o constituie relatările despre soliile ce vizau căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, Ruxandra, cu Timuș Hmelnițki. Astfel, starețul mănăstirii Troițko-Serghiev, Arsenie Suhanov, relatează că la 5 aprilie 1651 „marți după amiază a plecat de la Jivotov un sol turcesc care fusese la hatmanul (Hmelnițki), iar odată cu el a plecat și solul hatmanului trimis la sultanul turcesc. De asemenea a mers cu dânsul și solul moldovean al lui Vasile Voievod, care fusese la hatmanul Bogdan Hmelnițki. La 19 aprilie ei au trecut râul Nistru la Soroca și la 21 aprilie au pornit de la Soroca“[21]. Hatmanul ucrainean impune lui Vasile

Fig. 2. Coperta *Călători străini despre Țările Române,* vol. I, Ed. Științifică, București, 1968.

Lupu alianța sa, pe care o consolidează prin căsătoria feciorului său Timuș cu Ruxandra, fiica domnului moldovean. În *Anonimul german* se precizează că în 1652, „după îndelungate și numeroase schimbări de solii între ei cu privire la această căsătorie, Timuș s-a apropiat în sfârșit de Iampol la 16 august și domnitorul ca un domn înțelept a trimis la Soroca pentru primirea acestuia pe domnul Toma, un mare boier de la curte cu o parte din oștirea sa“[22]. În septembrie 1652 alaiul de nuntă a luat drumul spre Ucraina.

Domnia lui Vasile Lupu se sfârși cu grave ciocniri armate. Opoziția boierească internă, nemulțumită de domn și de susținătorii săi greci, urzește comploturi. Strâmtorat de Gheorghe Ștefan, pretendent la tronul Moldovei, Vasile Lupu trimite sol la Timuș Hmelnițki pentru a-i cere ajutor[23]. Timuș Hmelnițki, respectând tratatul încheiat, în fruntea unui detașament de 8 000 de cazaci „oaste într-ales căzăcească“, după unii autori[24], și 10 000-15 000, după alții, susținut de tătari, trece Nistru la Soroca în Duminica Tomei[25] și prin lupte înaintează spre Iași, nimicind locuitori ai țării[26]. La Suceava Timuș este omorât, iar familia lui Vasile Lupu – luată în prizonierat[27]. După moartea lui Timuș, cazacii s-au retras de pe teritoriul Moldovei, însă populația era amenințată în continuare de

---

16 CSȚR, vol. II: 208.

17 CSȚR, vol. IX: 191.

18 *Ibidem*, 300.

19 I. Chirtoagă, „Soroca“, *Destin românesc*, 1994, nr. 4: 118.

20 *CSȚR*, vol. II: 392.

21 *CSȚR*, vol. V: 409. Arsenie Suhanov, stareț al mănăstirii Troițko-Serghievo-Bogoiavlenski, a călătorit de mai multe ori în Moldova și Țara Românească între anii 1649 și 1651, ducând corespondența domnilor români către țarul rus. Ştiri privitor la Soroca se conțin în *Proscbinitarion. Închinător la locurile sfinte*.

22 *Ibidem*, 205. Boierul menționat era Toma Cantacuzino, mare vornic al Țării de Sus.

23 I. Chirtoagă, „Soroca“, *Destin românesc*, 1994, nr. 4: 120.

24 *Letopisețul Țării Moldovei*, 208.

25 *CSȚR*, vol. VI: 80.

26 *История СССР*, т. 3, Москва, 1967: 57.

27 D. Dragnev, E. Baidaus, Gh. Bodeanu, *Domnii Țării Moldovei,* Chișinău, Civitas, 2005: 179.

invaziile acestora. Iată cum descrie situația tragică de atunci călătorul Paul de Alep, care trecuse în 1654 prin Moldova: „Vineri dimineața am plecat din nou și am ajuns în satul numit Trifești. Am străbătut acest ținut cu groază și în mare grabă, căci locuitorii spuneau: «Cazacii vin să ne jefuiască» și ei trăiesc într-o spaimă necurmată. Toți locuitorii din acest ținut au fost luați în prinsoare de către tătari, care au dat foc satelor lor când au venit pe neașteptate în timpul lui Vasile (Lupu), pentru că hotarul țării tătărești (Dumnezeu s-o nimicească) este aproape de aici"[28]. Devastările cauzate de cazaci și tătari au făcut ca Soroca să-i pară un sat ordinar: „De acolo (din Trifești) am ajuns într-un alt sat numit Soroca unde am petrecut noaptea"[29].

La începutul secolului al XVIII-lea, Soroca este menționată la 1713. După campania de la Prut (1711) cetatea Soroca a fost ocupată de oștirile turcești. În 1713 marele vizir Aleg-Pașa l-a trimis pe serchierul Abdi-Pașa să se ocupe în continuare de fortificarea Hotinului și a Sorocii, domnii români având indicația de a asigura aprovizionarea armatei[30]. Însă, fie din motivul că Soroca nu prezenta o mare importanță strategică, fie din lipsa mijloacelor necesare pentru întărirea ambelor cetăți, s-a renunțat la fortificarea Sorocii, însă populația ținutului Soroca este obligată de turci să facă pregătiri pentru o campanie militară împotriva rușilor[31]. Campania nu a fost întreprinsă, întrucât între turci și ruși s-a instalat o perioadă mai îndelungată de pace. În condițiile create, unii demnitari otomani au cerut separarea cetății Soroca de Moldova și instalarea aici a unei garnizoane turcești. Însă diplomația lui Constantin Mavrocordat și sumele de bani închinate Porții au reușit să mențină Soroca în sistemul de apărare al Moldovei[32].

Economic. O primă mențiune despre Soroca cu remarcarea unui punct vamal este la 1419, însemnată de ierodiaconul Zosima, care, fiind în trecere prin Moldova, scria: „De la Brațlav am mers pe câmpia tătărească și am mers 50 de mile pe acest drum tătăresc, care se cheamă «spre marea câmpie» și am dat de un râu mare la Mitirevi Câmini (Pietrele Vameșului – lângă Soroca, localitatea Cosăuți) care se numea Nistru. Aici a fost vama de trecere"[33].

La sfârșitul sec. XVII – înc. sec. XVIII, în Țara Moldovei se înregistrează un declin economic și militar, fapt ce s-a răsfrânt asupra populației Sorocii, numărul acesteia scăzând considerabil. În perioada de declin viața economică din Soroca aproape că murise. Cresc prețurile la mărfuri, acestea fiind într-o cantitate insuficientă. Călătorul rus, starețul Leontie, care în 1701 a trecut prin Moldova, menționa prețurile înalte la produsele alimentare și relata că la Soroca prețul orzului era de 15 copeici pentru un cetvertic, adică pentru un pud, în greutate de 16,980 kg[34]. Starețul remarca: „...la 17 februarie am ajuns în orașul Soroca și ne-am oprit pe malul polon, unde am stat și noaptea. A doua zi dimineața a venit la noi vameșul din partea de dincolo și a început să se târguiască cu grecii ca să treacă dincolo și grecu s-au învoit asupra vămii. Astfel în acea zi, după ce am vorbit cu vameșii, am început să trecem fluviul Nistru de ceea parte în Țara Turcească și Moldovenească. Aici iau vamă mare, câte 15 copeici de car, vama este luată în arendă de evrei [...]. În orașul Soroca merindele sînt foarte scumpe și aproape lipsesc; nu găsești pâine de secară, ci numai pâini mici de grâu și orz și orzul este foarte scump: un cetvertic (16,98 kg) costă 15 copeici, chiar locuitorii n-au ce mânca. Trăiesc cu ochii la câmp, casele lor nu sînt înconjurate de curte cu gard, ei sînt împovărați de dări de către sultan și de domnul Moldovei"[35]. Călătorul mai subliniază că vama era deținută de evrei. Totodată, relatează că Soroca este așezată pe malul drept al Nistrului, sub deal. Este înconjurată de un zid de piatră. Starețul Leonte a observat că la Soroca polonezii trăiesc „de o parte, iar moldovenii de alta"[36].

Populație. Majoritatea populației orașului Soroca o constituiau moldovenii (românii), alături de care locuiau polonezi, greci, nemți, unguri, armeni, bulgari, localitatea fiind variată din punct de vedere etnic și confesional.

În sec. XVI-XVII numărul populației orașului Soroca era de circa 4-5 mii de locuitori. Vestitul călător turc Elvia Celebi, trecând prin Soroca anului 1656, găsește 1 000 de case, acoperite cu stuf[37], ceea ce ar constitui aproximativ 5 000 de locuitori[38]. Deci,

---

28 *CSȚR*, vol. VI: 153.

29 *Ibidem*.

30 A. Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – înc. sec. al XIX-lea),* Chișinău: Pontos, 2009: 57.

31 *CSȚR*, vol. VIII: 342, 414, 435, 572.

32 I. Chirtoagă, „Soroca", *Destin românesc*, 1994, nr. 4: 126.

33 *CSȚR*, vol. I, 1968: 43-44.

34 Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947: 68.

35 *CSȚR*, vol. VIII: 187.

36 *CSȚR*, vol. VII: 187.

37 *CSȚR*, vol. VI: 424.

38 P. Cocârlă, „Din istoria Sorocii medievale", *Orizontul* 12 (1986): 46.

Fig. 3. V. Bolduma, A. Zamă, A. Mușenco, secvență de la conferință

Fig. 4. S. Musteață și V. Bolduma, secvență de la conferință

în perioada respectivă, orașul Soroca avea o populație relativ numeroasă.

Despre populația armenească a târgului Soroca se menționează în *Frânturi de jurnal de tabără în campania polonilor din 1621*: „Ceata lor (a cazacilor) s-a întors până la orășelul Soroca dincolo de Prut. Nu aveau rânduială și au lăsat să scape mulți armeni și boieri moldoveni care se adunaseră la un iarmaroc“[39]. Evreii în componența populației orașului Soroca sunt remarcați de călătorul Conrad Iacob Hiltembrandt, care scria: „La 4 ianuarie am ajuns după un drum de o milă la Soroca, un oraș cu cetate la Nistru, numit mai înainte Tyras, după râul care desparte Polonia de Moldova. Orașul era ticsit de evrei care se refugiaseră aici parte din Polonia, parte din Ucraina, când i-au alungat cazacii din țara lor“[40]. După cum se vede, prezentarea elementelor constitutive ale populației era însoțită de explicații ale cauzelor aflării elementelor alogene în orașul Soroca.

Punct de trecere spre locurile sfinte. Spre sfârșitul secolului XVII – prima jumătate a secolului XVIII, Soroca devine punctul de trecere pentru mai mulți călători străini, în special ierarhi ruși, care se aflau în drum spre Locurile Sfinte. Menționăm pe Macarie și Silvestru, ieromonahi ruși la mănăstirea Novgorod-Severski, aflați la Soroca pe la anul 1704[41], și ieromonahul Ipolit Vișenski din Cernigov, care trece pe la Soroca la 19 noiembrie 1708[42]. Tot pe la Soroca în drum spre Constantinopol, în anul 1722, trec ieromonahii ruși Silvestru și Nicodim[43].

Astfel, diferite din punct de vedere al domeniului prezentat, al volumului informației, al punctelor de vedere, importanța acestei categorii de izvoare este, cu certitudine, una foarte mare, completând golurile izvoarelor interne. Corelarea acestora cu alte izvoare permite analiza evoluției unei urbe aflate la hotar.

Summary

FOREIGN TRAVELRS ABOUT SOROCA (15TH – 18TH c.)

Due to its geopolitical position, Soroca fortress occupied an important place in the defense and sociopolitical life of Moldova. In this article we referred to reports of foreign travellers about Soroca included in the collection of foreign travellers about Romanian countries. Accounts of foreign travellers to refer to Soroca can be classified into several groups: description of the city and the village, describing the military-political events, economic life and daily account and description of the population.

Among travellers who left notes, impressions and descriptions of Soroca we will notify particularly deacon Zosima, Conrad James Hiltembrandt, François Gaston, Paul of Aleppo, Elvia Celebi. Different in terms of scope presented information volume, the views; the importance of this category of sources is certainly one very important internal sources filling gaps.

[39] *CSȚR*, vol. IV, 1972: 492.

[40] C. I. Hiltembrandt, „Întreita solie suedeză în Transilvania, Ucraina și Constantinopol“, în *CSȚR*, vol. V, 1973: 600.

[41] *CSȚR,* vol. VIII: 225.

[42] *Ibidem,* 244.

[43] *CSȚR,* vol. IX: 143.

DESPRE APĂRĂTORII CETĂȚII SOROCA. DESTINUL NEAMULUI DE NOBILI REVENCO

Sergiu BACALOV

Locul cetății Soroca în sistemul defensiv al Țării Moldovei, de pază a marginii răsăritene, a fost determinat de amplasarea ei lângă vadurile nistrene. Vadurile Nistrului din ținutul Soroca au fost frecvent utilizate de către tătari și cazacii zaporojeni în timpul expedițiilor de pradă în Moldova[1]. Reieșind din poziția geografică strategică, unii istorici admit că cetatea Soroca a fost edificată în secolul al XIV-lea, în timpul lui Petru Mușat, deși primul pârcălab de Soroca a fost atestat documentar abia spre finele domniei lui Ștefan cel Mare, în anul 1499. Alți specialiști consideră că cetatea Soroca, inițial, în secolele XIV-XV, a fost din pământ și lemn, iar cea din piatră a fost înălțată în secolul al XVI-lea, în a doua domnie a lui Petru Rareș[2] (ceea ce confirmă, suplimentar, creșterea importanței ei în contextul ascensiunii și activizării în plan politico-militar regional a cătăcimii zaporojene).

În Evul Mediu, cetatea Soroca, de rând cu alte cetăți și mănăstiri fortificate din Moldova, pe lângă menirea militaro-defensivă de apărare a hotarului țării și a vadurilor Nistrului, a avut și rolul de loc pentru păstrarea bunurilor materiale (documente, bani, bijuterii, haine și alte obiecte de preț) ale locuitorilor din târgul și ținutul Soroca. Ca și în cazul celorlalte cetăți sau mănăstiri fortificate, majoritatea persoanelor care își păstrau bunurile în cetatea Soroca o constituiau reprezentanții neamurilor boierești (inclusiv cei cu statut de răzăși în cadrul moșiilor sorocene) și negustorii.

Deseori, în timpul răzmeriților și a războaielor, cetățile și mănăstirile fortificate erau asediate și cucerite; ca urmare, avutul boierilor și negustorilor cădea pradă atacatorilor. Drept exemplu ne servesc acțiunile cazacilor lui Timuș Hmelnițchi, din anul 1653, când „s-au desfrânat la jacurile mănăstirilor, și întâi asupra Dragomirnei mănăstirii cu pușci au mărsu și au bătut mănăstirea. Și dacă i s-au închinat, toate odoarele, veșmintele în jacu au dat, și câți bieți negutitori era închiși acolea și mulți din boieri“[3]. De asemenea este relevant cazul de „la mănăstirea Putna... la vremea lui Constantin Cantemir vodă, fiind răscoale, au vinit niște căzaci, cu leși, cu moldoveni joimiri, vrând ca să jecuiască ce ari găsi în mănăstire. Decii fiindu un turnu cu bună tărie... atuncea au jecuit tot din turnu ce au fost a boiari și a negutitori, iar a mănăstirii n-au luat nemică...“[4]. Iar în 1674, în contextul înscăunării lui Dumitrașco vodă Cantacuzino și alungării lui Ștefan vodă Petriceicu, ultimul „au lăsat niște [ostași mercenari] nemți în cetatea Neamțului și-a Sucevi... și era acele cetăți pline de odoare și de haine a toată țara, boiarești și negutitorești, după cumu-i obiceiul la vreme de răscoale, de-ș pun oamenii cine ce are mai bun“[5].

Frecvent, aceeași soartă au avut-o și lucrurile de preț ale sorocenilor, depuse spre păstrare în cetatea Soroca. Despre acest fapt ne relatează mai multe surse, cum ar fi, bunăoară, zapisul din 1 aprilie 1604, prin care domnul Ieremia Movilă a întărit nepoților Onigăi, Lucăi și altora stăpânirea asupra „satului Nemțeni, pe Răut și cu loc de iazu și mori în Răut, în ținutul Sorocii“, cu precizarea că vechile lor „dresuri au perit din cetatea noastră Soroca de cazaci și de zaporojeni, când au bătut căzacii cetatea Sorocii și mulți oameni au tăiat atuncea și alte multe averi au

---

[1] С. Бакалов, „Молдавские казаки. Происхождение, эволюция и организационная структура (XVI-XIX вв.)“, *Соціальна історія. Науковий збірник*, випуск VIII, Київ, 2012, с. 12-33.

[2] Vezi istoriografia problemei în: Alina Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, Chișinău, Pontos, 2009, pp. 25-30.

[3] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, in Miron Costin, *Opere*, Chișinău, 1989, p. 141.

[4] Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, in Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Bucureşti, 1986, p. 13.

[5] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Bucureşti, 1986, p. 59.

luat“[6]. Iar la 5 iunie 1680, autoritățile militare și administrative ale cetății și târgului Soroca, în persoana pârcălabilor, șoltuzului și pârgarilor, mărturiseau și încredințau un zapis șetrarului Vasile Mârzac, în privința moșiilor lui „ce-s în ținutul Soroca: Vertijeni și Rogozeni, ce se află pe râul Nistru, și altele ca acestea: **Ciuciumeni**, Buciumeni, Bulboceni, Stepeni, Nicoreni, Petrești, Scăeni, Bezeni, Lozeni, Zanațeni și Popeni pe Căinari în același ținut“, deoarece „documentele pe aceste sate au fost pierdute în timpurile când cazacii zaporojeni au prădat cetatea Sorocii“. În documentul respectiv se precizează că cazacii au nimicit sau au prădat, în afară de documente, și „alte lucruri“ ale șetrarului Vasile Mârzac, depozitate în cetatea Soroca [7].

Având în vedere importanța militaro-strategică a cetății Soroca, e logic să admitem că apărarea ei era încredințată unor persoane competente și de încredere. Faptul că unul din turnurile cetății, sau doar o anumită încăpere, servea ca loc de păstrare a tezaurului târgului și ținutului Soroca vine în susținerea ideei că apărătorii cetății erau selectați după criterii riguroase: fidelitate față de țară și domn, calități morale și profesionale (militari cu o bună pregătire fizică) înalte, cointeresare personală (prin depozitarea în trezorăria cetății a unor averi familiale) în menținerea integrității cetății. Toate aceste aspecte sugerează că apărătorii cetății Soroca erau selectați din mediul stării privilgiate, anume din rândul reprezentanților neamurilor boierești (tot ei erau acei care exercitau majoritatea funcțiilor administrative, militare, fiscale în Moldova medievală[8]). Din această categorie social-genealogică făceau parte și stăpânii pământului – moșinașii, indiferent de suprafața deținută: zeci de sate sau doar parte de răzășie într-o singură moșie[9]. Deoarece în cetatea Soroca depuneau bunuri spre păstrare în primul rând sorocenii (atât locuitorii târgului cât și persoane din satele ținutului), presupunem că cel puțin unii dintre apărătorii ei erau originari de prin părțile locului, în special din mediul micii boierimi de țară.

În acest context, evidențiem faptul că o parte din moșinași, adică stăpâni de moșii, locuiau și activau în târgul Soroca, cum este, spre exemplu, cazul unor răzăși de Cureșnița (moșie situată la câțiva kilometri mai sus de oraș). Astfel, dintr-un zapis emis la 7 mai 1732, domnul Grigorie Ghica a poruncit lui „Miron Donici vel cliuceari, pârcălabul de Soroca“, să cerceteze plângerea unui locuitor al orașului Soroca, privind dreptul său la răzășie în moșia Cureșnița. În respectiva carte domnească se relatează că „s-au jeluit la domniia me Gligori de la Soroca zicând precum că are moșie la Coreșnița acolo la acel țânut înpreună cu alți răzăși pi ace moșie“. Din același document mai aflăm că statut similar avea încă un locuitor al Sorocei, anume „protopopul Fteodor di acolo (din orașul Soroca – *n.n.*), zicând că ar hi având și el moșie acolo la Coreșniță“[10].

După cum am arătat ceva mai sus, multe documente vechi ale sorocenilor s-au pierdut în timpul perioadelor de instabilitate politică din țară și pe vreme de război. Actualmente, practic nu există documente care ar face referință, direct și detaliat, la sistemul de organizare al garnizoanei cetății Soroca, la structura unităților militare dislocate în cetate, la regimul și graficul de activitate a militarilor și nici nu s-au păstrat liste cu numele, vârsta, locul de origine, leafa primită de ostași etc. De aceea, pentru identificarea numelor de neam ale unor apărători ai cetății Soroca, am recurs la surse cu referințe tangențiale. La baza criteriului de identificare am pus câteva elemente: a) vechimea și continuitatea istorică a neamului boieresc în ținutul Soroca; b) stăpânirea de moșii (inclusiv cu statutul de răzăși) în ținutul Soroca, în special în cele aflate în apropierea cetății; c) activitatea pe tărâm militar sau existența tradiției militare de familie. În cazul în care toate aceste elemente se regăsesc la un neam boieresc sorocean, putem admite, evident cu anumite rezerve, că unii reprezentanți ai săi au făcut parte din garnizoana cetății Soroca.

Deoarece, în acest context, este binevenită o exemplificare, prezentăm mai jos un studiu de caz asupra neamului sorocean Revenco.

* * *

Tradiția istorică a neamului Revenco insistă asupra faptului că întemeietorul acestuia a fost viteazul Revea, un războinic din oastea lui Ștefan cel Mare,

---

[6] L.T. Boga, *Documente basarabene*. Vol. VII. *Hrisoave și cărți domnești (1604-1653),* Chișinău, 1929, nr. I, pp. 3-4.

[7] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VI, întocmit de Larisa Svetlicinaia, Demir Dragnev și Eugenia Bocearov, Chișinău, 1992, nr. 37, pp. 120-123.

[8] Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Studiu istorico-genealogic*, Chișinău, 2012, pp. 62-79.

[9] *Ibidem*, pp. 38-46.

[10] L.T. Boga, *Documente basarabene*. Vol. XIV. *Hrisoave și cărți domnești (1607-1806)*, Chișinău, 1931, nr. XIII, p. 21.

care, pentru curajul și abnegația manifestată în lupte, a fost înzestrat de domn cu moșii în ținutul Soroca. Porecla „Revea", conform legendei, ar veni de la verbul „a râvni", care aici indică principala trăsătură psihologică a purtătorului acestui nume: „viteaz și dornic de luptă"[11].

Documentele din secolele XVIII-XIX atestă că reprezentanții neamului Revenco au avut statut social privilegiat atât în Moldova, cât și în perioada activității lor în Polonia sau Rusia: mazâli, șleahtici moldoveni, dvoreni moldoveni, dvoreni podolieni, dvoreni hersonieni și dvoreni basarabeni. Statutul de mazâl indică asupra faptului că unii dintre înaintașii acestui neam au fost boieri, adică au deținut dregătorii înalte în aparatul politico-administrativ al Țării Moldovei.

Din documente, în pofida caracterului lor fragmentar, știm că Revenculeștii au stăpânit, cu statut de răzăși, nu mai puțin de două moșii în ținutul Soroca: ***Cureșnița***, pe Nistru, și ***Ciuciumeni***, pe Căinar. Ambele moșii fiind amplasate în apropiere de orașul Soroca.

Neamul Revenco a fost unul cu tradiții militare. Afirmația este susținută de faptul că unii Revenculești, în secolul al XVIII-lea, au activat în oștirea cătăcească de la Marea Neagră (Cernomorskaia), cum este cazul „caporalului Dimo Revenco și Andronic Revenco"[12].

Deci, sesizăm că neamul Revenco întrunește toate criteriile privind identificarea acelor neamuri ai căror reprezentanți au putut activa ca militari în cadrul garnizoanei cetății Soroca.

Detalii interesante privitoare la istoria neamului Revenco aflăm din documentele fondului Adunării Deputaților Nobilimii Basarabiei. Din actele înaintate pentru obținerea confirmării nobleței și înscrierii Revenculeștilor în rândul dvorenimii basarabene, evidențiem mai multe informații referitoare la genealogia și activitatea lor în decursul secolelor XVIII-XIX. Cele mai valoroase materiale documentare depistate în dosarele Revenculeștilor le publicăm în **Anexă**.

Precizăm din start că Revenculeștii de la Cureșnița și Ciuciumeni, în secolul al XVIII-lea, ca și mulți alți reprezentanți ai vechilor neamuri boierești moldovenești, în contextul deselor războaie ruso-turce, au emigrat în stânga Nistrului, pe teritoriul Poloniei și al Rusiei. Este perioada când, din cauza acestor războaie, cetatea Soroca își pierde statutul de păvază a sorocenilor, devenind o fortificație care răspundea, în primul rând, intereselor militare ale Imperiului Rus sau ale Porții Otomane.

Astfel, în stânga Nistrului, în secolul al XVIII-lea, s-au constituit două ramuri ale neamului Revenco: a) ramura „podoliană", stabilită, se pare, în satul [Kogut], ținutul Olgopol, în voievodatul polonez Brațlav (transformat ulterior în gubernia rusească Podolia); b) ramura „hersoniană", din satul Petriostrov[13], ținutul Olviopol, în gubernia rusească a Ekaterinoslavului (în partea care a intrat ulterior în componența guberniei Herson). Ambele ramuri, podoliană și hersoniană, au solicitat și au obținut confirmarea nobleței lor, fiind înscrise în partea IV a cărților genealogice ale guberniilor Podolia (1803) și Herson (1817).

După 1812, adică după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, mulți nobili moldoveni care locuiau în guberniile ruse din stânga Nistrului au manifestat dorința să revină în patrie, în ținutul Soroca, la moșiile de baștină. ***Revenculeștii „podolieni"***, în persoana lui Ivan Revenco și a nepoților săi de frate, anume Grigorie, Vasile, Ion (Ivan) și Gavril, fiii lui Pantelimon Revenco, s-au stabilit la Ciuciumeni, deși strămoșii lor au stăpânit și parte de moșie la Cureșnița. Nu știm care a fost soarta lui Ignat și Mihail Revenco, frații drepți ai lui Ivan și Pantelimon: s-ar putea să fi rămas cu locuința în Podolia. Ignat, Mihail, Ivan și Pantelimon au fost fiii lui Anton Revenco și nepoții lui Andrei Revenco. Ținând cont de numărul și perioada de activitate a acestor generații de Revenculești, putem admite că Andrei Revenco a trăit la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Pentru confirmarea nobleței ramurii „podoliene" a neamului Revenco au luptat Ignat și Mihail Revenco, proces soldat cu rezultat pozitiv la 26 iulie 1803, ei fiind înscriși în rândul dvorenimii guberniei Podolia. În februarie 1826, Ivan Revenco și fiii lui Pantelimon Revenco, în baza unei decizii a Adu-

---

[11] Tradiția istorică a neamului Revenco de la Cureșnița ne-a fost relatată de membrul corespondent al AȘM Demir Dragnev. În cadrul moșiei Cureșnița existau bătrânii Revenco și Ciucium.

[12] Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, ANRM), Fond 88, inventar 1, dosar 1601, filele 15, 15 verso, 16, 16 verso, 17, 17 verso, 18, 18 verso. «Войска Черноморскаго полковаго хорунжскаго Романа Бабалича, капрала Дыми, и Андрона Ревенковых».

[13] Actualmente, satul Petroostrov, în raionul Novomirgorod, în regiunea Kirovograd, Ucraina. Este amplasat pe malul drept al râului Vîsi, la vest de orașul Novomirgorod și la est de satul Nadlak.

nării Deputaților Nobilimii din Podolia din 1803, au pretins confirmarea nobleței lor și în Basarabia. La 16 iunie 1828, Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei a decis, luând în calcul propunerea contelui Mihail S. Voronțov, guvernator general al Novorosiei și Basarabiei, din 10 noiembrie 1825 (în conformitate cu care, acele persoanele care au obținut confirmarea nobleței în regiunile interioare ale Rusiei se pot bucura de statutul respectiv și în Basarabia), a permis dvorenilor podolieni Revenco să se folosească de privilegiile stării lor sociale și în spațiul pruto-nistrean, totuși fără a-i înscrie în rândul nobilimii basarabene. Din acest motiv, ulterior, în anul 1897, Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei a respins cererea lui Mihail Xenofontovici Revenco, angajat al Departamentului Poștei și Telegrafului din orașul Ungheni, de a-i elibera un certificat de confirmare a nobleței sale.

Revenculeștii „hersonieni", în persoana fraților Gheorghe și Ivan, fiii lui Dimo Revenco, au părăsit, în anul 1817, gubernia Herson și s-au așezat în cu traiul în Basarabia, în Cureșnița, satul strămoșilor lor. Nu știm care a fost soarta descendenților unchiului lor, Andronic Revenco: s-ar putea ca ei să fi rămas să locuiască în continuare în satul Petriostrov, în gubernia Herson.

În Basarabia, Revenculeștii „hersonieni" revendicau, la 10 ianuarie 1824, înscrierea în rândul dvorenimii locale grație statutului de dvoreni hersonieni, având act de confirmare din partea Adunării Deputaților Nobilimii din Herson, eliberat la 20 martie 1817. Cererea acestora a fost examinată de Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei abia la 30 septembrie 1844, care a găsit că mărturia Adunării Deputaților Nobilimii din Herson este insuficientă pentru a le confirma nobleța și a solicitat Revenculeștilor să aducă dovezi documentare suplimentare[14]. Sub acest motiv, autoritățile abilitate au încercat să-i treacă în rândul plătitorilor de dări, în pofida faptului că recensămintele fiscale au înregistrat în rândul șleahticilor din satul Cureșnița „sub Nr. 1, pe Gheorghe, fiul lui Dimo Revenco, de 82 ani, soția lui Varvara, de 74 ani, iar sub Nr. 2, pe Ivan, fiul lui Dimo Revenco, de 40 ani, soția lui Axenia de 38, fiii Simion de 22, Petru de 18, fiicile Pelagheia de 14 și Agafia de 13 ani"[15]. Iar dintr-o notă informativă a Cârmuirii Regiunii Basarabiei din 14 decembrie 1846, aflăm că Revenculeștii „hersonieni" au mai prezentat, în calitate de dovadă documentară, „decizia autorităților regiunii Ekaterinoslav", în care se arată că „șleahticii moldoveni Dimo și Andronache" au fost recunoscuți ca dvoreni și incluși în partea IV a cărții genealogice. Se recomanda Adunării Deputaților Nobilimii Basarabiei verificarea informației respective.

Un membru al ramurii „hersoniene", anume ***Andrei Revenco***, s-a stabilit, independent de verii săi, cu traiul în ținutul Ackerman, în orașul Tatarbunar. Acest Andrei Revenco, zis Lalea, a avut o soartă interesantă, după cum reiese din mărturiile verilor săi. Astfel, la 10 ianuarie 1824, Gheorghe și Ivan, fiii lui Dimo Revenco, declarau: „...bunurile strămoșilor noștri au fost ruinate de către turci, tot atunci s-a pierdut și vărul nostru Andrei, fiul lui Dumitru, care se trage din Alexandru Ciucium Revenco, s-a prăpădit fără veste, după cum a fost voia lui Dumnezeu, fără a-l mai putea găsi, căci erau vremi cumplite... și pe care l-am crezut mort și pierdut... iar acum am aflat că acest Andrei e de același sânge cu noi"[16]. De altfel, tot ei au solicitat înscrierea lui Andrei Revenco în spița neamului lor și, respectiv, să i se confirme și lui statutul de dvorean.

Andrei Revenco a fost căsătorit, probabil, de două ori. Din prima căsătorie erau fiii Vasile și Petru, iar din cea de a doua căsătorie, cu Ioana, s-a născut Vasilache.

Andrei Revenco era proprietarul unei case în orașul Tatarbunar, fiind înregistrat în acea localitate în calitate de mazâl moldovan, împreună cu familia sa. El însă prefera să locuiască în afara orașului, la o odaie de „pe malul drept al râului Sarata", pe cursul inferior. La odaie Andrei Revenco se ocupa cu crește-

---

[14] ANRM, Fond 88, inventar 1, dosar 11, filele 43, 43 verso, 44, 44 verso. «В Бессарабском Дворянском Депутатском Собрании слушали прошение жительствующих в Ясском уезде в селение Курешниц Ивана и Георгия Равенковых, поданное 10-го генваря 1824 года»; «Внести как их, так и бывшаго до утверждения их в дворянстве в неизвестности двоюроднаго брата их Андрея Димитриева сина Ревенка, в числе бессарабских дворян»; «Определение Екатеринославскаго наместничества» «молдавские шляхтичи Димо и Андронакий».

[15] ANRM, Fond 88, inventar 1, dosar 11, filele 49, 49 verso, 50. «В числе шляхтичей при селении Кошерницы под № 1 Диордий Димов Ревенко 82, у коего жена Варвара 74 лет и под № 2 Иван Димов Ревенко 40, у коего жена Аксения 38, дети, сыновья Семен 22, Петр 18, дочери Пелагея 14 и Агафия 13 лет.»

[16] ANRM, Fond 88, inventar 1, dosar 11, filele 39, 39 verso, 40. Vezi în Anexă, documentul nr. 2.

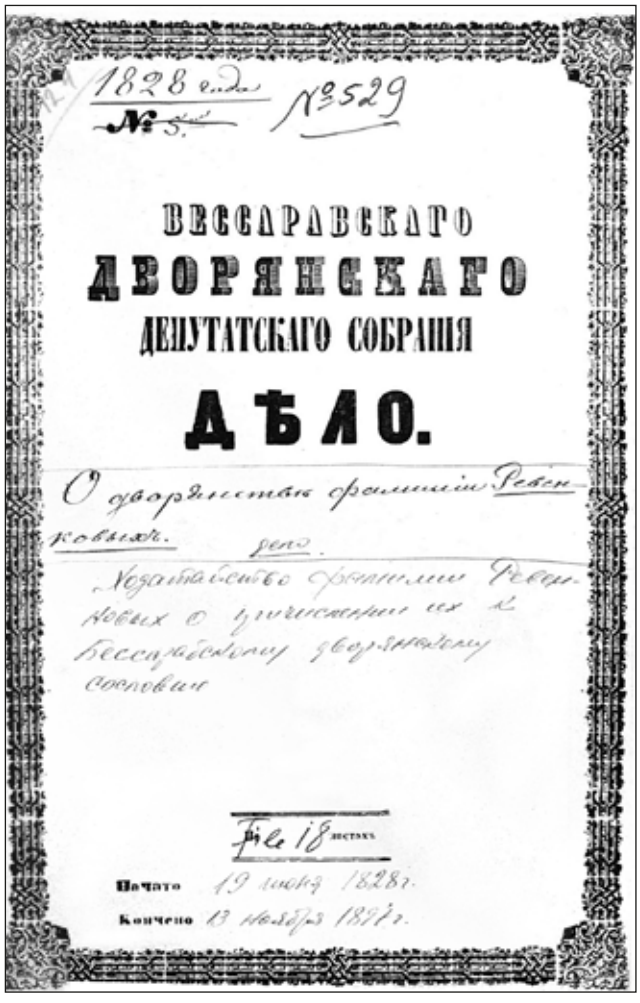
1828 года
№ 5.
№ 529

ВЕССАРАВСКАГО
ДВОРЯНСКАГО
ДЕПУТАТСКАГО СОБРАНІЯ
ДѢЛО.

О дворянствѣ фамиліи Ревенковыхъ.

Начато 19 іюня 1828 г.
Кончено 13 ноября 1897 г.

Fig. 1. Foaia de titlu a dosarului privind nobleţea neamului Revenco (1828-1897).

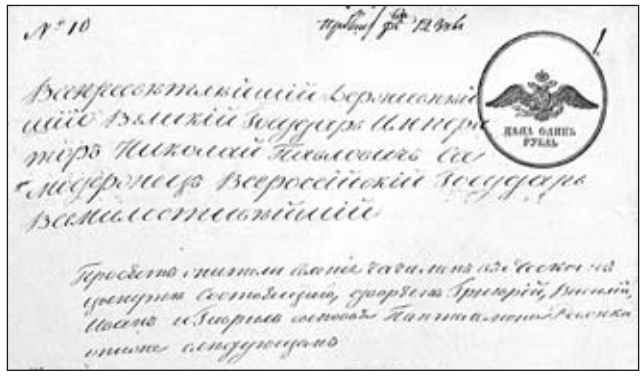
№ 10

ДАНА ОДИНЪ РУБЛЬ

Fig. 2. Fragment din cererea pe numele ţarului, prin care Revenculeştii de la Ciuciumeni solicită confirmarea nobleţei neamului lor (1826).

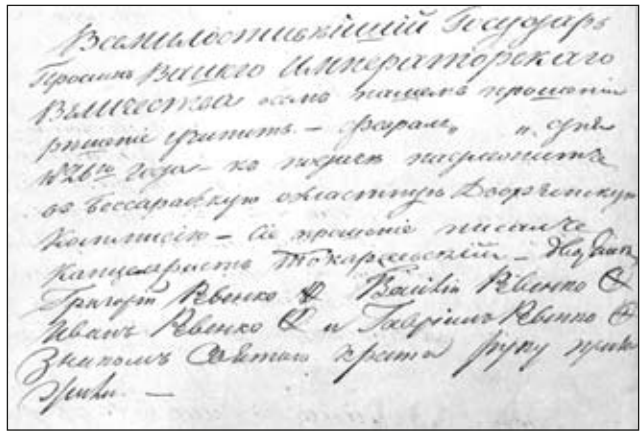
Всемилостивѣйшій Государь

Fig. 3. Semnăturile unor Revenculeşti (1826).

rea vitelor pentru comercializare, din care rezultă că practica și negustoria. Astfel, în 1827, Andrei Revenco ținea la odaie 973 de oi, 131 de vite mari cornute și opt cai. Odaia avea un bordei, iar în apropiere erau două fântâni. În afară de creșterea vitelor, cultiva cereale, într-o măsură mai mică. Andrei Revenco avea angajați la odaie, în calitate de muncitori salariați, doi ciobeni, doi văcari și un argat, toți moldoveni: doi originari din Tatarbunar, alți doi – din satul Ermoclia, iar unul – din satul Talmaz[17].

* * *

Examinarea cazului neamului de nobili soroceni Revenco evidențiază file mai puțin cunoscute din istoria ținutului Soroca și privind destinul locuitorilor săi. Documentele atestă, în secolele XVIII-XIX, reprezentanți ai neamului Revenco dispersați prin diferite regiuni ale Poloniei și ale Rusiei, dincolo de hotarele Țării Moldovei, precum și revenirea, în secolul al XIX-lea, a multora din ei la moșiile de baștină din ținutul Soroca.

[17] Sergiu Bacalov, *Regiunea Nistrului de Jos. Istorie. Genealogie. Demografie*, vol. I, Chișinău, 2013, pp. 95-96. «Хутор Андрея Ревенка или Лаля, Татарбунарскаго жителя, мазыла»; «Андрей Ревенко /Лаля/, молдо(ван). Сред(него возраста); хозяин, из Татарбунар, где имеет свой дом и где записано его семейство.». Vezi și: Sergiu Bacalov, „Fenomenul odagiilor bugeceni“, in *Anuarul Institutului de Istorie*, Materialele sesiunii științifice anuale din 27 decembrie 2013, Chișinău, 2014, p. 67-91.

O spiță genealogică a neamului de nobili soroceni Revenco (sf. sec. XVII – sf. sec. XIX)

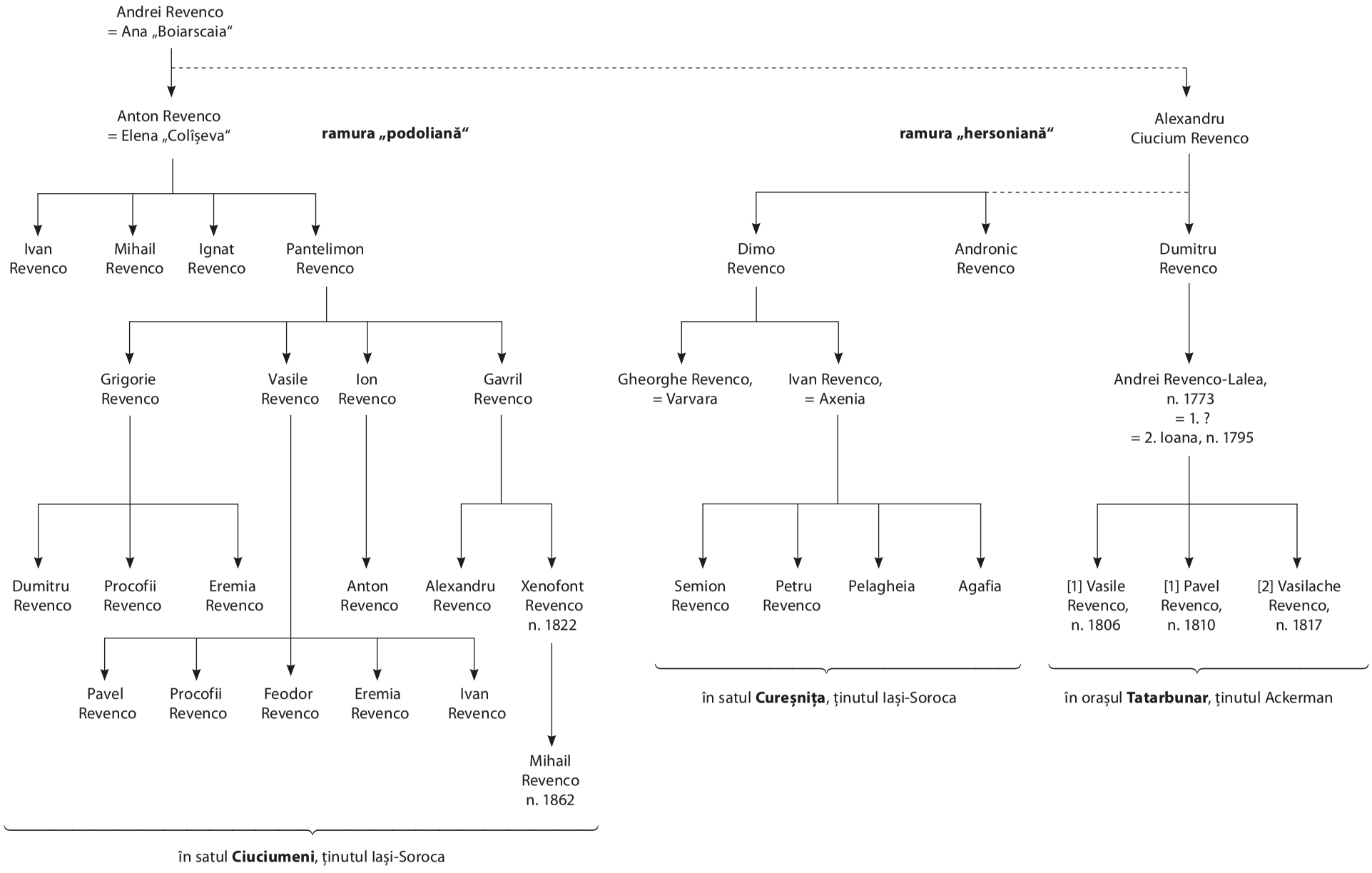

ANEXĂ

Nr. 1. *1817, martie 20. Adeverință acordată de Adunarea Deputaților Nobilimii din Herson dvorenilor Gheorghe și Ivan, fiii lui Dima Revenco, referitoare la confirmarea nobleței lor.*

Свидетельство

По указу Его Императорскаго Величества из Херсонскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания жительствующим Херсонской губернии в Ольвиопольском уезде дворянам Георгию и Ивану Диминым сынам Ревенкам в том, что по представленным в сие Собрание доказательствам признаны оне в дворянском достоинстве и предложено внести их с детьми по Херсонской губернии в Дворянскую Родословную Книгу в 4-ой ея часть, о чем с учиненнаго в сем Собрании определения выдано им Ревенкам сие свидетельство за подписом и приложением печати Депутатскаго Собрания, со взысканием в казну установленных пошлин.

В Херсоне, марта 20 дня 1817 года

Депутат Дворянства Херсонскаго уезда <...>

Депутат Дворянства Ольвиопольскаго уезда <...>

(М.П.) Секретарь <...>

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 11, fila 41.*

Nr. 2. *1824, ianuarie 10. Ivan şi Gheorghe, fiii lui Dima Revenco, solicită sprijinul lui Ivan M. Sturza, conducătorul Nobilimii Basarabiei, în vederea înscrierii lor şi a vărului lor drept, Andrei Revenco în rândul dvorenimii basarabene.*

Его Высокородию Господину Коллежскому Советнику Предводителю Ивану Михайловичу Стурзе.

Жительствующих дворян Ясскаго цынута на собственных вотчинах имеющей по наследству земли в селение Курешницах Ивана и Егория Ревенков

Прошение

Прежде по жительстве родителя нашего Дими Иванова сына Ревенки в Херсонской губернии, Ол(в)иопольскаго уезда в селение Петриостров, где и требовано от нас вместе с родителям в то время о дворянском нашем происхождении доказательств (не основываясь на прежде доставленные нами доказательствах, и утвержденных было прежде Екатеринославскою губерниею) представляли мы и Херсонской губернии, которая таковое доказательства наши доставляла на разсмотрению Герольдии 1817-го года в 20 день марта месяца по воз<то> следовавшему указу Герольдии Герсонское губерния зделав определение об уведомление дворянами – и по таковом разрешение Херсонская Дворянская Комисия задержав при делах доказательства хранимые а о утверждении быть нас дворянами признанных Герольдиею выдано свидетельство из оной губернии Дворянскою Комисиею и того же 1817 года по пашпорту отыскав мы здесь наши вотчины перешли на жительство в селение Курешницу – где еще 1822 года 9 числа мая месяца Ясское исправничество вытребовало от нас оное свидетельство о дворянском нашем звании, будто для пересылки для сведения начальству. И таковой документ задержало до ныне у себя коего не доставляет где следует ни же нам на руки не возвращает.

Между тем мы в добавок имеем честь доложить Вашему Высокородию что предметы предков наших по нещастному случая разорения Порты Отоманской оставшись в сероцстве брат наш двоюродный Димитрия сын Андрей, происходящий из Александра Чучум Ревенки (без известныя нам был питан по между народно по воли Божей но не сискали его в лютах совершенных не заключенным в документах нам уже утвержденных) потому что без известия его имени мы вщоте умершем и пропавшим – но теперь находя его же Андрея яко с одной корви с нами, опасаясь за то воли Всевышняго дабы он с временем не подпал случаю какому нещастному то по обыкновенному звычаю края России, прибегаем к стопам Вашего Высокородия яко отца, защитою по колен Высочайше пожалованных всепокорнейшее просим не оставте Ваше Высокородие чрез кого следует истребовать поясненный документ, заместить в списке Вашего Высокородия о дворянах, так нас яко и брата нашего двоюроднаго Андрея Димитриеваго сына по разсмотрении же документа прописаннаго за получением из Исправничества Ясскаго нам возвратить и по сему не оставить нас начальничество защитою и резолюциею.

Георгий Ревенко

Иван Ревенко

10 генваря 1824 года. Кишинев.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 11, filele 39, 39 verso, 40.*

Nr. 3. *1824, iunie 19. Dvoreanul Andrei Revenco din Tatarbunar solicită Adunării Deputaților Nobilimii Basarabiei să fie înclus în rândul dvorenimii basarabene.*

В Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание

Аккерманскаго цынута селения Татар порнар шляхтича Андрея Ревенка

Прошение

Осведомившись что оное Собрание приступило к разбирательству дворянских документов в числе которых и я состою;

Для того прилагая при сем таковые; оною Собрания покорнейше прошу приняв меня снабдить формальным свидетельством со внесением рода моего в родословную книгу. Причем честь имею пояснить, что имею от рода 51 года, жену имею Иону 29-ти, сыновей имею: Василия 18-ти, Павла 14-ти и Василакия 7-и лет.

Андрей Ревенко +
19 июня дня 1824 года.

Приложенные при сем прошении документы получены обратно 27 ноября 1826 года.

Так как предоставленные документы были просителями получены ими обратно, о потому прошение это оставить без разсмотрения. 27 сентября 1844 года.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 11, fila 37.*

Nr. 4. *1826, februarie. Cererea dvorenilor moldoveni podolieni Grigorie, Vasile, Ion și Gavril, fiii lui Pantelimon Revenco, locuitori ai satului Ciuciumeni, ținutul Iași, de a fi trecuți în rândul dvorenimii basarabene.*

№ 10.

Всепресветлейший Державнейший Великий Государь Император Николай Павлович, Самодержец Всероссийский, Государь Всемилостивейший.

Просят жители селения Чачамен в Ясском цынуте состоящем, дворяне Григорий, Василий, Иван и Гаврил сыновья Пантелимона Ревенка о ниже следующем.

1-е

Представляя у сего выпись из протокола о деле Подольскаго Дворянскаго Собрания, выданную нам в том, что оное Собрание, разсмотря документы о дворянском нашем происхождению, признало нас истинными и несумнительными молдавскими дворянами, состоянием рода нашего в 4-ю часть книги дворянской, почему Всеподданнейше просим

К сему, 2-е

Дабы Высочайшим Вашим Императорскаго Величества указом Бессарабской Областной Дворянской Комиссии повелено было сие наше прошение приняв записать и по оному учинить следующее, нас и детей наших внести в список бессарабских дворян и о том выдать нам урядовое свидетельство. А как жители селения Чачамен, неизвестно нам с какого поводу взымают с нас подати бира и другие, и понуждают нас к отбыванию сельских повинностей то о увольнении нас от сей объязанность на основании Всемилостивейшее дарованной для дворян грамоты, <...>слась бы сия Комиссия с подлежащим местом и затем представляемый нами документ возвратить нам

К прошению, 3-е

Всемилостивейший Государь просим Вашего Императорскаго Величества о сем нашем прошении решении учинить. Февраля «__» дня 1826 года. К подаче надлежит в Бессарабскую Областную Дворянскую Комиссию. Сие прошение писал канцелярист Токаржевский. Дворяне Григорий Ревенко +, Василий Ревенко +, Иван Ревенко + и Гаврил Ревенко +, знаком Святого Креста руку приложили.

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 372, filele 1-1 verso.*

Nr. 5. *1825, iunie 13. Extras din decizia Adunării Nobilimii din Podolia, adoptată la 26 iunie 1803, referitoare la confirmarea nobleței dvorenilor moldoveni Mihail și Ignatii, fiii lui Anton și nepoții lui Andrei Revenco.*

Перевод с польскаго

По указу Его Императорскаго Величества, Самодержца Всероссийскаго, и прочих и прочих.

Выпись из Журнала, состоявшегося в Подольском Собранию 1825 года июня 13 дня.

Подольское Дворянское Депутатское Собрание слушало прошение молдавскаго дворянина Ивана Антонова сына, а внука Андреева Ревенка, желающаго, чтобы племянников его вместе с ним, <...> в опеделение состоящеяся 1803 года юня 26 числа то есть урожденных Григория, Василия, Ивана и Гаврила сыновей Пантелимона Ревенковых, равно их сыновей Григория: Димитрия, Прокофия и Еремея; Василева: Павла, Прокофия, Федора, Иримея и Ивана; Иванова: Антона; Гаврилова: Ксенофонта и Александра Ревенковых; с заключения сего Собрания выдал формулярную копию а также подлинные документы возвратил, при котором прошении представлены документы следующие: 1803 года июня 26 дня – из Подольскоаго Дворян(ского) Депу(татского) Собрание урожденным Игнатию и Михаилу сыновьям Антона, а правнукам Андрея

Ревенкам, о происхождение дворянском, с обещанием за <...> рода их в 4-ю часть Дворянской Книги, выданное формулярною выписью заключение на основании следующих документов: 1795 года декабря 10 дня с акта земско воеводства Брацлавскаго урожденным Михаилом и Игнатием родными братьями, сыновьям ур. Антона и Гелены Колышевой, а внуками ур. Андрея и Анны Боярской Ревенками, предварительно с объяснением, что они есть настоящие молдавские дворяне, занесен протест того же года апреля 6 дня что урож. Михаил и Игнатий Ревенки, сыновья Антона а внуки Андрея есть настоящие и несомнительные молдавские дворяне, имели данно Господарем две слободы Коречницы и Чачамеры состоящие в молдавском владении, от молдаван жителей селения Когут на молдавском языке данное и подписанное свидетельство, коего заявления в делах земских Брацлавских того же года сентября сентября 10 дня на польский язык переведеннаго, копия 1791 года майя 5 дня из Брацлавскаго Нижняго Суда, что урож. Михаил и Игнатий Ревенки, сыновья Антона, не состоят в подушном окладе, а записаны в дворянские сказки, выданное Свидетельство – 1802 года от Ольгопольскаго Мартина Геронима Собанскаго и Войцех Пршерадоскаго равно и те двенадцать помещиков Михаилу и Игнатию Ревенкам, родным братьям, сыновьям Антона а внуками Андрея, что они есть настоящие и несомненные дворяне, когда отец их и дед вели жизнь дворянскую, в звании дворянском состояли и должности приличные исправляли до ныне, и того же года в акты Подольской Дво(рянской) Комиссии заявленное Свидетельство а вновь представленный таковой документ 1817 года марта 15 числа от ур. Игнатия и Михаила сыновей Антона Ревенков, данное ур. Григорию, Василию, Ивану и Гаврилу, сыновьям Пантелимона Ревенкам, при свидетельстве людей, что они что они есть именно племянники их и того же года марта 15 числа Ольгопольским Нижним Судом засвидетельствованное удостоверение. А из дел Собрания видно: что в 1803 году июля 26 числа признаны молдавскими дворянами, Игнатий и Михаил сыновья Антона и Внуки Андрея Ревенки, со внесением рода их в 4-ю часть Дворянской Книги. Заключение сие комплектом заседающих лиц подписано. Дело в архиве находится, указов их Герольдейскаго Департамента, и возразительных бумаг, противу сей фамилии никаких не было. Собрание прид<.>ро<..>влясь удостоверения дана их Игнатием и Михайлом Ревенками, кои в 180<.> [...]

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 372, filele 7, 7 verso, 8.*

Nr. 6. *1828, iunie 16. Decizia Adunării Deputaților Dvorenimii Basarabiei referitoare la acceptarea dvorenilor Grigore, Vasile, Ion și Gavril, fiii lui Pantelimon Revenco, în rândul nobilimii basarabene.*

Revincovii.

După ucazul Împărăteștii Sali Măriri, Săngur Stăpănitori Atoată Rosiia la Dipotățasca Adunari a Dvorenstvii Oblastii Besarabii sau cercetat ducomenturili pintru tragirea din dvoreni a trăitorilor în satul Ciuciumeni, țănu(tul) Eșii Grigori, Vasăli, Ion și Gavril frați, ficiorii lui Pantelimon Revincu: în 1-iu) Vipis di pi opredeleniia Diputățăștii Adunări a Dvorenstvii din Podoloiia din 13 iiuli an 1825, dat jăluitoriulor precum că ei având tragirea lor din moldovenești dvoreni, pi temeiul legiuitilor docomenturi ci la an 1803 iiunii 26 zi au înfățoșat la gubernia Podoliei trecăndui la al 4-le parte a condicii di spița niamurilor dvorenești și al 2-li) Pașportu dat unuia din jăluitori Ivan Revencu di la caznaciistva țănu(tului) Eșului, la 15 mai 1825 cu No 36 pentru mergirea sa în guberniia Podoliei după trebuințăle ce ari.

După cari făcăndusă sprafcă de la aceștii adunări sau aflat că Dn. al Novorosii și a oblastii Basarabii Gheneral Gubernator graf Mihail Sămionovici Vorunțov, prin predlojăniia din 10 noemvr(ie) an 1825 No 1547 pi cei ci șau dovidit cinstitili lor denumiri la dipotățăștili adunări din gubernii din lăuntrul, nu îndatorești a mai înoi unile ca <...> a aceștii de aice și cătră al doile cercetari. Iar dacă ciniva va pridstavlisă legiuiti docomenturi apoi poate să ră<mână> aici cu lăcuința supt însuși dreptățile Sali. Drept aceiia [...]

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 372, filele 2-2 verso.*

Nr. 7. *1840 octombrie 23. Reexaminarea dosarului privitor la noblețea dvorenilor Grigore, Vasile, Ion și Gavril, fiii lui Pantelimon Revenco.*

В журнал октября 23 дня 1840
За Ревенковых.
Подольской Комиссии
19 марта № 46

Комиссия, ревизуя дело производимо Бессарабскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания о жительствующих Ясскаго уезда в селении Чачаменах Григории, Василии, Иване и Гавриле Ревенковых, родных между собою братьев, сыновья Пантелимона Ревенка, нашла прошение их поданное в оное собрание по настольному регистру под № 10 при котором представляя о дворянском своем происхождении документы просили разсмотреть оные и причислив

их в числе бессарабских дворян снабдить на то документом.

Представленные документы суть следующие: 1-й. Выпись с определения Подольскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания от 13 числа июля 1825-го года выданная просителям в том что они имея происхождение свое из молдавских дворян и на основании некоторых документов признаны в Подольской губернии 1803 года июня 26-го действительными дворянами и внесены в 4-ю часть дворянской родословной книги; и 2-й. Паспорт данный одному их просителям Ивану Ревенку из Ясскаго уезднаго казначейства от 15 числа мая 1825 года за № 36-м на исследование по надобности в Подольскую губернию.

Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание по размотрении выше писанных документов, и соображении о сих с предложением Г. Полномочнаго наместника Бессарабской области графа Воронцова от 10 ноября 1825 года, определением состоявшимся 16 числа июня 1828 года заключило: Поелику на принадлежность выше писанных актов просителям нет никакого сомнения, то снабдить Григория, Василия, Ивана и Гаврила Ревенковых от Собрания сего о званию их свидетельством.

Каковое и выдано им или нет из дела не видно. Определение это подписано пятью членами а секретарем не скеплена.

Предложили: По разсмотрению вышеписанных обстоятельств Комиссия находит что просители Ревенковы доказывали свое происхождение первоначально (далее из тор<...>ы <...>)

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 372, filele 6-6 verso.*

Nr. 8. *1897 septembrie 17. Decizia Adunării Deputaților Dvorenimii Basarabiei referitor la cererea lui Mihail Xenofontovici Revenco de a i se elibera un certificat de confirmare a nobleței sale.*

1897 сент(тября) 2 дня, по Ук(азу) Е(го И(мператорскаго) В(еличества) Бес(сарабская Дв(орянская) Деп(утатская) Собр(ание) слуш(ала) прош(ение надсмотр(щика) Унгенской Почтово-Телегр(афной) Конторы Мих(аила) Ксеноф(онтовича) Ревенко; о выдаче ему удото(верени)я о принадл(ежности его к двор(янскому) роду при чем предст(ставил свид(етельствующие) документы: а) Метр(ические е свид(етельств)а Киш(иневской) Дух(овной Консист(ории) от 23 мая 37 года (за) № 2361 и от 1 февраля 1886 (за) № 774 доказывающия, первое, что у Гавр(ила) Ревенко, род(ился) сын Ксен(офонт) в (18)22 г(оду); и второе, что у однодв(роца) Ксен(офонта) Гавр(иловича) Ревенко, род(ился) сын Мих(аил) в (18)62 г(оду); и б) Два свид(етельств)а даныя Гавр(илу). Рев(енко), сим Деп(утатсим) Собр(анием) 27 июня 1828 г(ода за) № 57 и И(сполняющаго) Д(олжность) Хот(отинскаго) Пред(водителя) Двор(янства), 5 июля 1803 года за № 1434, из которых, равно и из наведенной в делах Собрания справки оказывается, что ему, г(осподину) Р(евенко), как призн(аный) й в 1803 (году) в двор(янств)е Под(олским) Деп(утатским) Собр(анием), согласно предп(исани) ю Новор(оссийскаго) и Бес(сарабскаго) Ген(нерал) Губ(ернато)ра графа Воронцова от 10 ноября (18)25 г(ода) за № 8547, по проток(колу) сего Деп(утатсаго) Собр(ания) 16 июня 1828 (года), предост(авлен)о оставаться здесь в Бессар(абии), при своих правах.

Принимая во внимание что прос(ител)ь не предс(тави)л документы доказ(ывающи)е право его на двор(янств)о в котор(ом) род его приз(нан) Под(дольским) Деп(утатским) Собр(анием) и усматривая из метр(ических)х свид(етельств)а свед(ени)я, что в актах рожд(ения) Ксеноф(онта) Ревенко, он не назван дворянином, а Михаил Ревенко означен сыном однодворца, Дв(орянское) Деп(утатское) Собр(ание), в силу 267 ст(атьи) IX т(ома) Св(ода) зак(онов) о сост(ояниях), изд(аный 18)76 г(ода) ОПРЕДЕЛЯЕТ: в ход(атайстве) Мих(ихаила) Ксен(офонтовича) Ревенко отно(ситнльн)о выдачи ему удосто(верени)я о принадлежности его к двор(янскому) роду, по не пред(ставлени)ю доказ(ательст)в на двор(янств)о отказать, о чем и объявить ему по месту службы его, с возвр(ащением) его документов.

17 сентября (18)97 г(ода за) № 380

Sursa: *Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 372, filele 12, 12 verso.*

Summary

ABOUT DEFENDERS OF SOROCA FORTRESS. DESTINY OF NOBLE FAMILY REVENCO

In Medieval times, Soroca fortress, along with other fortified fortresses and monasteries from Moldova, apart from its military-defensive mission (protecting the borders of the country and the fords of river Nistru), also played the role of a place for keeping material goods (documents, money, jewellery, clothes and other valuable objects) of the inhabitants of the city and district of Soroca. As in the case of other fortified fortresses or monasteries, the majority of people who were keeping their assets in Soroca fortress were representatives of boyar families and merchants. Therefore, the fortress was guarded by people of noble origin and by free people.

The following elements were put on the basis of the criteria of identification of defenders of Soroca fortress: a) the age and historical continuity of the boyar family of Soroca district; b) the possession of estates in the Soroca area, especially in the areas near the fortress; c) the military activity or the existence of military family traditions. If all these elements are found in a boyar family from Soroca, we can presume that some of its representatives were part of the garrison of Soroca fortress.

For example, we have the Revenco family: a) history reveals that the founder of Revenco kindred was Revea, a warrior of Stefan cel Mare army, which, for the courage and abnegation shown in fights, had been rewarded by Stefan cel Mare with estates in Soroca area; b) he was the owner of Cureșnița and Ciuciumeni estates, in Soroca area; c) In the 18th century, representatives of Revenco family had been certified as military men in the Cossacks Army from the Black Sea.

The study of the case of the gens of Revenco nobles from Soroca is outlining less known aspects of the history of Soroca area and the fate of its inhabitants. Documents from the 18th – 19th centuries reveals representatives of Revenco gens dispersed in different regions of Poland and Russia, outside Moldova borders. In the 19th century, many of the representatives of Revenco gens returned to Bessarabia, to their native estates located in Soroca area.

A FOST SOROCA TRANSFORMATĂ ÎN KAZA LA 1538?

Virgil PÂSLARIUC

Expediția sultanală în Moldova din anul 1538 – eveniment central pentru istoria relațiilor moldo-otomane[1], cu toate că a fost destul de bine studiată în istoriografie, lasă în controversă câteva probleme importante, printre care se evidențiază cea a mărimii teritoriului anexat de otomani imediat după consumarea invaziei. În articolul de față ne va interesa în special problema dacă în timpul acestor evenimente cetatea Sorocăi a fost sau nu transformată în raia.

Punctul de vedere conform căruia linia de demarcare între raialele otomane și Moldova s-a situat pe linia Fălciu-Tighina este și punctul de vedere dominant în istoriografia română[2]. În ultimele decenii, după punerea în circulație a unui material documentar nou, unii istorici au fost dispuși să „împingă" hotarul de dominație otoman până la linia Botoșani-Soroca[3]. Pentru a relua problema, este nevoie de (re) stabilirea, fie și în linii generale, a contextului în care s-a produs anexarea.

Campania personală a lui Soliman Magnificul în Moldova, chiar dacă a deviat de la binecunoscuta direcție strategică de cucerire pe linia Belgrad-Buda-Viena[4], a avut rosturi bine determinate. Domnul Țării Moldovei, prin acțiunile sale, devenea un factor destabilizator pentru politica Porții în regiune, iar un război preventiv trebuia, pe de o parte, să pregătească terenul pentru ulteriorul asalt la Dunărea de Mijloc, iar pe de altă parte, să deschidă cu grijă „portița" spre stepele ucrainene. În vara lui 1538 circulau mai multe zvonuri cum că Moldova ar putea fi transformată în pașalâc, mai ales că sultanul niciodată nu ierta nesu-

---

[1] Discuțiile pe marginea acestei probleme pot fi găsite la Ștefan Andreescu, „Limitele cronologice ale dominației otomane în Țările Române", RI, nr. 3, 1974, 399-412; Mihai Maxim, „Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Nouvelles études d'histoire*, vol. VI/1, 1980, 237-250; idem, „L'autonomie des Principautés roumaines envers la Porte ottomane (XVIe-XVIIe siècles)", *Revue roumaine d'histoire*, 7, 1982, nr. 4, 46-53; idem, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, 1993, 111-142; idem, „Țările Române și Imperiul Otoman (1400-1600)", în *Istoria României*, vol. IV, București, Ed. Enciclopedică, 2001, 531-583; Ștefan S. Gorovei, „Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane", AIIAI, XVII (1980), 629-667; idem, „Câteva considerații pentru istoria relațiilor româno-otomane în veacurile XV-XVI", în *Românii în istoria universală*, vol. I, București, 1986, 31-41; Gh. Pungă, „Considerații privitoare la statutul politico-juridic al Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea", în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, 1994, 117-131; Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, București, 1997; idem, *Dreptul păcii și războiului în Islamul otoman. Glosar și bibliografie*, București, 2007.

[2] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, vol. II, București, 1986, 456; N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. IV, București, 1996, 285; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II/1, București, 1943, 180-181. Pentru Soroca, în mod special a se vedea C.C. Ciurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Ed. Enciclopedică, 1997, 287-289.

[3] Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XVI*, București, 2001, 288; idem, „Petru Rareș între sultan și lumea creștină în anii 1541-1542, după noi izvoare polone – Solia "hatmanului" Petru Vartic din 1542", I-II, *Revista de istorie*, s.n. nr. 5, I (1990), 441-442, nr. 7-8, 701-704; idem, „Originea și domnia lui Alexandru vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540 – 9 sau 16 februarie 1541) după documentele inedite din Polonia", RI, III (1992), nr. 7-8, 803-827; Eugen Denize, *Țările Române și Veneția. Relații politice (1441-1541)*, București, 1997, 205; Alina Felea, *Soroca. Viață urbană și administrație (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, Chișinău, Pontos, 2009, 33-35. În lucrările noastre precedente am fost dispuși să dăm credit acestei ipoteze, a se vedea Virgil Pâslariuc, „Unele considerații privind politica marii boierimi din Țara Moldovei în anii 1538-1541", *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria științe socio-umane*, Chișinău, 1999, 240-244, idem, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în secolul al XVI-lea în Țara Moldovei*, Chișinău, Pontos, 2005.

[4] A se vedea studiul clasic al lui Panaitescu, „De ce n-au cucerit turcii Țările Române", în idem, *Interpretări românești*, București, 1994, 111-118.

punerea cuiva doar printr-o simplă înlocuire[5]. Această perspectivă sumbră a făcut ca boierimea moldoveană, în momentul culminant al conflictului, să-i refuze sprijinul domnului și să se retragă de pe câmpul de luptă[6]. O decizie dificilă, de care erau conștienți boierii înșiși, dar care pe termen lung părea a fi justificată, deoarece Rareș pierduse controlul situației, fapt care putea duce la consecințe catastrofale pentru țară[7]. Boierimea se întrunește la Badeuți și dezbate preț de câteva zile situația[8]. Ca rezultat, s-a decis că prestarea omagiului față de sultan să fie condiționată de păstrarea integrității teritoriale ale țării[9], sultanul jurând că nu se va atinge de Moldova[10]. Într-adevăr, după ce găsește și confiscă tezaurul domnesc la Suceava[11], impune la tron un pretendent adus cu el, care era „așezat ca bei"[12], Soliman poruncește să fie oprite jafurile[13] și, considerându-și misiunea îndeplinită, renunță la includerea Moldovei în „teritoriile islamice", adică transformarea ei în pașalâc, mulțumindu-se cu „pacificarea" acestui teritoriu, adică reinstalarea lui în „Casa Păcii". Totuși, pentru a controla mai efectiv regiunea de la gurile Dunării[14], el extrage de sub autoritatea statului moldovean anumite teritorii, creând o unitate administrativă nouă – sangeacatul de Cetatea Albă[15]. Cronicarii turci (Nasuh Matrakci, Rustem-pașa) afirmă că această decizie s-a luat „după vechiul obicei" în cadrul unui Divan ținut chiar la Suceava, parcă subliniind că soarta Moldovei – adică transformarea ei în pașalâc sau păstrarea statalității sale – era lăsată pentru sfârșitul campaniei[16].

La întoarcere, oastea otomană trece Prutul pe la Botoșani[17], ceea ce însemna că majoritatea drumului era făcut prin ținuturile de răsărit ale Moldovei. Probabil, această informație i-a făcut pe unii cercetători să creadă că regiunea sustrasă de sub administrația moldovenească s-ar fi situat pe linia Botoșani-Soroca[18]. Pentru aceasta însă era nevoie de controlul unor fortărețe. Din spațiul de care vorbim, avem știri exacte că doar Tighina, unde sultanul a poposit și a dispus construcția unei cetăți din piatră, numită de acum înainte „Bender", adică „poartă, trecătoare"[19] a fost ocupată de o garnizoană militară, în frunte cu un sangeac[20]. La nivelul discursului oficial, ocuparea acestei cetăți a fost făcută ca pedeapsă pentru „neascultarea" lui Rareș[21]. În realitate, Soliman punea în

---

[5] Hurmuzaki, *Documente privitoare le istoria românilor,* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. II/4, București,1894, 141, 143 (în continuare: Hurmuzaki).

[6] A se vedea detalii în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I *(sec. XV – mijlocul sec. XVII),* întocmit de Mihai Guboglu și Mustafa Mehmet, București, Ed. Academiei, 1966, 224 (în continuare: *Cronici turcești*); Grigore Ureche, *Letopisețul Țărâi Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de Panaitescu, București, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, 143.

[7] Dacă se ajungea la o bătălie generală, în urma căreia elita politică ar fi fost decimată, transformarea țării în pașalâc, după modelul balcanic, putea fi o posibilitate, Hurmuzaki–Slavici, *Doc.*, II/1, 139; N. Iorga, *Scrisori de domni*, 25.

[8] Ureche, *Letopisețul,* 156.

[9] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 279.

[10] În textul soliei lui Petru Vartic în Polonia (1542) se afirmă tranșant că „acest împărat (Soliman Magnificul, n. n.), nețiând seama de tratatul și înțelegerile încheiate de înaintașii săi cu moldovenii, *nețiând seama nici chiar de jurământul său* (s. n.), nu numai că a pustiit cea mai mare parte din acea țară, ci chiar i-a luat-o lui (Petru Rareș, n. ed.), aducând-o sub stăpânirea sa, o parte nu mică din ea", Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, I, 441. Autorul considera că era vorba de jurământul lui Soliman dat la reinvestirea lui Rareș la 1540, dar credem că este vorba de jurământul dat față de țară în septembrie 1538 la Suceava, deoarece imediat după aceasta a fost luată Tighina și regiunile adiacente, dar nu după reinstalarea lui Rareș (*ibidem*).

[11] *Ibidem*, 354 și 481.

[12] *Ibidem*, 481.

[13] „De când a fost înființat Islamul" nu s-a văzut o prădare mai mare, menționează un cronicar turc, în „costul" prăzii intrând, probabil, și valorosul tezaur sucevean, v. *Ibidem*, 255.

[14] Antonio Verancsics a exprimat foarte plastic acest deziderat, când scria că sultanul a ocupat acea zonă „pentru a avea întotdeauna mâna sa asupra grumazului acelei țări" (*Călători străini*, I, 421).

[15] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, Ed. Göbl, 1899, 190; v. și Hurmuzaki, II/1, 215.

[16] *Cronici turcești*, 320.

[17] A se vedea *Cronica lui Rustem-pașa*, în *Cronici turcești*, vol. I, 254-255.

[18] Constantin Rezachevici, „Petru Rareș între sultan și lumea creștină în anii 141-1542, după noi izvoare polone. – Solia „hatmanului" Petru Vartic din 1542 (I)", RI, I (1990), nr. 5, 441-442, Idem, *Originea și domnia lui Alexandru vodă Cornea*, 806-807; Ioan-Aurel Pop, „Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă", AIIAC, XXVII (1985-1986), 89-92; Eugen Denize, *op. cit.*, 481-482; Ion Chirtoagă, *op. cit.*, 50-55.

[19] Poartă care permitea trecerea spre Podolia și câmpiile ucrainene, v. Mihail Guboglo, *o cit.,* 112; v. Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (rezumatul tezei de doctorat), Iași, 2000, 209.

[20] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1979, 5-9.

[21] Mihail Guboglu, „Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)", *Studii,*

aplicare un bine pus la punct sistem de „raiale", anexând părți din teritoriile statelor vasale, în speță dotate cu cetăți, pentru a le putea controla mai eficient[22].

Ce teritoriu a fost ocupat de otomani la 1538? Informațiile din epocă sunt extrem de lapidare și controversate, din care cauză, așa cum am menționat, nici în istoriografie nu există un punct de vedere comun. Majoritatea surselor consultate de noi dau cu siguranță anexarea Tighinei și a unui spațiu adiacent. Astfel, în cronica lui Rustem-pașa se afirmă următoarele: „S-a ținut un divan și s-a hotărât ca țara (Moldova, n.n.) să se întindă în lățime de la nord spre sud, iar în lățime de la răsărit spre apus, ajungând de la Prut până la hotarul Chiliei, iar marginea ei să atingă Dunărea. Restul trebuia să fie adăugat la Imperiul Otoman, iar la răsărit de Dunăre să se clădească două cetăți: Cein și Kalcein. Pentru ținutul așezat la apus de râul <Prut> să se numească un voievod cu numele de Cetne, un vlăstar al răposatului Ștefan"[23].

Confirmarea o găsim și la Ibrahim Pecevi: „În ceea ce privește hotarul cetăților, care este de obicei motiv de gâlceavă, s-a despărțit o porțiune de pământ din vilaietul întins al Moldovei și s-a stabilit o graniță precisă, începând din fața orașului Fălciu (*Fîlci*) din partea Akkermanului de pe lângă sus-amintita apă (*Prut*) și până la apa Nistru (*Turla*). S-au scris acte cu condiții și obligații potrivit cărora de cele două părți ale acelui hotar stabilit se vor construit două cetăți puternice..."[24]. Nasuh Matrakci aduce precizări în localizarea acestora din urmă: „...fâșia de pământ care se întinde în lungime începând din partea de nord spre sudul vilaietului mai sus-arătat și al țării învinse, la apus și la răsărit de râul Prut, până la cetatea de serhat a Chiliei, și care, întinzându-se, se termină pe malurile Dunării a fost adăugată la ținuturile glorioasei familii osmane, ca și alte ținuturi mari. S-a dat poruncă să se construiască la răsărit de râul mai sus amintit Berudcin și Fălcin,..."[25]. Cetatea Berudcin, ușor se identifică cu Benderul, iar după reconstrucția bastionului din piatră, care s-ar fi produs până în mai 1539[26] este înființat și sangeacbeilicul de Bender[27].

Și Anton Verancsics, prepozitul Transilvaniei, bun cunoscător al realităților moldovenești, afirma că la 1538 Soliman „a ocupat și acea parte a Moldovei care se întinde de la râul Prut până la fluviul Nistru și care aparține cetății cu același nume – <Cetatea> Albă de la Nistru – pentru că e foarte bogată în vite, și pentru a avea întotdeauna mâna sa asupra grumazului acelei țări"[28]. Sursele narative interne vorbesc despre același lucru. Bunăoară, *Cronica moldo-polonă* afirmă că la 1538 sultanul „a poruncit să nu fie stricată țara întru nimic, dar a luat sub stăpânirea sa o cetate moldovenească, Tighina"[29].

Pentru a lega teritoriile otomane de la Chilia și Cetatea Albă cu Tighina, Moldovei i s-a confiscat un teritoriu substanțial, numit Bugeac, fiind colonizat cu tătari nohai („tatarlâcul din Budjak")[30]. Benderului, la rândul său, i s-a atașat un teritoriu adiacent, parte a ținutului Tighinei, cu 18 sate moldovenești, din care a fost formată o *rîa'ie* sau *rai'a*[31]. Se pare că la 1538 a fost confiscată și o parte a ținutului Lăpușnei[32]. Astfel, după delimitarea efectuată de ceaușul Feruh cu câțiva ani mai târziu[33], hotarele raialei erau următoarele: „la răsărit și nord hotarul se fixa pe afluentul Bâc, la sud se întindea pe malul stâng al Botnei, iar la apus trecea pe malul drept al râului Calinder"[34]. Se știe că în 1541 „sangeac la Tighina, Cetatea Albă și Chilia" era Malcoci-bei[35].

1956, nr. 2-3, 107-123. Tot aici și descifrarea inscripției versificate lăsată de Soliman; I. Chirtoagă, „Tighina", Destin românesc, III (1994), 112; idem, *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1999, 50-52.

22 Igor Bercu, „Formarea «raialelor» otomane în sudul Țării Moldovei (sfârșitul sec. al XV-lea – prima jumătate a sec. al XVI-lea)", *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova, Seria „Științe socio-umane",* vol. II, CEP USM, Chișinău, 2000, 65-68.

23 Editorii documentului, Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, considerau că sub acestea din urmă se au în vedere cetățile Bender (Cein) și Fălciu (Kalcein), v. *Cronici turcești*, I, 255.

24 *Ibidem*, 480.

25 *Ibidem*, 230.

26 Inscripția lui Soliman Magnificul spune că întărirea vadului de către Nasan-bei are loc în anul 945 al Hegirei" (30 mai 1538 – 18 mai 1539), v. Mihail Guboglu, *o cit*.

27 Igor Bercu, *op. cit.*, 68.

28 *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, 421.

29 *Cronicile slavo-române*, 174, 184.

30 Mihail Guboglo, *op. cit*., 112.

31 *Ibidem*.

32 Din informațiile pe care le deținea, Dimitrie Cantemir scria că Tighina aparținea odinioară ținutului Lăpușnei, v. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, 77; Aurel. V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937. Ne întrebăm dacă nu cumva otomanii ar fi justificat includerea Lăpușnei la 1538 în componența „cazalei Benderului" sau dacă nu era o contaminare (inversare) de informație, care a ajuns la Cantemir în acea formă?

33 *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, întocmit de M. Guboglu, București, 1965, 47.

34 Igor Bercu, *loc. cit*.

35 Scrisoarea lui Nicolae Sieniawski către regina Bona Sforza din 1541, decembrie 22, in Corfus, *Documente*, 5-9.

În această ordine de idei, o frază aruncată de solul moldovean Avram Banilovschi, în decembrie 1541, la curtea regelui polon, ne face să ne gândim la includerea unei părți a ținutului Lăpușna și, eventual, Orhei, în raia: „...mai dăm de știre Măriei Voastre pentru această bogată parte a țării noastre, pe care a fost luat-o împăratul turcesc de la noi și care ne-a dat-o înapoi cu tot folosul. Nu ne-a dat însă înapoi Tighina, dar am noroc de un sat, care mi-i drag mie și am nădejde în milostivul Dumnezeu și în împăratul turcesc că ni-l va da înapoi, trecând din acel drum“[36]. Reținem că, la momentul efectuării soliei (decembrie 1541), teritoriile „din drumul Tighinei“ rămâneau încă sub administrație otomană, fiindcă domnul speră că vor fi restituite. Despre ce sat putea fi vorba?

Presupunem că aici este vorba despre satul și mănăstirea Căpriana și o parte din regiunea Lăpușnei. Cunoaștem că acest domeniu făcea parte din patrimoniul familial al Bogdăneștilor, fapt care explică atașamentul domnului față de localitate[37]. De asemenea, se știe că imediat după reluarea domniei, Petru Rareș înzestrează mănăstirea cu o biserică din piatră nouă, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, pe locul uneia mai vechi, presupus, de la mijlocul secolului la XV-lea[38]. Grigore Ureche amintește că la revenirea în scaun domnul moldovean „de la Căpriana mănăstirea au lucrat“[39]. Tot acest domn, în octombrie 1545, înzestrează mănăstirea cu o *Evanghelie* în limba slavonă scrisă pe pergament, legată în coperți din lemn, îmbrăcate cu argint[40]. Din contextul inscripției de pe prima pagină a acesteia, care de altfel atestă toponimul *Căpriana*, reiese că pe timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș mănăstirea se repară, deoarece expresia **новосъзданное**, folosită în textul slavon, nu poate avea alt înțeles decât acel „din nou clădită“ sau „reziditată“[41]. Presupunem de asemenea că biserica ar putea fi distrusă, poate chiar demolată din temelii[42], în timpul invaziei otomano-tătare de la 1538, când au avut de suferit mai multe locașuri sfinte[43], mai ales că cel mai probabil mănăstirea s-a aflat o vreme sub administrație directă otomană, fiind inclusă în așa-zisul „teritoriu al Islamului“ (*dar-ül-islam*). Inscripția votivă de pe frontonul de vest al bisericii, restabilită la 1820 de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni cu ocazia reconstruirii lăcașului, ne spune că acesta a fost „din temelie ridicat în anul 1542[44]. Această informație, colaționată cu cea din solia lui Banilovschi, ne arată că reluarea controlului asupra ținuturilor din zona centrală al interfluviului prutonistrean (ținuturile Orhei și Lăpușna) s-a produs cel mai probabil în prima jumătate a anului 1542.

Virulența reacției clasei politice moldovenești împotriva acestor confiscări, care a inclus nu doar atacuri asupra raialelor, prădarea bunurilor, uciderea coloniștilor turci aduși în Moldova de Răsărit de autoritățile otomane[45], dar și, caz inedit în istoria țării,

---

36 Corfus, *Documente*, 61.

37 *Documente Romaniae Historica,* vol. II, A. Moldova, București, 242, 245-246; pentru controversatul concept *dominium eminens,* v. Andrei Pippidi, „Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie“, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, 21-39.

38 Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Căpriana*, Chișinău, 1996, 27-34.

39 Grigore Ureche, *Letopisețul Țărâi Moldovei*, ed. a II-a, ed. Panaitescu, București, 1958, 166.

40 Zamfir Arbore, *Dicționar geografic al Basarabiei*, Chișinău, 2001, 56; Pe prima pagină a copertei era gravată scena Adormirii Maicii Domnului cu următoarea inscripție: „Evlaviosul și de Hristos iubitorul Io Petru Voievod cu mila lui Dumnezeu Domn al întregii Țării Moldovei și Doamna sa Elena și fiii dumnealor lui Iliaș voievod și Ștefan și Constantin au făcut și au împodobit acest tetraevanghel și l-au dat pentru rugăciunea lor din nou întemeiata a lor mănăstire Adormirea Maicei Domnului, zisă Căpriana în anul 7053 (1545), luna octombrie ziua 11“.

41 Ștefan Berechet, „Mănăstirea Căpriana“, *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția Basarabia*, Chișinău, 1928, 200.

42 Cercetările arheologice din anul 1993, conduse de prof. Gheorghe Postică și Nicolae Constantinescu, au constatat că biserica din piatră Adormirea Maicii Domnului a fost construită din temelie pe baza uneia mai vechi din piatră, presupunând că aceasta putea fi intenția ctitorului, fără a admite posibilitatea distrugerii de către turci, ipoteză care, oricum, necesită documentare, v. Gheorghe Postică, *Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre)*, ed. a II-a revăzută și completată, Chișinău, 2003, 28.

43 Eugen Denize, „Petru Rareș și Moldova dintre Prut și Nistru“, RI, VIII (1997), nr. 7-8, 479-480.

44 Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu*, op. cit.,* 108.

45 În solia lui Vartic (vara 1542) se vorbește despre răscoala antiotomană și de faptul că moldovenii îi omorau chiar și pe țăranii turci pe care sultanul i-a adus încolo: „...orice turci se arată în Moldova, aceia toți sunt asupriți și uciși de moldoveni. Chiar și țăranii de neam turcesc (*colonos etiam nationis Turcice*), pe care Turcul (sultanul, n.n.) i-a trimis să locuiască acea țară, au prins să fugă de acolo și se căiesc pentru că s-au strămutat cândva în Moldova“, Constantin Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, II, 702-703. Trebuie să presupunem că acei coloniști, aduși de sultan, s-au așezat în teritoriile considerate a fi pentru raiale în sudul Basarabiei (Valeriu Veliman, „Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea“, *Revista Arhivelor*, anul LXI, vol. XLVI, nr. 2, 1984,

asasinarea unui domn, care s-ar fi împotrivit rebeliunii[46], poate fi explicată atât prin raţiuni de ordin politic, dar şi prin cele de ordin economic. Teritoriul dintre Prut şi Nistru reprezenta în secolul al XVI-lea un domeniu de colonizare efectiv, cu rezerve suficiente, în comparaţie cu ţinuturile dintre Prut şi Carpaţi, unde penuria funciară se resimţea mult mai acut[47]. Au fost prădate 14 din cele 35 de sate aflate în perimetrul dintre Cetatea Albă şi Bender în decembrie 1540 şi ianuarie 1541[48]. Pământurile pentru păşunat, dar şi pentru agricultură din partea estică a ţării ofereau posibilităţi economice apreciabile. Era şi una din regiunile prospere, nu întâmplător boierii moldoveni o numeau „cea mai frumoasă parte a Moldovei". De aici, credem, vine şi reacţia atât de violentă a clasei politice moldoveneşti, care a aruncat mănuşa Porţii într-un gest desperat. Răscoala generală la nivel de ţară a început imediat după asasinarea lui Lăcustă (20 decembrie 1540) şi a corpului de otomani care-l păzea şi „îndruma" la Suceava[49]. *Cronica moldo-polonă* precizează că după ce a fost dată jumătate de ţară otomanilor „boierii au omorât pe acel Lăcustă, iar pe turcii care erau pe lângă dânsul i-a tăiat şi le-a luat toate şi le-a luat ţara înapoi"[50].

Observăm, totodată, că niciun izvor nu vorbeşte în mod expres despre includerea în „teritoriile islamice" (*dar-ül-islam)* a cetăţii şi ţinutului Soroca. De unde vine însă informaţia că otomanii ar fi cucerit-o? Analiza critică a surselor arată că *doar un singur document* menţionează că la Soroca ar fi fost pus un sangeac.

Este vorba despre un raport al agentului imperial Matthias Loboczky către Ferdinand I, semnat la 1 ianuarie 1539 şi dat din Spišske Podhradie (Slovacia actuală), în care se dă glas diferitor temeri care circulau în Ungaria, printre care cea conform căreia Poarta ar fi pus doi sangeaci: unul la Soroca, în Moldova de Jos („inferiori parte Moldaviae"), iar pe altul în cetatea Bar, din Polonia[51]. Critica internă a documentului ne invită să privim cu mare precauţie informaţiile cuprinse în el, deoarece operează mai mult cu zvonuri[52], alimentate de fricile unei iminente invazii otomane. Am arătat că există multiple surse în epocă care menţionează intenţia otomanilor de a construi două fortificaţii în Moldova pe parcursul anului 1539[53], idee care a fost abandonată rapid la insistenţa polonezilor[54].

În această ordine de idei, ceea ce ne face să privim cu mai multă circumspecţie informaţia din relatarea lui Loboczky este localizarea celui de-al doilea sangeac. Se ştie că cetatea Row din Podolia[55] făcea parte din domeniul reginei, aşa cum apare menţionat şi în document („castro Bari, quod regina Poloniae moderna, in confinibus illis aedificavit"). Fortăreaţa de lemn, apoi din piatră îndreptată împotriva tătarilor (ca şi Soroca[56]) a fost construită între 1538 şi 1540,

211). Nu avem nicio informaţie că ar fi putut coloniza mai la nord. De altfel, dreptul de strămutare a musulmanilor în Moldova era reglementat cu stricteţe, cf. Mustafa A. Mehmed, „Despre dreptul de proprietate al supuşilor otomani în Moldova şi Ţara Românească în secolele XV-XVIII", în *Cercetări istorice*, s.n. Iaşi, (1972), 65-81.

46 Ştefan Lăcustă le-ar fi cerut boierilor amânarea expediţiilor de recuperare pe doi ani, din cauza situaţiei complicate din ţară, v. Iorga, *Documente*, XXIII, 48, Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, 173.

47 Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea,* Chişinău, Pontos, 2005, 112-113.

48 Valeriu Veliman, „Câteva consideraţii privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea", *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi,* tom XIX, 1982, 288.

49 Documentele atestă şi un „guvernator" al Moldovei, pus pe lângă domn, despre care vorbeşte un raport de la Oradea, cu numele de Mihalbegovici, identificat cu Mehmed bei Iahia Paşaoglu, zis Mehmed Sokolli (Hurmuzaki, II/1, 200; Mihail Guboglu, *Inscripţia*, 100; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVI),* 2002, 572).

50 *Cronicile slavo-române*, 174, 184.

51 „Caessar Turcarum posuit duos sandzacos in Moldavia, in inferiori parte Moldaviae in castro Soroka, quod castrum est octo tantum miliaria fortassis a confinibus regni Poloniae, et a castro Bari, quod regina Poloniae moderna, in a confinibus illis aedificavit; fecit etiam Caesar Turcarum aedificare ex lignis alia duo castra fortissima nova, propre confinia regni Poloniae in Moldavia, in ea via, qua Tartari ire debend in regnum Hungariae. Et hoc Caesar ille facit propter regem Poloniae et in terrorem regis Poloniae", A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti (1527-1572)*, vol. I, Bucureşti, 1929, 18-19, nr. 18.

52 A se vedea lucrarea recentă a lui Ovidiu Cristea, *Puterea cuvintelor. Ştiri şi război în secolele XV-XVI*, Cetatea de Scaun, 2014, în care se vorbeşte despre modul în care zvonurile puteau afecta calitatea ştirilor, mai ales în perioada de război.

53 N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, 46-7; Eugen Denize, *o cit.*, 205.

54 Relaţia lui Fabio Mignanelli din 30 septembrie 1539, Hurmuzaki, II/4, 199-200.

55 Târgul a fost redenumit Bar în cinstea locului natal al Bonei Sforza, oraşul Bari din Italia în 1537.

56 A se vedea Hurmuzaki, II/3, 699. Interesant că în această perioadă este construit drum, care leagă cele două cetăţi, numit „drumul Sorocii", v. *Ukrainsky stepovij kordon v*

iar din 1638 aici este fondat un colegiu iezuit, la care a învățat și Miron Costin[57]. Se știe că cetatea a fost cucerită de otomani abia la 1672, când într-adevăr aici a fost înființat un sangeacat, dar acest lucru este irelevant pentru problema pusă în discuție[58]. De altfel, cucerirea castelului și transformarea lui în „raia" de către otomani ar fi dus la un război deschis cu polonezii. De aceea, nu credem că ar fi fost o idee întru totul inspirată din partea lui Soliman să confiște castelul soției lui Sigismund, al cărui prieten se declara în toate actele diplomatice ale vremii[59] și cu care încheiase la 1533 o „pace eternă"! Anume pe baza informațiilor din acest izvor, care conține mai multe informații controversate[60], unii istorici au dedus că Soroca ar fi fost inclusă în raiaua de Cetatea Albă[61].

Problema majoră cu informația cuprinsă în acest document nu este că nu a mai fost *confirmată*, direct sau indirect, de alte izvoare – în medievistică cazuri din acestea se întâmplă (mai mult decât) frecvent –, ci că informația conform căreia la Soroca ar fi fost pus un sangeac este *infirmată* direct sau indirect de alte surse. Bunăoară, știm că în toamna aceluiași an, Soroca rămânea sub autoritatea domnilor Moldovei. Astfel, într-o scrisoare a lui Ieronim Laski din 22 octombrie 1539 găsim următoarea informație: „Trebuie să știți că domnul (Ștefan Lăcustă, n.n.) a trimis pe un mare boier al său numit «Selha» cu o oaste puternică spre Soroca *pentru a o păzi de tătari* (s. n.), despre care aflase că vor năvăli fie în țara sa, fie în acea a Maiestății Sale regelui"[62]. Documentul afirmă fără echivoc că boierul „Selha"[63] a mers să apere cetatea de o eventuală invazie tătărască, și nicidecum să o cucerească de la otomani, unde ar fi stat un sangeac. Diplomatul polon este o sursă mult mai credibilă decât emisarul habsburgic, mai ales că și-a scris relatarea la Hârlău, aflându-se la curtea domnului Moldovei[64], deci primind informațiile din prima sursă.

După declanșarea răscoalei antiotomane în toamna lui 1540 pentru recuperarea teritoriilor anexate, boierii moldoveni atacă Tighina, Cetatea Albă, ajungând până la Oceacov peste Nistru[65], dar nicăieri nu este menționată Soroca. Ar fi logic – dacă acest teritoriu ar fi fost stăpânit de otomani –, ca el să fie atacat în primul rând, ca fiind cel mai apropiat de capitala țării. Mai mult, la revenirea lui Petru Rareș în domnie, deja în martie 1541 staroste la Soroca era consemnat boierul Tăbuci[66], fapt ce întărește ideea continuității aici a administrației moldovenești.

Se știe că Petru Rareș a fost nevoit să cumpere la modul direct favoarea sultanului pentru a relua domnia. Rațiunile lui Soliman de a-i reda tronul dușmanului său au fost și ele determinate de dificila conjunctură politică din regiune și de neașteptata răscoală a boierimii moldovene pentru reluarea teritoriilor pierdute. Se știa că Rareș este iubit în țară și că este capabil să suprime pornirile belicoase ale boierimii moldovenești[67]. Unele surse ne dau de înțeles că domnul moldovean a negociat cu Poarta retrocedarea *tuturor* teritoriilor care i-au fost confiscate țării sale în anul 1538[68]. În luarea unei asemenea decizii

seredini XVI stolittja (spogadi bar'skogo starosti Bernarda Pretvičja), O.E. Mal'čenko (u), Zaporija-Kiiv, 1997, 54.

57 Panaitescu, „Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin", *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice,* seria III, tom. IV, mem. 4, București, 1925, 156, 257-258.

58 Antoni Jósef Rolle, *Zameczki podolskie na kresach multańskich,* tom. 1-3, 1889, Kurpisz, 2004.

59 Corfus, *Documente*, 26-27, 37 etc.

60 Bunăoară, aici se afirma că Ștefan Lăcustă ar fi luat toate clopotele de la biserici și mănăstiri și le-ar fi dat la topit pentru tunuri, cu scopul ca locuitorii să-și părăsească religia. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, 391, C. Rezachevici, „Pribegia", în *Petru Rareș*, București, 1977, 193.

61 Constantin Rezachevici, „Politica internă", în *Petru Rareș*, București, 1978, 226, idem, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, I, 442; Eugen Denize, *op. cit.*, 205.

62 *Călători străini*, I, 236; originalul latin la N. Iorga, *Documente*, XXIII, 44: „Scire debetis Palatinum misisse magnum quemdam Curiensem suum Selha dictum cum valida manu verisus Soroka, propter arcendos Tartaros, quos aut sua, aut Maiestatis Regie in dicionem impetum facturos esse certior est redditus. Itaque ne sitis huius hiemis valde securi"

63 Editorii întrebându-se dacă nu este vorba de Scripcă (*Călători străini*, I, 236, n. 6). Într-adevăr, un Spiridon Scripcă, pârcălab de Neamț, încă din prima domnie a lui Petru Rareș, boier de divan care a rămas printre membrii Sfatului domnesc și pe timpul lui Lăcustă (Maria Magdalena Szekely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2002, 421-422).

64 Hârlăul era reședința favorită a lui Ștefan Lăcustă, v. Ștefan S. Gorovei, „Ștefan Lăcustă", în *Petru Rareș*, 167.

65 În mai multe izvoare din epocă întâlnim menționate aceste atacuri: Hurmuzaki, II/4, 274-275; 276-278; Hurmuzaki, supliment. II/1, 125-128; A. Veress, *o cit.*, 23-25; Corfus, *Documente*, 38-39, nr. 30; *Cronicile slavo-române*, 174.

66 Constantin Rezachevici, „Politica internă", în *Petru Rareș*, București, 1978, 226, N. Iorga*, Chilia și Cetatea Albă*, 349: „a Thabucza stharosthe Soroczskyego aby pvsczyl".

67 Pâslariuc*, Raporturile politice*, 118.

68 Sultanul ar fi promis în ianuarie 1541 retrocedarea țării „cu toate precum a fost în timpul domniei tatălui său și a bunicului său, în care hotare l-au ținut acei înaintași ai săi (...) cum au fost la început", ba pe deasupra și Transilva-

nu doar componenta financiară a contat, ci și presiunea „aliaților“ polonezi, care pe parcursul anului 1539 au încercat activ să-l convingă pe sultan să le retrocedeze moldovenilor într-o formă sau alta teritoriile confiscate[69].

Otomanii au ales soluția retrocedării „cu despăgubiri“. La 1542 Petru Rareș recunoștea că și-a răscumpărat revenirea din averea personală[70]: „Dacă nu aș fi plătit din averile mele pentru a redeveni domn, locul meu ar fi fost ocupat de un turc, ca la Buda“[71]. O altă solie ne clarifică în privința sumei plătite. Este vorba despre legația moldovenească la curtea lui Ioan cel Groaznic din 8 septembrie 1542, compusă din Cristea pârcălab, Petru Cârcovici și Ioan Diacul, care îl informa pe marele cneaz al Moscovei că sultanul i-a întors lui Rareș domnia „cu două părți din Moldova“, deci partea de răsărit a țării, cu excepția raialelor din sud și a Tighinei, „pentru 300000 de zloți roșii, pe lângă darea pe care i-o dă anual“[72]. În această sumă au intrat, probabil, toate plățile făcute de Rareș, inclusiv și cele pentru redobândirea domniei. Retrocedarea definitivă a celor 35 de sate aflate între Tighina și Cetatea Albă a avut loc abia la 1552, după turcirea lui Iliaș Rareș[73]. Haraciul rămânea același[74], doar că se impunea obligativitatea ca o dată la trei ani domnul să vină în persoană la Constantinopol pentru aducerea omagiului și reconfirmarea domniei. S-a presupus că asemenea condiții favorabile ar fi explicat trecerea atât de rapidă a boierimii de partea lui Petru Rareș la Galați în februarie 1541[75].

În realitate, lucrurile au fost mult mai complicate, sultanul ezitând o vreme să restituie teritoriul promis. Astfel, încă în martie 1541 Petru Rareș prin solul său, Nicolae Burlă, îi transmitea regelui polon știrea conform căreia Soliman l-ar fi iertat definitiv pe Rareș, retrocedându-i toată țara, inclusiv Tighina cu teritoriul adiacent, pentru care trebuia să plătească însă 10.000 de zloți, bani cheltuiți de otomani pentru construirea cetății de piatră a Benderului[76]. După Nicolae Iorga însă, sultanul îl obliga pe Rareș să plătească această sumă ca despăgubiri pentru distrugerea parțială a cetății de către răsculați în toamna-iarna 1540/1541[77]. Cu alte cuvinte, otomanii doreau să-și scoată „investiția“ pentru citadelă. Însă, la revenirea în țară, Petru nu a mai avut lichiditățile necesare, parte din cauza plăților făcute, parte din cauza confiscării tezaurului, parte din cauza secetei, urmată de o invazie a lăcustelor (de la care a și primit porecla predecesorul său)[78]. Iată de ce încearcă disperat să împrumute bani de la regele Sigismund, fiind gata să se achite parțial în produse naturale, dar este refuzat[79]. În ianuarie 1542 se mai credea că sultanul este disponibil să aștepte[80], dar se pare că aceasta a fost o stratagemă din partea Porții, în realitate Soliman nefiind dispus să retrocedeze Tighina[81].

Mai mult decât atât, circulau tot mai multe informații conform cărora otomanii încercau să obțină mai multe teritorii la est de Prut. În mai 1542, Petru Vartic, sol în Polonia, știa că sultanul „a cerut de curând pentru sine Orheiul. Din aceste pricini, voievo-

---

nia, adică Ciceul, Cetatea de Baltă și, eventual, Bistrița, v. Rezachevici, *Petru Rareș*, I, 428-429; Hurmuzaki, XV/1, 396-397.

69 În instrucțiunile date lui Toma Sobocki din 22 decembrie 1539, se cerea sultanului dreptul de a răscumpăra teritoriile moldovenești ocupate cu un an înainte. Ar fi fost bine dacă sultanul „i-ar da înapoi (domnului Moldovei, Ștefan Lăcustă, n.n.) câmpiile dezlipite de țara Moldovei, dacă nu s-a putea ca dar, atunci pe bani“ (Ilie Corfus, *Documente*, 25). Solia lui Iacob Wilamowski repetă aceeași rugăminte direct lui Soliman Magnificul (*ibidem*, 26-27). Problema retrocedării teritoriilor anexate s-a aflat și în atenția habsburgilor (Hurmuzaki, II/1, 207; *Călători străini*, I, 232-233, solia lui Laski).

70 Din averea personală însemna că s-a împrumutat de la finanța constantinopolitană în timpul șederii sale în capitala imperiului. Pentru această practică a se vedea I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit, până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Iași, 1989.

71 Hurmuzaki, Supliment II/1, 157-159, către regele Poloniei, 1542.

72 *Polnoe sobranie russkih letopisej*, vol. XXVIII, Moscova, 1965, 45, 143.

73 Veliman, „Câteva considerații“, 285-301; idem, „Un document turc de 1552 concernant le kharatch de la Moldavie“, *Studia et acta orientalia*, XI (1982), București, 100-104.

74 Hurmuzaki, supliment I/1, 3. Unele izvoare, însă, afirmă că restructurarea plăților pentru răscumpărarea teritoriilor s-ar fi făcut pe baza dublării haraciului de la 15.000 la 30.000 de florini, Veliman, „Câteva considerații“, 288-289.

75 Rezachevici, *Cronologia*, 581; idem, „Politica externă“, în *Petru Rareș*, 231, 234.

76 Hurmuzaki, II/4, 199-200; Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, 429.

77 Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, 351.

78 Iorga, *Documente*, XXIII, 48.

79 Hurmuzaki, supl. II/1, 158.

80 Scrisoarea lui Sieniawski către Bona Sforza din 21 ianuarie 1542 conține informații despre întrevederea sa cu solul moldovean Avram Banilovschi, staroste de Cernăuți, în care afirmă că Petru Rareș „vrea să aibă și Tighina și are și făgăduința de la împăratul turcilor, numai să plătească și să aducă cezarului cheltuiala zidirii (cetății)“, Constantin Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, II (1990), nr. 7-8, 698.

81 Idem, *Petru Rareș*, I, 433.

dul și toți oamenii din stăpânirea lui au hotărât să depărteze de pe grumajii lor puterea Turcului". Drept rezultat, Petru Rareș își reorientează treptat politica externă spre apropierea cu statele creștine, încheind tratat cu habsburgii și „sponsorizând" expediția antiotomană a lui Joachim de Brandenburg[82]. Documentele atestă și presiunea din partea boierilor, pentru a continua o politică activă pentru eliberarea teritoriilor ocupate[83]. Această stare de spirit era întărită și de diversele zvonuri, inclusiv în mediile diplomatice, cum că otomanii și-ar dori mai mult, inclusiv ținutul Sorocii. Astfel, cu ocazia unei comisiuni de trasare a hotarului dintre Imperiul Otoman și Regatul Jagellon, oficiali polonezi și-au exprimat îngrijorarea în privința intențiilor Porții de a anexa mai multe teritorii nu doar din „pustele" din stânga Nistrului (*Dikoe Polje*), dar „și voievodului Moldovei i-ar lua, după aceste terenuri nepopulate, mult pământ peste Nistru, de la Soroca"[84]. Despre posibilitatea construirii unei cetăți, fie vizavi de Orhei, fie vizavi de Soroca avertiza partea polonă și solul moldovean Avram Banilovschi în ianuarie 1542[85].

Totuși, Rareș a știut să tragă concluzii din experiența trecută și nu a mers la un conflict deschis cu otomani, încercând pe cale diplomatică să soluționeze ceea ce boierii lui Alexandru Cornea nu au reușit pe cale militară[86]. Folosindu-se de conjunctura politică dificilă (spre deosebire de 1538), domnul moldovean joacă abil pe serviciul acordat lui Soliman în problema Transilvaniei, unde face câteva expediții încununate cu succes[87] și obține bunăvoința suzeranului în retrocedarea teritoriilor reținute în răsăritul Moldovei, cu excepția Tighinei, în anul 1542 (întărită de trimiterea fiului ca ostatec[88]).

Credem că decizia de păstrare a Benderului din partea otomanilor a dus după sine la cea a distrugerii cetății de la Orhei, care intră de acum încolo în declin[89], și la retrocedarea Lăpușnei, după cum am arătat pe cazul Căprianei. Iată de ce Petru Rareș ia decizia să întărească cetatea Sorocii la 1543 cu meșteri bistrițeni[90].

Concluzie. Din datele de care dispunem la ora aceasta, nu putem afirma că Soroca ar fi fost trecută în toamna lui 1538 sub administrație otomană, fiind pus în ea un sangeac, așa cum arată scrisoarea lui Matthias Loboczky, de altfel singurul document care afirmă acest lucru. Cetatea a rămas condusă de pârcălabi moldoveni, fiind o pavăză la frontiera de răsărit, așa cum a fost concepută[91]. Iar teritoriile care au fost răscumpărate fie pe bani, fie contra unor servicii de ordin militar în anul 1542 au fost mai degrabă Lăpușna și Orhei.

Summary

WAS SOROCA TRANSFORMED IN RAYA AT 1538?

In this article the author calls into question the issue of the including of Soroca fortress within the territory ruled directed by the Ottomans (*raya*) after the Sulleyman's campaign in Moldavia in 1538. Researching a variety of sources, it is concluded that northern line of the conquest comprising the districts of Orhei and Lăpușna and not Soroca, which remained during those events under Moldavian administration.

---

82 Corfus, *Documente,* 59; Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, II, 433.

83 „Se va răscula, dacă va avea de la Măria Ta (Ferdinand Habsburg, n.n.) câteva tunuri și pedestri pentru a ataca cetatea Tighinei, din nou zidită", ca mai apoi să adauge că „moldovenii nu pot suferi nici într-un chip că li s-a luat cea mai frumoasă parte a Moldovei [Moldauienses nullo modo ferre possunt ademptam illis esse nobiliorem Moldauiae partem] și vor îndemna pe domn la răscoală, iar el nu va putea să se împotrivească acestor cereri, dacă vor ști ei că Maria Ta vrei să-i ajuți" (Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, 190-191; Hurmizaki, II/1, 217).

84 Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, II, 432.

85 Corfus, *Documente*, 71.

86 Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, II, 429-430.

87 Idem, „Politica externă", în *Petru Rareș*, 251-252.

88 Era primul fiu, numit Alexandru (a se vedea *ibidem*, 246). Trimis la Constantinopol în mai 1542, Hurmuzaki, II/1, 225.

89 Lucian Chițescu, „Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare", *Revista de istorie*, t. 28, nr. 10, 1975, 1533-1546.

90 Hurmuzaki, XV, 432; Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină*, II, 247.

91 Importanța strategică a Sorocii o găsim chiar în salvconductul emis pe Bogdan-Vodă cel Orb lui Cozma Șarpe, trimis în solie la Sigismund al Poloniei în 1512. În cadrul acestuia se vorbește foarte clar despre castelul („замок"), care este pază împotriva „păgânilor" **(сторожа шт(ъ) поганства)**, v. Hurmuzaki, II/3, p. 699.

FILE DIN ISTORIA PROTEJĂRII CETĂȚII SOROCA ÎN ANII 1919-1944

Elena PLOȘNIȚA

În perioada interbelică au loc prefaceri profunde în viața social-politică, economică și culturală a României. Această perioadă a reprezentat un vârf în spațiul culturii, realizările fiind realmente notabile, existând un dublu salt: calitativ și cantitativ. Mutațiile semnificative produse în domeniul culturii au creat, de fapt, o nouă filozofie a protejării patrimoniului cultural. Din această filozofie au derivat importante realizări pe plan național și regional. Organismul care a tutelat în anii 1919-1944 protecția patrimoniului cultural a fost Comisiunea Monumentelor Istorice, înființată în 1892. După Marea Unire din decembrie 1918 și crearea statului unitar național român, activitatea Comisiunii s-a extins, firesc, și în noile provincii. S-au înființat secții regionale menite să impulsioneze eforturile locale în direcția conservării patrimoniului. A fost creată o asemenea Comisiune și la Chișinău, scopul căreia era de a asigura integrarea Basarabiei în statul unitar românesc și din punct de vedere al ocrotirii patrimoniului. Nu ne propunem în acest articol să analizăm detaliat activitatea Comisiunii Monumentelor Istorice sau problema protecției patrimoniului cultural în perioada interbelică. Interesul nostru se îndreaptă spre cetatea Soroca, rolul și locul căreia în societate și în peisajul cultural al țării s-au modificat pe parcursul timpului. De o atenție deosebită s-a bucurat cetatea în perioada interbelică. Vom insista asupra rolului Comisiunii în protejarea cetății Soroca, asupra aportului administrației locale și a comunității în protejarea acestui monument în perioada 1919-1944. În privința opțiunii cronologice – anii 1919-1944 – explicația constă în faptul că aceste decenii s-au dovedit a fi pline de realizări în domeniul protecției patrimoniului cultural și este o perioada care merită a fi explorată. În privința bazei documentare ne-am sprijinit pe informațiile de arhivă stocate în fondurile Arhivei Direcției Monumentelor Istorice din București. Am apelat la materiale de arhivă, din care propunem fragmente *in extenso* fie datorită conciziunii și limpezimii lor, fie pentru recrearea atmosferei din acea epocă. Din

Fig. 1. E. Ploșniță și I. Tentiuc, secvență de la conferință

marea operă de ocrotire a patrimoniului cultural am deslușit un singur monument – Cetatea Soroca. Comisiunea Monumentelor Istorice de la București și Chișinău a acordat o atenție deosebită ocrotirii acestui monument istoric. Menționăm că Comisiunea din Basarabia a fost creată în 1918[1], dar și-a început activitatea în anul 1919 și a fost cea mai independentă, lucru remarcat și de Nicolae Iorga, care sublinia că „Basarabia lucrează deosebit și se poate întâmpla să fie criticați pentru cutare lucru de acolo, dar ceam fi vinovați când Comisia locală își atribui de la început o autonomie care continuă?“[2]. O preocupare constantă a Comisiunii basarabene, poate cea mai dificilă, a fost cercetarea, întreținerea, conservarea și restaurarea cetăților moldovenești medievale. Problema protejării cetăților de pe Nistru apare în programul Comisiunii în anul 1922, atunci încep primele lucrări de întreținere a cetății lui Ștefan cel Mare de la Cetatea Albă, cetate care a fost atât în vizorul Comisiunii centrale de la București, cât și a Comisiunii de la Chișinău începând cu 1922 până în 1944. În ceea ce privește cetatea Soroca, primele acțiuni practice de întreținere a cetății au loc începând cu anul 1923. La începutul anului 1926, Comisiunea din Basarabia trimite la București programul de activitate

[1] Arhiva DCMIB, d. 775, f. 29.

[2] Nicolae Iorga, „Monumentele noastre și opera Comisiunii Monumentelor Istorice“, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București (1938): 57.

pentru anul 1926, menționând faptul că „activitatea Comisiunii pe anul 1926 este condiționată de mijloacele ce se vor pune la dispoziție – Comisiunea are nevoie de un local propriu, astăzi adăpostindu-se în clădirea Liceului real în condiții puțin mulțumitoare. Pentru anul 1926 are nevoie de următorul buget:

– studii și fotografiere – 120.000 lei;
– tipărirea Anuarului – 120.000 lei;
– consolidarea cetăților – 450.000 lei;
– alte lucrări și reparații – 150.000 lei“[3].

Cel mai mare buget era planificat pentru consolidarea cetăților de pe Nistru. Subliniem, ca și în anul 1925, în anul 1926 Comisiunea basarabeană planifica să cheltuie mai mult de jumătate din buget pentru consolidarea zidurilor cetății Cetatea Albă, amenințate cu ruină[4].

Primele săpături arheologice la Soroca în perioada interbelică sunt efectuate în vara anului 1928 când Virgil Drăghiceanu, secretarul Comisiunii din București, este delegat la Soroca cu executarea unor săpături arheologice[5]. După sosire, el trimite o telegramă Comisiunii din București, solicitând să fie trimis la Soroca un arhitect. În august 1928 V. Drăghiceanu apelează la poliția din orașul Soroca: „Pentru buna păstrare a acestui monument istoric, am onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune ca cel mai apropiat post de sergenți din apropiere să cerceteze din când în când cetatea și să aresteze pe oricine ar escalada poarta sau ar strica zidurile cetății“[6]. El face un demers și pe numele primarului orașului Soroca: „Constatându-se că la cetatea Soroca se dărâmă zidurile cetății de către indivizi fără căpătâi și copiii școlilor, ce se cațără zilnic pe ziduri, dărâmând bolovanii, este de dorit să înscrieți în buget un post de paznic pe care să-l îndeplinească unul din vecinii cetății care ar deține cheile, astfel cetatea a fost păzită și în timpul ocupației rusești“[7]. Comisiunea din București a intervenit în acest sens pe lângă Ministerul de Război, propunând ca grănicerii să facă de pază la cetate. Săpăturile arheologice la Soroca în anul 1928 au durat o lună de zile.

Cu privire la rezultatele săpăturilor de la Soroca, Virgil Drăghiceanu a prezentat două rapoarte: unul a fost depus la Muzeul Militar Național, iar altul la Comisiunea Monumentelor Istorice din București și

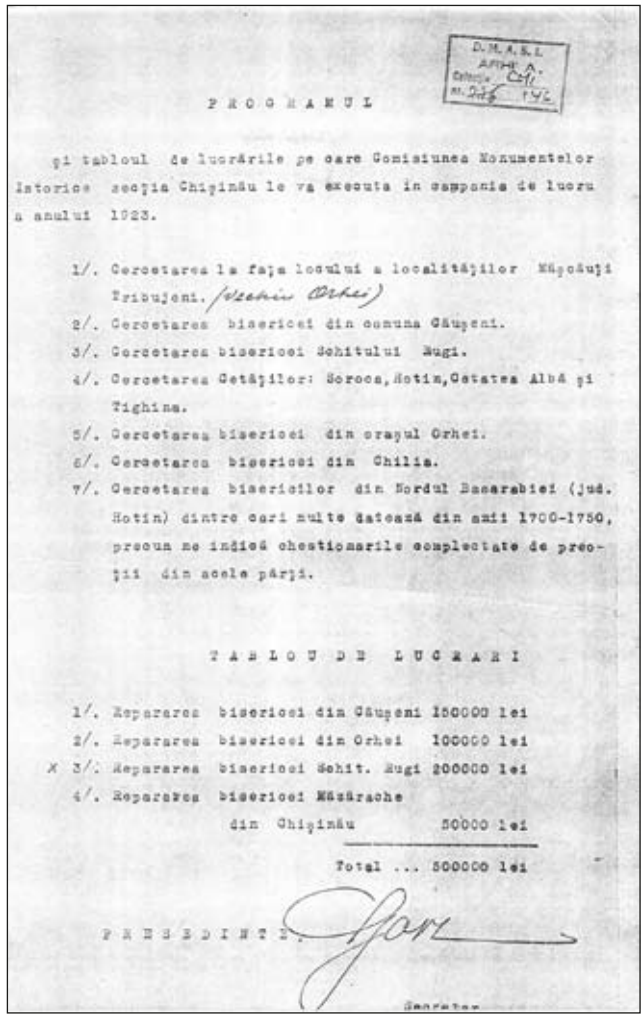

P R O G R A M U L

și tabloul de lucrările pe care Comisiunea Monumentelor Istorice secția Chișinău le va executa în campania de lucru a anului 1923.

1/. Cercetarea la fața locului a localităților Măgăuți Tribujeni. (Hramul Orhei)
2/. Cercetarea bisericei din comuna Căușeni.
3/. Cercetarea bisericei Schitului Rugi.
4/. Cercetarea Cetăților: Soroca, Hotin, Cetatea Albă și Tighina.
5/. Cercetarea bisericei din orașul Orhei.
6/. Cercetarea bisericei din Chilia.
7/. Cercetarea bisericilor din Nordul Basarabiei (jud. Hotin) dintre cari multe datează din anii 1700-1750, precum ne indică chestionarele completate de preoții din acele părți.

T A B L O U D E L U C R Ă R I

1/. Repararea bisericei din Căușeni 150000 lei
2/. Repararea bisericei din Orhei 100000 lei
X 3/. Repararea bisericei Schit. Rugi 200000 lei
4/. Repararea bisericei Mănăstirea din Chișinău 50000 lei

Total ... 500000 lei

P R E Ș E D I N T E ,

Fig. 2. Programul de activitate a Comisiunii Monumentelor Istorice din Basarabia pentru anul 1923, semnat de Paul Gore, președintele Comisiunii

o informație a fost trimisă Comisiunii din Basarabia. În Raportul prezentat Comisiunii din București V. Drăghiceanu consemna următoarele: „Am terminat după 25 de zile de lucru săpăturile arheologice în interiorul și exteriorul cetății. Am constatat că cetatea avea o circumvalație exterioară. În interior am săpat și cărat pământul la o adâncime de 1,50-3 m, dând de 2 puțuri de 8-9 metri, am găsit rămășițe de val românești, câteva monede turcești, rusești și poloneze, teracotă de sobă. Aceste vase ca și arhitectura cetății indică pe deplin originea românească a cetății. Au fost găsite materiale de muniționi – de la piatră găurită și ghiulele de piatră, la gloanțe și ghiulele de fier“[8]. Un alt raport privind săpăturile arheologice de la Soroca și toate materialele depistate în cadrul săpăturilor au fost prezentate de V. Drăghiceanu Muzeului Militar Național din București. Subliniem că Muzeul Militar Național din București a fost fondat

[3] Arhiva DCMIB, d. 775, f. 3.
[4] Arhiva DCMIB, d. 775, f. 3.
[5] Arhiva DCMIB, d. 806, f. 1.
[6] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 5.
[7] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 6.
[8] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 4.

în anul 1923 prin înaltul decret al regelui Ferdinand I din 18 decembrie 1923. Primul director științific a fost Vasile Pârvan, iar din 1925 generalul Radu R. Rosetti. Adăugăm că toate investigațiile arheologice efectuate în Basarabia, în perioada interbelică au fost executate de acest muzeu. Astfel, în anul 1928 Consiliul de conducere al Muzeului Militar Național, prezidat de generalul Radu R. Rosetti, conformându-se obiectivelor fixate instituției de cercetare arheologică la „vechile cetăți", începea săpăturile arheologice la Soroca sub conducerea profesorului Drăghiceanu. În anul următor, în 1929, Muzeul Militar Național a extins cercetările arheologice la Cetatea Albă. Nu ne vom opri la rezultatele săpăturilor de la Cetatea Albă. În cazul nostru, ne interesează cetatea Soroca. Cercetătorul român Sergiu Iosipescu consideră că „rezultatele săpăturilor întreprinse la Soroca de Virgil Drăghiceanu au rămas necunoscute, nici un raport neînsoțind materialul arheologic aflat în colecția muzeului, din fericire, totuși fișat de descoperitor. El constă în ceramică – uneori smălțuită și făcând evident trecerea între aceea de secol XIV de factură bizantină și cea din secolul al XVII-lea – feronerie (fragmente de lame, vârfuri de săgeți, piese de harnașament, arici de cavalerie etc.) și ghiulele de piatră, databile cu sec. XIV-XVII. Din săpăturile arheologice întreprinse în anii 1928-1931, alături de materialul arheologic care se află în patrimoniu, o parte este expus, Muzeul Militar Național s-a îmbogățit și cu ridicările în plan ale cetății Soroca, precum și cu fotografii, unele cu clișee pe sticlă de o mare valoare (ele astăzi se află încolecția de Hărți și Planuri, precum și în fototecă). Ele reflectă situația acestor monumente istorice în momentul dezgropării unor fragmente ale construcțiilor, multe dispărute apoi ca și relația dintre piesele descoperite și contextul aflării lor, iremediabil pierdut prin săpături. Este de remarcat și planul cetății Soroca. Din păcate, odată cu îndepărtarea generalului Radu R. Rosetti de la conducerea muzeului și impunerea unor directori fără pregătirea cuvenită funcției, săpăturile arheologice patronate de instituție au fost sistate. Toate aceste piese vin să îmbogățească imaginea acelor vremi și colecțiile muzeului"[9].

Săpăturile arheologice efectuate la Soroca au continuat și în anii 1929-1932. Este necesar să menționăm că „din păcate, unele din săpăturile arheologice efectuate la Soroca în anii 1928-1932 nu au fost concludente. Aceste săpături nu s-au finalizat prin rapoarte de cercetare, unele rapoarte nu au conținut detalii (planuri, profile ale secțiunilor) care să conducă la o datare mai precisă"[10]. Proiectul săpăturilor arheologice inițiat la Soroca în 1928 a fost abandonat în anul 1932.

Și Biserica se include în procesul de ocrotire a cetăților de pe Nistru, inclusiv a cetății Soroca. Visarion, episcopul Hotinului, scria la 1 martie 1929 lui Nicolae Iorga: „În cuprinsul eparhiei noastre se găsesc ruinele a două din vestitele cetăți de pe Nistru, adică a Sorocii și a Hotinului, pe care le-am văzut de repetate ori, cu gândul de a comunica apoi starea lor forurilor în drept de a se îngriji de ele, și cu dorința ca îndeosebi Comisia Monumentelor Istorice să nu le amâie luarea aminte trebuitoare. Fără îndoială, e de prisos a mai schița într-o simplă foaie de corespondență trecutul lor istoric și considerațiunile pentru care aceste cetăți nu trebuie să mai rămână în stare de ruine părăsite ca până acum, dorim totuși a atrage luare aminte a Comisiei centrale asupra lor, făcând următoarea mijlocire: Cu adresa noastră nr. 7374 din anul trecut 1928 am scris secției din Chișinău că aceste cetăți trebuie aduse în stare de a vorbi mai lămurit și întotdeauna despre vremile de cumplite frământări prin care a trecut pământul și poporul acestei laturi de țară, căci ruinele au graiul cel mai pătrunzător pentru suflet și minte. Soroca, și îndeosebi Hotinul, istoricește interesează pe poloni, și pe ruși, și pe turci care au hrănit cu sângele lor pământul ei înconjurător dar în chip deosebit ele ne privesc pe noi românii, iar minunatele lor așezări pitorești și geografice trebuie să fie motive puternice care să ne îndemne a ne ocupa de ele cât mai de aproape și cât mai curând. Și am propus să se ia măsuri cu ajutorul cărora trebuie făcute următoarele lucrări:

- scoaterea la iveală a tuturor ruinelor din moluzul ce le acoperă;
- reconstituirea, pe cât va fi cu putință, a părților însemnate din ele și în orice caz, întreținerea lor cu toată îngrijirea civilizată trebuitoare; apoi
- împodobirea lor cu parcuri bine întocmite și supravegheate de comună și județ.

Cum, însă, secția din Chișinău nu are mijloace pentru începutul unor asemenea lucrări, ne îndreptăm de data aceasta Comisiei centrale, cu atât mai

[9] Sergiu Iosipescu, „Ștefan cel Mare și vremea sa în Muzeul Militar Național", *Revista muzeelor* 3 (2004): 38.

[10] Iosipescu, „Ștefan cel Mare", 39.

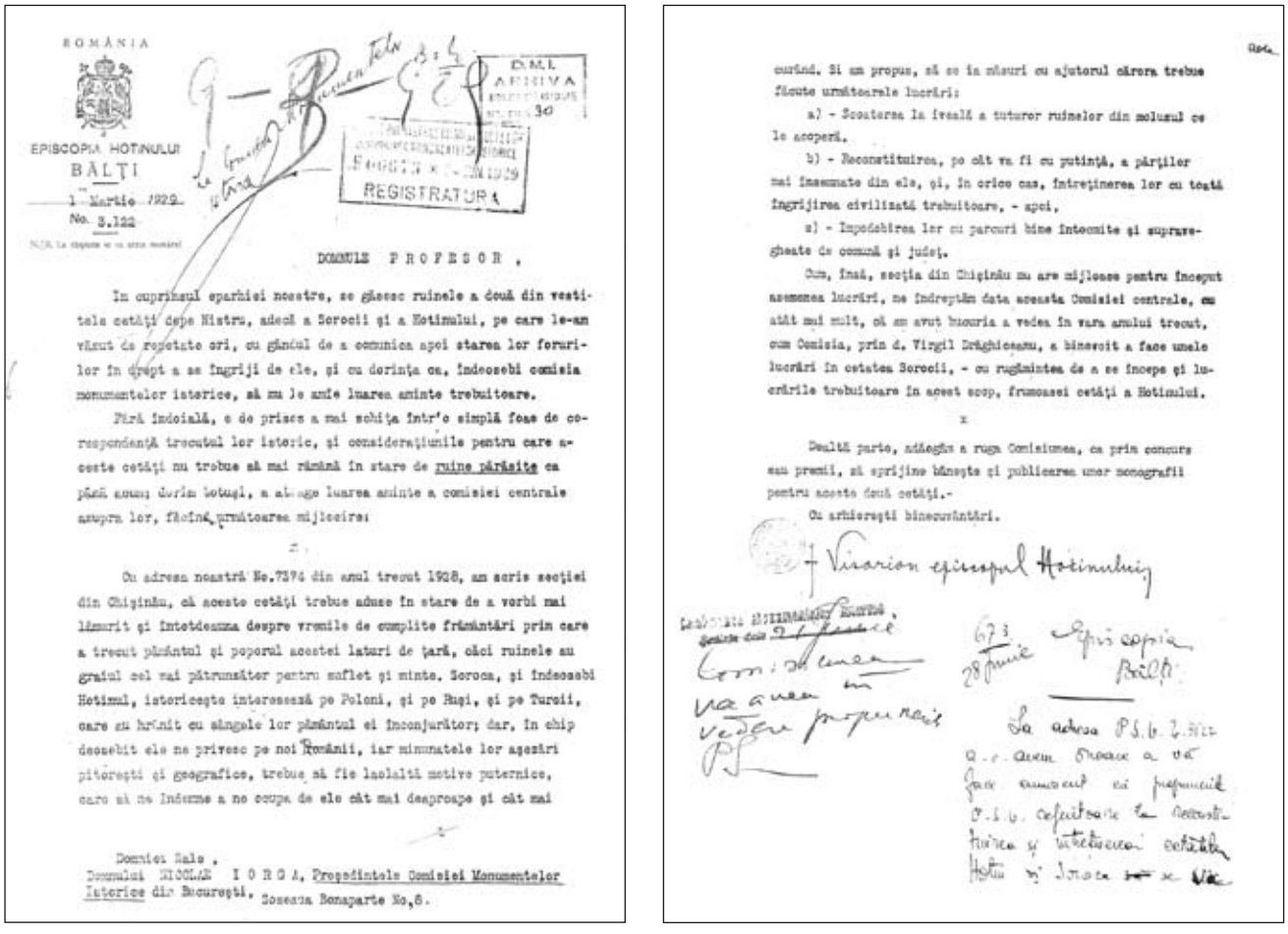

ROMÂNIA

EPISCOPIA HOTINULUI
BĂLȚI

1 Martie 1929
No. 3.122

DOMNULE PROFESOR,

In cuprinsul eparhiei noastre, se găsesc ruinele a două din vestitele cetăți depe Nistru, adecă a Sorocii și a Hotinului, pe care le-am văzut de repetate ori, cu gândul de a comunica apoi starea lor forurilor în drept a se îngriji de ele, și cu dorința ca, îndeosebi comisia monumentelor istorice, să nu le amie luarea aminte trebuitoare.

Fără îndoială, e de prisos a mai schița într'o simplă foae de corespondență trecutul lor istoric, și considerațiunile pentru care aceste cetăți nu trebue să mai rămână în stare de ruine părăsite ca până acum; dorim totuși, a atrage luarea aminte a comisiei centrale asupra lor, făcînd următoarea mijlocire:

Cu adresa noastră No.7374 din anul trecut 1928, am scris secției din Chișinău, că aceste cetăți trebue aduse în stare de a vorbi mai lămurit și întotdeauna despre vremile de cumplite frământări prin care a trecut pământul și poporul acestei laturi de țară, căci ruinele au graiul cel mai pătrunzător pentru suflet și minte. Soroca, și îndeosebi Hotinul, istoricește interesează pe Poloni, și pe Ruși, și pe Turcii, care au hrănit cu sângele lor pământul ei înconjurător; dar, în chip deosebit ele ne privesc pe noi Românii, iar minunatele lor așezări pitorești și geografice, trebue să fie laolaltă motive puternice, care să ne îndemne a ne ocupa de ele cât mai deaproape și cât mai

Domniei Sale,
Domnului NICOLAE IORGA, Președintele Comisiei Monumentelor Istorice din București, Șoseaua Bonaparte No.8.

curând. Si am propus, să se ia măsuri cu ajutorul cărora trebue făcute următoarele lucrări:

a) - Scoaterea la iveală a tuturor ruinelor din molusul ce le acoperă.

b) - Reconstituirea, pe cât va fi cu putință, a părților mai însemnate din ele, și, în orice caz, întreținerea lor cu toată îngrijirea civilizată trebuitoare, - apoi,

c) - Impedebirea lor cu parcuri bine întocmite și supravegheate de comună și județ.

Cum, însă, secția din Chișinău nu are mijloace pentru început asemenea lucrări, ne îndreptăm data aceasta Comisiei centrale, cu atât mai mult, că am avut bucuria a vedea în vara anului trecut, cum Comisia, prin d. Virgil Drăghiceanu, a binevoit a face unele lucrări în cetatea Sorocii, - cu rugămintea de a se începe și lucrările trebuitoare în acest scop, frumoasei cetăți a Hotinului.

x

Dealtă parte, adăogăm a ruga Comisiunea, ca prin concurs sau premii, să sprijine bănește și publicarea unor monografii pentru aceste două cetăți.-

Cu arhierești binecuvântări.

† Visarion episcopul Hotinului

Fig. 3. Adresa nr.3.122 din 01 martie 1929 a episcopiei Hotinului, semnată de Visarion, episcopul Hotinului, trimisă la Comisiunea Monumentelor Istorice din București, lui Nicolae Iorga, cu propuneri concrete privind ocrotirea și valorificarea cetăților de pe Nistru.

mult că am avut bucuria a vedea în vara anului trecut, cum Comisia, prin Virgil Drăghiceanu, a binevoit a face unele lucrări în cetatea Soroca – cu rugămintea de a se începe și lucrările trebuitoare în acest scop, frumoasei cetăți a Hotinului. Pe de altă parte, adăugăm a ruga Comisiunea ca prin concurs sau premii, să sprijine financiar și publicarea unor monografii pentru aceste două cetăți“[11].

Autoritățile militare și publice din Soroca manifestau grijă și interes față de monumentele istorice din oraș. La 18 octombrie 1935, comandantul Legiunii din Soroca, Modest Isopescu înștiința Comisiunea din București despre necesitatea confecționării unei porți: „Intenționăm să confecționăm o poartă de stejar, demnă de cetatea Soroca, și cum nu avem nici un model, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a ne trimite câteva modele, indicându-ne chiar pe cel care îl considerați mai potrivit pentru ca maistrul meu lemnar să poată confecționa poarta, căci ceea ce este astăzi numai poartă de cetate nu este“[12].

În 1936 continuă cercetările privind cetatea Soroca, în acel an basarabeanul Valentin Voițehovski, student la Academia de Arhitectură din București, fiind delegat la Soroca în acest scop. Cu această ocazie, la 4 iulie 1936, Comisiunea din București informa comandantul companiei de grăniceri despre faptul că „Domnul Valentin Voițehovski, student la Academia de Arhitectură, fiind delegat în conformitate cu Regulamentul Academiei cu scopul de a efectua relevarea unui monument național și în cazul de față fiindu-i dată cetatea Soroca, am onoarea a vă ruga să binevoiți a-l încuraja să facă măsurătoarele, crochiurile și fotografiile pentru îndeplinirea misiunii ce i s-a dat“[13].

În 1936 Eforia Cetății Soroca trimite arhitectului Ștefan Balș, la București, un proiect de poartă, o schiță model. După acest proiect, la cetatea Soroca, a fost executată o nouă poartă. Odată realizată poarta, o fotografie a acesteia a fost trimisă Comisiunii din București și alta Comisiunii din Basarabia.

[11] Arhiva DCMIB, d. 809, f. 30.
[12] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 12.
[13] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 14.

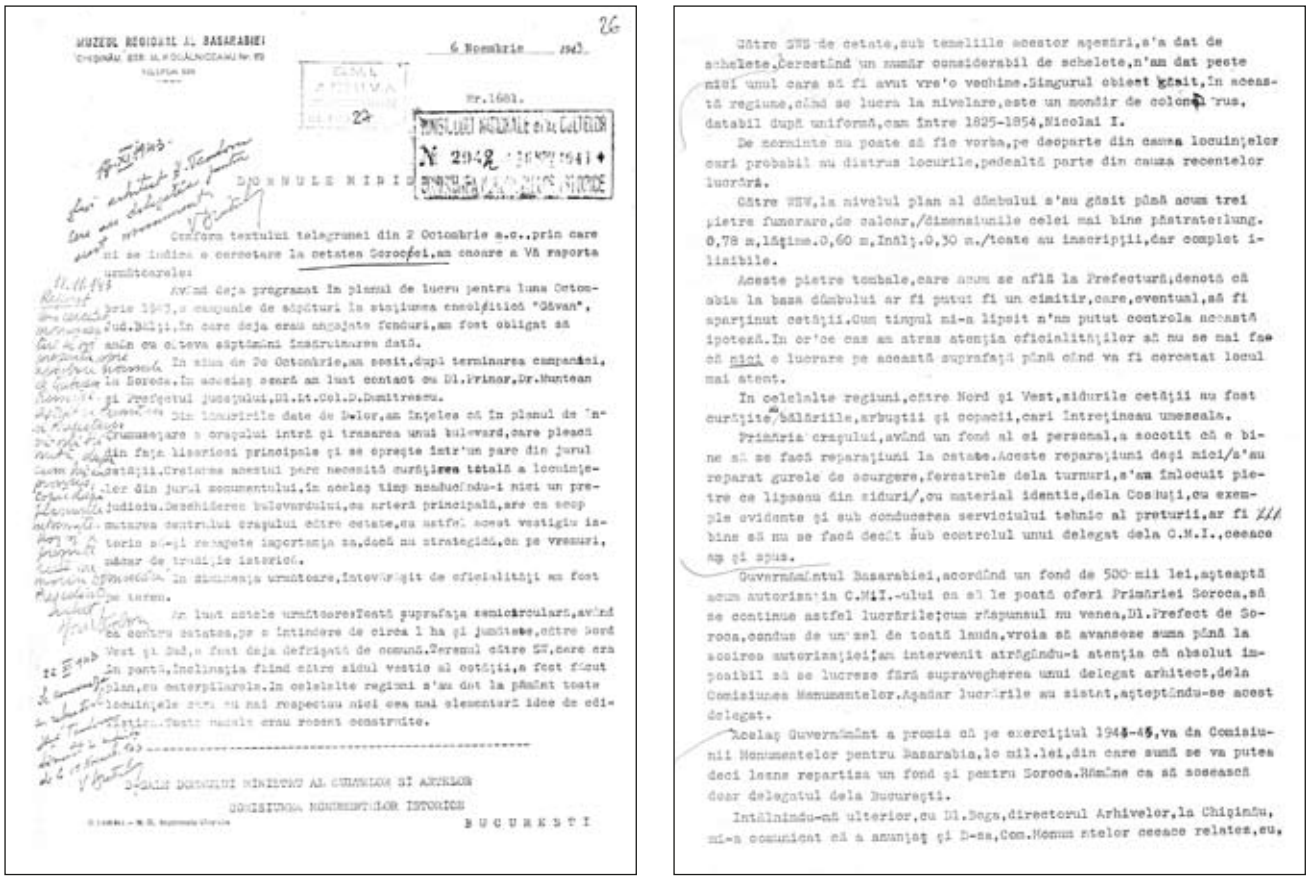

Fig. 4. Referatul lui Vlad Zirra, asistent arheolog la Muzeul Regional al Basarabiei, despre rezultatele investigațiilor de teren efectuate la cetatea Soroca în a doua jumătate a lunii octombrie 1943, trimis la 6 noiembrie 1943 Ministrului Cultelor și Artelor și Comisiunii Monumentelor Istorice din București.

În anii 1937-1939 Comisiunea din Basarabia a efectuat fotografierea tuturor monumentelor istorice din ținut și a pieselor de o valoare deosebită din instituțiile muzeale. În 1940, președintele Comisiunii din București solicita lui Ștefan Ciobanu următoarele: „Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a ne ceda clișeele ce eventual posedați cu privire la cetățile din Basarabia precum și orice monument istoric, fiindu-mi necesare pentru un album la care lucrează Comisiunea“[14].

Menționăm că în anii 1942 și 1943 Comisiunea din Basarabia face câteva demersuri la Institutul de Istorie din Iași, solicitând ajutor în cercetarea istorică și arheologică a Orheiului Vechi și a cetății Soroca. Institutul de Istorie din Iași retrimite aceste demersuri Comisiunii din București, care în vara anului 1942 hotărăște să amâne cercetările istorice și investigațiile arheologice la Soroca și Orheiul Vechi din lipsa de fonduri[15].

Lucrări de întreținere sau de restaurare a cetății Soroca au fost efectuate și în anii celui de al Doilea Război Mondial. La 5 septembrie 1943, prefectul județului Soroca, colonelul M. Dumitriu comunica Comisiunii din București următoarele: „În orașul Soroca, pe malurile bătrânului Nistru este situată cetatea voievodală a lui Ștefan cel Mare. Acest monument istoric, atât de important pentru neamul nostru românesc, în prezent are absolută nevoie de îngrijire radicală. Ne-am hotărât cu concursul răzeșilor soroceni să purcedem la restaurarea acestei cetăți, la amenajarea unui parc corespunzător și construirea zidului de împrejuire. Devizul de cheltuieli se ridică la suma de 5.000.000 de lei. Pentru a nu agrava bugetul guvernatorului, am luat o inițiativă de a organiza o colectă publică în vederea strângerii fondurilor necesare care să fie administrată de un Comitet județean constituit în acest scop. Înainte de a purcede la această mare operă națională, cu onoare vă rugăm să binevoiți a dispune autorizarea Dumneavoastră pentru dreptul de executare a acestor lucrări planificate“[16]. La scrisoarea în cauză Comisiunea din București a cerut devizul de cheltuieli și planul pentru aprobare, adresa fiind semnată de V. Brătulescu. Pe 2 octombrie 1943, profesorul A. Popa de la Comisiunea din

[14] Arhiva DCMIB, d. 815, f. 14.

[15] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 5.

[16] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 15.

MUZEUL REGIONAL AL BASARABIEI
CHIŞINĂU, STR. M. KOGĂLNICEANU Nr. 83
TELEFON 550

194

D.M.I.
ARHIVA
28

3/

In acest raport.

Tin să Vă comunic, cu această ocazie, că în timpul cât am stat la Soroca, am avut ocazia să recunosc şi un "vallum", care pleacă dela această localitate şi continuă pe malul Nistrului, închizând două bucle care le face fluviu, până la satul Soloneţ/24 km./Acest val este pomenit doar în hârţiile ruseşti din 1856 şi în ultimul timp, discutat dar nu cercetat, de savantul german, Uhlig, în revista germană "Prähistorische Zeitschrift", 1928.

Valul are acelaş aspect cu acel din sudul Basarabiei, dintre Copanca şi Leova; nu e roman, şi nu are un rol strategic. Cred, că valul dela Soroca are o folosinţă delimitativă şi probabil e făcut de paza cetăţii pentru un scop anumit, pentru moment. E fără posibilitate de datare.

Primiţi, Domnule Ministru, asigurarea înaltei mele consideraţiuni,

Asistent arheolog,

Vlad Zirra.

Bucureşti trimite o telegramă guvernatorului, în care semnalează următoarele: „Comisiunea Monumentelor Istorice din Bucureşti, aflând că în jurul cetăţii Soroca se fac lucrări de nivelare, care mutilează cunoscutul monument istoric şi distrug preţioase urme ale trecutului, avem onoarea a vă ruga să dispuneţi încetarea imediată şi desăvârşită a oricăror lucrări neautorizate de Comisiune, delegând pe domnul Zirra de la Muzeul Regional al Basarabiei să cerceteze la faţa locului, ca să raporteze Comisiunii asupra acestor lucrări făcute fără autorizaţie şi dispunând transportarea obiectelor găsite la Muzeul Basarabiei"[17]. În aceeaşi zi este trimisă o telegramă, la Chişinău, Muzeului Regional al Basarabiei, în care se solicita: „Rugăm trimiteţi la Soroca pe domnul Zirra, delegat de minister pentru a cerceta şi a raporta de urgenţă Comisiunii asupra lucrărilor de nivelare şi săpături ce s-au făcut la acea cetate fără autorizaţia Comisiunii, dispunând transportarea obiectelor găsite la Muzeul regional"[18]. La rândul său, Iosif Lepşi, directorul Muzeului Regional al Basarabiei, trimite la 7 octombrie 1943 o telegramă Comisiunii din Bucureşti, prin care informează despre situaţia de la Soroca, subliniind că „personal am fost la Soroca, am constatat o nivelare sumară a locului vechi, unde era cimitir lângă cetate. Urme de săpături nu sunt, obiectele găsite nu au fost predate muzeului. Am trimis asistentul Zirra la Soroca". Urmează o telegramă lui Aurel Popa, director general al Cultelor şi Artelor, prin care Leon Boga, de la Comisiunea din Basarabia, a considerat necesar să raporteze următoarele: „...din însărcinarea domnului guvernator al Basarabiei, împreună cu doctor Hotong, directorul Cultelor şi Culturii Naţionale din Basarabia, am vizitat cetatea Soroca. Lucrările de nivelare ce se execută privesc dărâmăturile vechi şi nu mutilează, ci dau orizont larg cetăţii Soroca, scoţând-o în relief. Cetăţii nu i s-a făcut nici o reparaţie. Din grija guvernatorului s-a instituit o pază permanentă la toate cetăţile, inclusiv la Soroca. Cu fondurile acordate se va asigura păstrarea şi conservarea monumentelor voievodale conform legii"[19].

În acelaşi an 1943, primăria Soroca a început lucrările de conservare şi a expediat o adresă către Comisiunea din Bucureşti, cerând să fie trimis reprezentantul Comisiunii din capitală. Acesta soseşte la Soroca pe 11 noiembrie. La 12 noiembrie 1943, V. Brătulescu făcea o solicitare primăriei oraşului Soroca printr-o telegramă: „...trimiteţi o copie a planurilor oraşului, planul cetăţii cu parcul proiectat şi vechile case dărâmate". Cele solicitate de secretarul Comisiunii din Bucureşti au fost expediate fără întârziere. Arhitectul Ştefan Balş scria la 14 ianuarie 1944: „Sunt de părere să se comunice prefecturii Soroca că s-au primit copiile planurilor trimise în număr de patru. Arhitectul delegat cu studiul chestiunii fiind în concediu medical, se amână rezoluţia până la întoarcerea sa". În ziua de 2 octombrie 1943 Vlad Zirra primeşte o telegramă din Bucureşti, de la Ministerul Cultelor şi Artelor, prin care i se indica o cercetare la cetatea Soroca. V. Zirra, colaborator la Muzeul Regional, avea deja programată pentru luna octombrie o cercetare arheologică la staţiunea eneolitică „Găvan" din judeţul Bălţi, dar a amânat-o şi a mers la Soroca. Aici i s-a comunicat că „în planul de înfrumuseţare a oraşului intră şi trasarea unui bulevard care pleacă din faţa bisericii principale şi se opreşte într-un parc din jurul cetăţii. Aranjarea acestui parc necesită curăţirea totală a locuinţelor din jurul monumentului, în acelaşi timp neaducându-i nici un prejudiciu. Deschiderea bulevardului ca arteră principală are ca scop mutarea centrului oraşului către cetate, ca astfel acest vestigiu istoric să-şi recapete importanţa sa, dacă nu

[17] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 17.
[18] Arhiva DCMIB, d. 813, f. 18.
[19] Arhiva DCMIB, d. 815, f. 15.

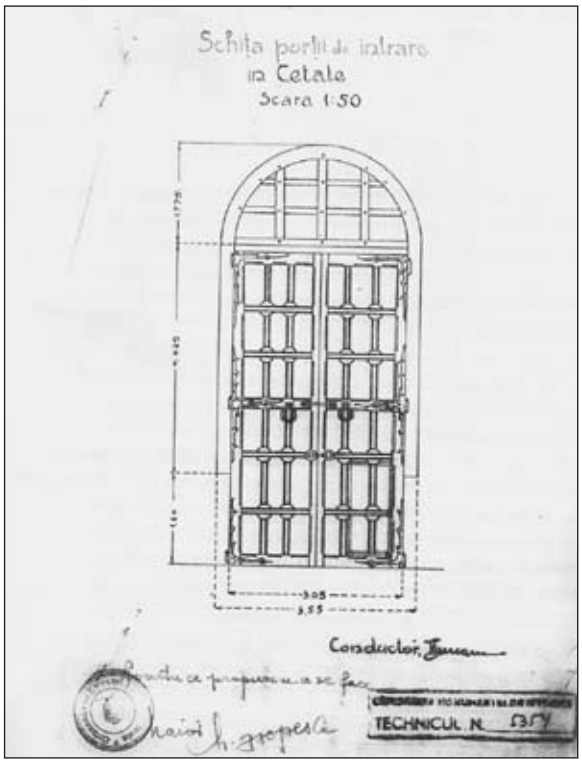

Fig. 5. Proiect de poartă pentru cetatea Soroca, 1935 (prima variantă)

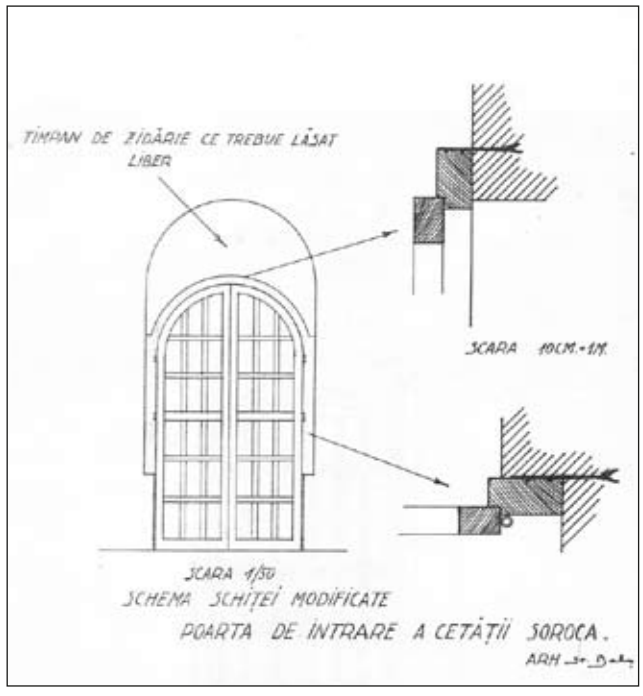

Fig. 6. Proiect de poartă pentru cetatea Soroca, 1935 (a doua variantă)

strategică, ca pe vremuri, măcar cea de tradiție istorică". După o cercetare pe teren, Vlad Zirra notează: „Toată suprafața din jurul cetății a fost defrișată de comună, s-au dat la pământ toate locuințele care nu mai respectau nici cea mai elementară regulă de edilistică, toate casele erau recent construite către sud vest de cetate, sub temelia acestor așezări s-a dat de schelete. Cercetând un număr considerabil de schelete, nu am depistat nici unul care să fi avut o vechime oarecare. Singurul obiect găsit în această regiune, când se lucra la nivelare, este un mundir de colonel rus, databil după uniformă cam între anii 1825-1854, Nicolae I, s-au găsit trei pietre de calcar, toate cu inscripții indescifrabile. Aceste pietre tombale, care acum se află la primărie, denotă că la baza dâmbului ar fi putut fi un cimitir, am atras atenția oficialităților locale să nu se mai facă nici o lucrare pe această suprafață până când locul nu va fi cercetat mai atent. Zidurile au fost curățate de bălăriile, arbuștii și copacii care întrețineau umezeala"[20]. În același timp V. Zirra comunica ministrului Cultelor și Artelor: „Primăria orașului Soroca a făcut unele mici reparații, s-au reparat gurile de scurgere, ferestrele de la turnuri, s-au înlocuit pietrele ce lipseau din ziduri cu material identic, de la Cosăuți, sub conducerea Serviciului tehnic al preturii. Ar fi bine să nu se facă mai departe lucrări decât sub controlul unui delegat al Comisiunii. Guvernatorul Basarabiei, acordând un fond de 500.000 lei, așteaptă autorizația Primăriei Soroca să se continue astfel de lucrări. Guvernământul Basarabiei a promis Comisiunii din Basarabia o sumă de 100.000 lei, din care se va putea repartiza un fond și pentru Soroca"[21].

Materialele de arhivă demonstrează elocvent activitatea prodigioasă a Comisiunii Monumentelor Istorice de la București și a secției de la Chișinău, orientată spre ocrotirea patrimoniului istorico-cultural al Basarabiei și crearea unei atmosfere de înțelegere și colaborare între comunitățile locale, administrația publică și instituțiile responsabile de protejarea monumentelor istorice. Lumea domeniului de protejare a monumentelor istorice în perioada 1919-1944 s-a dovedit a fi una vie, cu progrese notabile, dar și cu controverse și nerealizări. Am considerat că este onorific să contribuim prin publicarea documentelor de epocă la redimensionarea rolului politicii de protejare a patrimoniului imobil, evidențiind un monument concret – Cetatea Soroca.

[20] Arhiva DCMIB, d. 817, f. 17.

[21] Arhiva DCMIB, d. 817, f. 18.

Summary

SOROCA FORTRESS: PAGES OF HISTORY OF THE MONUMENT PROTECTION DURING 1919-1944

The paper focuses on issues of conservation and maintenance of the Soroca Fortress in the interwar period and in the years of the Second World War. The author emphasizes the role of the Historical Monuments Commission in Bucharest and its branch in Chisinau as well as local government and community contribution in protecting this historical monument. The documentary basis of the article is the information stored in the Archives of the Bucharest Directorate of Historical Monuments. The author cites fragments *in extenso*, both because of their brevity and clarity and to recreate the atmosphere of that time. A constant and perhaps the most difficult concern of the Commission were researching, maintenance, conservation and restoration of Moldavian medieval fortresses on the Dniester River, including the fortress of Soroca. The first practical steps to maintain and protect the Soroca Fortress had been taken since 1923, and in 1926 the Bessarabian Commission of Historical Monuments planned to use 450,000 Lei for strengthening the fortresses, including the Soroca Fortress. The first archaeological investigations in Soroca during the interwar period were conducted in the summer of 1928 under the guidance of Professor Virgil Drăghiceanu, Secretary of the Bucharest Commission and under the auspices of the National Military Museum (Bucharest). The material discovered as a result of archaeological excavations consisted of pottery of the 14th – 17th centuries, metal items (pieces of blades, arrowheads, pieces of harness, caltrops, etc.), and stone balls dating to the 14th – 17th centuries. These artefacts arrived in store-rooms of the National Military Museum in Bucharest.

Both the military and public authorities of Soroca showed care and concern to protect the fortress as a historical monument providing its guard, organizing public collections of funds for arrangement of the area adjacent to the fortress, planning a park around it, and paving a boulevard from the fortress to the downtown. Works on maintenance or preservation of the Soroca Fortress were carried out in the years of the Second World War too, and the Regional Museum of Natural History (Chișinău) also participated in these activities. Such the eminent figures of national history and culture as Paul Gore, Ștefan Ciobanu, Virgil Drăghiceanu, Aurel Popa, Victor Brătulescu, Iosif Lepși, and Vlad Zirra contributed to the preservation and conservation of the Soroca Fortress. Life in the field of heritage protection during 1919 – 1944 was intense, with notable successes, but also with controversies, intrigues, and failures. Besides the pursued scientific goal, the author believes that it is an honourable mission – to contribute to the re-evaluation of the role of heritage protection policy in the given historical period in the example of the specific monument – the Soroca Fortress.

CU GÎNDUL LA VREMILE PLINE DE GLORII...

Ion BERGHIA

Cetatea Soroca este o punte de legătură între prezentul și trecutul nostru, punte care nu va dispărea precum nu poate să dispară însuși timpul. Bineînțeles, dacă vom fi mereu capabili să înfrățim fortăreața cu... viitorul, dacă niciodată nu vom uita că cei care au înălțat-o rămîn, prin ea, înveșniciți în memoria *vremilor pline de glorii*. Or, nebiruit este gîndul celor care au scris și vor mai scrie avînd-o în obiectiv, pentru că o cetate nu pare a fi doar un edificiu, o urmă de civilizație. Ea ascunde destine și suflete, sînge și sudoare, durere și bucurie, speranță și dezamăgire, lumină și umbră, realitate și istorie... Cetatea și orașul Soroca, de la începuturile lor și de-a pururi, înseamnă înainte de toate viață - o viață ieșită din obișnuitul sens al acestui termen. O viață care reprezintă, într-un anumit fel, formarea, dezvoltarea și perpetuarea în timp a seminției noastre pe piciorul de plai nistrean. Că Soroca nu a apărut din neant și nu e de ieri-alaltăieri ne-o demonstrează legendele despre ea, paginile semnate de înțelepții cronicari moldoveni, de personalități de talia domnitorului cărturar Dimitrie Cantemir, a marelui istoric și patriot Nicolae Iorga, a fecunzilor prozatori Mihail Sadoveanu și Ion Druță, a diferiților savanți contemporani de pe ambele maluri ale Prutului ș.a.

De-a lungul timpului și, preponderent, după 1990 s-au dedicat Cetății, orașului și ținutului Soroca mai multe scrieri: articole, evocări, studii, ba chiar monografii. Atît de multe, încît dacă printr-un miracol autorii lor s-ar aduna în minunatul orășel de pe malul bătrînului Nistru ei nu ar încăpea cu toții în această legendară Cetate. Iar pentru opera lor ar trebui construite alte cîteva edificii asemănătoare! În mare majoritate, lucrările respective au fost inspirate din puternica dorință a cercetătorilor și a creatorilor de a completa filele albe ale istoriei neamului nostru care, în ciuda tuturor urgiilor, dăinuiește de milenii pe aceste meleaguri de vis, din chemarea lor lăuntrică alimentată de dragostea și admirația pentru strămoșii care au știut să ne lase moștenire urme nemuritoare.

Fig. 1. I. Berghia și M. Șlapac la cetatea Soroca, 2014

Consultînd mai multe izvoare de arhivă, citind sau recitind diverse cărți, reviste, răsfoind calendare, afișe care conțin referiri la Soroca, ne-am convins de faptul că tema respectivă dispune de un imens arsenal științifico-istoric și publicistic, iar cercetătorii care s-au dăruit acestei munci grele și nobile merită întregul respect al cititorului. Am dovedit, și cu alte ocazii, că sîntem la curent cu variantele de interpretare a originii toponimului ***Soroca*** - oraș, cetate și ținut locuit milenii în șir de oameni în marea lor majoritate de aceeași seminție cu noi. În pofida faptului că turcii, tătarii, leșii, cazacii și alte nații cu pofte hulpave au jefuit și pîrjolit Soroca, au înrobit, umilit și exterminat periodic mii de tineri, copii și maturi băștinași, populația de aici nu a dispărut, nu s-a „integrat“ uitîndu-și obîrșia, ci a renăscut de fiecare dată, devenind mai tenace, mai harnică, mai frumoasă, mai iubitoare de neam și de glia strămoșească. Nu ne vom opri detaliat asupra trecutului îndepărtat al ținutului, căci altul este obiectivul urmărit de noi. Vom puncta însă aici două detalii, dintre altele nenumărate, care conturează rotundul încă incomplet al investigațiilor de rigoare. În primul rînd, ne vom mira împreună cu ex-ministrul Științei și Învățămîntului din Republica Moldova, profesorul universitar dr. Nicolae Mătcaș, că „... denumirea de Soroca se mai leagă (după unii cercetători - *n.n.*) de un etimon slav,

odată ce datează de prin anii 240-250, cînd nu putem vorbi de slavi pe teritoriile strămoșilor noștri“[1]. În al doilea rînd, dacă, de exemplu, în satul Hristici, atestat documentar la 15 martie 1630, „... arheologii au identificat vatra unei comunități străvechi, întemeiate în jurul anului 1300 î. H., fiind depistate urme de case arse, grămezi de cenușă, vase de argilă și alte obiecte din perioada tîrzie a epocii bronzului“[2], dacă satul Horodiște (Dondușeni) are „...o vechime de circa 5000 de ani“[3], iar satul „Cosăuți a fost populat încă în epoca paleoliticului inferior (cu 100 de mii de ani în urmă)“[4], respectivele așezări umane străvechi alcătuind un ținut care să poarte numele localității celei mai numeroase ca populație din cadrul lui, indiferent cum s-ar fi numit localitatea, fie Alchionia/Olhionia, Sergus/Sargus, Krahisava/Crahicava etc., în final - Soroca, cum se întîmplă că anumiți cercetători încă se îndoiesc de vechimea ei, totodată susținînd că numele-i ar avea originea într-o limbă neformată la acea perioadă? Chiar dacă cineva ne-ar categorisi opinia drept una *cam poetică*, noi considerăm că Soroca este de-o vîrstă cu existența oamenilor pe acest tărîm de basm, de-o seamă cu vegetația de aici în continuă împrospătare, cu bătrînul și mereu tînărul fluviu Nistru. Totodată, după convingerea noastră fermă, creșterea numărului lucrărilor științifice, beletristice, plastice etc. nu întotdeauna este direct proporțională cu calitatea rezultatelor scontate. Același lucru trebuie semnalat și cu privire la sursele bibliografice utilizate. De exemplu, căutînd răspuns la întrebarea „Ce a apărut mai întîi - Cetatea sau localitatea Soroca (oul sau găina)?“, cercetătorul care se „inspiră“ preponderent din izvoare de o vădită speță (de tipul socialismului „multilateral dezvoltat“ de sorginte rusească sau românească, din timpul „epocii de aur“, cu aproape nimic inferioară celei dintîi) riscă mult ca munca sa și obiectivele ei să fie nu doar „virusate“, ci chiar compromise. Or, citind *cu creionul în mînă* diferite lucrări, am constatat că unii autori *citează... citatele* utilizate de altcineva - lucru cu totul regretabil. Dacă totuși o facem, cel puțin să fim atenți pentru a nu prelua greșelile strecurate în pasajele copiate. Apoi, cunoaștem lucrări ale căror autori

includ în bibliografia utilizată de ei izvoare în limbi pe care dînșii nu le cunosc. Am consultat surse bibliografice care conțin nu puține greșeli ortografice, gramaticale, stilistice etc. Fiecare în parte și toate împreună aceste și alte „mostre“ scad valențele operei, adeseori provocînd zîmbetul ironic al cititorului. Și ultima mențiune: conform modestelor informații de care dispunem, încă multe date despre ținutul Sorocii, „prăfuite și virgine“, își așteaptă cuminți descoperitorii prin Istanbul, Paris, Londra, Berlin, Montreal, Washington...

Din respect față de cei care ne-au rezervat un anumit spațiu pentru prezentul articol și dintr-o stimă deosebită față de istorici vom lăsa în grija acestora problemele cu un pronunțat caracter de specialitate, făcînd uz de un alt unghi de reflectare asupra problemei în dezbatere și sperînd că modesta noastră „incursiune“ nu va obosi, nu va supăra pe cineva. Cu acest scop, am apelat la lucrările mai multor autori care au scris despre Soroca în timpuri diferite, observînd că ei fie s-au născut în alte localități, dar ne-au vizitat ținutul, fie s-au născut în Soroca și locuiesc altundeva, fie s-au născut și au rămas în Soroca. Bineînțeles că această „clasificare“ poate fi completată, dezvoltată. Un grup deloc mic l-ar putea constitui, de pildă, fiii Sorocii plecați pe alte meleaguri și, ajunși mari personalități acolo, au uitat de unde li se trag rădăcinile. Un alt grup l-ar alcătui oamenii de

---

[1] „Răvaș de la prof. univ. dr. Nicolae Mătcaș“, în: Ion Berghia, *Bătînd în poarta deșteptării* (Iași: Imprimis, 2010), 295.

[2] *Localitățile Republicii Moldova*, vol. 7 (Chișinău: Fundația „Draghiștea“, 2007), 345.

[3] *Localitățile Republicii Moldova*,, 323.

[4] *Localitățile Republicii Moldova*, vol. 5 (Chișinău: Fundația „Draghiștea“, 2005), 25.

cultură născuți în alte localități, dar domiciliați în ținutul Soroca. Încă unul ar fi compus din sorocenii care locuiesc în Țara Sfîntă: în or. Beersheba din Israel, spre exemplu, se află celebrul Centru Medical SOROKA.

Un capitol cu litere de aur merită a fi dedicat sorocenilor care au contribuit direct la înfăptuirea Marii Uniri de la 1918, grație căreia s-a format Statul Național Unitar Român - eveniment de importanță supremă în istoria românilor de pretutindeni. Printre înfăptuitorii activi ai Unirii sînt și conjudețenii noștri Constantin Stere (după unele surse, născut în Ciripcău, iar după altele - în Horodiște, ambele localități făcînd parte anterior din județul Soroca) - fost rector al Universității „Al. I. Cuza" din Iași; Gheorghe Năstase (născut în Hristici, Soroca) - secretar al delegației Sfatului Țării la Conferința de Pace de la Paris, „mare-mare geograf și mare-mare profesor la universitatea ieșeană", precum afirma prof. univ. dr. Mandache Leocov, fost coleg de serviciu cu Gheorghe Năstase; Pantelimon Halippa (născut în Cubolta, Soroca) - membru corespondent al Academiei Române ș.a. Tustrei acești sorocenii de aleasă cultură au savurat din plin aerul ieșean care le amintea fie de Alecsandri, Eminescu sau Creangă, fie de Alecu Russo, Alecu Donici sau B. P. Hasdeu. Toți trei deopotrivă au purtat în suflet icoana sfîntă a vechii Cetăți Soroca. Apoi, au simțit gustul amar al închisorii și, tot în egală măsură, au ajuns să fie cam uitați de autoritățile naționale și de cele ale municipiului de pe Bahlui. Este însă o mare nedreptate! Or, astfel de oameni merită mai mult pentru fidelitatea, pentru jertfa lor adusă cauzei unionismului. Referindu-se la Constantin Stere (pe care noi îl considerăm „motorul Unirii Basarabiei cu Țara"), istoricul literar Iurie Colesnic scrie: „Doi factori au contribuit la îndeplinirea evenimentului de la 27 martie 1918. Unul, Armata Română, care a impus ordine și a adus liniște în toată Basarabia, și al doilea factor a fost Stere, care a adus liniște în toate sufletele frămîntate și dornice de o viață nouă, de o viață românească... Unirea era în aer, însă mersul realizării ei și votarea din Sfatul Țării se datoresc lui Stere"[5]. Așadar, Soroca se înveșnicește nu numai datorită naturii în mijlocul căreia își poartă secolele ca pe niște comori sau triste amintiri, ci și grație materiei umane unioniste din care-și plămădește fiii, cu timpul ei înșiși fiind parte importantă a istoriei neamului românesc.

Un capitol aparte merită să-l aibă „Arcașii lui Ștefan cel Mare" care în 1945 încercau să ridice *moralul populației prin diferite atacuri contra bolșevicilor*. Alte capitole ar viza străjerii culturii sorocene de astăzi, deportații din județ, oamenii școlii de aici, marii savanți și artiști născuți pe acest meleag. Unul aparte ar trebui dedicat citadinilor de o anumită etnie care se deosebesc de conaționalii lor din alte părți nu numai prin numărul lor mai mare decît în oricare altă localitate basarabeană, prin locuințele-castele, prin portul popular, frumos și curat, prin ospitalitatea similară cu cea a românilor băștinași, ci mai ales prin demnitatea lor, prin faptul că nu cerșesc. Constatarea respectivă pare a fi ieșită din comunul cotidian al populației de aici, de dincolo de Prut, de peste Nipru sau Volga, încît ne îndeamnă să strigăm în gura mare, ca să fim auziți: „Români de pretutindeni și voi, cei de alte origini, luați aminte: țiganii din Soroca nu cerșesc!". În anii 1963-1966 eram elev la celebra pe timpuri *Școală Moldovenească* nr. 1 din Soroca, unde aveam colegi de etnie romă. Apoi, în calitate de student-practicant al Universității Pedagogice de Stat „Alecu Russo" din Bălți delegat la aceeași școală, am avut elevi țigani pe care i-am vizitat la domiciliu, am discutat cu părinții lor, am observat în ce condiții locuiau și își pregăteau temele pentru acasă, condiții uneori mai bune decît cele ale copiilor de alte naționalități. La Școala nr. 3

[5] Iurie Colesnic, „Umbra lui Stere", *Dor de Basarabia* 12 (martie 2008), 5.

(*moldovenească* și ea) din așa-numitul cartier „Dealul Sorocii“ unde se află majoritatea sorocenilor de acest neam existau clase alcătuite doar din copiii lor. Astăzi lucrurile s-au schimbat. În clasele cu predarea în limba română din Soroca dacă mai găsești cîte doitrei elevi țigani. Mai mulți dintre ei fie că nu frecventează școala, fie că merg periodic la una cu predarea în limba rusă, ca apoi să plece după cîștig în patria lui Pușkin.

Considerăm că un filolog, un istoric, alt savant din orișice domeniu de cercetare trebuie să depășească *hotarele* domeniului în care activează pentru a face față mulțimii de provocări nu lipsite de atîtea și atîtea taine a căror descoperire ne-ar ajuta considerabil să ne completăm rezultatele investigațiilor. Interesantă ni se pare, de exemplu, „luarea în cătare“ a numelui de familie ***Soroceanu***, nume atribuit și lui Ștefan, un vestit pîrcălab de Soroca. Lucrînd în Arhivele Naționale ale României/Direcția din Iași, am întîlnit în repetate rînduri acest nume: *Soroceanu* Petraș, *Soroceanu* Grigori, *Soroceanu* Caezar, *Soroceanu* Ioan... Dar și *Soroca* Marcu, *Soroceanul* Grigoriă ș.a. Din colecția „Litere – Gheorghe Asachi“ (S-224) de la aceeași instituție culturală aflăm, de pildă, că *Mazilul Simeon Soroceanu din orășelul Fălești a plecat de acasă în 1826: i-a expirat pașaportul, nu a putut plăti taxa cuvenită și cavalerul general-maior X la 8 ianuarie 1830 se adresează către Divanul Knezatului Moldovei (cu sediul la Iași) să-l trimită pe mazilul Soroceanu la șefii vămii de zemstvă din Fălești*. Am consultat și alte documente, convingîndu-ne că numele de familie înrudit cu *Soroca* nu este foarte rar întîlnit în teritoriile locuite de conaționalii nostri, fapt care spune ceva în plus despre însăși localitatea respectivă și nu numai. Astfel, în rezultatul analizei sursei „Cartea de telefoane a raionului Căușeni“ (editată de „Peștișorul de Aur“, 2007), am identificat următoarele date: în orașul Căușeni sînt 3 abonați cu numele respective - Soroca, Sorocian, Sorocianu; în satul Cîrnățeni – 1 abonat Soroceanu, 5 Sorocean, 2 Sorocian; în satul Fîrlădeni – 10 abonați Sorocian, 1 Sorocianu; în Hadjimus – 1 Sorocean, 1 Sorocian; în Tocuz - 1 Sorocean, 1 Sorocian; în Grădinița – 2 Sorocovenco. Iar *Cartea de telefon PAGINI ALBE* (editor Societatea Pagini Aurii S.A., Iași, 2005/2006), cu referire la municipiul Iași, conține numele de familie 1 *Soroca*, 6 *Sorocan*, 18 *Soroceanu*, 5 *Sorocian*. În localitățile rurale ale aceluiași județ abonați telefonici cu numele care ne interesează sînt după cum urmează: Andrieșeni – 1 Sorocianu, Bosia – 1 Soroceanu, Ciurea – 1 Soroceanu, Tomești – 1 Sorocianu, Țibana – 1 Soroceanu, Țibănești – 2 Soroceanu. Tentativa noastră de cercetare a acestor nume pe baza cărților de telefoane însă nu este cea mai indicată din diferite motive. Există, așadar, alte căi mai sigure și mai cuprinzătoare. Una dintre ele ar fi Baza de Date Antroponimice a României (BDAR). Sursa respectivă cuprinde derivatul *Soroceanu* și varianta acestuia, *Sorocianu*, cu următoarea frecvență: *Soroceanu* – 666 (Oltenia - 3; Muntenia - 20, dintre care 2 în Argeș, 1 în Buzău, 2 în Dîmbovița, 1 în Giurgiu, 2 în Ilfov și 12 în Prahova; 45 în Dobrogea, dintre care 13 în Constanța, 32 în Tulcea; 438 în Moldova, dintre care 51 în Bacău, 91 în Botoșani, 40 în Galați, 148 în Iași, 19 în Neamț, 51 în Suceava, 1 în Vrancea, 37 în Vaslui; 1 în Maramureș; 41 în Transilvania, dintre care 15 în Brașov, 15 în Cluj, 6 în Mureș, 5 în Sibiu; 11 în Crișana; 18 în Banat, dintre care 3 în Caransebeș, 15 în Timiș; 89 în București); *Sorocianu* – 197 (9 în Muntenia, dintre care 2 în Buzău, 1 în Dîmbovița, 6 în Prahova; 19 în Dobrogea, dintre care 18 în Constanța, 1 în Tulcea; 139 în Moldova, dintre care 20 în Bacău, 10 în Botoșani, 7 în Galați, 54 în Iași, 4 în Suceava, 44 în Vaslui; 17 în Transilvania, dintre care 10 în Brașov, 5 în Hunedoara, 2 în Sibiu; 3 în Banat; 10 în București). Bineînțeles că și aceste date se modifică frecvent, că nu sînt unicele pe care ne-am putea sprijini. Contează însă intenția care, urmată de perseverență, ne poate aduce la malul... Nistrului în care se oglindește străvechea Cetate și cu care numele respective sînt înnemuite.

În cele ce urmează, îți oferim posibilitatea, dragă cititorule, să te apleci asupra unor gînduri despre Soroca ce aparțin anumitor autori deosebiți „exploatați“ de noi. Nicolae Iorga (născut în Botoșani) - istoric de frunte, prozator talentat și poet sensibil, un îndrăgostit de trecutul nostru, de natură, de haina populară românească, a fost și un sincer admirator al plaiului sorocean cu natura și oamenii lui. În 1905, remarcabilul înaintaș a întreprins, împreună cu Nicu Flondor din Bucovina, o călătorie de la Hotin pînă la limanul Nistrului. Trecînd prin Noua-Suliță, Mămăliga, Bălți, Florești, ei au întîlnit oameni *frumoși, voinici, cu căciula înfiptă mîndru*, care nu se deosebeau cu nimic nici la vorbă, nici la port de frații din alte colțuri ale Țării. Dacă pînă la Florești cei doi călători veniseră cu trenul, de acolo spre Soroca au luat o trăsură, fiind vrăjiți de frumusețea priveliștilor: „Pănă acuma n'am văzut în Basarabia atîta frumuseță. Pe costișe și în văi sînt lanuri de grîu, de săcară cum nu

se poate mai frumoase. Locuri întinse sînt acoperite de păşuni fragede, care îmbălsămează. Cocostîrci calcă alene, cu pliscu'n piept, măsurînd întinderea cîmpului... Destul de aproape de drumul trăsurilor, merg dropii, una cîte una, mari, încete, sămănînd din loc în loc pete roşcate care se mişcă... puţuri cu cumpănă-şi întind de departe pîrghiile aplecate, sus în albastru. E un Ţinut curat românesc, păstrat neatins din vechea Moldovă. La Răduleni, la Dubna, la Vădeni, Parcani şi Volova sînt tot casele după datina noastră, aşternute pe cîte o costişă de lut... Bătrînii au chipuri de boieri, de Voevozi din vremurile care s'au îngropat aici în fundul pămîntului de unde nu mai pot să iasă... Aceşti oameni sînt mai mult decît ţeranii obişnuiţi. Din cele mai depărtate vremuri ei au avut acest mal de Nistru. Coborîtori de adevăraţi boieri, mazili cu sînge bun în vinele lor, ei se simt acasă, cu neputinţă de clintit, plugari şi domni ai ţarinelor, stăpîni ai cirezilor şi turmelor. În trecut ei erau grănicerii viteji ai margenii de apă, sigurii păzitori ai vadurilor, pe unde putea pătrunde duşmanul, Tatarul sau Cazacul... Sorocenii, Orheienii, mai jos Lăpuşnenii de către Prut au apărat vale de vale, trecătoare după trecătoare, dînd răgaz oştilor domneşti să se adune în dosul Prutului"[6]. Ajuns în orăşelul de pe Nistru şi mişcat profund de cele văzute, auzite şi trăite în natură şi printre „personajele" peisajului cotidian al momentului respectiv, Iorga constată cu bucurie că „Soroca se înfăţişează întăiu cu mult mai bine decît tot ce am văzut pănă acum din Basarabia"[7]. Pe o lungime de undă intelectuală nu mai puţin plăcută, cunoscutul istoric ne relatează despre faptul că „... în Soroca Muscalilor de la 1905 întocmai ca în Soroca Moldovenilor de la 1405 toată lumea vorbeşte „moldoveneşte", hotărît *moldoveneşte*, cu „cie" în loc de „fie", dar fără moleşitura respingătoare care se observă în graiul celor de la oraşe din Moldova de astăzi"[8]. Precizăm că el se referea la *Moldova* din dreapta Prutului. „Cetatea Sorocei se vede de-odată în rătăcirile acestea... Ea a fost numai o strajă în calea Tatarilor, făcută pe vremea lui Ştefan-cel-Mare, puternic, dar în pripă, din bolovani greoi, culeşi prin aceste rîpi înnalte. Lucrătorii s'au luat după Hotin, dar ei nu erau chemaţi să facă decît un adăpost de pîndari, pentru cîţiva arcaşi şi pentru pîrcălabii cari mai tărziu, după 1550, supt Rareş, au stat în fruntea lor. Se văd încă sus, unde n'a căzut creasta turnurilor, ferestile înguste, dese, din care se privia pănă departe, pe coasta din sus şi pe cea din jos, pînă adînc în văile podolene, pe unde obişnuiau să vie călăreţii stepelor pustii. Încă de pe la 1550 însă, rostul Sorocei s'a încheiat. Turcii n'au luat-o, fiindcă n'avea însemnătate militară, dar Tatarii şi-au cerut-o odată pentru locuinţă, după 1713, cînd s'a cotropit Hotinul. Ruşii au luat-o totdeauna fără luptă. De aceia, cruţate de bătăile tunurilor, au rămas întregi toate feţele cetăţii şi ar fi rămas şi podoabele ei, dacă ar fi fost podoabe. Astăzi, dincolo de o nespusă murdărie de latrină publică pentru Jidani, o poartă de lemn lăcătuită stă în locul vechilor porţi de stejar ferecate. Printre scînduri se văd încăperi de apărare, dărăpănate, şi tăpşane de iarbă sălbatecă deasupra maldărului înnalt al pietrelor căzute"[9]. Dacă despre acea călătorie a lui Nicolae Iorga în Basarabia ştiu anumiţi specialişti în materie şi unii cititori, apoi cu siguranţă că mai puţină lume cunoaşte despre o vizită făcută de el în comuna Hristici situată la circa 10 km de Soroca, vizită despre care ne-a povestit cu vreo cinci decenii în urmă regretatul nostru tată, Iosif Berghia: „Pe cînd aveam vreo 7-8 ani (prin 1927-1928 *n.n.*), deputaţii noştri erau cu totul altfel decît cei de azi. Indiferent de rangul lor social ori de postul pe care-l ocupau, ei umblau pe jos prin localităţile în care se întîlneau cu alegătorii. Pe jos, fără gărzi de corp şi fără frică... În acei ani la Hristici a venit Nicolae Iorga - un bărbat serios la înfăţişare, îmbrăcat elegant, cu o vorbă frumoasă, dar foarte asemănătoare cu vorba oamenilor din satul nostru. Noi, o duzină de copii care căscam gura la lumea adunată lîngă primărie, cînd oaspetele important a plecat l-am însoţit pe drumul spre Soroca vreo 3-4 km, încercînd să-i imităm pasul uşor şi cadenţat, dar nescăpîndu-i din ochi barba bogată cum nici popa nostru nu avea una ca ea".

Altă mare personalitate a neamului care a onorat Soroca cu prezenţa sa şi a lăsat urme adînci întru nemurirea locurilor vizitate cu oamenii lor minunaţi a fost Mihail Sadoveanu, academician şi om politic, pe care Geo Bogza l-a numit „Ştefan cel Mare al literaturii române". Fostul director al Teatrului Naţional „Vasile Alecsandri" din Iaşi (între 1910-1919), foarte solicitat de postul său, dar şi ca tată a 11 copii, avea totuşi cutezanţa şi puterea să fie prieten bun cu drumul lung şi nu rareori obositor. Or, pe vremea lui se circula altfel, chiar dacă Prutul se trecea mai uşor.

---

[6] N. Iorga, Neamul românesc în Basarabia (Bucureşti: Socecu & Co, 1905), 63, 64, 66.

[7] Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, 71.

[8] Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, 72.

[9] Iorga, *Neamul românesc în Basarabia,* 75-76.

Sadoveanu a vizitat în repetate rînduri Basarabia, căci ținea cu tot dinadinsul nu numai să vadă locurile de poveste de aici, să se bucure de vestimentația populară, de dansul mîndru al confraților, de cîntecele, poveștile și ospitalitatea lor deosebită, ci ca om al scrisului, al teatrului, al pămîntului moldovenesc a vrut și a reușit să-și împartă comoara spirituală cu românii moldoveni care locuiau la această margine de neam. Iar pentru grija sa deosebită maestrul a rămas răsplătit cu dragoste și respect de cititorii săi dintre Prut și Nistru. Poate mai tare decît de cei din alte părți ale fostei Românii Mari. Dovadă sînt busturile sale din actuala Republică Moldova (unul dintre ele ne așteaptă să-l admirăm într-un parc din centrul Sorocii, altul - în curtea școlii din satul Rublenița...), străzile și școlile ce-i poartă numele etc. Deasupra tuturor însă continuă să se mențină cărțile marelui prozator, care au fost editate în stînga Prutului atît pînă la 1989, cît și după acest an. Printre cele din urmă sînt volumele „Nada Florilor" (40.000 de exemplare), „Frații Jderi" (25.000 de exemplare) și „Viața lui Ștefan cel Mare" (100.000 de exemplare). Despre ele cunoscutul publicist chișinăuian Vlad Pohilă relata următoarele: „Dacă cineva și-a oprit privirile și la cifrele ce indică tirajele acestor cărți, rugăm să ne creadă că nu a greșit: ultima, într-adevăr avea una sută mii exemplare! Asemenea tiraje nu aveau în Moldova sovietizată (la un singur tronson) nici operele lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, nici *Memoriile* lui Brejnev sau discursurile pro-perestroika ale lui Gorbaciov"[10]. Tot la Chișinău, încă în 1920, a apărut cartea lui M. Sadoveanu „Povestiri pentru moldoveni", scrisă special pentru basarabeni „cu tragere de inimă la cetit". Peste un an, la Editura „Glasul Țării" SA din același oraș vede lumina tiparului altă carte a lui, „Orhei și Soroca". Iată ce citim în textul „Actori pribegi" de la pagina 10 a acestei cărți: „Soroca mă surprinde și mă încântă deodată. E o așezare pe o coastă răpede a unei coline stâncoase, la malul Nistrului. Pământul descopere pretutindeni blocuri uriașe de piatră alburie. Cum intrăm, pe drumul Solonețului, coborând șerpuitor printre vii și livezi tovarășul meu, mazâlul, îmi arată în stânga, în păretele drept și nalt al muntelui, intrarea și ferestruica unei chinovii de pustnic, scobită în piatră de mâna stăruitoare a unui singuratic, de mult, când erau pe aici codri merei". Citind imensa operă a prozatorului născut în Pașcanii Modovei din dreapta Prutului, nu de puține ori hoinărim împreună cu personajele sale prin satele nistrene din preajma Sorocii sau ne simțim adăpostiți de mica (în comparație cu Cetatea Hotin și cu Cetatea Albă), dar puternica fortăreață de aici, ne întîlnim cu Ștefan Soroceanu, „... barbat cunoscut demult în toate ținuturile Moldovei... Pe boieri îi tălmăcea pîrcalabul cum că petrec pe măria sa cu cinste la hotar și pe urmă se ploconesc cu smerenie, se încălărează și grăbesc să se întoarnă cătră domn tînăr. Cu ochiul de cătră Nistru plîng și cu cel de cătră Iași rîd"[11]. Cînd prozatorul îl „plimbă" pe demnitarul Ștefan Soroceanu prin ținutul și Cetatea Sorocii, ne-am bucura să găsim dovezi ce ne-ar face să credem că e vorba despre pîrcălabul Ștefan Lozan (nume de familie purtat pînă în prezent de anumiți gospodari din Hristicii Sorocii). Așadar, cele circa 40 de cărți ale lui M. Sadoveanu editate la Chișinău într-o perioadă relativ scurtă, pentru circa 3 milioane de cititori, sînt un argument solid care ne îndrituiește să-l considerăm pe autorul lor un bun prieten al Basarabiei și, bineînțeles, al sorocenilor.

Farmecul gingășiei florilor de castan sorocean și cutremurător de seducătorul lor parfum l-au cucerit pe poetul și publicistul Dimitrie Iov (născut în Uricani, județul Botoșani). Despre versurile cu adînci semnificații educative, istorico-patriotice și emoționale ale fostului deputat și prefect de Soroca Dimitrie Iov din cartea „Covor basarabean" Ioan Alexandru Brătescu-Voinești scria: „Citiți, vă rog, și recitiți această minunată poezie: „Covor basarabean". Ah! Ce dumnezeesc de nobil rol a dat Dumnezeu poeților: ca din durerile, din sfâșierile lor sufletești să poată face cântece pentru alții. Refugiat din Basarabia (D. Iov – *n.n.*), cu sufletul încărcat de obidă, rătăcește acum pe ulițele Bucureștilor... Și iată că ochii lui întâlnesc un covor, a căruia vedere îi însuțește durerea, îi sfâșie inima, gândindu-se la comorile de frumuseți ale coastei smulse din trupul țării sale și la bruma de gospodărie ce reușise și el, biet poet, să întemeeze acolo. Și iată-l cum preface chinuitoarea lui sfâșiere în cântec pentru alții, în poezie pe care n'o poți ceti cu voce tare, pentrucă te'nneacă plânsul..."[12].

Cu speranța că veți urma îndemnul lui I. Al. Brătescu-Voinești și pentru a dubla efectul intuit vă propunem poezia de mai jos, în consonanță cu tema abordată de noi și scrisă de același autor:

---

[10] Vlad Pohilă, *Sadoveanu pe drumurile Basarabiei sovietizate*, *Dor de Basarabia* 1 (2006), 56.

[11] Mihail Sadoveanu, *Zodia Cancerului* (Chișinău: Hiperion, 1993), 116.

[12] D. Iov, *Covor basarabean* (Iași: Atelierele Grafice „Cartea Moldovei", 1943), 15.

Au înflorit castanii la Soroca
(*4 mai 1941, București)*
Au înflorit castanii la Soroca,
Pe strada mea au înflorit castanii
Și'n liniștea ce plânge din podgorii
Sub umbra lor se plimbă azi dușmanii.
Cum stau la rând pe ulița pustie,
Îmi par răzăși, chemați la adunare
Și'n freamătul cu fire de poveste
Trezește parcă din adânc chemare.
Bătrânul Nistru, pribegit în vremuri,
Urzește cânt pe stative de stâncă
Și doina tristă din castani o fură,
Să ducă'n sate jăluire-adâncă.
Au înflorit castanii la Soroca
În primăvara plină de'ntristare;
Parcă-s policandre verzi în care ard
Mii lumânari svârlite din altare.
Nu se deschid ferești ca să-i sărute
Ca'n alte dăți, din fiecare casă
În ușile unde șopteau în noapte,
Pragul, nu-i prag, e piatră care-apasă.
De aici, din depărtările pe unde
Durerea-și poartă'n amintire pașii,
Sub volbura de lacrimi ce duc ochii,
Aud pe strada mea cum trec vrăjmașii.
Au înflorit castanii la Soroca,
Au înflorii ș'acuma ca'n toți anii;
Pe ulița pustie și străină,
Azi, pentru cine-au înflorit castanii?
Dă, Doamne, toamna care va veni
Să pângărească suflet de pahonț,
Să fie-o palmă fiecare ram
Și fiecare fruct să fie-un glonț[13].

Creatorul acestor versuri cutremurătoare a trăit și a plecat în lumea celor drepți purtînd o nemărginită dragoste de Basarabia cotropită de străini și, mai ales, față de Soroca fără ca măcar pentru o clipă să-și ascundă, ca atîția lași, atitudinea față de țara lui Petru I: „N'a fost Rusia aceasta niciodată o putere care, prin vitejii, s'atragă privirea asupra ei. În tot deauna când i-a venit bine, s'a năpustit asupra vecinului, înfigându-și gheara"[14].

Preocupat de existența strămoșilor noștri pe vechiul plai nistrean, Dimitrie Iov răsfoiește pagini uitate ale trecutului și subliniază că „Orașul Soroca, de-o pildă, cu o sută de ani înainte de Hristos, era stăpânit de Daci și se chema „Serghidara" și abia pe la anii 300 după Hristos ia numele Soroca. Era peatunci picior de rus prin acele locuri? Negreșit că nici nu se știa despre neamul lor"[15]. La aceeași pagină, el menționează: „Iată că Ștefan Vodă, după ce birue la *Lipinți*, pe Nistru, în partea de sus a județului Soroca, marea oaste tătărască a lui Mamac Han, îndreptându-se pentru închinare și odihnă spre Cetatea Sorocii, în drum, făcând popas în arșița verii, pune temeiu satului Samoileuca, sat care se'nvecinează cu *Tolocăneștii*, *Miorcanii* și *Rughii*, de unde pădurile cobor la Nistru să-i șoptească doine. Dar hrisoavele străjuite de peceții grele ne vorbesc în grai bătrân că la 1532 s'a'ntemeiat satul Darabani, la 1387 Egoreni din ținutul Soroca". Ca apoi să continue: „Am luat-o întâi dela Soroca tot malul Nistrului, începând cu pădurea dela Podul Bechirului, în care s'ascunde drumul îngust... Am poposit prin Trifăuți, Vasâlcău, Slobozia, Voroncău și-am coborât în Zăluceni să-mi văd un prieten vechiu, pe gospodarul Eufimie Ciobu, cel cu 12 copii"[16]. Din aceeași lucrare aflăm și despre alte nume de localități ca Racovăț, Văscăuți, Tîrgul Vertiujenilor nu prea îndepărtate de Soroca, dar și de numele de familie cunoscute prin părțile noastre, precum: Brumă, Prăjină, Panase ș.a. Puterea populară din România a avut „grijă" ca patriotul unionist Dimitrie Iov să fie încarcerat și să-și încheie drumul vieții pe 20 august 1959, la vîrsta de numai 71 de ani, în „leagănul morții" din Gherla. Acum vreo 5-6 ani, pe cînd era primar al orașului Flămînzi, localitate în preajma căreia își are obîrșia Dimitrie Iov, Constantin Pitorac a organizat cîteva acțiuni de talie națională dedicate ex-prefectului de Soroca, acțiuni la care au participat invitați de onoare din diverse localități din stînga și din dreapta Prutului și de la care, precum era de așteptat, nu au lipsit sorocenii în frunte cu conducerea orașului - capitală de raion. Am fost și noi acolo, unde domnul Pitorac ne-a pus la dispoziție un amplu material arhivistic cu opera lui D. Iov, care, în totalitatea ei, merită să fie cunoscută atît de specialiști, cît și cititorii de rînd.

Pentru că la timpul scrierii acestui articol încă ne-am putut bucura de prezența printre noi a unei personalități care a descins în plaiurile nistrene de legendă și mărturia dumisale este relativ proaspătă,

[13] D. Iov, *Covor basarabean*, 39-40.
[14] D. Iov, *Moldova de la Nistru* (București: Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană", 1943), 8.
[15] D. Iov, *Moldova de la Nistru,* 11.
[16] Iov, *Moldova de la Nistru,* 15.

amintim aici de profesorul universitar doctor docent Gavril Istrate (din Nepos, județul Bistrița-Năsăud) - un ardelean moldovenizat și un veritabil decan de vîrstă al filologilor români. La 23 februarie 2014, ar fi împlinit onorabilul centenar, dacă nu ne-ar fi părăsit cu doar trei săptămîni înainte de evenimentul respectiv. Iată ce ne-a mărturisit ilustrul profesor ieșean, originar din părțile de unde fuseseră și meșterii care, la invitația lui Petru Rareș, au venit să repare Cetatea Soroca prin 1543: „Am participat împreună la diverse manifestări la Iași, la Blaj, la Hordou și iarăși la Humulești. Am fost cu el (e vorba despre autorul acestui articol - *n.n.)* și peste Prut, în Moldova, invitat la Universitatea „Ion Creangă" din Chișinău, unde el a creat un muzeu în cinstea marelui humuleștean. Dar am fost cu el și la Soroca, în Patria lui mică, la Liceul „Constantin Stere", unde m-am bucurat de o primire foarte călduroasă din partea cadrelor didactice și a elevilor, care au dat caracter de sărbătoare momentului respectiv. Am participat la Soroca și la o ședătoare literară, care avea inclusă în program și o scenetă înspirată din „Soacra cu trei nurori" a lui Creangă. Am poposit apoi la Cetatea Soroca, la niște plăcinte poale-n brîu și la un pahar de vin bun. Am stat pe malul Nistrului și am depănat amintirile și istoriile cele vechi, pagini de neuitat din trecutul nostru. Mi-am adus aminte de unele cîntece care au curs pe apele Nistrului și am visat că citeam cartea lui Sadoveanu *Orhei și Soroca*. M-a înfiorat șuierul vîntului și am avut impresia că în vinele mele nu mai acționa sîngele, ci istoria națională... "[17]. Atenție, dragă cititorule, la frazele unui maestru al cuvîntului concepute atunci cînd trăia momentele respective (la 1 martie 1999, împlinise *abia* 85 de ani), iar noi l-am invitat să țină o prelegere în cadrul Conferinței naționale „*Ion Creangă - tradiție și modernism*", parte din ea desfășurîndu-se, ca și prezenta, tot la Soroca.

Dacă Mihail Sadoveanu este „Ștefan cel Mare al literaturii românești", apoi Ion Druță (din Horodiște, județul Soroca) este un Mihail Sadoveanu al literaturii noastre din stînga Prutului și de pe ambele maluri ale Nistrului. Ca și alți talentați scriitori, istorici, oameni de artă basarabeni, ardeleni, bănățeni... legați mai mult sau mai puțin de acest colț de Țară, Ion Druță nu are nevoie de o prezentare detaliată din care să rezulte că el rămîne mereu un apropiat al Cetății Soroca. Ne convingem o dată în plus de acest adevăr, reaplecîndu-ne asupra paginilor care îi aparțin: „Cîmpia Sorocii... O fi fost cîndva pe aici, cu mii și mii de ani în urmă, o mare limpede și blîndă. O fi secat încetul cu încetul, s-o fi călătorit prin alte părți, dar s-a dus, lăsînd cîmpiei moștenire mărețul chip al unor ape nesfîrșite, cu valuri abia-abia însemnate...

Cîmpia Sorocii... Pămînt tocmit să poarte sute de ani, din sămînță în sămînță, gustul pîinii de secară. Grai mustos, ce se pricepe deopotrivă de bine a rîde și a plînge, a mulțumi și a blestema. Un dor nătîng din moși-strămoși, o fărîmitură de joc nebun, pentru care nici picioare ca să-l depeni, nici pămînt să-l prinzi sub călcîie. Pedeapsa unui car cu boi, osîndit a rătăci ani la rînd, zi de zi, pe un singur drumeag - dimineața din sat în cîmp, sara - din cîmp acasă.

Cîmpia Sorocii... O zare rotundă de horboțică albastră, întinsuri largi și grele, o gară cu patru plopi, o sumedenie de drumuri înnodate la întîmplare - atîta primește cîmpeanul în ziua nașterii sale, atîta poate porunci pe patul de moarte, căci, vede numai Dumnezeu - nici mai mult n-a avut, nici mai puțin n-a vrut să aibă. Cîmpia Sorocii..."[18]. Ca să-i urmăm gîndul: „Peste Cîmpia Sorocii ningea încet, domol, agale, și venea potopul cela alb de sus nu ca o ninsoare oarecare, ci ca o mare binefacere cerească... O zi întreagă s-a mirat lumea, o zi întreagă a tot nins, ș-a fost o zi, cum nu s-a mai aflat.

Așa ninsoare mai rar, ziceau bătrînii, așa ninsoare îți vine o dată în viață, atunci cînd îți vine... Crăciunurile au trecut demult - și cel pe nou, și cel pe vechi, dar, pentru că unica și marea minune a iernii rămînea tot ea, sărbătoarea Nașterii Domnului, oamenii și-au zis: „Măi, s-o întors Crăciunul!". Drept care întreaga Cîmpie a Sorocii, cu văile și dealurile sale, cu satele și cătunele de pretutindeni, îngîna în sinea ei o colindă pe care cerul i-o tot picura de sus fulg cu fulg, vers cu vers: *Trei păstori se întîlniră, Trei păstori...*"[19]. Aceste gînduri druțiene așternute *gospodărește* în „Povara bunătății noastre", dar și altele asemănătoare demonstrează că autorul lor a pășit cu dreptul pe urmele harului sadovenian și pe cele ale dragostei fără seamăn, ale credinței față de pămîntul sorocean și - de cînd e lumea - românesc, după cum bine și-au dat seama ambii scriitori. Iar noi să fim oare chiar atît de naivi, încît să lăsăm să ni se perinde neobservate prin fața

[17] Gavril Istrate, „Note de călătorie", *Dacia literară* 72 (2007), 28

[18] Ion Druță, *Scrieri,* vol. 2 (Chișinău: Literatura Artistică, 1990), 57-58.

[19] Ion Druță, „Minunea cerească", in Cetatea de cuvinte (Chișinău: Grafema Libris, 2011), 266.

ochilor crîmpeiele cu „Crăciunurile - cel pe nou și cel pe vechi...“ sau cu „Trei păstori se întîlniră...“ etc. de unde și un afon ar dezghioca aluzia la alte pămînturi locuite de conaționalii noștri, care din moși-strămoși sărbătoresc *Crăciunul și pe nou, și pe vechi*, iar *Trei păstori* tot de pe la ei „au ajuns“ la noi?! Vă mai amintiți cînd Druță publica „Povara bunătății noastre“ și cine era pe atunci la putere în R. Moldova? Așadar, scrise în timpuri și împrejurări diferite, operele lui Ion Druță au multe în comun cu anumite lucrări semnate de Mihail Sadoveanu, opere care, întîi de toate, reflectă căldura și dulceața sufletului și graiului moldovenesc. Atunci însă cînd pun în prim plan Soroca, ele ne topesc inimile și ne deșteaptă conștiința. De ce atîtea detalii? Pentru că Ion Druță este sorocean și pentru că prin cărțile lui se lasă încă o urmă onorifică despre Soroca pe răbojul neamului!

Dovezi că Cetatea Soroca ne minunează în continuare, ne trezește amintiri plăcute, îi inspiră pe slujitorii creației găsim frecvent nu numai aici la Nistru, vizavi de Țicănăuca. De exemplu, poetul basarabean Gheorghe Blănaru din Limbenii Vechi (județul Bălți), stabilit de circa două decenii în Iași, este autorul poeziei pe care v-o propunem în primă lectură:

Spre Mama-Țară

La Soroca, în Cetate,
Veacurile stau la sfat.
Ele spun cum moldovenii
Cu dușmanii s-au luptat.
Și au biruit întruna
Cînd pe leah, cînd pe osman
Pentru că era de criță
Oastea Marelui Ștefan...
Azi Moldova radiază -
E în drum spre Mama-Țară:
O trezește din hipnoză
Gloria de-odinioară!

Sau iată alt exemplu: deasupra patului din dormitorul înginerului timișorean Mihai Țopa (născut acum 82 de ani în Lipnicul Sorocii) se află o pictură în acuarelă cu imaginea Cetății Soroca, realizată de regretata pictoriță Tamara Birtean-Iacoban, și ea o basarabeancă refugiată în Banat. Mihai Țopa afirmă că „Cetatea... nu mă lasă nici să îmbătrînesc, dar nici să nu scriu, iar multe dintre cele peste 20 de cărți ale mele cuprind și pagini despre Basarabia“.

Despre orașul Soroca și cetatea lui care înseamnă mult pentru neamul românesc de pretutindeni ne-a vorbit cu emoție epigramista Alexandra Toma din Iași, a cărei mamă, Eugenia Vasilescu, a fost profesoară de limba română și directoare, între anii 1932-1940, la Gimnaziul de Fete „Domnița Ruxanda“ din această localitate. Născută în vecinătatea Cetății, Sanda ne-a relatat următoarele: „Soroca... Un loc al lui Dumnezeu privind natura, curățenia și relațiile dintre oameni. Parcul de lîngă gimnaziu era de o frumusețe rară, slujbele la biserică ne atrăgeau prin vocile cu totul aparte ale preotului și cîntăreților, serbările școlare erau minunate. În curtea casei aveam scrînciob, grădina ne era plină de flori... Tata, ofițer de infanterie, mă lua de mînă și mă plimba pe malul înalt al Nistrului, învățîndu-mă a merge. Iar orașul avea mulți, mulți copaci, majoritatea castani. Îmi amintesc cu drag de acei castani înfloriți, dar mai cu seamă de misterioasa Cetate“.

Un alt ieșean sorocean, doctorul-scriitor Vlad Bejan (născut în Cotiujenii Mari, județul Soroca), autor a circa 80 de cărți, afirmă despre Cetatea Soroca: aceasta este una dintre cele mai reprezentative construcții din perioada feudală, cu rol de apărare a frontierei de răsărit... În perioada interbelică, este locul manifestărilor naționale de apărare a limbii, culturii și istoriei românești. În timpul modern, Cetatea este foarte bine îngrijită și restaurată, impunîndu-se ca cea mai solidă și mai bine păstrată dintre toate cetățile din țară.

Iar regretatul coleg al lui Vlad Bejan, medicul ieșean Mihai Baltaru (născut în Corbu, Soroca) parcă l-ar completa pe acesta, implicîndu-se în diverse acțiuni organizate de Asociația Culturală Pro Basarabia și Bucovina din Iași sau depănîndu-și gîndurile în cartea sa „Simple amintiri“ pe care a publicat-o la Editura *PIM* (Iași, 2006).

Ne bucură îndeosebi rîndurile semnate de profesorul-scriitor Simion Dănilă (născut în Belinț, județul Timiș): „Îi datorez lui Ion Berghia faptul că mi-a deschis mintea și mi-a arătat, „la voroava ce ne strînsăm“ la Iași pe la mijlocul lui cireșar 2008, dar mai ales în călătoria prin „răpita“ (a cîta oară?) Bucovină și prin moldava „republică“, lucruri pe care radiourile, televiziunile și presa de care s-a umplut România nu ni le arată îndeajuns de clar și de frecvent. Situația este de așa natură în provinciile noastre estice, încît programele zilnice de știri radiodifuzate și televizate ar trebui să înceapă cu realitățile de aici. Ca toți românii să se „deștepte“ cu adevărat din „somnul cel de moarte“ în care ne-adîncirăm cam singuri, iar în ultima vreme prin guvernanții nostri nepăsători la

problemele „românilor de pretutindeni“, prin politica externă contraproductivă, confuză, neprofesionistă, necombativă, lipsită de verticalitate și inteligență (cu un cuvînt: lipsită de diplomație; sau și mai grav: antipatriotică). Pot afirma că la Hotin ghizii cetății vorbesc ucrainește și prezintă o istorie în care nici nu vine vorba despre români... , un trecut de care noi, „aducându-ne aminte, plângeam cu lacrămile hierbinte“... Spre optimismul nostru firav, altfel stau lucrurile în Basarabia: aici, limba care se vorbește tot mai mult este cea românească, indiferent cum ar numi-o unii și alții! Pe ulițele satelor sau pe străzile Sorocăi ori Chișinăului, o asemenea limbă continuă să răsune frumos pentru urechile noastre. Un copil care ne-a auzit vorbind în Soroca a întrebat-o pe mama sa ce suntem noi. „Români“, i-a răspuns aceasta. „Dar ei vorbesc moldovenește ca noi“, fu surprins pruncul. Copiii basarabeni, care, ca toți copiii în candoarea lor, grăiesc adevărul, ar constata cu aceeași uimire, dacă ar avea prilejul să călătorească prin România, că „moldovenească“ lor este la fel cu „muntenească“, „oltenească“, „ardelenească“, „bănățeana“, „crișana“, „maramureșeana“, fiindcă în toate aceste „limbi“ ei se pot înțelege fără nici un fel de probleme cu copiii din România. Efectul benefic l-am văzut peste tot în Basarabia, la țară, ca și la oraș, dar mai cu seamă în incinta Cetății Soroca, acolo unde ne-a așteptat și primit cu brațele deschise un om care face mai mult decît o instituție pentru menținerea trează a conștiinței basarabe de apartenență la românitate: custodele Nicolae Bulat, un alt fel de ghid decît acela de la Cernăuți. El este un veritabil artist în delicata profesie de călăuz prin istorie, căruia i s-a dus buhul și peste hotare, fiind răsplătit cu numeroase distincții (din România pînă în Anglia) și chiar cu aplauzele vizitatorilor. Fiindcă lungul și gloriosul trecut al Cetății el nu-l debitează ca un papagal, ci îl trăiește, îl interpretează histrionic pentru spectatorii săi, se transpune și îi transpune și pe aceștia în diferite epoci, evenimente și personaje, aducînd apusele vremi în prezent, recurgînd, cu alte cuvinte, la procedeul nu facil al actualizării dramatice. Ce mai! Un adevărat *one man show* care te încîntă prin talentul său, prin cunoștințele sale, prin arta de a le transmite celorlalți, prin omenia sa, prin farmecul său aparte. Cît timp mai sunt pe lume asemenea oameni, fiți fericiți, români: Basarabia nu este pierdută!“[20].

Nu ne-am putea încadra nici în cîteva mii de pagini, dacă i-am cuprinde în modesta noastră „călătorie de suflet“ prin eterna Cetate Soroca pe toți acei fii ai ei cunoscuți nouă, pe autorii care i-au scris și continuă să-i scrie istoria cu pixul sau cu fapta. Or, s-au publicat nenumărate cărți despre Soroca și sorocenii, multe dintre ele fiind de o considerabilă valoare documentară sau artistică. Din lipsă de spațiu, vom aminti aici doar lucrarea *„Cetatea de cuvinte“* (Editura „Grafema Libris“ SRL, Chișinău-2011, alcătuitori Petre Popa și Valeriu Nazar, ambii născuți în județul Soroca), în care citim mai multe pagini demne de luat în seamă, printre ele aflîndu-se și minunatul poem de mai jos, semnat de poetul Petre Popa:

„Cetatea Soroca
hulubii adorm în Cetatea Soroca
stă piatra la cuiburi de veghe,
stau turle spre cer ațintite cu ochiul
la steaua ce încă ne vede.
în apa fântânilor luna
adapă speranța luminii
și glasuri în noapte răsună
urcate-n pereții zidirii
„Sireaca“, „Soroc“, dar Soroca
e numele-ajuns la botez
chiar Ștefan alese și locul
nu vreun oștean genovez
Sireaca–Cetate(a) Soroca
cazaci, tătari, polonezi...
câți te-ncercară cu focul
urme pe trup mai păstrezi
hulubii în cuiburi - Cetatea Soroca
cu visul lui Rareș de veghe
ce seacă așa precum seacă norocul
când țara cetățile pierde.
Soroca - Cetatea Soroca
e numele tău de botez
în Nistrul ce pururi invocă
toți zeii - să nu-ngenunchezi“[21].

În încheiere, ne vom mărturisi ca în fața unui duhovnic încărunțit de gînduri și de ani, dar încă foarte atent la spusele celui care-i vorbește: aidoma unor flori sălbatice doar visate, uimitor de plăcute au bătut și la fereastra sufletului nostru niște *păsări cu aripi de cuvinte* care, neobosite și neîmpăcate cu ele

[20] Simion Dănilă, „La apa Nistrului jelind de țara pierdută“, *Dor de Basarabia* 15 (15.10.2008), 7.

[21] P. Popa, *Cetatea Soroca*, în: *Cetatea de cuvinte*, Editura „Grafema Libris“ SRL, Chișinău-2011, p. 482.

însele, mereu roiesc deasupra Cetății Soroca. Iar noi nu ne încumetăm să le neglijăm, făcîndu-le calea deschisă. Ca să ajungă la dumneavoastră, maturii, dar mai ales la cei care abia încep a păși pe lungul drum al vieții. Aceste *păsări* - unele mai modeste, altele mai jucăușe sau puțin ironice, altele mai belicoase ori chiar usturătoare pe unde ciupesc cu ciocul lor ascuțit și nesuferit de congenerii certați cu bunul simț, cu măsura, cu omenia, cu dragostea de neam - se transformă ba în poezii, ba în catrene epigramatice, ba în pagini de publicistică, ba în interviuri/dialoguri cu și despre soroceni, ba în excursii cu frați din dreapta Prutului dornici de a vedea ori revedea Nistrul și minunata Cetate Mușatină, ba în mii de cărți în limba română legănate pe drumul dinspre Iași, pe de o parte, și Soroca, Hristici, Chișinău, Pîrliți, Ungheni, Țipala, Bălți etc. - pe de altă parte. Una dintre aceste păsări ale neliniștii noastre cotidiene a cutezat să devină revistă, cu numele „Dor de Basarabia", și are ca siglă imaginea Cetății Soroca, iar alta, aidoma minunilor din basme, s-a transformat în cartea „Soroca... dragostea mea", carte care conține un poem chiar cu titlul „Poveste":

Cînd natura cea virgină
Lume cunoștea puțină,
Ziua în amiaza mare,
Jos, la Nistru, trei fecioare
Parcă din tablou picate
Se scăldau nevinovate.
Soarele, cît e de soare,
Își punea la ochi umbrare:
Nu-ndrăznea să mai privească
La creația cerească!
Și Cetatea Mușatină
Tremura din rădăcină:
Îi reînviau oștenii
Morți de secole, milenii...
Am rămas și eu pe-o creastă
Singur în Cetatea noastră,
Căci fecioarele-mbăiate
S-au retras de-aici departe,
Ca trei mîndre Principate...

Prin aceste rînduri-aripi de pasăre zbuciumată, ca și prin altele similare, încercăm să sensibilizăm cititorul, îndemnîndu-l să arunce o privire retrospectivă asupra neprihănitului ținut nistrean, rezistent în fața unor civilizații ucigătoare de „duh național", cum spunea Mihail Kogălniceanu, și la reflecții asupra trecutului nostru glorios. În același timp, cu o subțirică aluzie privind înstrăinarea Sorocii de restul Țării, independent de voința sa, înclinăm să credem că modestele noastre eforturi vor contribui la consolidarea „drumului de carte al Sorocii". Căci dacă trecutul celui mai vechi oraș moldav dintre Prut și Nistru, *Sinaia Basarabiei*, în mare parte a depins de arme, apoi prezentul și viitorul lui țin mai mult de litere, metaforic vorbind: fie și pentru faptul că între arme și litere întotdeauna a existat ba o rivalitate, ba o concurență, iar cînd rațiunea a triumfat - o puternică alianță. Dovadă este munca unor inimoși și harnici specialiști, printre ei fiind conferențiarul universitar dr. Sergiu Musteață - decanul Facultății de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă" din Chișinău și organizatorul prezentei conferințe, Mariana Șlapac - membru-corespondent al AȘM, Nicolae Bulat - actualul „pîrcălab" al Cetății Soroca ș.a.

Cu sprijinul unor astfel de oameni, al Consiliului Raional Soroca în frunte cu juristul Victor Său, al șefilor de direcții raionale Tudor Frunză, Grigore Bucătaru, al altor intelectuali și al sorocenilor de rînd neindiferenți față de trecutul-prezentul-viitorul acestui plai de dor, al celor înstrăinați din diverse motive și mereu aduși acasă de aceeași chemare a baștinei Cetatea Soroca rămîne mai tare decît corozia timpului.

Summary

THINKING OF GLORIOUS TIMES ...

The Fortress of Soroca – a bridge between our present and past – is, above all, a symbol of growth, evolution and perpetuation in time of Romanians from here. Its history is echoed in notable pages authored by great minds – scholars from both sides of the Prut river, as well as from elsewhere. Old records speak of the millennial age of the settlement and fortress bearing the same name, and in spite of all those nations that pillaged and burnt Soroca, having regularly enslaved and exterminated the native population, the latter has not disappeared, it has not "integrated" forgetting its origins, but was reborn each and every time, loving its people and land ever more.

The authors whose works we consulted could be classified into several groups, for example, catalogued by place of birth and residence. Thus we can read valuable notes about Soroca signed by the great historian Nicolae Iorga, the famous novelist Mihail Sadoveanu, the most important Bassarabian writer Ion Druță, the former prefect of Soroca Dimitrie Iov, the University Professor Gavril Istrate, the Professor-writer Simion Dănilă, the poet Petre Popa, Dr. Vlad Bejan etc.

We also believe that a writing on Soroca would be richer if it contained data on the inhabitants of Soroca who contributed directly to the Great Union of 1918, due to which the United Romanian State was formed, on the Roma townsmen that differ from their co-nationals from elsewhere, especially because they do not beg (!), on the last name „Soroceanu" etc.

At the beginning of the last century Nicolae Iorga arrived in this town, finding that „in the Muscovite Soroca of 1905 just like in the Moldovan Soroca of 1405 everyone speaks Moldovan... The elders have faces of boyars, of Voivodes from ancient times buried within the depths of this earth whence they cannot ever rise away...".

Mihail Sadoveanu visited Soroca too, and his books printed also on the left side of the Prut river, both pre-1989 (the book "Orhei and Soroca" was published in Chisinau in 1921, and so was the work "Life of Ștefan cel Mare", in 100,000 copies), and after that year remain an inexhaustible source of education in the spirit of love of nation and ancestral land.

From Dimitrie Iov we learned that „The town Soroca, for instance, a hundred years before Christ, was ruled by the Dacs and was called Serghidara. Only around 300 A.D it took the name Soroca. Was there any Russian footprint on that land around that time? Undoubtedly no one ever heard of that people."

Ion Druță is a crony of the Citadel, as evidenced by his work: „The Plains of Soroca... Land made to bear hundreds of years, from seed to seed, that rye bread taste. Succulent speech that knows just as good how to laugh and cry, to thank and curse. A foolish ancient longing, a crumb of mad dance...The punishment of a bullock cart, condemned to wander years on end, day by day, on the same trail – in the morning from village to the field, in the evening – from the field home...".

It is our hope that thanks to these and other writings, filled out with modest lines of ours, the reader's love for this innocent Dniester region will grow and flourish evermore.

CETATEA SOROCA – SIMBOL ȘI IZVOR DE DEMNITATE

Nicolae BULAT

Cetatea Soroca a fost mereu o atracție pentru istorici, prozatori, poeți și simpli cetățeni. În 1905 Nicolae Iorga și baronul Nicolae (Nicu) de Flondor s-au aventurat a veni, în Basarabia plină de muscali, cu intenția nobilă de a descoperi o lume uitată. După rebeliunea bolșevică din 7 noiembrie 1917, numărul celor veniți de peste Prut este în creștere, mai ales după unirea din 27 martie 1918. Învățători, oameni de cultură, funcționari, medici, oameni de afaceri, căutători de aventuri. Fiecare cu așteptările sale. Pentru mulți dintre ei descoperirile lor au fost o mare surpriză. Ceea ce se credea pierdut după o sută de ani de ocupație rusă era conservat în memoria țăranului basarabean, care nu s-a lăsat asimilat de un regim și o națiune ostilă românilor din Basarabia. Ce i-a impresionat cel mai mult pe conaționalii noștri veniți de peste Prut în acest străvechi ținut al Sorocii? După călătoria făcută în 1919 în Basarabia, M. Sadoveanu scria:

> Venind dinspre apus, am răzbit printr-o poartă a stâncilor care domină Soroca. Atunci mi-a apărut dintr-o dată ocolind orașul care, de la țărmul lui, se înalță în etaje de vile și vii. Călătorul ce vine din cealaltă parte, din depărtările Podoliei, acea așezare îl năucește ca o viziune romantică, aburită de vis. La malul fluviului, izolată de târg, dormită într-o melancolie netulburată, cetățuia medievală a vechilor străji sorocene, care păzeau odinioară către pustia răsăriteană[1].

Cu adevărat, Soroca uimește prin peisajul ei, marcat de „coasta repede" ce coboară spre râu a „unei coline stâncoase"[2], de „colina de stânci ce închide ca o potcoavă apele fluviului", de „livezile și viile ei, cu vilele și căsuțele ei cochete", de „citadela cu creneluri, vechea cetățuie de la Ștefan Vodă, care se oglindește și azi mândră în unda Nistrului"[3].

Fig. 1. Concert de zile mari la Cetatea Soroca.

Dorința de a cunoaște ținuturile de peste Nistru, anexate la 1812 de Imperiul Rus, îl aduce pe Nicolae Iorga în Basarabia anului 1905. Călătoria marelui istoric de la Cetatea Hotinului până la Cetatea Albă a fost descrisă minuțios în lucrarea sa „Neamul românesc în Basarabia" (1905). Nicolae Iorga, plin de o curiozitate nemărginită, însoțit de boierul bucovinean Nicu de Flondor, străbate întreaga Basarabie de la Hotin la limanul Nistrului, păzit cândva de puternica Cetate Albă. Baronul Nicu de Flondor (27 iunie 1872 – 21 mai 1948) a fost un politician, jurist și economist român din Imperiul Austro-Ungar și România. A fost primar al orașului Cernăuți în trei rânduri (1920, 1922-26, 1938-40).

Ajunși la Soroca în toiul primăverii, când „din pomii în floare vântul trimite adieri care înnebunesc, de dulci"[4]. De la Gara Florești, călătoria celor doi a trecut prin Răduleni, Dubna, Vădeni, Parcani și Volova (Voloave). Pretutindeni au văzut oameni cu „față bună cu ochi luminoși. Bătrânii au chipuri de Boieri, de Voievozi din vremurile care s-au îngropat aici în fundul pământului, de unde nu mai pot să

[1] Însemnările din călătoria pe care M. Sadoveanu a făcut-o în Moldova dintre Prut și Nistru imediat după Marea Unire au apărut în 1921, la Chișinău, cu titlul *Orhei și Soroca. Note de drum.* M. Sadoveanu, *Drumuri basarabene. Orhei și Soroca,* Iași, Ed. Timpul, 2001, 92.

[2] Sadoveanu, *Drumuri basarabene,* 19.

[3] Ibidem, 20.

[4] N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, 86.

Fig. 2. Lunca Nistrului la Cetatea Soroca. 1912

iasă"[5]. Despre rostul acestor oameni în cartea vremii, Nicolae Iorga scrie:

> Din cele mai îndepărtate vremuri ei au avut acest mal de Nistru. Coborâtori de adevărați boieri, mazili cu sânge bun în vinele lor, ei se simt acasă, cu neputință de clintit, plugari și domni ai țarinilor, stăpâni ai cirezilor și turmelor. În trecut ei erau grănicerii viteji ai marginii de apă, singurii păzitori ai vadurilor, pe unde putea pătrunde dușmanul, tătarul sau cazacul[6].

Oare nu aceste trăsături alimentează și astăzi mândria de a fi sorocean, străjer al cetății de la o margine de țară?

Călătorind prin Voloave, Nicolae Iorga merge pe drumul ce vine prin Zastânca, de unde îi apar în toată splendoarea frumusețile Nistrului.

> Birjarul rus întinde spre Răsărit varga de care e legat biciul și zice „Soroca", apoi o pleacă în jos și spune „Nistru".
>
> Soroca, cuibul vultanilor neamului mieu, Nistru, apă sfințită cu atâta sânge, care e întocmai ca acel ce mă însuflețește acum. Soroca și Nistru, am trăit să vă văd...[7]

Nu voi descrie cu amănunte Soroca de la 1905 care și-a deschis priveliștile în fața celor doi, Nicolae Iorga și Nicolae de Flondor, doar mă voi opri la pasajul despre vizita la Cetatea Soroca.

> Cetatea Soroca se vede de-odată în rătăcirile aceste colboase ale birjarului evreu. Uimitor de limpede, răsar ca din pământ, drept pe malul apei, zidurile negre, rotunde, străjuite la colțuri de patru turnuri.
>
> Soroca e mult mai nouă decît Hotinul și nici pe departe nu se poate asemui cu aceasta, nici în cuprins, nici în meșteșugul zidirii. Ea a fost numai o strajă în calea Tătarilor, făcută pe vremea lui Ștefan cel Mare, puternic dar în pripă, din bolovani greoi, culeși prin aceste rîpi înalte, [...] poartă de lemn lăcătuită stă în locul vechilor porți de stejar ferecate. Printre scînduri

Fig. 3. Mihail Sadoveanu la Soroca, 1919.

[5] Ibidem, 64.

[6] Iorga, *Neamul românesc*, 66.

Ibidem, 70.

se văd încăperi de apărare, dărăpănate, și tăpșane de iarbă sălbatică deasupra maldărului înalt al pietrelor căzute. Cheia nu se știe la cine este, deși birjarul meu e gata s-o caute, cu acea grabă de a întreba, de a cerceta pe care o arată Evreul când e vorba de lucrul cel mai cu neputință. [...]

Plecăm de lângă ziduri urmăriți de spurcata duhoare și de nouri de praf murdar cari aleargă pe toate cărările[8].

După înfăptuirea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, în Basarabia au sosit din Țară mai multe personalități care și-au adus aportul la animarea vieții naționale și la promovarea unor politici culturale care au contribuit la renașterea spiritualității naționale. Printre ei a fost Dimitrie Iov (1888-1959, penitenciarul Gherla), trimis ca inspector general al artelor pentru Basarabia (1920-1921). Ca membru al Partidului Poporului, dar și în urma activității sale profesionale, este desemnat în două rânduri prefect de Soroca (1921 și 1926). Bun cunoscător al sufletului basarabean, este autorul cunoscutei culegeri de versuri „Covor basarabean" (1943) și al notelor de călătorie „Priveliști basarabene" (1941). Dragostea acestui strălucit cărturar față de Soroca vine din fiecare cuvânt, fiecare istorie întâmplată pe drumurile întortocheate ale județului Soroca, auzite în serile dulci de primăvară la poalele Cetății sau în cerdacul de la cotitura Nistrului.

Soroca este ținutul pe care s-a plămădit istoria noastră...

Soroca este Sinaia Basarabiei. Împrejmuită de stânci și dealuri podgorite cu vii, pe jumătate încinsă cu brâul Nistrului, numai spre răsărit se deschid ferestrele zărilor peste câmpul nesfârșit al Ucrainei.

Orașul Soroca este cel mai vechi din Basarabia. Prin secolul al V-lea, înainte de Hristos era colonie grecească și se numea Olhionia. După 400 de ani, Dacii au zidit, în locul acestei colonii, cetatea Serghidava. Pe la jumătatea veacului al treilea după Hristos, orașul capătă numele de Soroca. Și în acest cot al Nistrului genovezii au ridicat Cetatea ce-a slujit veacuri întregi voievozilor moldoveni[9].

Frapat de frumusețile Sorocii, Dumitru Iov invită doritorii de a cunoaște acest meleag, de un farmec fără pereche, să poftească aici în mai, într-o după amiază de primăvară, când

orașul răsare împodobit în flori roze de măr, în flori de cireș, de vișini, de zarzări... Mirezme amărâi de liliac se împletesc cu aroma livezilor. Bujărăuca este o mare de spumă. Peste Nistru, satul Țichinovca pare înhorbotat și îmbrăcat în strae albe de mireasă. Dintre pomii înfloriți răsare un turn verde de biserică, iar Cetatea își aurește creștetul cu o coroană voevodată"[10].

În zilele de 28-30 aprilie 1927, orașul și județul Soroca au fost vizitate de Ion Petrovici, ministrul Instrucțiunii Publice. După cum ne informează „Monitorul Oficial al Județului Soroca" din 6 mai 1927:

Domnul Ministru cu această ocaziune a inspectat toate Școlile din localitățile arătate (Frumușica, Izvoare, Țepilova Mică, Cosăuți, Soloneț, Cuhurești de Sus și de Jos, Cotiujenii Mari și Căprești, n.n.), interesându-se de bunul lor mers, cum și de nevoile lor, dând sfaturi și îndrumări înțelepte învățătorilor.

De asemenea s-a interesat și de mișcarea culturală, a cărei temelie a pus-o D-sa prin înființarea Cercurilor Culturale.

În cadrul acestei vizite ministrul Petrovici a vizitat Cetatea Soroca, unde alături de intelectualii soroceni a făcut o fotografie ca amintire. (De fapt, odată cu apariția aparatului de fotografiat, Cetatea este fotografiată mereu. Sau este obiectul principal în imagine, sau servește drept fundal, dar este prezentă mereu în fotografiile de la începutul sec. XIX, din perioada interbelică, din perioada sovietică, din ziua de astăzi.)

Zilele de 16-17 iunie 1935 au fost memorabile pentru Soroca. Orașul a avut onoarea să fie gazda Congresului Național de Geografie. La orele 17:00 (16 iunie), în incinta sălii Asociației Învățătorilor din județul Soroca, Congresul și-a deschis lucrările cu un Te Deum, oficiat de preoții profesori V. Bulancea și A. Proțenco. Participanții au fost salutați de preotul V. Bulancea și de Afanasie Coșciug, primar de Soroca, Paul Vataman, președinte al Asociației Profesorilor Secundari, T. Eremia, prefect al județului Soroca, V. Ciubotaru, președinte al Asociației Învățătorilor din județ. Au urmat comunicările profesorilor Moroșanu și Smochină. Seara, în cinstea congresiștilor, în curtea Liceului de Fete „Domnița Ruxandra" a avut loc o manifestare culturală.

A doua zi participanții la congres au mers la Cosăuți, unde au vizitat vestita carieră de granit, s-au întâlnit cu oamenii din sat. Întorși la Soroca,

[8] Ibidem, 70, 75-76.

[9] D. Iov, *Priveliști basarabene*, Editura Națională Gh. Mecu, 1941, 10.

[10] Ibidem, 26.

Fig. 4. Vizita Ministrului Instrucțiunii Publice I, Popovici la Cetatea Soroca, 29 aprilie 1927

ei au mers la Cetatea Soroca, unde profesorul de istorie Paul Vataman a prezentat un scurt istoric al fortificației[11].

În perioada țaristă, în perioada interbelică și postbelică, Cetatea Soroca a fost închisă pentru vizitatori. Doar în cazul sosirii la Soroca a unor înalți oficiali, accesul era permis. Numai după lucrările de cercetare arheologică din 1968-1969 și lucrările de reparație a monumentului, publicului îi este permis accesul în cetate (1978). O perioadă scurtă (1978-1982), cetatea a fost gestionată de Muzeul Prieteniei Popoarelor din Chișinău (!?). La 1982, cetatea este trecută în gestiunea Muzeului de Istorie și Studiere a Ținutului Natal din Soroca, actualul Muzeu de Istorie și Etnografie. În acea perioadă, Cetatea Soroca a fost un obiect turistic popular. La Soroca funcționa un hotel turistic „Victoria", care și-a găzduit primii oaspeți pe la mijlocul anilor '70 ai sec. XX. Odată cu dezmembrarea URSS, hotelul „Victoria" și-a încetat activitatea. Turiștii care vizitau or. Soroca (în grup organizat sau individual) erau în majoritate absolută din Rusia și din republicile unionale.

În 1987, la conducerea Muzeului de Istorie și Etnografie vine Svetlana Șapovalov. Sub conducerea sa, colectivul Muzeului organizează la cetate mai multe manifestații culturale încadrate în mișcarea democratică pentru restructurare de la sfârșitul anilor '80 și în mișcarea de independență de la începutul anilor '90 ai sec. XX. Cetatea Soroca era în acele vremuri simbolul mișcării naționale pentru emancipare culturală, pentru limba română și pentru independență.

La 14 noiembrie 1988, la Soroca a fost organizat Grupul de susținere a Mișcării Democratice pentru Restructurare din Soroca. Din grupul de inițiativă au făcut parte Efim Zubcu, Mihail Rusnac, Ignat Berbeci, Vasile Mârzac, Mihai Herescu, Victor Jamba, Tudor Bogatu, Valeriu Mitrofan, Vasile Apreotesei, Andrei Baștovoi, Sergiu Gânga, Dina Bostan, Ion Bostan[12].

La 7 ianuarie 1989, în incinta Cetății Soroca are loc prima omagiere publică a lui Ștefan cel Mare. Ea a fost dedicată biruinței asupra turcilor în bătălia de la Vaslui (1475). Grupul de inițiativă, din care făcea parte și Svetlana Șapovalov, s-a ciocnit de împotri-

[11] N. Bulat, *Județul Soroca: file de istorie*, Chișinău, ARC, 2000, 263-264.

[12] Efim Zubcu, „20 de ani de speranțe, bucurii și dezamăgiri...", Soroca, almanah, 2011, 8.

Fig. 5. Primul miting organizat de Frontul Popular din Moldova la Cetatea Soroca, sub lozinca „Limbă de stat, grafie latină!" . La microfon Efim Zubco.

Fig. 6. Cetatea Soroca. Adunarea alegătorilor din 4 februarie 1990, sub auspiciile Frontului Popular din Moldova.

virea Comitetului Raional Soroca al PCM. S-a depus o muncă enormă pentru selectarea materialelor istorice și literare dedicate marelui voievod. Au fost culese materiale din lucrările lui Dm. Bolintineanu, Gh. Coșbuc, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Gh. Asachi. La pregătirea și prezentarea programului artistic și-au dat concursul artiști locali.

Lucrătorii CR Soroca al PCM au făcut o mare zarvă. Au cerut organizatorilor să prezinte scenariul și materialele istorice utilizate. Au convocat chiar un consiliu artistic, au fost organizate diferite discuții cu organizatorii, cerându-li-se tot felul de explicații. S-a cerut excluderea din scenariu a cuvântului „român". Efim Zubcu a fost invitat cu o oră înainte de începerea spectacolului la Comitetul Raional al PCM și i s-a cerut să semneze fiecare pagină a scenariului.

La ora convenită, în ziua de 7 ianuarie 1989, Cetatea Soroca a devenit neîncăpătoare de atâta lume. Spectacolul care a produs o impresie profundă. A fost și debutul ansamblului folcloric „Colinda", condus de Tamara Boboc-Coșciug. Spectatorii au rămas frapați de curajul organizatorilor, doar pe parcursul a zeci de ani nimeni nu îndrăznise să spună lucrurilor pe nume – român, România, neam românesc, limbă română, grafie latină[13].

Peste numai o lună – la 19 februarie 1989, în fața Cetății Soroca are loc primul miting democratic, cu genericul „Democratizarea vieții – imperativ al timpului". La început Consiliul executiv Soroca a respins cererea depusă pentru autorizarea mitingului, dar după mai multe adresări insistente a permis petrecerea mitingului. Atunci, pentru prima dată, la Cetatea Soroca a fost citită *Declarația universală a drepturilor omului*, s-a pus în discuție situația lingvistică din republică, necesitatea decretării limbii moldovenești ca limbă de stat și revenirea la grafia latină[14].

Fig. 7. Omagierea lui Ștefan cel Mare la Cetatea Soroca, 2 iulie 1989

[13] Ibidem, 8.

[14] Ibidem, 9.

Fig. 8. Manifestare Culturală în incinta Cetății Soroca.

Fig. 9. Trei culori și o Cetate.

În acea perioadă încordată, Cetatea Soroca devine un simbol al mișcării naționale, al demnității neamului românesc, simbol care deranja autoritățile sovieto-comuniste, precum adevărul ce izvora din inimile oamenilor. La 10 mai 1989, Efim Zubcu, liderul mișcării democratice pentru restructurare din Soroca, a avut o întâlnire cu autoritățile orășenești, la care a cerut autorizarea unui nou miting în fața Cetății Soroca, pe 16 mai. Autoritățile au autorizat mitingul cu condiția să aibă loc în incinta Palatului de Cultură, și nici într-un caz la cetate. A fost interzisă și arborarea tricolorului, lucru care a fost ignorat de organizatori.

Totuși, Cetatea Soroca a continuat să fie locul preferat pentru petrecerea manifestațiilor culturale. Pe 15 iunie 1989, la cetate a fost organizată aniversarea a 100 de ani de la intrarea în nemurire a marelui poet Mihai Eminescu. La 15 iulie 1989 a fost omagiat Ștefan cel Mare, de la a cărui moarte se împliniseră 485 de ani. La manifestare au participat colective de artiști amatori din raionul Soroca, de la Chișinău a venit artistul Vasile Iovu, expediția „Nistru-89" în frunte cu academicianul Ion Dediu, Alecu Reniță și multe alte personalități din oraș și raion. Pe parcursul manifestării s-au colectat fonduri pentru restaurarea Mănăstirii Căpriana. S-a adoptat unanim un demers către Consiliul executiv Soroca de a redenumi strada principală din oraș, Krasnoarmeiskaia, în strada Ștefan cel Mare.

Conform afirmațiilor lui G. Cebotarenco și ale arhitectului V. Voițehovschi, cetatea din piatră a fost construită de voievodul Petru Rareș la 1543-1546. Luând ca un adevăr absolut această afirmație, la 1993, la Soroca au fost sărbătoriți 450 de ani de la construcția cetății. Un rol important în pregătirea acestui eveniment au avut Svetlana Șapovalov, director al Muzeului de Istorie și Etnografie Soroca, și Simeon Celac, viceprimar de Soroca.

Cetatea și astăzi este punctul cel mai atractiv al Sorocii, aici au loc mai multe festivaluri și acțiuni culturale, ce adună un numeros public: Festivalul de Muzică Pascală, Festivalul-Concurs Televizat al Interpreților de Folclor „Trandafir de pe Cetate", Festivalul Mărului (2011, 2012) Zilele Europene ale Patrimoniului (2014). În prezent (2012-2014), Cetatea Soroca trece printr-un proces de restaurare parțială, amenajare a terenurilor aferente și reparație a căilor de acces în cadrul unui proiect transfrontalier „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Soroca, Suceava".

La o margine de țară, la o margine a românității, Cetatea Soroca ascunde între ziduri amintiri ale vremurilor de vitejie. Găsim în ele inspirație și sprijin pentru bătăliile noastre de azi pentru dăinuirea neamului și a civilizației românești.

Summary

SOROCA FORTRESS-SYMBOL AND SOURCE OF DIGNITY

For hundreds of years Soroca fortress guarded the borders of the Principality of Moldova, attracting toward itself all kinds of enemies. With the beginning of the 20th century, the town and Soroca fortress turns into a somewhat attractive region for different visitors. Many have found here what they expected: different impressions, various urban histories, places, and beautiful people, lower in the old Chronicles.

Nicolae Iorga and Nicu de Flondor, traveling in 1905 through tsarist Bessarabia, left us beautiful and interesting descriptions about Bessarabia from 100 years ago, and last but not least about Soroca-town, fortress, Dniester river.

Others who spoke about Soroca as a symbol and source of dignity, strength, and bravery, were poet and writer Dumitru Iov, Mihail Sadoveanu.

Soroca fortress continuously remained an attractive point for thousands of tourists who were passing through this town in the valley of Dniester river. The fascinating history of this fortress was always the attention of local and foreign visitors.

At the end of the 1980s, Soroca fortress became a place of great cultural events dedicated to Stefan cel Mare, Mihai Eminescu, Romanian language. Here, under the walls of the fortress of Soroca-symbol of dignity was the beginning of the national liberation movement, electoral meetings, and various events related to the political events dedicated to the Independence of the Republic of Moldova, Democracy, declaring Romanian the State language, democratic elections, etc.

CETATEA SOROCII – LOC AL MEMORIEI

Ludmila COADĂ

Cetatea Soroca în devenire

Important punct strategic în extremitatea nord-estică a Țării Moldovei, cetatea Soroca –fortificată cu garnizoane de oșteni-apărători, asigurată cu arme și provizii – și-a exercitat de-a lungul anilor, primordial, misiunea sa de natură militară – cea de apărare a hotarelor. Originile cetății Soroca se duc adânc în trecut, în vremuri agitate și incerte, când fruntariile estice ale Țării Moldovei erau adesea amenințate, iar „vadul de trecere de la Soroca – expus primejdiei din partea invadatorilor străini și veneticilor de tot soiul"[1]. Menită să servească drept punct de strajă și de sprijin[2] pentru domnitorii țării și campaniile lor militare, cetatea a încercat să țină în timp calea celor care dau târcoale regiunii, mai ales tătarilor care năvăleau frecvent de peste Nistru și pentru oprirea cărora fuse ridicată. Meritul înălțării primei cetăți de lemn și pământ, cu val, șanț și palisadă[3] pe cursul de mijloc al Nistrului în vederea „punerii la adăpost a hotarului jefuit"[4] îi aparține, se pare, lui Ștefan cel Mare. Or tocmai în anii domniei sale este atestată documentar prezența, la vadul Nistrului, a unei posade importante din punct de vedere strategic[5]. Un document domnesc din iulie 1499[6] confirmă existența cetății sub numele de Soroca prin menționarea lui Coste care administra cetatea și care a fost și primul ei pârcălab.

Necesitatea apărării hotarelor de răsărit apare stringent atât în timpul domniei lui Ștefan cel Mare cât și până, dar și după acea perioadă. Construcția unei fortificații la Nistru în secolul XV are un precedent – genovezii ridicaseră și ei, în secolul XII, prin același loc, o cetate puternică – o factorie genoveză[7] – care să servească drept zid de apărare împotriva barbarilor din răsărit[8]. Urmașii lui Ștefan cel Mare, la rândul lor, continuă să consolideze apărarea graniței estice. Domnitorul Petru Rareș, după distrugerea cetății din lemn de la Soroca, își canalizează eforturile, în secolul XVI, în cea de-a doua sa domnie, spre reconstruirea acesteia, de astă dată prin înălțarea pereților din piatră de cremene ce se găsea din belșug pe colinele dimprejur[9] – noua cetate, cu chipul pe

Foto 1. Panorama orașului Soroca – 1970 (fotografie din arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie din Soroca).

[1] *Cetățile Moldovei*, 15.
[2] Iov, „Un oraș de graniță," 28.
[3] Mariana Șlapac, *Cetăți. Mica enciclopedie ilustrată* (Chișinău: Arc, 2008), 50.
[4] *Cetățile Moldovei*, 15.
[5] *Soroca. Almanah anual* (Chișinău: „Bons Office" SRL, 2007), 10.
[6] Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)* (Chișinău: Arc, 2004), 109.
[7] General Scarlat Panaitescu, *Centrele comerciale din Basarabia* (București: „Cartea Domnească" S.A., 1923), 8.
[8] Nicolae M. Constantinescu, *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică și culturală* (Soroca: Tiparul D. Moldoveanu, 1943), 7.
[9] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (Chișinău: Litera, 1998), 30.

Foto 2. Primul miting a Frontului Popular din Moldova la Soroca – 1989 (foto Ștefan Cebotari, arhiva muzeului)

Foto 3. Orașul Soroca, anii 70 ai sec. XX (fotografie din arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie din Soroca).

care îl păstrează și astăzi, fiind rezultatul muncii meșterilor italieni, chemați de domnitor, în 1543, din Transilvania și întrunind elemente ale tradiției italiene renascentiste[10], și fiind în același timp prima, dar și ultima manifestare a renașterii în arhitectura militară a Moldovei[11]. În anii care au urmat edificării cetății de piatră, în condițiile menținerii pericolului invaziilor străine, Soroca va fi continuat să-și îndeplinească misiunea de centru militar încă câteva secole înainte. Tătarii și cazacii ucraineni, polonezii, turcii și rușii au tot dat târcoale regiunii, jefuind-o în timpul deselor campanii militare organizate de unii împotriva altora. Astfel în prima parte a secolului XVII trec Nistru pe la Soroca, pentru a lupta cu turcii, oștirile poloneze conduse de hatmanul Stanisław Żółkiewskișsi, oștirile cazăcești conduse de Petro Konashevych-Sahaidachny, dar și cele ale lui Bogdan Hmelnițki, semănând teamă și lăsând sărăcie în rândurile locuitorilor ținutului. Deși a fost cea mai mică[12] dintre cele patru cetăți care au apărat Nistrul de-a lungul timpului, Soroca a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Lehiei după pierderea Benderului[13]. În pofida deselor bătălii duse în împrejurimi și a numeroșilor pretendenți în a controla și cârmui cetatea Sorocii, acesta a rămas cea mai mare parte a timpului, cu unele excepții, în stăpânirea domnitorilor moldoveni. La sfârșitul secolului XVII și în secolul XVIII cetatea a fost ocupată mai întâi de polonezii regelui Ioan Sobieski care domină cetatea până la 1699; apoi de armatele ruse ale țarului Petru I ajunse la Soroca în 1711, când Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir s-au întâlnit pe platoul de la Bujorăuca[14]; căzând ulterior în mâinile turcilor – și unii, și alții, și ceilalți aducând-și contribuția, fiecare la vremea sa și în interese proprii, la consolidarea capacității de apărare a cetății, dar lăsând și multe distrugeri și pagube în urma lor. În deceniile care au urmat cetatea Soroca a fost martor și participant la frecventele lupte ruso-turce, ca începând cu 1792, când Nistru ajunge hotarul de vest al Imperiului rus, să aibă greaua misiune de a stopa expansiunea țaristă spre Țara Moldovei – misiune realizată cu succes până în 1812, când jumătatea de est a bătrânei Moldove este încorporată în Imperiul rus.

După 1812 cetatea își pierde semnificația de punct strategic și militar pentru mai bine de un veac, dar din 1918 când Soroca devine oraș de frontieră între România și URSS, cetatea revine la funcția ei de strajă și apărare. Deși nu va mai fi antrenată în lupte îndelungate dintre actorii regiunii, așa cum obișnuia în trecut, cetatea reușise deja să-și construiască imaginea eternului străjer al hotarelor răsăritene, fapt ce a dus la identificarea, în memoria populară, a cetății cu neamul, teritoriul și independența.

Cetatea și urbea

Deși cunoscută prioritar ca fiind un centru militar și de apărare, Soroca s-a format și afirmat în timp și ca un centru comercial, economic, cultural, administrativ și urban, prezența cetății aduc plusvaloare pământului din această parte a țării. Fortăreața și urbea, se pare, au conviețuit și s-au influențat reciproc de-a lungul secolelor, imaginea urbei conturându-se treptat, iar cetatea devenind centrul, dar și compo-

[10] Șlapac, *Cetăți...,* 50-51.

[11] Șlapac, *Cetăți medievale...*, 174.

[12] General Scarlat Panaitescu, „Monografia orașelor capitale de județ din Basarabia", *Școala Basarabiei. Revistă pentru cultură, învățământ și educație națională 1-2* (1923): 49.

[13] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, 31.

[14] Constantinescu, *Soroca,* 13.

Foto 4. Festivalul „La Nistru la mărgioară", cetatea Soroca, anii 80 sec. XX

Foto 5. Carte poștală – Zemstva Sorocii, sec. XIX

nenta reprezentativă a acesteia. Vechiul oraș Soroca își duce rădăcinile până prin secolul V înainte de Christos în vremurile când exista ca și colonie greceasca, numită Olhionia[15] și astfel poate fi calificat ca fiind unul dintre cele mai vechi din Basarabia[16]. Mai târziu, în același loc, dacii au construit o cetate, botezată Sergus sau Serghidava în jurul căruia exista și o urbe cu același nume, care prin secolul III după Christos se numește Soroca[17]. În secolul XII când genovezii și venețienii fac negoț prin regiune, Soroca devine un important centru comercial și economic, constituit cu timpul în jurul cetății genoveze și care-și va menține acest statut multă vreme înainte. Intensificarea comerțului pe apă, dar și bogatele răzeșii ale împrejurimilor au favorizat dezvoltarea orașului și iau dus faima de cel mai mare târg din nord-estul Moldovei. Orașul nou s-a construit totuși mai târziu, în secolul XIX, de rând cu celelalte centre urbane, capitale de județ din Basarabia[18]. Pe la mijlocul anilor '30 se formează județul Soroca[19], iar orașul aflat până în 1848 în proprietatea boierului Alexandru Cerchez și de la care a fost cumpărat de către stat cu o sumă de o sută mii ruble argint[20] a fost transformat în capitală de județ.

Centru comercial, vamal și administrativ, Soroca era vestită și printr-o industrie a tăbăcitului destul de dezvoltată grație păstoritului practicat de mulți localnici în calitate de ocupație de bază, realitate reflectată și în denumirile de străzi din oraș, precum strada Cojocăreasa sau strada Dubălarilor, dar și altele de acest gen. Tăbăcarii, români de origine, au ajuns oameni bogați, mari proprietari, printre ei numărându-se familiile Cotruță, Gafencu, Dima și alții[21].

Pe la finele secolului XIX începutul secolului XX, Soroca era un „important centru școlar de învățătură medie, clasic și aplicat"[22], fiind unul dintre orașele basarabene care avea cele mai multe școli. La 14.000 de locuitori exista un liceu de băieți, un liceu de fete, un liceu tehnic-agricol, o școala normală, un liceu evreiesc, o școală profesională, o școală de meserii, o școală de împletituri etc.[23] Deși există părerea că meritul pentru dezvoltarea învățământului în Soroca ar fi revenit inclusiv lui Leon Casso[24], născut în județul Soroca, care începând cu 1910 a fost ministru al instrucțiunii publice în imperiul rus, un rol semnificativ în construcția școlilor în oraș și județ l-a avut instituția zemstvei. Activitatea zemstvei Soroca în domeniul învățământului public s-a redus, inițial, la acordarea de ajutoare diferitelor societăți pentru achitarea salariilor învățătorilor, pentru construirea și repararea școlilor, pentru procurarea articolelor școlare și a cărților, pentru încălzirea și iluminarea încăperilor școlare și pentru diferite cheltuieli gospodărești. Ulterior însă, zemstva din Soroca s-a angajat în construcția și întreținerea pe cont propriu a școlilor. În rezultat, zemstva Soroca avea – comparativ cu alte orașe și județe basarabene – o situație mai bună în ce privește numărul școlilor de zemstvă,

---

15 Ibidem, 6.

16 Iov, Un oraș de graniță..., 27.

17 Constantinescu, *Soroca,* 7.

18 Panaitescu, Monografia orașelor..., 43.

19 Vasile Trofăilă, *Raionul Soroca. Cronică documentară (secolul XV – începutul secolului XXI)* (Chișinău: „VAST-M" SRL, 2006).

20 *В излучине среднего Днестра: Очерк истории г. Сороки* (Кишинев: Картя молдвеняскэ, 1975), 20; Nicolae Bulat, *Județul Soroca: file de istorie* (Chișinău: Arc, 2000), 133.

21 Constantinescu, *Soroca...,* 9.

22 Panaitescu, *Centrele comerciale...,* 8.

23 Iov, Un oraș de graniță..., 29.

24 Ibidem.

Foto 6. Orașul Soroca, anii 80 ai sec. XX (fotografie din arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie din Soroca).

concurând mai multă vreme la acest capitol doar cu zemstva Hotin[25]. Zemstva Soroca s-a preocupat și de sănătatea publică a orașului și județului, construcția de spitale, înființarea farmaciilor înscriindu-se în planurile și prioritățile instituțiilor de zemstvă, și cu toate că lucrurile se mișcau încet, acolo unde înainte domina ignoranța și întunericul, încep să se întrevadă raze de lumină.

Cel mai mare merit al zemstvei Soroca ține probabil de inițierea procesului unirii Basarabiei cu România în 1918. Zemstva Soroca s-a pronunțat în favoarea Unirii în prima parte a lunii martie, urmând exemplul zemstvei Bălți care a proclamat Unirea cu Țara la 3 martie 1918. Astfel, la 13 martie, Adunarea generală zemstvei Soroca, convocată pentru a alege președintele și a decide asupra unor aspecte de organizare și bună funcționare, a adus în discuție și problema unirii. Consilierii zemstvei, împreună cu reprezentanții marilor și micilor proprietari, ai clerului, ai sistemul de învățământ, ai consiliului orășenesc Soroca au votat și confirmat o moțiune prin care proclamau unirea Basarabiei cu Regatul României, solicitând Sfatului Țării și tuturor zemstvelor județene să voteze Unirea. Numărul semnatarilor moțiunii se ridica la circa 200, printre care poate fi nominalizați Dimitrie Groapă, Vasile Bârcă (aflat în serviciul zemstvei), Teodosie Bârcă, Ion Rusu etc., care au fost delegați, la 18 martie 1918, în Sfatul Țării din partea zemstvei Soroca. Teodosie Bârcă a votat la 27 martie în favoarea Unirii Basarabiei cu România. Dimitrie Groapă și Vasile Bârcă nu au votat pentru că nu au ajuns la Chișinău la acea dată, dar au votat la 27 noiembrie 1918 pentru unirea necondiționată a Basarabiei cu România[26].

După Marea Unire, urbea Sorocii, cu cei circa 20.000 de locuitori ai săi duce o viață activă și se dezvoltă, fiind cunoscută, grație frumuseții pe care o are, drept Sinaia Basarabiei[27]. Orașul continuă să se distingă din punct de vedere cultural prin cele cinci-șase licee de stat și particulare, cu câteva școli medii, cu un număr însemnat de școli primare și grădinițe de copii pe lângă alte manifestațiuni culturale destul de numeroase[28]. În oraș existau două spitale, mai mult de zece medici și câteva instituțiuni de binefacere. Cele două grădini publice înfrumusețau așezarea, iar râul Nistru pe lângă faptul că oferea urbei o înfățișare pitorească, mai și asigura o excelentă legătură cu lumea din afară.

Vremurile care au urmat nu au fost dintre cele mai ușoare, orașul fiind afectat direct de evenimentele timpului, și în special de cel de-al doilea război mondial, însoțite de dezordini interne, prezența elementelor străine, puternica propagandă comunistă și antiromânească, care au adus după sine încorporarea Basarabiei în URSS și supunerea politicilor și practicilor lansate de Kremlin. În tot acest răstimp cetatea a urmărit tăcută evoluția urbei, păstrându-și un loc modest în schemele ideologizate ale timpului.

Cetatea în spațiul public sorocean

Deși Cetatea Soroca, cu trecutul ei glorios și faima de apărător fidel al hotarelor estice ale Țării Moldovei, a fost în toate timpurile un monument important în peisajul urbanistic al orașului, în epoca sovietică, totuși, aceasta a fost umbrită de diverse alte monumente nou-construite de autorități pentru a impune

[25] Ludmila Coadă, „Zemstva județului Soroca: retrospectivă istorică," *History & Politics 1* (2010), 105.

[26] Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar* (București: Editura Fundației Culturale Române, 2001), 51, 101, 140, 144.

[27] Iov, Un oraș de graniță..., 27.

[28] Panaitescu, *Centrele comerciale...,* 8.

Foto 7. Cetatea Soroca. Pictură în incinta clădirii vechi a Muzeului de Istorie și Etnografie din Soroca, (foto Sergiu Musteață, 2013).

Foto 8. Cetatea Soroca, amenajare din piatră, incinta restaurantului Hotelului „La cetate", (foto Sergiu Musteață, 2014).

măreția și puterea regimului și pentru a legitima si consolida ideologia sistemului. Cetatea nu reprezenta regimul, de aceea eroii epocii sovietice devin Lenin, ostașul -„eliberator", muncitorul etc. Lucrurile se schimbă, însă, în anii emancipării naționale, când Soroca devine unul dintre cele mai active centrele, de rând cu Chișinăul, găzduind puternice manifestări cu caracter antisovietic, antitotalitar, anticomunist și optând pentru restabilirea simbolurilor naționale și obținerea libertății și independenței republicii. În vâltoarea evenimentelor de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut, în peisajul urban sorocean – marcat de simbolurile epocii care tocmai apunea – se conturau premizele unui conflict de interese între „străin" și „tradițional", care aveau să impulsioneze „bătălia" monumentelor ce apar ca marcatoare ale memoriei istorice[29], dar și „bătălia" sărbătorilor și a datelor comemorative legate de acestea, monumentele fiind un fel de muniții în tendința autorităților de a dicta ceea ce trebuie să se memoreze și comemoreze în spațiul public[30]. Monumentul lui Lenin din fosta Piață a Revoluției, devenită în 1990 Piața Libertății, pe de o parte și bătrâna Cetate, pe de altă parte, reprezentau acele două categorii de monumente care se aflau în conflict, primul fiind simbolul statului Sovietic a cărui extindere spre Basarabia nu a putut fi stopată de Cetatea Sorocii, care veghea de secole hotarele de est ale Moldovei, cel de-al doilea fiind simbolul libertății și al neamului. „Bătălia" pentru monumente a provocat la hotarul anilor '80-'90 ai secolului XX o divizare a societății sorocene, în care s-a atestat lipsa unui consens în ceea ce privește viziunea asupra istoriei și trecutului apropiat sau mai îndepărtat. Cetatea ia locul monumentului lui Lenin în spațiul public orășenesc, devenind centrul și locul în care se organizau majoritatea evenimentelor semnificative din Soroca, deși procesul de decidere a sorții monumentului lui Lenin a fost anevoios, autoritățile locale hotărându-se greu asupra scoaterii acestuia. La începutul anului 1991 deputații Sovietului orășenesc nu erau pregătiți nici să discute acest subiect. Propunerea de a permuta monumentul lui Lenin din fața Casei Sovietelor în fața Comitetului raional al PCRM, discutată la ședința din 21 februarie 1991, a stârnit discuții aprinse și nu a fost susținută. La acest subiect s-a mai revenit și în alte ședințe pe parcursul primăverii și verii anului 1991, mai ales că monumentul era deseori vandalizat și pângărit. În cele din urmă s-a decis transferul lui de pe piața Libertății și păstrarea de către autoritățile locale până la hotărârea de către specialiști a chestiunii locului instalării lui[31]. În realitate, însă, la 26 august 1991, monumentul cel vechi al lui Lenin a fost demolat, noaptea, la lumina proiectoarelor, în prezența primelor fețe ale orașului[32].

Odată cu lichidarea monumentului lui Lenin, spațiul public sorocean va fi dominat de Cetate, la care s-a adăugat mai târziu și statuia lui Ștefan cel Mare, amplasată în fața Primăriei pe locul unde s-a aflat anterior monumentul lui Lenin și dezvelită în octombrie 2006. Cetatea devine suflul orașului. În jurul cetății s-au strâns oamenii când au cerut resta-

[29] B. Forest, J. Johnson, „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow." *Annals of the Association of American Geographers* 92 (2002): 524.

[30] A. Johnston, „*Perpetuating Memory*" (2008), accesat la 15 aprilie 2015: http://russiaprofile.org/culture_living/a1228058384.html

[31] Realitatea, 3 august 1991, 3.

[32] I. Nistreanu, „Demolarea monumentului lui Lenin," *Realitatea* 106 (3 septembrie 1991), 2.

Foto 9. Monumentul lui Ștefan cel Mare din centrul orașului Soroca

Foto 10. Cetatea Soroca. Pictură în incinta autogării Soroca (pictor local, foto Sergiu Musteață, 2013).

bilirea limbii române; acolo s-au adunat solicitând independența republicii și tot acolo celebrează sărbătorile naționale și locale și comemorează personalități și evenimente istorice. Astfel, la cetate s-au organizat cele mai importante activități de la ziua orașului, când Soroca sărbătorea 490 de ani. Era prima dată când oamenii sărbătoreau și se odihneau cu adevărat, fără reguli și festivități oficiale și pompoase[33]. În august 1990 avea loc „ziua limbii", la un an de la decretarea limbii române drept limbă de stat, cu luări de cuvânt, program distractiv cu cântec, dans și port popular, manifestarea fiind calificată drept sărbătoarea renașterii poporului și a limbii. La 19 mai 1991 lângă cetate s-a desfășurat sărbătoarea consacrată zilei internaționale a muzeelor, manifestare numită „în târgul Sorocii", la care au fost prezentate exponate de muzee, în timp ce fanfara școlii de cultură și arte, diverse ansambluri folclorice delectau privirile spectatorilor[34]. Tot în 1991 s-a marcat și a doua aniversare a limbii române: lângă cetate de dimineață cânta muzica – fanfara colegiului republican al creației populare. După o vece tradiție, oamenii veneau la cetate fiind chemați de sunetele tobei[35], printre cei prezenți numărându-se localnici, oaspeți ai orașului, oficiali, deputați, preoți etc.

Cetatea continuă să fie din nou, de circa un sfert de veac, cel mai popular și semnificativ element din peisajul urban al Sorocii. Este locul în care orășenii și oaspeții lor aleg să-și petreacă timpul liber, printr-o plimbare și savurare a împrejurimilor nistrene. Dar dincolo de materialitatea lor fizică, astfel de spații au și alte sensuri și înțelesuri: ele sunt spații ale reprezentării[36] și pot fi reconstruite din prezent în trecut cu ajutorul memoriei colective și a memoriilor individuale[37]. De altfel, națiunile deseori construiesc și transmit generațiilor noi reprezentări ale trecutului în intenția de a da o conotație pozitivă identității și valorilor culturale ale națiunii[38].

Concluzii

Așezată în vechea albie a râului Nistru, cetatea Soroca stă de secole de veghe la hotarul de est al Moldovei. Deși pare nouă astăzi, după o restaurare recentă, mica cetate din piatră poată amprenta timpurilor grele pe care le-a trăit încă de la începuturile existenței sale. Pereții săi ascund, tăcuți, victorii și înfrângeri, drame și intrigi, legende și istorii transmise din generație în generație și care duc faima vechiului monument de factură medievală, unic de acest gen, reflectând specificul arhitecturii moldovenești de defensivă, păstrat aproape integral, în forma în care a fost concepută[39] de arhitecți și ingineri și ridicată de meșterii zidari în ani de restriște, marcați de războaie, când domnitorii Țării Moldovei erau nevoiți să fortifice în permanență paza la hotarele de est, supuse jafurilor organizate de tătari, dar și de alte neamuri războinice. Amplasată pe cursul de mijloc

[33] „Soroca a împlinit 290 de ani. Sărbătoarea orașului nostru," Calea lui Ilici (26 septembrie 1989), 1

[34] „Sărbătoare la Cetate", *Realitatea* 61 (21 mai 1991): 1.

[35] „Sărbătoarea noastră comună," *Realitatea* 106 (3 septembrie 1991).

[36] H. Lefebre, *Writings on Cities,* Oxford-Cambridge: Blackwell, 1996.

[37] M. Halbwachs, *La Mémoire collective,* Paris: Presses Universitaires de France, 1950 (rééd. Albin Michel, 1997).

[38] Roberta Dessí, „Collective Memory, Cultural Transmission, and Investments," *The American Economic Review* 1, vol. 98, (March, 2008): 539.

[39] D. Iov, „Un oraș de graniță: Soroca," *Viața Basarabiei* 6 (1932): 28; *Cetățile Moldovei* (Chișinău: Hiperion, 1991), 17.

Foto 11. Cetatea Soroca. Pictură, piața orașului Soroca (pictor local, foto Sergiu Musteață, 2014).

al râului Nistru, poziționată strategic din punct de vedere geografic și geopolitic, aflată la răscruce de interese, drumuri comerciale și civilizații, și devenită punct militar de semnificație regională, cetatea Soroca a trebuit să facă față nenumăratelor încercări, perindându-se dintr-o mână în alta, dar rămânând timp de mai multe veacuri parte integrantă și important centru militar în complexul sistem de apărare al Principatului Moldovei.

Veche de peste 500 ani, cetatea Soroca, plină de istorie, se înscrie în lista celor mai valoroase monumente istorice și a celor mai vizitate zidiri din Moldova, fiind un semnificativ punct de atracție în orașul cu același nume și un popas important pentru cei de străbat țara în lung și în lat întru cunoașterea locurilor și a trecutului. Martor și loc al multor evenimente și întâmplări produse în timp, mica cetate de piatră de pe malul Nistrului a devenit – grație rolului său jucat în istorie în apărarea neamului și al teritoriului – un valoros loc al memoriei, dar și un simbol atât al orașului Soroca, cât și al Republicii Moldova.

Referințe bibliografice:

1. Bulat, Nicolae. *Județul Soroca: file de istorie* (Chișinău: Arc, 2000).
2. Cantemir, Dimitrie. *Descrierea Moldovei*. Chișinău: Litera, 1998.
3. *Cetățile Moldovei*. Chișinău: Hiperion, 1991.
4. Chiriac, Alexandru. *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar*. București: Editura Fundației Culturale Române, 2001.
5. Coadă, Ludmila. „Zemstva județului Soroca: retrospectivă istorică." *History & Politics* 1 (2010): 100-120.
6. Constantinescu, Nicolae M. *Soroca. Descriere istorică, geografică, economică și culturală*. Soroca: Tiparul D. Moldoveanu, 1943.
7. Dessí, Roberta. „Collective Memory, Cultural Transmission, and Investments." *The American Economic Review* 1, vol. 98 (March, 2008): 534-560.
8. Forest, B., Johnson, J. „Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity in Moscow." *Annals of the Association of American Geographers* 92 (2002): 524-547.
9. Halbwachs, M. *La Mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France, 1950 (rééd. Albin Michel, 1997).
10. Iov, D. „Un oraș de graniță: Soroca." *Viața Basarabiei* 6 (1932): 27-32.
11. Johnston A. „*Perpetuating Memory*" (2008), accesat la 15 aprilie 2015: http://russiaprofile.org/culture_living/a1228058384.html
12. Lefebre, H. *Writings on Cities,* Oxford-Cambridge: Blackwell, 1996.
13. Nistreanu I. „Demolarea monumentului lui Lenin," *Realitatea* 106 (3 septembrie 1991): 2
14. Panaitescu, Scarlat, General. *Centrele comerciale din Basarabia*. București: „Cartea Domnească" S.A., 1923.
15. Panaitescu, Scarlat, General. „Monografia orașelor capitale de județ din Basarabia." *Școala Basarabiei. Revistă pentru cultură, învățământ și educație națională* 1-2 (1923): 43-59.
16. „Sărbătoare la Cetate," *Realitatea* 61 (21 mai 1991): 1.
17. *Soroca. Almanah anual*. Chișinău: „Bons Office" SRL, 2007.
18. „Soroca a împlinit 290 de ani. Sărbătoarea orașului nostrum." Calea lui Ilici (26 septembrie 1989):1
19. „Sărbătoarea noastră comună." *Realitatea* 106 (3 septembrie 1991)
20. Șlapac, Mariana. *Cetăți medievale din Moldova (Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*. Chișinău: Arc, 2004.
21. Șlapac, Mariana. *Cetăți. Mica enciclopedie ilustrată*. Chișinău: Arc, 2008.
22. Trofăilă,Vasile. *Raionul Soroca. Cronică documentară (secolul XV – începutul secolului XXI)*, Chișinău: „VAST-M" SRL, 2006.
23. *В излучине среднего Днестра: Очерк истории г. Сороки*. Кишинев: Картя молдвеняскэ, 1975.

Summary

SOROCA FORTRESS AS A PLACE OF MEMORY

The present paper examines the fortress of Soroca in the making, focusing on the manner in which the fortress that used to be a significant component of Moldovan Principality's defensive system has ended up becoming a symbol of both Soroca city and the Republic of Moldova. The article is composed of three sections. The first part discusses Soroca Fortress from an historical retrospective, explaining the role the fortress played in covering Moldova's eastern borders from the very moment of its creation in 1499 till the beginning of the 19th century when it is losing its importance as a strategic and military center. In the second part, we discuss the relationship between the fortress and the city, analysing the role the fortress had in the creating of the city and how the city has developed over the time differentiating itself with respect to other Bessarabian cities in terms of culture, education, health system, industry etc. The final section of the paper emphasizes the place of the fortress in the public space. Here we argue that Soroca Fortress dominates the post-Soviet Soroca's urban space, being connected with all commemorative activities and ceremonies either of national or local connotation that take place in the city. Due to its great history and great experience in defending nation's interests and territory, Soroca fortress became a real place of memory.

VALENȚELE EDUCATIVE ALE CETĂȚII SOROCA

Angela MUȘENCO

Cetatea Soroca – bastion al dăinuirii noastre în timp și spațiu. Zidurile ei temerare vin să confirme istoria zbuciumată a acestor pământuri. Parcă crescută din cremenea dealurilor din împrejurimi, cetatea a rămas neclintită în fața timpului, străjuind hotarele strămoșești de puhoaiele de năvălitori. Precum istoria acestui neam, ea a supraviețuit tuturor intemperiilor, pentru a rămâne în picioare peste secole. Turnurile, meterezele, zidurile copleșitoare, toate respiră istorie. Cum să facem ca ea să devină pentru tânăra generație un punct de atracție nu doar prin legendele care dăinuie în jurul ei, nu doar prin numele celor care au trecut pe aici, ci și drept loc unde istoria poate fi învățată altfel, nu neapărat din conspecte și tabele cronologice.

Cetățile medievale, incontestabil, reprezintă destinații turistice inepuizabile, ele însă mai pot fi percepute ca medii adecvate de cercetare, documentare, învățare. Referindu-se la potențialul muzeelor în educarea tinerei generații, pedagogul C. Cocoș menționează că educația realizată în perimetrul muzeului facilitează descoperirea de către copii a unor lumi diferite, îndepărtate în timp și spațiu, formează percepții și trăiri emoționale față de timp și temporalitate, îi responsabilizează față de o anumită tradiție, contribuind la conturarea identităților individuale și colective[1]. Vorbind despre valențele educative și didactice ale muzeelor, același autor scrie că spațiul muzeal, prin rămășițele autentice din viața de altădată, oferă copiilor o receptivitate mult mai puternică. Una e să vorbești în sala de clasă, spre exemplu, despre ziduri de cetate, turnuri, bastioane și cu totul alta e ca acestea să fie văzute pe viu. În al doilea rând, muzeul asigură un ghidaj profesionist. Oricât de talentat ar fi un profesor de istorie, el nu-l va putea substitui pe specialistul muzeograf, care trăiește și prezintă zi de zi aceleași secvențe din istoria neamului. În plus, atmosfera creată în perimetrul unui muzeu nu poate fi replicată atât de ușor în sala de clasă.

Începând cu anii 60-70 ai secolului XX, în lume s-au conturat două modele principale de realizare a activităților cu copii în muzeu – american și european. Primul model are la bază conceptul așa-numitului muzeu interactiv, unde copiii cunosc mediul și realitatea socială prin interacțiune și contact direct. Punctul de plecare pentru dezvoltarea acestui model s-a datorat recunoașterii teoriei dezvoltării cognitive a psihologului elvețian Jean Piaget, conform căreia manipularea fizică a obiectelor servește drept bază a formării inteligenței copilului. Creatorul primului muzeu interactiv din Statele Unite a fost M. Spock, care în 1961, devenind director al muzeului pentru copii din Boston, a regândit în mod substanțial activitățile, creând expoziții de obiecte disponibile pentru percepție tactilă. Muzeul interactiv pentru copii implică crearea unei situații speciale, care poate fi numită „singur cu exponatul" – singur, dar nu în singurătate. În muzeu se creează un mediu educațional pentru care cuvintele-cheie sunt „eu singur gîndesc, acționez, iau decizii".

Modelul european, în afară de interactivitate, presupune și ideea de imersiune într-o anumită realitate istorică, într-un context cultural. În acest scop expozițiile sunt concepute astfel încât să aibă nu doar funcție didactică, ci și valoare istorică și culturală. De obicei, alături de exponatele muzeului sunt expuse lu-

Fig. 1. „Apărătorii cetății", elevii clasei a VI-a, LT "I. Creangă".

1 C. Cucoș, *Pedagogia muzeală – statut, obiective, valențe practice,* http://www.constantincucos.ro/.

Fig. 2. Cetatea văzută de elevii clasei a VII-a, LT „I. Creangă".

crările copiilor realizate în cadrul excursiei, care reflectă lumea, pasiunile și interesele lor. Astfel, sunt create condițiile necesare pentru apariția sentimentului de implicare personală a copilului în fenomenul cultural.

Pornind de la aceste modele, în ultimele decenii, la scară mondială se înregistrează o creștere semnificativă a numărului de muzee care oferă programe speciale pentru școli: expoziții itinerante, tururi ghidate, ateliere practice, toate acestea mergând dincolo de simpla distracție. În acest context, merită a fi menționat faptul că, în 1969, muzeele din SUA au primit statutul oficial de instituții de învățământ. În 1971, în Italia, la Congresul „Muzeul ca experiment social" a fost adoptat programul național „Muzeul și educația". La mijlocul anilor 1980, în școlile din Anglia au fost introduse programe noi de istorie, care au pus un accent mai mare pe studiul surselor istorice în predarea disciplinei. Ca rezultat, au fost reînnoite relațiile școală-muzeu, a fost introdusă obligatoriu „O zi în muzeu"[2].

Din cele expuse constatăm că relația muzeu-școală în unele țări a devenit subiect de interes public. Colaborarea dintre aceste instituții depășește o simplă formalitate și presupune nu numai dorința de a lucra împreună și de a inova, dar și capacitatea de a învăța unii de la alții.

Elevii (în cadrul activităților muzeale):

- dobândesc abilități de percepție culturală și gândire vizuală;
- capătă noi cunoștințe și stimulente pentru învățare;
- resimt nevoia de autorealizare.

Cadrele didactice:

- își sporesc nivelul de pregătire profesională;
- descoperă oportunități de utilizare a muzeului ca parte a mediului educațional;
- își dezvoltă competențele pedagogice prin stăpânirea de noi metode de lucru în muzeu.

Muzeologii:

- dezvoltă prin cooperare cu profesorii din școală un nou spectru de activități educaționale;
- își extind competențele didactice;
- ajustează programele de educație muzeală în baza feedback-ului oferit de elevi;
- își dezvoltă competențele de utilizare a tehnologiilor informaționale în cadrul activităților cu copiii.

Fără îndoială, procesul de apropiere a muzeului și școlii necesită și sprijin financiar. În SUA cadrele didactice și personalul muzeului implicați în dezvoltarea de programe comune primesc subvenții federale și regionale (burse). Autoritățile educaționale din SUA și din țările europene, în fiecare an, încheie contracte cu muzeele privind participarea școlilor la programele oferite de muzee. Observăm deci că parteneriatul școală-muzeu în multe state ale lumii este facilitat de structurile guvernamentale.

Spre deosebire de țările europene și SUA, în R. Moldova, ca și în tot spațiul postsovietic, au fost dezvoltate insuficient sistemele de interacțiune școală-muzeu. Până nu demult, aici, muzeele și-au măsurat succesul în lucrul cu elevii după numărul de grupuri care au trecut prin fața vitrinelor de muzeu, iar care a fost impactul real al acestor vizite se pare că nu a îngrijorat pe nimeni. Pe de altă parte, nici cadrele didactice nu au conștientizat oportunitățile pe care le poate oferi muzeul. Curriculumul disciplinar la istorie pentru ciclul gimnazial și liceal, foarte sumar la acest capitol, recomandă profesorilor să antreneze elevii în „activități de creare și dezvoltare a muzeului istoriei școlii și a comunității"[3].

[2] Музейная педагогика за рубежом, работа музеев с детской аудиторией, Серия электронных изданий MUSEUM PRO, выпуск 5.0, Москва, 1997.

[3] *Istoria. Curriculum pentru învățământ gimnazial, clasele V-IX,* Chișinău, 2010.

Fig. 3. Vizită de documentare în cetate.

Fig. 4. Proiect de grup „Strategii de apărare a cetății Soroca".

Un sondaj cu elevii din două instituții de învățământ din orașul Soroca a scos în evidență faptul că majoritatea elevilor au vizitat cetatea, dar nu la inițiativa cadrelor didactice. Au mers cu prietenii sau familia, iar vizita a fost dictată de curiozitate. Ceea ce cunosc despre cetate se rezumă la numele lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș și... Nicolae Bulat, directorul muzeului din Soroca.

Lucrările de restaurare în cadrul proiectului „Bijuterii medievale" vor readuce în curând cetatea în circuitul turistic și cultural. În aceste circumstanțe este necesară reevaluarea misiunii și rolului cetății Soroca din perspectiva pedagogiei muzeale, ca o alternativă educațională care să vină în completarea educației formale și non-formale. Întrebați, în cadrul aceluiași sondaj, în ce activități le-ar plăcea să fie antrenați în cetate, elevii *și-au prioritizat opțiunile:* ateliere cu caracter practic, teatralizări, întâlniri cu personalități din domeniul științific sau cultural, vizionare de filme.

Reieșind din aceasta, am elaborat o listă de activități pe care profesorii, în parteneriat cu muzeografii, le-ar putea realiza în cetate:

Obiective de învățare	**Metode, tehnici, strategii**	**Exemple**
Formarea aparatului conceptual	Introducerea cuvintelor noi în vocabular, utilizând diverse metode.	În textele de informare pe care le primesc copiii, noile cuvinte sunt marcate cu diferite culori. Mai apoi, ei sunt invitați să coreleze termenii noi cu piesele de muzeu. De exemplu, în cetate elevii pot învăța denumirile de arme medievale: *spadă, secure, sabie, buzdugan, măciucă etc.*
Formarea deprinderilor de învățare independentă	Căutarea de indicii	Elevilor li se oferă fișe cu diferite imagini de epocă și li se cere să le identifice în piesele și mulajele expuse; mai apoi se poate discuta despre modul în care aceste obiecte erau utilizate (în calitate de imagini pot servi diferite arme de lupte, obiecte de meșteșugărit, articole vestimentare etc.);
Formularea ipotezelor	Compararea obiectelor cunoscute și mai puțin cunoscute	Formularea unor ipoteze trebuie să ofere posibilitatea ca ele să fie verificată (de exemplu analiza monedelor găsite în cetate).
Stimularea cunoașterii	Teatralizare	Teatralizarea legendei cetății, a unor evenimente legate de istoria ei.
	Șantier arheologic	La dispoziția copiilor mici poate fi amenajat un spațiu cu unelte necesare unei cercetări arheologice, în care vor fi ascunse, în nisip, mai multe artefacte jucării, oferind astfel ocazia micilor arheologi să savureze plăcerea unor descoperiri.
	Joc de rol (se propune algoritmul comportamentului personajelor)	Copiilor li se propune să redea o scenă de apărare a cetății.
	Realizarea unor desene	Realizarea unui desen cum își imaginează viața în cetate, folosind elemente din obiectele expuse.
Dezvoltarea competențelor socio-emoționale	Alcătuirea povestirilor	Imersiune în atmosfera *trecutului* prin intermediul exponatelor de muzeu. Copiii vor alcătui istorii în care să vorbească despre bucuriile și problemele apărătorilor cetății.

	Pantomimă	Elevii își aleg exponatele care le plac, apoi povestesc despre ele prin intermediul pantomimei.
Dezvoltarea abilităților motrice	Atelier interactiv	Mânuirea armelor medievale, trageri cu arcul, aruncarea suliței
Stimularea motivației învățării	Concursuri, joc de întrebări-răspunsuri	Învingătorii la rezolvarea unor sarcini individuale (dezlegare de rebusuri, cuvinte încrucișate) obțin dreptul de a lua interviu de la colegi.
Formarea competenței de a planifica	Tur interactiv	Copii primesc „Ghidul călătoriei" prin cetate. Utilizând indicatoarele, elevii își planifică traseul. Pe parcurs com-pletează schema deplasării cu pozele exponatelor întâlnite.

Curriculumul școlar la istorie pentru clasa a VI-a mi-a permis realizarea unui proiect de grup cu genericul „Cetatea Soroca. Strategii ofensive și de apărare", care a avut drept scop familiarizarea elevilor cu tipuri de armament medieval, cu tehnici de atac asupra cetății și modalități de apărare. În baza acestor cunoștințe, elevii, împărțiți în două grupe, urmează să elaboreze un plan de atac și unul de apărare a cetății Soroca. În continuare sunt prezentate etapele de lucru ale acestui proiect.

Etapa	Obiectivul etapei	Acțiuni derivate din obiectiv	Metode de lucru	Responsabili-tăți	Timp
1. Planificarea	Identificarea resurselor necesare	* Sunt formate grupe de lucru. * Sunt stabilite sarcinile pentru fiecare grup. Grupul I va selecta și prezenta strategii ofensive asupra cetății Soroca; Grupul II va selecta și prezenta strategii de apărare a cetății Soroca. * Se propun resursele ce pot fi utilizate: - N. Bulat, „File din istoria județului Soroca"; - Carel Konig, „Armamentul din dotarea oastei Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare; - S. Carp, „Tradiții militare". * Termenele de realizare	Elaborarea fișei de res-ponsabilități individuale în cadrul grupului	Pe grupe, sub coordonarea responsabilului de proiect	1 zi
2. Documentarea	Colectarea informațiilor necesare realizării sarcinilor	Elevii se vor documenta cu privire la strategiile ofensive și de apărare a cetății, specifice epocii medievale.	Excursie la cetatea Soroca	Colectiv	1 săpt.
			Cercetare bibliografică Surse internet	Individual	
3. Implementarea	Elaborarea proiectului	Efectuarea sarcinilor în grup Realizarea practică a unor produse: scenarii, desene, machete, schițe, mulaje, prezentare PPT Redactarea proiectului	Acțiuni conform sarcinilor	Pe grupe și individual	1 săpt.
4. Evaluarea	Evaluarea proiectului	Susținerea și argumentarea proiectului	Expunerea	Echipele sub îndrumarea de proiect	45 min
		Asigurarea feed-back-ului	Evaluarea activităților realizate, idei pentru viitor	Concluzii	

Fig. 5. Proiect de grup „Strategii ofensive asupra cetății".

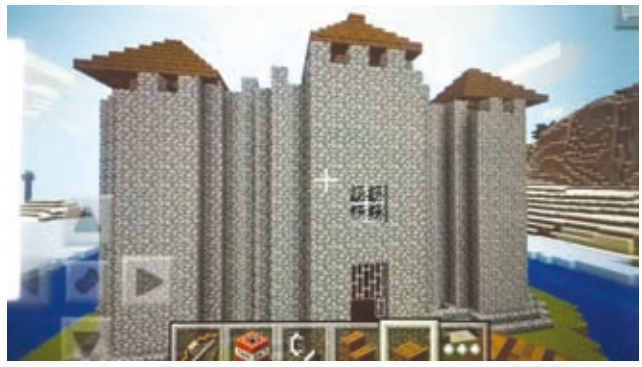

Fig. 6. Modelul cetății realizat prin aplicația Minecraft.

Vă prezentăm și comentariile elevilor clasei a VI-a, LT „Ion Creangă", orașul Soroca, care au realizat proiectul.

„Acum știu că o cetate e cu atât mai puternică, cu cât are zidurile mai groase. În cadrul proiectului eu am relatat despre trăinicia cetății Soroca, despre grosimea și înălțimea zidurilor. Eu știu că la construcție s-a folosit piatră din împrejurimi, iar mortarul a fost făcut din nisip, var și animale moarte. În jurul turnului principal s-au zidit 4 turnuri de luptă, de formă rotundă, deoarece sunt mai greu de distrus. Înălțimea zidurilor este de 18 m înăuntru și 21 m în afară. Grosimea pereților în unele locuri este de 3 m.

Am avut foarte multe emoții când povesteam, mă temeam că într-un moment am să uit gândul, dar totul a fost minunat. Aș mai vrea să particip la concursuri de istorie a românilor." (Aliona Slobodeniuc)

„În cadrul proiectului, grupul nostru a avut sarcina să elaborăm un plan de cucerire a cetății Soroca. Noi am calculat că, pentru a lua cetatea, avem nevoie de aproximativ 100 de arcași, 10 catapulte, 2 berbeci de luptă. Dnul Bulat, directorul cetății, ne-a explicat că, pentru a cuceri cetatea, e nevoie de cel puțin 2000 de oșteni, deoarece garnizoana cetății numără peste 200 de soldați, ajutați de țărani. E nevoie neapărat și de tunuri, fiindcă zidurile sunt foarte trainice." (Vlada Condrea)

„Lucrând la proiectul «Cetatea Soroca», grupul nostru a avut o idee fenomenală. Noi am încercat să ne teleportăm în timp și să demonstrăm cum poate fi apărată cetatea Soroca de dușmani. La început ne-am luat nume, eu eram Nichifor Buzdugan, Mădălina – Marin Zdravănul, Daria – Daniil Paloșul, Mihaela – Mihalcea Voinicul, iar Ecaterina era pârcălabul cetății. Înainte ca atacatorii să vină, noi am ținut sfat și pârcălabul ne-a dat câte o misiune fiecăruia. Eu trebuia să stau de pază pe turnul principal împreună cu Ioan Șiretul. Nu am dovedit bine să le punem pe toate la cale că a venit iscoada noastră și a strigat: «Vin, vin, vin turcii»." (Nichita Răilean)

„Grupul nostru a trebuit să apere cetatea. Pentru asta noi am confecționat diferite arme: săbii, arcuri și săgeți, am meșterit și o arbaletă. De asemenea am plănuit să facem un șanț de apărare, în caz că dușmanii vor avea intenția să sape sub zidurile cetății. Domnul Bulat a zis că intenția noastră e bună, că polonezii, când au pus stăpânire pe cetate, au săpat un șanț, pe care l-au umplut cu apa dintr-un pârâiaș mic, iar în apă au ascuns două rânduri de țăpoaie." (Maria-Mădălina Ghervas)

„Această lecție-proiect, de fapt, a ocupat un loc foarte important în cutiuța cu emoții din inima mea. În zilele de înaintea prezentării mă frământam cum va fi, cât de tare îi va impresiona pe ceilalți colegi proiectul nostru, în care am pus mult suflet. Eu am jucat rolul de pârcălab al cetății Soroca, care în epoca medievală a fost o trecătoare a războaielor. Colegii mei spuneau mereu că e important să cunoaștem totul despre cetate, adică de cine a fost construită, ce lupte s-au dat în ea. Eu consider că în cetate trebuie să venim, ca să simțim emoțiile și sentimentele apărătorilor ei, fiindcă istoria trebuie să ne învețe în primul rând dragostea de țară." (Ecaterina Rusnac)

„Noi am mers la lecția de istorie la muzeu, ca să-i povestim domnului Bulat despre planul nostru cum să atacăm cetatea. Noi am învățat ce arme și tactici erau folosite în epoca medievală pentru a cuceri cetățile și castelele. La început erau folosite turnul, berbecul, catapulta, mai târziu tunurile. Ștefan cel Mare a adus primele tunuri în Moldova, le-a câștigat în războaiele cu turcii și polonezii. Dnul Bulat ne-a povestit că Ștefan cel Mare, la bătălia din Codrii Cosminului, a luat două tunuri mari, care erau trase de 40 de cai." (Diana Sochircă)

Fig. 7. Împărtășind impresiile.

Fig. 8. Proiect de nota 10.

„În cetate m-au impresionat foarte multe lucruri și istorii spuse de domnul Bulat, pe care le-am auzit pentru prima dată. Atunci când colegii mei au înscenat, soldații se adresau comandantului lor: „Ascult, domnule". Domnul Bulat ne-a spus că soldații de atunci vorbeau altfel. Ei se adresau hatmanului cetății cu numele de pan, jupîn. M-am mirat foarte tare, deoarece mi s-a părut că ei nu vorbeau în limba noastră." (Danu Păun)

„Foarte mult mi-a plăcut felul cum am învățat unii de la alții. Vreau să spun că toate grupurile au adus informații interesante, utile, pe care eu le-am memorizat foarte repede. Aș vrea să spun că prin intermediul proiectelor noi învățăm nu știu cum mai ușor." (Valeria Mîțu)

„Proiectul «Cetatea Soroca» mi-a produs impresii foarte bune. Cele mai palpitante au fost povestirile domnului Nicolae Bulat. El povestește cu emoții, ca și cum a participat la aventura de apărare a cetății. Eu cred ca cel mai bun grup a fost cel care a prezentat apărarea cetății." (Valeriu Bacalîm)

„Aplicând Minecraft, am realizat pe calculator modelul tridimensional al cetății Soroca. Sunt bucuros că am putut pune la încercare ideile arhitecturale realizate cu secole în urmă." (Cristian Ojog, cl. a VII-a)

Cercetătorul american în problemele educației, G. Ramsey, afirma la începutul anilor 1970, că „școala și muzeul sunt instituții care se aseamănă între ele prin felul de a fi anacronice din punct de vedere cultural și social. În loc să devină parte componentă a lumii reale, acestea au tendința de a se izola, devenind autosuficiente"[4]. Tehnologiile informaționale de ultimă oră oferă modalități extraordinare de rupere din acest cerc vicios. Digitalizarea exponatelor, instituirea unor platforme de e-Learning, crearea unor muzee virtuale ar facilita accesul, depășind barierele existente legate de spațiul fizic, contribuind la dezvoltarea tinerilor în spiritul valorilor societății democratice: comunicare, cooperare, diversitate, interculturalitate.

[4] М. Ю. Юхневич, *Я поведу тебя в музей. Учебное пособие по музейной педагогике*, Москва, 2001.

Summary

EDUCATIONAL VALUES OF SOROCA FORTRESS

The article treats the need to appreciate the educational potential of Soroca fortress to educate the young generation in the spirit of love for the history of the nation and national traditions. Therefor it is necessary to create a school - museum partnership. The author analyses the successful experiences of different countries in museum education field, that offers alternative models of learning history: exhibitions, guided tours, practical workshops, archaeological sites, etc.. Moreover, it cultivates democratic society values to pupils: communication, cooperation, diversity, and interculturalism.

One of the first attempts to make a group project have had the pupils from the 6th grade, from the Theoretical Lyceum „Ion Creangă", which aimed to familiarize them with different types of medieval weapons, with the attack techniques of the fortress and the defense strategies. Based on this knowledge, pupils, divided into two groups, have developed a plan of attack and one of defense of Soroca fortress. Below are the impressions of children participating in the project.

SOROCA ÎN HERALDICĂ

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

Heraldica urbană și districtuală a Sorocii a fost cercetată inițial în contextul unor studii mai ample legate de heraldica și sigilografia teritorială a Țării Moldovei, Guberniei Basarabia, Regatului României sau Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, dar nu a fost adunată într-o lucrare specială până abia la sfârșitul secolului al XX-lea. Informațiile istorice cele mai multe referitoare la subiectul propus au intrat în teza noastră de doctorat, care s-a publicat cu titlul „Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei" în anul 1998[1]. La scurt timp, în 1999, a urmat studiul nostru special „Din istoria heraldicii sorocene", scris la solicitarea revistei de istorie și cultură „Cugetul" pentru numărul aniversativ „Soroca – 500 de ani"[2]. Ediția a II-a a acestui articol, revăzută și completată, dar cu o ilustrație mai puțin sugestivă din cauza condițiilor tiparului exclusiv în alb-negru, a fost inclusă în volumul nostru „Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc", apărut la București în 2008[3]. În răstimpul ce a urmat nu s-au înregistrat evenimente heraldice semnificative și descoperiri majore legate de istoricul sau funcționarea heraldicii Sorocii, după cum nu s-au rezolvat nici problemele esențiale, asupra cărora am atras atenția cu diverse ocazii în publicațiile și intervențiile noastre în mass-media. Adunarea unui nou volum de contribuții istorice dedicate Sorocii în 2015 ne-a prilejuit revenirea la subiectul heraldicii urbane și districtuale a Sorocii și reevaluarea informațiilor și opiniilor expuse anterior. În prezentul studiu vom urma structura și logica articolului nostru din 2008, intervenind cu completări, precizări sau noi comentarii la locul potrivit.

[1] Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău: *Museum*, 1998, 168 p.+4 p. planșe color. În continuare se va cita: Andrieș-Tabac – 1998.

[2] Silviu Andrieș-Tabac, *Din istoria heraldicii sorocene*, în „*Cugetul*", Chișinău, 1999, nr. 3, p. 27-32, copertele 2-4.

[3] Silviu Andrieș-Tabac, *Din istoria heraldicii sorocene*, în *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, București: *Editura Universității din București*, 2008, p. 102-116: 26 fig. În continuare se va cita: Andrieș-Tabac – 2008.

1. EPOCA MEDIEVALĂ

1.1. Stema târgului

Deși este posibil ca acel „pan Albul, pârcălab de Soroca", menționat într-un document fals din 23 noiembrie 1470[4], să fi fost într-adevăr la acea dată în acea dregătorie[5], existența lui reală nu se poate dovedi documentar. Astfel, prima mențiune documentară certă a numelui Sorocii, cu referire la cetate, se consideră citarea într-un document extern din 12 iulie 1499 a boierului „Coste, pârcălab de Soroca"[6]. Cu toate acestea, orașul Soroca[7] pe bună dreptate este considerat mult mai vechi, dat fiind faptul că ținutul omonim al cărui reședință era, i-a luat numele[8].

Etimologia numelui târgului și cetății nu s-a stabilit definitiv. În timp au fost emise numeroase păreri asupra acesteia:

1) Soroca vine de la cuvântul slav omonim care se traduce în românește „coțofană", localitatea

[4] *DRH*, A, vol. II, București, 1976, nr. XIII, p. 440, 443.

[5] Arheograful Ioan Bogdan menționa că plastograful documentelor false de la 1470 „a trebuit să cunoască un document al lui Ștefan din 1470, deoarece lista boierilor este exactă, abstracție făcând, bineînțeles de numele schimonosite într-adins" (apud: *Ibidem*, p. 426).

[6] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1914, p. 425, 435, 441.

[7] În ultimii ani asupra istoricului Sorocii au apărut: Ion Chirtoagă, *Soroca*, în „*Destin Românesc*", 1994, nr. 4, p. 117-128; Silviu Dimitriu-Chicu, *Cetatea Soroca*, în Alexandru Husar, Gheorghe Gonța, Silviu Dimitriu-Chicu, *Cetăți de pe Nistru*, Chișinău, 1998, p. 74-103; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice: Studii*, Chișinău, 2001, p. 76-108: „Cetatea și ținutul Sorocii"; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte*, București, 2004, p. 329-360: „Pârcălabii de Soroca (sec. XV – mijlocul sec. XVIII); Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea*, Chișinău, 2004, p. 89-91, 164-174, 298-302 ș. a.

[8] C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 275-277.

făcând parte din categoria așezărilor cu nume de păsări (C. C. Giurescu[9]);

2) Soroca vine de la vechiul cuvânt moldovenesc împrumutat din limba slavă „soroc“ (= patruzeci), care înseamnă „termen fixat pentru efectuarea unui lucru, pentru săvârșirea unei acțiuni“, sensul fiind „perioada de timp în care oștenii moldoveni trebuiau să-și facă serviciul militar la cetate“ (A. Eremia[10]);
3) Soroca vine de la același cuvânt, dar acesta nu se referă la serviciul militar, ci la îndatorirea feudală a țăranilor din împrejurimi de a lucra câteva zile pe an în folosul cetății (Gh. Cebotarenco[11]);
4) Soroca vine de la românescul Noroaca, Noroca[12], fără explicarea suficientă a semnificației cuvântului de bază;
5) Soroca poate fi o formă modificată a unei denumiri străvechi (poate Sarghidava, Sergidava, Serghus, sugerate de anumite surse istorice și istoriografice), a cărei etimologie nu s-a stabilit, și care a fost adaptată prin omofonia cu apelativul slav „сорока“ răspândit în toponimia slavă (A. Eremia[13]);
6) Soroca provine din termenul „saraki“, cu sensul de „sărăcime“, amintind despre „trecutul întunecat“, toponimul fiind adaptat după apelativul rusesc „soroka“ (V. A. Nikonov, după o etimologie populară din folclorul moldovenesc[14]);
7) Soroca provine de la un antroponim românesc evoluat din baza antroponimică „Sor(-a)“, format de la substantivul „soră“ (I. Dron[15]).

Fig. 1. Sigiliu orașului Soroca aplicat pe documentul de la 1 martie 1647.

La întrebarea dacă Soroca a avut o stemă medievală proprie putem răspunde afirmativ. Drept mărturie ne stă amprenta unui sigiliu orășenesc din secolul al XVII-lea, aplicată pe un document de la 1 martie 1647, act azi păstrat la Arhivele Naționale din București (fig. 2)[16]. Această amprentă unică, publicată de mai multe ori, conține în câmpul sigilar o emblemă, care este neclară și indescifrabilă (fig. l). Faptul că emblema nu este inclusă în scutul heraldic nu are importanță pentru secolul din care datează și este o consecință a degradării generale a științei și artei heraldice în această epocă.

Reputatul sigilograf român Dimitrie Ciurea, publicând sigiliul numit, a considerat că sunt reprezentate niște albine[17], iar subsemnatul a văzut mai degrabă o pasăre spre dreapta heraldică, cu aripile desfăcute și a presupus că este vorba despre o coțofană, făcând aluzie la etimologia denumirii târgului. Nu este exclus faptul că destulă lume în evul mediu era de aceeași părere cu C. C. Giurescu în ceea ce privește etimologia toponimului, mai ales ținând cont de utilizarea îndelungată a limbii slavone în cancelaria Țării Moldovei[18]. Pe de altă parte, reprezentarea unei coțofene s-ar înscrie perfect în obiceiul heraldic general-european de adoptare a unor „arme grăitoare“. Indiferent dacă etimologia este adevărată sau fantezistă, imaginarea unei mobile heraldice ce se referă la numele toponimului s-a folosit din cele mai vechi timpuri heraldice și se mai folosește și azi. Este cazul orașelor Berlin, München, Paris, Atena, Florența etc.

---

9 C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 276.

10 A. I. Eremia, *Tainele numelor geografice. De ce? De unde? De când?*, Chișinău, 1986, p. 80-81.

11 Г. Ф. Чеботаренко, *Крепость на Днестре*, Кишинев, 1989, p. 79.

12 V. Severin, *Noroaca, Noroca sau Soroca*, în „*Literatura și Arta*“, 1994, 17 noiembrie, p. 8 (cit. apud A. Eremia).

13 Anatol Eremia, *Soroca. Cronică documentară (1499-1999)*, în „*Cugetul*“, Chișinău, 1999, nr. 3, p. 8.

14 В. А. Никонов, *Краткий топонимический словарь*, Москва, 1966, p. 390. Și în secolul al XIX-lea era populară această versiune. Pavel Crușevan, de exemplu, arăta că etimonul ar fi „saraca“, regionalismul moldovenesc pentru „săraca“ (vezi: *Бессарабия*, ред. П. А. Крушеван, Москва, 1903, p. 225).

15 Ion Dron, *Studii și cercetări*, Chișinău, 2001, p. 167-171; Idem, *Proveniența numelui topic Soroca*, în „*Natura*“, Chișinău, 2002, nr. 11, p. 11.

16 *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, București (în continuare – *ANB*), Documente istorice, LXXII/48.

17 D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*“, Iași, anul II (1965), planșe.

18 Andrieș-Tabac – 1998, p. 28-29.

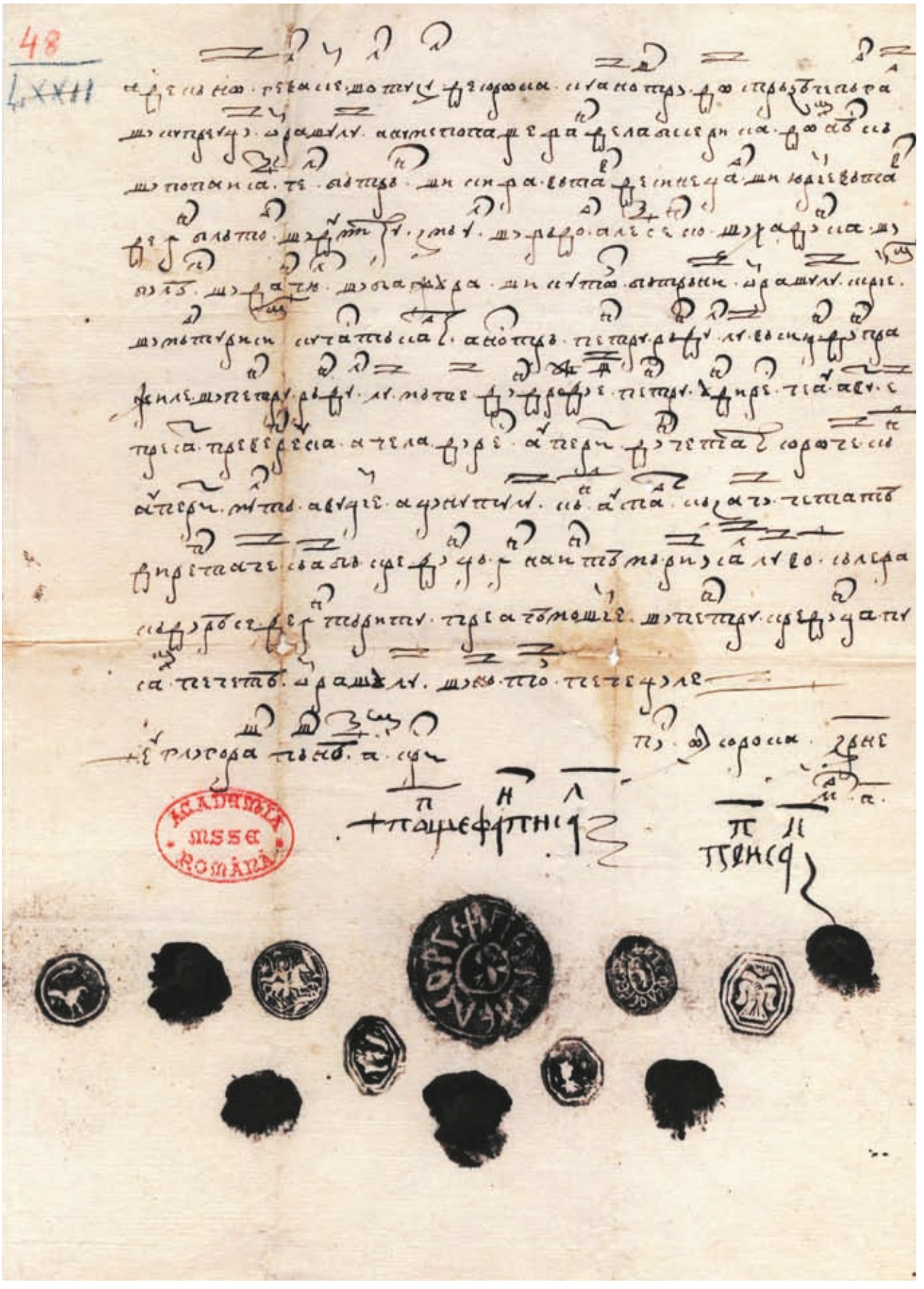

Fig.2. Documentul de la 1 martie 1647 coprinzând amprenta sigiliului târgului Soroca (ANB, Documente istorice, LXXII/48).

Fig. 3. Sigiliul Divanului Principatului Moldovei, circa 1806-1812. Desen Simion Odainic.

Fig. 4. Stema ținutului Soroca din Sigiliul Divanului Principatului Moldovei, circa 1806-1812. Desen Simion Odainic.

Deși nu știm sigur ce a reprezentat stema medievală a Sorocii, însăși existența acestei steme este importantă, fiind nu numai o mărturie a unei vieți municipale organizate în stil occidental, a unei autonomii considerabile a urbei și a unei vechi tradiții heraldice, ci și o adevărată „diplomă de noblețe" a Sorocii. Unul din canoanele fundamentale ale heraldicii enunță: cu cât o stemă este mai veche, cu atât aceasta este mai nobilă și mai valoroasă. Este regretabil faptul că din cele doar șase steme orășenești medievale din spațiul dintre Prut și Nistru descoperite (Cetatea Albă, Hotin, Lăpușna, Orhei, Peștere, Soroca), numai cea a Sorocii n-a putut fi descifrată pentru a fi reluată în uz.

1.2. Stema ținutului

Stemele medievale ale vechilor ținuturi moldovenești ne sunt cunoscute din câteva sigilii târzii, datând de la începutul secolului al XIX-lea. Este vorba, în primul rând, de sigiliul Divanului Principatului Moldovei (fig. 3), utilizat între 1806 și 1812, dar și mai târziu, care reprezintă o compoziție având în centrul câmpului sigilar stema Moldovei timbrată de o coroană închisă, așezată pe o panoplie de trofee și înconjurată de 21 de medalioane cu stemele ținutale[19].

Acest sigiliu, cunoscut mai ales cu numele de „Sigiliul Divanului Cnejiei Moldovei", după cum figurează emitentul în legenda peceții, are o importanță deosebită pentru Basarabia, fiind ultima fixare a stemelor ținuturilor din stânga Prutului în heraldica Principatului Moldovei. Multă vreme cele cinci embleme de origine basarabeană nu au putut fi atribuite ținuturilor concrete. Cercetările noastre au demonstrat (în ceea ce privește subiectul nostru) că stema moldovenească a ținutului Soroca este o secerătoare care seceră într-un lan, spre dreapta heraldică[20] (fig. 4).

Demonstrația noastră s-a confirmat și prin descoperirea la Arhiva Națională a Republicii Moldova a amprentei unui sigiliu al ținutului Soroca de la 1803, de fabricație rudimentară în stilul secolului al XVIII-lea, care purta un cap de bour (stema țării) deasupra unei seceri (dextra) și a unui snop de grâu (senestra)[21]. Astfel, amprentă rotundă în tuș negru, cu diametrul de 25 mm, aplicată pe un document din 5 martie 1815[22], are în câmpul sigilar un cap de bour, cu coarnele curbate spre exterior, înclinat ușor în bandă, însoțit la senestra de un snop legat, ușor înclinat în bară, iar dedesubt de o seceră așezată în fascie, cu mânerul la dextra si vârful lamei în sus. În exergă sigiliului apare legenda în limba română, cu

[19] Originalul tiparului se păstrează la Muzeul Național de Istorie a României din București (nr. C-1577) și era expus înainte de demararea lucrărilor de refacere în sala 35 a expoziției permanente.

[20] Andrieș-Tabac – 1998, p. 30-32.

[21] *Ibidem*, p. 33; Silviu Andrieș-Tabac, Sergius Ciocanu, *Cinci sigilii heraldice teritoriale basarabene din primul sfert al secolului al XIX-lea*, în *Putna, ctitorii ei și lumea lor*, București: *Editura Oscar Print*, 2011, p. 231-232, 237 (fig. 1).

[22] Originalul: *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare – *ANRM*), F. 205, inv. 1, d. 778, f. 190. Adeverință dată de ispravnicul ținutului Soroca A. Pizani locuitorilor satului Cremenciug („Criminciucul") prin care certifică dorința lor de a-l avea dascăl la biserica din sat pe Neculai, fiul lui Vasile Popovici. Alte impresiuni ale aceluiași sigiliu, din același an, vezi *ibidem*, la f. 115v, 143v.

Fig. 5. Sigiliul ținutului Soroca, 1803.

Fig. 6. Sigiliul Isprăvniciei de Soroca (circa 1815-1817).

litere chirilice: „* Цѣнут * Сωрωка * 1803“, iar pe margine un cerc liniar (fig. 5).

Un alt sigiliu heraldic referitor la ținutul Soroca a fost descoperit de arhitectul Sergius Ciocanu. Este vorba de sigiliul de formă ovală (28 x 30 mm) al Isprăvniciei de Soroca (circa 1815-1817), de o executare calitativă, amprentă căruia a fost aplicată în tuș negru pe un document din 19 februarie 1817[23]. Aici, câmpul sigilar este despărțit pe orizontală de o linie dreaptă care nu atinge marginile, partea de sus păstrând circa 2/3 din câmp, iar cea de jos circa 1/3. În partea superioară este reprezentată acvila bicefală a Imperiului rus, încoronată cu trei coroane, coroana de sus fiind mai mare și cu crucea ieșind în exergă; acvila poartă pe piept un scut rectangular cu vârful în acoladă cu cifra împăratului Alexandru I „A I“ și este înconjurată din trei părți de legenda în limba rusă „ПЕЧ СОРОК ИСПРАВНИ:“ (Печать Сорок[ского] Исправни[чества] = Pecetea Isprăvniciei de Soroca). În parte inferioară este reprezentată o seceră așezată în bară, cu mânerul în jos și vârful lamei spre senestra, însoțită la senestra de un snop gros legat, în bară. Pe margine un oval liniar (fig. 6)[24]

Sigiliul moldovenesc din 1803 al ținutului Soroca (fig. 5) a fost păstrat după 1812 până pe la 1815, căci încă la 1815 întâlnim documente autentificate cu tiparul sigilar dat. Sigiliul rusesc al ținutului (fig. 6), prin urmare s-a fabricat în perioada dintre 1815 și 1817, de când datează documentele depistate recent autentificate cu acesta. Ambele sigilii, din punct de vedere emblematic au aceiași componență. Primul element emblematic de identificare este stema țării: la 1803 – bourul Moldovei, iar la 1815-1817 – acvila bicefală a Rusiei. Cel de-al doilea element este marca ținutului, identică în ambele cazuri: un snop și o seceră. Acest fapt pledează pentru existența unei perioade imediate după 1812, în care emblematica heraldică moldovenească a fost păstrată de autoritățile rusești. Intermediarul celor două sigilii – Sigiliul Divanului Principatului Moldovei confecționat pe la 1806-1812 (fig. 3) – după cum am arătat, prezintă ca emblemă a ținutului Soroca o secerătoare secerând într-un lan, totul spre dextra, unde secera este în mâna dreaptă a secerătoarei, iar snopul este înlocuit de un lan (fig. 4). Evident, în acest sigiliu mare și solemn, confecționat probabil în capitala Moldovei, ideea că ținutul Soroca din vechime a fost grânarul Țării Moldovei este întruchipată mai plastic și mai sugestiv, dar fondul semantic al emblemei rămâne același.

2. EPOCA MODERNĂ (1812-1917)

2.1. Stema județului Soroca din 1837

Anexarea Basarabiei de către Imperiul rus în plan heraldic s-a manifestat prin abandonarea vechilor steme orășenești și districtuale și prin crearea unor simboluri noi.

[23] Originalul: *ANRM*, F. 205, inv. 1, d. 1711, f. 153. Adeverință dată de ispravnicul ținutului Soroca Panaite Leonard locuitorilor satului Bobulești („Băbălești“, „Băbulești“) pentru a fi prezentată autorităților eparhiale, prin care certifică dorința lor de a-l avea staroste la biserica din sat pe Amfilofie, fiul preotului Axintie.

[24] Silviu Andrieș-Tabac, Sergius Ciocanu, *Cinci sigilii heraldice...*, p. 232, 237 (fig. 2).

Fig. 7. Proiectul de stemă a județului Soroca, propus de E. I. Dumitriu, Mareșalul nobilimii Regiunii Basarabia, la 14 ianuarie 1837. Reconstituire după descriere. Desen Andrei Rahimov.

Fig. 8. Stema județului (și orașului) Soroca, alcătuită de ofițerul Semiakin, 1837. Reconstituire după descriere. Desen Andrei Rahimov.

Totodată, este de menționat faptul că în scurt timp după anexare, în cadrul reformelor administrativ-teritoriale, ținutul Soroca a fost suprimat. Prin aceasta se explică faptul că acest district nu s-a învrednicit de o stemă proprie la 2 aprilie 1826, când cele șase ținuturi basarabene din acea vreme au primit blazoane noi aprobate de împăratul rus.

Districtul Soroca, deja „uezd", adică județ, va fi reînființat în 1835, fapt care a determinat necesitatea creării unui blazon nou pentru acesta. La 14 ianuarie 1837 Mareșalul nobilimii Regiunii Basarabia E. I. Dumitriu propunea următorul proiect de stemă pentru județul Soroca: „Ruinele cetății genoveze antice, mai jos râul Nistru unduindu-se. Deasupra cetății poate fi imaginată o coțofană în zbor"[25] (fig. 7).

Proiectul final a fost alcătuit de ofițerul de serviciu Semiakin și desenat pe harta cu noua împărțire administrativ-teritorială a Basarabiei, hartă aprobată (împreună cu blazoanele de pe ea) de către împăratul Rusiei și Senatul guvernator. Stema județului Soroca din această hartă, azi pierdută, reprezenta: în câmp galben (sic) un turn distrus parțial, la poalele căruia curge un râu; turnul și râul sub el se reprezintă în stemă în memoria citadelei antice aflate în orașul Soroca pe malul râului Nistru"[26] (fig. 8).

E de remarcat faptul că în Rusia, spre deosebire de Europa occidentală, nu se încetățenise canonul conform căruia stema districtului este diferită de stema orașului-reședință a acestuia, ci funcționa regula generală că stema orașului-reședință este aceeași cu cea a districtului. Prin urmare, în mod legal pentru Imperiul rus, stema județului Soroca era și stema orașului Soroca.

[25] *Ibidem*, p. 44-45.
[26] *Ibidem*, p. 45-46.

2.2. Proiectul lui Bernhard Koehne

După reformarea Heroldiei ruse în 1848 și înființarea Secției de blazoane pe lângă Cancelaria Departamentului de Heraldică la 10 iunie 1857, împăratul Nicolai I a cerut să fie revăzute toate stemele guberniale și locale ale Imperiului Rus în scopul ordonării acestora și a aducerii lor în conformitate cu regulile științifice și artistice. În fruntea Secției de blazoane a fost numit Bernhard Koehne, un bun cunoscător al numismaticii și heraldicii europene.

Mai întâi au fost revizuite stemele guberniale și regionale, apoi s-a purces și la cele județene. Astfel, s-a revăzut și stema județului Soroca. S-a renunțat la simbolizarea cetății și a râului Nistru și s-a optat în favoarea unor „arme grăitoare", după etimologia „soroca" – coțofană. În iunie 1872 s-a propus următorul proiect:

În scut de argint patru coțofene negre cu ochii și limbile roșii, două și două. În cartierul liber – stema Guberniei Basarabia. Scutul este timbrat cu o coroană murală de argint cu 3 turnuri și este înconjurat de două spice de aur legate cu lenta ordinului Alexandru Nevski (roșie de moar) (fig. 9)[27].

În decorurile exterioare propuse nu era nimic deosebit. Ele corespundeau întocmai regulilor elaborate de Koehne pentru orașele-reședință de județ din zonele agricole. Din întâmplare, spicele înconjurătoare în cazul Sorocii aveau și o origine (pe atunci necunoscută) în stema vechiului ținut Soroca.

Proiectul pentru Soroca, ca și majoritatea celorlalte proiecte ale lui Koehne, nu s-a realizat. Acestea

[27] *Ibidem*, p. 48-49; *Arhiva Istorică de Stat din Rusia*, Sankt Petersburg (în continuare – *RGIA*), F. 1343, inv. 15, d. 133, f. 6-7.

Fig. 9. Proiect de stemă pentru orașul (și județul) Soroca propus de Bernhard Koehne în 1872.

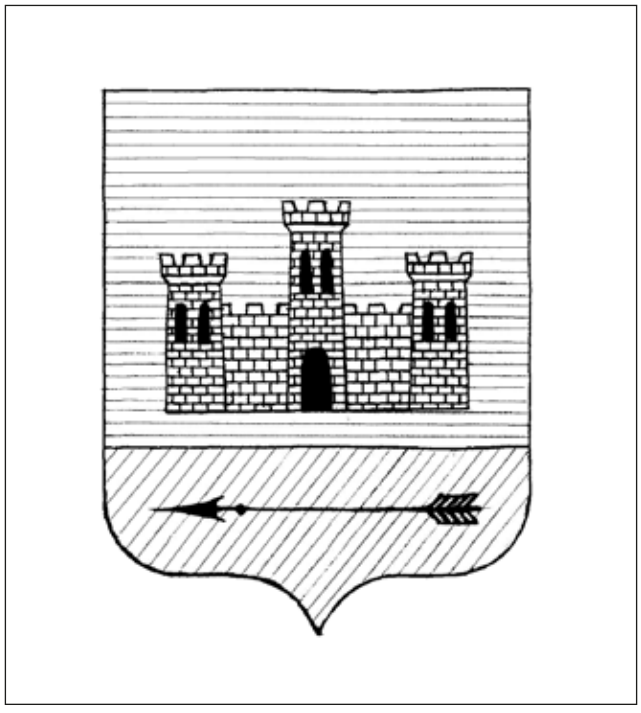

Fig. 10. Stema Sorocii (model uzual) în unele sigilii pentru ceară din anii '40 ai secolului XIX. Desen Andrei Rahimov.

însă au avut o influență pozitivă asupra normalizării heraldicii ruse, iar regulile stabilite de Koehne au rămas în vigoare până la dispariția imperiului.

2.3. Stema orașului Soroca din 1914

Faptul că stema de la 1837 n-a fost fixată printr-un decret imperial cu desen anexat a avut mai multe urmări. Mai întâi, constatăm că în uz stema era interpretată și desenată diferit. După sigiliile utilizate oficial și un desen de epocă, putem defini în mare cinci tipuri heraldice uzuale, pe care le consemnăm mai jos.

Tipul 1. Un scut albastru (?) de tip francez, încărcat cu o cetate cu trei turnuri, de argint; în talpa purpurie (?) o săgeată în fascie cu vârful spre dreapta (Sigiliul Judecătoriei de zemstvă din Soroca, aplicat pe documente din 1843 și 1848[28], fig. 10).

Aceeași compoziție heraldică se regăsește și într-o sursă heraldică descoperită recent și semnalată nouă de academicianul Andrei Eșanu și soția sa Valentina Esanu. Este vorba de un manuscris în limba rusă păstrat azi la Biblioteca Academiei Române și intitulat „Descrierea statistică a Basarabiei pe anii 1822-1828"[29], care pe o filă dublă de la început cuprinde o planșă cu titlul „Desenele stemelor Regiunii Basarabia și a județelor ei". Planșa cuprinde stema Regiunii Basarabia de la 1826 amplasată la mijloc și înconjurată de opt steme județene: șase sunt cele ale ținuturilor de la 1826 și două ale județelor înființate la 1835, ale căror steme vor fi aprobate de împărat la 1837. Acest fapt, coroborat cu faptul că stema județului Orhei de la 1835 corespunde întocmai cu cea aprobată la 1837, iar cea a județului Soroca este apropiată de compoziția aprobată la 1837 și cunoscută din blazonare, putem presupune că planșa cu steme a fost realizată nu mai devreme de 1835, când au fost înființate cele două județe, și chiar nu mai devreme de 1837, când au fost concepute și aprobate stemele județelor Orhei și Soroca. Din nouă steme, opt sunt desenate doar în contur, culorile fiind specificate alăturat prin inscripții, iar cea de-a noua – cea a Sorocii – în mod plăcut surprinzător, este și colorată. Descrierea ei heraldică ar fi: în scut de tip francez, în câmp de aur, o cetate de argint cu trei turnuri, risipindu-se și așezată pe o terasă de același metal, terasa trecând peste marginea tălpii scutului; în talpa scutului, în câmp de azur, cu valuri, o săgeată neagră, așezată în fascie cu vârful spre dextra (fig. 11).

Constatăm în această compoziție faptul încălcării regulii smalturilor heraldice de două ori: cetatea de argint așezată în câmp de aur și săgeata neagră așezată în câmp de azur, deși în ultimul caz culoarea nea-

[28] *Arhivele Naționale Iași*, Paul Gore, d. 4, f. 50v, 62v.

[29] *Biblioteca Academiei Române*, Ms. sl. 626, f. 2v-3. Aducem și pe această cale mulțumiri soților Andrei și Valentina Eșanu pentru semnalarea binevoitoare a acestei surse.

Fig. 11. Stema județului Soroca desenată într-un manuscris de epocă (nu mai devreme de 1837).

Fig. 12. Sigiliul Dumei orașului Soroca, 1868.

Fig. 13. Sigiliul Upravei orașului Soroca, 1878.

Fig. 14. Sigiliul Upravei de zemstvă a județului Soroca, începutul sec. XX.

gră se datorează poate dimensiunilor reduse ale mobilei heraldice, care în mod normal ar trebui să fie de metal (aur sau argint). De asemenea, este neobișnuită terasa care transgresează linia de divizare a câmpului heraldic: talpa este o figură care se aplică peste câmpul de bază și figurile așezate în acesta, încât ea ar fi trebuit să acopere terasa și nu invers. Totuși, desenul acesta ne permite o apropiere mai bună de cunoașterea stemei Sorocii stabilite la 1837.

Tipul 2. O cetate cu trei turnuri (Sigiliul Judecătoriei districtuale Soroca-Iași, aplicat pe un document din 6 martie 1853[30], și Sigiliul Upravei de zemstvă a volostei (plasei) Văscăuți, jud. Soroca[31]).

Tipul 3. În câmp albastru (?) un turn de cetate, de argint, parțial distrus, așezat pe o talpă rotunjită convex și având la poale, în talpă, un brâu ondulat, din același metal (Sigiliul Dumei orașului Soroca, aplicat pe un document din 3 iulie 1868[32], fig. 12).

Tipul 4. În câmp albastru (?) un zid de cetate parțial distrus, flancat la senestra de un turn, probabil de argint (sau aur), și așezat pe talpa scutului, ușor ondulată în chip de terasă, de aur (?), și traversată de o bară ondulată albastră (?) (Sigiliul Upravei orașului Soroca, aplicat pe un document din 11 noiembrie 1878[33], fig. 13).

Tipul 5. Scut tăiat, sus o cetate, jos în câmp de aur (?) un brâu ondulat de argint (Sigiliul Upravei de zemstvă a județului Soroca, aplicat pe documente din anii 1905-1918[34], fig. 14).

Mai apropiate de originalul legal, alcătuit cândva de Semiakin, se pare că sunt exemplele 3 și 4 (fig. 12 și 13), realizate după același prototip. Probabil că și culorile indicate convențional prin hașuri sunt cele adevărate, chiar dacă hașurările puteau să apară în sigiliu doar ca procedeu pur artistic, adică fără semnificația lor heraldică. Avem impresia că în acest model, totuși, s-a procedat la modificarea smalturi-

[30] *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 922, f. 45.
[31] *ANB*, Comisia consultativă heraldică, d. 61, f. 54.
[32] *ANRM*, F. 37, inv. 5, d. 2161, f. 85v.
[33] *Ibidem*, F. 36, inv. 1, d. 1188, f. 7.
[34] *Ibidem*, F. 727, inv. 2, d. 41, f. 75.

lor heraldice și la divizarea câmpului, corectându-se parțial lipsurile tehnice de la 1837.

Cea de-a doua urmare a lipsei decretului imperial a fost faptul că autoritățile locale, cu trecerea timpului, au început să creadă că nu există o stemă aprobată a județului Soroca. Inexistența acesteia se explica la nivel local prin faptul că județul și-ar fi schimbat numele după 1829[35], avându-se probabil în vedere reforma administrativ-teritorială de la 1835. De fapt, același lucru se credea și la Sankt Petersburg.

Această situație a trezit inițiativa nobilimii basarabene de a crea o nouă stemă și a o aproba cu toate actele în regulă. Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei, în ședința din 15 ianuarie 1911, a decis înaintarea unui demers pentru fixarea stemei județului Soroca[36]. Proiectul noii steme, din însărcinarea aceleiași Adunări a Deputaților Nobilimii Basarabiei de legislatura anului 1911, a fost alcătuit cu desen, descriere și explicație de cunoscutul heraldist basarabean Paul Gore (pe atunci Mareșal al nobilimii județului Orhei, autorul moral de mai târziu al stemei României Mari), o ciornă fiind datată cu 17 aprilie 1911[37].

La 19 aprilie 1911, proiectul heraldic elaborat de Paul Gore este aprobat de Colegiul unit al Mareșalilor și Deputaților Nobilimii, iar la 24 august 1911, Paul Gore îl înaintează Mareșalului gubernial al nobilimii Alexandru Krupenski[38].

Mareșalul Krupenski, pe 13 septembrie 1911, expediază Ministrului Justiției materialele pentru examinare și prezentare spre înalta confirmare, atrăgând atenția asupra faptului că „populația Basarabiei în următorul an 1912 va sărbători centenarul unirii Basarabiei la Imperiul Rus și că ar fi de dorit să avem stabilite către această dată stemele tuturor județelor“[39].

La 31 octombrie 1911, Guvernatorul Basarabiei la rândul său înaintează și el actele referitoare la stema Sorocii Departamentului de probleme generale al Ministerului Afacerilor Interne, de unde s-a primit un răspuns cu explicația că „în conformitate cu ordinea stabilită, județul își primește numele de la orașul-reședință de județ, și stema de care se folosește județul este stema acestui oraș, iar pentru că orașul Soroca nu are stemă, blazonul proiectat de nobilimea basarabeană este destinat a servi și drept stemă orășenească a orașului-reședință de județ Soroca“[40].

La 9 iunie 1912, Guvernatorul Basarabiei trimite proiectul de stemă Upravei orașului Soroca cu propunerea de a-l supune spre examinare Dumei orășenești, după care să fie returnat împreună cu hotărârea Dumei[41].

Duma orașului Soroca a examinat proiectul de stemă în ședința de rând din 21 iunie 1912. Ședința a fost deschisă la ora șapte seara, de primarul N. M. Soltuz, în prezența a 13 consilieri. Chestiunea stemei orașului și județului Soroca era prima din ordinea de zi. Blazonul a fost acceptat în unanimitate și s-a decis prezentarea lui spre aprobare instanțelor competente[42]. Primarul orașului a expediat toate materialele guvernatorului în ziua de 28 iunie 1912[43].

După aprobarea de către Duma orășenească și de către Adunarea Deputaților Nobilimii Basarabiei, proiectul a fost trimis la Sankt Petersburg pentru examinare și înaltă aprobare. Ministerul Afacerilor Interne a înaintat dosarul către Senatul guvernator la 8 august 1912. După cercetările din Secția de blazoane, audiția din Senat din noiembrie 1912 și alte proceduri obligatorii, noua stemă a Sorocii, aproape fără schimbări, a primit înalta confirmare în ziua de 18 martie 1914 la Țarskoe Selo[44]. În ziua de 5 iunie 1914, Senatul guvernator a decis facerea publică a blazonul înalt confirmat[45]. Stema a fost publicată în jurnalul actelor oficiale la 15 iulie 1914.

Blazonul reprezenta: „În scut roșu cu talpă ondulată de argint, o cetate de aur cu rosturi negre, timbrată de o cruce de argint cu patru brațe. În cartierul liber stema Guberniei Basarabia. Scutul timbrat de o coroană crenelată cu trei turnuri de argint și înconjurat de două spice de aur unite cu lenta Ordinului Alexandru Nevski“[46] (fig. 15 și 16).

Deosebirile variantei-proiect față de blazonul aprobat nu erau semnificative. Brâul ondulat din talpa scutului (simbolizând Nistrul) a fost înlocuit cu o talpă ondulată și scutul a fost decorat conform

---

35 *Ibidem*, F. 88, inv. 2, d. 244, f. 22.
36 *Ibidem*, F. 9, inv. 1, d. 2479, f. 56.
37 *ANB*, Paul Gore, d. 20, f. 14.
38 *ANRM*, F. 88, inv. 2, d. 244, f. 23v, 22.
39 *Ibidem*, f. 23-23v.
40 *Ibidem*, F. 9, inv. 1, d. 2479, f. 56.
41 *Ibidem*.
42 *Ibidem*, f. 51.
43 *Ibidem*, f. 50.
44 *RGIA*, F. 1343, inv. 15, d. 135.
45 *Собрание узаконений и распоряжений правительства издаваемое при Правительствующем Сенате*, 1914, № 174, 15 июля, отделение I, № 1989, p. 2865-2866.
46 *Ibidem*.

ГЕРБЪ

УѢЗДНАГО ГОРОДА СОРОКЪ, БЕССАРАБСКОЙ ГУБЕРНІИ, ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННЫЙ ВЪ 18 ДЕНЬ МАРТА 1914 ГОДА.

Въ червленомъ щитѣ съ серебряною волнообразною оконечностью, золотая съ черными швами крѣпость, сопровождаемая сверху четырехконечнымъ серебрянымъ крестомъ. Въ вольной части, гербъ Бессарабской губерніи. Щитъ украшенъ серебряною башенною короною о трехъ зубцахъ и окруженъ двумя золотыми колосьями, соединенными Александровскою лентою.

Fig. 15. Stema orașului Soroca, 18 martie 1914, după publicația oficială.

Fig. 16. Stema orașului Soroca, 18 martie 1914, versiune color reconstituită.

regulilor stabilite de B. Koehne pentru orașele-reședință de județ din zonele agricole (stema gubernială în câmpul liber, coroana murală de argint cu trei turnuri, spicele de aur și lenta roșie de moar a Ordinului Alexandru Nevski).

Paul Gore explica acest blazon: „Câmpul roșu al scutului arată sângele vărsat pentru patrie de apărătorii Sorocii, care au luptat eroic împotriva turcilor, tătarilor și polonezilor. Imaginea cetății înseamnă glorioasa cetate Soroca. Brâul ondulat de argint (în proiectul aprobat – talpa ondulată – n. n.) reprezintă râul Nistru, pe malul căruia se află orașul. Crucea de argint de deasupra este semnul că cetatea a fost creștină“[47].

Orașul Soroca a fost ultima localitate din Basarabia, care a primit o stemă aprobată de împăratul rus.

[47] *RGIA,* F. 1343, inv. 15, d. 135, f. 12.

2.4. Pseudomarca cu peștii

În anul 1898, la București, la Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", a văzut lumina tiparului lucrarea lui Zamfir Arbore „Basarabia în secolul XIX", operă premiată și tipărită de Academia Română[48]. Parte integrantă a acestei lucrări era și o planșă color atașată, purtând titlul „Mărcile districtelor Basarabiei", datată 1899 și realizată la același Institut. Planșa are în mijloc stema Basarabiei, model 1826, de un desen particular, care este atribuită greșit de autori și județului Chișinău, care avea o stemă proprie. Stema provincială este înconjurată de șapte steme județene: Orhei (greșită); Hotin; Ismail (incompletă și parțial fantezistă); Ackerman (de un desen particular); Soroca (fantezistă); Bălți; Bender (cu unele neconcordanțe). Analiza planșei ne îndeamnă spre concluzia că realizatorii ei nu erau familiarizați cu heraldica de epocă a Basarabiei. Ei au folosit ca sursă doar decretul împăratului rus de la 2 aprilie 1826, ce cuprindea descrierile stemelor Regiunii Basarabia și a celor șase ținuturi de atunci ale ei, dar fără a cunoaște desenele lor, care s-au publicat ulterior, separat de decret. Însăși stema provincială a fost redată greșit, căci aceasta fusese deja înlocuită cu alta nouă, aprobată de împărat la 5 iulie 1878. Dat fiind că la 1898 în Basarabia erau deja opt județe, realizatorii planșei au atribuit stema provincială și județului Chișinău, iar pentru Soroca au alcătuit o stemă ad-hoc, fapt care ne întărește în convingerea că aceștia nu erau familiarizați cu heraldica basarabeană.

Din această scriere, stema fantezistă a Sorocii a fost preluată în unele lucrări ulterioare, considerându-se că ar fi fost una reală. La reeditarea lucrării lui Arbore în 2001, planșa a fost reluată fără comentarii și plasată pe forzațul de la începutul volumului[49].

Marca fantezistă reprezintă: pe azur, doi pești de argint în fascie, unul sub altul, cel de jos conturnat, prinși de capetele aceleiași sfori, negre (fig. 17). Această compoziție, sugerând litera latină S (de la Soroca, evident), își are originile în arta miniaturilor de carte medievale, unde se folosea ca literă inițială.

Fig. 17. Stemă fantezistă atribuită greșit județului Soroca în lucrarea lui Zamfir Arbore „Basarabia în secolul XIX" (București, 1898).

3. EPOCA CONTEMPORANĂ

3.1. Perioada interbelică. 1918-1940

Unirea tuturor provinciilor românești aflate temporar sub dominație străină cu Vechiul Regat și crearea României Mari a pus problema unificării legislațiilor, administrării, economici etc. Era oportună și o revizuire a heraldicii românești, începând cu stema țării și terminând cu blazoanele locale.

Încă în 1918 Paul Gore gândea asupra noilor steme basarabene. Pentru Soroca marele heraldist presupunea să păstreze vechea compoziție a stemei de la 1914, varianta proiectului înaintat de autoritățile locale, adică cu brâu ondulat în locul tălpii ondulate și fără elementele impuse de regulile elaborate de B. Koehne. Pentru culoarea scutului vedea două posibilități: roșu sau negru[50] (fig. 15-17).

Dar meritul de ordonare și standardizare a stemelor regatului i-a revenit Comisiei Consultative Heraldice, create la 23 iulie 1921 pe lângă Ministerul de Interne, comisie din care a făcut parte până la moartea sa la 8 decembrie 1927 și Paul Gore.

Comisia Consultativă Heraldică s-a ocupai mai întâi de stemele județene. Pentru Basarabia s-au luat ca bază vechile steme de sub stăpânirea rusească, adaptate însă exigențelor naționale, eliminându-se decorurile exterioare și înlocuindu-se scuturile de așa-numitul tip francez cu cele de așa-numitul tip antic sau triunghiular, familiar celei mai vechi heraldici românești.

---

[48] Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București: *Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl"*, 1898.

[49] Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta, Chișinău: *Novitas*, 2001.

[50] Andrieș-Tabac – 1998, p. 101.

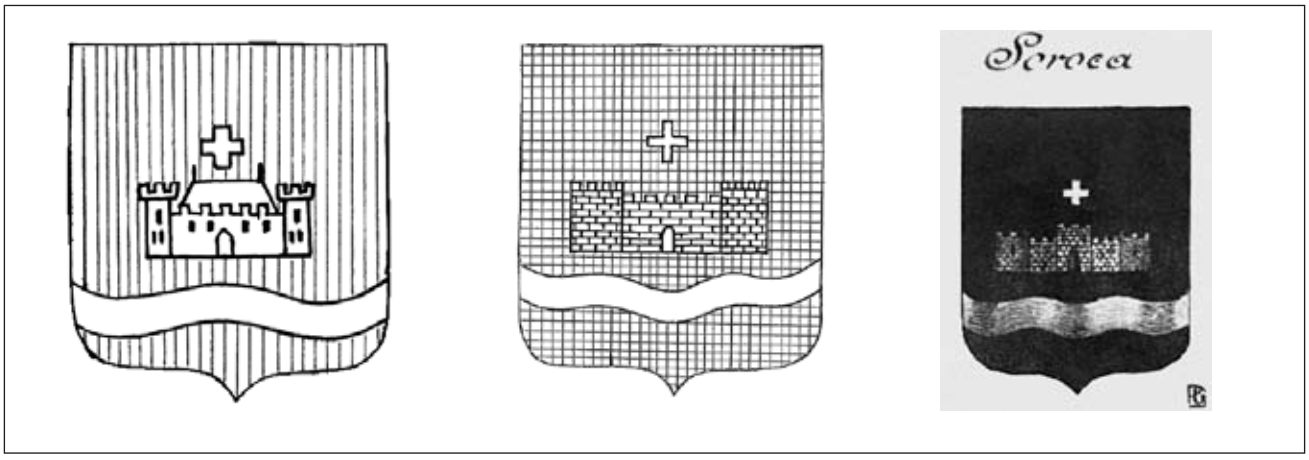

Fig. 18, 19, 20. Proiecte de stemă pentru Soroca alcătuite de Paul Gore, 1918. (18 și 19 – redesenări după ciorne originale ale lui P. Gore de Andrei Rahimov; 20 – fotocopie alb-negru după un original color de P. Gore).

Stema județului Soroca, printre cele 71 de steme județene, a fost aprobată prin Decretul regal din 1 august 1928 și reprezenta: „Scut roșu cu o cetate, de argint, cu trei turnuri, cel din mijloc dreptunghiular, cele laterale rotunde, toate având sus ferestrui de metereze; Turnul din mijloc are o poartă boltită în arc frânt și deasupra ei o fereastră dreptunghiulară, iar turnurile laterale câte două ferestre dreptunghiulare suprapuse. Cetatea este așezată pe o terasă, de argint, bătută de valuri de argint. Reprezintă vechea cetate Soroca, ce apăra vadul Nistrului“[51] (fig. 21).

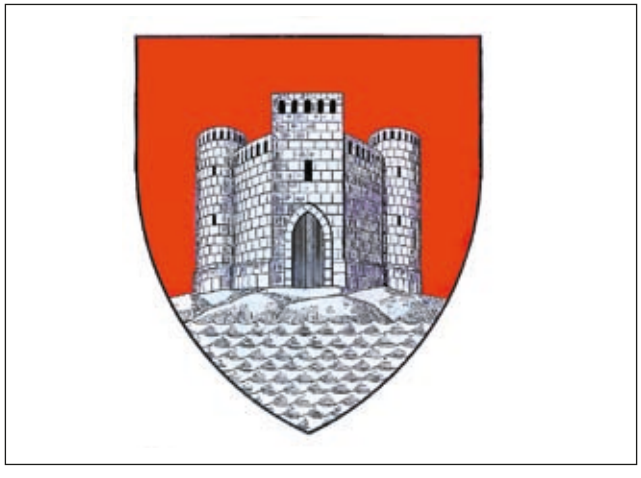

Fig. 21. Stema județului Soroca, 1 august 1928.

Din punct de vedere componistic, stema județului Soroca a rămas aproape identică cu cea de la 1914. S-au exclus elementele regulamentare impuse de B. Koehne (ca și la proiectele concepute de P. Gore, de altfel). A dispărut crucea de argint de deasupra cetății, care simboliza faptul că fortăreața a fost creștină. Cetatea însăși a fost degradată de la aur la argint. Din punct de vedere grafic, imaginea cetății era mai aproape de original decât în stema rusească.

După aprobarea stemelor județene, Comisia Consultativă Heraldică a purces la ordonarea stemelor orășenești, căci în Regatul României funcționa canonul heraldic european, care deosebește stemele districtelor de stemele orașelor de reședință. Astfel, stema de la 1914, comună pentru orașul și județul Soroca, dată fiind continuitatea ei în stema județeană adoptată la 1928, nu mai putea fi utilizată și pentru oraș, fiind necesară compunerea unui nou blazon.

Stema orașului Soroca a fost aprobată la 11 august 1930, cu descrierea oficială: „Scut roșu despicat. În primul cartier o cetate crenelată de argint cu un turn central, cu poarta închisă și ferestrele negre. În cartierul al doilea – un cap negru de tătar în profil spre dreapta, înfipt într-o lance de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează vechea cetate Soroca și veșnicele lupte împotriva tătarilor“[52] (fig. 22).

Noua stemă era prea puțin reușită, atât componistic, cât și grafic. Mobilele nu erau bine alese, erau rău ordonate și neproporționale una față de alta. Din necesitatea determinată de problemele componistice, cetatea fusese executată departe de original. Un alt defect a fost colorarea câmpurilor heraldice. De obicei, în arta heraldică se evită plasarea alături a două câmpuri din aceeași categorie de smalturi și cu atât mai mult a câmpurilor de aceeași culoare. Capul de tătar înfipt în lance nu era foarte motivat istoric, dat fiind că luptele de la Soroca s-au dat și împotriva polonezilor, și a cazacilor și a altor etnii. În același timp, această mobilă apropiată heraldicii medievale,

[51] *Monitorul Oficial*, 1928, nr. 222, 6 octombrie, p. 8281.

[52] *Monitorul Oficial*, 1930, nr. 186, 21 august, p. 7091.

Fig. 22. Stema orașului Soroca, 11 august 1930.

Fig. 23. Proiectul heraldistului Constantin Bogatov pentru stema orașului Soroca, 1986.

era anacronică în secolul XX, încălca esteticul, morala creștină și umanistă în general. În această ordine de idei, amintim și faptul că tătarii au fost una din componentele etnice care a fost absorbită de sângele de azi al poporului român.

3.2. Perioada sovietică

În primii ani de putere sovietică, în Basarabia preocupările heraldice nu-și puteau găsi loc. Heraldica era considerată drept una dintre științele legate de elita socială din epocile apuse, o știință străină și dăunătoare spiritului omului sovietic. Abia din anii '60 ai secolului trecut au început să apară noi steme orășenești în URSS, iar în RSS Moldovenească stemele teritoriale au pătruns și mai târziu.

Astfel, în 1986, revista „Moldova" în două numere publică 23 de proiecte de steme pentru localitățile RSSM, propuse de Constantin Bogatov – un pasionat al heraldicii, bine cunoscut printre colecționarii-faleriști din URSS și viitor membru-fondator al Comisiei Naționale de Heraldică a Republicii Moldova[53]. Aceste proiecte purtau amprenta timpului, axându-se pe utilizarea diferitor culturi agricole și simboluri industriale și pedalând pe culorile roșu și verde ale drapelului Moldovei Sovietice. În acest amalgam de emblematică socialistă departe de heraldica clasică, blazonul propus pentru Soroca ieșea în evidență prin apelul la stemele istorice ale orașului: în compoziție apărea cetatea și pseudomarca cu peștii de la Zamfir Arbore, care în epocă încă se considera credibilă. Proiectul reprezenta: într-un scut de tip francez, în câmp verde, o bară ondulată albastră și o cetate de argint broșând; cetatea este supraîncărcată cu un ecuson, încărcat în câmp albastru cu doi pești de aur în fascie, unul sub altul, cel de sus conturnat, prinși de capetele aceleiași sfori, de asemenea de aur, și însoțită în partea de jos de o emblemă sugerând Asociația „Selhoztehnica"[54] în formula: o roată dințată neagră ieșind din vârful scutului, supraîncărcată cu un disc roșu, de asemenea ieșind din vârful scutului, supraîncărcat la rândul lui cu capătul unei chei pentru piulițe negre, încadrând între brațe o turtă, de asemenea neagră (fig. 23)[55]. Proiectul nu a fost luat în considerație de autoritatea locală.

Peste un an însă, la 22 octombrie 1987, Comitetul executiv al Sovietului orășenesc Soroca[56] a decis organizarea unui concurs deschis pentru elaborarea stemei orașului. S-au instituit trei premii în valoare de 300, 200 și 100 ruble și s-a aprobat un juriu în următoarea componență: Leonid P. Grigorașenco, redactor principal al Colegiului de expertiză artistică al Ministerului Culturii al RSSM; Anatolie I. Chișner, președintele executivului orășenesc; Ivan C. Spătari, șeful Secției propagandă și agitație a Comitetului raional al PCM; Iurie Gh. Croitoru,

[53] C. Bogatov, *Emblemele așezărilor noastre*, în „*Moldova*", Chișinău, 1986, nr. 5, p. 35; nr. 7, p. 35.

[54] Asociația pentru vânzarea tehnicii agricole, pieselor de rezervă, îngrășămintelor minerale și a altor mijloace tehnico-materiale, organizarea reparațiilor și folosirea mașinilor în colhozuri și sovhozuri, înființată în 1961. Din 1978 s-a reorganizat în Comitetul de stat pentru asigurarea tehnică de producție a agriculturii.

[55] C. Bogatov, *op. cit.*, nr. 7, p. 35, fig. [11].

[56] Proces-verbal nr. 12, hotărârea nr. 12/11.

Fig. 24-27. Proiectele de stemă pentru orașul Soroca învingătoare la concursul din 1987-1988: 24. Proiectul V. V. Patrașco, premiul I; 25. Proiectul S. G. Crudu, premiul II; 26. Proiectul L. G. Cuțescu, premiu de încurajare; 27. Proiectul S. V. Domașcanu, premiu de încurajare.

arhitect-șef al orașului, responsabil principal pentru organizarea concursului; Gheorghe F. Bucătaru, șeful secției orășenești de cultură; Alexandru A. Copacinschi, inginer-designer. Prin decizia Executivului din 26 noiembrie 1987[57], comisia a fost completată cu încă două persoane: Vladimir P. Bocacev, arhitect principal al planului general de dezvoltare a orașului Soroca, și Boris A. Haldeev, arhitect la Fondul plastic al RSSM. Data limită de prezentare a proiectelor pentru concurs a fost fixată pentru ziua de 15 ianuarie 1988.

La 26 ianuarie 1988 juriul face totalurile concursului și întocmește un proces-verbal[58], care va fi aprobat de către Executiv la 28 ianuarie[59]. Premiul I a fost decernat lui Vladimir V. Patrașco, pictor-designer la Palatul orășenesc de cultură, acestuia propunându-i-se să prezinte câteva variante cu diferite combinații coloristice (fig. 24). Premiul II a fost acordat lui Alexei C. Crudu, profesor la școala de arte plastice pentru copii (fig. 25), iar în loc de premiul III, în valoare de 100 de ruble, s-au instituit două premii de încurajare a câte 50 de ruble, care au fost acordate lui Liviu G. Guțescu (fig. 26), arhitect principal la Comitetul executiv orășenesc, și studentului Simion V. Domașcanu de la Institutul de Arte din Chișinău (fig. 27). Au primit diplome de onoare participanții la concurs V. I. Sclifos, A. I. Lungu, V. V. Pascalenco, D. E. Kiselnikov, V. G. Prisacari, V. I. Lozan, V. G. Socrovișciuc, G. S. Babușca. Totodată, unele proiecte, cu acordul autorilor, au fost propuse ca modele pentru confecționarea insignelor de piept. Timp de două zile toate lucrările au fost expuse în Palatul culturii din localitate[60].

Varianta finală, aprobată în aceeași ședință a executivului din 28 ianuarie 1988, reprezintă, conform descrierii documentare, următorul blazon: scut francez despicat; în prima partițiune, pe fondul unui zid crenelat de cetate, care simbolizează cetatea Soroca, s-au reprezentat în partea inferioară trei brâe ondulate, colorate de sus în jos alb-albastru, albastru-deschis si albastru-închis, ca simbol al Nistrului (această compoziție reprezenta trecutul orașului); în partițiunea a doua, pe fondul unei file albe de hârtie, în continuarea brâelor din primul cartier e figurat văluros steagul RSSM, roșu, verde, roșu (această compoziție reprezenta prezentul orașului); broșând peste despicat s-a pus roza vânturilor, de culoare cafenie, ca simbol al turismului și ca element de legătură între trecut și prezent; în partea inferioară a scutului s-a plasat o inscripție cu denumirea orașului; contururile sunt cafenii (fig. 28)[61].

Această stemă este cunoscută și dintr-o insignă de piept emisă în acești ani (fig. 29).

4. HERALDICA SOROCEANĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA INDEPENDENTĂ

Heraldica districtuală, municipală, urbană și rurală cu greu pătrunde în Republica Moldova. Până la crearea Comisiei Naționale de Heraldică în decembrie 1995 procesul era practic mort. Criza economică, socială și culturală care a pus stăpânire lungă pe această țară nu favoriza manifestările imateriale. Ac-

[57] Proces-verbal nr. 13, hotărârea nr. 13/49.
[58] Proces-verbal nr. 1, hotărârea nr. 1/11.
[59] Andrieș-Tabac – 1998, p. 129.
[60] *Подведены итоги*, în „*Путь Ильича*“, Сорока, 1988, 30 января, p. 4.
[61] Andrieș-Tabac – 1998, p. 129-130.

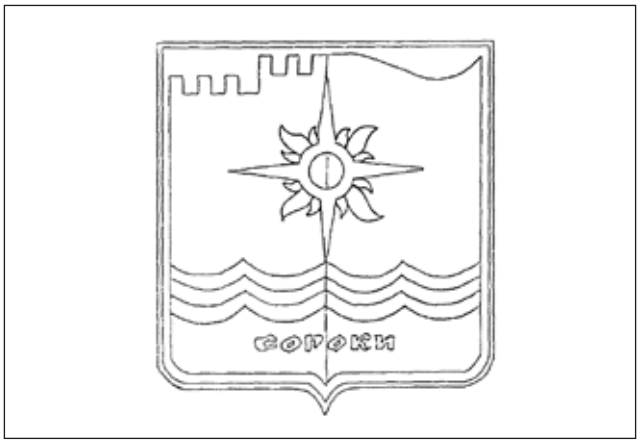

Fig. 28. Stema orașului Soroca, 28 ianuarie 1988. Autor V. V. Patrașco.

Fig. 29. Insignă de epocă cu stema orașului Soroca din 1988.

tivitatea multiformă a Comisiei Naționale de Heraldică a fost primul impuls în cauza promovării heraldicii teritoriale la est de Prut. Diversele aniversări ale unităților administrativ-teritoriale, dorința de autoafirmare și autodefinire a unor localități, primari sau președinți de consilii locale, scrierea istoriei orașelor și satelor au constituit alți factori de impulsionare.

În cazul orașului Soroca, deși a existat o încercare heraldică în 1996, problema simbolurilor a ajuns în mod real la ordinea zilei abia în 1999, când s-a sărbătorit semimileniul primei atestări sigure a cetății Soroca. Pe de o parte autoritățile municipale au purces la examinarea situației heraldice, iar pe de alta subsemnatul a pregătit și publicat studiul deja citat „Din istoria heraldicii sorocene", în care era urmărită evoluția armeriilor istorice districtuale și urbane și se făceau propuneri pentru stema orașului și stema județului.

4.1. Stema și drapelul județului Soroca

În anii 1999-2003, în Republica Moldova a funcționat diviziunea administrativ-teritorială în județe, vechile raioane fiind lichidate. Problema simbolicii județene a fost pusă, monitorizată și rezolvată teoretic de către Comisia Națională de Heraldică[62].

Proiectul pentru stema județului Soroca, elaborat de autor și desenat de arhitecta Mariana Șlapac, a fost publicat inițial în revista „Cugetul", cu ocazia apariției studiului nostru menționat mai sus asupra heraldicii sorocene. Am considerat atunci că, odată cu aflarea stemei istorice a ținutului Soroca, era naturală reluarea acesteia, adăugându-i-se un simbol al cetății omonime, care a determinat în mare parte ocupațiile economice și militare ale populației ținutului și care a figurat în stemele județene în epocile modernă și contemporană.

În prima variantă, vedeam următoarea compoziție: în câmp roșu, într-un lan de grâu de aur, o secerătoare în straie naționale și cu o seceră de argint în mâna dreaptă, secerând spre dreapta; cap bastilat de argint; scutul timbrat de o coroană domnească de aur pe post de coroană județeană. După consultațiile avute cu arhitecta Mariana Șlapac, din considerente artistice, am renunțat la lanul de grâu, încovoierea secerătoarei și orientarea compoziției spre dreapta heraldică, așa cum era în stema ținutului din 1806-1812, simplificând desenul. Proiectul publicat și acceptat de Comisia Națională de Heraldică în ședința din 2 noiembrie 1999 reprezenta: pe roșu, o secerătoare în straie naționale, ținând în mâna dreaptă o seceră de argint, iar în cea stângă un snop de grâu de aur; cap bastilat de argint; scutul timbrat de o coroană județeană (fig. 30).

Explicația oficială care s-a dat acestui proiect a fost următoarea: reprezintă vechea stemă heraldizată a ținutului medieval Soroca, ținut care a fost odinioară grânarul Țării Moldovei; capul bastilat de argint face aluzie la cetatea Soroca și este firul de legătură ce celelalte steme, mai târzii, de care s-a folosit acest județ în epocile modernă și contemporană.

Autoritățile județene nu au agreat, însă, acest proiect și în anul următor, Consiliul Județean Soroca, în ședința 29 decembrie 1999 (Decizia nr. 6/5), a votat de-facto reluarea stemei județului Soroca de la 1 august 1928. Decizia Consiliului Județean a fost dez-

[62] Asupra problemei simbolicii județelor Republicii Moldova, vezi studiul nostru *Stemele și drapelele județelor Republicii Moldova*, în „*Arta-2002*", Institutul Studiul Artelor, Chișinău, 2002, p. 97-102, reluat și în volumul Silviu Andrieș-Tabac, *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, București: *Editura Universității din București*, 2008, p. 138-150: 20 fig.

Fig. 30. Proiectul de stemă pentru județul Soroca, acceptat de Comisia Națională de Heraldică, 1999. Autor: Silviu Andrieș-Tabac. Prima versiune, desenată de Mariana Șlapac.

Fig. 31. Proiectul de drapel pentru județul Soroca, acceptat de Comisia Națională de Heraldică, 2001.

bătută la ședința Comisiei Naționale de Heraldică din 2 august 2000. Comisia a insistat pe revigorarea stemei vechi a ținutului dinainte de 1812, mai ales că stema județeană de la 1928 era o replică a stemei orășenești de la 1914. Autoritățile județene nu au răspuns oficial la avizul Comisiei și au continuat să utilizeze stema de la 1928[63].

Drapelul județului Soroca a fost conceput, de asemenea, de către Comisia de Heraldică. Proiectul, aprobat în ședința Comisiei din 19 februarie 2001, reprezenta o pânză dreptunghiulară (1:2), tăiată crenelat, alb și roșu (fig. 31).

Problema simbolurilor oficiale ale județului Soroca nu a fost rezolvată până la momentul desființării județelor din Republica Moldova.

4.2. Stema și drapelul raionului Soroca

Divizarea administrativ-teritorială în raioane a fost reintrodusă în Republica Moldova în 2003.

Consiliul raional Soroca a dezbătut problema stemei raionului în ședința din 26 februarie 2004 și a propus spre expertizare Comisiei Naționale de Heraldică două soluții (Decizia nr. 7/5). Prima soluție se rezuma la uzurparea stemei județului Soroca de la 1928. Cea de-a doua soluție, elaborată de Nicolae Gâtlan în calitate de autor și pictor, era o alterare a aceleiași steme prin adăugarea imaginii monumentului „Lumânarea recunoștinței" din orașul-reședință de raion.

Problema drapelului raional a fost discutată în ședința Consiliului raional din 20 mai 2004, unde a fost agreat proiectul propus de Sergiu Cârjă: o pânză dreptunghiulară (2:3), albastră, având în mijloc o cruce cu capetele în ancoră, galbenă, și sus la hampă stema județului Soroca de la 1928 (Decizia nr. 9/2). Crucea propusă și culoarea albastră a pânzei nu aveau vreo explicație.

Comisia Națională de Heraldică a respins cele două propuneri heraldice și una vexilologică în ședința din 24 septembrie 2004. În continuare autoritățile raionale au decis angajarea specialiștilor în domeniul heraldicii. Subsemnatul, în calitate de autor, și Mariana Șlapac, în calitate de pictor, au propus un proiect de stemă și câteva variante de drapel dintre care consilierii raionali au ales unul. Proiectele propuse au fost aprobate de Consiliul raional Soroca în ședința din 29 decembrie 2004 (Decizia nr. 14/2) și de către Comisia Națională de Heraldică în ședința din 28 ianuarie 2005 (proces-verbal nr. 83-III).

Stema raionului Soroca reprezintă: pe roșu, un snop de grâu în pal, de aur; cap bastilat de argint; scutul timbrat de o coroană raională (fig. 32). Snopul de grâu a fost preluat din stema ținutului Soroca dinainte de 1812, iar capul bastilat de argint simboliza cetatea Soroca – o emblemă de referință pentru întreaga heraldică soroceană.

Drapelul raionului Soroca, elaborat în baza stemei, reprezintă o pânză dreptunghiulară (2:3), tripartită în fascie, roșu-galben-roșu, având treimea verticală de la hampă albă și crenelată (fig. 33).

[63] Vezi de exemplu: Vasile Trofăilă, *Județul Soroca. Monografie ilustrată*, Chișinău, 2002, p. 5 și foaia de strajă.

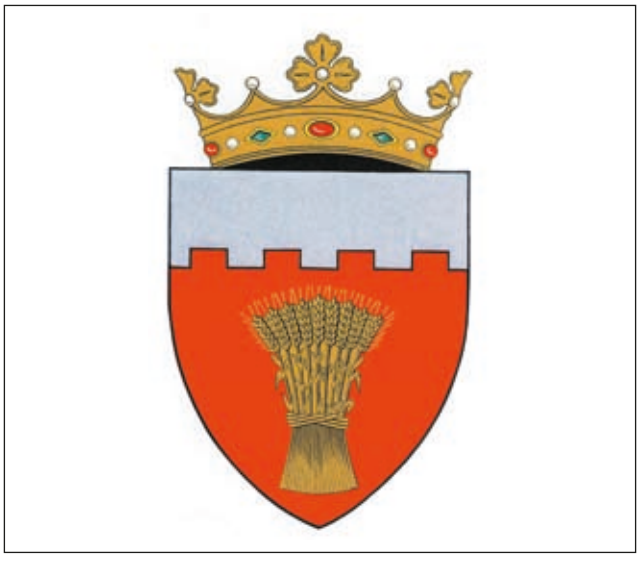

Fig. 32. Stema raionului Soroca, 2004. Autor Silviu Andrieș-Tabac. Pictor Mariana Șlapac.

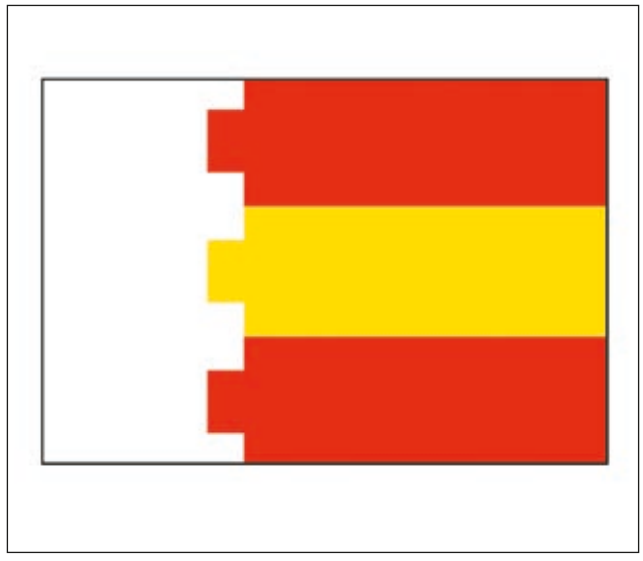

Fig. 33. Drapelul raionului Soroca, 2004. Autor Silviu Andrieș-Tabac. Pictor Mariana Șlapac.

Prima publicare color oficială din partea Comisiei Naționale de Heraldică a stemei și drapelului raionului Soroca s-a făcut în 2010, în volumul „Simbolurile Naționale ale Republicii Moldova"[64]. La 23 decembrie 2014, prin decizia Comisiei Naționale de Heraldică nr. 304-IV.01 stema și drapelul raionului Soroca au fost incluse în Armorialul General al Republicii Moldova și apoi publicate în „Monitorul Oficial al Republicii Moldova"[65].

De pe pagina oficială a Consiliului raional Soroca aflăm și despre existența unui imn al raionului, pe versuri de Viorica Nagacevschi și muzică de Valeriu Ceban, întitulat „Imnul raionului Soroca". Acesta, însă, nu a fost încă avizat de Comisia Națională de Heraldică, astfel nefiind înregistrat în Armorialul General al Republicii Moldova[66].

4.3. Simbolurile orașului Soroca

4.3.1. Însemnele utilizate de autoritățile locale

După cum am mai remarcat, problema simbolurilor oficiale ale orașului Soroca nu este rezolvată până în prezent. Autoritățile urbane folosesc neregulamentar stema de la 1930, care li se pare mai nobilă, dar care nu poate fi acceptată de către Comisia Națională de Heraldică. S-a creat și un drapel ad-hoc, completamente deplasat din punct de vedere vexilologic.

Din puținele surse de care dispunem datorită documentelor acumulate la Comisia Națională de Heraldică, știm că la 16 mai 1996 primăria orașului Soroca a adoptat decizia nr. 5/4 „Cu privire la aprobarea stemei or. Soroca". Nu cunoaștem, însă conținutul ei, cum arăta această stemă și dacă în baza ei a fost elaborat și aprobat și un drapel.

Această decizie a fost abrogată peste trei ani, prin decizia primăriei nr. 1/2 din 20 ianuarie 1999 „Cu privire la stema orașului Soroca", prin care se abolea stema din 1996 (pct. 2) și se revenea la cea din 1930. Iată motivația acestui act:

„Examinând propunerile comitetului organizatoric pentru înfăptuirea măsurilor dedicate jubileului de 500 ani de la prima menționare documentară a or. Soroca despre revenire la stema orașului adoptată în anul 1930 („Monitorul oficial", nr. 186 din 21.08.1930) și reieșind din faptul că stema actuală nu e dotată cu însemne adecvate tradiției și istoriei de veacuri, Primăria orașului DECIDE:

1. A [se] reveni la stema orașului, adoptată în anul 1930 [...]".

Punctul 3 al aceleiași decizii stipula: „Dreptul de a folosi imaginea stemei Sorocii de către unități[le] economice, organizații se acordă [se coordonează, de fapt – n. n.] cu primăria orașului".

La decizie a fost atașată blazonarea de la 1930. Ulterior, aceasta a fost ușor redactată, inclusiv sintagma

---

64 Silviu Andrieș-Tabac, *Armorialul teritorial*, în *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova*, coordonator și redactor științific Silviu Andrieș-Tabac, Chișinău, 2010, p. 579.

65 „*Monitorul Oficial al Republicii Moldova*", Chișinău, 2015, nr. 52-57, 6 martie, art. 447.

66 http://www.soroca.org.md/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=111&Itemid=791, accesat 16 septembrie 2015.

„un cap negru *de tătar*“ a fost înlocuită cu sintagma „un cap negru *de dușman*“, după cum am putut constata din informația plasată pe site-ul oficial al primării, accesat de noi la 30 iunie 2008[67]. De asemenea, în descriere, direcția spre dreapta heraldică (care este de fapt stânga normală) a capului „de dușman“ a fost corectată greșit din punct de vedere heraldic în „spre stânga“, deși în desen ea a rămas spre dreapta. Această „corectare“ denotă încă o dată faptul că autoritățile locale nu erau familiarizate cu normele elementare ale științei și artei heraldice și nici nu-și aplecau urechea la specialiști.

În aceeași zi de 20 ianuarie 1999, primăria orașului Soroca a mai adoptat o decizie atingătoare de simbolurile urbane, nr. 1/3 „Cu privire la propunerile comitetului organizatoric pentru pregătirea și desfășurarea manifestărilor dedicate jubileului de 500 ani a[i] or. Soroca“, al cărei punct 3 stipula: „Se aprobă drapelul orașului (eschizul [sic!] se anexează)“. Descrierea însemnului vexilar, găsită pe același site oficial, este: „Pe un fon[d] alb-albastru în centru e imprimată stema orașului Soroca. În partea de jos – valurile Nistrului în culori alb și albastru închis“.

Coroborând această descriere cu anumite imagini avute la dispoziție, încercăm o descriere vexilologică mai potrivită: drapelul reprezintă o pânză rectangulară (circa 3:5) alb-albastră, străbătută în partea inferioară de un brâu ondulat îngust tricolor, alb – albastru – albastru-închis, și încărcată la mijloc ridicat cu stema orașului Soroca. Nu vom insista asupra defectelor acestui însemn din punct de vedere științific și estetic, dat fiind faptul că ele se observă cu ochiul liber și de nespecialiști.

În sfârșit site-ul oficial al orașului sugerează că urbea ar avea și un imn, calificat drept „Cântecul orașului“, pe versuri de Petru Popa și pe muzică de Valeriu Ciobanu, „adoptat prin dispoziția primarului nr. 03-5/79 din 13 septembrie 1999“.

4.3.2. Sesizarea din 2011 a Coaliției Nediscriminare referitoare la stema orașului Soroca

La 17 august 2011, Coaliția Nediscriminare a adresat Guvernului Republicii Moldova un demers cu numărul CND 024-11, semnat de coordonatoarea de proiect Iulia Marcinschi, în care se manifesta nedumerirea și îngrijorarea în legătură cu utilizarea în stema orașului Soroca a figurii capului de tătar înfipt în suliță. Printre argumentele care merită să fie reținute ale autorilor demersului citām următoarele: „[...] Dat fiind faptul că atât invazia tătară, cât și decapitarea ca pedeapsă sau înfiptul în suliță nu mai țin de actualitate și nu mai sunt practicabile nici în cele mai sălbatice zone ale lumii, nu ni se pare a fi plauzibilă utilizarea acesteia. O stemă se dorește a fi ceva reprezentativ, îmbietor, o amintire plăcută sau o primă impresie despre localitatea și oamenii care o populează. Astfel, ce poate spune azi un cap de om înfipt în suliță despre Soroca modernă, oraș de margine într-un stat civilizat, democratic, cu pretenții europene? Considerăm drept inadmisibilă și ilegală afișarea în văzul lumii a unei imagini ce înglobează cea mai sângeroasă și abominabilă parte a trecutului localității. Mai mult decât atât, mesajul promovat este unul discriminator, care incită la ură, violență și marginalizare a unor ființe umane doar pentru că au un anumit aspect exterior sau aparțin unei etnii. [...] În acest context, orice locuitor sau oaspete al Sorocii, de origine tătărească, ar trebui să se simtă vinovat și amenințat de această stemă. Vizați și amenințați, în egală măsură, ar putea să se simtă și puținii cazaci, care tradițional poartă astfel de mustăți și coafuri, puținii hipioți sau tineri moderni marginalizați pentru comportamentul și aspectul exterior, precum și minoritatea considerabilă de etnie romă, care adesea este discriminată pentru culoarea pielii fiind declarați dușmani ai majorității populației. Drept urmare, consecințele interpretării greșite a acelui simbol arhaic, învechit pot fi inimaginabile“. În concluzie, Coaliția Nediscriminare cerea „intervenția în regim de urgență a factorilor de decizie locali, regionali și naționali în vederea anulării și scoaterii din circulație a acestui simbol anacronic“.

Demersul parvenit prin intermediul Cancelariei de Stat și Comisiei Naționale de Heraldică, a fost discutat în ședința comisiei din 31 octombrie 2011 (proces-verbal nr. 83-IV), adoptându-se următorul aviz, semnat de președintele CNH, Mariana Șlapac, și adus la cunoștința tuturor celor implicați în această chestiune:

„Examinând demersul doamnei Iulia Marcinschi, coordonator de proiect în cadrul Coaliției Nediscriminare, nr. CND 024-11 din 17 august 2011, remis Comisiei Naționale de Heraldică de către Cancelaria de Stat a Republicii Moldova, prin adresa nr. 1308-573 din 25 august 2011, Comisia Națională de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova constată:

[67] http://www.primsoroca.md/pagini-0-9-0.html.

1. Stema în uz a orașului Soroca postată pe pagina oficială de Internet a Primăriei orașului Soroca și expusă în diverse locuri publice are următoarea blazonare: scut roșu despicat; în primul cartier o cetate crenelată de argint cu un turn central, cu poarta închisă și ferestrele negre; în cartierul al doilea – un cap negru de tătar în profil spre dreapta, înfipt într-o lance de argint; scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri.
2. Stema în cauză reprezintă stema orașului Soroca, alcătuită de către Comisia Consultativă Heraldică a Ministerului de Interne al Regatului României și aprobată prin Decretul Regal din 11 august 1930, conform căruia „simbolizează vechea cetate Soroca și veșnicele lupte împotriva tătarilor".
3. Stema de la 1930 a fost reaprobată prin decizia Primăriei orașului Soroca nr. 1/2 din 20 ianuarie 1999, fără avizul prealabil al Comisiei Naționale de Heraldică, fapt care încalcă legislația în vigoare.
4. Stema de la 1930 nu are o tradiție mai veche de acest an în ceea ce privește figura heraldică a capului de tătar înfipt în suliță, care a fost inventată ad-hoc. Nefiind o emblemă medievală consacrată, aceasta lezează demnitatea unor grupuri etnice prezente și în teritoriul Republicii Moldova, încât utilizarea ei este nejustificată și nedorită.
5. Stema de la 1930 conține și greșeli tehnice (încălcarea regulii smalturilor heraldice), artistice și semantice. Este inferioară stemei de la 1914 – cea mai veche stemă cunoscută și descifrată a localității. Aceasta a fost concepută de autoritățile urbane de atunci cu participarea ilustrului heraldist basarabean Paul Gore, este conformă normelor heraldice, nu lezează demnitatea Republicii Moldova și a cetățenilor ei și este considerată de CNH drept singura demnă de a fi reluată în uz, după ajustările la normele actuale.
6. Primăria orașului Soroca a fost atenționată de mai multe ori și pe diverse căi de către membrii CNH asupra ilegalității stemei și drapelului urbei adoptate în 1999, dar nu a luat în seamă aceste observații.

În concluzie, Comisia Națională de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova recomandă Primăriei orașului Soroca să revină asupra deciziilor sale din 20 ianuarie 1999 referitoare la simbolurile orășenești si să reia procedura legală de adoptare a stemei, drapelului și imnului urbei".

La 16 noiembrie 2011, primarul orașului Soroca, Elena Bodnarenco, prin scrisoarea nr. 02/1-12/756, înștiința Comisia Națională de Heraldică că „la moment sunt în lucru materialele referitoare la simbolurile orașului Soroca în conformitate cu Regulamentul Comisiei Naționale de Heraldică, care prevede completarea Chestionarului heraldic pentru elaborarea simbolurilor teritoriale". În ședința CNH din 30 noiembrie 2011 comisia a luat act de această informație, membrii CNH declarându-și satisfacția privind intențiile autorităților orașului Soroca (proces-verbal nr. 91-IV).

Cu toate acestea, autoritățile sorocene au insistat pe poziția lor. La 30 mai 2012, Consiliul orășenesc Soroca adoptă decizia nr. 15/21 „Cu privire la examinarea adresării Coaliției Nediscriminare privind stema orașului Soroca", semnată de președintele ședinței Sergiu Dragan și secretara consiliului Larisa Despa, în care se stipula:

„În baza a mai multor adresări din partea Coaliției Nediscriminare, Comisiei Naționale de Heraldică privind stema în uz a orașului Soroca, notei informative prezentate de directorul Muzeului de Istorie și Etnografie Soroca dl Nicolae Bulat, în temeiul art. 14 (2) s) al Legi privind administrația publică locală nr. 436-XVI din 28 decembrie 2006, Consiliul orășenesc DECIDE:

1. Se menține stema orașului Soroca aprobată și publicată în „Monitorul Oficial" nr. 186 din 21 august 1930 și reconfirmată ulterior de către Consiliul orășenesc Soroca în anul 1999 (decizia C[onsiliului] o[rășenesc] nr. 1/2 din 20.01.199[9]).
2. Prezenta decizie va fi expediată Cancelariei de Stat a R[epublicii] M[oldova], Comisiei Naționale de Heraldică, Coaliției Nediscriminare."

CNH a luat act de această decizie în ședința din 15 iunie 2012 și a hotărât ca autoritățile orașului Soroca să fie atenționate din nou despre necesitatea respectării prevederilor art. 5 al Legii cu privire la simbolurile publice nr. 86 din 21 iulie 2011, articol în care este prevăzută procedura de adoptare a simbolurilor teritoriale (proces-verbal nr. 126-IV). Autoritățile locale nu au reacționat însă.

În schimb, sesizarea și diversele reacții la aceasta au fost pe larg reflectate în mijloacele de informare în masă, ambele tabere recrutând partizani convinși.

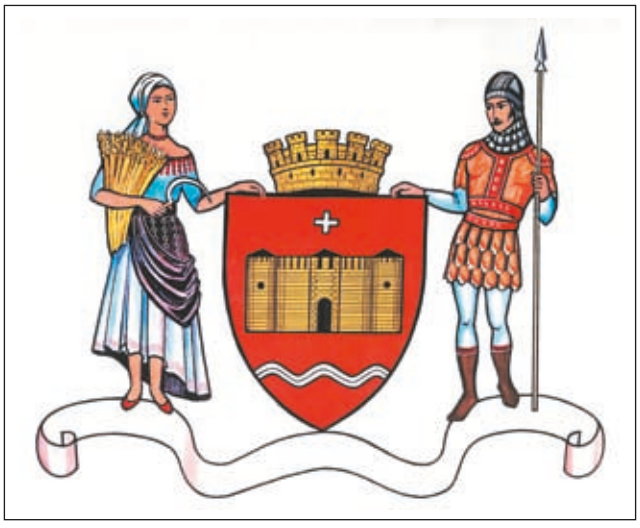

Fig. 34. Proiect de stemă pentru orașul-reședință de județ Soroca, 1999. Autor Silviu Andrieș-Tabac. Pictor Mariana Șlapac.

Susținătorii capului de tătar, în pledoariile obiective și pertinente în parte, pedalau pe „vechimea" mobilei heraldice, originalitatea ei și pe similitudinea cu numeroase blazoane medievale, inclusiv purtând capete de oameni decapitați, într-o formulă sau alta[68]. Dacă această marcă ar fi fost într-adevăr medievală și nu născocită pe loc gol la 1930, ne-am fi numărat cu siguranță și noi, după cum și întreaga Comisie Națională de Heraldică, printre partizanii și apărătorii ei înflăcărați, indiferent de perceperea din zilele noastre.

4.3.3. Proiectul din 1999 al autorului pentru stema orașului Soroca

Menționăm aici și proiectul de stemă municipală al autorului acestor rânduri, propus în 1999, cu ocazia publicației studiului nostru heraldic în revista „Cugetul", și elaborat în conformitate cu istoria heraldicii sorocene și cerințele Comisiei Naționale de Heraldică.

În condițiile când nu se putea relua stema medievală, am propus reluarea stemei de la 1914, care, în fond, este componistic aproape identică cu cea de la 1837, cu proiectele lui Paul Gore și cu stema de la 1930. Am înlăturat elementele obligatorii pentru stemele din Imperiul rus: decorurile exterioare ale scutului, stema din cartierul liber, scutul de tip francez etc. Am optat pentru un brâu ondulat în locul tălpii ondulate, deoarece ni se pare mai potrivit pentru simbolizarea unui râu, talpa putând semnifica și marea. De-facto, am susținut vechiul proiect al Dumei orășenești Soroca, închipuit pe hârtie de către Paul Gore. În ceea ce privește sprijinitorii, obligatorii în Republica Moldova pentru orașele de nivelul Sorocii, am propus doi tenanți: în dextra, spre inima țării – secerătoarea din stema ținutului Soroca, iar în senestra, spre hotarul de răsărit – un ostaș moldovean cu o lance în mână, astfel păstrându-se și această mobilă din steme mai vechi. Am presupus și o panglică pentru deviză, deviza rămânând a fi găsită de orășenii înșiși.

Astfel, proiectul nostru, într-un prim desen al Marianei Șlapac realizat de urgență pentru ilustrația la articolul din revista „Cugetul", reprezintă: în câmp roșu o cetate de aur, cu trei turnuri, având deasupra o cruce cu brațele egale, de argint, și la poale un brâu ondulat, de același metal; scutul timbrat de o coroană murală de aur cu cinci turnuri; tenanți: la dextra o secerătoare în straie naționale, având în mâna dreaptă un snop de grâu și o seceră, iar la senestra un ostaș moldovean în straie militare, având în mâna stingă o lance. Deviza pe o panglică albă (fig. 34).

Acest proiect este pasibil încă de anumite îmbunătățiri heraldice și artistice în vederea armonizării lui, mai ales stilistice. Cu toate aceste, ne exprimăm speranța că într-o bună zi el va atinge coarda inimii autorităților decizionale ale orașului de la Nistru și va deveni un bun fundament pentru revenirea simbolicii urbane a Sorocii pe făgașul legal. Ar fi pe de o parte un act de reparație a memoriei iluștrilor noștri înaintași de la 1912-1914, dar și un prilej de renunțare la niște simboluri arbitrare și cu mesaj înțeles de unii concetățeni de-ai noștri ca discriminatoriu.

Chișinău, 16 septembrie 2015.

[68] A se vedea, de exemplu, comentariul „Stema Sorocii vs stimații „nediscriminați" de pe blogul studentului cu numele codificat „Mischescu" postat la 24 noiembrie 2011 (http://mischescu.blogspot.md/2011/11/stema-sorocii-vs-stimatii.html, accesat din nou 16 septembrie 2015).

Summary

SOROCA IN HERALDRY

The civic and district achievements of Soroca belong to the oldest heraldry of Moldavia. However, these are attested only through late sources: for the borough – 1647, for the district (ținut) – 1803. The evolution of Soroca's coats of arms until our days is illustrated with sphragistic, written and illustrated sources. In this context, the author is doing a critical analysis of the evolution and involution of the local heraldic vision. Regarding the unsolved heraldic problems, he maintains the position of the National Committee for Heraldry appointed by the President of the Republic of Moldova, offering suggestions for appropriately solving these issues.

ORAȘUL SOROCA ÎN COLECȚIA STAMPE ȘI FOTOGRAFII A ARHIVELOR DIN IAȘI

Cătălin BOTOȘINEANU

Semnalăm un volum de fotografii cu imagini ale orașului Soroca existent la Arhivele Naționale din Iași. Fotografiile au fost reunite de către Primăria Soroca în urma lucrărilor edilitare, realizate în oraș, în anii 1938-1939. Sunt 25 de fotografii cu instantanee din locurile supuse efortului de sistematizare. Din păcate, lipsesc fotografiile de la pagina 3, precum și cele două fotografii cu Cetatea Ștefan cel Mare de la pagina 11. Sunt imagini din parcul orașului, vederi cu strada Carol, strada Ferdinand, strada Prințesa Mărioara, strada General Poetaș sau din piața orașului. Sunt surprinse eforturile administrației române de a conferi o nouă înfățișare orașului Soroca. Volumul are cota 391 în cadrul Colecției, fotografiile sunt alb-negru și sunt dispuse pe pagină în funcție de formatul acestora.

De asemenea, la cota 2933 a Colecției, prezentăm o carte poștală cu imaginea cetății, din 1927. Cartea poștală nu are mențiunile emitentului sau ale destinatarului, dar din text rezultă că a fost expediată de la Soroca.

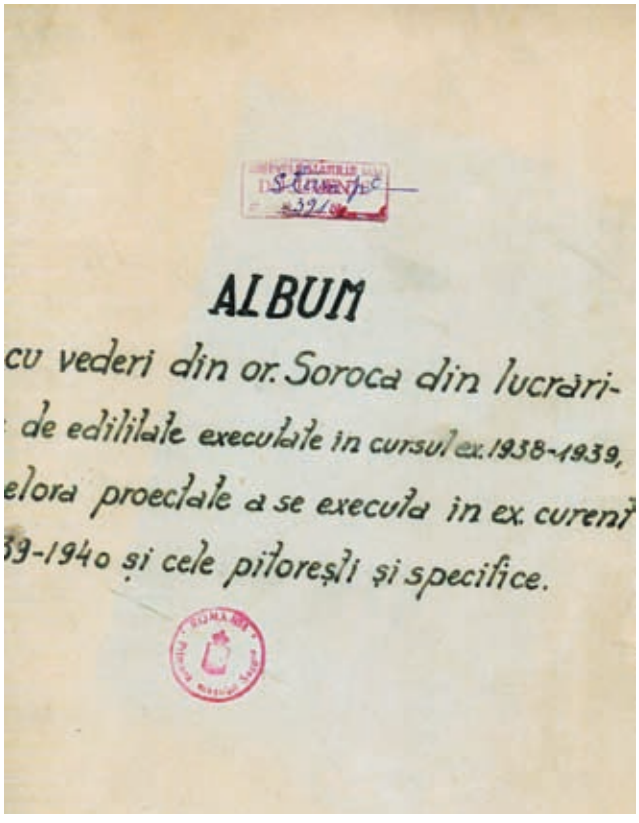
ALBUM
cu vederi din or. Soroca din lucrări-
de edilitate executate in cursul ex. 1938-1939,
elora proectate a se executa in ex. curent
39-1940 și cele pitorești și specifice.

PORT ARTHUR

Soroca
Monumentul General Poetaz

Cetatea Soroca

Soroca. Liceul de fete

De asemenea, o altă carte poștală, de acestă dată cu imaginea clădirii Liceului de Fete, expediată în 1926, se află în aceași colecție la cota 2972. Ca urmare a unui Congres Agricol, din păcate nefiind menționată și locația, s-au păstrat instantanee din vizita făcută la cetate, cota fotografiilor fiind 1415. Ultima fotografie prezentată, inventariată la nr. 6512, a fost integrată Colecției din fondul Constantin Constantinescu, profesor la Conservatorul din Iași. În urma unei călătorii făcută de familia acestuia în Basarabia, în anul 1939, este surprins momentul vizitei la mănăstirea de maici de pe malul Nistrului, alături de maica Zina.

DESPRE CETATEA SOROCA. OPINII CRITICE

Adrian Andrei RUSU

Nu vreau să încep în modul clasic, repovestind despre ceea ce a însemnat cetatea pentru Moldova istorică, nici ceea ce însemnă ea acum, pentru Moldova înjumătățită. A trebuit să o văd personal ca să pot redacta aceste observații. Și iată-le mai jos.

* * *

M-aș opri succint asupra unei probleme de terminologie, care se leagă de abordarea generală a cetății. Ce a fost, de fapt, Soroca? O „fortăreață mică" (Alexandru Lapedatu), „cetate" ori „castel" (soții Iosipescu, lecturând variantele slavone, Tamara Nesterov) „fort" (Mariana Șlapac și alții), o „citadelă" (Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu)? Și mai ciudat, John Bell, folosise denumirea de „turn" vechi, apărat de altele. În viziunea sa, nici nu greșea prea tare. Obișnuit, din țara lui, să vadă donjoane masive, comparabile ca dimensiuni, și l-a imaginat astfel pe cel de la Nistru. Iar Tamara Nesterov a și definit tipul drept „donjon dezvoltat"[1], a cărui familie descinde tot dintr-o cetate aproximativ contemporană celei italice mai des pusă alături (secolul al XIII-lea), de la Coucy ori Concressault (Franța). Sigur, dacă ar fi fost clădită în Franța, Soroca ar fi avut dreptul să le stea alături și să se denumească la fel.

Din cele expuse, transpare aceeași debusolată care însoțește viziunea generală a monumentelor medievale fortificate[2]. Este veșnica tendință de a accentua forma, concretețea zidăriilor, în defavoarea funcției. Pentru că este clar că a folosi „fortăreață" ori „fort" este egal cu a ne limita nejustificat numai la destinul strict militar al Sorocii, ceea ce nu este deloc cazul. Lucrul se demonstrează din însăși arhitectura ei, care conține elemente de confort (paraclis, instalații de încălzire și sanitare), cât și din asocierea ei la un *ocol*, la un târg și la o vamă terestră și fluvială. Soroca a fost și este o *cetate* în raport cu restul obiectivelor similare și un *castel* în raport cu ansamblul care o înconjura odinioară, la care voi reveni mai jos. Nu ne putem baza pe vreo departajare robind analiza pe termenii succesivi de desemnare, cum procedează Sergiu și Raluca Iosipescu, pentru a dubla o cetate (numiră „castel"), de o altă fortificație de pământ, încă de la 1512. Întâmplător, în aceleași timpuri, regatul Ungariei și Transilvania vecină erau pline de mențiuni de castele (explicit *castellum*, *castelli*) construite din lemn[3].

JOCUL CU TIPOLOGIA

Planimetria cetății, supusă astăzi unor trasări de linii pe planșetă, poate provoca uimire și speculații matematice pe măsură. Este foarte greu de crezut că meșterul care a ridicat-o a procedat la fel, și nu cu mult mai simplu, dar foarte practic. Dacă trasarea a fost facilă, înălțarea propriu-zisă a fost mult mai complicată, trebuind a fi confruntată permanent unui aspru control al păstrării liniilor curbe. Acolo era cea mai grea misiune de îndeplinit.

Absurdul tipologiei excesiv *formale* poate fi dus la extrem. Cum s-a văzut, pentru forțările de comparare nu au contat nici depărtările, nici cronologiile diferite. Pe lângă Castel del Monte[4] (care „prevestește Renașterea" din primele decenii ale secolului al XII-lea!), Mariana Șlapac a mai adaos bune (Queenborough) și mai puțin bune (Walmer și Deal) analogii englezești. Analogia de la Caprarola (Italia) a fost și ea invocată, și imediat descalificată[5]; extrem de ușor de altfel, pentru că și acolo avem un poligon, nu un cerc ori măcar o elipsă. Iată câteva exemple de cetăți care sunt la fel de depărtate de Soroca, ca și cetatea

---

[1] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale în restaurarea corectă a cetății Soroca*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare.* Chișinău, 2015, p. 133.

[2] Deși, cel puțin în privința unor concepte se putea bine urmări ceea ce a realizat D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVI*. Iași, 2005, p. 36-55, dar, și mai departe, pentru alte componente.

[3] Koppány T., *A középkori Magyarország kastélyiai*. Budapest, 1999, p. 44-45.

[4] Citat și de către S. Iosipescu, Raluca Iosipescu, *Cetatea Soroca în lumina primelor cercetări românești și a săpăturilor arheologice din anii 1928-1930*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare.* Chișinău, 2015, p. 19.

[5] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 133.

lui Frederic al II-lea din Italia, dar au formele generale mult mai apropiate. Mai pot fi regăsite la Rothesay (Scoția)[6] (fig. 1), Wasserschloß Dieck (Germania)[7] și Bellver (Mallorca, Spania)[8]. Stângăcia unor asemenea recursuri de falsă rudenie a fost sancționată[9]. Cetățile medievale nu erau castre romane, nu au fost produse de serie și nici nu s-au copiat mereu aidoma. Asemănarea dintre ele poate fi deci și *pur întâmplătoare*.

Să terminăm întâi cu asemănarea cu Castel del Monte (Italia), care a fost citat cel mai frecvent. Monumentul în cauză, mai vechi cu vreo două veacuri, își bazează planimetria numai și numai pe forme unghiulare (octogoane), care pot fi doar înscrise în ceruri, *fără a fi cercuri*. La rândul său, pentagonul nu trebuie numaidecât imaginat la interiorul Sorocii[10], pur și simplu pentru că o trasare se face mult mai ușor cu cercul, folosindu-se un țăruș și o sfoară egală cu raza doritei cetăți ori a vreunui turn la fel de rotund la bază. Este deci absolut inutil să batem monedă pe această figură geometrică (pentagonală ori stelată[11]) care este prezentă acum doar în mintea unor arhitecți. Cercul cetății, dimpreună cu cifra 5, are o explicație mult mai practică decât orice judecare cu sugestii mistice[12]. În realitate a contat mereu rațiunea acoperirii unghiurilor de tragere, eliminând, pe cât posibil, pe cele zise „moarte", unde proiectilele apărătorilor nu puteau ajunge, înlesnind dușmanilor tot felul de manevre de apropiere ori distrugere. Dacă și astăzi am încerca verificarea acestei determinante, am putea mult mai ușor regândi nu doar cetatea în sine, ci și împrejurimile ei apropiate, acum complet dispărute și metamorfozate. Pentru că ele au fost mereu complementare. Cum am afirmat, vor ieși la iveală și toate părțile ei vulnerabile de care, niște asediatori experimentați au știut să profite întotdeauna.

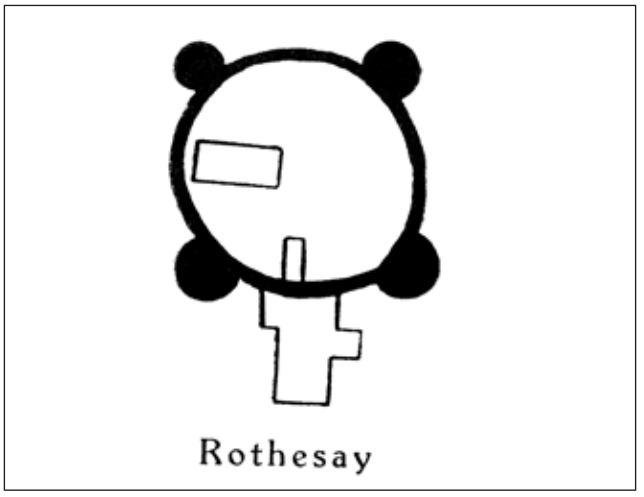

Fig. 1. Planul cetății Rothesay (Scoția) (după B. Ebhardt)

Forma generală este recunoscută în istoria arhitecturii militare: circulară („Zirkularsystem", „sistème circulaire", „circular system") ori inelară[13]. Deși, mai rare, planimetriile circulare, cu sau fără un anume număr de turnuri asociate, ocupă circa 2% din cetățile medievale ale Germaniei, cifră din care cele mai multe sunt legate de asociere cu ape apropiate[14]. Aceste forme sunt cenzurate drastic de terenul de instalare, care permite ori nu ridicarea lor în forme „perfecte". Pentru că este limpede, nici la Suceava, nici la Neamțu, nici pe vreun bot stâncos ori o terasă înaltă, nu se putea construi decât ținându-se seama de configurația solului. Iar adaosul de turnuri, care în adevăr, sunt deja bastioane în toată regula, o face și o „cetate în sistem bastionar". Încadrată corect în vremuri europene, aparține „epocii timpurii premoderne". Întreaga viață a locului a fost deci, mai puțin „medieval", cât mai curând aparținător *premodernității*. Un concept pe care istoriografia românească, prea mult robită „modurilor de producție" și clișeelor „materialismului istoric" nu a reușit încă să-l asimileze.

De ce ar trebui să vorbim numaidecât despre probabilitatea unor antecedente italiene[15] ori prin meșteri italieni? Ideea face parte dintr-o mitologie

---

[6] B. Ebhardt, *Der Wehrbau Europas in Mittelalter*. Berlin, p. 239.

[7] *Ibidem*, p. 123.

[8] *Burgen und feste Plätze. Der Wehrbau von Einführung der Feuerwaffen. Chateaux-forts et place fortes. L'architecture militaire avant l'introduction des armes a feu*. Tübingen, 1971, p. 42.

[9] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 132-133.

[10] Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea*. Chișinău, 2004, p. 165-166.

[11] Regret, dar o „stea" cu cercuri („circular-stelar", la D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 139), în loc de colțuri, nu s-a mai văzut.

[12] Cum sugerează Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova*, p. 165.

[13] *Festungen. Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffen. Forteresses. L'architecture militaire apres l'introduction des armes à feu. Fortresses. Military architecture after the introduction of firearms*. Tübingen, 1979 (Glossarium artis, 7), p. 12, 20. Observații la tipologia generală și la D. Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 92-93.

[14] K.-W. Krahe, *Burgen des Deutschen Mittelalters. Ein Grundriss-Lexikon*. Würzburg, 2000, p. 21.

[15] T. O. Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*. București, 1985, p. 97.

generală, care privește toate cetățile Moldovei[16]. Pe plan mai larg, aceeași falsă tradiție istorică, originată în istoriografia romantismului, leagă aproape toate cetățile din România, de daci sau de romani[17]. Este cazul să nu mai facem recurs la ele.

Doar în cazul ei special, s-a afirmat că ar fi „de tip renascentist"[18]. Doar că tipul, dacă ar fi totalmente corect, nu este numaidecât și automat italian. Rareș a chemat, în 1543, un meșter sas de la Bistrița, să lucreze țintit, la cetatea Sorocii. Pe la 1540, chiar și meșterii turci erau semnalați construind la cetatea Tighinei[19]. În ce stil particular construiseră turcii? Dacă vom reuși să răspundem corect, vom delimita și mai „specific" ceea ce dispunem la Soroca.

Este imposibil de ocolit comparații cu cetăți cu plan patrulater, dotate tot cu cinci turnuri. Concepțiile strategico-tactice de înălțare au fost întru-totul similare acelora de la Soroca. Au fost construite așa pentru că era cea mai rațională formulă de a acoperi flancurile/laturile. Spre exemplu, pe lângă numeroase altele, Drzewica, Fredropol-Kormanice, Krasiczyn și Leśnica (ultimele cu turnuri rotunde de colț) etc. (Polonia) [20].

Cum am scris, trasarea cetății a fost făcută cu foarte multă libertate acordată meșterului de lucrare, pe un teren care nu era deloc liber. Toate (sau aproape toate) elementele arhitectonice mai vechi au fost anihilate de șantierul cetății de piatră. În afara curtinei principale, meșterul *a ridicat turnurile de flancare în deplin acord de stil cu restul arhitecturii militare a Moldovei*. Acelea sunt prezente, cu exact același profil al pantelor de ricoșeu la baze, și la Suceava și la Neamț. Și cetatea Romanului s-a înzestrat la fel cu o garnitură întreagă turnuri rotunde de flancare. Din această perspectivă, Soroca nu mai saltă atât de năucitor de singuratică printre cetățile Moldovei.

ÎNCEPUTURILE ȘI PRIMII CONSTRUCTORI AI CETĂȚII

O oarecare ezitare se observă în a scrie despre felul în care cetatea ar fi apărut. Nu se poate eluda chestiunea importanței strategice a locului, care trebuie să fi fost remarcată devreme, laolaltă cu cea economică. În momentul în care, Nicolae Iorga includea cetățile de la Nistru printre „cetățile/castelele occidentale din România"[21], deschidea larga dezbatere critică a paternității meșterilor și ctitorilor ei. Avea și nu avea dreptate, pentru că, în secolul construcției Sorocii, arhitectura militară nu mai era deloc una legată de arii culturale bine delimitate, ci devenise *extrem de unitară*. Pentru cine nu ne crede, l-am îndemna să contemple și astăzi ruinele fortificației turcești de la Rumeli Hisar, ridicată deja la mijloc de secol XIV.

Trebuia să fi fost demult glosat că ar părea și chiar este exagerat să atribuim mereu construcțiile majore doar unor voievozi preferați. Dacă Petru I, punea toate pietrele de temelie, Alexandru cel Bun se pare că „nu vrusese" să întărească nici o cetate. La fel, au stat destul de pasivi, Bogdan al III-lea și Ștefăniță. Alexandru Lăpușneanu a făcut doar biserici? Cu alte cuvinte, avem preconcepții de atribuire. Ar fi frustrant să nu se lege locul de vreun nume, chiar dacă el s-a pierdut ori a fost relativ anonim.

Dilema de ctitorire este împărțită la Soroca între Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Nu pretind că aș putea-o eu rezolva, însă aș putea măcar să ordonez ipotezele și să le mai judec odată. În timp ce implicarea primului voievod este în siajul nesfârșit al așezării tradiționale a tuturor „lucrurilor bune ori mărețe", pe seama sa, până la a mai poleii aura sa de nou sfânt al bisericii ortodoxe din România, cel de-al doilea deține precizări mai serioase. De la pornirea cronicărească, Alexandru Lapedatu a avut probabil o genială intuiție, scriind că a fost o „reconstrucție" în vremea lui Rareș[22]. Documentul care implică *chemarea* unui meșter bistrițean, ca să lucreze la cetate, poate fi interpretat în fel și chip. De pildă, nu că cetatea nu ar fi fost încă terminată, ci că mai avea nevoie de unele adausuri ori detalii de funcționare, inclusiv isprăvirea capelei/paraclisului, care trebuia să aibă loc doar după ce structurile principale de apărare fuseseră rezolvate. Scriu aceasta contrazicând pe cei care-și mai închipuie că un locaș creștin, destinat cultului ortodox, nu ar fi fost posibil să fie ridicat de un meșter catolic, din orașele Transilvaniei ori Poloniei. La forța financiară a domnitorului, ar fi greu de imaginat că un contract de construcție nu a fost perfectat pentru

---

16 Rememorată de Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova*, p. 89-90.

17 Nici Soroca nu „a scăpat" de asemenea *povești*. Vezi Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova*, p. 89.

18 *Ibidem*, p. 164 și urm.

19 Vezi V. Josanu, *Evoluția sistemului de fortificații din Țara Moldovei (sec. XIV-XV)*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare*. Chișinău, 2015, p. 100.

20 Vezi L. Kajzer, S. Kołodzieski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*. Warszawa, 2001, p. 160, 170, 246, 267.

21 *Les châteaux occidenteaux en Romanie*, în *BCMI*, XXI, 1929, p. 53.

22 *Cetatea Sorocii - notiță istorică descriptivă*, în *BCMI*, VII, 1914, p. 86-87.

întreaga cetate, ci pe bucăți. Doar împrejurări excepționale puteau fractura un asemenea angajament. Cum vom vedea însă mai jos, modificarea schelelor de construcție, *pare a trăda* o asemenea cezură.

Recent, Vitalie Josanu mai menține o foarte ispititoare ipoteză legată de un program de construcție simultan, derulat de Rareș la Soroca, și turci la Tighina[23], pe care, cu puțin înainte, Mariana Șlapac o combătuse destul de justificat[24]. Oricum, nu de acolo ar reieși data precisă de intrare în funcție.

Realitatea este mai simplă. Arheologii au găsit urmele unei *alte cetăți* decât celei care se vede la suprafață, astăzi. Săpăturile din „Cazemata nr. 5" (1968) și, mai recente, din turnul de sud, au arătat clar că a existat acolo o linie de fortificație care este în deplină contradicție cu elevațiile din piatră. În această situație, deja se poate scrie despre *trei faze majore*, respectiv despre împărțiri de ctitorire. Ridicările începute, de obicei sunt continuate și de către urmași. Nu se poate lăsa vulnerabilă o cetate neterminată timp de câteva decenii. Dacă Ștefan a început-o și nu a isprăvit-o, sigur au poruncit la ea și urmașii săi. Precum se știe, Ștefan cel Mare ne-a mai lăsat o cetate neterminată ori neridicată în piatră: cetatea veche a Romanului. Acolo a fost o eroare, pe care tot el a corectat-o, deplasând poziția topografică. De asemenea, există date nebuloase privitoare la alte cetăți de la Nistru (Orhei și Tighina) care, deși au părcălabi atestați, structurile lor arhitectonice care să corespundă domniei lui Ștefan cel Mare, nu ies suficient la iveală.

Deplin firesc ca să putem accepta principial că harnicul gospodar de țară nu și-a putut împlini programul ambițios de înconjurare a hotarelor Moldovei cu cetăți temeinice. Singura șansă adevărată pentru cronologie de fază primară o mai poate da arheologia. Nu din adunări de monede răzlețite, ci dintre cele aflate în contexte irefutabile. Dar, chiar și așa, monedele scoase până în prezent, ne transmit totuși un lucru important, care trebuie remarcat: *încep să apară la Soroca concentrat, după anul 1500*[25], constatare ce pare a-l exclude din istoria construcției tocmai pe Ștefan cel Mare, acordându-le urmașilor săi direcți, poate, o reparație istorică necesară. Oricum, atrag atenția că povestea ocolului cetății, menționată prima dată la 1517[26], dar cu trimitere la vremuri mai vechi, poate fi luată și drept *constituire* a sa, nu neapărat de *refacerea* sa. Unitatea administrativă care, în alte părți, se numea „domeniul cetății" se contura deplin abia după ce cetatea fusese construită și își intra pe rol.

Cercetarea arheologică din turnul I este, în opinia mea, o pantă escarpată a unui fost val de pământ. Linia sa este aproximativ paralelă cu linia de curgere a Nistrului. Pare a fi, până acum, singurul lucru deplin concludent pentru prima cetate de la Soroca[27].

Comentarii se pot face pertinent doar la adresa construcțiilor vizibile. Însă, bine se știe, toate cetățile care au rezistat sute de ani nu s-au conservat în starea lor inițială. Nici Soroca nu a fost. Cel puțin în legătură cu centura interioară de cazemate, lucrurile sunt unanim acceptate: ele au fost ultimele construcții care au apărut în timp, foarte larg, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ori, mai probabil, în secolul al XVII-lea.

Ultima cetate a Sorocii pare a fi cea bastionară târzie, în variante ce preced și urmează stilul Vauban. Rezolvarea sa a fost exterioară monumentului astăzi vizibil. Aș rămâne foarte prudent în legătură cu planurile descoperite de către Mariana Șlapac[28], pentru că o parte au putut fi doar *proiecte*, nu realități ale terenului. Confirmarea sau, dimpotrivă, infirmarea lor, va fi asigurată de rapoarte rusești de lucru efectiv (încă ascunse prin arhive), ori doar determinări arheologice. Din acest motiv, cred că ar trebui să nu avansăm prea mult cu speculațiile relative la acea fază tardivă.

Cum, împotriva întregii logici de abordare a restaurărilor, un studiu detaliat de arhitectură nu a fost întreprins[29], nu avem cum să ne referim la succesiuni ori etape citibile pe zidurile din piatră. Și lucrul era destul de simplu, dacă se comparau mereu raportările de îmbinări de ziduri, diferențele eventuale de mortare. Nu pot să-mi dau seama cât de târzie ar pu-

---

[23] V. Josanu, *Evoluția sistemului de fortificații din Țara Moldovei (sec. XIV-XV)*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare.* Chișinău, 2015, p. 101.

[24] *Cetăți medievale din Moldova*, p. 173.

[25] Ana Boldureanu, Adelaida Chiroșca, *Descoperiri monetare din cetatea Soroca*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare.* Chișinău, 2015, p. 69-70.

[26] Discuție purtată la Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu, *Cetatea Soroca în lumina mențiunilor documentare și a descoperirilor arheologice recente*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare.* Chișinău, 2015, p. 37.

[27] D. Floareș îi citează pe toți autorii care s-au referit la o asemenea eventualitate, fără să aibă în spate decât presupuneri, intuiții ori imitarea unor predecesori. Vezi *Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 127-128.

[28] *Cetățile bastionare de la Soroca*, p. 126-128.

[29] Foarte corect observat de către Tamara Nesterov în mai multe locuri, ca și în vol. de față.

tea fi o recuperare documentară în viitor. Este însă clar că pripeala justificată de termenii de predare ai contractului de finanțare, au condus la numeroase „estetizări" care nu au făcut decât să ascundă detalii prețioase, tocmai relative la straturile de istorie acumulate în arhitectura cetății. Din acest motiv nu aș fi partizanul unei defalcări pe etape a istoriei cetății din piatră[30].

Nicolae Iorga a dat dovadă de multă nedreptate atunci când a socotit-o greoaie și pripită, doar adăpost expeditiv încropit, pentru „pândari" de tătari[31]. Simpla sa comparație cu Hotinul era insuficientă. Ca orice construcție similară, Soroca avea propria ei justificare, care pornise, în cazul dat, de la materialul de bază pentru clădirea ei, aflat la îndemână. Acestea s-au combinat mereu cu voința și capacitatea ctitorilor-domni de a dispune de bani potriviți, orizont geografic de momire a meșterilor de calitate și „antreprenori" locali (boieri de bună-seamă) care să aducă țărani zilieri, să-i așeze eficient la lucru, să-i plătească și să-i hrănească în timpul lucrărilor.

DETALII ȘI ANEXE DE CONSTRUCȚIE

Cum scrisesem deja un pic mai sus, deși gata ori aproape gata, „la cheie", noua Sorocă a fost masiv văduvită de o cercetare castelologică[32] complexă. Ultima oară, Tamara Nesterov a insistat aplicat asupra componentelor neglijate ori chiar foarte prost finalizate[33]. Tot domnia sa a reluat și afirmat o altă opinie, concluzivă, a unui istoric (Gheorghe Postică), că realizarea restauratorilor aduce a „butaforie". Continuă să circule iluzia că cetatea ar dispune doar de „o primă etapă" de lucru restaurator, în necunoașterea faptului că proiectele europene nu se mai finanțează pentru același obiectiv de mai multe ori și în succesiune anuală. Oricum, varianta informativă se dovedește o foarte bună scuză la ceea ce a fost făcut șchiop ori a rămas inexplicabil de nefăcut în cetate.

După cum vede toată lumea, cetatea privește spre apa Nistrului. Situația impunea măcar o mică discuție legată de fostul ei acces. Pentru că, poarta și podul ei ridicător nu dăduseră direct în apă! Mai mult decât atât, urmele unui picior pentru podul ridicător, descoperit arheologic, arată clar că pe acolo fusese un *șanț*. Cum cetatea se aproviziona nu de peste râu, ci din partea tocmai opusă, unde se afla întreaga țară a Moldovei, ar fi elementar să ne imaginăm că un drum ocolea spiral cetatea din acea direcție, expunându-și flancurile la focul din cetate, în cazul în care ar fi fost parcurs de neprieteni. Iar acel drum nu se putea amenaja pe acolo pe unde se revărsa afluentul Nistrului, Racovățul, ci în partea opusă.

Dacă există un șanț, vecinătatea Nistrului face aproape imposibilă o referință posibilă la aducerea apei în acesta; o lucrare nu ușoară, însă mult mai facilă decât cea a construcției propriu-zise a zidurilor și turnurilor. După câte se pare, lucrările polonezilor, de la finele secolului al XVII-lea au fost incisive la nivelul adâncimii sale. Înseamnă că trebuie să ne gândim la colmatare, dar și la soluții de manevrarea apei în șanțuri, pentru a permite săpări noi. Supraînălțarea nivelului interior de călcare, față de exterioare, efectuată tot atunci, indică un regim hidrologic abundent, astăzi deplin pierdut. Panta dinspre nord-nord-est a jucat un rol nefast în topografia cetății, măturând nu doar vechile ei amenajări exterioare, ci și toate depunerile arheologice ușoare. Neînțeleasă nici acum în rosturile de amenajare cele mai noi, va aduce consecințe dintre cele mai neașteptate pentru viitorul monumentului.

Din păcate, lipsa unor investigații arheologice generale din zona periferică a lăsat complet în afară nu doar problematica amintită, ci și multe altele, legate de rezolvarea drenării apei (care curge spre Nistru, lovindu-se fără opreliște în zidurile cetății) ori a însăși locului *târgului* Soroca, care trebuie să fi stat prin preajma cetății, poate protejat fiind de o palisadă simplă. În cursul asediului din 1692 se scrie răspicat despre valuri care apărau suplimentar cetatea. Cercetările fizico-chimice efectuate pe terenul vecin cetății au indicat frământarea terenului, dar nu pot explica originea acestora: unele pot aparține preistoriei, altele unor diguri protectoare, altele poate sunt chiar ale târgului la care m-am referit. Situația trebuie să fi fost similară cu toate cetățile medievale, unde

---

30 Cum simt nevoia naturală a o face colectivul Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu, *Cetatea Soroca în lumina mențiunilor documentare și a descoperirilor arheologice recente*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare*. Chișinău, 2015, p. 64.

31 *Neamul românesc în Basarabia*. București, 1995, p. 67. Reluat și de Sergiu Mustață, Ion Tentiuc, Ion Ursu, *Cetatea Soroca în lumina mențiunilor documentare și a descoperirilor arheologice recente*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare.* Chișinău, 2015, p. 39.

32 Definirea conceptului, cu trimitere la istoriografiile europene similare, la A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*. Cluj-Napoca, 2005, p. 68.

33 *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 130 și urm.

Fig. 2. Asize de egalizare (1) și urme de schele de construcție (2) (foto A. A. Rusu)

dualitatea cetate-târg a fost obligatorie[34]. Și se citește clar în relatarea lui John Bell, din anul 1737, că „orașul este apărat de un turn"[35], care, evident, nu putea fi la distanță, altfel și-ar fi pierdut orice relevanță în apărare. Fiind loc de vamă, târgul era o amenajare firească. Intrăm într-o schemă de care a beneficiat și Suceava, înainte de a i se da grupării locative de lângă curtea domnească, *acum, de către cercetarea istorică*, mai multă importanță decât aceleia de lângă cetate. Asocierea topografică a intrat și în teoria arhitecturii, prin intermediul germanului Daniel Speklin, în *Architectura von Vestungen* (1589) și italianului Gabriello Busca, în a sa *Della architettura militare* (1601)[36].

În plus, se știe că la asediul din 1692, turcii au încercat să așeze mine la baza zidurilor. Asemenea lucrări lasă mereu urme. Regăsirea lor nu ar fi făcut decât să mărească atractivitatea turistică a cetății. Detecția prin rezistivitate electrică din anul 2013 a descoperit ceva „anomalii" interesante ca aspect, dar fără o confirmare arheologică, am putea specula arid pe seama lor.

Paramentele cetății lasă încă de citit un detaliu, pe care, în mod surprinzător, nici un arhitect nu pare să-l fi observat. Este vorba despre *asizele de egalizare*, realizate în timpul construcției, nu mereu egale cu *nivele schelăriei de construcție*. Primele se disting prin linia continuă de zidărie lăsate, la o grosime de circa 0,80 - 1,20 m, celelalte se delimitează prin amprenta șirului de bârne încastrate și apoi cu capetele libere retezate (fig. 2). La o citire superficială am regăsit mai mult de cinci nivele de schelă. Însă, în mod ciudat, ele nu coboară până la baza zidurilor, ca și când cetatea ar fi fost inițial începută cu o *schelă independentă*, iar apoi *supraînălțată* cu ajutorul unor schele ancorate direct în zidărie. Modalitatea marchează *două șantiere de construcție*, total diferite la cetate? Chestiunea este fascinantă. În plus, din găurile de schelă, ar fi fost imposibil să nu se poată recupera mărturii de la

[34] Și D. Floareș se referă la ea, ca începută imediat după anul 1000. Vezi *Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 103-104.

[35] *Călători străini despre Țările Române*. IX. București, 1997, p. 193.

[36] Ambele extrase de combinații le-a folosit U. Schütte, *Das Schloss als Wehranlage. Befestigte Schloßbauten der frühen Neuzeit im alten Reich*. Darmstadt, 1994, p. 207, fig. 140-141.

capetele vechilor bârne de schelă. Supuse unor analize dendro-cronologice, am fi dispus astăzi *de unele dintre cele mai bune datări* pentru partea superioară a zidurilor cetății.

Pe o fotografie din anul 1945, a fațadei monumentului, între nișa cu emblema heraldică și culmea arcului de poartă se distinge un șir de goluri pătrate care provin, în mod sigur, de la vechi bârne dispărute. Sigur a existat acolo o întreagă instalație din lemn, poate sprijinită în consolă ceva mai jos, doar de mai puține goluri de la alte bârne. Să fi fost o streașină protectoare? Oricum, nu vom mai ști-o niciodată, pentru că „restaurarea" recentă a socotit cu cale că trebuie să elimine toate urmele, după o logică cu totul particulară pentru niște profesioniști adevărați.

Spre interiorul de curtină, turnul actual a mai avut o altă construcție, destul de înaltă pentru a permite intrarea prin portalul paraclisului (care acum este „în aer"). Logic ar fi fost ca acolo să fi existat *măcar* un balcon (logie), sprijinit *măcar* pe console din lemn. Dar, restaurarea recentă s-a îngrijit, din nou, ca orice urmă să fie ștearsă, de dragul unei estetici îndoielnice. Soliditatea fundațiilor, din fața turnului de intrare, păstrate doar la nivelul solului, îngăduie prezumția unui alt turn ori măcar a unei clădiri înalte. Tot acolo s-ar justifica și utilizarea unei scări în spirală, a cărei fragmente precare se păstrează stingere prin cetate, alăturate la zidurile încă funcționale (fig. 3), adresând întrebări mute la fosta lor utilitate și la nepriceperea restauratorilor de a le afla locuri mai potrivite de expunere. În plus, intrarea paraclisului conține singurele elemente stilistice bogate care mai amintesc de un gotic târziu. Aceasta în contradicție cu profilatura ancadramentelor de la intrările de la etajele unor turnuri, la care mă voi referi mai jos.

Tratarea porții de intrare este una dintre cele mai evidente dovezi de abordare superficială a refacerilor. Se știa despre prezența unor „capcane subterane" („trou de loup ouvert", lb. franceză = guri de lup, dar în lb. germană, „Fallgrube" = groapă de cădere, este mult mai pe-nțeles) încă din secolul al XVIII-lea[37]. Cu toate acestea, ele nu au fost nici golite, nici relevate în vreun detaliu, cel puțin grafic și de așezat pe un panou de muzeu, măcar și numai la nivelul conceput în cazul restaurării cetății Neamțului. Rațiunile arhitectului și restauratorului sunt de o transparență de cristal: pur și simplu nu au dorit să-și complice transporturile de materiale în interiorul cetății.

Fig. 3. Treaptă de scară stingheră, din cetate (foto A. A. Rusu)

Legat de paraclis[38], Tamara Nesterov s-ar putea să nu aibă întru-totul dreptate atunci presupune o intervenție ulterioară la nivelele sale superioare. Elevația putea fi exagerată de la început, până la soluția cunoscută de „capelă dublă", înzestrată poate chiar cu o tribună/emporă, pe vest[39]. Aici trebuie revăzute, în mod obligatoriu, cel puțin analogiile de la Suceava și Cetatea Albă. Depunerile la nivel de călcare au existat, poate nu la grosimea de 1,50 m, dar erau strict necesare și au fost semnalate la toate construcțiile de la nivele superioare, inclusiv cu paturi de lut bine tasat. Este însă cu totul neașteptat ca pereții săi să nu mai conserve *absolut nici un fel de urme de pictură*, care trebuie să fi existat obligatoriu, în mai-mult-decât-secolul în care ea a fost utilizată. Este însă foarte corect că bolta a fost una sprijinită pe console (zise și „plinte", de către arhitecta căreia îi dăm, din nou, dreptate). O funcție ulterioară, „de cazare" nu poate fi admisă în vremurile ocupației polone, pentru că și ei, credincioși fiind, aveau nevoie în cetate, de un spațiu sacral, pentru care nu exista nici un fel de rațiune radicală în a face un altul și a nu-l folosi pe cel gata făcut.

Mă vor referi la calitatea și forma golurilor prezente în cetate. Cum se știe, ele sunt cele mai potrivite elemente de datare. Observațiile Tamarei Nesterov, legate de rezolvarea restaurării porții[40], sunt

---

[37] Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova*, p. 166-167.

[38] Nu pot înțelege cum de cel de la Soroca a fost scăpat de D. Floareș în analiza pe care a făcut-o tuturor componentelor identice din cetățile Moldovei (*Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 254-256).

[39] Pentru capelele medievale din cetăți, a se vedea U. Stevens, *Burgkapellen. Andacht, Represäntation und Wehrhaftikeit im Mittelalter*. Darmstadt, 2003, p. 125-200.

[40] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 136-140.

Fig. 4. Arc de portal la intrarea în turnurile laterale (foto A. A. Rusu)

Fig. 5. Șemineu de bucătărie (foto A. A. Rusu)

juste. Poarta a fost „simplificată" de o așa manieră încât nimeni nu mai poate pricepe cum a funcționat ea corect. În plus, ca să adauge tichie de mărgăritar, chelului, batanții au fost înveliți în tablă de cupru, dar *fără să se găsească nici un mecanism potrivit de închidere*, decât primitivul lanț cu lacăt trecut prin inelele de manevrare.

Cât privește elevația turnului de poartă, ea a fost înzestrată cu o *abundență* de goluri (uși și ferestre) de care nu a avut parte niciodată. Ușa paraclisului (capelei) înfățișează și astăzi, celor care au ochi buni, o profilatură cu un șir de trei baghete foarte mutilate. A suferit amarnic boltirea, în arc frânt, în timp ce limita pragului se lasă bine *deductibilă*, pentru că meșterii secolului XXI, i-au coborât incisiv nivelul. În mod paradoxal, pentru acest ancadrament nu s-a descoperit nici o analogie în întreaga arhitectură militară și doar una singură (Rădăuți) din cea religioasă a Moldovei, ori a vecinătăților ei. Insistându-se, rezultatele ar fi fost probabil ușor mai nuanțate. Făcută din aceeași piatră locală, cu care întreaga cetate s-a zidit, dezvăluie din plin apartenența sa la goticul târziu. Cronologia de la biserică este, natural, un termen *post quem* (circa 1480) care ne este, oricum, foarte util.

Deși semnalate numai în cercetările arheologice vechi, și nevăzute în publicații, fragmentele de ochiuri de geam de la Soroca, nu au fost neapărat și automat „de vitralii"[41]. Desigur doar în sensul că puteau fi și în forme foarte simple, din culoarea naturală a pastei de sticlă ori abia peste acelea tratate și cu vopsele în compoziții. Nu trebuie nicidecum socotite drept atribute de cult special (bizantin ori catolic). Ele s-au utilizat constant, din secolul al XV-lea, la toate tipurile de monumente, fie biserici, fie spații civile. Și se știe că au făcut obiect de comerț transilvan peste Carpați[42]. Însă faptul că existaseră, este, în opinia mea, indiciul sigur că pereții au fost acoperiți cu fresce. Iar o cetate cu un paraclis dotat cu ochiuri din sticlă nu a fost, în nici un moment, un simplu adăpost pentru pândari de tătari.

În mod cu totul surprinzător, profilatura ușii paraclisului nu este „singurul element artistic păstrat al arhitecturii cetății"[43]. Mărturisesc că singura explicație pentru ignorarea completă a celorlalte, reale și în contrazicere cu unicitatea, nu poate fi pusă decât pe o oarecare dificultate de a ajunge la ele. Toate turnurile perimetrale au fost înzestrate cu ancadramente de uși din piatră, profilate, cu închideri semicirculare, în care se disting, pornite de la câte o tăietură oblică (fig. 4), câte o baghetă și o terminație cu muchie teșită. Pe unii montanți se disting și urmele vechii feronerii de montare a tăbliilor și a zăvoarelor de închidere. Aparțin toate goticului tardiv.

Două detalii de amenajare au rămas, de asemenea, în afara oricărei atenții de studiu. Întâi ar fi vorba despre două clare nișe largi, înzestrate cu hornuri în grosimea pereților (fig. 5). Nu trebuie să le mai căutăm coșurile care odinioară străpungeau acoperișurile, pentru nu există nicăieri ori, mult mai corect, nimeni nu le-a căutat, darmite să le repună în evidență. Întrebarea ar fi legată de funcția *corectă* a acestor instalații. Ele par a fi „șeminee", adică sisteme

[41] Ibidem, p. 146.

[42] Vezi referiri la solicitări din timpul lui Radu cel Mare și Pătrașcu cel Bun, în prima jumătate a sec. XVI, la A. A. Rusu, *Sticlăria medievală din Transilvania. Repere generale și documente arheologice*, în vol. *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2008, p. 126.

[43] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 143.

Fig. 6. Locaș de latrină din interiorul turnului (foto A. A. Rusu)

Fig. 7. Scurgerea de latrină descoperită la o degradare de zid, la picior de turn (foto A. A. Rusu)

alternative de încălzire față de sobe, înzestrate, ca și astăzi, în interioarele mai sofisticate, cu largi spații în care focul arde vesel și vizibil. Tocmai pentru că există prea multe cahle la Soroca, îndrăznesc să afirm că ele nu au fost totuși șeminee, ci *instalații de bucătărie*. Faptul că există *două*, nu este nici un impediment: comandantul/pârcălabul, dispunea mereu de o culinărie separată de cea a oștenilor. Subliniez că nu sunt atât de multe astfel de construcții, încât să fie bagatelizate. Pentru moment, fac trimitere doar la amenajări foarte asemănătoare de la cetatea Žebrák (Cehia)[44].

Urmează să mă refer la un alt detaliu tehnic care, bănuiesc, nu a fost ocolit doar din considerente de falsă pudoare, ci, pur și simplu, pentru că nu a atras atenția și nu s-a reflectat vreodată în scrisul despre cetate. Este vorba despre *latrinele* cetății. Zidurile arată prezența a cel puțin două, înzestrate cu cabinete bine individualizate și banchete solitare (fig. 6). La baza turnului de nord-est, o spărtură de zidărie a relevat canalul de scurgere al unei latrine (fig. 7). În acest caz nu mai avem a ne feri în a așeza instalațiile în clasa deja conturată, a latrinelor cu canalizare în grosimea zidurilor[45]. Aș adăuga că, deși sunt convins că au existat, dotări comparabile cu cele de la Soroca, nu mai cunosc altele, de o formă similară, în toată România. Ca să rămânem doar la Moldova, „Turnul Tezaur" de la Putna a dispus de o latrină diferită, cu canalizare exterioară, probabil cu jgheaburi din lemn, dispărute din vechime. În afara ei, însă, sunt exemple europene adunate deja de la sfârșitul secolului al XIII-lea. De prisos să mai adaug că toate canalele de scurgere au avut legături cu șanțurile de apărare și cu felul lor de a fi umplute cu apă ori doar simplu întreținute.

Corect, la anumite forme alungite de tragere este să le denumim „fante" ori ambrazuri. Este limpede că „arbaletiere", înguste și prelungi nu au fost instalate, poate cu excepția uneia singure, pe fațada turnului

[44] T. Durdík, *Ilustravoná encyklopedie českých hradů*. Praha, 2000, p. 31, obr. 16.

[45] Vezi J. Kamphuis, *Latrinen auf Burgen - eine reine Funkionalität oder funkcioneller Luxus?* în vol. *Aborte im Mittelalter und Frühen Neuzeit. Bauforschung, Archäologie, Kulturgeschichte*. Hg. O. Wagener. Petersberg, 2014, p. 101-102.

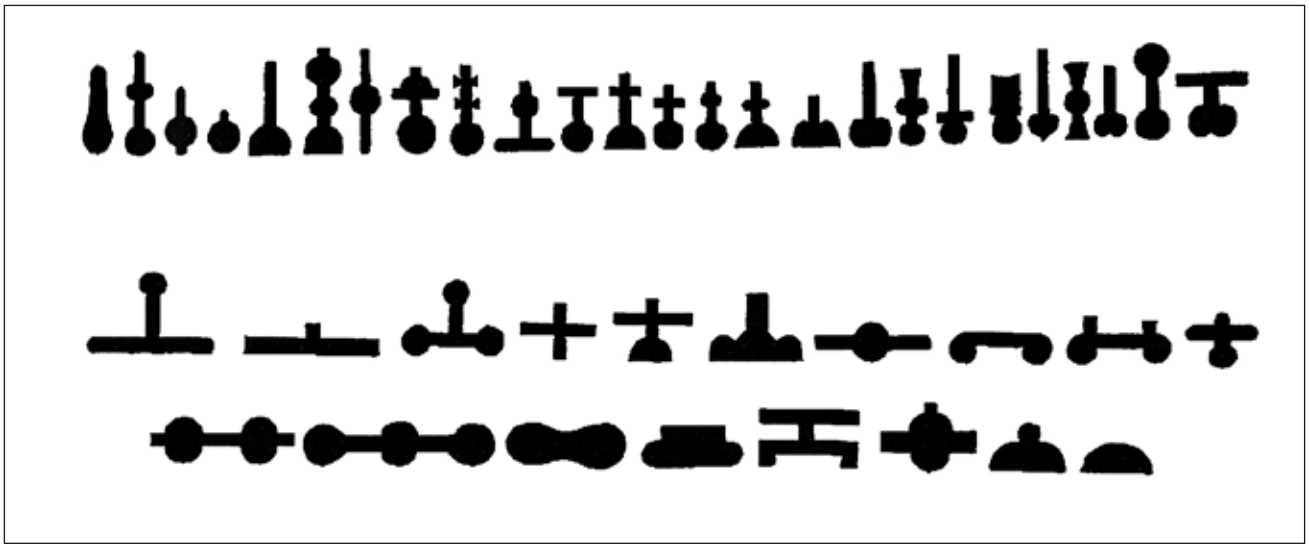

Fig. 8. Tipuri de ferestre de tragere (după O. Piper)

de intrare. Un argument suplimentar care ar putea pleda pentru datarea sa mai timpurie, față de celelalte turnuri, rotunde.

Ferestrele turnurilor au fost denumite și „mortiere“[46]. Termenul se referă, în dicționarele de specialitate, și la un *tip de tun*, care are particularitatea de a avea țeava scurtă și groasă, și a trage proiectile explozibile, cu boltă. Lăsând deoparte sinonimele, pentru a fi util, un asemenea orificiu nu poate funcționa doar cu o simplă gaură circulară, ci și cu o prelungire de fantă verticală, care permitea vizarea și țintirea. Tocmai din acest motiv sunt cunoscute sub numele de *ferestre de tragere în formă de „gaură de cheie întoarsă“*. Observate dinspre interior, oferă din nou surpriza *unghiurilor de tragere* total nepotrivite pentru apărarea zonei perimetrale, apropiate de picioarelor temeliilor. Manevrabilitatea gurilor de foc din aceste lăcașuri a avut mai curând efecte de speriat, decât de lovire eficientă. Lipsind la Soroca linia de vizare, avem tot dreptul să stăm în cumpănă: dacă au fost, într-adevăr, ferestre de tragere ori doar numai ferestre/răsuflătoare; dacă așa au arătat de la început sau au fost înlocuite într-o perioadă neprecizabilă. Ca să ne dea dreptate, repertoriul formelor de ferestre de tragere, constituit de vreme îndelungată[47], nu include și contururile de goluri de la Soroca. Tocmai din acest motiv îl reproducem și aici (fig. 8). O singulară excepție, semnalată la poarta cetății Landstuhl a fost înconjurată de o meritată prudență, în timp ce alt exemplu, de la Veldenstein (Germania) a fost descoperit alternat cu perforații rombice și altele pătrate, cu colțuri tăiate, cu marcat rost decorativ[48].

Soluțiile de restaurare pentru cele mai multe dintre deschideri *au abuzat* de folosirea cărămizilor, care nu au fost niciodată atât de multe. Tamara Nesterov a discutat înălțimea exagerată a merloanelor[49], eu pot adăuga faptul că, la rândul lor, crenelurile au fost astfel rezolvate încât nici o tragere, cu indiferent ce tip de proiectil sau lichid nu mai este utilă către baza zidurilor. Mă îndoiesc că s-au rezolvat corect, iar o scuză pentru ferirea vizitatorilor de a se folosi de ele, mi s-ar părea puerilă.

Acoperișurile actuale au fost, pe bună dreptate, „atacate“ tot de către Tamara Nesterov[50]. Crenelurile și merloanele sunt, în mod indubitabil, foarte exagerate de restaurări. Comparate cu cele de la Neamțu, care acum stau stinghere prin curtea interioară a cetății, ca un fel de sculpturi moderne, greu de priceput pentru orice vizitator, rezultă că la Soroca nu au existat merloane străpunse de ferestre de tragere. Faptul depărtează șantierele de construcție de la cele două fortificații.

---

[46] Sergiu Musteață, Ion Tentiuc, Ion Ursu, *Cetatea Soroca în lumina mențiunilor documentare și a descoperirilor arheologice recente*, în vol. *Cetatea Soroca - Istorie, memorie și tradiții seculare*. Chișinău, 2015, p. 33; Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 133-134.

[47] O. Piper, *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen zunächst innerhalb des deutschen Sprahgebietes*. Ed. a 3-a. München, 1912 (reprint din 1967, Frankfurt am Main), p. 341 (fig. 290), 342 (fig. 291).

[48] *Ibidem*, p. 343, fig. 293; 345-346, fig. 306.

[49] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 146.

[50] Tamara Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 147-148.

Fig. 9. Noul planșeu de beton apărut în cetate (foto A. A. Rusu)

Aș continua prin a afirma că arheologii trebuiau să răspundă întrebării dacă acoperișurile au fost rezolvate cu olane ori cu șindrile sau draniță. Pot completa observațiile arhitectei scriind că lemnul masiv și scump a fost combinat adesea nefericit (stejar, cu brad), nu este suficient de uscat, iar folosirea vizibil izbitoare, a șuruburilor metalice, a inițiat deja grave crăpări care vor evolua destul de rapid în timp.

Din contră, fostelor accese interioare din cetate li s-a rezervat o soartă bastardă. În afara unei terase monumentale, de „tip" Neamțu ori Suceava, nimeni nu poate pricepe exact cum se circula către turnuri. Cu atât mai mult cu cât doar unele dintre ele s-au învrednicit de accesibilitate, restul rămânând la nivelul unor hăuri cilindrice, tocmai bune de adăpostit lilieci ori legende croșetate de maestrul Nicolae Bulat. În restaurarea actuală au fost refăcute planșeele (podelele) unor turnuri. Realizarea lor este în contradicție cu toate amenajările vechi, trădate de lăcașurile de bârne, și atât de barbară, lipsită de orice finisaje (fig. 9), încât dă impresia unor scări de blocuri de pe care tocmai s-au smuls neglijentele cofraje ale betoanelor.

„Cazematele"[51] rămân în atenție atât timp cât pentru ele nu se aduc analogii potrivite. În principiu, ele corespund unei etape de artilerie performantă. Inițiativa poloneză are temei deplin dacă ne gândim la faptul că după 1550, moldovenii nu au putut construi nimic la cetățile lor[52], dimpotrivă, atenți supravegheați de otomani, le-au lăsat fie neglijate, fie în stare de nefolosire. Păstrarea unei distanțe apreciabile dintre elevația lor și accesele în turnuri, nu cred că ar fi un argument suficient pentru o datare mai timpurie[53] decât faza a doua, de piatră. Într-o primă fază, și înaintea lor, în incintă puteau funcționa și multe construcții din lemn, cu rosturi parțial similare acelora preluate de către construcțiile din piatră. Pe de altă parte, pot ușor accepta ipoteza utilizării picioarelor de zidărie, zise „contraforturi", pentru un drum de acces aflat peste cazemate și cu legături către nivelele superioare. Polonii au stat la Soroca între anii 1686-1699. După cum a descoperit Mariana Șlapac, responsabilul lucrărilor a fost un englez, pe nume Archibald Andrew Glower din Glayden, fără să excludă și aportul unui alt inginer, francez de astă dată (Philippe Le Masson = „zidarul" Dupont)[54].

De ce are Soroca *două fântâni*? Ambele sunt căutătoare de sursă, nu cisterne. Cele două *nu sunt sincrone*, ar fi observația cea mai simplă. A doua a apărut în timpul stăpânirii și lucrărilor polonilor, la finele secolului al XVII-lea[55]. Ca o simplă chestiune de logică, mi se pare că cea cu profil pătrat *ar putea* fi cea dintâi săpată, pentru că ridicarea ulterioară a „cazematelor" i-a obturat o parte din accesibilitate[56]. Mă pot contrazice însă cisternele de la Suceava (nejustificat îngropată de ultimele restaurări)[57] și cea de la Neamțu, care, ambele au profil circular, dar par să fi dispus de *bolți de închidere*. Golirea lor ar fi dat și datările corecte.

MATERIALE ARHEOLOGICE

În afara materialului arheologic nou, pe care l-am văzut pe șantier, în cursul anului 2015, și al celui rezultat din săpăturile ceva mai vechi ale aceluiași colectiv – care nu sunt încă publicate și vor avea întregul meu sprijin pentru interpretarea lor, nu am decât să mă refer la ceea ce a fost „recuperat" din săpăturile interbelice. Acum pentru prima oară relevat de către soții Iosipescu[58]. Pentru că forma lor de restituire mi

[51] A rămas cu totul tainic planul oferit de D. Floareș, pentru o întreagă rețea de zidării, zisă și ea tot din cetatea noastră (*Fortificațiile Țării Moldovei*, p. 132, fig. 20, jos).

[52] Observație formulată și de către T. O. Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*. București, 1985, p. 236.

[53] Opinia Tamarei Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 148.

[54] *Cetățile bastionare de la Soroca*, p. 122. Am efectuat corecția onomastică care se impunea.

[55] Mariana Șlapac, *Cetățile bastionare de la Soroca*, p. 122.

[56] Vezi și observațiile Tamarei Nesterov, *Importanța detaliilor arhitecturale*, p. 149.

[57] Discutată recent în A. A. Rusu, *Mânuirea apei în cetatea Sucevei*, în *Suceava*, XLI, 2014, p. 114-117.

[58] *Cetatea Soroca*, p. 17-19 (text), 21-32 (ilustrație).

se pare din cale-afară de limitată și neprofesionistă, o să le reiau cu câteva comentarii.

Putem admite împreună că toți care au scormonit prin cetate, până dincolo de mijlocul secolului XX, nici măcar nu știau la ce să se aștepte; nu doar în privința componentelor de arhitectură, dar nici măcar în capitolul descoperiri mărunte. Mai grav este că, dintre cele din urmă, au selectat doar ceea ce li se părea că ar fi important ori le-au identificat imediat. Orice obiect mai complicat, destructurat, risca să fie, pur și simplu, azvârlit de cei care ar fi trebuit să-l conserve. Voi începe prin a scrie că ceea ce este prezent în imaginea publicată în revista „Boabe de grâu" (1930) nu se regăsește deplin în reluarea actuală. Astfel încât avem dreptul să ne întrebăm dacă o parte dintre materiale s-au pierdut din cine știe ce defecțiuni ale foștilor custozi ai Muzeului Militar Central (București) ori, doar acum, s-a operat o selecție subiectivă, după voința autorilor menționați.

O să răstorn felul de prezentare al materialelor arheologice, conform valorii lor reale, din epocă. A continua cu punerea pe prim plan a ceramicii mi se pare nu numai anormal, ci și complet nedrept având în vedere ierarhia valorică pe care și astăzi o avem stabilită pentru obiectele de care ne folosim.

Inelele nu au fost nici măcar verificate în privința consistenței metalice (argint? bronz?). Nu le putem accepta nici datarea, pentru că nu aveau ce căuta inele vechi de două-trei secole, într-o cetate construită mai târziu decât ar data ele însele.

La loc de cinste, în repertoriul imaginilor, figurează două brice de ras (expediate simplu drept „lame"). Până de curând au fost apreciate doar ca simple cuțite ori cuțite de pielărie[59]. Un studiu recent, ne îngăduie să le asociem cu multe alte descoperiri, care, în general, aparțin secolului al XVI-lea[60].

Sunt într-adevăr și alte „lame" care provin de la cuțite cu plăsele, nu cu spin. În plus, există un cuțit doar cu plăsele din os, nu dintre cele mai îngrijit lucrate, și o lamă ruptă.

Cataramele sunt de două mărimi și forme. Una dreptunghiulară poate fi de la o curea simplă, în schimb a doua, mai mică, are contururi elegante, potrivite și la încălțăminte ori harnașamente. Nu pot înțelege de ce nasturii trebuie să fi fost, numai-decât de la „găitane". Pot însă remarca că este vorba despre o serie foarte târzie, care corespunde secolelor XVIII-XIX.

Ceea ce a fost dat drept „vârf de coif" nu are nici o siguranță că ar fi provenit de acolo. O descriere mai aplicată ne putea lămuri dacă, eventual, nu putea fi și un călcâi de lance ori vârful unui par de cort.

Categoria ghiulelelor („piatră, fier și fontă") se putea detalia mult mai fericit. De ce anume ar fi unele din secolul al XIV-lea (nici nu ni se spune care anume), este o taină. Pe baza riglei asociate vedem că au existat calibre de 5, 6,5, 7,5 (sigur metal), 8 și 9 cm diametru. Ca și în cetatea de la Suceava[61] ori de la Bârlad[62], ghiulele rămân cu blestemul de a nu fi descrise, ca și când ar reprezenta mult mai puțin decât o pipă. În vitrina cu materiale fotografiate în 1930, pe raftul de jos se disting cel mai bine tocmai ghiulele. Există două grupe de proiectile „mici", la mijloc, altele de dimensiuni „medii", iar în linia din spate, șase piese de format mare. Au dispărut acelea din muzeu? De ce este important? Piesele mari ar putea fi comparate cu ferestrele de tragere din cetate, așa încât să putem afla dacă puteau trece (se puteau trage) pe acolo, ori fuseseră doar încasate, la vreun asediu. Le știm și din alte săpături[63], se pot vedea în expoziții de muzeu, implantate pe ziduri de cetăți ori sunt inedite. Ghiulele din fier au apărut în primele decenii ale secolului al XVI-lea. În 1529, de pildă, se știa că aveau să fie aduse în Transilvania tunuri cu ghiulele de fier, capturate de la Habsburgi[64]. Din simpla comparație că un repertoriu de ghiulele din Brașov, cu piese de piatră (cu diametre de 16,5, 18, 21, 31 cm), dar și din fier, pline și goale[65], am putea trage con-

---

[59] Vezi Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*. II. Iași, 1984, p. 90, 88, fig. 31/1.

[60] V. Mizgan, *Brice medievale descoperite în România*, în *Arheologia medievală*, 4, 2002, p. 181-188.

[61] K. A. Rostorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. București, 1913, pl. IX, fără număr.

[62] M. D. Matei, L. N. Chițescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*. Târgoviște, 2002, p. 135.

[63] Alba Iulia: A. A. Rusu, *Alba Iulia Între fondarea eparhiei și capitala principatului Transilvaniei*. Ghimbav, 2009, p. 20; Sibiu, lângă biserica minoriților: P. Munteanu-Beșliu, în *Arheologia Medievală*. II, 1998; Oradea: *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*, p. 84, 155; Drobeta-Turnu Severin („sute de ghiulele". Cf. http://www.mehedinteanul.ro/actualitate/2949-cetatea-medieval-a-severinului-inesat-de-varfuri-de-arbalete-i-ghiulele-de-tunuri din 3 iunie 2011).

[64] I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*. București, 1973, p. XXX, 260.

[65] Minerva Nistor, *Producția și negoțul cu feronerie, arme de foc, clopote și mojare ale Brașovului în secolele XV-XVIII*, în *Cumidava*, Brașov, 13/2, 1983, p. 74.

cluzia că tunurile utilizate la Soroca au avut calibru modest. În Moldova există deja tunuri arheologice, la Orhei[66] și Roman. Dar ele nu sunt, nici unul, din secolul al XIV-lea. De ce ar fi tunurile Sorocii din același veac?

O eroare de interpretare oferită acum, tardiv, la adresa materialelor arheologice revăzute ori numai selectiv restituite, ar fi legată de atribuirea și datarea ceramicii smălțuite. Ea se naște dintr-o non-concordanță: dacă acea ceramică ar fi bizantină, și databilă în secolele XIII-XV[67], ce anume caută ea într-o cetate care a apărut abia în jurul anului 1500? Cum cetatea a apărut *sigur* atunci, la fel de *sigur* este că ceramica nu se poate așa data. Nici alte materiale nu sprijină datarea ceramicii. Iar mai departe, ar trebui scris că *nici bizantină nu putea fi*, pur și simplu pentru că Bizanțul căzuse la 1453. Atunci să vină de la Mangop ori Trapezunt? Ori poate de la Caffa genoveză, înainte de a cădea și ea? În fapt, ceea ce istoriografia noastră arheologică pare că ignoră de decenii bune este faptul că aceeași ceramică era deja produsă pe arii geografice largi; în primul rând italiene. Dar chiar și turcii se apucaseră să organizeze în continuare producția ei. Drept urmare, acea ceramică poate fi, cel mult *de tradiție bizantină*, dar, în adevăr, de cu totul altă factură. Evident, datată concordant cu viața cetății; deci, cel mai devreme din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În fața unei farfurii, chiar și cei doi autori menționați au venit cu presupunerea unui produs peninsular. Pare deja mai mult decât normal, pentru că, bizantinii nici nu au avut „farfurii", ci doar „boluri". Un alt fragment aparține tot de o farfurie. Datarea nu coboară sub secolul al XVI-lea.

Între obiectele de ceramică, un fragment a fost clasat eronat, în rândul „opaițelor". Nu este decât o toartă tubulară, de la o cratiță pe picioare. Analogiile sunt atât de numeroase, încât nu merită aici invocate. Deși apărut deja din secolul al XV-lea, vasul a avut o extensiune maximă în secolele XVI-XVII. Mai departe, privitor la ceramica comună, ar fi deplin necesar a se renunța la atributul ei de „moldovenească". Atât doar că a fost descoperită în Moldova, în rest particularitățile ei sunt comune pe o arie monstruos de largă, până la mii de kilometri către vest.

Îmi menținrezerva și legat de piesa identificată sub numele de „fusaiolă cu o decorație prin împunsături". Se poate avea în vedere și roata unui car de jucărie ori ritual, din perioada preistorică. Materiale de acest fel există în zonă, și este de știut că recoltatorii din perioada interbelică nu aveau cum să facă diferența.

Pipele, dacă au ștanțări de fabricație, puteau fi măcar catalogate dacă ar fi turcești ori nu. Cu atât mai mult cu cât deja posedăm o literatură românească pentru ele[68].

Cahlele aparțin, în cel mai fericit caz, ambianței din jurul anului 1500. Deși unele *par* a fi mai vechi, pe baza analogiilor datate în alte părți ale Moldovei, ar fi greu de crezut – iarăși! că am avea cahle de la 1475, într-o cetate construită doar un sfert de veac mai târziu. Mult mai concludente au fost câteva fragmente scoase la iveală din cercetările ultimilor ani, care se leagă bine de seria cu figuri tenante ale stemei Moldovei, dintr-o sobă căreia trebuie să-i fi aparținut și leul rampant, luptător împotriva unei mici gângănii înzestrată cu o lance. În cazul dat, asistăm poate la o corecție de datare a acelor piese: nu pot fi deja produse înaintea luptei de la Baia (1467).

Cu ele mai există însă o problemă: nu s-au descoperit nicăieri lăcașuri de sobe în cetate. Din nou, dilema: s-au văzut bine zidurile interioare? Am discutat de ce nu sunt adeptul acceptării unor lăcașuri de șeminee cu rol de încălzire. Prezența lor făcea/face necesară o discuție privitoare la concordanța lor cu sobele de cahle și datarea lor. În general, știm că toată aria noastră geografică a preferat sobele, nu șemineiele. Cele din urmă erau răspândite în vestul continentului, dar Renașterea a adus în atenție și această alternativă de încălzire, care va rămâne mai curând o excepție decorativă, decât un element serios de arhitectură interioară. Starea de ruină (pe lângă cercetarea deficitară de arhitectură) nu ne-a îngăduit să vedem dacă asemenea amenajări au existat și în alte cetăți moldovene.

CÂTEVA CONCLUZII

Presupun că o primă cetate a apărut la Soroca doar în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare. Decizia de transformare a sa într-o cetate de piatră a venit mai tardiv, poate chiar înaintea domniei lui Pe-

[66] Gh. Postică, *Complexul monumental de piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi*, în *Revista Arheologică*, S.N., I, 2005, p. 380-382. Nu știm ce le-ar da dreptul acestor piese în a fi socotite „poloneze".

[67] Cum cred ferm, ultima oară, Sergiu și Raluca Iosipescu, *op. cit.*, p. 17.

[68] Ana Maria Gruia, *The gift of vice. Pipes and the habit of smoching early modern Transylvania*. Cluj-Napoca, 2013.

tru Rareș. În orice caz, domnitorul din urmă i-a dat contururile esențiale, lăsând loc unor adausuri, operate până în preziua ieșirii complete din uz a cetății.

Arhitectura și dotațiile speciale (ancadramente profilate, scări spirale, paraclis, bucătării, latrine) indică fără nici un dubiu că la Soroca nu s-a vroit niciodată construcția vreunei cetăți improvizate, ci cu elemente de confort dintre cele mai „moderne". Păstrându-și elevațiile într-o proporție incomparabil mai bună decât marile cetăți interioare (Suceava, Neamțu și Roman), Soroca indică standardele pe care aceleași cetăți trebuie să le fi posedat în egală măsură. Informațiile sale sunt complementare, și mărturisesc din plin capacitatea elitei moldovene de a tinde la receptarea elementelor de civilizație europeană contemporană.

Summary

CRITICAL OPINIONS ON THE FORTIFICATION OF SOROCA

The author first discusses the terminology of this kind of fortified monument. He then dwells on its general typology, much too insistently discussed from a purely formal perspective. The similarities may be simple coincidences, but the entire general outlook of the architectural components fits very well the context of that era. Soroca had three successive fortifications: one with a small archaeologically recovered part, the second which is still visible today, and the third that includes outer designs that may have remained in the stage of projects. The constructive details have remained largely hidden or absconded by the rushed restoration process completed last year. The author discusses the monument's trenches, its topographic relation to the homonymous market town, the traces of scaffolding and construction layers, the details of the entrance gates, the chapel, the openings and their frames, the large facilities of the kitchen, the latrines, the circular windows, generally interpreted as just firing openings, the inner buildings, and the wells. Then he opens anew the discussion of the archaeological materials recovered during the interwar period, providing new identities, chronology, and analogies.

The main conclusion is that architecture and its special components (profiled door and window frames, spiral staircases, chapel, kitchens, latrines) indicate beyond doubts that Soroca was never built as an improvised fortification, but that it acquiredthe most „modern" elements of military architecture and inner comfort.

Tiparul executat la Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices“

BONS OFFICES

str. Feredeului nr. 4/6, tel.: 0-22-50-08-95
www.bons.md, e-mail: ion@bons.md